A. 101

283 foxs

a RDENTI VIRTUTE PRESTANTI & INGENIO FERME OMNES quos de gestis rebus deque ceteris mortalium uite partibus latine scribendi libido cepit: ut ad urbem sese uerterint gentemque romanam. factum uidemus: probabili id certe ac necessaria racione. ea. n. fuit ciuitas ut Cicero inquit ex nacionum conuentu constituta: que propter uirtutem omnibus nacionibus imperauit: peculiaris eius fuit dignitatis. ut reges: ut naciones extere: ut gentes ultime non minus eam amauerint quam timuerint. Aut que firmissimum illa racione habuit imperium: quod eo obedientes gauisi sunt: romanis magistratibus sua consilia: sua studia in id maiori ex parte conferentibus ut hi qui in eorum imperio erant quam beatissimi essent. Qua racione Cicero ipse non indigne eam urbem terrarum orbis. atque omnium gentium arcem appellauit: Et plinius proprie scripsit: Romam terrarum comercio patentem undique & tanquam ad mortales adiuuandos natam esse: quod imperii maiestate orbi terrarum comunicata societas festi pacis: Omniumque etiam que prius occulta fuerant promiscuus usus sit effecta. Romani enim maximam orbis partem sue subactam dicioni ita pacauerunt cultamque bonis moribus et artibus reddiderunt ut disiuncte mari montibusque & fluminibus separate gentes ac linguis litteraturaque differentes populi: per latine lingue communionem perque communes omnibus Romanos magistratus una eademque ciuitas sint effecti. Quod quidem maximum humani generis beneficium dei pocius quam hominum opus fuisse uidetur: Licetque dicere

BIBLIOTECA DE SANTA CRUZ DE VALLADOLID

quod cicero de aruspicum responsis differens inquit.
debere qui deos esse intellexerint etiam intelligere eorum
numine hoc tantum imperium esse natum et auctum & re-
tentum. Nam ut ab italia incipiam, Roma annis iam
trecentis condita etrusci Romanique silua intercedente
cimina nunc uiterbio imminente paulo plus minus xxx
milibus ab urbe distante nullum inter se comercium
habuerunt. Liuius enim patauinus sic habet in nono:
Silua erat cimina magis tum inuia atque horrenda quam
nuper fuere germanici saltus nullus ad eam diem ne
mercatorum quidem abdita ea intrare aut ferre quisquam
preter ducem ipsum audebat. Et proximos Rome ad ter-
cium lapidem sabinos lingua moribus & institutis dif-
ferentes a romanis fuisse: eodem docente liuio constat
qui pariter ostendit: circa Mutinam bononiamque et
proxima loca nunc totius italie amenissima siluas
omnia obtinuisse. Remociores uero ab urbe regiones
Campaniam lucaniam appuliam: calabros & brutios
maiori ex parte grecis subditas: nec latinis: nec sabinis
neque etiam etruscis per linguarum diuersitatem satis
communicasse nulli dubium uideri credimus. cum ce-
tere omnes presentis Italie regiones: que ultra Bono-
niam & Mutinam sunt, Roma ab initio crescente gal-
lorum fuerint: quam gentem auctor est in commenta-
riis G. Cesar priusquam romano subicerentur imperio nul-
las sciuisse aut uidisse litteras: nisi quas greci aduene pro
miraculo habitas uel paucas ostendissent: pariter de
hispanis pariter de britannis: nunc anglicis: pariter de
omnibus germanis licet asserere eas uero omnes
maximas preclarissimasque totius europe gentes.
Romani litteris moribusque et omni uirtutum munere ita
cultas reddidere: ut nullis post italiam dignitate et
gloria unquam postea cesserint. Et omnis affrica roma-
no subdita populo per quingentos ferme annos litteris

moribusque romanis effloruit: adeo ut per tempora beati
aurelij Augustini gente afri concilia ecclie ibi habita ab
octingentis episcopis litteras edoctis latinas celebrata fuerit.
Nec minus Asia quam romanis africa litteris moribus institutisque
ornata atque pacata fuit: adeo ut plures in ea viros virtu-
tum fama celebres quingenti romanorum dictionis anni
genuerint: quam omnibus quos prius a condito orbe aut postea
a mille iam et centum annis natos in ipsa aut nutritos fu-
isse possint ostendere. Romanae igitur gentis et urbis lau-
des. Romanorum instituta et vite exempla non itale magis
quam externe gentes litteris utentes latinis haud secus quam
parentum et progenitorum gesta et legerunt avide et
attentissima exaudiunt diligentia: ut idoneos ad scriben-
dum invitare ac impellere videatur. Qua nos adducti
racione romanorum inclinacionis imperij historia du-
obus iam et triginta libris digestam: urbis Romae edifi-
cia tercio volumine reddidimus instaurata: Italiamque
facta priscorum novis urbium et locorum omnium nomi-
nibus collocacione quantum octo libris fieri potuit illu-
stravimus. Et demum senectutis nostre non inertis
grato atque honesto munere cum ipso Cicerone in legibus
fungi volumus. Neque passi sumus: sicut varro de
agricultura scripturus: sese non passurum est profes-
sus Sibillam solum ea que se viva et se demum mor-
tua prodessent hominibus cecinisse: et quando vide-
mus Ciceronem plancium defendetem dicere Marcum
cathonem in originibus scripsisse semper se preclarum
ac magnificum putavisse clarorum virorum atque magno-
rum: non minus otij quam negotij racionem extare oporte-
re: operam hanc nostre senectutis magne illi et gra-
te hominibus laudi prestabimus. Quam idem Cice-
ro murenam item defendens esse dixit: unum homi-
nem elaborare in ea sciencia que sit multis profutura.
Itaque cepimus tentare: si speculum exemplar: imaginem

doctrinam omnis uirtutis et bene sancte ac foeliciter ui uendi racionis: vrbem Romam florentem ac qualem beatus Aurelius Augustinus triumphantem uidere desiderauit nostrorum hominum ingenio et doctrina ualentium oculis et menti subiicere ac proponere poterimus. Idque immensum opus quinque partita distribucione tractabimus: ut que ad religionem spectauere primum. Que reipublice fuerunt administracionis secundum: tercium milicie disciplina. Mores uero ac uite instituta quartum.

Et triumphi ipsius racio quintum obtineant locum. Tamen hoc inicio libet nos de romanorum gentiliumque aliorum religione ea racione ac intencione dicturos: ut deorum appellaciones cum templorum edium phanorumque uocabulis edocentes: simul loca urbis Rome in quibus ea fuere ostendimus. Inde ritum quos dii gentium sicut propheta inquit demonia sius sacrificiis adhiberi iusserunt spurcicia impietate: atque eciam maxima leuitate ostensa: Christiane religionis sanctimoniam bone uoluntatis hominibus graciorem esse faciamus. Sed iam nostre diuisionis exequacioni parcium incumbamus

r ELIGIONEM DEORUM CULTURAM esse Nonius Marcellus scribit. Eandem diuinarum rerum scienciam a patrius moribusque ceteris appellatam fuisse. Plutarchus in pauli Emilii uita est auctor. et aulus gelius M. Ciceronem dicit in oracione de accusatore constituendo asserere religiosa dici delubra maiestatis

ueneracionisq; plena: et massurium sabinum uelle: Religio-
sum esse id quod propter sanctitatem aliquam remotum
ac sepositum sit anobis: a relinquendo dictum. Seruiusq;
sulpicius religiosum esse uoluit propter sanctitatem aliq̃
a relegando appellatum: Et pompeius festus religiosos
dicit qui facienda et uitanda discernunt. Qualis uero
fuerit religio romanorum si hoc initio passis ut aiunt uelis
narrare pergemus: eorum potius fatuitatem notare:
quam celebris fame populi uirtutes sicut profitemur
laudare: noluisse uidebimur: Hinc duximus paululum
a proposito digrediendum: et gentium fama notissima
que ante conditam urbem Romam fuerunt religio
qualis erat ostendendum: quo pateat: prudentissimos
ante urbis ac reip. fundatores si traditos in tam neces-
saria re mores secuti sunt maiores quam nullam habuerunt
meliorem propositam miseratione prosequendos: quam qui
talem acceperint religionem: culpandos esse. Ne etiam
ignominie quam a romanis auertere cupimus notam
ceteris inuramus gentium populis: quorum plerosq; constat
ingenio doctrina et bonis uite ac morum institutis excel
luisse: nonnulla religionis et theologie gentilium rudimenta
partim ab ipsis gentibus partim a doctissimo christiane re-
ligionis theologo Eusebio pamphili relata altius inde repe-
temus. Ex quibus id in primis multifaciendum apparebit.
nullas fuisse barbaras etiam gentes nullos ut moribus et
uita efferatissimos populos qui non de deo bene senserint
et quod fuit consequens: immortalitatem non crediderint
animarum: Cui sententie Cicero in legibus concordat:
Animum esse ingeneratum a deo asserens: ex quo ut agnatio
nobis cum celestibus ut genus aut stirps appellari potest
nullam enim gentem esse dicit: neque tam immansuetam: neque
tam feram: que etiam si ignoret qualiter habere deum deceat
at tamen habendum non sciat. Unde idem de aruspicum responsis

oracionem habens sic inquit. Quis autem cum suspexerit in celum
deos esse non senciat. et ea que tanta mente fiunt ut quisquam
vix arte ulla ordinem rerum ac vicissitudinem persequi possit
casu fieri putet. Tribuitque eam vim Cicero in legibus huic
opinioni ut dicat illud bene dictum a pithagora doctissimo vi
ro quia maxime et pietas et religio versentur in animis ideo
nos rebus divinis operam dare. Augustinus autem in dei
civitate platonicos dicit affirmare animas hominum demones
esse: et ex hominibus fieri putare lares si meriti boni sunt:
lemures si mali seu larvas. Manes autem incertum utrum
boni vel mali. Divinitus itaque insitum esse inquit Eusebius non
solum utile atque conducibile quod dei nomine significatum
verum etiam rerum omnium creatori sit appellari. Cum tamen
verbo ita omnes natura duce convenirent re autem creaturas
pro creatore coluerunt. preter populum unum aut admodum
paucos: sicut verissimis ebreorum litteris ostenditur qui a rebus
visibilibus ad intelligibilia oculos mentis sancte reducentes
non creature alicui. sed ipsi rerum omnium creatori: cunctorumque
largitori bonorum: dei appellacionem attribuerunt. Ceteri
autem omnes tenebris animos involuti ad impietatem
deducti sunt: ut pecudum more honestum et conducibile
bonorum omnium supremum voluptate corporis terminarent
Qua racione eos qui genera voluptatum vel adinvenerunt: vel
auxerunt: amplexati sunt: amplexaverunt que, et hos quidem maleficos ac
mortales viros. quasi bonorum largitores. salvatores. ac deos
suos appellaverunt. propriam huius nocionem natura eis insi
tam ad eos transferentes: quos bonorum inventores puta
bant. Tantumque ea mentis infamia valuit: ut nec peccare
se arbitrarentur: nec erubescerent divinis honoribus
maleficos atque potentes propter regna tunc primum constituta
colere et admirari. Cumque mores hominum legibus stabili
ti non essent. nec supplicia peccatoribus imminerent adul
teria: nephanda matrimonia: maribus ereptam pudi
ciciam. homicidia: patricidia: confecta scelere bella: quasi

res pulcerrime gestas: diis suis attribuebant: & earum re-
rum omniũ memoriam posteris suis quasi perutilem re-
linquere studebant. Alii postea sensum uirorũ mulierũq;
membris: et inexperte rationis ferarũ natura sanctissimam
dei appellationem inquinarunt. deoq; talia tribuerũt que
si de hominũ aliquo dicant: legibus & consuetudine ciui-
tatum grauissimo supplicio punirent. Alii argutiores doc-
trina habiti theologiam excogitarunt quadripartitam q̄
deum patrem omniũ atq; regem inprimis locandũ putarũt
deinde aliorũ deorum multitudinem: tertio loco demo-
nes: quarto heroas: deputantes quos omnes lucem esse
dicunt preter malignos demonas qui tenebre appellant.
demones n alios bonos alios prauos arbitrati sunt et bo-
nis quidem regionẽ lune atq; aeris: prauis uero inferna
habitationis locum attribuerunt. quos Empedocles pe-
nas peccatorũ dare confirmat: quoniam ether eos et
pontus expellat: terra nullo modo suscipiat: sicq; ab alio
in aliud depulsi elementum atrociter uexentur: Bonos
uero demonas non deos sed deorũ ministros ea ratione
dixerunt: quod oraculis presint: et magicam homines ar-
tem docuerint: per quam maleficiis hominibus ita illi-
gentur ut neq; recedere quidem possint cũ noluerint
quorũ aliquos pitagoras dixit non sponte inuitatos sed
necessitate quadam carminũ impulsos accedere alios qua-
dam accedendi consuetudine & maxime si natura boni
sunt facilius accedere alios si negligentius quispiam in
ea re se habuerit cũ inuiti aduenerint: ut noceant ad-
miti. His premissis ex quibus apparet cupiuisse &
pro uiribus quesiuisse: barbaras etiã gentes aliqualem dei
creatoris sui notitiam habere. ad particularem singulo-
rum ex ipsis theologie & relationis historiam ueniamus
E runtq; primi egyptii quos constat omniũ p̄mos cum in
coelum oculos sustulissent motũ ordinem et quantita-
tem celestiũ admiratos: solem et lunam deos putasse

Solem vero Osyrim id est multi oculi: Lune Ysidis tanquam prisce quoniam sempiterna priscaque sit nomina indidisse. Ritus vero qui his adhibebant colendis: castus primo purusque fuisse videtur. nullam habens admixtam crudelitatem quod nulla tunc sicut postea factitatum est cedebantur animalia: nullus effundebatur in sacrificio sanguis innoxius: sed fruges terre quibus ipsi vescerentur offerebant. Herbas enim integras quasdam cum radicibus et foliis ac fructibus sumentes: simul concremabant. Ex qua fumigacione: halacionemque antedictis celestibus litabant. Unde asserit Macrobius. Egiptios saturno et serapi ampla extra urbes constituisse templa, in quibus solis pecudum sanguine immolabant: cum ceteris in civitate thure et precibus. In templis vero ignem perpetuum tanquam diis simillimum servabant

Ab eaque exhalatione quam greci thumasim appellabant: thusia quoque est dicta quod latine sacrificium appellamus.

Parvo deinde post tempore alius adolendi modus per mirre: cassie: croci: primiciarum oblacionem inventus est: cui fedissimus et crudelitatis plenus subrepsit modus: occisis animalibus eorum sanguine deorum aras cruentandi. Huiusmodi autem primos et antiquissimos hominum constat: nec templorum extruendis molibus nec simulacrorum dedicacionibus operam dedisse. Quippe qui nec pingere nec fingere aut celare: sed nec edificare scirent. Cum vero in egipto procedente tempore coaluerit doctrina et litteris cultiores cum theologiam id est divinarum rerum scientiam et sermonem tractare cepissent: maioribus homines erroribus intricare ceperunt deos asserentes suos mortales homines fuisse: sed virtute ac beneficiis quibus vitam communem excoluerint immortalitatem consequtos: quorum nonnulli reges fuerint: nominaque habuerint. Alii nova quedam: Alii a celestibus translata: solem enim dixerunt primum omnium apud egiptum regnasse soli celesti cognomine. Deinde Saturnum. qui sorore cybele in uxorem

ducta osyrim et ysidem Aut ut plurimi dixerunt · Jouem et Junone genuerit · eosq; uniuersum orbem imperio subiugasse ac quinq; deos procreasse Osyrim: ysidem: Thiphona: appollinem: et uenerem · ysidemq; cererem esse: que osyri id · dyonisio coniuncta est · Qui ut ei in regno successissent plurimu humano generi contulerint · condidisse em in tractu thebayco centu portaru urbem qua alij Jouis urbem alij thebas dixerint · Fuit uero hec thebana C portaru ciuitas de qua Ammianus marcellinus scribit · Gallu poetam in patria nostra foro liuio genitu pretore egipti ab Augusto cesare constitutu abstulisse obeliscos conchasq; peregrini marmoris quibus etia nunc urbs Roma et italia est ornata · Prosequiturq; Eusebius ex porphirio: erexisse: Osyrim dijs omnibus aurea templa quoru singulis certas statuerit cerimonias et proprios qui earu curam haberent consecrauerit sacerdotes: vnde profectu sit ut diuersis distincti honoribus homines alij colerent: Alij colerentur · Paulopost osyride insidijs laniato: alia quidem eius membra ab ysside uxore non mediocri labore inuenta diuinis honoribus sepulta · penis uirilis membri In Nilu ab insidiatoribus proiecti constituto ydolo sacra ac cerimonias maioris aliquando cultus statuta fuisse · Vnde greci primu post Romani acceperunt · Vt dyonisij orgia et dies festi cu honore uirilis membri fierent: cuius simulachru in misterijs seruientes phallu greci: priapum nostri appellauerunt · Multa hic omittimus superflua de aliorum deoru origine Simulachru autem originem hanc egiptij fuisse prohibent · Cadmum em ferunt ex thebis egiptijs in boetia profectu Semelem aliosq; filios procreasse: semelemq; ab ignito pressam septimo mense pueru peperisse · Hunc mortuu a cadmo deauratum fuisse et quasi deu ingenti cultu et sacrificijs decoratu fuisse: parenteq; eius predicatu iouem ut stupru semelis leniretur · Adorationis uero animaliu qua fecerunt egiptij

causam: hanc afferunt. Effigies animaliu ab egiptiis Impe
ratoribus ducibusq in galeis sculptas ferri solitas in prelio
quibus principes insigniores forent. parta deinde victo
ria: ea animalia quoru imaginem duces gestassent: qua
si offensionem belli ipsa ad hostes repulissent in deos
relata fuisse. Alia quoq affertur cultus animaliu causa.
B ouem eni adorari ferunt: qd partu et arandi opera co
ducat. Ouem qd pariat et tegumentoru materia prebeat
ac lacte et caseo nutriat. Cane quia una cu hominibus ue
netur. et ad custodiendos homines sit natus. Quapropt'
deus qui apud eos Anubis uocetur caninu habet caput
F elis apud eos colitur quia ad scuta facienda conducat. Ex
auibus ibis apud eos utilis ducitur: ad serpentu locusta
rum et erucaru interitu. Aquila quia est regia hircusq
eadem ratione in diuinis suscipit' qua et priapus apud
grecos: quia per genitalis membri instrumentum species
animaliu conseruetur. Quapropter sacerdotes omnes
egiptioru huius dei misteriis initiantur. Unde panas
aiut et satiros hui9 rei causa cunctis hominibus esse ue
nerandos quia simulachra eoru in templis membra in
morem hircoru habent Quod animal sua tentigine p
petua semper ad coniunctione est promptu: Lupi etiam
apud eos sunt sacri: quia canibus sunt simillimi Cocodril
li egiptiis honori sunt: quia eoru errore ab arabia atq
libia latrones in egiptu natare non audeant. Predicta
autem animalia quando obierint: egiptii linteamine con
tegentes plangentesq et pectora cum gemitu tundentes
in sacris sepeliunt conditaq loculis quoru siquis sponte
aliquod interfecerit morte mulctatur. Felim autem
et ibidem seu sponte seu inuitus: quisquam necauerit
morte punitur. Inquacunq autem domo canis mortuus
fuerit omnes qui eam inhabitant uniuerso capite
raso luctu maximo afficiuntur. nec uino aut tritico
ceterisq ad uictu necessariis: que in ea domo recondita fu

erant uti amplius licet. Unde Elius Lampridius scribit Co-
modum antoninũ imperatorem Romanũ ysidis sacra Ro-
me raso capite coluisse et helius sparcianus dixit: in Co-
modianis ortis in porticu posteminũ nigrũ imperatorem   t. posteminu
Romanũ cum turba pictũ fuisse de musiuo sacra ysidis
faciente. Quibus comodus adeo deditus fuerit: ut et ca-
put raderet et anubim portaret. Et antoninũ Caracallũ
Imperatorem romanũ idem scribit Helius sparcianus cũ
habitaret edisse atque inde charras lini dei gratia uenis-
set: interfectum fuisse: per cuius imperatoris narrande
mortis occasionem: idem sparcianus ridiculam rem nar-
rat charrenibus ciuibus noluisse opinione femineo no-
mine lunã qui nuncupassent ad dictos mulieribus semper
seruire. Qui uero marem deum esse crediderit cũ uxori
semper dominari neque ullas muliebres insidias pati. Pro-
sequitur uero Eusebius yside deo boue albo naturaliter
mortuo et magnifice sepulto egiptii quousque aliũ inue-
nirit similem in perpetuo luctu sunt: quem simulac inue-
nerint: ad urbem nili statim adducunt quo solo tempore
mulieribus ipsum uidere conceditur: obuia namque prode-
untes sublatis uestibus genitales partes ei ostendunt
nec umquam postea hunc deũ mulieribus uidere licet Cu-
bouis adorandi in sania romanos etiã tenuit. Nã scri-
bit lampridius Titũ uespasianũ imperatorem optimũ
in conseruando apud memphim boue api diadema ges-
tasse de more prisce religionis. Et gloriosus ecclesie
doctor Hieronimus ad Siluinã scribens: Ad thauri in-
quit egiptii sacra semel maritũ admitti Et idem doc-
tor ad pamachium exclamat ut sciremus quales deos
semper egiptius recepisset. nuper ab adriani amasio
urbs eorum antenous appellata est Sed iam phenicum
quos primos litteras inuenisse constat theologiam uideamus
H i chaos nescio quid turbidum principio rerũ fuisse
asserentes: spiritum dicunt sua principia concupiscentem.

fecisse asserentes connexionem qui cupido sit appellatus
& ex aquose mixtura putredinis semina creaturarum om
nium generacionemque prodisse: ac in primis animalia sen
su carencia: ex quibus facta sunt animalia intellectualia
que nominentur theophasumin id est celi conspectores: post
effluxisse moth id est solem et stellas & celi astra. Mun
do talibus inchoato principiis dicunt: aerem igneum emi
sisse fulgorem: ex quo mare: terra: uenti: nubesque prodierit
Paulo post sole omnia suo calore separante ex conflictu q
factus sit in aere tonitrua et fulgura emanasse quo so
nitu animalia ex limo quasi ex sompno tam ex terra quam
ex mari mas et femina eruperunt: et uentos cum per
nomina essent discreti atque recogniti deos fuisse habitos
quibus adorationes infusionibus atque fumigacionibus
facte fuerint ex uento que tolpia et nocte muliere se
culum et primogenum uiros fuisse progenitos. Quorum
primus alimenta ex arboribus primum docuerit homines
ex eisque natos uirum item & mulierum genus et genera
tionem dictos phenitem habuisse. Cum uero estus
esset factus phenites palma ad solem extendisse quem
nomine beelsemon id est celi dominum et deum uocant.
isque sit quem greci iouem postea appellarunt. Et cum
post hec multa habeat phenicum theologia parui
mur facunda additur in illa in sone tantum elementa
litterarum omnium primum conscripsisse esseque illum quem
egiptii thor: Allexandrenses thot. greci mercurium
uocant. Et ab elio muliereque beruth uocata bibli habi
tantibus natum esse terremium aut indigenam cui celus
postea cognomine fuerit: Atuus nomine supremum
corpus mira uarietate formosissimum: celum fuerit
appellatum: cuius soror fuerit terra. Hique patri suo
altissimo a bestiis deuorato sacra et cerimonias in
stituerunt. Celusque patris regnum possidens terram sororem

duxit uxorem que ei tres peperit filios betellū quem et
Saturnū dicunt. Dagona qui et frumentarius appellatur
ac postremo athlanta, Saturno autem sidus celeste mu
tato simulacrū egipcij facientes quattuor oculos in poste
rioribus duos et alios in anterioribus posuerunt qui
uicissim contracti quiescebant. Alas quoque quatuor
in humeris fixerunt: duas extensas: quasi uolaret
duas remissas quasi staret significabaturque ipm dor
mientem uigilare et uigilantem dormire. Pariter p
alas quiescentem uolare et uolātem quiescere. Ceteris
etiam dijs phenices duas fecerunt alas in humeris
quasi saturno conuolarent. Vana uero atque ridiculū
phenicū theologia fuisse uincta arguitur leuitate. qd
serpentū illi diuinam: esse naturam dixerunt quo
niam absque manuū ac pedum ac omnino alicuius orga
ni exterioris adiumento eximiam celeritatem exe
quantur. uariasque figuras et formas gradientes in
uoluto reuolutoque ad quam uelint celeritatem gres
su facilime prestent. longeui etiam sint nec solū
etiā senectū cum pelle deponentes reuirescant: sed
crescunt etiam in adolescenciam redeuntes: ita nisi
percussi pereant: uix naturali nece confici unde
foelicem demona appellant serpentem. Cui diuinis
simo ut dicit animali ophionem appellato sicut cete
ris dijs imolabant. Quam admiratus insaniam bea
tus ecclesie doctor Ambrosius ut sacratissimam dei
nostri Iesu cristi religionem christianis hominibus
redderet graciorem. Hunc ophionē qui et latine ser
pens dicit qualis a gentilibus italicis phenices imitatis
colebatur: in sua mediolanensi ecclesia conseruari uo
luit qui etiā nunc integer conspicitur. Grecorū uero
facile omniū totius orbis sapientissimorū doctissimo
rumque theologia non multo minores predictis habuit
fatuitates. Cadmū ferunt agenoris filiū ex phenicia

adquerendam europam que fuerat a Ioue rapta a rege
missum fuisse nec inuenientem in boheciam tandem per
uenisse ac thebas ibi edificasse. Cumque Hermionem
ueneris filiam uxorem duxisset: Semelen et sorores
eius ex ea genuisse postea ex ioue et semele natum esse
dionisium qui uitis et uini usum homines docuerit atque in
uenerit cottionem ex aqua et ordeo confectam: quam appel
lauit cexuisiam. Huncque cum exercitu non solum uirorum
sed mulierum quoque orbem lustrasse iniquis iniustisque
hominibus ubique punitis. Eius uero exercitus mulie
ris hastis treso ornatis armate fuerunt et muse
omnes deum hunc sequte uirginitate atque omni gene
re doctrine florentes tripudiis et cantu eum permul
cebant. Pedagogum is habuit silenum cuius uirtutem
fuit consequtus. Mitra huic deo ligabatur caput propter
dolores qui effumante uino caput aggrediuntur.
Bromius a bromo. Ferula ei in manibus est quia cum non
permixtum aqua uinum bibunt homines in furorem uersi
alter alterum baculis cederent: unde a qui moriebantur
[f]tuque prolignis uti ferula consueuit. Bachus a bacho
mulieribus est uocatus. Leneus quia lenus grece torcu
lar latine appellatur. Bromius a bromo id est ignis so
nitu: qui cum ille aborsu ederetur insonuit. Satiri eum
sequti sunt: qui saltando et tragice canendo uolupta
tem ei afferebant. Ab hoc ferunt theatrum primo et
musicam fuisse inuentam. Herculem creatum asserunt
ioue et damnae genitum: qui duos drachones a Iunone
ad necem immissos puer gutture alliso peremerit. Escu
lapium apollinis et coromdos filium adeo in medicina
excelluisse ut ab incurabili morbo multos liberauerit
ea re Iouem commotum eum intéremisse. Cuius morte ir
ritatus Apollo Ciclopas qui fulmen illud ioui sum
ministrauerant interfecerit. Vnde iratus Iupiter apol
linem ad seruitium Admeti regis impulerit. Alia quoque

fuit grecorū theologia quam ab Athlantijs populis acce-
perunt. Athlantij enim inquiunt celū aput se primū reg-
nasse: qui filios quinq3 et quadraginta habuerit quorū
duo de uiginti ops castissima mulier ei genuerit. ob qd
meritū opsq3 et terra in dearū numerū sit relata. Fi-
lias quoq3 athlante habuisse basiliam post coeli mor-
tem et Cybelen quam et pandora uocant. Basiliam
post coeli mortem Hiperioni fratri nuptā duos pepe-
risse liberos solem et lunam. Cybelen autem Hiperio-
na interemisse: solemq3 ad fluuiū eridanū precipitas-
se: lunaq3 cū hec sit facta percepisset de alto sese loco
deiecisse. Mater uero furore concita crinibus solutis
tympanis fuit et ululatibus bachans circūuagabatur.
Demum postq̄ nullibi poterat inueniri: deificata fuit
et are templaq3 illi constructa sunt: cuius sacra cum
cimbalis et tympanis fuit. Sol uero atq3 luna ad lumi-
naria sunt translati. Afrigū quoq3 theologia accepert
greca frigesq3 dicunt meona antiquissimū apud eos
fuisse regem a quo nata Cybile fistulam quam Syrin-
gam dixerunt inuenerit et montana mater appel-
lata est Cybelen athidi adultere iunctam. Cum uen-
tre cognita res esset interfecto. Athide ac sociis eius
a patre commotam furore per uniuersam regionem
magnis ululatibus uagatam fuisse tympanis dolore
suū consolantem. Cumq3 Apollo Cybelen adamasset
Athidis corpus ab ea sepultum quē diuinos honores
consequuta erat unde adolescentis mortem Phryges
plangunt et aris structis athida Cybelenq3 in deos
colunt. Prosequitur phrygū theologia ex athlante
astrologo natas filias septem athlantidas appellari
a quibus plures dij et heroes sint nati a seniore qua-
rū maia Ioui coniuncta, mercurius fuerit procre-
atus. Saturnuq3 filiū athlantis auaritia et impie-
tate preditum sororem Cybelen duxisse uxorem

aqua Jouem accepit suscepit. quamuis alii Jouem celi fra-
trem Crete regem contendunt fuisse. qui decem filios
procreauit: quos curetas appellarunt. Saturnū uero in
Sicilia italiaq; regnasse. a quo natus Jupiter oppositā pri-
uitam duxit. Alios etiam habuisse duos ex Rea filios Jouē
et Junonem. ipsumq; Jouem tres uxores Junonē Cererem
& daphnem: duxisse. A quarum prima curetes genuerit
ab alia per Sephonem: a tercia mineruam. Multa preter
hec de diis quos susceperit grecia dici possent. Cum uni-
cus poeta Hesiodus triginta deorū millia in terris fuisse
cōmemoret. Quod quidem illi faciliter concedere poterūt
qui statuas eneas marmoreasq; & ligneas sicut et ipse pro
diis habendas esse crediderunt. Satis multa dixisse uide-
mur de diis quos ante urbem conditam diuerse orbis
prouincie coluerunt. Quos quidem deos Romam condi-
ta urbe non colere non potuerunt. presertim cū troya-
nos eorum progenitores huiusmodi deorum supersti-
tionibus plenos: sicut ostendemus. habuerunt auctores:
quamq; et ipsa re constat & nonullos ex grecis sensisse uide-
mus: Romanos in deorum susceptione multas egiptiorum
phenicumq; et grecorū inepcias impietatesq; omisisse. Sed
preter deos deasq; alia nequaq; meliora agentibus barba-
ris ad romanos reducta fuisse uidemus fatorū et fortu-
ne necessitatem: oraculorum responsa. Auguria. somni-
orum uanas interpretationes: uaticinationes: nicroman-
ciam et quesita cum demonibus mortuisq; colloquia.
C um tamen ex grecis nonulli fatorum et fortune ne-
cessitatem tollere pro uiribus sint admixi ostendentes:
quod et uerissimum est. ea stante omnem euerti tolli-
q; philosophiam: iacere pietatem: iusticiam interire
nullam fore uirtutis laudem: aut uitiorū uituperatione
nullumq; expectandum esse laborū et bene gestorū fruc-
tum: nullam malefactorum punitionem extimescenda
B eatus autem Aurelius Augustinus dum ciuitatem dei

edificat sic habet · prorsus diuina prouidentia regna consti-
tuuntur humana: que si propterea fato quisque tribuit quia
ipsam dei uoluntatem fati nomine appellat: sententiam te-
neat: linguam corrigat: ut ei uideatur adhesisse senten-
tie Senece · Duc me summe pater altique dominator poli:
Nulla parendi mora est ad sum impiger: fac nolle comitabor
gemens malusque patiar facere quod licuit bono · Ducunt
uolentem fata: nolentem trahunt · Et cicero in libris de
fato ex Homero: Tales sunt hominum mentes qualis pa
ter ipse Jupiter auctiferas lustrauit numine terras · Et
tamen de uno ex eius fortune cultoribus Tullo rege
quid plutarchus in problematibus habeat ostendemus:
qui scribit illum omnes actus suos fortune ascripsisse
a qua sublatus fuerat ab ancilla matre ad regnum prouec
tus · Hincque regine fortune primogenie ac masculę tem
pla erexisse · aliud conuertentis: aliud bene sperantis:
aliud fortune uidentis: quasi ab ea nos procul capiamur
Et negotiis ac rebus inhereamus: construxit etiam fortu
ne paruae templum quasi docens homines diligenter
attendere nec ea que accidunt quamuis parua contem
nere · Responsa uero simulacrorum quod egiptiorum phre
mirque inuentum fuit: constat hominum malicia: arteque
malefica fuisse facta ad opes mendatio ac multorum in
perniciem cumulandas · Carilao enim et Archilao lacede
moniorum regibus respondit Appollo melius fore: si agri
quem bello quesiuerant dimidium Apollini partem da
rent · Itaque astuti et cauti homines animum ad id applica
tes: ex aditis penetralibus et profundissimis plerumque
speluncis responsa dantes ea ab oraculis prodisse men
tiebantur · Hi enim dispositos habuere per ciuitatem
ministros inuestigantes cuius rei egentes essent uel adue
ne ut ciues: ut responsa excogitare possent · Habita autem
indigentie illorum noticia & necessariis ad id interrogatum

culis blande factis: si aliquod futurū coniecturis assequebātur: aperte respondebant. Sin uero dubia res coniecturis percipi nequisset: responsionis ambiguitate fallebant: ut redargutionem effugere uiderentur. Cresus imperiū lidie sperans augere templum Apollini delphico omnium orbis ditissimum erexit: et deus ab eo consultus sua responsi ambiguitate destruxit. Sic enī uates oraculum dixisse mentitus est: Intrepidus si Cresus olim transmiserit amnem
Imperium perdet magnū regnūq; superbum. Quandoq; etiā cantando. et uerba quedam inaudita responsionibus inmiscendo multos decipiebant. Hec parum fidei faciebat huiusmodi aedituū templorumq; custodibus: uerborum elegantia et orationis grauitas siue futuris casu ueris adhibita siue in ambiguitatibus responsorum. Cum autem casu aliquid dictū euentu comprobaretur: id marmoreis incisum litteris mandabatur ad fidem a ceteris comparandam: que autem falsa fuissent: pene innumerabilia nullus commemorabat. Vt ignaue iocatus fuisse uideatur Dionisius ille Siculus: qui cum Apollinis delphici templum donis aureis argenteisq; refertum fuisset: que illi afferebant qui per dei inuocationem aliquo periculo liberati aut aliter beneficio affecti fuissent dixit: multo plura et prope infinita fore si quis promissa deo munera haberet que quia exauditi non fuerant agitati confectiq; periculis et calamitatibus non dedissent. Argumento quoq; certissimo predicta ab hominibus facta fuisse illud erit: quod Adriani imperatoris temporibus quando maxime oracula desinere ceperunt licet is christianus non esset subiecti questionibus predictis oraculorū uates uniuersam rem suis inuentionibus ad turpes questus excogitatam edidere modosq; de quibus supradiximus patefecere: qui tanq; seductores et malefici ultimo supplicio secundū leges affecti sunt. Vnde postea procliuis fuit ad cultum christiane religionis et fidei suscipiendum. Quod in uita Alexandri seueri Helius innuit

Spartianus. His uerbis iudeis priuilegia reseruauit: christia
nos passus est esse. christo templum facere uoluit eumque inter
deos recipere. quod Adrianus cogitasse fertur qui templa in
omnibus ciuitatibus iussit fieri simulachris que hodie quoque
quia non habuerunt numina Adriani dicunt. etiam illa ad hoc
parasse dicebat sed prohibitus est ab iis qui consulentes sa
cra repererunt: omnes christianos futuros si id fecissent
Et flauius vopiscus in Saturnini gestis rebus hanc inserit
Adriani epistolam ad supradicta facientem Adrianus Au
gustus Seruiano consuli salutem Aegiptum quam mihi
laudabas ueni. totam leuem pendulam et ad omnia fame
momenta uolitantem. Illi qui separim colunt christiani
sunt & deuoti sunt serapi qui se christi episcopos dicunt
Nemo illic archisinagogus iudeorum nemo samarites ne
mo mathematicus. non aruspex non aliptes. Vnus illis
deus est. Hunc christiani: hunc iudei: hunc omnes uene
rantur gentes. Diuinationes uero proximum supradictis ma
lum / nonnulle gentes attentissime sunt secute Sed minus
id nocuit malum: quia multi ex eorum philosophis diuinatio
nem nullomodo utilem esse ea probauerunt ratione
quod sequi preuidebant omnia esse fatata: & que enim uti
litas fuisset: si futura omnino mala preuideas que nullo
modo valeas euitare. Nulla enim omnino utilitas: sed me
ror potius fuisset secutus: qui hominum animos potius per
turbasset. et non tantum homines ex bonorum expectatio
ne gaudent: quantum timore impendentium malorum consue
uerunt torqueri Non autem satis multum in fortunii
Romanis fuit deos deasque & uatorum oraculorum augurio
rumque et ceterorumque diximus malorum initia a gentibus
barbaris accepisse: nisi ritus quoque sacrorum infandos ab
iis quos pariter habuissent. Quibus tamen populus Ro
manus pro sua prudentia minus flagitiose quam traditi e
rant est usus. Siquidem orgia Oetius ad inuenit thra
cibus: que dionisio a bachis mulieribus celebrantur.

Et he carnes crudas comedentes sacro furori inniabantur. Et furentes ac bacchantes uiros simul atq; foeminas in templis deorum noctu per noctare cogebant. Cererem Romani ut castissimam coluerunt adeo ut periculū castitatis facture uictas eius matrone palam in templo tangerent. Unde poeta.

Pauce adeo uictas cereris contingere digne. Sed uideamus que fuerunt merita propter que deificata est. Eam ferunt filie luctu mestam cū a bambone nobili corybanthiū muliere hospicio suscepta potione multis confectam generibus quam citrona appellant sumere recusasset indoluisse bambonem: atq; sub lata ueste: genitalia membra cereri ostendisse: que hoc spectaculo delectata citrona susceperit: atque biberit: unde dea meruerit appellari. Matris uero deorum sacra phrigii quot annis crudelissimis certaminibus faciebant. Sed Romani sacerdotes utriusq; sexus uirum et foeminam ex phrigia consecrantes urbem solemni pompa timpanorū sonitu perlustrabant.

Maiora sunt que sequuntur et quorū pauca Romani uel modestissime duxerint imitanda. Rhodii hominē saturno sacrificabant: Quam crudelitatem cū postea duxerint mitigandam aliquem mortis supplicio mitigatū ad saturnalia usq; seruabant quem ipso in festo grauatum uino imolabant. In salamine insula diomedi homo imolabatur qui adolescentibus ter circa aram ductus: tādem a sacerdote hasta percussus et rogo impositus cremabatur. Dionisio omachio apud chios homo crudeliter discerptus sacrificabatur. Lacedemoniiq; hominē marti sacrificare soliti fuerūt. Et phenices in bellorum: aut pestilencie calamitatibus amicissimos homines saturno solebant imolare. Et in chreta curetes Saturno pueros sacrificabant. In laodicia Syrie pallidi uirgo imolabatur. Arabesq; singulis annis puerum imolantes sub ara sepeliebant. Omnesq; greci priusq; in suscepta

prodirent bel

prodirent bella: hominem imolabant: quod de iphigenia
bello troyano factum predicant. Phenices in magnis cala
mitatibus atque periculis sui principis dilectissimum ex fi
liis in redemptionis premium iugulabant. Unde Saturnus rex
regionis: qui postea quam hominem exuit in Saturni stellam
translatus est: cum unicum filium ex anobret nympha ha
beret. Leud dictum quia maximo et periculoso bello ciuitas
premebatur: regio indutum ornatu super constructam ad
hoc preparatamque aram imolauit. Aristomenes messeni
us Ioui: quem appellant ithometem trecentos simul sa
crificauit homines: in quibus theopompus lacedemonius
fuit. Cum fame athenienses propter androgei cedem au
gerentur et ad auxilia deorum confugissent: Apollo ius
sit ut singulis annis septem mares totidemque feminas in
cretam sacrificandos mitterent. quod et diligentissime
multis seculis obseruatum fuisse traditur. Scythe quoscumque
aduenas reperiunt: capiunt autem multos qui fluctibus
et tempestate ad eos depelluntur. diane statim imolant. In
pelle ciuitate thessalie hominem achiuum pelleo: et chironi sin
gulis imolant annis. Dionisius halicarnasseus in primo
de antiquitate italica refert iunonem et appollinem quo
niam decima eis hominum imolata non fuerat: magnas
italis calamitates induxisse: ut nullus in arboribus fructus
ad maturitatem usque primam permanserit nec spice se
mine implebantur: nec herbe pecori sufficientes germi
nabant: fontes deficiebant: mulieres abortu periclitaban
tur: aut nati filii manci et distorti erant. Ceteraque homi
num multitudo crebrius quam solebant uexabant. Cumque respon
so accepto nollent dii imolationem animalium hostiis facien
dam: magna omnes ambiguitate tenebantur. Tuncque ci
uitatem primates: post reliqua multitudo: italia migrare
ceperunt et quasi amentes furentesque pellebant uicissim

ac pro certamine pellebantur. & multas Italie ciuitatibus derelictis grecia et barbaria italis est repleta. Herculemq; ferunt ara primum in Saturnino edificata: intemeratas hostias imolasse. & ne quasi patrio ritu neglecto superstitione maiam incole turbarentur: simulachra uiui hominis in Tiberim fluuium deyciebant hostiarum ornata modo: idq; postea idibus mayis a populo romano factitatum est. Ea enim die pontifices: uirginesq; uestales. pretores aliiq; ciues: quos sacris adesse fas est animalibus de iure pontificio imolatis triginta hominum simulacra: quos appellant argiuos: a ponte sublicio in tiberim demittebant. Gentilium externorum religione quantum ad Romanorum honestandam rem oportere uisum est ostensa ad nostrum redibimus propositum. Inter multa uero que romana superstitio nobis dicenda exhibet: nihil non respuendum ac omnino abhominabile est: preter unum quod uiro christiano in meliorem partem amplectendum conuertendumq; existimo. Sacris scilicet ut appellarunt: ac religioni romanam gentem accuratissime intentam fuisse. Vnde preclarissima est illa Ciceronis de aruspicum responsis sententia. Quam uolumus patres conscripti: licet ipsi nos amemus: tamen nec numero hispanos: nec robore gallos: nec calliditate penos: nec artibus grecos: nec denique hoc ipso huius gentis ac terre domestico natiuoq; sensu italos ipsos ac latinos: sed pietate et religione atq; hac una sapiencia quod deorum immortalium numine omnia regi: gubernariq; prospeximus. omnes gentes: nationesq; superauimus. Et liuius xlvii Gn. Cornelio pretori multam indicta quod cum M. emilio lepido pontifice maximo iniuriose contenderet factorumq; quam magistratuum uis potentius fuit.

Sed quod beatus Aurelius scribit Augustinus dum ille a Romanis committerentur suorum sacrorum infamie dutanta fierent mala. calebant are numinum sabeo thure

sertisque recentibus halabant: clarebant sacerdotia: fana
renitebant: et uno eodemque tempore sacrificabatur. lu
debatur furebatur in templis. Igitur de romanorum religi
one tractaturi: partes primum proponemus in quas eam
diuidi oportere iudicemus. Tribusque multarum et diuer
sarum rerum aciebus armata religionis predicte cog
nitio nobis tractanda occurrit. Nam prima in parte
deos: eorumque originem: sacra: cerimonias: ritus: ad
orationes: libationes: et hostias ipsorum postea rerum cau
sa a gentibus instituta: erectaque templa: edes: sacel
la: fana: aras: delubra simul ostendemus. Deinde se
cundo loco querende utilitatis: opulentie: et amplitudi
nis artes sub religionis et deorum numinis integumen
to confictas: pontifices flamines: sacerdotes: salios:
uestales: sodales: fanaticos: bachides et maximam
eiusmodi hominum turbam docebimus. Tertia dehinc
acie ludi spectacula: lectisternia: supplicationes: et mul
ta huiusmodi ad populorum delectationem: luxumque: et
ad seditionum tumultuationumque concitatione auexsione
excogitata: sub religionisque et deorum precepti popu
lo data complebunt. Deos et si romulus coluit: qui
lupercal in palatino monte instituit: sacra dijs alijs
albano ritu greco herculi: ut ab euandro instituta
erant: sicut liuius docet fecit: tamen Numa pompilius
artifex religionis industrius fuisse uidetur. quem liui
us dicit ne luxuriarent otio animi: omnium primum
rem ad multitudinem imperitam: et illis seculis rudem:
efficacissimam deorum metum iniciendum ratum esse: si
mulasseque secum egeria colloquii: et monitum que accep
tissima essent dijs sacra instituere: Sacerdotes suos
cuique deorum cultui prefecisse. Vnde Cicero pro domo
sua ad pontifices equidem sic accepi pontifices in re

ligionibus suscipiendis caput esse : interpretari que voluntas sit deorum immortaliu. et in eadem oratione. Cu multa divinitus pontifices a maioribus nostris inventa : atq; instituta sunt : tum nihil preclarius q3 qd nos et religionis deoru immortaliu et summe r. p. conservarent pree esse voluerut ut amplissimi et clarissimi cives r p. conservarent. Quanti etia deos fecerint romani Cicero in vetustissimis pontificij iuris legibus ostendit. quaru capita nonnullaru hic ponemus. Ad divos adeunto caste : pietate adhibento opes admovento. Qui secus faxit deus ipe vindex erit.
S eparatim nemo habessit deos : neve novos : sed neadvenas nisi publice advectos privatim colunto. constituta a patribus delubra habento. lucos in agris habento : et laru sedes : divos et eos qui celestes semp habiti colunto. Et illos quos in celu merita vocaverunt herculem liberu. Esculapiu : Castorem : pollucem. Quirinu : astilla : propter que datur homini ascensus in celu mente : virtutem : pietatem : fidem : earuq; laudum delubra : sunto : nec illa vicioru sacra solemnia obeunto : Qd autem ex hominu genere consecratos sicut Herculem et ceteros coli lex iubet : indicat omnium quidem animos immortales esse sed fortiu bonoruq; divinos : Bene vero qd mens : pietas virtus : fides consecrant manu : quaru omniu Rome dedicata publice templa sunt : ut illa qui habent. Habent autem omnes boni : deos ipos in animis suis collocatos putent. Et idem Cicero in verrem actione septima. Cu q; ceres et libera : quaru sacra sicut opiniones hominu ac religiones ferunt. Longe maximis atq; occultissimis cerimonijs continentur : a quibus initia vite : atq; victus legum morum. mansuetudinis : humanitatis exempla

hominibus. et ciuitatibus data ac dispersa esse dicunt
Preterea ipse Cicero pro murena. Cū omnis deorū morta-
liū potestas aut translata sit ad nos aut certe comuni-
cata nobiscum. Satis itaq; hoc initio prime diuisionis
nostre partis fundamenta iecimus: qui per Ciceronem
et uiri pontificij documenta deorū uenerationis et lo-
corum: in quibus adorarentur principiū causamq; oste-
dimus. Sed plura ad eam rem a M. varrone affere-
mus. Is uir sanctorū nostre religionis doctissimorum
hieronimi et Augustini iudicio doctissimus est auctor
deos ex samotrace in phrigia aduectos: eneā ex phrigia
in italiā detulisse: dictosq; qd per eos spiremus: et corpus
mentem: ac rationem habeamus: quos fuisse vult Apol-
linem et Neptunū. Vnde virgilius cū socijs. natoq; pena-
tibus et magnis dijs: et iam pater eneas sacra: et sa-
cra altera patrem Afferet hyliacos excipe uesta deos
Plutarchus in uita Nume pompilij. Eaq; de deorū sacris
Numa pompilius statuit quam similia sunt prorsus
pitagore documentis: nā primū principiū ille: neq; sen-
sui neq; perturbationi subiectum: sed mentē inuisibile
et increatam esse sensit. Hic autem romanos prohibu-
it existimare imaginē dei aut hominis speciē: aut ani-
malis habere formam: neq; fuit apud eos picta: neq;
ficta dei prius species. Sed in prioribus CLXX annis tē-
pla quidem edificabant: sacraq; tuguria exigebat. Si-
mulacrū uero nullū corporeum faciebant: perinde
atq; nefas esse deterioribus meliora assimilare. neq;
aliter atq; intelligentia percipi deus posset. Sacra quoq;
a numa instituta ritum sanctimoniaq; pythagore
uehementer attingunt. Erant enī sine sanguine:

eorumque plurima ex farina et libo rebusque vilissimis co
posita: affirmat etiam Varro deos ab antiquis Romanis
plus annos CLXX sine simulachris fuisse cultos eorumque
XX selectos ceteros appellavit plebeios Suntque selecti
XII mares: octo foeminae: Ianus Iupiter Saturnus:
genius mercurius: appollo: mars: vulcanus: Neptunus
Sol: orcus: liber pater: tellus: ceres: Iuno: Luna: di
ana: minerva: venus: vesta. Et preter hos utriusque sex
us deos alia fuit deorum: dearumque tanquam matrimonialis
coniunctio: quam coprecationem appellaverunt ut qui
scilicet rem divinam uni fecisset: Alteri quoque suppli
casse videretur: Et latiam Saturnus. Salaciam Neptu
nus. oram quirinus maiam vulcanus: miricem qui
ritus Herienem mars: coprecationem suam habuit:
Attulit tamen aliam deorum divisionem varro a labione
sumptam qui asserit deorum partem esse bonam partem
malam qui cultus diversitate internoscantur: cum
mali cedibus hominum et tristibus supplicationibus boni
obsequiis letis atque mundis qualia sint lectisternia
atque ludi: et convivia placarentur Et cum deos ut divi
mus selectos a Iano comendare incepisset: quem tum
bifrontem: tum quadrifrontem: quasi geminum facie
bant. De aliis minoribus tractavit quorum seriem a
conceptione ad decrepiti hominis sepulturam perduxit
in hunc maxime modum nostris hominibus per ridiculum
Cum mas et femina coniunguntur adhibetur deus iu
gatinus cum domum est ducenda que nupsit officium id ex
hibet domiduceus Ut autem in domo sit deus domicius
ut maneat cum viro de eo manturna prestat perdoc
taque in mariti domum virgo semper priapum nimium
masculum immanissimum et turpissimum fascinum mo
re honestissimo et religiosissimo matronarum sedere

iubetur: nec prius mariti cubiculū ingredi permittit: q̄z
aula et cetere domus partes cubiculo continentes nucibus
spargantur: quibus amultitudine conculcatis oppresse
virginis eiulatus inter strepitū nequeat exaudiri: dūqz
fuerint peragenda secreta: ut sine difficultate virgini-
tas auferatur: dea virginensis: et deus pater subigus:
et dea mater prema: deaq̄z pertunda: et venus priapo
et ipsi deo prestant obsequiū. Subsequitur q̄z illico deame-
na Jovis privigna cruori menstruo presidens et liber
accurrit pater: quē sic vocatū esse voluit quod mares in
coeundo per eius beneficiū emissis seminibus liberent
nec tardius prestat officiū dea libera et venus dicta il-
lud idem mulieribus quod liber viris prestans auxiliū
Unde credidit a labeone doctus varro duobus his mari et
femine numinibus honores in templis marmore aut
ere libero virilis corporis pudendam partem foemineam
libere excisos adornatosq̄z fuisse. Malū vero fuit: obscu-
rissimos a Romanis deos esse habitos vitumnū et senti-
nū quorū alter vitā in embrione: alter sensum: puer-
perio largiebant. Ut autē nulla pars hominū presidio
numinū careret: dei per singulos aderant actus tanq̄z
opifices in vico argentario ubi unū vasculū ut perfectū
exeat per multos artifices transit. Mulieri enī fetē in
partu tres dei custodes adhibeant ne silvanus deus illā
vexaturus ingrediretur. Intercido pilumnus et dever-
ritus coriūq̄z significandorum causa tres homines noctu
domus limina circuibant. Primus intercidoni subm-
inistraturus securi limē cedebat: pilo secundus pro pi-
lūno feriebat: et scopis tercius deverrebat. Tandem
lucina quam parturiens invocaverit: opis quoq̄z dicta

opem afferebat. Et ne Agrippe essent qui nascerent: quos
sic dictos fuisse constat quia peruerso ordine pedibus primu
uentre egrederent dee peruersa et prosa aduocabantur.
post quas uagitinus deus os puerperii aperiens succedebat
et partim ad dispiter lucem perducebat prestoque aderat
leuana que partu de terra leuabat expositu: sed et rumi
na uenerabat mammis prefecta mulieru: quas prisci rumi
nas appellauere: ut lac copiosissime preberet. quousque
aduemente tempore potina dea potionem: edulica escam
prebere possent. Hec paruu Cunine dee opus: que et si
cunas ipa non agitabat ut leuiter mouerent curabat. Mauo
ta demceps dicenda sunt numinu collata beneficia homini
bus. Mercurius inde quasi medius inter homines currens
hermes grece ab Hermenia id est sermone appellatus: loqui
prestabat. quem effigiabant alas in capite et pedibus habe
tem. quod sermo hominu per aera uolitet. Et minerua
qua dixerunt temporibus Ogigi regis ad lacu tritonis uirgi
nali primu apparuisse habitu unde tritonia sic dicta. artesque
quaru fuit inuentrix pueru edocebat pauoribus hominu
ut arcerent pauencia spei eoru que fortassis euenirent ue
nilia: uoluptatibus quibus fruerentur uolupia: actibus qui
bus se immiscerent Agenoria: stimulis: quibus agerentur
stimula. Strenue gestis que contingeret strenua: dee pre
erant: fessis dea fessona: ut quiescerent: hostibusque pelle
dis dea pellona prebebant auxiliu. Numeria quoque dea
quibusdam bene numerare. Camena bene canere. Mars
et bellona ut bene belligerarent: uictoria ut uincerent.
Honorinus deus ut honorarent: pecunia ut pecuniosi essent
Esculanus et filius eius argentinus dei ut haberent enea
argenteamque pecunia prestabant. et ut sinu quoque deu impro
30

bi segnesque haberent deam erat Murcea: que preter modum non moveret ac faceret hominem ut inquit Pomponius murcidum ac nimis desidiosum et inactuosum. pravae etiam existimationis neque inter malos aut bonos deos posita fuit Fortuna Barbata: que cultoribus suis malas species suis nesciens se spernentes male barbatos glabrosque reddebat.

Cum tamen maiori dee Fortune quam omnipotentem appellaverunt et deabus fatis multo maiorem quam oportuerit vim potentiamque sicut supra ostendimus tribuerint: Tempnin vero parum coluerint quam Festus fuisse deam dicit: que preciperet hominibus id petere quod fas esset eamque id esse existimabant quod et fas est. Et ne plures quam expediat periuramus deos nite hominum fortunisque adhibitos: Nenia gentiles voluerunt deam mortuos homines in funere comitari. Unde et modulationes inter eiulandum plangendumque adhibitas neniam vocavere. Sed et suam sata segetesque et cetera hominibus usui futura deorum habuerunt turbam. Saturnumque deum in primis maximum iovis genitorem predicant nata ex sese devorare quod semina unde nascuntur revertuntur. Unde propter agriculturam falcem manu tenet effigiatus. Et ne plus tanto munere fatigetur: deam Seiam ferunt satis frumentis quam diu sub terra sunt: Cum vero super terram herbescentes segetem faciunt deam Segetiam: frumentisque collectis atque reconditis ut tuto serventur deam Tutelinam: esse prepositam proserpinam pariter frumentis germinantibus deum Nodotum geniculis nodisque culmorum: in volucris folliculorum deam Volutinam: Et cum folliculi patescunt ut spica exeat deam Patelenam: Cumque segetes novis equantur aristis deam Ostilinam: et deam Floram frumentis florentibus: lactescentibusque deum Lacturcum: maturam maturescentibus et cum runcantur id est a terra auferuntur deam Runcinam preferebant.

Et ne maiora agrorum uiderent adiis spreta: diana siluarum: rurum dea rusina: iugorum montium deus iugatinus: collium dea collatia: uallium dea uallona curam habuit. Hec deus spiniosus ut spinas ex agris eradicaret: rubigoque non accederet spernebatur: quin potius dee fructeste ut fructus uberrimos daret supplicabatur.

Quia uero Romanis a principio urbis condite et multo tempore postea parcissimus fuit uini usus, parua ac omnino minima deorum turba vineis uinisque prefecta est: quandoquidem solus bachus tanti muneris curam habuit: qui multinominis liber pater primo appellatus cum bellasset in india et multas secum habuisset foeminas que bache dicebantur non tamen uirtute nobiles: postea bachus: quandoque priapus: quandoque bromius quandoque brotinus fuit dictus. Et quia custodie huiusmodi solus erat prefectus: omni spreta uinearum cura unice uindemie cum iam vue maturescerent: intendebat. tantaque id actum est turpitudine: ut modum pigeat pudeatque referre que omnino fuimus suppressuri: nisi quia nostris conducere christianis arbitramur: talia scire: quo nostre religionis grauitatem: et sanctam munditiem. letioribus animis amplectantur: Eruntque uerba per beatum Aurelium Augustinum a marco varrone labeoneque paululum immutata. Cum fierent libero patri sacra in Italie compitis pudenda uirilia cum honore plastellis imposita primo rure transferunt in compita: post in urbem

In opido autem lauinio quod nunc ciuitas in diuina uocatum uiro summo prospero subest. Cardinali columnensi unius libero totus mensis tribuebatur. Cuius diebus omnes uerbis flagitiosissimis utebantur: donec illud membrum per forum transfectum esset: atque in loco suo quiesceret. Cui membro inhonesto matremfamilias honestissimam imponere publico loco coronam necesse erat. sic ab agris fascinatio repellebatur. et matrona facere cogebatur in publico: quod nec meretrici si matrone spectarent permitti debuit in theatro. Ne domos etiam suas

Romani spernere viderentur: tres illis deos dederunt ho-
stiarios. forculu̅. foribus: cardinem cardini. limentu̅ limi-
ni. Et ne maris cura esset abiecta. preter Neptunu̅ Iovis
fratrem universo prefectu̅ mari: preterq; Amphitrem qua̅-
dam placidus gramaticus fuisse vult deam maris neptu-
ni matrona̅. venliam dixeru̅t deam unde maris quando
uenit ad littus. Salatiaq; item deam eidem quando redit
in salum esse prepositam. Romam tame̅ duce romu-
lo in Asilo agentes: eos primu̅ colendos acceperu̅t ex su-
pradictis dijs quos troia avectos Albam primu̅, postea
laurentes per trecentos annos coluerant: qui videntur
illi fuisse quos supra selectos diximus appellari et tibe-
rinu̅ paulo post Romulus: deinde faunu̅ et picu̅: pa-
uorem et febrem ipsu̅q; romulu̅ titus tacius rex: &
alias sensim turbas supradictas demu̅q; suos cesares
romani. in deoru̅ numeru̅ retulerunt. Quinetia̅ Alba-
ni patres primu̅: post romani urbis conditores: fabulas
pro miraculis acceperunt. que ante bellu̅ troyanu̅ grecis
troianisq; fuerant co̅munes: Minothauru̅ bestia̅ fuisse
inclusam Labirintho. que cu̅ intrassent homines in ex-
tricabili errore exire non poterant. Cintauros equoru̅
hominu̅q; natura coniunctos. Cerberu̅ tricipitem infer-
ni cane̅. Frixum et helbem eius sororem, ariete vectos
mare tranasse. Gorgonem serpentibus crinitam se as-
picientes in lapidem convertisse. Bellerofontem equo
pegaso pennis volante vectu̅ fuisse. Amphionem cytha-
re suavitate lapides attraxisse. Dedalum et icarum
filiu̅ coaptatis sibi pennis creta in Italiam advolasse.
Eclippu̅ in Spingua monstru̅ quadrupes indissolubilia
hominibus cu̅ vite periculo proposuisse. Antheum qui
terre contactu fortior resurgeret: ab hercule fuisse pro-

stratum Sed iam satis multa de ineptiis deorum fabularumque
adinventionibus: ad sacra ceremoniasque veniamus: pluri
ma simul edocturi minutiora: que in gentilium religione non
minima habebantur. Ulpianus de verborum significatione
dicit. Sacrum locum esse locum consecratum. Sacrarium in quo sa
cra reponantur. et idem infra: Sancta prope dici que
nec sacra neque prophana sunt sed sanctione quadam sunt con
firmata. ut sancte leges. Marcianus vero sanctum vult esse
quod ab iniuria hominum est defensum: dicique a sagmini
bus herbis quas legati populi Romani ferre solebant: ne
quis eos violaret: Cicero in legibus: sacrum sacrove com
mendatum qui dempserit rapseritque: patricida esto. Idemque
de aruspicum responsis Nego unquam post sacra constituta quo
rum eadem est antiquitas que ipsius urbis. Festus pompei
us. Curionia sacra que in curiis fiebant. et infra farra
calia sacra erant: cum far in fornaculis torrebant: quod
ad fornacem que in pistrinis erat sacrificium fieri solebat
Plutarchus in pauli emilii vita. Sacra faciente emilio ful
men aram percussit sacraque combussit. Macrobius in sa
turnalibus. Herculis sacris non licet mulieribus inter
esse: quia Herculi per Italiam transeunti: mulier vinum
petenti: se aquam dixit non posse prebere. Et macrobius
in Saturnalibus dixit: sacra celebritas est: cum sacrificia
diis offeruntur vel cum dies divinis epulationibus celebrantur:
ut cum ludi in honorem aguntur deorum: ut cum ferie observantur.
et infra idem Sacrum est quicquid deorum habetur. Virgilius
sacra dionee matri divisque ferebam: Sacra Iovi stigio que
nec in cepta parani: tibi enim maxima Iuno mactu sacra
ferens. Et sanctum vult trebatius idem quod religiosum:
interdum ventrem id est incorruptum. Virgilius Sancta ad vos

anima atq ipsius inscia culpe descendam: Hinc sancte
leges: et sanctū uirū integrū moribus. Nominaq sacror
locorum sub congrua proprietate proferre pontificalis ob-
seruatio est. Helius spartianus. Adrianū comendat Impe-
ratorem qd sacra romana diligentissime curauit: peregri-
na contempsit: post eamq sacrorū cognitione de cerimonijs
est dicendū quas supra diximus Trebatiū fuisse noluisse
idem esse quod sacra. Sed liuius libro quīto dicit. Lucium
albinū dephebe unū uirgines: sacerdotes: sacraq plaustro
cere inuexisse: unde cerimonijs enatū sit nomen. Et
in septimo ceretibus qd tarquinensibus ī populatione a-
gri romani consenserant / ob memoria seruatorū sacrorū
pax et inducie in centū annos date. Festus pompeius:
cerimoniarū causam alij ab opido cere dictam existimat
alij acaritate putant. Adorationis et immolationis origi-
nem plinius ī naturali hystoria sic ponit. Numa insti-
tuit deos fruge colere: et mola salsa supplicare: atq
ut auctor est emina far torrere quoniam tostū cibo salu-
brius. Is fartuacalia instituit farris torrendi ferias:
et eque religiosas terminis agrorū. Nonius autē marcel-
lus Ador frumenti genus quod epulis et imolationibus
sacris putatur pium: Unde adorare propitiare religio-
nes. Festus pompeius Ador farris genus edor quod ap-
pellabatur et fiebat tostum: unde in sacrificio mola
id est farre molito et sale hostiam perspersam sacrare
et idem infra Mola uocatur far tostum sale aspersum
qd eo molito hostie asperguntur. Macrobius saturnaliū:
Cum hostia reditur: sacrono est fas intercisa et porrec-
ta licet: rursus cū adoletur non licet. Plurima item
nunc minutiora religionis uocabula gentiliū, uno co-
doceamus contextu uidelicet. Sacrificiū. consecratio.

Ornamentorū uasorumq; uocabula : dehinc superstitio : sacri
legiū dedicatio : piaculū : iusiurandum : elemosina : absti :
nentia : uirginitas : ieiuniū . gestus inter faciendum rem di .
uinam : et demū hostię : quid sibi uoluerint . Nonius mar ..
cellus inter sacrificare et litare hoc dicit inter esse . Sacrifi .
care est ueniam dari petere . Litare est propitiare et Macro .
bius litare significat sacrificio facto placuisse deos . Lita ..
re id est sacrificiū rite facere . Cicero in legibus Nocturna
mulierū sacrificia nō sunto : preter illa quę pro populo rite
fiūt . Et uarro de lingua latina Romano ritu sacrificium
mulieres cū faciūt capite sunto coopertę . Festus pompeius
Arcanū sacrificii genus quod in arce fit ab auguribus adeo
remotū a noticia vulgari ut ne lris quidem mandaret . sed
per memoria successoribus relinquebat . et infra . Iuuenili
fingebant diane sacra : quia ea etas fortis est ad tollerandū
uiam . Diana em putabat dea uiarū . Item stata dicuntur
sacrificia quę certis diebus fiebant . Item sacrificiū quod fie .
bat in monte palatino palatuar dicebat . Liuius in xxx
philippi regis legati in senatū introducti sunt : gratulātes
de uictoria . His petentibus ut sibi sacrificare in Capitolio :
donaq; ex auro liceret ponere : in ęde iouis optimi maximi
permissū ab Senatu . Centū pondo coronā auream posuerūt
Iam cōsecratio qua fieret ratione : Cicero pro domo sua
ad pontifices sic docet . Video esse legem ueterem tribuniti
am : quę uetat : ī iussu plebis : edes : terram aram cōsecra ..
re Ornamentū religionis uasorumq; modus fuit priscis cas .
tissimus . Sed ornamēta unde habuerūt originem Liuius
ī Numę gestis rebus sic docet . Flaminem ioui assiduū sa .
cerdotem creauit . Insigniq; eū ueste et curruli regia sella
adornauit . Salios inde xii marti gradiuo legit : tuniceq;

picte insigne decreuit · et super tunicam eneum pic ·
tori tegmen: quali sacerdotes christiani: sed aureo et
argenteo et iaspidibus ornato pectorali appellato utuntur
Et Festus Albogalerus a galea nominatus · Est enim pil ·
leus capitis quo diales flamines id est iouis sacerdotes
utebantur: et flamineo uestimento flaminia uteba ·
tur dialis uxor et Iouis sacerdos cui telum fulminis eo ·
dem erat colore Item mortue pecudis corio calceos ·
fieri flaminibus nephas habebatur quoniam sua mor ·
te extincta omnia funesta extimabant Item Tutellum
dicebant flamini carum capitis ornamentum · Vitta pur ·
purea innexa crinibus: et in altitudine extractum · Item
flamineas sacerdotissas: diali additas: scalas: extra
tres gradus ascendere non licet: non comit caput:
neque capillum depictit · flamen solus habet galerum quod
maximus est · Cicero in legibus: in delubris omnibus
textile nec operosius quam mulieris opus menstruum · co ·
lor autem albus precipue decorus deo est: Cum in ceteris
tum maxime in textili · Tincta uero absint nisi abelli
cis in signibus · Plinius in naturali hystoria: Antiquior
fuit plastice quam fundendi eris ars ex ea enim dii fiebant:
et domus ciuium ornabant. et dii fictiles erant · He enim
deorum tunc effigies erant laudatissime: nec penitet nos
illorum qui tales eos coluere · In sacris quidem tunc non mir ·
rinis ut hodie cristallinis ue: sed fictilibus libabant
Seneca epistola XXXI ex virgilio · Exurge modo et te quo ·
que dignum finge deo · finges autem non auro nec argento:
non potest in hac materia imago dei exprimi quin cogi ·
ta illos cum propitii fuissent fictiles fuisse: Persius sa ·
tiricus · dicite pontifices in sancto quid facit aurum ·
Nempe quod ueneri donate a uirgine puppe · Cicero in
legibus aurum et argentum in urbibus et priuatim in fanis

O

incudiosa res est: tum ebur corpore extractum. Jam es atq; ferrū duelli instrumenta non sunt. Festus pompeius de hac modestia religionis taliter scribit: ut nostre eta tis sacerdotibus ingentem inurat notam qui nedum e quo uehuntur: sed equitum turmas cum pari famulatu alunt. Inquit enī sacerdotis proprium est ut nec equo uehatur: nec plus q̄ tribus noctibus ab urbe absit: nec pileum deponat: ex quo flamen dictus est et idem dicit pura sacerdotes uestimenta ad sacrificia habuisse: id est non obsita: non fulgurita: non funesta: non macula habentia: fuit etiam unū sacrificantibus uestimenti ge nus: quo sacerdotes cuiusq; ritus et templi et dei pariter utebantur: quale est camisiū lineū albū quo christiani utū tur sacerdotes et cum esset latum adeoq; oblongum ut distinctum per solū traheretur: postea cinctum penden tem supra cingulum faciebat undiq; sinum qui ritus fuisse perhibetur gabinus. Liuius in quīto G fabius ritu gabino succinctus a capitolio obsesso in quirinalem col lem sacra ferens iuit et rediit. et uirgilius ritu succinc ta gabino. Et cicero de Aruspicū responsis Strophiū qđ grece ophion dicitur pro insigni positū fuisse dicit: quod ponebatur in capitibus sacerdotum et alii coronā fuisse dixerunt: quod ornamentū nostri iohannis baptiste in hymno attribuunt uespertino. Strophiū bidentes. Sed iam instrumenta et uasa religionis a festo incipiamus ostendere per fericulū uas eneum sine anxa patens ad sūmū uelut peluis: quo ad sacrificia utebantur: pa tene uascula parua sacrificiis apta. Infule sunt fulci menta linea quibus sacerdotes et hostie templaq; ue lantur. Incarculum uirga ex malo punico in aurata: quam regina sacrificans in capite gestabat. Acerra.

arcula thuraria · Acham̄u poculi fictilis genus quo in sacrificiis utebant᷑ · Nonius marcellus · Andrabis mensa ministeriis aptata diuinis · uasa quoq; ea quibus sacerdotes utuntur · Andabria appellabant᷑ · Festus · Secospita cultrū ferrū oblongū manubrio eburneo rotundo solido · vincto ad capulū argento et auro fixū clauis eneis ere cyprio · quo flamines · flaminice uirgines · pontificesq; ad sacra utebant᷑ · dictū aūt est Secospita a secando · Cicero in uerrem actione tertia · Credo tum cū Sicilia florebat opibus et copiis magna artificia in ea insula · Nam domus erat ante istū pretorem nullo paulo locupletior · qua in domo hec non essent · Etiam si preterea nihil esset argenti · patella grandis cū sigillis simulacri deorū · patera qua mulieres ad res diuinas uterentur · Thuribulū · Hec aūt omīa antiquo opere et summo artificio facta · Festus pompeius · Simplū uas paruulū nō dissimile cyatho · quo uinū ī sacrificiis libabat᷑ · Vnde mulieres rebus diuinis dedite simpulatrices dicte · Struppi uocant᷑ in puluinaribus fasciculi de uerbenis facti · qui pro deorū capitibus ponebant᷑ · Suffibulū uestimentū albū pretextū quadrangulū oblongū · quod in capite uestales uirgines sacrificantes habebant · idq; fibula cōprēdebatur · Damnarūt et ipi etiā Romani gentiles sacrilegia · per seipā a uerbo nota et superstitiones · cuius uerbi uim originem habuisse vult Aulū gelius ab iis qui filios superstites esse nimis importune ab diis efflagitarent · Cum tn̄ omnis importuna ineptaq; religio possit superstitio appellari · Liuius in quarto · In ea rerū afflictione multiplex religio · et pleraq; externa inuasit · Nouos ritus sacrificandi uaticinando inferentibus · in domos quibus questui fierent capti religione animi

donec publicus iam pudor ad primores ciuitatis peruenit. cernentes in omnibus uicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis deum exposcende. Datum tamen negotium edilibus ut animaduerterent: ne qui nisi romani dii neu quo alio more quam patrio colerentur. Idem liuius xxix pirrhus locros classe preteruectus thesauros proserpine intactos ad eam diem spoliauit classis postera die fedissima tempestate lacerata: omnesque naues: que sacram pecunia habuerat in littora nostra eiecta sunt: pecunia omne conquisitam in thesauros proserpine referri iussit: nec tamen ei postea aliquid prospere euenit: pulsusque ita regno lydie: atque inhonesta morte argos ingressus occubuit. Dedicatio quid fuerit Cicero pro domo sua ad pontifices sic ostendit. Postem teneri in dedicatione templi oportere uideor audisse: ibi enim postis est ubi aditus est. Liuius ix. G. flauius scriba libertino patre genitus edilis. Edem concordie in area vulcani summa nobilium inuidia dedicauit. G. q. barbatus pont. coactus consensu populi uerba preiuit. Itaque exautoritate Senatus lata lex ne quis templum aram ue iniussu S. aut tr. pl. partis maioris dedicaret. G. Iunius bubulcus dictator Edem salutis quam consul uouerat: censor locauerat dictator dedicauit. Idem xxiij duum uiri creati sunt Fabius maximus T. attilius. crassus: edibus dedicandis menti attilius: fabius ueneri ericine: utraque in capitolio est. et infra G. n. domitius pretor urbanus dedicauit edem fortune primogenie in colle quirinali & in insula iouis edem dedicauit G. seruilius duum uir. valeriusque sic habet. Oratius puluillus cum in Capitolio iouis opt. max. dedicaret: interque nuncupatione solemnium uerborum postem tenens mortuum esse filium audisset: neque manum a poste remouit uiri sui tandi et sacramenti religio

apud romanos magni fuit momenti. Et quidem iurisiuran-
di religio duplex fuit. una cum quis requisitus aliquid diis
in testes uocatis spopondisset: aut affirmasset ceu Mar-
cus attilius regulus sese Cartaginem nisi captiuorum
permutatio fieret rediturum iureiurando spopondit:
Formaque huius iureiurandi erat talis. lapidem silicem
tenebant iuraturi per Iouem hec uerba dicentes: si sci-
ens fallo/ tum me dispiter salua urbe arceque bonis eiciat
ut ego hunc lapidem. de quo Cicero legum primo Periurii
poena diuina exitium: humana dedecus; et infra: poena
uiolati iurisiurandi esto. Altera iurisiurandi religio
erat: cum uerbo interloquendum per deorum numina sponte
quis iurasset: quale erat cum edepol me hercle: Et
medius fidius dicebant. duorumque primo positorum loco
facilis erat expositio. cum per apolinis edem primus
alter per herculem se mentientem periurio obligasset
Tertii expositio altiorem habet indaginem. Sanctus fidius
et semipater dii fuerunt sabinorum. quos domo demigran-
tes in collem quirinalem cum cetera suppellectile detule-
runt idque numen uerbis trinum: re unicum esse dixerunt:
unde licet tribus ipsis templum esset in quirinali colle di-
catum: unius tamen sancti uocabulo appellabantur. opti-
nuitque eiusmodi nominis opinio sanctitatis. magnam
enim habere iusiurandum quo in ternio et unico numine
medium esse quis fidium affirmaret. Sacramentum autem
esse dixerunt. quo militie asscribendi a sacerdotibus adi-
gebantur: nec prius militare aut postquam eo absoluti essent
in hostem pugnare poterant: Unde est illud catonis: qui
filium militia per sacramenti relaxationem dimissum
cum hoste manum conserere uetuit. Sacramenti ethimo-
logiam originemque sic refert varro de lingua latina

Sacramentū a sacro: qui petebat. et qui infitiabat[r] uterque
quingenta eris ad pontificem deponebat. de aliis item rebus
alio certo numero: qui iudicio uicerat suū sacramētū a sacro
auferebat uicti ad erariū redibat. Posuimus iuxta inter se
se superius que de iureiurando et sacramēto dicenda erant
ut ratio constet qua ducti opinamur. Sacramētū fuisse in
quibus rebus alia q3 dei invocationis que per iusiurandū
fit obligatio rerū erat. sicut ex varrone supra ostendimus
Et hinc orta est sacramēti militaris adactio. in qua preter
invocatos iureiurando deos in fidei sue testes. Alia item erat
occulta obligatio stipendiorū et patrie rerūq3 amissionis q3
fidem fallens incurrebat. Unde in uita beati Martini Tu
ronensis est. Sacramētis militaribus implicatus qui autem
iureiurando aliquid affirmabat. solū deū si fefellisset ha
bebat ultorē. Et tamē Romani aliquādo ut sua dignitas
servaretur. penā ipsi et incommoda periurio adiunxerūt
Livius xxii post preliū cannense: cū egressi castris essent
unus ex his minime Romani ingenii homo uelut aliquid
oblitus iurisiurandi soluendi cā cū in castra redisset: ante
noctem comites assequit[r]. Qui postea reductus Senatu iubēte
Item liuius xxxi G. valerius flaccus quem presente creave
rant quia flamen dialis erat: iurare in leges nō poterat
magistratus autē plus quinq3 dies nisi qui iurasset in leges nō
licebat gerere. datus est qui iuraret: pro fratre. L. valeri
us pretor: plebs q3 sciuit. ut perinde esset ac si ipē iurasset
Contra Numātinos rebelles missus Q. pompeius est superā
tus: quā Senatus cū nō accepisset, ad iusiurandū exsoluen
dum idem remissus est. Missus item G. mancinus iterum
peiorem pacē fecit quā S. P. Q. R. cū nō approbauerit:

Mancinus c

Mancinus est numantinis deditus qui nudus ante portam
ad iurisiurandi obseruationem expositus deridebatur: nec
ab hostibus: nec a suis recipiebatur. Suetonius de vespasia
no. Equiti romano iurisiurandi gratiam fecit ut uxorem
in stupro graui compertam dimitteret quoniam se nunquam
repudiaturum iurauerat. Cicero pro roscio comedo At quid
interest inter periurum et mendacem: qui mentiri solet
peierare consueuit. Vnico apud gentiles in loco elemosina
uerbum inuenimus. quod apud christianos habetur frequen
tissimum. Helius enim spartianus de antonino caracalla
scribit. Non tenax in largitione. non lentus in clemosina
et pariter unico in loco est exorrizatio. Vlpianus de ex
traordinariis cognitionibus. Medicos fortasse etc. si ut vlga
ri uerbo in posterum utar se exorrizauit. Plinius abstinen
tiam commendans romanorum inquit. Non degustasse eos ui
na aut nouas fruges priusquam sacerdotes primitias libas
sent. quod quidem diximus quia et hoc eodem primitiarum
uocabulo nostros sacerdotes uti uidemus. Et omnibus sacris
ceteris libationem uini esse prohibitam. Macrobius scri
bit. Ieiunii et uirginitatis ac castimonie ob religionem
priscus usus fuit. Liuius in primo Amulius ream siluia
neptem uestalem legit. ut spem partus adimeret. Hie
ronimus ad Siluinam flamen uxoris unius ad sacerdotium
admittitur. Flaminea quoque unius mariti uxor eligitur:
ad thauri egiptii sacra semel maritus assumitur: ut
omittam uirgines ueste et appollinis iunonisque Achiue
et diane et minerue: que perpetua sacerdotii uirginita
te marcescunt. Liuius xxxv prodigiorum causa libros
Sibillinos ex S. C. decem uiri cum adissent renunciarunt

Ieiuniū instituendū et Ouidius in fastis dicit Numā pom-
pilliū quando orationem fecit pro frugibus usu uenere-
orū carniumq; esu abstinuisse. Helius spartianus de di
dio iuliano imperatore. Sepe autē nulla existente reli-
gione oleribus leguminibusq; contentus sine carnibus
cenauit. et Hieronymus celeber ecclesie doctor contra
iouinianū de ieiunio tractans: quasi nō et supstitio gen
tiliū castū matris deū obseruet et isidis. Sed iam
uideamus hostias quarū duo genera esse inquit Treba
tius: unū quo uoluntas numinū p exta exquiritur.
Alterū in quo sola eius hostie anima deo sacratur. Vir
gilius de p͞mo Mactat lectas de more bidentes pecorisq;
recludis pectoribus inhians spirantia consulit exta:
de altero uero cū fecit. En tellū uictorem erici mactare
thaurum: Hanc tibi erix meliorē animā pro morte
daretis persoluo. Hostias placidus gramaticus inquit
ab ostimento id est equimento. et quandoq; uictimas dici
qd ictē ui cadant: uel quia uincte ad aram producunt.
cū Gelius dicat: hostiam pro cesis hostibus a quolibet
sacerdote. Victimā eius qui uicerit manibus debere
imolari. Et festus pompeius maximā hostiam esse di
cit: ouilli pectoris non ab amplitudine corporis sed ab
animo placidiore. Et infra sollida utilia hostiarum
triū diuersi generis imolationem significat thauri:
arietis: uerris: quod omnes solidi integriq; sunt
corporis. Plinius obseruatū a sacrificantibus si hostia
que ad aras fuisset uehementius reluctata osten-
dissetq; se īuitā altaribus admoueri, non esse admouē-
dam: quia inuito deo eam offerri putabant. que aūt
stetisset oblata hanc uolenti numini dari Virgilius

Et dictus cornu stabit sacer hyrcus ad aras Unde victi
mary postea sunt introducti mansuefaciendis bestiis.
Virgilius et statuā ante aras aurata fronte iuvencū. Et
plinius item: vituli ad aram humeris hominū allati nō
litat. nec claudicantes nec tracte bestię ad aras et infra
Suis fetus sacrificio die quīto: partus pecoris die octavo.
bovis trigesimo. capre nō immolantur minerve quia olivas
rodunt: deorū honori auratis cornibus hostie maiores
duntaxat immolantur quas per belle ut erant merite delusit
G. gallicula imperator: quē scribit Suetonius admota
altaribus victima succinctū habitu popparū elato al-
te malleo cultrariū mactasse. Cicero oratione in legem
agrariā rulli prima: Erant hostie maiores in foro consti-
tute: que ab iis pretoribus de tribunali: sicut a nobis co-
sulibus de consilii sententia probatis ad preconem et ad
tibicinem immolabantur. Nonius marcellus furvum bovē
id est nigrū immolabant averno. Quedā item degustationes
quas liba appellabant in hostie locū offerebantur. Festus
pompeius. Mucor mucosus sal in pila tusum et in ollam
fictilem coniectū et in furno percoctū. quo dehinc in aquā
misso vestales virgines utebantur in sacrificio et infra:
Punicū genus libi translatū a penis id etiā appellant
probū quia erat ceteris suavissimū suavissimū pastil-
lū in sacris genus fuit libi rotundi: Et suffimenta voca-
bant que fiebant ex faba milioque molito: mulso asperso:
ea diis eo tempore dabantur quo uve calcate prelo preme-
bantur. Sumanalia liba farinacia in modū rote facta.
Festusque dicit panibus redimiri caput equi immolati idibus
octobris in campo martio. quia sacrificiū fiebat ob frugū

cuentũ equus potius quã bos imolabat quod bos fru-
gibus pariendis est aptus Et macrobius deam carnam
esse dicit: cui mense Junio sacrificatur petitq; ab ea:
ut intestina faciat salua: huic sacrificatur pulte: faba-
tia: et lardo: quia his rebus uires corporis roborentur
et infra in sacrificio quod proteruia dicit' si quid super-
fuerat igne comburebatur. Vnde iocus ille catonis in
eũ qui omnia bona simul cũ domus incendio amiserat
proteruiã eũ fecisse et flamen vulcanalis kalendis
maijs rẽ diuinam facit maie vulcani uxori & sus
pregnans imolatur. Herculi et cereri xii kalendis ia-
nuarias fiebãt sue pregnãte: et panibus et mulso. Sed
alie fuerũt hostie detestabiles. festus enĩ scribit. Ver
sacrũ uouendi mos fuit italis. magnis enĩ periculis ad-
ducti uouebãt quecũq; proximo uere nata essent apud
se animalia imolaturos: sed cũ crudele uideretur: pue-
ros et puellas ĩ maritos interficere: perductos in eta-
tem adultam uelabant: atq; ita extra fines suos exi-
gebant: et plutarchus in problematibus. Mense maio
circa plenilunĩu de ponte sublicio simulacra in tibrim
iaciũt. que appellãt Argiuos. q' antiquis temporibus
barbari ea incolentes loca grecos quos reperant co-
pacto interfecerũt. Herculem postea admirati grecũ
hominem ab huiusmõi cede abstinuerũt: docti ab eode
ut ueterem superstitionem omittentes simulacra in
fluuiũ iacerent. Idem in pauli Emilij uita aliud re-
fert sacrificiũ multitudine hostiarũ ceteris maximũ
ut religiosus sacrorũ cultor ubi luna deducta perspexit.
Vnde cũ thauros ei mactauit. Inde prima luce herculi
sacra faciens litauit adusq; uiginti hostias Sacro igit'
centũ boum et ludis deo uotis aciem per priore strui

iussit. De quo sacrificio echatombon faceret: quod tale
sacrificiū est. Centū appellato Julius capitolinus in pup
piem uita sic habet: Tantū sane letitie in balbino qui
plus timuerat ut echatombon faceret: quod tale sacrifi
ciū est. Centū are uno loco ex cespite construunt: et ad eas
centū sues. centū oues mactant. Jam si imperatorū sa
crificiū sit centū leones: centū aquile. et cetera huiusmodi
aīalia centena feriunt: quod quidem greci fecisse dicunt
cū pestilentia laboraret. et a multis imperatoribus fre
quentatū est. Ostendemus etiā aliquos ex multis uariis
q; moribus quos Romani in faciendo re diuina obserua
uerūt. Macrobius ex paulimiano asserit eū qui sacra
facturus sit se in primis reū fateri: Nam reū dicit prima
uocem esse sacrorū sicut et apud nos confessio peccatorū
ceteros diuine rei actus precedere debet. Et subinde uolu
isse maiores damnari qui promissa uota non soluit. Pli
nius in hystoria naturali dicit in adorando dexteram
ad osculū referri consueuisse totūq; corpus circūagi:
sicut salutifero crucis signaculo adoraturi se communiunt
christiani. Macrobius in saturnalibus uitulari in sacris
est uoce letari: Varro pontifex in sacris quibusdam uitu
lari solet. Virg. letumq; choro peana canamus. Et hillus
de diis uitulam dicit putari deam que letitie preest. Vn
de uitulatio sacrū letitie post uictoriā. Virg. cū faciam
uitulā pro frugibus ipse uenito: Et item Macrobius Ter
ram dicunt opem cui9 ope humane uite adiumenta
quesiuerūt. Huic dee sedentes uota concipiunt: terramq; de
industria tangunt. Festus pompeius dicit mos erat Rome
in omnibus sacrificiis precibusq; populo Romano quiri
tibusq; quod est cauriensibus: que ciuitas Sabinensium

potentissima fiat. Ignis veste si quando interstinctus esset virgines verberibus afficiebantur a pontifice: quibus mos erat tabulam felicis materie tam diu terebrare: quousque exceptum ignem cribro eneo in edem ferret. et ignem ex domo flaminica efferri non licet: nisi divine rei causa. Convenit notum est mentis et vocis. Unde a sacrificantibus bona habentur omnia id est ut circumstantes et bona mente velint et mera oribus proferant. quale est apud christianos cum sacerdos ab altari ad populum conversus submissa voce dicit orandum. Plinius dicit: quandam gentibus inesse religionem observantia genuum: hec enim et supplices attingunt: ad hec manus tendunt. hec aras adorant. Sed iam minus diu huiusmodi ineptiis immoramur. Templa itaque et cetera que illi sacra dixerunt loca presertim notiora distributionis nostre superius facte partem alteram descripturi: eorum vocabula et ritus primo ostendamus. In ipsorum vero varietate vocabulorum templum: edes: delubrum: fanum: tesca: ara: sunt notiora. De templo sic habet varro de lingua latina. Omne templum debet esse continuo septum nec plus quam unum introitum habere. et preter id templa esse dicunt singulis attributa diis. Delubra vero multarum edium sub uno tecto sacra sunt loca. Unde curia hostilia templum est: sanctum non est. et in urbe Roma plerique sunt edes sacre. templa eadem sancta. Fani significatio magis ab opposito quam proprio et attributo vocabulo est nota. prophanum enim inquit Macrobius est quod extra fanaticam causam sit: quasi porro a fano id est religione remotum. Virg. procul o procul este prophani. Trebatiusque ait prophanum quod ex religioso vel sacro in usum hominum est conversum. Virg. Faune precor miserere inquit: tuque optima ferrum

terra tene colui uestros si semper honores: quos contra e
nacede bello fecere prophanos. Aliquotque loca quod edificia ali
cuius dei sunt dicuntur tesqua quod ibi misteria fiunt ut tueantur
tuesca dicta. Macrobius in saturnalibus. Delubrū varro in
quit: locū esse in quo preter edem sit area assumpta deum
causa ut est in circo flaminio et in quo dei simulacrū sit
affixū et dedicatū. sicut candelabrū ubi candela ita delubrū
ubi deus. Virg. at gemini lapsu delubra ad summa dra
cones effugiunt seuěque petūt tritonidis arcem: sub pedi
busque dee clipeique sub orbe teguntur. Item: nos delubra deū
miseri quibus ultimus esset ille dies. Altare festus pom
peius ab altitudine dici quod antiqui diis superis in edificiis
a terra exaltatis sacra faciebant diis terrestribus in terra
diis inferibus in terra defossa et infra terrenū locus
est in campo Martio dictus quod eo loco ara ditis patris in
terra ocultaretur. Primā aram Rome fuisse quā Herculi
euander in foro boario extruxit. Ouidius sic dicit. Caccus
auentine timor atque infamia silue. noti sunt uersus. Et
infra Institutque tibi que maxima dicitur aram. et varro
Aras primitus fuisse appellatas existimauit quod eas qui
sacrificent teneant. Unde Macrobius dicit. solā nō posse
orationē litare: nisi is qui deos precatur. Etiam manibus
aram apprehendat. Virg. talibus orantē dictis arasque te
nentē audiit omnipotens. Item tango aras medios ignes
ac numina testor. fuerūt et are apertis in locis. Plutar
chus in problematibus. Eidem orae maiores perpetuo a
pertā esse noluerūt: que et ora est appellata: quia circū
specta est cū rebus humanis presit. prouida dea: quam
res humanas curantē et conseruantē socordem et ne
glicentem minime putant esse debere. Eidemque vulcani Romulus

extra urbem posuit: quia tū incendiis urbs esset exposita
vulcanū quidem colendū· sed tū urbe excludendū existima-
rūt· Laribus etiā locū sacrū attribuerūt quod dixere la-
rariū: eosq; enea troya aduxisse satis constat Virg. Cū
penatibus et magnis dijs· Cicero pro domo sua ad pon-
tifices Quid est sanctius: quid omi religione munitius:
q̄ domus uniuscuiusq; ciuiū. hic are sunt: hic foci· hic
dii penates hic sacra et religiones continet̃. Hos autem
deos penates in larario domus custodes tanē semp appo-
situ habuisse· Et inde caninis fuisse pellibus contectos
plurimus asserit Seruiuq; regem eos bouum omniumq; effi-
gie p̄mū signasse· ut in predicta locorū sacrorū institu-
tione prudentius ceteris gentilibus egisse uideant̃ per se
quos Asconius pedianus secunda in uerrem actione affir-
mat credidisse: nulla dijs templa esse condenda cū unū
deo soli quē adorarent uix mundus ipe sufficiat· Contra
uero Romam ea i re eximiā curā ut potius superflua
susceperūt· quos non solū sideribus sed quibuscūq; etiā
hominū passioibus templa et loca sacra erexisse uide-
mus: quorū partem ordine ex liuio afferemus Tarqui-
nius superbus iouis optimi maximi templū ex preda su-
esse pometie edificauit Exinde edes mercurij dedicata
post obiecturie matris et uxoris Coriolani factā for-
tune muliebri templū est edificatū· Camillusq; dictator
templū i Auentino matute matri dedicauit Expiande
etiā uocis nocturne que nūtia cladis ante bellū gallicū
audita neglecta esset iussū templū i noua uia alloqu-
tie Et terminus in capitolio inuentus moueri se nō passus
templū ibi habuit: Edesq; monete Iunonis in area que
edium marilij fuerat edificata· Edes paulopost salutis

a G Junio censore locata est. Carulius subinde consul
edem fortis fortune de manibus faciendam locauit. Et
templum fuisse rostra cicero oratione in uatinium testem sic
indicat produxeris iudicem in rostris illo inquam in augura
to templo. Nunc ad ritus transeundum est. Festus pompe
ius. Ritus. mos. consuetudo rite. autem bene et recte Liuius
in primo pontificem deinde Numa M. Marcium ex patribus
legit. eique sancta omnia exscripta signataque attribuit.
quibus hostiis: quibus diebus: ad que templa sacra fie
rent: atque unde in eos sumptus pecunie erogarentur. Ce
tera omnia publica priuataque sacra pontificis scitis subie
cit: ut esset quo consultum plebes ueniret: ne quid diuini
iuris negligendos patrios ritus: peregrinosque asciscen
do turbaretur Cicero in legibus. Ritus familie patrieque
seruanto: itaque ut cadat in cunctis anfractibus descriptum
esto: ceterasque fruges certasque baccas sacerdotes publice
libanto. que cuique diuo grate sint hostie prouidento: quo
queque priuatim et publice modo rituque fiant discunto.
ignari a publicis sacerdotibus: ex patriis ritibus optima
colunto. Ritibusque ascribenda sunt eaque a liuio tradi
ta sunt. Lacu albano emittendam aquam: si ueiis potiri
uellent: uates predixisse: et pariter a delphis legatos
attulisse. Et Iunonem interrogatam numquid uellet Ro
mam ire cum affirmasset fuisse aduectam: templumque illi
dicatum in auentino. Et ancilia celo demissa cum fuissent
iussu minime seruata: illis salios in solemnibus usos
esse De qua re sic habet: festus: Mamurri etrusca no
men frequenter cantu Romam frequentabat hac de cau
sa Nume pompilio e celo cecidisse fertur Ancile id:

scutū breve: quod ideo sic appellat' quia ex utraq; latere e-
rat recisū: ut sūmū infimūq; eius latus medio pateret:
unaq; edita vox omniū potentissimā fore civitatē quā
diu id in ea mansisset. Itaq; facta eiusdem generis plura
ideo miscerent" ne internosci celeste posset probatum
opus est maxime Mamurri etrusci: qui primū loco pe-
cyt ut suū nomen inter carmina Salij caneret. De quo
Ancili sic habet Cicero ī philippicis. Q ui ita conservandȝ
est ut id signū quod celo delapsū veste custodis continet'
His ad tanti rerū involucri intelligentiā premissis: lo-
ca simul cū ipis ritibus ostendere pergamus. Nec erit
ab re multa repetere que in Rome a nobis instaurate
descriptione posuimus. Erit autem a Iove principium
quē omia in omnibus esse voluerunt. ut dicat Virgi. Deū
ire per omēs terras tractusq; maris coelūq; profundū
Id tn̄ tantū nomē a parricidio. adulterio. stuprisq; suā
magnitudinē esse nactū confitetur. adeo ut in ludis sce-
nicis deorū venerationi institutis corruptione pudici
tie Iovē turpissimi histriones canerent. agerentq; ut
populo placerent et adolescens ille Terentianus suum
laudat adulteriū dei Iovis exemplo. qui pacem in pluuium
um Danaen Acrisij filiā corruperit. Sed eius ritus sa-
cra et sacerdotes discutiamus. In ede ipius Iovis optimi
maximi que in Capitolio fuit: ubi nūc de facinorosis
suppliciū sumitur et ad quā triumphi tantis ducebant'
apparatibus, sacerdotes fuerunt perpetui epulones Io-
vis appellati: quos asserit Augustinus mense ad au-
ream eius statuā posite perpetuos fuisse convivas. ut
nimorū ibi potius et parasitorū contubernia quam
dei sacra celebrarent. fuitq; moris eo in contubernio.

sermones et confabulationes quotquot inciderent. no
minus aut Iovis statua quam ipsos inter seipsos epulones deblac-
terare Unde Seneca Cordubensis superstitiosos in uehens
In capitolium inquit perueni. pudebit publicate dementie:
quid ibi sibi uarijs furor attribuit officij Alius munera
deo subicit alius oras Iovi nuntiat alius lictor: alius
unctor qui uano motu brachiorum imitetur ungentem
Sunt qui aduadmonia sua deum aduocant sunt qui libellos
offerunt et illum causam suam doceant Doctus archimimus
senex iam decrepitus quotidie in capitolio mimum agebat
quasi dij libenter expectaret que turba deserint Omne
illic artificum genus operantium dijs immortalibus desi-
det Sedent quedam in Capitolio que se a Ione amari
putant antedictique epulones et subditi eis editui ci-
sternas et specus in Capitolio habuerunt subterrane-
as que appellate sunt fauisse: in quibus signa collap-
sa et aes aurum ue sacrorum reponebat Libet uero quas-
dam ex legibus iouis sacerdoti impositis a plutarcho su-
mere Sacerdotem iouis cane et capra abstinere adeo
uoluerunt ut nec tangere nec noiare debeat quia ca-
pra fetidum et libidinosum sit animal et comitiali ad-
dictum Canis uero tumultuosum animal quod omnibus
sacris Iovis arcetur. Et in primis iouis templo ne sacer-
doti ad ianuam sedenti et profugos in templum reos ex-
cipienti sit latrando infestus. sedentes enim ibi qui-
cumque mane adhibant eo die ab omni uerberatione et
uiolatione tuti reddebantur Et confugientes ad eum locum
conseruabantur etiam si ligati erant soluebantur. Loraque
non per ianuam sed per tectum abijciebant et infra Sa-
cerdotibus iouis nec magistratum capere nec petere

permittebant et tamen littore utebantur ac sella curuli
quia regie potestati par sacerdotii dignitas habebatur:
Vnde non vulgares nec ignobiles homines ad sacerdotium
promouebant. At de matre magna deum uideamus que
tum berecynthia: Cybeles: uesta et ops et proserpina
sit dicta. Cellam habuit prope templum ueste apud ti-
berim et prope pontem nunc sancte Marie prout in
Roma ostendimus instauratam: fuitque hec magna deum
mater de qua Liuius libro xxix. Oratores romani per-
gamum ad regem uenerunt. Is legatos comiter acceptos
pessimontem in phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem
quem matrem deum esse incole dicebant tradidit. Et
deportare Romam iussit. quod tybri aduectum Scipio na-
sica optimus uir a Senatu iudicatus per portam capenam
duxit in urbem: et cum nasica in templum ei uouisset:
metellus incepit: Augustus perfecit. Ouidius: illa sedes
plaustro porta est inuecta capena. Nassica cepit opus
templi non extitit auctor. Augustus nunc est ante me-
tellus erat. Eius dee quam uirginem et matrem fuisse men-
titi sunt simulacrum manu gestabat: timpanum: tur-
res: habebat in capite. Vnde Virg. Qualis berecynthia
mater inuehitur curru frigias turrita per urbes. Et
contra eam posita erat sedes. seruiebatque illi sacerdo-
tes galli molles turpissime eunuchati quos plini-
us sannia testa uirilitatem amputare affirmat. Et
festus pompeius dicit: eos appellari a saguine gallo
quod accolunt et liuius in xxxvi. Liuius L. Scipionis
legatus classem in europam ad sexton oppugnandam
traiecit. Jamque subeuntibus muros fanatici galli promi-
cum solemni habitu ante portam occurrerunt iussu sanc-
te matris deum uenire memorat ad deprecandum

Romanũ ut pareret ciuibus urbiq;: Nemo eorũ uiola-
tus mox uniuersus. Senatus cũ magistratibus ad deden-
dam urbem progressus. Et idem in xxviij consul. M.
fuluius Sangariũ amnem transgressus ponte pfecto
preter ripam euntibus galli matris magne apessimon-
te occurrere cũ insignibus suis uaticinantes fanatico
carmine deã romanis uiã belli et uictoriã dare. Impe-
riumq; eius regionis. Hi itaq; galli sacerdotes eunuchi
molles apud deã se iactantes faciebãt timbalorũ ferra-
mentorumq; iactorũ ac manuũ sonitu. Leoq; adiungeba-
tur solutus et mansuetus. Molles uero dicit beatus
Augustinus contra omnẽ uirorũ mulierumq; uerecundiã con-
secratos madidis unguẽto capillis facie dealbata flu-
entibus membris: incessu foemineo per plateas uicosq;
a populis unde turpiter uiueret quęritasse: nec imme-
rito queritur. et deflet ipse sanctus uir. hoc tenere hoc
dedecus habere inter illa sacra professionẽ. quod.
in uitiosis hominũ moribus uix habet inter tormẽ-
ta confessionẽ. Castrati autẽ sunt ob memoriã Achis
quẽ formosissimũ adolescentem cũ illa procax et
impudica perdite et afflictim amasset ob zelum mulie-
brem animi impotentiã eunochauit. Idem augustinus
de seipso dicens sic Berecynthię sacra comendat:
Veniebamus etiã nos aliquãdo adolescentes ad specta-
cula ludibriaq; sacrilegiorũ spectabamus arreptitios
audiebamus simphoniacos ludis turpissimis qui dijs
deabusq; exhibebant. oblectabamur cęlesti uirgini
berecynthię matri omniũ ante cuius lecticã die so-
lemni lauationis eius talia per publicũ cantabantur
a nequissimis scenicis qualia nõ dico matrẽ deorum

Immo vero qualia nec matrē ipost lenitorū deceret
audire Melius vero et crudentius quā viri in Ioue suo
mulieres ī mattuta dea egerent. Refert namqȝ plutar
chus in problematibus ancillis edem mattute ingredi
fas nō esse. unāqȝ tantū mulieres introducere quā
alapis cedunt Hancqȝ ītā ita pulsant ut seruas signi
ficent aditu prohiberi Apudqȝ eā deam suis filijs mu
lieres bona nō optat Sed nepotibus tribuit. qd ynoque et mattuta inciti quondam et humano ingenio
fuisse et sororis filio mamam prebuisse Infilijs
vero in felix fuisse videtur Sed et vetustiora hoc prin
cipio tractemus Euander carmentem matrē que la
tinas lras pma dicit invenisse ex arcadia in Italia
ducens: attulit secū sacra que dicta sūt lupercalia
Vnde ouidius Nam iuuenis nimiū vera cū matre
fugatus deserit arcadiā parassiūqȝ larem et alio
loco Quis vetat archadio dictos amonte lupercos
Fannus in archadia templa liceus habet. liuius in
pmo Romulus in palatino monte lupercal fecit
ludicrū et apalantia urbe palatiū appellat Vnde
nudi iuuenes licen pana venerantes perluxium
atqȝ lasciuiam currerent Et btūs Augustinus his
verbis hoc exponit Varro asserit: circen socios
ulixis mutasse in bestias: Et arcades qui sorte ducti
transnatabant quoddam stagnū cōuersos fuisse
in lupos Vnde romanorū lupercalia exillorum se
mine sūt exorta Ouidius tū aliā affert lupercorum
originē qui diffuse narrata Romuli et Remi in
tyberim expositorū historia Romanos dicit be
neficij memores quod lupa nutriendis infantibus

prestitit: templũ illi ad ficũ rumĩalem extruxisse quod lupercal sit appellatũ: uenit ad expositos: mirũ. lupa. feta gemellos. Illa loco nomẽ fecit. locus ipẽ lupercal. magna dati nutrix premia lactis habet. et nos eius templi locũ fuisse ostendimus. ubi ad superiorem circi maximi partem Celius mons desinit in sancti Gregorii edibus i(n) uiam appiã uergentibus. Sed ad rẽ eius templi sacerdotes luperci sicut vult varro appellati: diuinã rẽ suam nudi agebant nec in templo solũ sed per uicos urbis ac compita discurrentes: quinetiã preter sacerdotes quicunq; mares et foemine sacrificio uolebant comunicare nudi per templũ urbemq; cateruatim lineũ nescio quod carmẽ cãtantes procedebant. Et festus pompeius creppos dicit lupercos esse dictos a crepitu pellicularũ quẽ faciũt uerberantes. mos eñ erat Rome in lupercalibus nudos discurrere: et pellibus obuias quasq; foeminas ferire. Vnde notũ est Marcũ antoniũ cui s(ue) i(m)miti ingenio infamiã addiderat G. cesaris uictoria. ut panilucco lupercalia celebraret: nudũ nudatis oia membra matronis et uirginibus sociatũ currũ per urbem fuisse uectũ quẽ puelle pariter nude traherent quo die cesari coronã regni imponere est adnixus.

Hercules quoq; cũ euandrũ Cacii timore liberasset: ob memoriã uaccarum quas eo mactato reciperat: bouem eneã in foro obtinuit: quod inde boarium appellarunt

Fuitq; ad id forũ ab ipso deo templũ edificatũ ara maxima appellatũ: eo in loco ut prope contiguo: ubi ecclesia sancti georgii ad uelabrũ esse uidemus: Liuius i(n) secũdo. Ara maxima Herculi ab Euandro dicata hic

sacra Romulus p̄ma ex omnibus peregrina cepit. Her-
culi uero rem diuinam facientes scribit Plutarchus
aliū neminē ex diis nomīare quia serniens sit habitus
ut quod solidū ageret in humanis ara ab euandro dica-
ta est. Canē amoueri noluit: quia cerberus Herculi
fuit infestus ut quia licinio puero a cane occiso. ab
Ipothomatibus prelio decernere coactus: multos ea
pugna examinis fratrem quoq; perdidit. Et ouidius de
Hercule. Jmolat et illic taura tibi iupiter inui Victor
et euandrū ruricolasq; uocat: Constituitq; sibi que
maxima dicitur aram hic ubi pars urbis de boue nomē
habet. Augustinus autē de hoc templo habet infrascrip-
ta. eius dei quē sola uirtus in ethera sustulerit in dig-
na: que tn̄ ut ideo tolleranda erat quia deā nobis nūc
p̄mā notā efficiūt Larentina perpetua meretricum infa-
mia nobilissima. Herculis edituus ociosus atq; feriatus
lusit thesseris secū utraq; manu alternante. in una co-
stituens Herculē in altera seipsū sub ea conditione ut
si ipē uicisset de stipendio templi cenā sibi pararet a-
micāq; conduceret Si autē uictoria Herculis fieret hoc
idem de pecunia sua uoluptati Herculis exhiberet. De-
inde cū a seipo tanq; ab Hercule uictus esset debitam
cena et nobilissima mere Larentina deo Herculi dedit
At illa cū dormisset in templo uidit in somnis Herculē
sibi esse commixtū: sibiq; dixisse. qd̄ inde discedens cui pri-
mū iuuenem obuia fieret apud illū esset inuentura mer-
cedem: quā sibi illa credere deberet ab Hercule persoluta
ac sic accidit. eunti cū p̄mus iuuenis ditissimus carutius
occurrisset eāq; dilectā secū diutius habuisset: illa.

herede defunctus est: que amplissimā adepta pecunia he-
diuine mercedi uideretur ingrata: quod acceptissimū pu-
tauit numinibus populū romanū etiā ipā scripsit here-
dem: atq; illa nō comparente īuentū est testamētū: qui-
bus meritis illā ferunt honores meruisse diuinos. Sed
festus dicit: larentia esse festa accelarentie quā Aulus
gelius scribit nutricē romuli fuisse: que ex duodecī filijs
uno morte cū amisisset. romulus in eius locū sese ac-
celarentie filiū dedit: seq; et ceteros eius filios fratres
arualés dictos quod sacra publica faciunt ut fruges fe-
rāt appellauit et exinde mansit collegiū fratrū aruali-
um numero duodecim cui⁹ sacerdotij insigne est spicea co-
rona: et albe infule. Et varro scribit fratres aruales
dictos qd sacra publica faciūt ut fruges ferāt arua.
Et ualerius tradit: Accam larentiā fuisse sepultā in ue-
labro celeberrimo urbis loco Venerem uinus uirare
mur obscenos habuisse in sacrificijs ritus: nisi diceret
augustinus. Romanos nō erubuisse: aliquando uestā
uenerē appellare forsan ea ratione qd tres fuerūt uene-
res una uirginū que etiā uesta cui puppas donasse uir-
gines persius poeta īnuit. aliā coniugatarū in cui⁹ sacris
Adon amatus eius apride extinctus deplorabat. Alia
meretricū cui phenices domū dabant de prostitutione fili-
arū anteq; eas iungerent maritis. Habuit uero templum
ueneris ericine dictū extra portā collina nūc salariam
ubi ingentia ī uinetis fundamenta cernūt: De quo ouidius
templa frequentari collina proxima porte nūc docet. Et
ueneris illius pme uirginis Augustin⁹ tale refert uidisse
sacrificiū. Ante illud delabrū ubi simulacrū illud locatum
conspiciebamus: uniuersi undiq; confluētes et ubi quisq;
poterat stantes ludos qui agerent intentissimi spectabam⁹

Intuētes alternato conspectu hinc meretriciū pompā : il
linc virginē deam : illā suppliciter adorari ante illā tur-
pia celebrari. Num ubi pudibūdos mimos nū verecūdio-
rē scenicā vidimus : cūcta obscenitatis implebant officia
Sciebat virginali numini quid placeret et exhibebatur
quod de templo domū matrona doctior reportaret. Nō
nulle prudentiores avertebāt faciē ab impuris motibus
scenicorū : et artē flagitii : furtiva intentione discebant.
At post impudice et turpis dee obscenitates dee unius
vitium prudentiā ostendamus Rome coli dicit plinius
in ede voluppie deam Angeronā ore obsignato et ma-
crobius addit . id a principio sic institutū fuisse ut qui an-
gores suos dissimilādo superāt perveniāt dee benefi-
cio ad maximā voluptatē. Ad turpes ritus redeamus.
Templū fuit ante urbē conditā iunonis lucine aluco dic-
ti in quo erat qui ab esquiliis ad ripas tiberis pertine-
bat. eoqz luco Tarquinii reges i novali a purgato agrū
ibi seminariū habuere. cui9 segetē messi maturā popu-
lus romanus pulso Tarquinio superbo et regno illi ab-
rogato i tiberim furcis abiecit unde insula urbi inclusa
fieri cepit. Isqz campus Marti cōsecratus postea dictus
ē campus martius ut nō sit dubitandū id iunonis luci-
ne templū fuisse ubi nūc est ecclesia sancti laurentii in
lucina. Refert vero ovidius ei templo sacerdotē ex lu-
percalibus prefuisse. adquē cū irent mulieres concipere
nequeūtes is ante se denudatas prostratasqz flagello ver-
berans hircinis confecto pellibus ut conciperent efficie-
bat. Monte sub esquilio multis incedūs annis iunonis
magne nō est lucus : erat et infera. Gratia lucine dedit
hec tibi nomina lucus. Augor erat nomē longis interci-
dit annis ille caprū mactat iusse sua terga puelle

Pellibus exsectis percutienda dabat. Cuiusque moris meminit Iuvenalis. Condita pixide lyde atque agili palmas prebere luperco. Eademque iuno iovis soror et coniunx maiore prima riaque habuit edem iovi tarpeio proxima. Ovidius Si thorus in pretio est dicor matrona potentis. Junctaque tarpeio sunt mea templa iovi. in qua idem fiebat qui et iovi cultus cum dicat Seneca contra superstitiones scribens preter alios actus insanos fuisse per singulos dies quasdam mulieres que Junonis et pariter minerve suam ibi cellam habentis simulacris propius accedentes et digitos ornatum modo moventes capillos earum disponere simulabant. cum alie essent que eis speculum tenentes dearum oculis illud supponerent inspiciendum. Et varro de lingua latina dicit. Junonem una cum iove iuvat terram esse. Junoneque lucinam invocari quod partus ab initio ab ea in lucem editur. Cicero autem pro murrena. Junoni sacra fecisse consules sic ostendit. Nolite a sacris iunonis sospite cui omnes consules facere necesse est domesticum et suum consulem avellere. Operosum fuerit singulos deorum ritus sicut in aliquibus supra fecimus distincte describere. presertim cum tales fuerint quos non nisi erubescentes possimus describere: sicut M Ciceronem vel hac una re divino virum ingenio erubuisse: et suis qui extant libris se vero per urbem Romam disseminatis indignitatem rei damnasse videmus. Nam in libro quem de natura deorum accuratissime scripsit. Hec per Q. lucilium balbum dyalogo respondentem dicit Vides ne igitur ut a phisicis rebus bene ac utiliter inventis ratio sit tracta ad commenticios deos: que res genuit falsas opiniones erroresque turbulentos. et superstitiones pene aniles. et forme enim deorum et etates vestitus ornatusque noti sunt genera preterea coniugationes

coniugia omniaque traducta ad consuetudinem inbecillitatis hu-
mane. Nam et perturbatis animus inducit atque primusque
deorum cupiditates, egritudines, iracundias. quare ad ritus
alios venienimus qui tota civitate multis diebus feriatam
tenebant. Sacra fuerunt cereris quando proserpina eius
filia ab orco fuit rapta. et paulo post inventa. Quarum dearum
nominis interpretationem hanc varro de lingua latina ponit
Ceres quod gerit fruges. proserpina luna quod ut serpens mo-
do sit ad dextris modo a sinistris. Ceterumque dearum sacra licet
ab Atheniensibus eleusina a loco dicta maiore celebra-
rentur apparatu. Romam tamen in lune defectu et rome et ubi
cumque agerent maximo eneorum tinnitu ea celebravere. ad cu-
ius moris strepitum per pulcre Juvenalis allusit. cum mulie-
rem notare volens garrulam atque contentiosam dixit. una
laboranti poterit succurrere lune. servatum autem extra
urbem a romanis. eum morem Plutarchus in vita pauli
Emilii ostendit. Luna obscurari cepit ac deficiente lumi-
ne multisque coloribus mutatis tandem nusquam apparuit. Ro-
manis ut moris est tinnitu eris. Lumen eius revocantibus
et ignes multis facibus ad celum tollentibus. nihil simile
a macedonibus factum. Termino sacra fiebat quod in eius tute-
la fines agrorum esse putabat. denique Numa pompilius sta-
tuit eum qui terminum exarasset et ipsum et boves sacros es-
se. Terminusque quo loco colebatur super eum foramen patebat
in tecto quod nephas esse dicebat terminum inferi tectum con-
sistere. At vero edes ipsi gentiles templaque sicut et nostri
rite consecrantes augusta appellavere. Unde vult Ovidius
Augustum fuisse dictum quasi rite a populo sacerdotibusque
dicatum. Eademque ab origine auguria sunt dicta. quasi ea
Jupiter manu sua dare et augere sit visus. Is vero au-
gurandi mos latam in urbe romana habuit provinciam

ut augur

ut augures tanto prefiniendi sacerdotio ex maioribus prestan-
tioribusque urbis eligi consueverit. Unde gloriatur in bruto M. Ci-
cero se a Q. Hortensio viro clarissimo in collegium augurum
fuisse cooptatum. Et Q. mutium scevolam augurem videmus
inter primarios omnium etatum viros connumerari. quem in tem-
plo veste quo nihil in urbe Roma habitum est sanctius Aram
ipsam amplexantem Sylle carnifices interfecerunt. cuius
sanguine ignis ille virginum cura perpetuus pene fuit extinc-
tus. Fratque sicut paulus emilius dicere fuit solitus summa
eius sacerdotii potestas quod nec senatus cogi nec convenien-
di loci habere poterat nisi quando et ubi augures pre-
scripsissent. Locum vero in augurandi ostendimus fuisse in
curia veteri ubi nunc sancti petri ad vincula est ecclesia
quam titulo Cardinalatus nunc optinet vir summus Nicolaus
de Cusa germania oriundus philosophia theologiaque egre-
gie et mathematicis eloquentiaque eximie ornatus. Licet
aliquando alibi in auguraretur: Nam festus pompeius
tesca id tesqua dicit esse loca augurio designata. Et post
murum esse pontificiale pomerium ubi pontifices auspica-
bantur. Artem vero in augurandi a b ipsis servatam facile
ostendere possemus: nisi fomentum addere vereremur
quorundam ex nostris insanie: qui nimium auguriis crede-
re videntur ut mustele occursum omnium nudissime et ho-
mini amicissime. ut corvi crocitatum noctue ac bubonis
cantum territi expavescant. Melius Cicero qui homo ob-
timam spem licere dicenti quod septem aquile in castris
pompei essent capte inquit: recte moneres: si adversus
picas nobis pugnandum foret. Et non insulse consul ille qui
pullarios nuntiantes pullos non addicentes sacris pasci

nolle iussit illos ut biberent prona in profluentē Et labie
no in castris pompei diuinationibus auguriisq; ī uro dicen
ti pompeiū superaturū deridens respondit Cicero Nos imp
hac spe ductos castris nuper amisisse Sed omniū maxi
me grauiter et uere sensit doctissimus. Varro qui deos
dicit ociosas et feriatos fore Si sua consilia cornicule
crederent. Aut coruo hominibus indicanda Et tamē ut
leuitatē eorū arguamus qui se auiū uolatu aut occen
tui cōmittūt augurandi particula ex uarrone docebimus
Augures cū se in suprema turre ueteris partē recipissēt
uestem induti sacerdotatem Lituū que uirgo erat ma
nu tenentes eleuata spaciū in celo ambitu quē prospi
cerēt designabāt Idq; templū appellauere quod tribus
modis dicitur a natura ab auspicando a similitudine in
celo qua attuemur templū: Id quatuor modis: sinistra
ab oriente: dextra ab occasu: antica ad meridiem posti
ca ad septentrionē In terris dictū templū locus augu
rii intra fines qua oculi conspiciūt idem tuemur a quo
templū et de lituo sic habet Liuius in p(ri)mo. Numa pom
pilius augurio creatus rex. inde ab augure: cui deinde
honoris gratia publicū id sacerdotiū p(er)petuū fuit dedu
ctus in arcem in lapide ad meridiem uersus consedit Au
gur ad leuā eius capite uelato sedere cepit: dextra ma
nu baculū sine nodo aduncū tenens quē lituū appel
larūt: regiones ab oriente ad occasū determinauit
dextras ad meridiem partes leuas ad septentrionē
oculis enī intentissimi aues auguriū facientes: nā
aliquę nullius erāt augurii sinistrorsū ne an dextror
sum et canentes ne an tacite aduolarent diligent(er)
obseruabant. bonū inde aut malū futurę quā animo

meditarent' rei ex eorū disciplina ut potius insipientia
clitentes. Nec movere debebit quemque quod multi scrip-
serūt occentū soricis fabio maximo dictaturā abstulisse.
cū id potius augurū inuidia sit factū. dictaturā alteri cu-
pientiū demandari. aut quod livius in primo refert: si
attius navius: quia cotem novacula discidit auguriis
sacerdotioque tantus honos accessit. ut nihil belli domique
postea inauspicato fieret. consilia populi. exercitu vo-
cati summa rerū ubi aves non addixissent dirimebant'.
Profecto enim id fuit quod Augustinus in civitate dei dixit
scripsisse porphirium a demonibus fuisse divinationes.
augurū aruspicū vatū atque somniorū: et miracula ma-
gorū. Multa igitur de augurū disciplina et auguriis ite-
rato dicturi: ab eo incipiemus quod nostris hominibus ne
hac extimescant vanitate. plurimū prodesse debebit.
pliniū scilicet scribere in augurū disciplina fuisse: nul-
la auspicia pertinere ad eos qui ingredientes obser-
vare se ea neglexerint. Et ne in primario eiusmodi rei
verbo erret: Nonius marcellus docet Auspiciū esse a-
viū inspectione. Auguriū rerū omniū coniecturā. Livi-
us in decimo Rogatio promulgatur: ut cū quatuor au-
gures quatuor pontifices tunc essent. placeret augeri
sacerdotū numerū: et quatuor pontifices. quinque sacer-
dotes de plebe omnes legerent'. Inter augures enim
constat imparem numerū debere esse: notate tribus.
ingenti consensu accepta est rogatio. Ita octo pontificū
novē augurū numerus factus. et xxvii livius In lo-
cū M marcelli L aquilius petus augur creatus i au-
guratusque. Cicero in legibus. Sacerdotū genera duo esse

dicit: unū quod presit cerimonijs et sacris: alterū quod
interpretet fatidicorū et uatū effeta incognita quorū
causa S.P.Q.R. asciuerit interpretes aūt Jouis opt. maxi
mi publici augures signis et auspicijs postea uidento:
disciplina tenento: sacerdotesq; uineta uirgeta et saluta
publica auguranto. quiq; agerint rem duelli: quiq; popu
lare auspiciū premonento olliq; obtemperanto diuorū
q; iras prouidento hisq; parento. Coeliq; fulgura regio
nibus ratis denotanto Vrbemq; et templa et agros libe
rata et efflata habento Queq; augures iniusta nephas
ta: uitiosa: dira: defixerint, irrita infectaq; sunto: qui
q; nō paruerit capitale esto Quid uero maius si de iure
querimus q̄ posse a summis imperijs a summis potestatibus
comitia tollere: cōsilia ut instituta dimittere: uel habita
repudiare: quid grauius q̄ rem susceptā dirimi. si unus
augur aliter dixerit quid magnificentius q̄ posse dis
cernere ut magistratu se abdicent consules quid reli
giosius q̄ cū populo cū plebe agendi ius dare aut non
dare quid legem si nō iure rogata sit tollerere. Jam ue
ro per multorū exemplorū et nrā est plena r.p. et oīa
regna: omes populi. cunctiq; gentes q̄ augurū predicta
multa incredibiliter uera cecidissē uiderūt Omnes
magistratus auspiciū iudiciūq; habento. ex is que sena
tus esto. eius decreta rata sunto Omnibus magistrati
bus auspicia dant et iudicia: iudicia ut esset populi
potestas ad quē prouocatur auspicia ut multos in uti
les conatus impedirent mora: sepe eñ populi impetu
iniustū auspicijs dij immortales represserūt. Auspicia
seruanto. auguri parento. Est autē boni auguris mem

misse maximas r. p. temporibus presto esse debere: Iovi-
que optimo maximo se consiliarium atque administrum datum.
Et M. Varro: Augur consuli adest tum cum exercitus imperatur:
ac preit quid eum dicere oporteat. Cicero philippicorum
secundo: quo enim tempore me augurem a toto collegio ex-
petitum Cn. pompeius: et Q. Hortensius, nemo enim licebat a
pluribus nominari. Festus pompeius scribit: Quinque gene-
ra signorum observasse augures: ex celo. ex auibus. ex bipe-
dibus: ex quadrupedibus: ex diris. Alites uolatu auspi-
cium facientes: iste putabantur: buteos: sanqualis. Vnde
musimulus. Aquila. uultur. inebre aues que in auguriis
aliquid fieri prohibebant. Oscinum augurium a cantu auium.
Oscines aues auspicium ore facientes. Supernagamea di-
cebatur ab auguribus auis, que ex summo cacumine uoce emi-
sissent dicta ita quod omnia supernagat aut canit. Puls
potissimum dabatur pullis in auspiciis: quia ex ea necesse e-
rat aliquid decidere quod tripudium faceret id est terripui-
tum. puuire enim ferire est. bonum enim augurium esse putabant
si pulli per quos auspicabantur comedissent: presertim
si eis edentibus aliquid ab ore decidisset. Si autem omni-
no edissent: arbitrabantur periculum imminere. Plutarchus
in probleumatibus. Metellus pontifex maximus prudens
et ciuilis post sextilem mensem Augustum uetuit auspicari:
quod adultis et perfectis auibus auspicando ante que estas ad-
uenerit sit prudentie. Autumno autem aues: partim inuti-
les sunt: partim morbide: partim pulli imperfecti. Et alique
propter anni tempus alio deuolant. Et idem qui prius
auspices nunc augures in captandis auguriis. luminaria

semp accensa cum interdiu habere noluerunt · ut si ulcer ean
nentis esset intelligerent quo prohibente aues dubie et
perplexe uolat · nec aliquid certi cursus ostendere possunt ·
sed cum flammia cernit recta et constans de animo quie
to uolatu indicant et infra In augurijs uulture pluri
mum utuntur quia Romulo in condenda urbe xij appar
erunt · uel quia ut Herodotus · uultur nemini nocet ani
mali · que nisi cadauera comedit · nec aues mortuas ·
attingit · et quod uultures omnes foemine zephiro ut arbo
res impregnantur unde purior ceteris auibus · Item
Augures si ulcus haberent · augurandi causa sedere pro
hibebant quia integros et sanos corpore et mente eos
esse oportet qui sacra peragunt · Ceteris sacerdotibus si
mul ac ad iudicium ducti ac damnati sunt alium substituunt ·
Augurem uero donec uita suppetat licet maximorum cri
minum conuictum sacerdotio non mulctant · quia non honoris
nec magistratus · sed scientie atque artis cuiusdam potius ·
nomen est augur · que non potest auferri · sicut nec medi
co medicina ars · nec musico cantandi peritia alium uero
non instituunt quod sacerdotum numerum ab initio constitutum me
rito tuentur · Caduca auspitia dicunt · cum aliquid in templo
excidit · Clinia auspicia dicebant que aliquid fieri pro
hibebant · c Omnia enim difficilia clinia unde et clini
loca ardua · pedestria auspicia arbitrantur · que dabant
a vulpe lupo · serpente · equo · ceterisque animalibus qua
drupedibus · Piacularia auspicia arbitrabantur que sa
crificantibus tristia pestifera auspicarentur cum cor in extis
aut caput in iecinere non fuisset · prepetes aues dicuntur
que se ante auspicantem ferunt nam prepetere dicebant
anteire · Et plinius aues edocet auspicijs adhibendas

Cornices sunt in auspicate garrulitatis. Corui in auspiciis
soli uidentur intellectum habere significationum suarum. pessima
eorum significatio cum gluciunt uocem uelut strangulati. Bu
bo funebris et maxime abhorrens publicis precipue
auspiciis deserta incolit. Itaque in urbibus aut omnino in
luce uisus: dirum ostentum est. priuatorum domibus insidere
scio non fuisse feralem. Capitolii cella intrauit: propter
quod urbs lustrata. Anser peruigil Capitolium seruauit a
gallis. gallinae nigre digitis imparibus ad rem diuinam
idoneae. Est inter aues ardeolarum genus quos leucos uo-
cant. altero oculo carere tradunt. optimi augurii cum
ad austrum uolant: solum enim pericula metusque ingredius
ait. Galli gallinacei horum sunt tripudia polestina. hi
magistratus nostros quotidie regunt domosque ipsi suas
claudunt ac reserant. Hi fasces romanos impellunt aut
retinent iubent acies ac prohibent uictoriarum toto orbe
partarum auspices. hi maxime terrarum imperio imperi-
tant. Simile uero huic uerborum leuitatem prior plinio
liuius in quinto dixit. Auspiciis hanc urbem conditam esse:
auspiciis bello ac pace: domi militie omnia geri quis
est qui ignoret. Quid enim est si pulli non pascerent si ex
caueis tardius exiuerit. si hoc cecinerit auis. parua
sunt hec. sed parua ista: non fuit in tute: quia maiores
istas fatuitates non contempserint. sed quia fuerunt
diligentissimi et in gerendis rebus accuratissimi: non
contemnendo maiores nostri maxima rem hanc fecerunt.
Et libro ix. L. papirius dictator a pullario monitus ad
auspicium repetendum Romam profectus. Item decimo. pa-
pirius cursor consul pullarium in auspicium ire mittit et
cum pulli non pascerent pullarius auspicium mentiri ausus

tripudiū solistimū consuli nunciauit. Locatus in prima
acie qui mentitus fuerat interfectus est. Consul dū in pre
lio sunt inquit habet penā noxiū capud ante consulem
hoc dicente consule coruus clara uoce occinuit. Vnde et ipse
Cicero orationē in catelinā tertia. hanc haruspicū discipli
nam laudibus effert. Aruspices ex etruria idem iusserunt
simulacrū iouis facere maximū. et in excelsū contra atq;
fuerat ad orientem collocare. ac se sperare dixerūt si illud
signū quod uidetis solis ortū et forū curiāq; cōspiceret
fore ut ea consilia que clam essent patefierent. Et de arus
picū responsis idem Cicero Quanta maiorū nostrorū fuerit
sapientia perspicere possint. qui statas solemnesq; cerimo
nias pontificū rerū bene gerendarū autoritate augurū. fa
torū ueteri predicatione Apolinis. uatū libris et porten
torū explanationis etruscorū disciplina cōtineri putarūt.
Vnde ciceronis sententiā sequti sūt posteri. quod flauius
uopiscus in Aureliā principis rebus gestis sic ostendit. Die
tertia Idum Ianuarii fuluius sabinus pretor urbanus di
cit Referimus ad uos p. c. pontificū suggestione et aureli
am principis lrās quibus iubet ut inspiciantur fatales libri
quibus spes belli terminandi sacrato deorū animo continen
tur. Scitis enī ipsi quotiensq; grauior extitit aliquis mo
tus eos semper inspectos. neq; prius mala publica esse
finita quā ex iis sacrificiorū processit autoritas. Tunc
surrexit prime sentencie vulpius sillanus. atq; ita loqu
tus est. Sero nimis de rep. pontifices retulerūt. qui puri
qui mundi. qui sancti. qui uestitu animisq; sanctis sunt
Comodi templū ascendite. Subsellia laureata consternī
te. veteranis manibus libros euoluite. varia r. p. que
sunt eterna perquirite. patrimis matrimisq; pueris car

men inducite. Nos sumptū sacris. nos apparatū sacrificijs
nos aris tumultarias indicemus hostias. Hec interrogati ple-
riq; Senatores sententias dixerūt. Itū est deinde ad templū
inspecti libri: proditi uersus lustrata urbs cantata carmi-
na: amburbiū celebratū: amburbana promissa atq; ita so-
lemnitas quo uidebatur modo expleta est. Lr̄e autē quas sup̄
fuluius aurelianū scripsisse dicit: fuerūt he. Aurelianus
Augustus. Senatui amplissimo salutem. Miror uos p.c.
tamdiu de aperiendis libris Sibillinis dubitasse. proinde
quasi in christianorū ecclesia nō in templo deorū omnium
tractetis. Agite igitur et castimonia pontificū cerimonijsq;
solemnibus iuuate principem necessitate publica laboran-
tem. Inspiciantur libri que facienda sunt celebrentur. profuit
tū multis in rebus Romanū huc principem religionis cul-
tū seruantē deos timuisse. Nā cū uerius Apolonius thia-
neus philosophus ipsi aureliano desolationem thiane
meditanti sic dixisset. Aureliane si uis uincere nihil est
quod de ciuiū meorū nece cogites. Aureliane si uis impera-
re: a cruore inocentiū abstine. Aureliane clementer te a-
ges si uis uincere. urbe ille liquit intactam. Sed iā aliqs
particulares uideamus effectus quos ab augurijs proue-
nisse dixerunt. Plinius Siculo bello: ambulante in littore
augusto piscis ē mari ad pedes eius exilijt. Quo argume-
to uates respondere: neptumnium patrē adoptantē eū
sibi sextū pompeiū repudiasse. Et infra picus martius est
i capite pretoris urbani lucij tulonis i foro iura pro tribu-
nali reddentis sedit. Ita placide ut manu prenderetur. res-
pondere uates exitū imperio portendi si occideretur: at
si dimitteret pretori dimissa est. et pretor breui mortuus

prodigiū impleuit. Gallinā cū lauri ramusculo cecidisse in
sinū liuie drusille que fuit imperatrix et huiusq; seruatū
ut ex ea lauro imperatores fuerint laureati: fuerūt quoq;
minores auguribus subditi sacerdotes extispices quos
ab inspiciendis extis dixerūt omentis enim extisq; et fibris
animaliū sua inspectis disciplina futura hominibus predice-
bant. eorūq; sic descripsisse Virgiliū supra ostendimus: pecu-
duq; reclusis pectoribus inhians spirantia consulit exta
cuius insanie ab historicis pectisq; infinita sumi possent ex-
empla. ex quibus nonnulla ponemus. Sille cuius tempora sicut
inquit Augustinus talia fuerūt ut superiora quorum uindex
esse uidebatur illius comparatione quererentur. Cū primū
ad urbem contra Mariū castra mouit: adeo leta exta imo-
lanti fuisse scribit Liuius ut custodiri se postumius a-
ruspex uoluerit. capitis suppliciū subiturus: nisi ea que
in animo silla haberet dijs iuuātibus impleuisset. Et Sue-
tonius de cesare dicit: cū somniasset se stuprū matri in-
tulisse coniectores eū ad amplissimā spem incitauisse. Sed
et Cornelius tacitus de vespasiano scribit: Judeā inter sy-
riāq; carmelus est: ita montē uocant: sacrificanti in eo
vespasiano: cū spes occultas animo uersaret: basilides
sacerdos inspectis extis: quicquid est inquit vespasiane quod
paras siue domū extruere: siue prolatare agros. siue
ampliare seruitia: datur tibi magna sedes ingentis termi-
ni quod ad imperiū euectus impleuit. Sed uerum M. varro-
nis quā premisimus respondeat sententia. Non solū ocio-
sos: sed sordidissimos fuisse deos. si in iecorū intinerum
et uiscerū sterquilinio sua occuluerūt consilia: hominibus
ab insanis sacerdotibus manifestanda ut optabilius fue-
rit ualuisse apud maiores Ciceronis pro A. cluentio sen-

tentiā pietate et religione et iustis precibus deorū mentes
nō cōtaminata superstitione neq; ad scelus perficiendū cesis
ostijs posse placari. Ubi enim fuisse deos alibi q̄ in stercore ex
istimabimus quando ea acciderūt que plinius enumerat
ijs qui quesierūt ostensa. M enim marcello cū perijt ab Ha
nibale caput iecoris defuit defuit et C mario cū immolaret
utice. Item C principi kl Januarijs cū iniret cōsulatū quo
anno interfectus est. Claudioq; successori eius quo mense
interemptus est ueneno. Pirrho regi quo die perijt precisa
ostiarū capita. Sed et prebendis quoq; letis et prosperis
dij in stercore iacuerint. Diuo namq; augusto spoleti sacrifi
canti primo potestatis sue die uictimarū iocinera replica
ta in remisceris ab una fibra reperta sunt. responsumq; dupli
caturū intra annū imperiū. gemina item diuo Augusto
apparuere iocinera quo die apud Accium uicit. Sed et ma
gici fuerūt et mathematici quos accuratissime Cicero et
plinius īpugnant. quibus et liuius cōsentire uidetur. Cum
regem tullū quia Jouē mala religione solicitabat fulmine:
cū tota domo flagrasse dicit. Et augustinus in ciuitate dei
dicit. Aduersus magicas artes romanorū esse leges preser
tim duodecim tabularū. Et asclepiadem in primis dicit plinius
admere magice uanitates: ut abrogaret herbis fidem:
eumq; probare bonis argumentis dicit. si magia fuisset uera:
potuisse romanos contra cimbros et theotonas: contra a
fros: contra gallos: et ceteros prouidisse. si herbarū arte
magica fames tolleretur: et porte urbiū reseraretur. Et
Helius spartianus de didio Juliano imperatore scribit fuisse
sibi eā amentiā: ut per magos pleraq; faceret: quibus pu
taret odiū populi deliniri: quasdam enim nō conuenientes

Romanis sacris ostias immolauerunt. carmina prophana
cantauerunt et ea que dicunt ad speculum fieri. in quo puer
preligatis oculis incantato uertice aliqua respicere dicitur
Mathematicos uero Suetonius asserit a tyberio imperatore
expulsos fuisse sed deprecantibus et se artem desituros
promittentibus ueniam dedisse. Cornelius autem tacitus ma
thematicos dicit genus hominum potentibus infidum. speran
tibus fallax. quod in ciuitate romana et uetitum semper et
retentum fuit. quos postea vitellium Imperatorem asserit ex
pulisse. Sed et alios habuerunt prisci sacrificulorum presti
giorum et precationum ac uariarum obseruationum mores.
a quibus partim in urbe Roma uetitis partim a superstitio
sis in usu habitis plurime oriebantur insanie Liuius xxii
Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordi
naria facta. inter que gallus et gallina grecus et greca
in foro boario sub terram demissi sunt uiui. Et item infra
Liuius xxv Tanta religio et ea maxima ex parte externa
ciuitatem incessit. ut homines aut dii alii uiderentur effecti
nec iam in secreto modo sed in publico etiam ac foro capito
lioque mulierum turba erat. nec sacrificantium nec precantium
deos more patrio Sacrificuli ac uates ceperant hominum
mentes. quorum numerum auxit rustica plebs ex incultis
diutino bello infestisque agris egestate et metu in urbem co
pulsa. et questus ex alieno errore facilis quem uelut ex
concesse artis usu exercebant Marcus emilius pretor e
dixit ut quicumque libros uaticinios predicationis siue aut
artis sacrificandi haberet. eos libros omnes litterasque ad
se ferret Maioremque in predictis autoritatem habuit preca
tio. cui faciende scripto sicut scribit plinius preibat
aliquis et alius adhibebatur custos ne erraret in uerbis

Aliud ite proponebat qui linguis fauerent acclamantibus iube
ret quemadmodū apud nos seruatur cū sacramenta in eccl(es)ia
lecturus lectionē alta dicit voce Jube domine benedicere
cui boni hominis fit responsio ut digna in eius corde et
labijs sacrorū dogmatū sit enuntiatio · dicebat enī genti
les: fauete linguis omnes: et tu tibicen cane ne aliud
i terra exaudiatur Vestale itaq; precatione fuisse asserit
plinius · qua aquā illa cribro attulit · Et parietes ab incen
dijs precationibus fuisse circūscriptos · Et vestales credi
tū: mancipia fugitiua nōdū urbem egressa retinuisse
i loco precationibus unde et traditū morē dicit plini
anni diem letis precationibus inuicem faustū ominari
Obseruationes cū fuerint prope modū infinite nōnullas
ponemus · Sanguinē gladiatorū ex vulnere morientiū
bibebant: ut procul a comitiali essent; quod tū scribit
plinius cū spectaret aut fieret in harena horrorē attu
lisse · Et obseruatio illa erat qua Augustū scribit Sueto
nius adeo tonitrua et fulgura expauisse: ut semper et
ubiq; pellem vituli marini circū ferret pro remedio:
et qua cesar post unū ancipitem vehiculi casum / sem
per domū egrediens carmine ter repetito securitatem
itinerū muniebat sicut nos domus limitē transgressu
ri signaculo crucis premisso diuinā ab aduersis tuitio
nē imprecamur · publicaq; illa fuit obseruatio: cū in op
pugnationibus ante omnia euocabantur a romanis sacerdo
tibus dij: sub quorū tutela urbs aut opidū id erat: pro
mittebaturq; illi ut illis dijs eundē aut ampliorē locum
Rome aliibus ideoq; Rome deus tutelaris ignorabatur
ne posset ab hoste aliquo euocari · publica etiā obseruatio

illa erat de qua Cicero in vatinium . Ioue fulgurante cum popu
lo agi nephas esse . Et laurum in sinu iouis poni quotiens
letitiam nouam victoria attulerit . In prophanis quoque usibus pol
lui laurum et oleam fas non esse . et ne propiciandis quidem
numinibus accendi ex his altare aram ue debere . Et plu
tarchus in problematibus scribit . Cum in ceteris diane
templis ceruorum cornua affigere mos esset . in ea tantum
modo que erat in Auentino boum affixa fuisse . quod An
tronius oratius in sabinis bouem in signi specie et magni
tudine natam a diuino quodam monitus si quis immolasset
totius italie imperio eius ciuitatem potituram . Cornelius
sacerdos eo ad tiberim lauandi specie iusso immolauerit
et rome imperium italie pepererit . Et prestigia damnans
Suetonius de vespasiano dicit . Nunciata fuisse ex urbe
prestigia Neronem diebus ultimis monitum per quietem
ut tensam iouis optimi ex sacrario in domum et in circum
deduceret . Quorum etiam prestigiorum iudeos scribit poenas
dedisse . cum oriente per crebuisset uetus et constans
opinio esse in fatis ut eo tempore iudea profecti rerum
potirentur . Iudeique id ad se trahentes rebellarunt . Et ur
be amissa ad exterminium sunt adducti . quorum tamen prestigio
rum aliquid certioris euentus habuisse est uisus Iose
phus nobilis iudeus qui cum vespasiani iussu coniceretur
in vincula constantissime asseuerauit : fore ut ab eodem
absolueretur uerum iam imperatore : quod et postea factum
fuit . Quod autem supra Cicero in legum libris diuorum iras
prouidento hisque parento dixit : ad prodigia spectat .
de quibus eodem libro : prodigia et portenta ad etrus
cos si Senatus iussit deferunto . Etrurieque principes
disciplinam discito quibus diuis decreuerint procuranto

ysdemque fulgura et ostenta piauto. prodigia autem Nonius
marcellus dicta vult quod porro sint adigenda et infra pro
digia semper esse pessima quod deorum sint ire ut nunc liuius viii
M rutilio tercium T manlio torquato tercium coss prodigium lapi
dibus pluit Et libro xxii quod autem in pireno lapidibus pluis
set nouendiale sacrum editum est. urbs lustrata ostie maiores
quibus edictum est diis donum ex auro pondo l x ad lanuium
ioue portatum et signum eneum auratum Junoni in auentino
lectisternium Chere et rome auuentiue Supplicatum fortune
i algido et inde rome omnibus diis et genio maiores ostie.
Attilius Serranus pretor uota suscipere iussus Si in decem annos
R p. eodem stetisset statu Et infra liuius xxiii prodigia
eo anno multa nuntiata sunt quorum magis credebant simpli
ces ac religiosi homines et plura nuntiabantur. Et xxiiii uerum
ex ingenio suo fateri coactus sic habet. prodigia procurarunt
que nuntiata erant et alia ludibria oculorum auriumque cre
dita pro ueris: ostentaque proximo loco Romanis fuerunt.
que ulpianus de uerborum significatione dicit labeonem dif
finisse: cum contra naturam alicuius rei genitum factumue est
aliquid. duoque eorum genera esse: cum quid contra naturam nasci
tur tribus manibus aut pedibus homo Alterum cum quid pro
digiosum uidetur que greci fantasmata dicunt. Plinius sicce
dit in cumano arbor graui ostento paulo ante pompei
magni bella ciuilia paucis ramis eius eminentibus. oste
tumque est: cum arbores in capitibus statuarum uel in atriis senas
tur ut in arboribus ipsis aliene in capitolio diis bello per
sei enata palma uictoriam triumphosque portendit. que
tempestatibus prostrata eodem loco ficus enata est. in

messale et G cassii censoru lustro. a quo tempore pudiciciã
prostratã piso grauis auctor est. Monstra subsequntur que
H omus dicit deorũ monita esse: et festus monstrũ dictum
uelut monestrũ qđ moneat aliquid futurũ prodigiũ. ue
lut predicuũ: quod predicat. portentũ qđ portendat. osten
tũ est qđ ostendat. Tenitas esse inquit festus deas sortiũ
dictas. qđ tenendi habeant potestatẽ. Videmusq; bina fu
isse sortiũ genera unũ quas sortes uirgilianas appella
uere: cũ aperto uirgilii codice destinati ĩ ordine et nu
mero uersus qui forte occurrissent in auguriũ accipie
bant. de quo Helius spartianus ĩ Adriani uita. Quo q᷒de
tempore cũ solicitus de imperatoris erga se iudicio Vir
gilianas consuleret sortes in hos incidit uersus.
Quis procul ille ramis: insignis oliue
Sacra ferens: nosco crines ĩcanaq; menta
Regis romani primã qui legibus urbem fundabit
Curribus paruis et paupere terra
Alterũ fuit sortiũ genus uetustissimũ a sacerdotibus confic
tũ responsisq; oraculorũ ad simile quod in scripta foliis ar
borũ tabellisq; diuersorũ euentuũ elogia ad deorũ pul
uinaria erant a sacerdotibus ita disposita ut cũ illi aut
orati noluissent. aut sponte constituissent: certo demissa
artificio. in id spei aut timoris populos et principes ui
ros inducerent: quod sibi conducibile aut delectabile ex
istimaret: Hinc illud est apud liuiũ libro xxii prodigiũ
a sacerdotibus procurãdi loco habitũ: sortes attenuatas
id: sponte sua in altare tanq; a celo delapsas: unãq; ex
cidisse ita scriptã Mauors coelũ suũ concutit: cernere
autẽ est uno quales adhibite fuerũt procuratores ex quibus
omni sacerdotio maxima accessit delectatio et utilitas:

iocūdissimū est · Decembri eñ mense querendis volupta
tibus sūme idoneo · huius procurande sortis gratia ad edē
Saturni rome imolatū est · lectisterniūq; imperatū et
eū lectū senatores strauerūt et conuiuiū fuit publicū
ac p urbē Saturnalia die ac nocte clamata populusq;
eū diē festū perpetuo habere ac seruare iussus · Vota quo
q; prisci impetrandis adeo cōcupitis emisere que ut
implerent, constantissime sunt admixi · liuius in tul
li regis rebus gestis · in re trepida · duodecim vouit
salios · fanaq; pallori et pauori · et libro quīto dicta
tor M furius camillus veios capturus · decimā iom
pithio vouit et Junoni hospitiū promisit et Hamba
lem liuius bellū meditantē romanū facit sacrādis se
votis obligasse · qua de re plura dicere omittemus · quia
apud priscos pariter et apud nostros et pari forma ē
acta · Multa superius a nobis sunt ostensa · per que pris
ci futura sorte prouidere et auertere conabātur · Vnū
hoc loco libet ostendere · per quod certiora et oculis sub
iecta sacrorū auxilio occultari posse credebāt · A dualle
egerie quā fuisse tenemus ad sextū decimū ab urbe lapi
dem ubi Cinthianū ē sūmi viri Prosperi cardinalis
columne opidū · lacus illi subiectus sicut semper alias
nūc Nemorensis est dictus · quo in loco templū erat for
tune virilis · huius sacerdotē virgines quā pͥmū viri po
tentes esse inciperent a parētibus ducte adibāt · Ipsaq; eas
omnino nudatas undiq; inspiciens · vitia corporis apparētia
indicabat · et ad monite virgines tū fortune thura imolas
sent · vitiū illud maritū q cōmouebat ꝑpetuo celari impe
trasse tenebant ·

C ONFICTAS IAM ET SUB RELIGIO
NES VELAMINE A PRISCIS GENTI

libus ad luctū fastū opesq; querendas uario
excogitatis modo artes pontificū scilicet
flaminiq; et sacerdotū institutiones pmū · post cetera que
religionis fuere secūdo hoc uolumine ostendemus Pon
tifices varro de lingua latina scribit dictos fuisse a ponte
sublicio quē sepe fecerūt : additq; festus maximū esse
dictū pontificē q̄d maximarū rerū que ad sacra et religi
onē ptinēt iudex sit · vindexq; cōtumacie piatorū magis
tratuū Pontifices uero alij duorū fuerūt generū · ex patri
tijs maiores et minores ex plebe Quāte aūt dignitatis
fuerit pontifex maximus Liuius libro xlvij ostendit q̄d
Gn · Cornelio pretori multa indita est · quia cū M emilio
lepido pontifice maximo iniuriose cōtenderat : sacrorū em
q; magistratuū uis potentius fuit Eademq; pontificis max
imi dignitas a beuus modo creandi apparet liuius em x
xv scribit · Comitia pontifici maximo creando sūt habita
res ingenti certamine acta Creatus est licinius Crassus
qui edilitatē curulē petiturus erat · ante hunc intra
Cxx annos nemo pter p · corneliū pontifex maximus
creatus fuerat qui sella curuli nō sedisset Cicero aūt
oratione in legē agrariā rulli secūda dicit · Comitijs pon
tificū nō nisi decē et septem tribus fuisse uocatas Et ·

Suetonius tranquillus de G cesare pontificatu maximum
petijt nō sine profusissima largitione · in qua reputans mag
nitudine eris alieni · cū mane ad comitia descenderet pre
dixisse matri osculanti fertur · domū se nisi pontifice non
reuersurū · Atq; ita potentissimos duos competitores multū
q; etate et dignitate antecedētes superauit · ut plura ipe
i eorū tribubus suffragia quā uterq; i omnibus tulerit V
initū tamē uideo romanorū imperatore, nō ad luxū et
fastū · sed ad clementie et pietatis instrumētū quesiuis
se pontificatū Suetonius enī scribit Titū vespasianū qui
iure optimo appellatus est delitie humani generis pontifi
catū maximū ideo se professū accipere : ut puras serua
ret manus fidemq; prestitisse · qd nuq; post hac autor
fuerit cuiusq; necis · nec conscius : quamis interdū ulcisce
di causa nō deesset · qui in re intelligi potest primas fuis
se pontificis maximi partes manus ab effusione humani
sanguinis cotinere quo post habito respectu alij omēs ro
mani imperatores uoluerūt pontificatu maximo exor
nari · Flamines varro dicit dictos qd caput uinctū ha
bet filo · et cognomē accipiūt ab eo deo : cui sacra faciūt
sed partim sūt aperta ut Martialis : volcanalis : obscu
riora partim : ut dialis a ioue · furialis a furida · cuius i
fastis ferie erāt · furinales · Et liuius dicit Numā pompi
liū flamine ioui assiduū sacerdotem creauit : insigniq;
eū ueste et curruli regia sella adornauit huic duos
flamines adiecit · marti unū · alterū quirino Qd at
flamines etiā a pōtifice maximo crearent' liuius xxvi
ostendit G flaminius flamen captus a p · licinio pon
tifice maximo · ut animū eius cura sacrorū et cerimo
niarū cepit : ita repēte exuit antiquos mores : ut nemo

in tota iuuētute patrū p̄ moribus probatior haberet. Cre
atos etiā fuisse flamines a dictatore urbiū et opidorū
ostendit cicero ī miloniana oratione Milo lanuuiū ex
quo erat municipio et ubi tū dictator profectus ē ad
flaminē prodendū. q̄d erat dictator lanuuij milo Maxi
me dignationis flaminē fuisse dialem inter xv flami
nes dicit festus. et tū cetera discrimina maiestatis sue
haberent: pro minimo habitū pomonalē. q̄d pomona
dea leuissimo fructui agrorū pomis presideret. Et fla
mini diali anulū quidē gerere nō licebat solidū aut
aliquē in se habere nodū. Et flamini iurare diali non
fas erat. q̄d parua ī re ei fidem nō habere absurdū
esset: cui diuina sūma credita essent. Flamē q̄ dialis
cū flaminicā haberet uxorē ea mortua sacerdotio se
abdicabat: quia cū uno et eodē tempore uxor cū eo sa
craretur: multa essent ī sacris que ea mortua agi
nequiret. Et stati alterā superducere cū difficile tū
iniquum atq̄ impiū uideretur. placiale flaminē ad
sacrificandū ei dee constitutū fuisse in cuius tutela
palaciū esse putabatur. festus asserit cū plutarchus in
problematibus affirmet Iouis sacerdoti quē flaminē
dialē uocauere farinā fermētū ue tangere nō licu
isse: quia fermentū res corrupta: ac pene putrida
farina ex fermēto contrita et nōdū ī panē redac
ta res sit imp̄fecta. Ederā flamē dialis si attigisset
piaculū ei erat: nec iter facere poterat. ubi umbra
cula ab ea arbore desuper īmineret quia arbor ste
rilis et omino hominibus īutilis: que propter fragili
tatē semper alteri inheret: solaq̄ uiriditate et um
bra delectat. unde nō temere in domibus nasci p̄hibetur

De pontificu flaminumq; uerbo et officio satis multa sut dicta
Sacerdotes varro inquit vniuersos a sacris dictos esse Fuert
em pontifices flamines et ceteri omnes rebus perfecti sacris
appellati pariter sacerdotes per ea aut que Cicero oratione
i lege agraria tulli secunda habet uidemus et si pontifices
populi suffragiis flamines uero a populo ut a principe ut
dictatore ut pontificibus creabant neutros tamen potuisse
sacerdotiu ita populi suffragiis habere quin ipsos oportue
rit a collegio pontificu cooptari Comitiis pontificu nomi
si xvii tribus nominabant atq; hoc idem de sacerdotiis gn. do
mitius tr. pl. uir clarissimus tulit qd populus p religione
sacerdotia mandare no poterat ut minor pars populi no
minaret Ab ea parte qui esset factus is a collegio cooptabat
Vnde tractus mos apud nos uidet eos qui a principibus sine
populo et aliquo collegio ad dignitates eligut oportere nihil
ominus a romano pontifice et eius collegio cardinaliu co
firmari Collegiu uero quid fuerit appellatu i oratione de
Aruspicu responsis idem Cicero sic ostendit At uero domu
mea p. lentulus consul pont. maximus l. lentulus flame
martialis l. claudius rex sacroru Sex. cesar flame qui
rinalis l. cornelius Q. albinouanus Q. terrentius pontifi
ces minores omes liberauerut Sicq; ex quinq; sacerdotiis
maioribus collegiu constabat Ad qua ut uidetur imita
tione collegiu romane ecclesie cardinaliu ex tribus maio
ribus sacerdotiis est confectu Episcopis uidelicet septem
urbi rome propinquioribus presbiterisq; parrochias ur
bis ecclesias principales et diaconibus parrochias item
alias minores administrare solitis Sed unu preterire
hoc loco nolumus a quo omnis gentiliu romanoru religio
causa uidet originemq; habuisse Sacerdotes ipos utriusq; sex

ius a maximo ad minimu͂ sacerdotia habuisse: qui prouent9
erant tanti et tales ex quibus nedu͂ rem sustentabat̃ fami
liarẽ. sed fomenta inde ad fastu͂ eius. luxu͂qꝫ proueniebat
Cu͂ tn͂ sacerdotes ipi͂ uxorẽ filiosqꝫ et familias ex sacerdo
tio eiusue ac patrimonio alentes publicis omnibus preter
admodu͂ pauca muneribus fungerent et militie ac mer
catture aut opificio prout cuiqꝫ contigerat liberaqꝫ uaca
rent. Taqꝫ sacerdotia fueru͂t qualia nos xpiani propri
ore uocabulo bn͂ficia appellamus Sacerdotioru͂ aut̃ si
cut et beneficioru͂ duo fuisse genera uidemus Vnu͂ quod
sacris esset additu͂ locis: que reip. aut principu͂ aut pon
tificu͂ collegii collationis essent alteru͂ qd̄ edis aut sacel
li iuris esset a patrefamilias ea ratione erecti dedicati
qꝫ ut et sacroru͂ cura et fructuu͂ ipius sacerdotii percep
tio ad sola͂ gentẽ familia͂qꝫ sua͂ ꝑpetuis successionibus
deuolueret que sacerdotia a priscis gentilitia: beneficia
a nostris iurispatronatus appellata sunt: liuius ix Gens
potitia cuius ad ara͂ Herculis familiare sacerdotiu͂ erat
Et cicero legu͂ ꝑmo De sacris hec sit una sententia: ut
conseruent̃ semper et deinceps familiis prodant̃ Et
ꝑpetua sint sacra ut ne patrisfamilias morte sacroꝝ
memoria occideret: ut esset ea adiuncta ad quos eius
dem morte pecunia uenerit Et cicero de aruspicu͂ res
ponsis Multi su͂t etia͂ in hoc ordine qui sacrificia gen
tilitia illo ipo͂ in sacello statuto anniuersari factitaru͂t
Et cornelius tacitus de othone At recens ab exilio reuer
sos adolescentes auitis et paternis sacerdotiis i͂ solatiu͂
deposuit Idemqꝫ tacitus de vitellio Extructis i͂ campo mar
tio aris inferias Neroni incessit: rese publice uictime
cecidereqꝫ: facem augustalem subdere quod sacerdotiu͂

ut Romulus tatio regi ita cesar Tiberius uilie genti sacra
uit Primi generis sacerdotiorū publice institutorū quin
tuplex fuit prouentus · sacra enī construentes fundantesq̄
loca uarias fundorū possessiones stipendiaq; adiūgebat · a q
bus sacerdotū alimonia prouenīret Vnde liuius Numam
pompiliū facit cū flamines et uestales instituisset de qui
bus supra est dictū · stipendia eis de publico statuisse : quod
quidem alios · omēs sacrorū fundatores locorū īmitatos
fuisse · nullus addubitabit Alioquin magni et amplissimi
ciues romani nūq; aut sacerdotia cumulare studuissent
aut pro ipsis sacerdotijs tantopere cōtendissent · Et liuius
xxx Cū fabiū maximū filiū inlocū patris mortui ponti
ficē creatū dixisset : duo ipsū sacerdotia habuisse addit
D e cesare aūt Suetoniū dicere uidemꝰ Anno xvij etatis
flamendialis designatus : a l Silla sacerdotio mulctatq;
S illa cū qui animos cesaris et eloquentiā suspitiōni
maxime duceret haberiq; oportere palam predicaret
neruos illi adimere ī sacerdotij mulcta perrexit : a q bus
fomenta potentie et amplitudinis accepisset · Stipes se
cūda prouentus sacerdotiorū pars dicta erat · quod nos
tri oblationes elemosinasq; appellat̄ De his q; Cicero le
gū pmo preter idee matrisfamilias : eosq; iustis diebus
ne quis stipem rogito Quod aūt Cicero familias dicit
aliud a predictis tribus generibus pontificū : flaminū
et sacerdotū : singulorū dei alicuiꝰ cultui dedicatorū
genus indicat · quod procedente tempore multiplicatū
est multi enī utriusq; sexus ī eandē familiā ad alicuius
dei cultū cōuenientes : eximis eisdemq; sacerdotijs ac sti
pium et legatorū reditibus cōtinebat uarijsq; notabilis

et cognomibus censebantur Cicero pro a cluentio habito ·
Martiales quidā larini appellabantur ministri publici martis
atq; ei deo ueteribus institutis religionibusq; larinatū
consecrati quorū cū satis magnus numerus esset: Cumq;
item ĩ Sicilia permulti ueneri sint Helius Spartianus
scribit Adriano imperatori ĩ numerū deorū relato fla
mines et sodales Senatū constituisse · Et Suetonius de gal
ba ob res in africa gestas et ĩ germania ornamēta tri
umphalia accepit · et sacerdotiū triplex inter xv uiros
sodales inter augustales cooptatus Helius spartianus
clipeū Adriano magnificentissimū posuit et sacerdo
tes instituit · Meminit flamines et circenses puellas
alimentarias ĩ honore faustine faustinianas constituit
Meminit flamines et circenses · templū et sodales an
toninianos faustine uxori ĩ radicibus tauri montis nouas
puellas faustinianas instituit · diui sodales et satellites
et flamines ipi mortuo Sodales autē fuerūt quales nos
tri appellant societates secularū: Satellites quales mul
tos per orbem habemus · Sancte marie theotonicorū
ĩ germania et sancti iacobi de spata ĩ hispania flami
nes noti sunt: et infra Cicero Stipem sustulimus: nisi
eā quā apud paucos dies propriā ydee matris excipimus
J mplet enī animos supstitione: et exhaurit domos un
de constat priusque ea lex ferretur consueuisse omēs qui sa
cerdotia haberent illa questu p stipem petitā cocto
pinguiora reddidisse · Tertia sacerdotiorū opulentia
a solutionibus proueniebat quas inferiora impetraturi
superioribus impendebat: quale apud nos est: cū pō
tifici romano fructus p̄mos antistites et his minores
ac subditi sacerdotes prohabitorū modo beneficiorū
pecuniā dissoluūt: Suetonius enī de claudio impatore

dicit · cū sextertiū ottogies pro in troitu noui sacerdotii im
pendere coactū Quarta iā pars ad sacerdotiorū exuberā
tiā prouentuū donationes et legata fuere · Nā uiuentes
ut deos haberent propitios multa sacerdotib9 largiebāt^r
felicitati aut ut appellabāt animarū consulturi et si multa
alia testamēto legabāt · epulū raro aut fere nūq̄ pretter
mittebant Quod qua fieret ratione ī multis que p italia
extant marmoreis sepulcris apparet Rauenne enī apud
sacrā petri apostoli edem que seraphici francisci uoca
bulo et fratrū eius ordinis habitatione notior ē · mar
moreo ī sepulcro a classensi opidi tribus distāte passuū
milib9 pridem aucto · hec legati ī epulū ē inscriptio · ·
D iis manibus flauie quinti filie salutari coniugi carissime
lucius publicius italicus decurio ornamentū sibi uiuens
posuit · hic collegio fabrū milicie rauennatis sextertia tri
ginta viuens dedit ex quo reddita quotannis decurionib9
collegii fabrū milicie Rauennatis in ede neptunni quā
ipē extruxit · die neptunnaliorū presentibus sportule
nūmi bini diuiderent^r: et decurionib9 viginti otto cen
teni quīquaginta quotannis darent^r ut ex ea sūma sicu
ti soliti sint archam publiciorū flamini et italici filio⁊
et archā in qua posita est · flauia salutaris uxor eius
rosis exornet de nūmis xxv sacrificentq; et xxii et de
reliquis ibi epulent^r ob quā liberalitatē collegiū fabrū
milicie rauennatis inter benemeritos quotannis rosas
supra se et flauiā salutarē uxorē eius mittendas ex
xxxv sacrificiūq; faciendū de xxii per magistros decuit
P helius sacsus sibi et ligarie actimialdi uiuens posuit
in agro pedes xv infra pedes xxv hic locus heredem nō
sequit^r Aliaq; sepulcra macerate et alibi in piceno ex :

care uidemus: quibus similia epulorum legata elegantib(us)
litteris inscripta sunt Unde q(uo)d a pluribus factum esse constat
omnes tenemus testamento legasse epulum quot annis
ad sepulcrum rosis et uariis respersum odoribus pro here
ditatum facultatibus exhibendum. Cui quidem epulo non
magis cognatos affinesq(ue) quam magistratuum quos ges
serant. opificiorumq(ue) que exercuerant collegia: aut legi
onis in qua militassent ordinum ductores et commilito
nes interesse iubebat. Idq(ue) et si sacerdotibus pro diui
na re facienda conoratis et commodo et delectationi
multis cedebat modis: maiorem breui post affere
bat utilitatem. Cum enim contingeret aut herede absq(ue) le
gittimis successoribus defuncto: aut uetustate ipsa
epulum aboleri in obliuionemq(ue) deduci: hereditatis por
tio pecuniam legato subministrare solita p(er) septem uirum
diligentiam redigebat in pontificum collegii potestatem
Ex hisque sacerdotia que a nostris appellari diximus
beneficia collegio pontificum distribuere consueta nouas
q(ue) institutiones habuerunt Septem uiri enim epulonum apud
priscos haud secus q(uam) nostre religionis episcopi lega
torum ad pias causas execucionis curam habebant Cum
tamen omnia templa presertim maiora suos particulares
habuerint epulones: sicut de iouis templo supra oste
dimus in quo Aurelium Augustinum diximus affirmare e
pulones perpetuos fuisse qui ad auream mensam Iouis
statue appositam perpetui erant commune Ut minorum ibi po
tius et parasitorum contubernia q(uam) dei sacra celebra
rent. Festus autem scribit epulones dixisse maiores
eos qui postea epulones appellati sint datumq(ue) fuisse

nomē his: qd epulas ioui ceterisq; diis instituendi potesta
tē haberent fueruntq; epulones a quibus scribit ī nono liui
us tibicines fuisse a comessatione solita fuisse prohibitos
unde tibur concesserūt: et nemo erat qui sacris preciueret
S ed tiburtini sopitos remiserūt curru: et ius vescendi il
lis restitutū est Eundē vero morē epulandi in sacris locis
ad legatorū exequtionē fuisse etiā a christianis p multa
tempora seruatū Augustinus in dei ciuitate his uerbis
ostendit Quecunq; igit adhibent religiosorū obsequia in
martirū locis ornamenta sunt memoriarū nō sacra
ut sacrificia mortuorū tanq; deorū: Quicunq; epulas
suas eo deferūt qd quidem a christianis melioribus nō fit
et ī plerisq; terrarū nulla talis est consuetudo cū apposu
erat orat Septē uiri autē epulonū quante fuerint aucto
ritatis ex uerbis auli gelii licet cognoscere: qui eos facit
maioribus sacerdotibus pares: flaminibus auguribus: quin
decē uiris sacrorū his uerbis: uirgines uestales xx fue
rūt quas pont. max. ex omni ciuitate capiebat: que nō
essent filie flaminis auguris: quindecī uiri sacrorū aut
septē uiri epulonū fuisse autē ditissimos septē uiros
epulonū quod plerūq; uidemus illis accidere: qui multas
etiā alienas tractat pecunias: unū extat argumentū:
qd eius collegii unius sepulcrū habuit rome extans: qd
īsigne uidemus: pene ītegrū: et falso ab imperitisq; Re
mi appellatū porte urbis olim trigemine: post hostē
si et nunc sancti pauli proximū Id enī monumētū in
piramide supra urbis moenia quibus ē inclusū surges
litas inscriptū ē: semicubitales septē uirū epulonū eius
autore nostro etiā seculo conseruatas Quinta sacerdo

tiarū opulentie pars fuerūt dampnatorū et in caut aut iure patria pulsorū bona que ipsis in patriā aliquando reuersis aut populus aut magistratus numquam restitui incipiebant. Idque facile intelliget qui uitā et orationē Ciceronis perleget in qua domū suā a pontificibus compellēte clodio tribuno plebis in templū libertatis consecratā ab eisdē obtinuit liberari. Partibus quoque emolumenti et redituū prouentuumque sacerdotiorū siue beneficiorū generaliter explicatis in uitā legatorū replicare et diffusius tractare libet ex qua apparebit priscos gentiles foelicitatē beatitudinemque ut appellabat animarum in campis elisiis ducendā pro temporalium bonorū in legata post mortē dandorū distributionē diligentius quam nostros uitā per dei contemplationē eternā quesiuisse. Sed prius quod de campis elisiis diximus aliquali ex parte ostendamus. Tibullus in elegiis: Ipsa uenus campos ducet in elisios. hic choree cantusque uigent passimque uagantes. Dulce sonat tenui gutture carmen aues.

Fert cassiā nō culta seges totosque per agros
Floret odoratis terra benigna rosis
At iuuenū series teneris inmixta puellis
Ludit et assidue prelia miscet amor
Illic est cuicumque rapax mors uenit amanti
Et gerit insigni myrtea serta coma
E contra autē quia inferna etiā sicut nos penarum loca crediderunt Tibullus de eis sic habet
At scelerata iacet sedes in nocte profunda
Abdita quā circū flumina nigra sonant
Thesiphoneque impexa feros pro crinibus angues

S euit et huc illuc impia turba fugit
T um niger in porta serpentū cerberus ore
S tridet: et eratas excubat ante fores
V irgilius autē de elisijs campis
D e uenere locos letos et amena uireta
F ortunatorū nemorū sedesq; beatas
L argior hic campus ether et lumine uestit
P urpureo. solemq; suū sua sidera norunt
P ars ī gramineis: exercent membra palestris
C ontendūt ludo et fulua luctant'' harena
P ars pedibus plaudūt coreas et carmina dicunt
N ec nō treicius longa cū ueste sacerdos
O bloquit'' numeris septē discrimina uocū
I amq; eadē digitis iā pectine pulsat eburno Et infra
N ulli certa domus lucis habitamus opacis
R iparūq; thoros et prata recentia riuis incolimus
D e inferis uero eadem et multo maiora q̄ tibullus habet Vir
gilius. Sed iā ad legatā reuertamur Valentiniano secundo
imperatore romano eius nōis secūdo apud Mediolanū agēte
tumultus ī urbe Roma ingens fuit. inter christianos genti
lesq; ex huiusmodi causa concitus. Erat p id temporis christiani a
deo aucti ut gentiliū sectā opibus et numero equarēt cer
tabatq; unaquęq; pars et quotidie varijs querebat modis et
artibus alterā superare Accidit autē christianos arā que in
curia ueteri ubi nunc sancti petri adiuncta celebris ē eccle
sia gentiliū superstitionis erat suo cultui dedicare Quod
cū audiuere pagani ad arma tumultuq; est concursū. nostris
q̄d in tentauerat conseruare. illis impugnare ac in suā redigē
ydolatriā admitentibus. sed quod erat propinqui et imperii
optinentis tūc etiā in ceterū imperatoris metus. optinuerunt

utriusq; partis graues uiri: rem ad principis auditũ deferendã
Missus q; est mediolanũ a gentilibus uir nobilitate: eloquẽtia
ac dignitate insignis. Simachus patricius cuius oratione q;
habuit extante ista sumimus. Is q; inter cetera que diffuse dix
it alio tempore et loco diligentius narranda a Valentiniano
postulauit vestalibus reddi legatorũ ius percipiendorũ quod
paulo prius q; ea dedicaret̃ de qua diximus a christianis ara
eisdem uestalibus iussu Imperatoris sublatũ erat Simachusq;
inter orandũ pluries dictũ sepe repetiuit Tanta iam p̃dem fu
isse urbi rome legata uestales potuisse capere ac distribuere
ut neminẽ ille ĩ populo ĩ urbe ipsa sinerent mendicare Co
stansq; et perseuerans in fide catholica valentinianus quã
btũs Ambrosius ecclesie doctor ĩ illo roborabat ita in sen
tentia prestitit ut nec aram nec legata vestaliũ Simachus
pro gentiliũ secta optinere potuerit. Sed iã satis pontifices
flamines. sacerdotes eorũq; ad lasciuiã ad opes ad amplitu
dinẽ fomentũ sacerdotia quid apud priscos gentiles fuerit
docuimus. Cetera nũc ostendere pergamus que eorũdẽ sup
stitio habuit Agonalia iã sacra ad nonã diẽ ianuarij festa
erãt: quorũ nominis origo quĩtuplex reddebat̃: quod minis
ter sacrorũ hostiam feriturus ne iniussus ageret cultrũ
tenẽs eleuatũ cotinuo sacerdotes agendi tempus rogabat
Una. et quod pecudes nõ ueniirent sed agerent̃ alia.
Tertia q̃d pro agnalibus ab agnis que imolabant̃ corrup
te agonalia appellarent̃ Et q̃rta q̃d pecudes uisa in aquis
cultri quo feriende erãt umbra animus augerent̃ Quinta
meliorẽ Ouidius in fastis existimauit agonalia scilicet
uerbo greco a ludis similibus appellari. Obseruatũq; esse
eo in sacrorũ ritu hostiã nõ uictimã imolari. Cũ hostia
sicut docuimus pro cesis hostibus. a quolibet sacerdote.

uictima eius qui hostes uicerit manibus debeat imolari. Re
bantq; huiusmodi sacra ad templum Iani quod pene integrū ad
sanctū Georgiū in uelabro patentibus quadrifariā portis ro
mam instaurātes extare donum. Februa a romanis tripli
ci ratione piacula sunt appellata aut uetere uocabulo Alana
quā regē sacrificulū aut flaminē dialē imolaturi peteret
sacerdotes aut pari uetustate uocabuli a farre frugibus mi
xto aut a ramis de pura arbore cesis quibus sacerdotes
consueuerint coronari. Ouidius in fastis: februa romani dixe
re piacula patres Pontifices a rege petunt et flamine lanas:
Que ueterū lingua februa nomē habent. Queq; capit lictor
domibus purgamina certis Torrida cū myrta farra uoca
tur. Ydem Nomē idem ramo qui cesus ab arbore pura Cas
ta sacerdotū tempora fronde tegit. Macrobius in Satur
nalibus penas a noctēte saturnalibus exposcere postulare ē.
Et infra: regi sacrificulo flaminiq; nō licet uidere feriis
opus fieri. Et ideo per precone nuntiabatur ne quid ageretur
quamq; festus petus dicit appellatus qui taliter flamines
precedebant et precepti negligens mulctabatur. preter poe
nā opus qui fecisset porcū pro piaculo dabat. Plutarchus
in problematibus eos quos in agro externo obiisse falso nunti
atū esset: Cū postea reuersi fuissent nō ianua in domum
recipiebant: Sed tegulis dimittebant quod piacula omnia
sub diuo fieri consueuerunt. Plinius in naturali historia:
Mirtea uerbena romani sabiniq; cū propter raptas uirgi
nes dimicare noluissent: depositis armis purgati sunt
quo in loco ueneris cluacine signa sunt. Purgare enim clu
ere prisci dicere et uulgata priscis temporibus opinio op

timuit Februa esse omnia quibus malefactorum conscientia pur
garet delerenturque peccata aut manes animabus defunctorum
placidi redderentur. Unde inter februa fuit habita aque
aspersio: qua sicut et nos gentiles utebantur quamque nos
ipse prius a grecis quam a romanis originem habuit. Unde
pelleus tradit absoluisse patroclum: et ab acasto absolu
tum fuisse pelleum a cede phoci fratris sui. Cum interi ege
us in edeam aque aspersione lustrauerit. quam opinione
Ouidius damnat his uersibus

H a faciles nimium qui tristia crimina cedis
F luminea tolli posse putatis aqua

V irgilius tamen facit eneam cum uicta miseno soluisset spar
sisse cum rore leui: dixisseque nouissima uerba. Cicero
legum primo caste iubet lex adire ad deos animo uidelicet in
quo sunt omnia nec tollit castimonia corporis. Sed cum ob
seruet ut casto corpore multo etiam animus id obseruandum
magis. Nam illud uel aspersione aque uel dierum numero tol
litur. Anime labes nec diuturnitate uanescere: nec ma
nibus ullis elui potest. Et Macrobius in saturnalibus. Con
stat diis superis sacra facturum corporis ablutione purga
ri: cum uero inferis litandum est satis actum uidetur si a
spersio sola attingat. Eneas uirgilianus. donec me iput
me flumine uiuo abluero et infra: Annam cara mihi
nutrix huc siste sororem dic corpus properet fluuiali
spargere limpha: et alibi. sparserat et latices simulatos
fontis auerni: nerno cum miseni sepulture mandari re
fert Idem ter socios pura circumdedit unda. Spargens
rore leui et cum enea facit apud inferos ianuam proser
pine consecrantem. occupat eneas aditum corpusque re
centi spargit aqua. Fuit etiam prope portam capenam uic

appiam. aqua mercurii appellata. ad quam cum conuenisset popu
lus romanus. Vnusquisque lauri ramo alterius caput ea as
pergebat aqua: mercurium inuocans ut aspersi peccata pre
teritorum periuria mendaciaque dilueret. Maiora autem certiora
que februa fuerunt per duodecim dies continuos februarii ce
lebrata. Vnde mensem illum nomen inde nactum fuisse multi ex
istimauerunt. hisque diebus cum impetranda mortuorum
animabus quietem omnis populus piaculis sacrificiisque cir
ca sepulcra accensis facibus cereisque esset intentus.
Interdictum erat uirgini uiduari que matrimonii; et
uestem induti atram omnes consuetum deum dimittebant
ornatum. Sed paulo postquam horrida cessauerat februa
dies succedebant letissimi caristima appellati. quibus
diebus agnati affinesque alternatim conuenientes officio
primum defunctos enumerabant quos ab antecactis carissimis
amisissent. deinde superstitibus pariter enumeratis: finem
eiulatibus defunctorumque comploratiom imponendum consti
tuebant: et genio in conuiuiis comessationibus ceteraque ap
plausu prouiribus supraque indulgebant. Romuli cedis
casus feriatam una die tenebat urbem per kalendas que inde
caprotine sunt appellate: quod ea die ad paludem capree in
roma instaurata descriptam fuerit apribus discerptus:
Sed et terminalia dies suos habuerunt festos: inde dicta
quod deus terminus sexto ab urbe roma miliario: uia
laurentina ferme ubi sancti Sebastiani passionis est
locus: magno populi concursu celebrabantur. Estque is ter
minus quem cum dedicaretur: capitolium ferunt ceteris diis
Ioui cedentibus remansisse. Idque M varro scribit op
timum fuisse uisum romanis augurium quasi uero intel

ligi potuerit. romanam imperii terminos quorumque produce
rent inde removeri repellique nequire diximus Romā instau
ratæ equiriā fuisse viā qua rhedis amonumēto Augusti
nūc augustā appellato ad arcū flaminiū nūc agonem
currebat quę quidem via ecclesie cōtinens esset Sancte
marie nūc ī equiria appellate. Sed quātū attinet ad pre
sens opus equiria diebus quoque duobus ultimis februarii
nomē fuit Inquibus marti deo is agitandi rhedas et
equos ritus in sacrificiū tribuebatur pulcrū vero fuerit
loca perquę is rhedarū equorumque amarte sicut illi pre
dicabat impulsorū cursus fiebat mente ingenioque in
spicere Campi martii propriū in quo diligendis maies
tatibus comitia haberentur locū fuisse ostendimus. cui
columna coclis antoniana fuit apposita. fuitque cōtine
bat tēpore augusti forū: templo martis contiguū quod ip
se princeps quo tempore arma in brutū Cassiumque cepit
votū: postea quā augusti nomē accepit opere sump
tuosissimo exedificavit Cuius quidē templi columna
tiones: adeo fuere sublimes Ovidius. Digna gigantes
sūt hec delubra triumphis Unde videmus eas que extant
columnas stabulo summi viri dominici capranicensis
cardinalis firmam supereminētes multis seculis cō
paratas: quod nullus ditissimus potentissimusque princeps
habere potuerit integras tā sublimes ut autē demus
inditia eius: templi reliquiarū cū dictis columnis
extantia: sūt platee presbiterorū appellate cōtinētes:
Cui ecclia īminet sancti Stephani parva. Sed mar
moribus picturisque ornata et acolumna antoniana
quam in occidentē solem vergit paucis parvisque civiū
edibus separata. hisque in circuitū domibus et presbiterorū

platee preter columnatū alie tanti templi reliquie nunc
visunt. Sed ad rem scribit plinius fuisse in foribus templi
illius martis Appollinem eburneū ingentis magnitudi
nis et ouidius quē augusto adulari oportuit dicit in sū
mo eius fastigio diuersa fuisse signa exere eximij ope
ris hinc eneā qui anchisā genitorē troie excidio hume
ris asportaret et alios gentis iulie ac cesarū progeni
tores inde ipsū cesarem augustū de patris sui interfec
toribus superatis occisisq; triumphantē: ut iā mēte
et animo perspicere liceat per ornatissimū undiq; cam
pū martiū: et post per forum augusti omnium urbis
preter magnū romanū speciosius: deinde ad fores tē
pli martis ut diximus ornatissimas iuā fuisse equos
agentibus et spectantibus pulcherrima. Hec uero soli
deo marti optime de romano populo merenti. Sed in
famj quoq; mulieri flore habiti sūt honores. eā nobilis
simū sui temporis scortū et amasse pompeium et ab
eo fuisse dilectum plutarchus est auctor: que sicut et
larentina cū pecunie ingentis meretricio quesite po
pulū romanū instituisset heredem: in dearū numerū
est relata. Illi q3 ludorū honores dati: floralia appellati
ad cliuum capitoliū mense mayo celebrabant: quosqui
dem ludos meretrices egisse nudatas cū alibi tum max
ime constat apud senecam ubi epla lxxxxvij scribit
Catone sedente populū romanū negasse permissum sibi
postulare florales ludos nudatarū meretricū: ut iam
equiore sit tollerandū animo: nostri temporis prostitu
tas eo propemodū loco tabernas habere et casas ubi
flore meretricijs dedecus quotannis ludorū gloria ho

nestabat. Qua uero domū flora apud pompei theatrū
habuerat: nō iudicent aut accidit: aut de industria fac-
tū uidet: ut qui amore iuncti fuerat: honorū quoq; mo-
numenta habuerūt coniuncta. campusq; ex deiectis domi-
bus meretricias ī eius memoriā dein seq; flore appellatus
nūc etiā id retinet nomē. Estq; omnium presentis romane
urbis caporū arearūq; publicarū commerciis et populi
frequentia celebratissimus: presertim postea quā in pom-
pei theatro pridem sicut romani instaurātes diximus
collapso. spetiosissimas ornatissimasq; edes quidā flo-
ra et eius sodalicio dignus. sed nec nostris nec nimis pia-
tris per famam quā semp simul cū uirtutibus spreuit
conseruandis: magno sed in solo alieno extinxit impē-
dio: benemerenti ursine genti commodū allaturo.
L ustria fuerūt dies festi martis dei ritibus cōsecrati:
in quibus ad septimū kalendas maij tube. aquile: aliaq;
romana signa militaria lustrabant: ut originē inde
potuerit habuisse mos per etatē quoq; nostrā seruatus
tū p diem natalem martiris georgij uexilla et omnē
pompam castrensem ex urbibus deferentes in nemo-
ra nostri milites. etiā ipi lustrare uident. Saturnalia
q; et ipā fuerūt dies festi saturno dicati: quorū feria-
tionem omniū longissimā et luxuriem maximā sene-
ce uerbis libet ex epistolis describere. december ē men-
sis cū maxime ciuitas sudat. Ius luxurie publice datū
est ingenti apparatu sonat omia tanq; quicquā inter
Saturnalia interfuit et dies rerū agendarū adeo nihil
interest: ut mihi uideat nō errasse qui dixit, olim me-
sem fuisse decembrem nūc annum. Hec tamē parū
similia esse uident que eodem mense per christi dei
nostri natalicia committunt a nostris. Et bacanalia

libero patri bacho dicata temporis longitudine per antum
num saturnalibus paria maiore luxu celebrata sunt.
nudi enī uiri cū nudatis omnia membra mulieribus: ma
tronis nudis et mulieribus ad sacra cōueniebāt: que
nō nisi nocturna erat. caput omēs pariter femoralia.
quia pampinis et uinarū racemis cincti alios aut uina
rū racemos manu tenebant et tumultuario īuicem
cōmixti cetu in sublime saltantes uariaq3 gesticulati
one brachia ceruicem caputq3 mouētes: carmen bacho
īconditum decantabant nec prius erat saltationis mody
quā defaticati et toto corpe uacillantes: resupinarent
proximioribus inherentes: partim ī pauimentū phana
tici amentesq3 procumberent ut recte senserit M varro
talia nisi ab amentibus fieri nō potuisse. quid uero in ces
tuū cōstupationūq3 in huiuō nocturnis cōuentibus sic
cōmissum liuius xl libro his uerbis scribit. hispala ori
ginē bachorum exponit. primo sacrariū id feminarū
fuisse. Esoponem sacerdotem omnia taq̃ deū monitu im
mutasse nocturnū sacrū ex diurno. qui uos singulis
mensibus ī ictiorū fuisse. ex quo inde promiscua sacra
sint et per mixti uiri feminis et noctis licentia acces
serit nihil ibi facinoris. nihil flagitii pretermissū plu
ra uirorū inter sese quā feminarū stupra. si qui minus
patientes dedecoris sint et pigriores ad facinus pro uicti
mis imolari. nihil nephas ducere. Viros uelut mente
capta cū iactatione fanatica corpis uaticinari. Matronas
bacharū habitu crinibus parsis cū ardentibus facibus.
decurrere ad tibrim: dimissasq3 in aquā faces quia uiuū

sulphur cū calce insit integra flamma eferri Prosequit
q; liuius paulo infra institutū fuisse ne quis maior vigin
ti annis initiaret captatas etates et erroris et stupri
patientes. Consules in rostra ascenderūt et cōtione ad
uocata cū solemne carmē precationis quod fari priusq;
populū alloquāt magistratus cōsueuerūt peregissent
ita cepit. Bacchanalia tota iampridem italia et nūc per
urbem etiā multis locis esse nō fama modo accepisse
uos. sed crepitibus etiā ululatibusq; nocturnis. qui per
sonent tota urbe certū habeo. pͥmū igitur mulierū magna
pars est. et is fons mali huiusce fuit. deinde simillimi
feminis mares stuprati. et cōstupratores fanatici uigiles
uino strepitibusq; nocturnis attoniti maiores nostri ne
uos quidē nisi cū aut uexillo in arce posito comitiorum causa
aut exercitus eductus esset aut plebi conciliū tribuni
edixissent: aut aliquis ex magistratibus ad cōtionē uocas
sent: forte temere coire uoluerūt. Et ubicunq; multitu
do esset Ibi et legittimū rectorē multitudinis censebant
debere esse. Senatu consulto cautū ne qua bacchanalia
in urbe neq; in italia essent nec paruū adea tollenda momē
mentū habuisse uidetur lentuli cornelii surei factū que
constat ad urbis incendiū cedemq; ciuiū pͥmā saturnaliū
nocte cū coniuratis destinauisse. Ludos etiā scenicos et
theatrales flagitiosissimos ad deorū cultū institutos: et
ea ratione ipsum etiā theatrū a principio edificatū fuisse
scripsit Aurelius Augustinus. dicens ludos scenicos spec
tacula turpitudinū et licentiā uanitatis nō hominū uitijs
sed deorū iussis rome institutos cū propter sedandā pestē
corporū dij eos sibi iussērint exhiberi: quos postea asserit

obscenis motibus et motibus histrionum fuisse actos presertim cum Fugalia celebrarent: uere taliter appellata: quod pudor inde et honestas debita operam fugarent. ut merito ipse Augustinus exclamet: quanto iustius et honestius in platonis templo libri eius legerentur quam in templis demonum absconderent molles consecrarent secarentque insaniam et quicquid aliud uel turpe uel turpiter crudele uel crudeliter in theatris et deorum sacris celebrari solet. Qualiter autem omnes ludi fierent scenici difficile fuerit docere quod singuli pene moribus et histrionum ingenio ac industria variarentur. et satis constat omnes fabulas a plauto terentioque et aliis comicis conscriptas in scena et theatro ab histrionibus eorumque ministris personatis deorum cultui spectante populo fuisse actas. Unde scribit in uita ciceronis plutarchus Esopum cum in theatro representasset atreum consultantem de ultione thyestis exurgenti dolore mentis impotem quendam ex ministris quod ipse non observato tempore celerius advenisset sceptro percussisse ac interfecisse. cetera que his scenicis actionibus competant in Roma instaurata faciet aut ludorum mentio propter scenicos suborta:

Vt cetera de ipsis dicturi ferias prius in quibus fiebant docebimus quamquam non solum ludos sed et funebria et spectacula et pompas eodem pene contextu dicere oportebit que omnia suos dies feriatos habere ut rite fierent oportebat. Feriarum festus pompeius inquit alias sine festo ut saturnalia quibus adiungebant epulationes ex prouentu fetus pecorum frugumque. quamquam et idem festus alio loco nominis uerbi exprimens dicit ferias a feriendis uictimis esse dictas.

Nundinas aliqui romulum aliqui tatium instituisse dicunt

quas hortensius lege sanxit nephastas esse: ut rustici qui
nundinandi causa ī urbem ueniebāt lites componerent
legesq; acciperet. Nephasto enī die pretorem loqui non
licebat. feriarū publicarū quatuor esse genera uoluit
varro: aut enī statiue sunt. aut conceptiue. aut imperati
ue: aut dequibus diximus nundine. Statiue omēs populi
communes certis et consuetis diebus ac mensibus: et ī
festis obseruationibus annotate: inquibus sūt agonalia
et lupercalia superius anobis descripta. Conceptiue que
quot annis amagistratibus ut sacerdotibus accipiūt in
dies ut certos ut incertos: ut sunt latine. sementiue. pa
ganalia compitalia. Imperatiue sūt quas consules uel
pretores pro arbitrio indicūt. Sunt preterea ferie propē
familiarū: ut claudie: emilie: iulie: cornelie: et aliarū
Sunt singulorū ut natalium: funerū et expiationū atq;
frugū susceptiones. que feriarū pars latius patebit. ꝓ tri
bus temporibꝰ ferie et dies festi erāt propter fructus qui
bus metuebāt Rubigalia pimo anūma instituto anno
regni sui undecimo ad septimū kl' may quia tūc segetes
rubigo occupat floralia q̈rto kl' maias anno quingen
tesimo sextodecimo: exoraculis sybille ut omīa bene de
florescerent Vinalia priora in kl' martii degustandis
uinis Vinalia altera ad xiii kl' septembris quod festum
tempestatibus leniendis institutū est Sementiue fuerūt
ferie asementibus faciendis. paganice agriculture causa
Et demū ferie stultorū appellate sunt quirinalia ꝓ eo
die sacrificabatur ab his qui solemni die aut nō potuerūt
rem diuinā facere aut ignorauerat. Quibus omnibus
in diebꝰ feriatis nihil omnino quod non eius diei religio

exposceret fieri licebat. quamquam scevola sicut et ebreorum con
suetudo habet licere noluit ferijs ea fieri que neglecta no
cerent. utputa qui bovem fossa extraxisset: tignum domus rui
nosum tibijs sustentasset. post ferias vero et nundinas quo
ad expediens fore visum est descriptas. funebria ideo nobis
sunt dicenda ut in eis qui exhibebantur hostensis ludis. alios
cum spectaculis pompisque describendos ordine afferamus:
Funebria mortuis primum a numa pompilio instituta fuisse
livius sic ostendit. Nec celestes modo cerimonias sed ius
ta quoque funebria. placandosque manes ut idem pontifex
doceret. Ipsa vero funebria quam parce haberi deceret Ci
cero legum primo sic dicit. Deorum manium iura sancta sunto:
hos leto dato. divos habento: sumptum in illos luctumque minu
unto. Et infra minuendi sunt sumptus. lamentationesque fu
neris. Quibus autem modis et causis minuerentur lamenta
tiones ipse. Nonius marcellus sic ostendit. Minuebatur
populo luctus: edis dedicatione: cum a censoribus lustrum
condebatur. Cum votum publice susceptum solvebatur: privatus autem
cum liberi nascerentur: cum honos in familiam veniret: cum pater
aut liberi aut vir aut frater ab hoste captus domum rediret.
cum puella desponsaretur: propiore quis cognatione quam is
qui lugebatur nasceretur: cum in festo ceteris consensissent. Se
quitur Cicero in Legibus. Mulieres genas ne radunto ne
ve lessum funeris ergo habento. erat enim lessus lugu
bris eiulatio. sequiturque cicero hec laudabilia et locupletibus
fuisse cum plebe communia: quod quidem maxime rectum esset
tolli fortune discrimen in morte. Corona virtute partam
et ei qui peperisset et eius parenti sine fraude esse lex
repositam iubet. Hinc refert Livius: Valerio publicole

post tres consulatos defuncto ob paupertatē funus publice
ducē opportuisse. pariter menenio agrippe conciliatori plebis
cū patribus et Q. fabio maximo in funus era fuisse collata
quadragesimoq; octavo Livius pariter M. porcium catonē
filii in pretura mortui funus tenuissimo ut potuit erat
enī pauper sumptu fecisse. Et M. Emiliū lepidū qui prin
cipē senatus sextis iā censoribus lectus erat anteq; expi
raret precepisse filiis lecto se strato sine lintheis sine pur
purea efferrent in reliquum funus ne plusq; eris denos con
sumeret Sed post hanc priscorū moderationē tā multa
funeribus sepulcrisq; ornamenta tā ingētes sumptus pos
teri adhibuere ut ceterā omnē private impensē insania
superaverint de quibus omnibus ordine est dicendū prius
tū mores parandi cadaveris post funeris sepulchriq; im
pensā ostendemus Qui coniunctiores erat uxor filii aut fra
tres paterne aut genitrix defuncto oculos claudebāt et
post parū patefacto undiq; cubiculo introductis ex familia
vicinaq; qui inspicere voluissent terni quaterniq; mortu
um altissimis vocibus nomine ter inclamitabāt quo facto
qui advenerant conclamatū esse in publicū efferebāt quod
antē nonnulli aliquando pro mortuis post conclamationem
habiti in rogumq; elati ad flamme contactū palpitantes libe
rari nequissent aqua omnes fervēti lavare mos fuit quō
tenusq; expergefacti se vivere ostenderēt Exinde everrica
tor quē festus inquit iure accepta hereditate iusta facere
defuncto debuisse certo scoparū genere adhibito domū
purgabat cupressi ramo domus hostio in funeris indici
um superposito quod eā arborē diti sacrā constat succisā
nequaq; a radicibus pullulare Si autē defuncto vir fuerat
aliquis ut minime dignitatis preco cives ad funus convo

O

rabat. Ceteraque verba ut inquit Varro Olli ollus fato siteus est
Polinctores eximide cadaverum tinctores et vespelliones urendi
humandi ve periti sunt et ipsi prestabant officium. Nam quod plu
tarchus in problematibus habet in ede libitine que et venus
omnia ad funus pertinentia publice parata erant. Qua ex
re homines frugalitatis admonitos intelligere voluerunt
venerem sicut advenientibus in vita ita decedentibus sepul
ture instrumenta prebere vespelliones aut sic appellavere
maiores quod pauperes maximus in civitate numerus cum ma
ne solemni et sumptuoso funere efferri nequirent vespe
re ab illis obscuriore per umbram modo deportarentur. ap
pellabatque id populare feretrum Sandapalia quod sueto
nius in domitiam gestis rebus sic edocet Cadaver eius po
pulari sandapalia per vespelliones asportatum Sed dum
mortui in domo fieret complorationi lugentes pelles insi
debant. mulieresque quem nunc rome servant morem genas
olim unguibus lacerasse hinc constat quod lege id prohibitum
fuisse scribit cicero funebres in terra tibie carmine flera
le decantabant. aderantque mulieres pretio conducte prefice
appellate ostendo fortia defuncti facta miris in celum
et confictis et falsis sepius quam veris laudationibus extolle
tes. quarum et aliarum id genus mulierculam inepte eiu
lationes et voces nenia appellata sunt: que sic diffinit
festus. Nenia carmine quod in funere laudandi gratia cani
tur ad tibiam: sunt qui eo verbo finem significari pu
tant: quia volunt nenia ideo dici quod voci similior querimo
nia flentium sit. quidam aut nenia dictum nomen ab extre
mi intestini vocabulo quod grece vocabulo extremum
significat. Pretexta vero pulla uti quod genus vestimentum

ti est oblongū talare et atrū · illi a quo funus fieret et mul
li licuisse alio festus est auctor Mulieres vero defuncti pro
pinquas in luctu albis vestibus indutas · sicut et ipm̄ mor
tui corpus fuisse plutarchus in problematibus asserit Reddit
q3 causā p̄mo cadaveris quod iā quasi emeritū et gravi cer
tamine liberatū ad sepulcrū deduci splendidū opportuerit
E t ppinquos decuisse dicit defuncti corpus indumenti colore
et specie imitari Inferre enī coloribus vestes superfluita
tem per se visse sive · ferre ac sumptū · nec satis decuisse
atio aut purpureo coloribus dolosis, sed potius alio ami
tiri coniunctos exemplo defuncti qui purus et omī com
mixtione vacuus tinctorio corporis veneno liberatus esset
S epeliendi corpū duplicē fuisse morē videmus. Cicero enī
legū p̄mo antiquissimū dicit fuisse genus sepulture illud
quo apud xenophontem cyrus utit' q corpus terre reddi
tur · et ita locato et sito quasi operimentū matris obducit'
gentēq cornelian usq ad memoriā suā hac sepultura
fuisse humatā Et livius in p̄mo dicit · Enee ultimū operū
mortaliū fuisse apud numicum amnem ubi situs sit · io
vemq indigetem appellari Et libro CXVIII livius dicit:
victū ab hirtio et cesare Antoniū in gallias cofugisse:
ac hirtiū qui post victoriā ex vulnere ceciderit · et L pau
sam ex vulnere defunctū i campo martio sepultos esse:
J n legibus item Cicero Gaii mari reliquias apud Anienem
dissipari iussisse sillam victorē · acerbiore odio in citatū
q si tam sapiens fuisset q vehemens · quod suo corpori
nō timeret accidere p̄mus epatriciis cornelius igni vo
luit cremari · et tū sequit' Cicero declarare cunium

De affricano hic est ille situs uere · sitosq; eliti illos qui con
diti sint euq; morem ius pontificale cō cremare · Et plinius
quin defunctos sese multi fictilibus soliis condi maluere ·
H onius marcellus Membrū abscidi mortuo dicebatur · cū digi
tus eius decidebatur · ad quod seruatū iusta fierent · reliquo
corpe combusto · Et item plinius homine fulgure exani
matū cremari fas nō est · condi terra religio tradit · Et
infra Cremare corpus nō fuit ueteris instituti Terra
condebantur · Ante sillam dictatorem nemo crematus est
I s quia marii cadauer ludibrio fuit extractū cremare
uoluit Quod autē plinius dicit · sillam p'mū fuisse cre
matū de patriciis uerū fuit · sed prius consueuisse ·
mortuorū corpa cremari infra ex uirgilii uersibus unde
cimi libri ostendemus · et terrentius in andria ostendit
Additq; plinius Linum inuentū est quod igni nō absumitur
In rogum funebris eius Lini tunica corpori obducta fa
uillam ab reliquo seperat cinere · nasciturq; in desertis
adustisq; sole in die ubi nō cadunt imbres · assuescitq;
uiuere ardendo rarū inuenitur · Difficile textu · propter
breuitatē · equat precia ingentiū margaritarū Et Sue
tonius in gallicule uita car inquit ueneno tactū igne
nō comburi Vsum autē comburēdi corpa nō diu duras
se macrobius innuit · qui scribit urendi corporū mortuo
rū usum suo seculo nō fuisse · quē adriani principis tē
poribus satis constat floruisse · additq; quo tempore ·
igni corpa dare fuit honor si quādo uenisset ut plura
simul cremarentur · solitos fuisse funerū magistros denis
uirorū corporibus addere singula muliebria · Itaq; citius

et facilius desisse. Non licuisse aut mortuos in urbibus
sepeliri Cicero sic ostendit in legibus civilibus caveri ho-
minē mortuū ī urbe nō sepeli neve urito: credo propter
ignis periculū. In urbe tamē sepulti sunt clari viri: quib;
ante hanc legem habitus est honor ut publicole aut C.
fabricio. Eliusq; Spartianus Antoninum pium inquit
intra urbes sepeliri mortuos vetuisse. Idq; obstinatius
servare athenienses scribit Servius Sulpitius ad Cice-
ronē de morte Marci marcelli his verbis Ab athenien-
sibus locū sepulture intra urbē impetrare nō potui:
q religione se impediri dicerent: neq; tn̄ id ante cōces-
serant. Et plutarchus in problematibus dicit: Eius qui
triumphasset deinum combustus esset: licebat ossa ca-
pere et ī urbem deferre ac locare: mortui honoris cau-
sa: quorū posteris in forū delatis facem subiciebant
ut statim sublata honore sine īvidia uterentur. Sed
iā satis ea sut dicta que circa corpus fiebant: cetera st
dicenda que honori corporis et potius suorū in eo ad-
hibebantur. Primeq; erut laudationes funerarie de qui-
bus cicero in legib; honoratorū virorū laudes in conti-
one memorato. easq; ad cātus ad tibicinem prosequatur.
Livius xxvii Marcellus filius patrem M marcellum
cōsulem interfectū laudavit. Et Suetonius tranquillus
C cesarem scribit annos natū duodecī Aviam et po-
stea tiberiū annos agentē novem. patrē defunctum
pro rostris laudasse. Plinius q; orator ad romanū de
virginio rufo defūcto scribens triginta annis glorie
sue ipsū supervixisse. et posteritati sue interfuisse:
scribit: qui laudatus fuerit a consule cornelio tacito
ut supremus felicitatis sue cumulus accesserit lau-

dator eloquentissimus · quod autē supra in legibus scri-
bit cicero ad tibicinem et cātū mortuorū laudes prose-
quendas esse seruat in plerisq; locis urbi rome propinquis
nostre etatis consuetudo Secundus mortuo honor non
uerbis ut superior: sed re et multa grandiq; impensa
adhibitus fuit gladiatorū muneris: quod quale fuerit pos-
tremus fere scriptorū expressis quorū scripta ad nos perue-
nerūt · Helius spartianus i maximi siue pupieni et al-
bini gestis rebus adaliū tn̄ propositū sic habet · unde
tractū sit ut proficiscentes ad bellū imperatores gladia-
torū munus et uenatus darent breui dicendū est Mul-
ti dicūt apud ueteres hac deuotionē factā contra hostes
ut tu sanguine litato specie pugnatorū uim quandā
fortune satiaret futuros quoq; ad bellū romanos debuisse
pugnas uidere et uulnera et ferrū et ruentes inter se
cohortes ne in bello inuentes hostes timerent aut uul-
nera aut sāguinē horrerent Sed quod Spartianus dicit
ueteres cōsueuisse Liuius xxviii sic ostendit · Scipio car-
taginem ad uota soluēda dijs munusq; gladiatoriū qd
mortis causa patris patruiq; parauerat edendū redijt
Gladiatorū spectaculū fuit · nō ex eo genere hominum
ex quo lanistas comparare mos est · seruorū qui sag
uinem uenalem habent · Volūtaria omnis et gratuita
opera pugnanū fuit · Nam alij missi ab regulis suis ad
specimen insite genti uirtutis ostendendū · Alij ipsi
professi se pugnaturos in gratiā ducis Alios ut emulatio
et certamē ut prouocaret prouocati ne haud abnue-
rent · traxit · quidā qui disceptando controuersias fi-
nire nequiuerant: aut noluerāt · pacti inter se ut

uictorem res sequeretur: ferro decreuerunt neque obscuri ge-
neris homines: sed clari illustresque. Patet itaque ex supe-
rioribus liuij uerbis gladiatores exclamsh et seruis re-
demptos consueuisse: et magno quidem precio: cum infra osten-
suri simus. huius perditissimorum hominum uitam in certis-
simum discrimen precio exponentium dum nudi acutis mu-
cronibus decertant. raro quempiam ultra sextam uictorie
palmam reportasse: quamquidem palmam festus lemniscatum
appellari solitam dicit nisi forte credemus: miseratos eos-
dem populum romanum cum bini et nudi quandoque quaterni
aut multa simul paria unico concursu digladiarentur
a cede et uulneribus reuocasse. cum scribat cicero in legibus
Etenim si in gladiatoriis pugnis et in infimi generis ho-
minum conditione atque fortuna timidos et supplices et ut
uiuere liceat obsecrantes etiam odisse solemus: fortes
et animosos et se acriter ipsi morti offerentes seruare
cupimus. eorumque nos magis miseret qui nostram miseri
cordiam non requirunt: quam qui illam eflagitant. et infra pate-
bit: multa eorum paria ad dictam exarmifationem sepe-
numero fuisse exhibita. Sed ad rem scribit xvj liui-
us decimum iunium brutum fuisse primum qui munus gladia-
torium in honorem defuncti patris dedit: unde mirari so-
leo: qua ductus ignoratione ualerius maximus scrip-
serit: gladiatorium munus primum in foro boario appium
claudium fuluiumque consules dedisse. Et plinius Gaio
principi xx paria gladiatorum fuere in ludo fubis duo
qui contra comminationem aliquam non conniuerent. ob
id inuicti et infra. C. terentius luctacius primus trigin
ta paria gladiatorum in foro per triduum dedit Macrobi

usque in Saturnalibus scribit lapidandum vatinium testem
gladiatorum muneris dedisse: eodem quo lapidabatur tempo
re ut populo moriens et diis simul herebi placeret,
Suetoniusque scribit Augustum cesarem gladiatores sine mi
ssione edi vetuisse. et tiberium munus gladiatorium
in memoriam patris et in drusi diversis temporibus ac
locis primum in foro. secundum in amphiteatro rudiariis quo
que quibusdam revocatis auctoramentum centenum millium
dedit. Rudem vero virgam fuisse constat: qua pre
tor gladiatores sexagenarios ab eo munere exime
bat. quos cum probi fuissent qui multas reportassent
lemniscatas tiberius ad maiorem ludorum suorum magnifi
centiam revocatos centenis nummum millibus donavit
Gallicula vero munera gladiatoria partim in amphi
teatro thauri. partim in septis aliquot dedit quibus inse
ruit catervas afrorum campanorumque pugilum exutraque re
gione lectissimorum. Cumque populus ad ea spectacula fre
quentissimus convenisset: septaque qui locus semper
tecto caruit et pariter theatrum per estatem ferventissi
mam lineis et quandoque bissinis intecta essent velis
gallicula ipse perniciosus sordidissimusque princeps re
ductus eiusmodi velis estuantem in spectaculo populum
ni contineri iussit. Claudius vero princeps et ipse
ineptus post munera gladiatoria multipliciter data
cum aliud requirenti populo daturus avaritia distine
retur questoribus vim attulit: ut pecuniam sternendis
viis paratam in id munus impenderent scribitque
Suetonius claudium quotiensque gladiatorio munere
vel suo vel alieno gladiatores etiam forte prolapsos
iugulari iussisse. Cumque par quoddam mutuis ictibus

comi dixisset: cultellos sibi paruulos ex utroque ferro insu
suũ fieri sine mora iussisse Helius spartianus scribit
Adrianũ per sex continuos dies gladiatorũ mun9 exhi-
buisse Et antoniũ pium ex publico sumptu gladiato-
riis muneribus instituisse: pariterque Julius capitolinus
marcũ Antoniũ philosophũ gladiatoria spectacula omni
fariam temperasse · quodquidẽ optimi principis tempera-
mentũ adeo ualuisse uidemus: ut post maximũ siue
pupienũ et albinũ dequibus supra diximus · nemo id fu-
nestissimũ horridũque munus ediderit Vnde quod scri-
bit cassiodorus facile credimus · Theodericũ regem go-
thorũ secta arrianũ et tamẽ xpianũ, id ipm munus
romanis optantibus ita denegasse ut nũquam postea editũ
fuerit ut petitũ · Tria mũc simul dicenda nobis occurrũt
funebriũ apparatibus solita adhiberi nã ludi funebres
simul cũ gladiatorio munere fuerũt quandoque edita:
que funera scribit festus simplediaria maiores appella-
uisse · hisque ludis et uisceratio quandoque et epulũ addita
fuere · quos quidem ludos illis similes fuisse tenem9 de
quibus paulo inferius cũ spectaculis dicturi sumus.
Scribit xxiij liuius · M · emilij lepidi qui bis consul ·
augurque fuerat filij tres lucius marcus: quintus: lu-
dos funebres per tridũ et gladiatorũ paria duo et uigin
ti per tridũ in foro dederũt: et xxxi liuius ludi fune
bres eo anno per quatriduũ in foro matris causa ualerij
leuinij et publij: apublio et marco filijs eius facti: et
munus gladiatorũ datũ ab his · paria xxv pugnarunt
Et xl ac xli liuius publij licinij funeris causa uisce
ratione data gladiatores · C · xx · pugnauerũt · et ludi
funebres per tridũ facti post ludos epulum: quo cũ toto

foro strata triclinia essent tempestas cum magnis procellis
cohorta coegit plerosque tabernacula statuere in foro. Eadem
paulopost quam disserenasset sublata. quid autem inter visce
rationem datam et epulum interfuerit et si infra in morum
partibus diffuse tertiusque dicturi sumus tamen paucis hic
docebimus cum publii licinii prestantis dictissimique civis cu
ratores funeris. preter ludos et gladiatores: oculis tan
tummodo populi romani satisfacturos: cibum quoque intende
rent prebere. honoratioribus epulo opipare et laute dato
gratificaturi plebem prius et multitudinem invertendam que
ad stipem facile confluerent visceratione paverunt. que vis
ceratio et si ab initio verbi originem habuit quando animalibus
cesis rem divinam facturi viscera his qui sacrificio interessent
dispertiebantur: tamen postea in consuetudinem tractum est: visce
rationem quoque appellari: cum carnes sive crude sive cocte:
quandoque panis vinumque cum illis domum perferentibus singulis
prebebantur. Epulum fuit estque quod et convivium appellatur
ciborum etiam variorum: lautius decensque apparatus. Sed tri
clinium hic veteri latinoque more: aliter quam multis retro
seculis sicut et nostro per abusionem factum videmus: alius
positum est. non enim pars aliqua domus sicut nunc utimur tri
clinium fuit sed coacta in locum unum pariter paucorum cene
supellex necessaria. et quidem triclinii verbum habuisse
originem constat a tribus lectis qui contigui sternerentur
super quibus convenientes ad convivium sicut Thusci nunc
et greci faciunt accubarent. Hinc oratius. Sepe tribus lec
tis. videas cenare quaternos. E quibus unus avet quavis aspergere cunctos: preter eum qui prebet aquam. Et

Iuuenalis. Ergo duos post: si libuit menses neglectum
adhibere clientem: Tertia ne uacuo cessaret culcitra
lecto. Una simus ait. Et uirgilius inde toro pater eneas
sic orsus ab alto: Sed postea in multis factum esse uidemus
triclinium mutate rei forme uerbum remansit et appa
ratus ad mensam factus: triclinium est dictus: quod auleis
tapetis aut bissis: argenteis nonnullos eburneis ue
crustibus et laminis obduxisse infra in partibus morum
allatis singulorum qui usi sunt nominibus ostensuri sumus
quam in clausura poculorum: pateriarum: crateriarum: uina
riorum aquariorumque uasorum ex argento auro ue et cristal
linorum murrinorumque. Abbacus omnis continebat. ubi agit
toto foro strata erat triclinia que multa tanto in spatio
esse oportuit: tempestas cum procellis cohorta coegit ple
rosque tabernacula statuere. Sepulcra deinceps dicenda sunt
de quibus Cicero legum primo: Iam tanta religio est sepulcro
rum: ut extra sacra et gentem inferri fas neget lex esse
Idque apud maiores nostros Tarquinius in gente popilia
iudicauit: et infra. decretum a pontificum collegio non esse
ius in publico loco fieri sepulcrum. Item in legibus: Due pre
terea leges sunt de sepulchris: quarum altera priuatorum
edificiis: altera ipsis sepulcris cauet. Namque rogum bus
tum ue nouum uetat propius sexaginta pedes adduci
edes alienas: inuito domino. Incendium ueretur acerbum
quod autem uestibulum sepulchri bustum ue usucapi uetat:
tuetur ius sepulcrorum. Hec in xii tabulis secundum na
turam que norma legis est reliqua sunt in more. et infra
pena est siquis bustum. etiam id credo appellari tumbam

aut monumētū in quid Solon. aut columnam uiolauerit iecerit. fregerit: In primis sepulcrorū magnificentiā esse minuendā: quā lege eisdē pene uerbis nostri decē uiri in decimā tabulā coiecerunt. Vetat etiā lex ex agro culto eoue qui coli possit illā partē sumi sepulchro: extruiq; uetat altius q̃ quod quinq; diebus absolueretur: nec e lapide extrui plusue poni q̃ quod capiat. Laudem mortui incisā q̃tuor heroicis uersibus: quos longos appellat ennius. Cicero etiā philipicorū octauo. Maiores quidē nostri statuas multis decreuerunt sepulchra paucis: sed statue intereunt tempestate: ui: uetustate. sepulchrorū autē sanctitas in ipso solo est quod nulla ui moueri neq; deleri potest: atq; ut cetera extinguntur sic sepulchra fiunt sanctiora uetustate. Nonius marcellus: monumētū ad memoriā posteritatis et infra monumētū est quod et mortui causa edificatū est et quicquid ob memoriā alicuius factū est ut fana. porticus. scripta et carmina sed monumētū quāuis causa mortui sit factū: nō tamē significat ibi sepultum. Marcianus in digestis. Monumētū sepulchri id esse diuus adrianus rescripsit quod monumēti causa id ē muniendi eius loci causa factū. Florētinus de religione et sumptu funeris. Monumētū generaliter res in posterū memorie causa prodita: in qua si corpus uel reliquie inferant fiet sepulcrū: si uero nihil eorū inferatur erit monumētū memorie causa factū quod cenothaphiū appellant. Cicero actico: fanum fieri uolo neq; mihi hoc erui potest. sepulcri similitudinē efugere. Plinius cornelio tacito de uilla uirginii ruffi et eius sepulchro libuit etiā monumētū eius uidere: et uidisse penituit est eni ad

hunc imperfectum: nec difficultas operis in causa: modici ac
potius exigui: At ille mandaverat caveratque: ut divinum
illud etiam immortale factum versibus inscriberetur. Hic situs
est rufus qui vindice quondam. Imperium asseruit non sibi
sed patrie. Et montano plinius. Est via tiburtina intra
primum lapidem monumentum palantis. ita inscriptum. Huic
Senatus ob fidem pietatemque erga patronos. ornamenta
pretoria decrevit. et sextertium centiesquinquagesies. cu-
ius honore contentus fuit. Servius sulpicius ciceroni
de obitu. M. marcelli. Nos in nobilissimo orbis terrarum
gymnasio achademie locum delegimus: ibique eum combus-
simus: posteaque curavimus. ut eidem athenienses in eo-
dem loco monumentum marmoreum faciendum curaret. Se-
pultura autem et funeralibus expletis. et quandoque postea flo-
ribus odoramentisque fuisse sparsa multis legimus in locis.
Plinius in historia naturali. Scipionum florum honos a po-
pulo romano funus ei e publico stipe collata et sparsi
flores quacumque delatus. Cicero oratione pro L. planco
indignabundus. Sepulcrum L. catiline floribus ornatum
hominum audacissimorum ac domesticorum hostium conventu
epulisque celebratum est. Hinc virgilius octavio Augusto et
eius sorori in marcello adulatus. Heu miserande puer
si qua fata aspera rumpas. Tu marcellus eris: Calathis
date lilia plenis: purpureos spargam flores. animamque
nepotis. his saltem accumulem donis: et fungar inani mu-
nere. Idemque mos cum in plerisque regionibus italie tum
maxime in subiectis apenino collibus romandiole alicu-
bi etate nostra servatur. Adhibita etiam sunt post funeralia
in templis et publicis in locis ornamenta. Plinius cesar:

postea dictator i edilitate munere patris funebri: omni
apparatu harene argenteo usus est. ferasq; etiã argenteis
uasis incessere tunc primo uisū. Et macrobius templorū orna
menta clipei corone: et huiusmodi donaria: quod nostra quoq;
etas i nobilibus et honoratis uiris seruat. Julius autem
capitolinus de M. Antonino philosopho inquit ut filii septe
nis mortui qui erat cesar ymago aurea a circensibus per
pompā ferretur: et ut saliarii carmini insererent. Quid
gentiles nostri circa mortuorū corpora egerint: satis
hactenus et habunde uidemur dixisse. pauca nūc dicen
da sunt nobis: de his que bonorū siue malorū animis tā
defunctorū quā uiuorū contingere existimabat Cicero le
gū primo cū multa de penis disseruisset transgressoribus
legū inferendis hec habet. Sed nimis sepe aliquos uide
mus penas euadere. Nō enī recte existimamus que pena
diuina sit: et oppinionibus uulgi rapimur in errorem
nec uera cernimus. Morte aut dolore corporis: aut luctu
animi aut offensione iuditii hominū miserias pondera
mus que fateor humana esse et multis bonis uiris acci
disse. Sceleris est pena tristis: et preter eos euentus qui
sequuntur per se ipam magna est: tantū diximus dupli
cem penā esse diuinā quod constat ex uexandis uiuorū
animis et ex fama mortuorū: ut eorū exitū et uiuorū
iuditio et gaudio comprobetur. Idemq; Cicero oratione in
pisonem Deinceps post mortem de tranquilitate bonorū:
penis impiorū habetis explicatū. Nolite enī putare patres
conscripti ut in scena uidetis homines consceleratos impul
su deorū terreri furiarū tedis ardentibus sua quenq;

fraus: suum facinus: suum scelus: sua audacia de sanitate et
mente deturbat. He sunt impiorum furie. he flamme. he
faces. Et philippicorum xiii. Illi agitantur impii quos cecidistis
etiam ad inferos penas parricidii luent. Vos vero qui extremum
spiritum in victoria effudistis, piorum estis sedem et lo
cum consecuti. Brevis autem a natura vita nobis data est.
at memoria bene reddite vite sempiterna. Cicero item in
oratione pro roscio amerino. Nolite enim putare quead
modum in fabulis sepenumero videtis eos qui aliquid
impie sceleratque commiserint agitari et perterreri fu
riarum tedis ardentibus: sua quemque fraus et suus ter
ror maxime vexat: suumquemque scelus agitat: amenti
aque afficit: sue male cogitationes amentieque animi ter
rent. He sunt impiis assidue domesticeque furie. Et in
vatinium testem a cicero. Cum inaudita et nepharia scele
ra susceperis: cum inferorum animas elicere: cum puerorum
extis deos manes ad te citare soleres. Noniusque mar
cellus. Lemures dicit sunt larve nocturne terrificatio
nes imaginum et bestiarum. Festus autem quem christianum
fuisse videmus sic scribit. Mundum gentiles ter in anno
patere putabat diebus his. postridie vulcanalia. et an
te diem tertium nonas octobris. et ante diem sextam idus
novembris. Inferiorem enim eius partem consecratam
diis manibus arbitrantes clausam omni tempore preter
hos dies qui supra scripti sunt credebat. quos dies eti
am religiosos indicaverunt: ea de causa quod his diebus
ea que occulta et abdita religionis deorum manium essent
in lucem adducerent et patefierent: nihil eo tempore
in r. p. geri voluerunt. Itaque per hos dies non cum hoste

manus conserebat' no exercitus scribebat': no comitia ha
bebant' no aliud quicq in r p nisi quod ultima necessitas ex
egisset administrabat' Suetonius de G galliecula Satis con
stat priusq mortuus transferretur ortorum custodes umbris in
quietatos In ea quoque domo in qua occubuerat nullam noctem
sine aliquo horrore transactam donec ipsa domus incendio co
sumpta sit Et de nerone sepe confessus est agitari se ma
terna specie umbrisq furiarum accedentibus Quin et
facto per magos sacro evocare manes et exorare temptavit
Peregrinatione quidem grecie Eleusinis sacris quorum
initiatone impii et scelerati voce preconis submonentur
interesse no ausus est Ut supra dictis omnibus addere non
vereamur quod beatus Aurelius Augustinus in civitate
dei sic scribit Et quoniam creberrima fama est multiq
se expertos uel ab eis qui experti sunt de quorum fide dubi
tandum non esset audisse confirmant Silvanos et faunos
quos vulgo incubos vocant improbos sepe extitisse
mulieribus et earum appetisse ac peregisse concubitus: et
quosdam demones quos dusios galli appellant assidue hanc
inmunditiam et temptare et efficere plures talesq asseverant
ut hoc negare impudentie videatur no audeo diffinire Sed
ad gentiles redeundum est Cum supradicta suorum animis
viventium ac mortuorum animabus accidere crederent eis
post sepulture et funebrium obita munera parentabant
no dissimiliter nostris quando ad septimum diem aut anni
versarium divina in animarum suffragia celebrant officia Cice
ro in philippicis: ut parentalia cum supplicationibus miscere
tur et infra: ut cuius sepulcrum nusquam extet ubi paren
tetur ei publice supplicetur plutarchus in problematibus

Cum veteri romani februario mortuis inferias mittere et
parentare co͞suevissent decius et brutus ut cicero scribit
id decembri faciebant · quia Saturno is mensis consecratus
est: que͞ inferoru͞ deoru͞ numero habent · Et cu͞ saturnalibus
et voluptati ac genio omnes nimiu͞ indulgeant · hi no͞nul
las diis etia͞ inferis et mortuis voluptates impertiebant ·
et infra plutarchus faba parentando absumitur · quam in
ea animas mortuoru͞ pitagorici esse dixerunt · flamini
camque ob id ea non vesci varro tradit quando in flore litte
re lugubres reperiantur Satis iam supraque ostendimus
quid virorum cumsque status funebribus sepulturis et
animaru͞ statu curandu͞ esse gentiles opinati sunt · ma
iora nu͞c cesaribus suis imperatoribus apopulo romano
excogitata et tributa ostendemus · quid eni͞ maius ne dix
erim dementius qua͞ homines id querere ut homine͞ et ple
rumque sordidissimu͞ sese deu͞ facere existiment et inte
dent: notum esse no͞ dubitamus · atque adeo vulgatu͞: ut
anobis particulariter scribi no͞ opporteat · principu͞ roma
noru͞ plurimos in numeru͞ deoru͞ fuisse relatos sed quo
id fieret modo: quis ad hiberetur in re ordo · apud latinos
nondum i͞venimus · nuper vero marcus barbus patricie ge
tis venetus ecclesie tranisinę antistes venerandus a
nostro omnibono brendulensi vincentino grecis latinisque
litteris apprime erudito munus nobis attulit · quale bonarum
artiu͞ studiis innutritos et qui detulit et qui misit in na
scentem romam triumphantem conferre decuit · Ea est tra
ducta ex herodiano scriptore greco Severi imperatoris dei
ficatio · quam ipsius omniboni verbis pene tota͞ inserimus · Mos
est romanis consecrare imperatores · qui superstitibus filiis

ut successoribus moriuntur. et eiusmodi honore deificationē
appellant. luctus quidam per omnē urbē ostenditur festa ce
lebritate p(er)mixtus. Corpus eni(m) defuncti pro ritu hominū
sumptuoso funere sepeliunt. sed ceream imaginē defuncto
simillimam fingūt. quā sub uestibulo pretorii proponunt
in eburneo lecto magno atq(ue) sublimi uestibus aureis in
strato et imago illa sub egrotantis speciē pallida p(ro)cumbit
et ab utraq(ue) lecti partē ad multū diei sedent. Leua quidem
senatus omnis uestibus atris indutis. dextra uero mulie
res que uirorū uel parentū dignitate honorē et gloriam
sortite sunt: earū autē quelibet conspicitur neq(ue) aurū
gestans. neq(ue) monilibus ornata: sed uestibus albis exilib(us)
induta merentium speciē prebens Atque septem dies hec
que dicta sunt continuo geruntur: et introeuntes medici pas
sim ad lectū accedūt: et egrotū diu contemplati grauius
utiq(ue) habere pronunciant. postq(uam) uero diem obiisse uisus
est. lectū humeris tollentes equestris ac senatorii ordi
nis nobilissimi delecti iuuenes per sacrā uiam deferunt
et ad uetus forū magnū proponunt. ubi magistratus ro
mani imperiū deponunt Vtrinq(ue) uero gradus in scalarum
modū constructi sunt. et in altera parte puerorū chorus
ex nobilissimis atq(ue) patriciis consistit In altera mulierum
ex his que digniores esse uidentur. et utriq(ue) hymnos in de
functū canunt et laudes uerendo et lamentabili carmine
conditas. post hec lectū suscipientes p(er) urbem deferūt in
campū martiū: ubi forma quedam quadrangula equis
lateribus. qua latissime campus patet edificata est ita
bernaculi modū. quod materia fixum est. alia quidem
nulla preterq(uam) lignorū ingentiū. siquidem interius toti

est aridis fomitibus plenum: Exterius aureis uestibus et ebur-
neis signis tabulisque pictis ornatum: Infra uero alterum bre-
uius positum est forma et ornatu simile Tertium autem et
quartum perficitur. Et sub ultimo quod est minimum aquila iacet edi-
ficii formam turribus quispiam compararet que in portubus
eminentes noctu per ignem naues in tutas stationes diri-
gunt · pharos eos uulgo appellant. Ad secundum igitur
tabernaculum deferunt lectum ibique et aromata et omne
suaue olentium genus siue fructus sint siue herbe sucti
que imponunt · ac coacernatum fundunt Nam neque gens
est ulla neque ciuitas neque cum dignitate quisquam ut honore
qui non suprema hec munera in honore pietatis ambi-
tiose mittat · Ubi uero aromatum aceruus ingens aggestus
fuerit et locus omnis expletus equitatio fit circa edificium
illud et omnis equester ordo circumuehitur: moderatione
quadam et cursus replicatione: uersus interea pirrich-
ios decantando currus etiam circumuehunt personatis qui-
busdam purpura amictis et oneratis: quibus similitudo que-
dam superinducta est romanorum ducum aut imperatorum
excelsis quorum fama nominisque celebrior integrior extat: his
itaque confectis qui ad imperium successurus est facem ta-
bernaculo admonet et reliqui deinceps ignem undique circum-
ponunt omniaque illicito ut pote arrido fomite et aromatum
congerie plena igni ualido corripiuntur. Ex tabernaculo autem
ultimo atque breuissimo uelut apynnaculo quodam aqui-
la simul cum subiecto igne dimittitur etherem petitura ·
que a romanis de terris in celos imperatoris animam
uehere creditur cum aliis diis perpetuo mansura · Hoc hono-
re filii patrem consecrantes ad pretorium deducuntur · Hanc

uero funebrum magnificentiā aliqua ex parte uirgili9
imitatos fuisse troianos tradit facit eneide undecimo: cū
mandarent sepulture corpora ī prelio defunctorū: Auroraa
interea miseris mortalibus almam: Extulerat lucem
referens opera atq̃ labores: Jam pater eneas iam curuo
ī littore tarchon Constituere piras: huc corpora quisq̃
suorū More tulere patrū Subiectisq̃ ignibus atris Condi
tur in tenebras alta caligine celum. Ter circūaccensos
cincti fulgentibus armis: Decurrere rogos. Ter mestū
funeris ignem. Lustrauere in equis: Vlulatusq̃ ore dede
runt. Spargitur et tellus lacrimis sparguntur et arma:
J(t) celo clamorq̃ uirum clangorq̃ tubarum. hic alii spo
lia occisis derepta latinis: Coniciunt igni: galeasq̃ enses
q̃ decoros: Frenaq̃ feruentesq̃ rotas: pars munera nota
ip̄os clipeos et nō felicia tela Multa boum circa mac
tant corpora morti Setigerosq̃ sues raptas ex omnibus
agris Inflammam iugulant pecudes. Tū littore toto Ar
dentes spectant socios Semiustaq̃ seruāt: Busta: neq̃ a
uelli possunt nox humida donec Inuertit celū stellis
ardentibus aptum. Superiorē quoq̃ referendi ī nume
rū deorū morem aliqua ex parte imitari uidemus fune
ris romanorū pontificū curatores. Edificata enī forma
tabernaculi in turris pharee formam: castrum doloris
nostri appellant. Cereis undiq̃ pendentibus ornatur
et sedent ad sinistram longus atra ueste indutorū ordo
Lectusq̃ sub tabernaculo amplissimus aureis contegit
super quē uideri uolunt mortuū iacere pontificem: nō
autē medici sicut in superiori per septem dies ad simula
chrum huc conueniūt: sed stantes hinc inde ad lectū scrin

et ipsi atrati · uentilabrum perinde muscis abigendis fre-
quenter agitant : ac si in lecto iaceret uel egrotans ut de-
functus pontifex · quem multis ante diebus condiderant
sepulture · Sumpsisse etiã uidemus nostros et multo su-
pra seculorũ nobiles et honoratos morem ornandi defuc-
torum suorũ presertim arma tractare : aut magistratus
amplos administrare solitorũ funebria : equitibus nõnul-
lis atra ipsis : et simul equis ueste in tectis circa ducendũ
funus obequitare iussis : qui et ipsi cũ uirgilianis · lustra
uere in equis ululatusque ore dederunt · Reliquum ẽ nobis
in religionis partibus · ludos · spectacula · et pompã : sicut
supra polliciti fuimus ostendere : ludi qua causa fuerint
instituti Cicero legum primo : etiã platonis auctoritate ·
ostendit : suntque hec legis uerba : ludis publicis quod sine
curriculo : et sine corporũ certatione fiat · popularẽ leti-
ciam cantu et fidibus et tibiis moderanto · eamque cũ diuino
honore iungunto · et infra : Jam ludi publici / cũ sint caue-
a circoque conclusi : sint corporũ concertationes / cursu et
pugillatione luctantiũ : curriculisque equorũ usque ad certã
uictoriam : In circo constitutis cauea cantu uoce · et fidi-
bus dũmodo ea moderata sint : ut lege prescribitur · As-
sentiorque platoni : nil tam facile in animos teneros atque
molles influere quã uarios canendi sonos : quorũ uix
dici potest : quanta sit uis in utramque partem : namque et
incitat languentes · et languefacit excitatos : et tum
retrahit animos : tum contrahit : De ludorũ ueteri or-
namento q · asconius pedianus : Olim cũ in foro ludi
populo darentur : signis ac tabulis pictis partim ab amicis : partim a grecia : accomodatis utebantur : ad scene spe-

ciem: quia adhuc theatra nō erant: nec amphiteatra:
De ludorumq; laudibus cicero pro murena hec habet: Nam qd ego dicam: populū ac vulgus imperitū ludis magnopere delectari. Quamq; huic satis est. sunt em̄ populi ac multitudinis comitia quare si populo ludorū magnificentia voluptati est. nō est mirandū: minus est mirandū ea L. murene apud populū profuisse. Quid tu admiraris de multitudine indocta. Lucius otho vir fortis equestri ordini restituit: nō solū dignitatē sed etiā voluptatē. Ita q; lex hec que ad ludos pertinet est omniū gratissima q honestissimo ordini cum splendore fructus quoq; iocunditatis est restitutus. Quomodo autē ludi fieri possent. quos diis nō placere crederet: de aruspicum responsis cicero docet. At si ludius constitit: aut tibicen repente conticuit: aut puer ille primus et matrimus: si tela non tenuit. aut tensam: si lorum omisit. aut si edilis verbo aut si nutu aberrauit. Ludi sūt nō recte facti. eaq; et ruta expiant et mētes deorū immortaliū ludorū instauratione placant. quomodo autē funesti et perniciosi esse possent ludi. eodem loco infra sic ostendit. Si ludi ab letitia ad metum traducti sūt. si nō intermissi sed perempti atq; sublati sunt. si ciuitati vniuerse scelere eius qui ludos ad luctū conferre voluit funesti extiterunt dies illi profesti pene funesti. Ludosq; a Romulo rege p̄imū introductos fuisse Liuius in p̄mo sic ostendit. cū de romulo multa dixisset: sic sequitur. Ludos ex industria parat neptunno equestri solemnes: consualia vocant. quibus quidem consualibus scribit plutarchus in

problematibus consuevisse asinos et equos coronis coronari: quia cum neptunno equestri dies festus ageretur: et tunc instituta navigatione multa navibus advehererent: otium et remissio illis animalibus data erat. Tullusque hostilius secundo loco ludos dedit novendiale sacrum: feriatis novem diebus: quia lapidibus pluisse nuntiatum erat. Et tarquinius priscus rex tertio loco ludos instituit troianos: de quibus in roma instaurata diffuse descriptis. Virgilius
Troya que nunc pueri: troianum dicitur agmen. de quo lu-
do Suetonius in cesaris rebus gestis: troiam lusit turma duplex maiorum minorumque puerorum. que ludum retinere etatem nostram pueri nos ipsi vidimus. Arimini nuncupatum a carolo Malatesta prestanti doctoque principe datum: non autem pueri sed viri luserunt nobiles. qui ad nuptias galeotti malateste ex omni ytalia invitati erant: numero ad triginta in equis desultoribus velocissimisque singuli arma induti ex corio fabre facta perpulchre variis ornata coloribus ferreum ensem nequaquam acutum manu gestabant. decurrentesque in circuitum galeas in id tumentiores factas et humeros ensium invicem cedebant. et proximum prisco ludus nomen retinet et pro troiano agmine tormamen. primique libera iam roma ludi fuerunt capitolini: quos livius in quinto datos esse dicit quod Jupiter opt. max. suam edem servisset. Anno postea in urbe pestilentissimo scribit livius in quinto ex libris Sibillinis duumviri sacris faciendis lectisternium in urbe roma primum fecerunt per dies octo. Appolinem: latonam: dianam: herculem. Mercurium: neptunnum: tritonem quam amplissimis tum parari poterant stratis lectis placarunt: privatim quoque id sacrum celebratum: tota urbe

fuisse

patentibus ianuis . promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito : notos ignotosque passim advenas in hospitium ducos ferunt : et cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos : Iurgiis et litibus temperatum . vinctis quoque dempta in eos dies vincula . Simile nos pueri vidimus accidisse ad annum unde quater decies a christi dei natalibus centenum cum ingenti laborantes peste singularum pene urbium et oppidorum italie populi albam et lineam induti vestem quaternatim vicinas adirent civitates : ubi publice et privatim hospitio accepti divinam carminibus in id compositis misericordiam implorabant . nullum tunc litigium nulle fuerunt private contentiones . simultates et inimicitie quas non populi publico gaudio composuerint . Supradicto etiam quinto libro scribit livius ludiones ex etruria acciti ad tibicinem modos saltantes haud indecoros more etrusco dabant . Imitari deinde eos Iuventus simul incondidis versibus inter se iocularia fundentes cepere : Et paulo post Livius histriones impletis modis satiras scripto iam ad tibicinem cantu motuque congruenti egisse Liviumque qui ab satyris ausus est primus argumento fabulam instruere carminum auctorem puerum ad canendum ante tibicinem statuisse Inde ad manum cantare histrionibus ceptum . deverbia que tantum ipsorum voci relicta post quam ludus in artem verteretur Iuventus fabellarum actu relicto histrionibus . ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactitare cepta que exordia postea appellata insertaque fabellis potissimum atellanis sunt . quod genus ludorum ab oscis acceptum tenuit Iuventus : nec ab histrionibus pollui passa . Et institutum est ut actores athelanarum nec tribu moverentur .

et stipendia tamquam expertes artis accipiant paulo post sequitur
Livius Ab sanctis initio ad hanc vix opulentis regnis tollera
bilem in sa(n)iam venit. Continuavimus supra tribus in rebus
Livii textum in ludionibus histrionibus et athelanis ut eorum
vocabulorum originem doceremus. De primis duobus sic habet
Valerius maximus ludii etruscorum disciplina qui apud eos
histriones: turpes: et levissimi histriones meliore institu
to ad scenica et mutationes. Solusque inter latinos Festus
dicit histriones dictos quod primum ab histria venerunt. Macrobius
autem in saturnalibus. Recitabantur ultra comedias Mimiam
bi a mimis et histrionibus. Unde laberius vir senatorius
a cesare coactus quos fecerat ipse homo sexagenarius
mimiambos recitavit et tamen in prohemio suum deplo
ravit infortunium. Is tamen libertate ingenii multa in cesa
rem dixit ledoria quale est in siri servi personam porro
quirites libertatem perdidimus. dixit etiam decrepevit se
multi frugalitas miseria est rumoris boni. Que canta
bant histriones et saltabant. Hinc hylas paladis discipu
lus cum iam ingenii superaret id quod eleganter cantaverat
a populo coactus est saltare. Histrionesque inter turpes vi
ros non habitos fuisse ostendit roscii amerini cum cicero
ne amicitia: et oratio in qua populum romanum repren
dit cicero: quod roscio cantante tumultuatus sit. qui scrip
sit librum in quo histrioniam oratoriam comparavit. Habe
bant autem histriones mercedem ex publico diurnam mil
le denarios sine gregalibus. Unde esopus ex hoc questu
filio ducenties sextertium reliquit. Ludorum et iocorum quibus
bus maiori ex parte edebant originem dicta: varias ipsorum
autem partis maxime species breviter complectemur. fuerunt

namq; de quibus est dictū troiam: et capitolini · fuerūt sceni-
ci: quos liuius in xxiiij primū ab edilibus curulibus factos
eo anno memorie proditū dicit · fuerūt appolinares de qui-
bus liuius xxv Censuerūt patres appolini ludos uouen-
dos faciendosq; · et quando ludi essent facti duodecim milia
eris pretori ad rem diuinam · et duas hostias maiores dan-
das Alterum senatus consultū · ut decem uiri sacrū greco
ritu facerent hisq; hostiis appolini boue aurato et capris
duabus albis auratis: latone boue femina aurata · lu-
dos pretor in circo maximo cū facturus esset edixit · ut
populus qui eos ludos spectaret stipem appollini quantū
comodū esset conferret · hec est origo ludorū appollina-
rium Victorie nō valetudinis ergo: factos populus spec-
tauit coronatus: matrone supplicauerūt · uulgo apertis
ianuis in propatulo epulati sunt: celeberq; dies omni
cerimoniarū genere fuit · ludi appolinares senatus de-
creuit ut in ppetuū uouerentur quos ad nostrā quoq; etate
peruenisse constat: siquidem hi sunt: quos per extremos
carnispriuij dies in circo flaminio ubi nūc agonis · est
appellatio fieri quot annis uidemus · principio enī mu-
tationis prudenter facte a gentiliū superstitione ad ri-
tus christianos: ut aliquid appollinariū appellationis ipi
ludo remaneret: prope sancti appolinaris ecclesiā, ea
etiā ratione institutam is locus ludis est retentus: nec
multū uariat tempus: quando hi sicut et illi ad finem
februarij ut plurimū eduntur. et quando hostie illorum
sicut decuit sūt omisse retinet cōsuetudo aliquod uic-
torie simulachrū faciendi · sicut eos uictorie ergo inchoatos

Liuius asserit: quale proximis diebus fuit spectaculū om-
bus nobis gratissimū qui ecclesiastice romane rei publice
membra curiam sequimur romanam: cū in eodem certa-
flaminij agone prelij similitudo quedā fuit: quod pre-
clarissimū eternaqȝ dignū memoria estate proxima ges-
tū: ad danubiū qua fluuius influit sauus: cum mahu-
meth thurcorū imperator supra centū millia in exer-
citu habens ad bellogradum oppidū aliquandiu oppugna-
tū machinisqȝ et bombardis prope solo equatū fusus
et suis quibusqȝ melioribus ad sexdecim millia occisis
fugatus bombardas et uim pene infinitam machina-
mentorū ac armorū animi terraqȝ amisit. Letū quippe
nobis et dulcissimū fuit inspicere personatū quendam
Iohannem caruaial hispanū cardinalem sancti angeli
indumento et ornamentis referentem xpianorū et Ro-
mani pontificis exercitui in illam ducendo barbariē pre-
esse: sed letius erat uidere alia in persona iohannem
capistranen ordinis sancti francisci fratrem: qui mul-
tis continuata annis oppinione sanctitatis tanto imple-
to miraculo milites adduxerit ihesu cristi uexilla sequ-
tes: qui celeberrimo iohanne corvyat vayuoda trans-
siluano duce pauca hominū millia supradictā in barba-
ris cedem edidere fuerūtqȝ ad id certi agonis spectacu-
lum ex nostratibus ingenio et doctrina cultiores nonnul-
li: quibus ea die romanam rem lacertos adhuc moue-
re: romanū celebrari nomē apparuit: cū tantas adhuc
res aduersus scythas thanays olim et ripheorū mon-
tiū accolas turcos: maxime partis asie et europe do-
minatores sub romanis signis romaniqȝ legati nomine
geri: nō magis ob spectaculū quod ante oculos erat osten-

sionem: quã ob receptus uictorie restitutam memoriam
uideret. Et quidem his in ludis appollinaribus suffectis
etiã quod habet liuius propemodũ seruatur: ut uulgo a
pertis ianuis epulent͛. Hancque die illa urbaniores quique ro
mam aut conuiuia celebrant: aut cibaria in id consuetu
dine introducta uicinis amicisque insitant: cũ tamen plebs
infima ad tabernas uinarias in propatulo comedant. Is
que cibus est pulte caseo aromatibusque confectus. ludi etiã
fuerũt seculares: quos festus dicit centesimo quoque an
no fieri solitos unde miror plinium dicere Stephamonem
p̃mũ togatum saltare in illis instituisse. et utrisque sui te
poris saltauisse. Et suetonius scribit Domitianũ fecisse
ludos seculares computata ratione temporũ ab iis quos
augustus dederat. fuerũt et ludi romani de quibus liui
us decimo Coronati p̃mũ ob res benegestas bello ludos
romanos spectauerũt palmeque tũc p̃mũ translato ex mo
re gręco uictoribus date. et libro XXV ludi romani pro
temporis illius copiis magnifice facti. et diem unũ in
staurati et congii olei in uicos singulos dati. ludos ple
beios scribit quintus asconius pedianus secũda actione
ĩ uerrem exactis regibus pro plebis libertate datos fuisse
aut pro reconciliatione plebis post secessionem in auentinũ
quos postea L Silla post uictoriã instituerit et liuius in
XXVII ędiles plebis ex multatitio argento signa ęnea ad
cędem cereris dedere: et ludos pro temporis eius copia mag
nifici apparatus fecerũt. Circenses ludos describere ag
gressum subiit animũ recordatio: ipsos et alios quos
dam commodius ostendi posse: si ludos simul et specta
cula prout sepenumero dabant ostenderimus. Specum
autẽ plutarchus in problematibus dicit locũ esse unde de

spectetur: et inde spectacula esse dicta. Ut itaque apromissis
incipiamus. Cicero Galusto. Circenses erant quo genere spec
taculi ne levis sim equidem teneor: nihil novum: nihil va
rium: nihil quod non semel spectasse sufficiat. quo magis mi
ror hoc millia virorum currentes equos insistentes curribus
homines videre. Et ad Marcum Marium Cicero. Omnino si que
ris ludi apparatissimi: sed non tui stomachi. Delitie vero
tue noster Esopus eiusmodi fuit: ut ei desinere per omnes
homines liceret. Is iurare cum cepisset: vox eum defecit
in illo loco si sciens fallo. Hec id quidem lepores habuerunt
quod solent mediocres ioci. Apparatus enim spectatio tollebat
omnem hylaritatem. Quid enim delectationis habent sexcen
ti muli in Clitemestra: aut in equo troiano craterarum tria
millia: aut armatura varia peditatus: et equitatus in ali
qua pugna: que popularem admiratione habuerunt delec
tationem tibi nullam attulissent: non enim te credo grecos
ut oscos ludos desiderare. Reliqua sunt venationes bi
ne: per singulos dies: magnifice nemo negat. sed que
potest esse homini polito delectatio. cum aut homo im
becillus a valentissima bestia laniatur: aut preclara bes
tia venabulo transverberatur. Extremus elephantorum di
es fuit: in quo admiratio magna vulgi atque turbe: delec
tatio nulla extitit. quin etiam misericordia quedam conse
quuta est: atque opinio huiusmodi esse quandam illi belue cum
genere humano societatem. Sive autem Plinius ab hac Cice
ronis epistola sive aliunde sumpsit de elephantis hec
diffusius scribit: que simul cum plurimis ab eo afferemus.
Elephantes in circo pugnarunt Claudii Pulchri edilita
te curruli adversos thauros. Pompei altero consulatu
dedicatione templi Veneris victricis in circo Viginti
getulis ex adverso iaculantibus: mirabili unius dimica

tione qui pedibus confossis repsit genibus in cateruas · ab
repta scuta iaciens in sublime · Uniuersi eruptionem tenta
uere · nō sine uexatione populi : circūductis claustris ferre
is . Qua de causa cesar dictator simile edens spectaculum
principiis harenam circūdedit Nero autē equitatū disposuit
sed pompeiani omissa spe eruptionis supplicauere populo
inenarrabili habitu oris · sese quidam lamentatione com
plorantes tanto populi dolore ut oblitus imperatoris ac
munificentie honori suo exquisite : flens uniuersus con
surgeret · dirasque deneganti pompeio penas quas breui ha
buit imprecaretur · pugnauere et cesari dictatori tertio
consulatu uiginti contra pedites quingentos · Iterumque toti
dem turriti cū sexagenis propugnatoribus : eodem quo pri
ore numero peditū et pari equitū exaduerso dimicante
leonū simul pugnam rome primus dedit sceuola p̄fectus
in curuli edilitate pompeius magnus in circo · iubatos CC
CXV cesar dictator CCCC Senatus consultum fuit uetus
ne liceret africanas pantheras in italiam tradutere Con
tra hoc tulit ad plebem gn · naufidius · trib · plebis per
misitque circensium gratia importari Scaurus edilitate sua
primus uarias misit CL · pompeius deinde CCCCX Augus
tus CCCCXX Idem postea in theatro rome ostendit mansue
factam in cauea Claudius uero quatuor pariter mansue
factas Camelus equo similis collo pedibus et manibus
boui camelo capite albis maculis distinguentibus ruti
lum colorem Cesar ludis circensibus primū dedit : pom
peius ludis ostendit primū chaum que colli raffis uoca
cabat : effigie lupi pardorū manibus . Idem cephas ex ethi
opia quorū pedes posteriores humanis et cruribus ·
priores manibus fuere similes · Hipotaminum et Coco

drillos quatuor M scaurus edilitate sua temporario theatro dedit Domitius enobardus edilis curulis ursos numidicos centū et totidem uenatores ethiopes in circo · Fuerūt quoq; in spectaculis ludisq; plurima que infinitū et simul superfluum fuerit hic referre · Sed pauca quedam nō solū spectacula sed ob ipsa diuersis edita temporibus · predictis addere non piget · Lentulus spinter · p̄mus in theatro uela superinduxit appollinaribus ludis · Cesar dictator totū forum romanū et uiam sacram intexuit · et cliuum capitolinū ī munere gladiatorio · Marcellus sorore augusti octauia natus pariter in auunculi edilitate · kl' augusti ut litigantes in umbra essent · Cesar postea dictator in edilitatis munere patris funebri omni apparatu harene argento usus est · Nero pompei theatrū operuit auro ī vnū die quo tiridiati regi armeniorū ostenderet · Claudius pulcher scenam prius varietate colorū adornauit · G antonius argento · petreius auro : catulus ebore : et auro · De cesare autem in dictatura scribit suetonius · Edidit spectacula uarii generis Munus gladiatoriū : ludos etiā regionatim urbe tota : et quidem per omniū linguarū histriones Item circenses athletas : Naumachiam in foro depugnauit : furius leptimus stirpe pretoria · et Q calperius senator quondam actorq; causarum pirrichiam saltauerunt et asie bithinieq; principum liberi cū ludis Venationes edite per quinq; dies · ac nouissime pugna diuisa in duos actus : quīquagenis peditibus : elephantis uicenis tricentis equitibus : hinc et inde immissis · Nam quo latius dimicaretur sublate mete · Inq; earū locum bina exaduerso constituta erant repagula · Athlete stadio ad tempus extructo in regione campi martii certur

rerunt per triduum. Nauali prelio in monte celio defosso
lacu biremes ac triremes: quadriremesque tyrie et egip
tie classis magno pugnantium numero conflixerunt: ad
que spectanda tantum undique confluxit hominum: ut ple-
rique aduene inter uias tabernaculis positis manerent
ac sepe pre turba elisi examinatique sint plurimi: et
inhis duo Senatores De augusto autem Suetonius Specta
culorum assiduitate et magnificentia omnes antecessit.
fecit nonnumquam uicatim. Athletas quoque extructis in campo
sedibus ligneis Nauale prelium circa tiberim. Ad scení
cas quoque et gladiatorias operas et equitibus romanis
aliquando usus est Spectandi confusissimum morem cor
rexit: ut quotiens quid spectaculi usquam ederetur: primus
subselliorum ordo uacaret senatoribus. Rome legatos li
berarum sociarumque gentium uetuit in horchestra considere:
cum quosdam etiam libertini generis mitti deprendisset Mi
litem se creuit apopulo. multis aplebe prius ordinem
assignauit pretextatis cuneum suum: et proximum peda
gogis: feminis ne gladiatores quidem quos promiscue
spectare solemne fuerat: nisi exsuperiore loco spectare
concessit Solis uirginibus uestalibus locum in theatro sepa
ratum contra pretoris tribunal dedit. Athletarum specta
culo muliebrem sexum omnem remouit: Ipse cum specta
ret nihil agebat: cesaris reprehensionem timens qui solitus
fuerit epistolas lectitare: et scribere et rescribere Spec
tauit studiosissime pugiles et maxime latinos non le
gittimos atque ordinarios: non quos etiam committere cum
grecis solebat sed et caterua rios oppidanos: inter an
gustias uiarum pugnantes temere: ac sine arte Athle
tis confirmauit priuilegia et ampliauit: Histrionum

licentiam adeo compescuit: ut stephanionem togatarū
tū in puerilē habitum ei circontonsam matronā minis-
trasse comperisset. per trina theatra uirgis cesum rele-
gauerit. Et de gallicula suetonius. Scenicos ludos et as-
sidue et uarii generis ac multifariam fecit quosdam
notturnos: accensis tota urbe luminibus. Mirmillonem
e ludo rudibus secū batuentem et sponte prostratum
confodit ferrea sica ac more uictorū cū palma discur-
rit. Et claudius circo maximo marmoreis carceribus:
auratisq; metis: que utraq; et tolphoa et lignea fuerāt
exculto: propria senatoribus constituit loca promiscue
spectare solitis: ac supra quadrigariū certamen troie
lusit. Exhibuit tessalos equites: qui feros tauros per spa-
tia circi agebant insiliebantq; defessos: et ad terram
cornibus detrahebant. Germanorum legatis in orchestra
sedere permisit. simplicitate eorū et fiducia commotus
qui in popularia deducti cū animaduertissent parthos
et armenios sedentes in senatu. ad eadem loca sponte trā-
sierunt nihilo: deteriorem uirtutem aut conditionem
suam predicantes. Ad athletarū spectaculū inuitauit
et uirgines uestales: quia olimpie quoq; cereris sacer-
dotibus spectare licet. Titus uespasianus princeps opti-
mus Amphiteatro quod nūc collosseum appellant de-
dicato: termisq; iuxta celebriter extructis in quibus nūc
sunt vinee fratrū sancte marie noue munus edidit:
apparatissimū largissimūq;. et nauale preliū ī nau-
machia ueteri quam fuisse dotuimus prope ecclesiam
sancti petri ubi depressius est locus post sancti Micha-
elis ecclesiam. et gladiatores atq; unodie quinq; milia

omnis generis ferarum Domitianusq[ue] eius frater Spec-
tacula magnifica assidue et sumptuosa edidit nõ in
amphiteatro modo: uerũ et in circo ubi etiã solemnes
bigarũ quadrigarũq[ue] cursus: preliũ etiã duplex eque-
stre et pedestre commisit ac in amphiteatro nauale quo-
q[ue] uenationes gladiatoresq[ue] et noctibus ad lichnos nec
uirorũ modo pugnas sed et feminarũ: Naualis pug-
nas pene instarũ classium · effosso · et circũstructo cir-
ca tiberim lacu ubi nũc circa sancti Siluestri monas-
terũ et uiã flaminiã depresso in loco uineas esse or-
tosq[ue] uidemus Nunc quia helius spartianus adrianũ
scribit fabulas omnis generis more antiquo in thatro
dedisse: uerba libet aliqua · que supra a nobis desidera-
tum fuisse non dubitamus · Scenam orchestam mic-
millones: pantomimos declarat placidus gramaticus
nõ in celebris Scenam esse dicit camerã hinc inde co-
positam que in umbre locũ in theatro erat in quo lu-
di actitabant[ur] Item scenam dici arborũ in se incuba-
tum quasi concameratã densationẽ ut subter positos te-
gere possit Item scenã uocari compositionẽ alicui[us] cri-
minis que digna sit agi in theatro exclamationibus
teragitis Vulpianus autẽ in re consultus titulo de his
qui notent[ur] infamia scribit Scena est ut labeo diffinit
que ludorũ faciendorũ causa quolibet loco ubi quis
consistat moueaturq[ue] spectaculũ sui prebituris posi-
ta sit in publico priuatoq[ue] et in uico: quo tamẽ loco
passim homines spectandi causa admittantur. Nosq[ue]
a Cassiodoro in roma ostendimus instaurata theatrũ
greca appellatione ui sorũ interpretari q[uod] turba

conuenientis eminus uideatur et uideat Et scenam theatri frontem binis pluribusue contignationibus constratam in quibus histriones recitabant mimiq3 mirmillones et ceteri ludii uarios de quibus primarii magistratus honorationesq3 supra est dictum ludos gesticulationesq3 e debant In scena autem cum cuneidi formam haberet gradus sediliaq3 fuere de quibus primarii magistratus honorationesq3 spectarent eorumq3 sedilium pars intima orchestra est dicta. quando autem theatra primum facta sunt et in predicta diximus instauratione urbis. et infra in rei publice partibus dicturi sumus Mirmillones erant pugiles se ad duellum sed simul ludichrum prouocantes

Quos quid fuerint festus pompeius sic edocet. Retiatori pugnanti aduersus mirmillonem cantatur non te peto piscem peto. quid me fugis galle. quia mirmillonum genus armature gallicum est ipsiq3 mirmillones ante galli appellabantur. in quorum galeis piscis effigies inerat. quod genus pugne institutum est a pittaco uno ex sapientibus septem grecie. Panthomimi autem ab omnium uarietate ludorum in quos se ingerebant appellati sunt. Nam scene seruientes omnes edocti ludos erant

Sed ad principem Adrianum reuertamur Is cum doctissimus esset fabularum recitationem omnis generis in theatro ad scenam scilicet et orchestam dedit. histriones aulicos publicauit In circo multas feras et sepe centum leones interfecit Antonius autem pius et si modestissimus fuit princeps munera dedit in quibus elephanti corocrotteri tribuntirotes corcodrilli atq3 ypothomi et omnia ex omni orbe terrarum animalia etiam

tigres fuere · Centū etiā boues una missione dati · Tem
perauit autē scenicas donationes ut quinos aureos sce
nici acciperent Ita tamē q nullus editor decem aureos
supergrederetur Spectacula mirifica fecit In munere
autē publico tam magnanimus fuit · ut centū leones
una missione simul exhiberet sagittis interfectos ·
Commodus autē antonius qui proprie est appellatus
omnibus i commodus huiusmodi spectaculorū insania
per habitus gestationem melius q̄ ceteri om̄es ante se
principes declarauit · qui penulatos iussit spectatores
nō togatos ad munus conuenire quod funeribus solebat
funebris enī uestis est penula · ipē pariter in pullis ues
timentis presidens · Gordianus cū esset ditissimus ·
clausam in digentibus probis uiris per summā sor
didamq; auaritiam liberalitate suā exhibendis scenicis
muneribus patefecit Edilitatis enī sue tempore duo
decim populo romano spectacula per singulos duode
cim dies dedit Ita ut gladiatorū nonnunq; quingenta
paria et nūq; minus centū quinquaginta feras libi
cas uno die quandoq; mille ediderit · Erat ei silua in
qua habuit ceruos ducentos · britannos equos feros
triginta · oues feras mille albas · decem aureas capre
as · quas solitet ipē in auraci fecerat · strutiones m
auros miniatos trecentos · onagros · triginta · apros
centū quinquaginta Ibices ducentos · damas ducētas
Hec omnia populo diripienda concessit die muneris
quod sextum edebat · Et philippus ipē arabs primus
Romanorum principū cui desuper ingens datū est munus

ut fieret christianus: cum millesimus annus ab urbe con-
dita suo et filii consulatu incidisset seculares ludos et
munera edidit circensia In quibus fere sunt date quas
gordianus in triumphum persicum parauerat: elephanti duo
et triginta· tigres uiginti: leones mansueti sexaginta
leopardi mansueti triginta belli: yenee decem· gladia-
tores fiscales paria mille Rinocerotus unus· Archileon-
tes decem· Camilopardi decem: equi feri quadraginta
Quando autem ludos omnes et spectacula quo fierent mo-
do magis particulariter quam supra est factum describere
nec possibile est: neque etiam expedit: aliqua de utrisque ex
cassiodoro afferemus: cui ultimo omnium uati contigit
ut ea inspiceret et scriberet Is detestabilem actum certa-
minumque infelix sicut debuit detestatus: quod homines cum
feris uellent contendere quas fortiores se non dubita-
rent inuenire· solam habuisse eos in presumptione spem
dicit et unicum in deceptione solatium qui feram si non effu-
gisset· nec sepulturam interdum poterat inuenire· cum ad-
huc superstite homine pariter corpus et antequam cada-
uer efficeretur· truculentissime absumeretur· Ex pau-
cisque huiusmodi spectaculis quibus referendis contentus
sunt hoc primum est Expositus in theatrum amphiteatrum
ue sanguinem habens uenalem infelicissime auarus
quispiam uiuit: quod cum redemptoribus erat pactus:
flexibili pertica armabatur· dumque populus plenis de-
super spectans sedilibus qua temeritate infelix ille
leonem aut ursum fame iniciatum pertica a se a-
bigere confideret in uicem disputant· emissa de repe-
te fera in eum preceps fertur: qui cum pari cursu in

illam delatus est. hianti ore imminente nō quidem
pertica prout spectantes credebant aut cesim aut punc-
tim ferire aggrediebatur. sed flexibili adminiculo lig-
ni innixus saltu bestiam transuolabat. que tamquam pudo-
re quodam superata uictorem suū ultra impetere negli-
gebat. isque parietibus adherens theatri. mestum et sue
indolentem saluti populū ut educeretur orabat. Alius
pugne cū bestiis committende statū fragile cannis contex-
tum deferre pactus. in spectaculum letus prodiit. sed
rauca emissam uoracem bestiā cū prope morditus ap-
prensurā exspectasset. illico in terram prostratus can-
narumque in uolutro tectus. deterruit. que et ultra con-
tingere nō est ausa. sicque quod ait Cassiodorus. haud
secus quam spine. ericiū in orbem collectū debilis canna-
rum munitio hunc seruabat. Tertiū descripturi specta-
culū uerbi expositionem premittere cogimur. quod
licet romana plebs nunc eo passim utatur. paucis ali-
bi etiā doctissimis notū esse uidimus. Cancellū id est
crates rarior lineolis compacta lineis altrinsecus sup-
positis. inter quas semipedalia ut plurimū foramina
relinquantur seruatque usus. cuiusmodi claustra uineis
pro ualuis foribusque apponi. Itaque cancello. ob longiore
trinis apertoportis pariter inter se distantibus in
patenti area amphiteatri posito. erāt qui constituta mer-
cede. Ursum ibi leone ue expectarent. quē irruentē
euasurus ab uno ad aliud hostiolū se uertebat. sicque
cancellosis ut ait Cassiodorus se postibus occulens. mo-
doque faciem modo terga bestiis monstrans inter leonū
dentes unguesque uolitabat. Alius labenti rota feris occur-

cens illas recurentes motus celeritate fallebat. Sunt vero
hec spectacula ex his que marcus cicero ad marcū mari
um quod supra diximus scribit: sed que potest esse homini
polito delectatio. cū aut homo imbecillus a ualentissi
ma bestia laniat̃. aut preclara bestia uenabulo trans-
uerberatur quam ciceronis sententiã secutus seneca
ea spectacula detestatus sic subiungit: nuper in ludo bes-
tiariorū unus e germanis cū ad matutina spectacula
pararet̃ secessit ad exhonerandū uentrē: nullū enim
aliud illi dabat̃ sine custode secretū: ibi lignū illud q̃d
ad emundandū obscena adherens spongie positū est
totū in gulã farxit: et ibi preclusis faucibus spiritum
elisit. Et infra cū aduceheretur nuper quidã inter custo-
dias ad matutinū spectaculū missus. tanq̃ somno pre-
mente nutaret caput eousq; dimisit donec radijs inse-
reret: et tã diu in sedili se tenuit: donec ceruicem circu
actu rote frangeret. Secūdo naumachie spectaculo unus
e barbaris lanceam quã in aduersarios acceperat totã
iugulo suo mersit. Satis iam supraq; ludis et spectacu-
lis ostendendis immorati sumus. supplicationes tensas
pompamq; ultimas religionis partes simul explicemus
sicut eas sepenumero simul habitas fuisse uidemus. Fu-
eruntq; his similes quas nos letanias processionesq; ap-
pellamus. Supplicationes uero referendis gesta re ali-
qua gratijs ad deorū templa et sacra omnia loca institu
tas priusq; pompas inchoasse constat liuius quinto cap-
tis ueijs a camillo senatus in quatriduum quot dierū
nullo ante bello supplicationē decreuit: forma autem
supplicationis que fuerit liuij uerbis e xxxvij apparet

post

post uictoriam de hastrubale nunciatam discursum inde ab
aliis circa templa: ut diis gratias agerent Senatus q͛ M liui
us & claudius incolumi exercitu ducem hostiumq; legio
nes cecidissent supplicationem in triduũ decreuit. omia tem
pla per totũ triduũ equalem turbã habuere. matrone cũ
amplissima ueste: cũ liberis per inde ac si debellatũ foret:
omni soluto metu diis immortalibus gratias egerũt. et in
eo libro xxx. pretor extemplo edixit: ut editui edes sa
cras tota urbe aperirent: circumeundi salutandiq; deos.
agendiq; gratias per totũ diem populo potestas fieret:
decretiq; ut quinq; dies circa omia puluinaria supplicaret
Victimeq; maiores imolarent centũ uiginti. posteris uero
florentis rei pu. temporibus eam uim habuit supplicatio
ut cui ea decerneret. rem bellicam administranti. is bre
ui post imperator appellaret: Cicero philippicorũ xiiij
Etẽ cũ his uiginti annis supplicatio decreta est: ut nõ
imperator appellaretur. aut minimis rebus gestis aut
plerumq; nullis. et ad triumphum facilius optinendũ ua
luisse impetratam supplicationẽ. Cicero marco catoni
scribens sic inquit: q͛ si triũphi prerogatiuã putas sup
plicationẽ. Quo in prestantissimo senatus et populi ro
mani uiris clarissimis decreto honore. idem cicero su
mum nactus est decus. cui priuato uiginti dierũ pro
sua reductione supplicatio preter cõsuetudinẽ decreta fuit
de qua idem tertia oratione in lucium catilinam sic dicit: q͛
meo nõie supplicationem decreuistis qui honos togato.
habitus est ante me nemini. et ad marcũ catonẽ. Tu
idem mihi supplicationẽ decreuisti togato Sed ad tensã
ueniendũ est: quã festus pompeius esse dicit uehiculum

Matrone cũ ãplissia ueste

Editui edes sacras aperiunt

Quinq; dies p omia pulvinaria

Victime maiores. C xx

Supplicatio initiũ appellãdis imperatoribus.

Supplicatio ad triumphũ impetrandũ.

Supplicatio xx dierũ Ciceroni

Tense uehicula argentea

[illegible] uitate

q[uod] ante eas linthea

Cetus ludorum tensis dicuntur

Pontificis maximi sacerdotii

Supplicationes
Tense simul
Ludi

Forum ornabat cum tense du-
cerentur

Salii xii

Tunice picte

Pectorale eneum

Ancilia

Solemni saltu & tripudiis

argenteum quo exuuie deorum ludis circensibus in circum
ad puluinar uehebantur. et ascomus pedianus actione in
uerrem secunda. Tense sunt sacra uehicula. pompa ordinum
et officiorum: tensas alii adiuuitate dici putant. alii quod
ante eas linthea tendunt que gaudent manu tenere et
tangere qui deducunt et tertia in uerrem Cicero quam tu
nunc tensarum atque pompe eiusmodi curam exegisti: et
quinta actione: qui religiones deorum immortalium retine-
re uult: eiusque fana spoliare omnia: qui ex tensarum orbi
tis predari sit ausus et septima omnesque dii qui uehicu
lis tensarum solemnes cetus ludorum rite iussistis. Et de
Aruspicum responsis oratione cicero lentulum appellans
pontificem maximum: te appello lentule cuius sacerdotii
sunt tense curricula precentio: ludi libationes: Quod
itaque hic cicero dicit sacerdotii esse pontificis maximi
tensas: et ludos causam prebet nobis ostendendi quod
supra diximus supplicationes pompam et tensas: et in
super ludos uno eodemque actu fuisse coniectos. primum enim
ipsum ad tensarum ornamentum spectat liuius nono Tri
umpho lucii papirii dictatoris de samnitibus. longe max
imam speciem captiua arma prebuere. tantum magnificen
tie in his ut aurata scuta dominis argentariorum ad forum
ornandum diuiderent. Inde natum initium fori ornandi ab
edilibus cum tense ducerent. quas inter alios sacerdotes
salii in primis precedebant. eosque a numa institutos duo
denario numero scribit liuius. quibus tunicas pictas
insigne dederunt: et super tunicam eneum pectori teg
men: celestiaque arma que ancilia uocantur ferre
ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis
solemnique saltu iussit. et marcus uarro salios a saltan

de appellatos dicit Macrobiusque scribit Appium claudium
qui inter salios vir triumphalis consenuit pro gloria dicere
solitum quod collegas saltando excelleret. Haec de supplicati
onibus censisque: pauca de pompis dicenda sunt que tamen
supradictis duobus aliquando fuere communia. Festus pom
peius Ciceria dicit appellata fuisse effigiem quandam
argutam et loquacem ridiculi gratia que in pompa vehi
solita sit. Cato in M cecilium. quid ego cum illo dissertem
amplius: quem ego denique credo in pompa usitatum iri
ludis pro ciceria. atque cum spectatoribus sermocinatum. Et
infra festus. Manduci effigies in pompa antiquorum inter
ceteras ridiculas formidolosas ire solebat magnis malis
ac late dehiscens: et ingentem dentibus sonitum faciens:
de qua plautus ait: quid si ad ludos me pro manduco lo
cem qua propter dice crepito dentibus. petreia autem ap
pellabatur: que pompam precedens imitabatur anum e
briam ab agri vicio scilicet petra habundantis appellata
fuit autem ducende pompe gravitas servata. Nam cum cir
censium die pompa duceretur ad placandum propter pe
stem deos puer superne spectans: sacrorum ritus vidit: et
patri narravit quare constitutum: ut vie tegerentur velis per
quas pompa esset ducenda. Unde cesarem dicit suetonius
voluisse in primis statuam inter regias suggestum in orche
stra tensam et ferculum circensi pompa. Et augustum cum ac
cidisset notius circensibus ut correptus valetudine lec
tica cubaret tensas manu deducisse. Pompam unam livi
us xxvii talem describit. Tacta de celo edes in aventino
Iunonis regine prodigiumque id ad matronas pertinere aruspi

Appius claudius vir triumphalis inter Salios
Pompe
Ciceria
Manducus quid
Petrea quid.
Gravitas ducende pompe
[illegible]
Statua
Suggestu
Tensa
Ferculu

ces tu respondissent: donecq; diuam placandā esse edilū
curulium edicto in capitoliū conuocate. Quibus in urbe roma
intraq; decimū lapidem ab urbe domicilia essent: Ipsi inter
se quinq; et uiginti delegerunt + latamq; in auentinum pure q;
et caste matronis sacrificatū. Confestim ad aliud sacrifi-
ciū eidem diue ab decemuiris edicta dies: cuius talis ordo
fuit Ab ede appollinis boues femine albe due porta carmē-
tali in urbem ducte: post eas duo signa cupressea Junonis
regine portabantur: tum septem et uiginti uirgines longā
in dute uestem carmē in Junonē reginā canētes ibant. Il-
la tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis: nunc
abhorrens et in conditū si referatur uirginum ordine se-
quebantur decem uiri coronati laurea pretextatiq;: a por-
ta Jugario uico in forū iuerunt. In foro pompa constitit
et per manus reste data uirgines sonū uocis pulsu pedum
modulantes incesserunt. Elegantiorem uero pompam
Galienus duos principes duxisse. Julius refert capitoli-
nis conuocatis patribus decendia celebrauit magno genere
ludorū noua specie pomparū exquisito genere uoluptatū
Iam primū inter togatos patres et equestrem ordinem al-
batos milites et omni populo precunte: seruis etiā prope
omnium et mulieribus cū cereis facibus etiā precede-
tibus capitoliū petiit. Precesserunt etiā altrinsecus centū
albi boues cornibus auro iugatis. et dorsualibus siriceis
discoloribus prefulgentes Agne candentes ab utraq; parte
ducte precesserunt: et decem elephanti qui tunc erant Ro-
me mille ducenti gladiatores pompaliter ornati cum
auratis uestibus matronarū: mansuete fere bestie di-
uersi generis ducte ornatuq; maximo. affecte carpen

XXV matrone
+ Ad quas ex dotibus stipe conferrent. Inde donū peluis aurea facta
Boues albe due
Duo signa cupressea Junonis
XXVII virgines cantantes
Decemuiri
Virgines reste data sonū uocis pulsu pedū modulantes
Decennalia
Magno genere ludorū
noua specie pomparū
exquisito genere uoluptatū
Albati milites
C albi boues
Agne ducte
Elephanti decē
Gladiatores M cc
Fere mansuete cc

ta cū mimis et omī genere histrionū pugiles flosculis non ueritate pugnātes. Satyroples ciclopes etiā luserūt Omnes vie ludis strepituq; plausibus resonabant. Ipse medius cum picta toga et tunica palmata inter patres ut diximus omnibus sacerdotibus pretextatis capitoliū petit haste aurate altrinsecus quingene uexilla centena preter ea q̄ collegiorum erant dracones et signa templorū omnium q; legionū ibant Ibant preterea gentes simulate ut gothe sarmate trache perse ut nō minus quam ducenti globis singulis ducerent. Sed iam de religione satis multa. Ad alia transeundum est.

Capenta cū mimis. Pugiles cū flosculis. Ciclopes

Picta toga. Tunica palmata.

Sacerdotes pretextati. Haste aurate. V^c. Vexilla centum

Dracones

Gentes simulate

RELIGIONIS ROMANORŪ LIBER secundus & ultimus explicitus felicissime

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS. Triumphantis Rome Tercius liber qui de administratione reipu. Primus incipit foelicissime.

a

ADMINISTRACIONEM REIPUBLICE ROMANORUM OSTENsuri opus supra uires humanas aggressi uidemur qui prepotentis omnium populi atq; sapientissimi. Mille et amplius annorū consilia cogitationes et demū gubernationem prope diuinam totidem pene iam quot ab origine in finem suū habita et conseruata sicut annis destitutam collapsam et obliuioni magna ex parte datam

Mille anni [illegible] reipu. administratio

paucis enitamur libellis in notitiam lucemque educere: Sed fore
neminem arbitror tam iniquum existimatorem qui non poti
us intentatos etiam supra vires conatus laudet/quam infinite
rei impossibilem a nobis explicationem/desideret exigatque
absolutam. Illud autem polliceri ausim scriptam a me rei pu
blice romane administrationem tanti futuram. tam multis
habundaturam cum institutis ut exemplis ut quecumque gre
cis et aliarum gentium nationumque ac ipius urbis rome doc
tissimis sapientissimis eloquentissimis viris. sive ut ap
pellat politica sive de re publica: de principum principa
tuumque regimine scripta sint minora atque inferiora dici
possint hisque non disputata a nobis et edocta quod nesci
remus sed prudenter excogitata a maioribus probe gesta
et constanter conservata tantum: tam amplum. tam glorio
sum peperisse. et auxisse imperium ostendemus: Administra
tionem vero esse dicimus civilem gubernationem in qua
nec rei militaris nec morum et consuetudinis singulorum
neque honoris et premiorum publice tributorum triumphi: o
vationis. trophei: partium ratio aliqua habeatur. Sed
premittendam fortasse quis diceret et causam et rationem
condende urbis et ipsam edificationem ab initio ad culmen
atque etiam inclinantis imperii principia brevi narratione

politica
De regimine principum
De republica

Administratio quid

va [sua]de reperiunt: semulta: frugalitas miseria est rumoris bo
ni: que cantabant histriones et saltabant. Hinc hylas
paladis discipulus cum iam magistrum superaret. id quod
eleganter cantaverat a populo coactus est saltare. his
trionesque inter turpes viros non habitos fuisse ostendit
R osci amerini cum cicerone amicitia et oratio in qua po
pulum romanum reprendit cicero. quod roscio cantante tussiat cat

perductam: nunc parti uidemur satis fecisse in roma quam
descripsimus instaurata. edificande autem ipsius urbis cau-

Edificande urbis causa

sam regis romuli et confluentis ad eum multitudinis tui-
tionemque sitam non absurde dici posse uidemus. Rationem
quoque si casum et super celestem quam singularem fuisse ab
effectu constat dispositionem postponere nolumus hac
dicere possumus quam apud Titum liuium camillus libro quin-
to militibus romam a gallis captam linquere meditan-

Ratio urbis condende

tibus in dissuasionem adducit. Saluberrimos esse in qui-
bus sit edificata colles flumen oportunum quo ex me-

Flumen oportunum
Colles saluberrimi
Mare uicinum nec nimis

diterraneis locis fruges aduehantur quo maritimi com-
meatus accipiantur. Mare uicinum ad commoditates nec
expositum nimia propinquitate ad pericula classium exter-
narum nationum italie medium ad incrementum urbis. nat

Italie medium

tam bonum locum argumentum fuisse ipsam magnitudinem tam
noue urbis. trecentesimus namque sexagesimus quintus
annus urbis tunc agebatur. Contrarium tamen dixisse uide-

Urbis situs ab ere [illegible]

mus milites romanos apud eundem liuium in septimo
Qui enim in presidio suessule et campanorum manserant
illecti dulcedine agri agitarunt consilia eodem scelere
adimendam esse campanis capuam per quod illi eam anti-
quis cultoribus ademissent. An cum equum esse dicebat
deditios suos illa fertilitate atque amenitate perfrui
se militando fessos in pestilenti atque arrido circa ur-
bem solo luctari. et quidem romane urbis aerem au-

Autumno grauis aer et pestilens

tumno semper grauem ac prope pestilentem fuisse multi
expressis scripsere Sed unico iulii frontini testimonio
contenti erimus qui de hac aque ductibus tractans

De aqueductibus

Traianus [illegible] — sic dicit de aquis in urbem a traiano principe optimo in

troductis nec pereuntes quidem aque otiose sunt. Alia mũ

diciarũ facies: purior spiritus: et cause gravioris celi qui

Aer urbis infamis — bus apud ueteres aer urbis infamis erat remote sunt. Sed

Gubernatio bipartita — et gubernationem ea bipartite anobis tractanda erit: ut

Intrinseca — urbis ipius et illi cõtinentiũ pmo intrinsecũ: post italie

Extrinseca — et prouinciarũ imperio subditarũ externũ regimen ostẽ

damus. Intrinsecique regiminis tot erunt partes: quot:

magistratus ad urbem fuisse duxerimus ostendendum

A quibus etiã nascetur ratio externi regiminis describen

di Et omnes has partes sub maiori alia diuisione trac

Regum — tari oportebit: ut regũ pmo deinde statũs et in te

Reipublice Tempora — gre rei publice post principũ siue imperatorũ tempora

Principum — seorsum singula suas habuisse gubernationis formas

doceamus. Quanq̃ de ipa quam pmo posuimus loco re

gum temporis administratione pauca sunt que ad no

stram facere intentionẽ iudicemus Satis enĩ constat oĩ

Septem Reges per annos — bus uel mediocriter eruditis: septem fuisse reges: qui

CC XL IIII — per quatuor et quadraginta ac ducentos annos urbis

rome imperiũ tenuerũt Apudque eos magna fuit sena

torũ et quorũdam ex magistratibus auctoritas a qui

bus et aliis postea additis magistratibus libere urbis

rome res publica fuit gubernata. Hos igit describere

magistratus aggressuri: rei ipius nomen diffiniam9

Magistratus quid — Magistrare inquit festus est moderari Unde magistri

nõ solũ doctores artium: sed etiã pagorum societatũ

uicorũ. collegiorũ. equitũ dicunt: quia omẽs hi ce

teris magis possunt. unde et magistratus qui per im

peria potentiores sunt quã priuati: que uox duabus signi-
ficationibus notat͛ Nam aut ipam personam demonstrat
ut dicimus magistratus iussit: aut honorem ut cũ dicit͛
Titio magistratus est datus Sed cicero legũ secundo. Dicam
de magistratibus id est enim profecto quod constituta religio
ne rem publicã contineat maxime Magistratus habet hanc
vim: ut presit prescribatq; recta et utilia et coniuncta cum
legibus ut eñ magistratibus leges: ita populo presunt ma
gistratus Vereq; dicit͛ magistratum legem esse loquentem
legem autẽ mutũ magistratũ. Quod cũ dico legũ, ame
intelligi nil aliud uolo quã imperiũ Sine quo nec do-
mus ulla nec ciuitas nec gens nec humanũ vniuersum
genus stare: nec rerũ natura omnis nec mũdus ipe potest.
Igit͛ a senatoribus incipiamus quos centũ numero ro- Senatores
mulum creasse liuius in pmo scribit patresq; ab honore Patres unde
et patricios eorũ progenies. et senatores ob etatẽ esse Patricii / Senatores ab etate
dictos. De quibus quid regũ temporibus egerint quãtumq;
eorũ autoritas ualuerit. pauca sũt dicenda. Mortuo
eñ romulo centũ patres in decem decurias diuisi sunt
et uiginti singulis quinq; diebus regebant: fuitq; anno
uno id inter regnum. Ita patres centũ gratiã inierunt
summa potestate populo facta. decreuerunt q; ut cũ re- Senatus autoritas magna
gem populus iussisset: id sic ratũ esset si patres aucto
res fierent: quodquidem bonũ graueq; initium usq; adeo
ualuit. ut semp postea quandiu res publica stetit in le-
gibus magistratibusq; rogandis fuerit obseruatũ. Tul Tullus albanorum patres
lus rex postea adlegit in senatũ albanorũ patres. Et
tarquinius priscus centũ alios patres addidit: qui de- Tarquinius alios

Patres minorū gentiu

inde minorū gentiū appellati sūt. Ciuitate autē post cre-
atos consules libera quot numero senatores usq ad Gay
cesaris tempora per singulas etates fuerint: satis fuerit
nūc ostendere: ut aliorū magistratuū origine pariter
ostensa: ad singulorū officia et gestas res: gerendarū
ue facultatē ac potestatem redeamus. Secūdo libro liui
us de primis consulibus tractans dicit. Deinde quo plus
uirium in senatu frequentia etiā ordinis faceret cedi
bus regis diminutū patrū numerū: primoribus equestris
gradus electis ad trecentorū sūmam expleuit. tradi

ccc senatores

tumq ferunt ut in senatū uocarent qui patres quiq co
scripti erāt. Cui sententie concordat quod Moyses p
mo Machabeorū de romanis scribit in hec uerba.

Libro machabeorū ccc senatores

Et quia curiā fecerūt sibi: et cotidie consultāt trecen
ti uiri consiliū agentes. Itaq quod inquit eodem loco liui
us. Dum nullū fastiditur genus in quo eniteret uirtus cre
uit imperiū romanū. Festusq pompeius differentiā ponit
que in senatorū nominatione sequuta est. Adlectos fuisse

Adlecti senatores qui

dictos qui propter inopiam senatorū ex equestri ordine
in senatorū sunt numerū adlecti. Nam patres dicebant

patres senatores conscripti

qui erant patricij generis. Conscriptiq qui in senatu e-
rant scriptis annotati. libro autē xxii liuius ea narras
que post cladem ad cannas acceptam prouisa sūt scri-

l. xxx senatores adlecti

bit. Octognita senatores aut qui eos magistratus gesse-
rant. inde in senatū legi deberent. cū sua uoluntate mi-
lites in legionibus facti essent: fuisse adlectos et infra
xxiii Q terrentius consul ex appulia accersitus mar-
cum fabiū buteonem dictatorem in sex menses dix-
it. qui et censor cū fuit: cū legit. qui ediles: tribuni

plebis: questores ue fuerant tū ex his qui in grātum re
pissent· qui spolia ex hoste fixa domi haberent· aut ciui
cam coronā accepissent. Ita CLXXVII tū ingenti approba
C LXXVII adlecti
tione hominū in senatū lectis extemplo magistratu se
abdicauit. Quo autē modo Senatores aut in de mortu
orū aut amoti subrogarent· infra in censorū in grātus
descriptione ostendemus. Ad consules ueniendū est: quo
Consules
tū primos fuisse constat· qui regibus eiectis creati sunt
Junium brutū· et L· tarquiniū collatinū· consulē autē
Consul unde
nominatum esse dicit inquit M varro de lingua latina
q' populū et senatū consuleret· Et nonius marcellus
q' consulat senatū: considerasse enī existimo nomen
consueuisse a tribunis sepiusq; a consule populū cōsuli
Cicero autē legū secundo Consules regio presunto im
perio· hisq; preeunndo iudicando: consulendo pretores:
iudices apparento: militie summum ius habento· Nemi
Consules in primis ius i
ni parento: Jussa ius populi suprema lex esto· Eundem
militia habebat
magistratū ni interfuerint decem anni nequis capito
Dece annorū intercapedo al
ciuitatē annali lege seruanto· duella iusta iuste gerū
uno ad alterū consulatu
to: sotijs parcento: se et suos continento: populique
sui gloriam augento: domū cū laude redeunto. Mag
nam consulis offitij: et auctoritatis partem Cicero in
Consulis officiu & auctoritas
superiori lege exposuit· Idemq; oratione pro rabirio
per duellione ad quirites habita inquit· Summum in
cōsulibus imperiū: summum in senatu consiliū: et pro
plancio honorū populi finis est consulatus: quē ma
gistratū iam octingenti fere consequti sunt· Sicut
Octo centu consules ...
autē consules exactis regibus primi regium magistra
tū in populū ~~ceperunt: Ita~~ publius ualerius moderati

Valerius publicola — one sua publicole cognomen assecutus: imperii quidem
regii potestatẽ et insignia omnia sub consulum titulo cũ
Fasces sine securibus — collega retinuit: modestia tamẽ usus fasces securibus
[illegible] pro [illegible] — nudefecit: et numerũ fascium pro dimidia diminuit
Legem tulit de provocatione ad populũ qua inter posita
civis nec verberari nec necari poterat. edes suas ex
Edes ad ima deduxit — summa velia ad fori infima transtulit. Licet vero sup
cicero in legibus dixerit: nemini consules parere debe
Consules dictatori parebant — re: eos dictatori paruisse constat: quandoquidem livi
us octavo dicit consulibus iussis ante tempus abdicare
se magistratu quo maturius novi consules adversus
tantam molem belli crearent' M valeriũ corvũ M At
tillium regulũ consules fuisse Cũ autẽ consules prin
cipio condite crescentisq; rei publice ex patriciis creati
psluitq; plebs ex suo quoq; corpore creari magnis obtinu
isset contentionibus alia prope durior conditio ipsis cre
Ex preclara sobole consules creabantur — andis inventa est ut nõ nisi ex preclara stirpe oriundi
consules fieri possent: et licet id nulla esset lege pre
scriptũ. difficultates tamẽ interposite erant: ut petituri
Questura / Edilitate futuri coss / Ludos — consolatũ questurã et edilitatem prius gessissent. Lu
dosq; et alia magne impense munera populo edidisset
de quibus in fra suo loco dicendũ erit: primusq; cicero si
cut oratione pro murena dicit claustra illa nobilita
Aditus ad consulatũ virtuti nõ nobilitati patefactus — tis effregit: ut aditus ad consulatũ postea sicut apud
maiores fuerat nõ magis nobilitati quã virtuti pa
teret Unde ĩ consulatu suo orationẽ habens secũdã
in legem agrariã rulli: nõ indigne gloriatus est
se fuisse unũ ex omnibus novis hominibus de quibus tũc
meminisse possent: qui consulatũ petierit quam

pmū licitū fuerit consul factus sit cū pmū petierit
Qui in cōsulatu procuratorē tū cōsules haberent ꝑpetuū — Procurator annuus consulū.
Cicero facit annuum. nō em̄ cōsulibus multa ut publice
ut priuatim gerere et administrare minutiora p se ipos
licebat: que huic procuratori exequenda cōmittebantur
Et quia cōsules ut senatū consulerent creatos supra
fuisse ostendimus. sūma eis solis cōtingebat auctori-
tas. cū senatus permitteret iuberet ue ut curaret: ne — Ne quid r. p. detrimenti caperet
quid res pu. acciperet detrimenti: sicut plutarchus in
pauli emilii uita. Senatus cōsulto sūma rerū cōsulib9
datur: ne quid detrimenti res publica accipiat: quod nō
crebrius a senatu agi solitū q̄ cū ingentis metus et gra-
ui periculi discrimen rei pu. immineret: Et cicero in
miloniana oratione Quinimo quis hoc credat. gn. pom-
peius cū senatus ei cōmiserit ut uideret ne quid detri-
menti res publica caperet: quo uno uersiculo satis ar-
mati semper cōsules fuerunt. Et idem cicero oratione
i legem agrariā tulli. pma Omnes qui se saluos uo-
lunt sequentur auctoritatē consulis: saluti a cupiditatib9
liberi a delictis: cauti in periculis: nō timidi in contenti-
onibus. Dictatorē rome pmū fuisse T. largū Liuius se- — Dictator.
cūdo libro dicit: Cui auctoritas sūma sine prouocatione
esset. Et cū is multiq post eum patricii generis fuerint
tandem pmū de plebe dictatorē fuisse C. marcium liui-
us libro septimo ostendit Dictatorē diffinit: Marcus — Dictator vnde dictus.
uarro q a cōsule dicebatur cuius dicto audientes essent
omēs: et plutarchus in pompei uita dictatorē scribit
ceteras potestates dissoluere preter tribunitiā. pompo-
niusq de iuris origine: proditi sunt dictatores a quibus

[illegible] mense l[illegible]
[illegible] dictatore retineri
magister equitũ

ner pronotandi ius fuit et quibus etiã capitis animaduer
sio data est Nam cũ populo romano aucto crebra bella
orirent et quedam atriora a finitimis inferrent: inter
dũ re exigente placuit maioris dignitatis magistratum
constitui: huc magistratũ quoniam sũmã potestatem
habebat: nõ erat fas ultra sextum mensem retineri et
his dictatoribus magistri equitũ adiũgebant sic quomo
do regibus tribuni celerũ Cicero de finibus bonorũ et
malorũ dictatorem dicit a maioribus magistrũ popu
li appellatũ fuisse Senecaq; epistola nona centesima.
Cum quẽ nos dictatorẽ dicimus: et in historiis ita nomina
ri legimus apud antiquos magistrum populi vocatum
hodieq; id extat in auguralibus libris et testimoniũ est
q qui ab illo nominatur mgr equitũ est. quod autẽ pom
ponius hic et seneca dixerũt de magistro militũ varro
sic affirmat Magister equitũ quod sũma potestas eius
in equites et accensos. hinc liuius libro tertio Dictator
L quintius cincinnatus: magister equitũ: Seruilius hala
qui melium interfecit. domus diruta equimeliũ appel
latũ et libro xxii Q fabius maximus dictator M mi
nutium mgrm equitũ tũc p̃mũ dixit. Sed a quibus
et quomodo crearetur dictator liuius libro xxvii De

Dictator quomõ creabatur

creuit senatus ut consul M ualerius ex sicilia uocatus
priusq; ex urbe discederet populũ rogaret: quem dicta
torem dici placeret: cumq; quem populus iussisset dice
ret dictatorẽ Si consul noluisset pretor urbanus popu
lum rogaret. Si nec is quidem uellet tum tribuni ad
plebem ferrent. Cũ consul se populũ rogaturũ negas
set quod sue potestatis esset: pretoremq; uetuisset ro

gare tribunum plebis rogarunt: plebsq; sciuit. ut quintus
fuluius qui tum ad capuam erat dictator diceret. Sed q°
die id plebiscōciliū futurū erat consul nocte clam in si
ciliam abijt. destitutiq; patres litteris ad M claudiū intē
tendas censuerūt: ut deserte ab collega rei publice sub
ueniret: diceretq; quem populus iussisset dictatorē ita a
claudio consule fuluius dictatur dictus. fuerūt autem
et alii solo pene nomine dictatores: claui ob sedandam — Dictator claui figendi causa
pestem figendi causa unus: sicut liuius septimo. dicta
tor figendi claui causa ad sedandam pestem. Et alter
de quo idem liuius viij° Dictator feriarū causa dictus: — Dictatorii feriarū causa
tribus omnes supplicatum ire placuit. Pretor tercius in — PRETOR
urbe magistratus dignitate fuit a preeundo quod li
uius innuit dictus. Et tamē uarro de lingua latina: pre
tor dictus qui preiret exercitū. Et cicero legū secūdo
Iuris disceptator qui priuata iudicet. Iudicari ue iubeat — Pretores sine certo numero
pretor esto. Iuris ciuilis custos esto. huic potestati parē
to. quodcumq; senatus creuerit: populus ue iusserit tot
sunto. Et liuius quinto dicit pmū pretorē ex patribus
qui ius in urbe diceret creatū fuisse: penes quē magi
stratum adeo omnis publici priuatiq; iuris potestas fuit
ut et nouū ius condere. et uetera abrogare facultas — Pretor nouū ius conde potest & uetera abrogare.
esset Idq; ob magistratus honorē ius honorariū appella — Ius honorariū
tū est. Cum tamē regia illi essent insignia: ut appara
tu consulibus pene par uideret. Lictores nō amplius sex — Lictores sex habuit pretor urban
habuit pomponius autē de origine iuris pretor cre
atus est: cū consules auocarent abellis finitimis: neq;
esset qui in urbe ius reddere posset. Hic pmo urbanus

pretor urbanus

appellatus est. q(uod) in urbe ius redderet. post aliquot deinde
annos nō sufficiente eo pretore: q(uod) multa turba etiā pere
grinorū i(n) ciuitate ueniret creatus est et alius pretor qui

pretor peregrinus

peregrinus appellatus est. Capta deinde sardinia mox sici
lia et hispania: deinde narbonensi prouincia totidem pre

pretores prouinciales

tores quot prouincie in ditionem uenerant creati sūt. Quo
rum uni paulo emilio ad hiberos eunti: duodecim cōcessi

Paulo emilio pretori

sunt littores. Et equo uectus albo trabeamq(ue) indutus alba

equo uectus albo

ministros omnes albis indutos duxit. Adquod Iuuenalis
allusit. Niueiq(ue) ad frena quirites. plutarchus in bruti uita

pretorum uirge securibus alligate

inquit pretorū uirgas securibus fuisse alligatas: q(uod) signi
ficaret nō oportere magistratus iram promptā et dissolu
tam esse. ut uirgarū solutionis mora et tarditas irā fran
geret et impetū moderaret. Tribuni plebis et si magistra

TRIBVNI PLEBIS.

tus dignitatē nō haberent: maximi tamē momenti in re pu
blica fuerūt. Nam plutarchus in problematibus. Tribunus
plebis sicut ceteri magistratus nō est purpura nō utit(ur) quia
tribunatus magistratus non est. Nam nec littores habet. nec

Non habet littores
Nec sedet in curruli sella.
Nec iudic...

in sella curruli sedet ius dicturus. Nec creato dictatore
ius dimittit sicut ceteri magistratus. Sed tribunatus ma
gistratui et imperio potius obicitur quā ipse sit magis
tratus. Magnitudo ac fastus consulem decet et impera
torem: tribunum uero abiectum esse oportet. nec as

Tribunus sit abiectus...

pectu grauem: nec aditu difficilem: sed facilem ad multi
tudini commodum ac tractabilem. Vnde nec domus tri
bunum ianuam claudi moris erat: Sed noctu et interdiu
semper patere: tanq(uam) portus quidam ac profugium qui
bus opitulandū esset tribunorum nominis ethimologi

Tribunus unde

am M Varro de lingua latina hanc affert. tribuni
militum q(uod) terni etribus tribubus ramnensi: lucera-

et Tatiensi ad exercitiū mitterent: tribuni plebis q͞ fuerunt
civilis qui plebem defenderent in secessione Sed nos de mi
litaribus tribunis dicere in partibus militaris disciplinę
differemus. Cicero legū secundo plebes quos per se contra
vim: auxilii ergo decem creaverit tribuni eius sunto:
quodque hi prohibessent: quodque plebem rogassent ratum
esto. Sanctique sunto: ne ve plebem orbam tribunis relin
quunto. Cumque in eo dyalogo quintus cicero frater mul
ta questus esset de ui tribunitia: ac multorū ex eis in
solentiā narrasset Marcus cicero respondens. ego inquit
frater in ista potestate in esse quiddam mali assentior:
sed bonū quoddam esse quesitum modo in ea nō aber
remus. Nimia potestas est tribuni plebis: quis negat.
sed uis populi multo sevior: multoque vehementior.
que ducem q͞ habet interdū lenior est quā si nullū ha
beret. Dux enī suo periculo progredi cogitat: populi
impetus periculi rationē sui nō habet. At aliquādo incē
ditur. et quidem sepe sedatur. quod enī est tam despe
ratū collegiū: in quo nemo ex eis ~~nemo~~ sana mēte sit:
Inventū est id temperamentū: quo teniores cū princi
pibus equari se putarent. In quo uno fuit civitatis salus.
quamobrem aut exigendi reges nō fuerūt: aut plebi
re nō verbo danda libertas. Causam creandorū tribu
norum obmittemus a livio et multis diffuse narratā
Quando autē creati fuerint et quot livius secūdo In sa
cro monte creati tribuni plebis duo. Sed asconius pedi
anus qui livio pene par etate fuit. In expositione ora
tionis M. Ciceronis pro cornelio de maiestate dicit:

Tribuni plebis unde
Tribuni militares
Tribunorū insolentia
Nimia potestas tribuni pleb
Vis populi vehementior
Incenditur sedatur quo
Temperamentū
Causa creandorū tribunorū

Quinque tribuni plebis

in monte sacro quinque trib. plebis creati ut essent singuli
ex singulis v. classibus. et livius tertio. Quinto minutio
M. oratio pulvillo consulibus xxvi anno a primis tribunis
plebis creati sunt decem: duo ex singulis classibus. Et in-
fra creati tribuni plebis consulari potestate: concessum
promiscue exutrisque. plutarchus in graccorum vita scribit
moris fuisse tribunorum plebis: ut uno intercedente: nil
aliis possent efficere. Consulemque a tribuno plebis in car-
cerem duci potuisse. Unde scipio nasica quando inquit co-
sul civitatem prodit: qui leges salvas esse cupiunt. me
sequantur. Tribunique plebis senatum non intrabant: sed ad

Tribuni ad fores senatus

fores curie sedentes: Senatus consulta inspiciebant: ut
possent siqua displicuissent intercedere. et iis que place-
bant. T literam ipsi subscribebant. Si quando autem accideret

Tribuni Tribunum cogebant

tribunum plebis cogi ad aliqua facienda oportere: id mu-
nus collegae prestabant. Nam cum L. cotta tribunus plebis
es alienum soluere recusaret: quia in ius vocari nequi-
ret: socii et collegae illum coegerunt. cominati se credito-
ribus eum concessuros si postulassent. Nec solum aes alie-
num tribuni a collegarum aliquo dissolvi curabant: sed

Creata iniuste Tribuni corrigebant

creata iniustem moderabantur corrigebantque. Meminius
enim tribunus plebis accusatum aulum gabinium condam-
nari obtinuerat: lictoresque iam manum accusato inijci-
ebant: cum filius gabinii sisenna ad pedes meminii pro-
cidens veniam patri orabat: quem ille humi iacentem
cum diu sic esse permitteret: collegae duodecim indigna-
ti insolentiam: gabinium absoluerunt. tribunorumque unum diem

Tribuni absoluerunt quem unus e collegio absente sperne-
bat.

ab urbe abesse non licebat. Aulus gellius ex atheio
capitone narrat. Labeonem antistium iure consul-
tissimum viatori cum ad tribunos plebis vocatum respon-

disse tribunos vocationem ius non habere: sed solam prehensionem esse permissam: pariterque Varronem sensisse Gelius asserit: unde intercessionem et plebiscitorum rogationem tribunis primarium fuisse munus et predicti asserunt vetustissimi: et nos infra ostendemus. Questorum aliquos urbanis prefuisse rebus: quosdam per provincias cum maiores gerentibus magistratus exigendis vectigalibus fuisse missos constat. et urbanos quidem questores partim erarii pecuniarum curam gessisse: partim exercendis questionibus: partim legendis in senatu epistolis prefuisse videmus. Nominisque diffinitionem M. Varro hanc affert: Questores a querendo qui conquirerent publicas pecunias: et maleficia que triumviri capitales nunc conquirunt. Ab his postea qui questionum iudicia exercerent questores dicti. Asconius pedianus in secunda actione ciceronis in verrem dicit Questores urbani erarium curabant: eiusque pecunias expensas et acceptas in tabulas publicas referebant. Pomponius de origine iuris. Questores constituti sunt: cum erarium populi auctius esse cepisset: ut essent: qui illi preessent: dicti sunt ab eo quod inquirende et conservande pecunie causa creati erant: et quia de capite civis romani iniussu populi non erat permissum consulibus ius dicere: propterea questores constituebantur a populo qui capitalibus rebus preessent. Ulpianusque de officio questoris. Questoribus creandis origo antiquissima et pene ante omnes magistratus. Gracanus denique iureconsultus etiam ipsum romulum et numam pompilium binos questores habuisse: quos ipsi non sua voce: sed et populi suffragio crearent reffert. Sed plutarchus in problematibus: namque questoribus

Tribunus non habet vocationem sed sola prensione.

Intercessio et rogatio propria Tribunorum munera.

QVESTORES

Questor urbanus curam habuit pecunias erarii

Questor unde

Triumviri capitales

De capite civis Romani iniussu populi non licuit consulibus ius dicere

Questores ante omnes magistratus

attribuit offitiũ: quos dicit magistratũ in cautes nihil p(ri)us curasse quã ut sacrariũ anserũ alimenta locarent: quia galli anserũ clangore prohibiti sũt capitolio potiri: et addit: fuisse eas rubrica tinctas: quum in primis renouandũ questores curabãt Cicero de administratione asie ad quintum fratrem docet ꝙ supra diximus alios questores cũ singulis magistratibus pro consule presertim et pretore conquirendis uectigalibus fuisse missos Questorẽ habes nõ tuo inditio delectum: sed eum quẽ sors dedit. Et ad M celium edilem idem cicero Ego de prouincia decedens questorẽ celiũ preposui prouintie puerum inquies: at nobilem adolescentem et omniũ fere exemplo Et astonius pedianus in diuinatione oratione prima ciceronis in uerrem Siciliam dicit duos olim habuisse questores: Libitanum unũ alterũ ciracusanum De tertio autẽ quod predictis attribuimus offitio legendi in senatu epistolas: et de predicta in offitiis attributa eis cura: apud ulpianũ predicto loco sic habetur. Sed sicut dubiũ est an romulo et numa regnantibus questores fuerint: ita etiã tullo hostillio rege questores fuisse certum est: et sane crebrior apud uetustos: oppinio est: tullum hostilium primũ in rem publicã induxisse questores et a genere querendi questores dictos Iunius et trebatius et fenestella scribunt

Ex questoribus quidam solebant prouintias sortiri: ex senatus consulto quod factũ est decimo bruto et cecinna consulibus sane nõ omes questores prouintias sortiebant: uerũ excepti erant candidati principis. hi et enĩ solis litteris in senatu legendis uacabãt. hodieque obtinuit indifferenter questores creari tam patritios quam plebeios Ingressus est enim et quasi primordiũ

Alimenta anserum ...

Questores in provinciis in conquirendis vectigalibus

Siculi duos questores

Legebat in senatu epistolas Questores

Candidati principis

A Li

provin

gerendorum honoru(m) sententieq(ue) in senatu dicende. De edilibus debuit dicendu(m): quos alteru(m) fuisse gradu(m) constat: illis qui consulatu(m) preturam ue petere instituissent. Unde cicero scribens furnio preturam ambienti. Non e(st) annus hic tibi designatus ut si edilis fuisses post biennium tuus annus esset ut omia te metiri dignitate malim qua(m) ambitione: maioreq(ue) fructum ponere in perpetuitate laudis qua(m) in celeritate preture. Ad quid uero ediles crearent(ur) idem cicero legum secundo: suntoq(ue) ediles curatores urbis annone: ludoru(m)q(ue) solemniu(m). Ollisq(ue) ad honoris amplioris gradum prius ascensus esto. Et liuius in quinto quando creati fuerint: eodem anno consul alter ex plebe pretor unus ediles curules. et in libro nono C. flauius scriba patre libertino edilis curulis fuit cu(m) peteret neq(ue) eius nomen a tribubus acciperetur: quia scriptu(m) faceret tabulam posuisse et iurasse se scriptum no(n) facturu(m). Decimo aute(m) liuius quid aliqua(n)do ediles egerint. Ediles curules feneratoribus multatis ex eo quod in publicu(m) redactum est: enea in capitolio limina: et trium mensaru(m) argentea uasa in cella iouis. Iouemq(ue) in culmine cu(m) quadrigis. Et ad ficum ruminalem simulachra infantiu(m) conditoru(m) urbis sub uberibus lupe posuerunt. semitamq(ue) lapide quadrato a capena porta ad martem strauerunt. et infra liuius ab edilibus ex multatitia pecunia pecuariis damnatis ludi facti: pathereq(ue) auree ad cereris edem posite. Eodemq(ue) anno ab edilibus curulibus qui ludos fecerunt damnatis aliquot pecuariis uia amartis silice ad bouillas perstrata est. Et xxxiiii edilitas insignis eo anno fuit.

EDILES

Ad quid ediles

Curabant urbem

Annona Ludos

Ascensus ad consulatum

Ad preturam

Scriptum facere notarium esse

Ediles uiam strauerunt ex multationibus

Fere ad ludos ex prouinciis ... aduecte

multos peccuarios dampnarunt: et ex ea pecunia clipea in
aurata in fastigio iouis edis posuerunt. Ut autem ludis facien
dis absque erarii onere possent sufficere ediles: feras ludis
spectaculisque edendas ex prouinciis aduehi prouincialium
incommodo curabant Unde gloriatus est cicero ad quintum
fratrem propretorem asie scribens Asiam eo onere sua
ipsorum fratrum uirtute liberatam esse. his uerbis Quan
tum uero illud est beneficium tuum quod iniquo et graui uecti
gali edilitiorum magnis nostris simultatibus asiam
liberasti. Et enim si unus homo nobilis queritur palam te
quod edixeris ne ad ludos pecunie decernerentur: talenta sibi
ducenta eripuisse: quanta tandem pecunia penderentur
si omnium nomine quicumque rome ludos facerent. quod e
rat iam institutum erogaretur. hinc prius scripserat ipse ci
cero M. celio edili De pantheris per eos qui uenari solent
agetur mandatum diligenter: sed mira paucitas est.

Ediles in oppidis

Oppida etiam preter ipsam urbem romam ediles habuisse
indicat cicero ad brutum. Nam constituendi municipii cau
sa. hoc anno edilem filium meum fieri uolui. et fratris
filium. et M. cesium. Is enim magistratus in nostro municipio nec
alius ullus creari solet fuerunt alii minores magistra
tus prefectus urbi: triumuiri multiplices aliique qui etsi
stante re publica originem habuerunt: maxime tamen
sub principibus sunt mutati Quibus ad perpetuorum im
peratorum tempora reseruatis: de censoribus dicere ag
grediemur. cum tamen prius multa sub eum cadentia
magistratum et regimen urbis rome in primis declarantia
ordine docuerimus fueruntque hec uocabula: Curie. Tri
bus: classis. census. lustrum. et ab his diuersimode de

pendencia Titus liuius urbis condite inicia describens
ab eisdem rebus ita orditur: ut rem sibi et omnibus sui
seculi notissimam minus aperte quam nostra exigeret in
tencio narret. Incipitque romulū sedere cum sabinis ad ta
tium uictum icto · et ex duobus populis facto uno: in
curias triginta populū diuisisse · quibus nomē a sabinis
est inditum: et paulo post eodem tempore: tres equitū
centurias fuisse additas. Ramnensem a romulo a tito
tatio tatiensem et luceram cuius nominis causam sibi
asserit fuisse incertam. Sed asconius tria ipsa nomina fuis
se etrusca dicit · et luceram a lucumonibus qui essent
duodecim magistratus. festusque cum illud idem affir-
met: addit existimasse eciā quosdā nō magis a lucu
monibus luceram dici · quā a luco in quo urbs roma aut
eius prima pars asilum fuit conditum. Sed ubi trigin
ta curias fuisse liuium diximus scripsisse: erratū in nu
mero librariorū uicio non dubitamus: quod ipsa tri
buum triginta quinque supputacio ostendet. Nam tribus
idem fuisse quod liuius primo curias appellauit cū alias
constat. tum asconius pedianus secunda in uerrem actio
ne sic ostendit. Tribus quinque et triginta in principio fu
erunt tres tatienses a tatio: Ramnenses a romulo ·
luceres a lucumone siue a luco · quē asilum uocauit ro
mulus · post de nominibus sabinarum mulierum sunt dicte
quibus precatricibus: parentū bellum maritorumque
est finitū. dicte a tributo dando · uel quia a primo fuerunt
tres. Igitur ut supputacionem contineamus: a marco uar
rone incipiamus · qui septem similiter sic ostendit. Ager
romanus primū diuisus in partes tres: a quo tribus ap

CVRIE quid

A Tatio tatiensem

Lucera a lucumonibus uel luco

Tribus XXXV que et curie

Tres tribus.
Tatienses a tatio
Ramnenses a romulo
Luceres a lucumone

Tribus dicte a tributo dando

pellantur: tatiensium atito tatio: Ramnū aromulo: lu
cerū alucomone: sunt enī uocabula tusca: Et abhac diui
sione partes urbis quatuor tribus dicte Suburrana: pala
tina: esquillina: collina: et octauā liuius insecūdo sic oste
dit additam Appius claudius cui postea appio claudio fuit
nomē: cū patris ipse auctor apacis turbatoribus premere
tur: magna clientū comitatus manu romam transfugit
His ciuitas data tribus addita nouis tribubus: uetus clau
dia appellata: Appius inter patres lectus ultra has tribus
octo festus pompeius decem nobis enumerat his nomi
nibus: Crustumina tribus acrustumina etruscorum
urbe Lemonia tribus apago lemonia appellata: qui
est aporta capena uia latina Mecia tribus aquodā castro
sic appellatur. Offentina tribus ab offente o fluuio dic
ta qui apud terratinam labitur. pupinia tribus abagro
pupinio prope tibur. poplia tribus apoplio traxit ori
ginem Romulia tribus dicta quod ex eo agro censebant
quem romulus ceperat exuehientibus Scaptia tribus
anomine urbis scaptie appellatur Sabbatina alacu sabbate
dicta Tormentina tribus acampo tormento appellata.
ut reliquam sit septem tantū et decē fuisse quibus nomē
romulus imposuerit curiarū: mulierū silicet sabinarū
nunc regionis pinariū fuit oppidum cures: aquibus
originem numa pompilius duxit Vnde uirgilius: cum
busque Reuersi fuerunt hec nomina Stellatina: Armēsis:
ponnia: publia: mathia: scathia: Amensis: Terentina:
Sergia: Quirina: Triniticia: voltina: Vientina: fabiana
Graptensis: voltinea: Harmensis Scribit autē liuius
libro octouesimo: aucta iam ciuitate libertinos in trige

Stellatina
Armensis
pontia
publia
Mathia
Scathia
Amensis
Terentina
Sergia

Quirina
Trinitica
volitina
Vientina
fabiana
Scaptensis
Volti...
Harmensis

X

sinam quintam fuisse distributos. M. cicero prima oratione in legem rulli agrariam: respondit a romulia tribu se initium esse facturum. Nam usque ad armensem nomen habere properat. Et oratione pro plancio. Non enim tribum terentinam rinitinam credo: ac uoltiniam: quid plancio tu lemonia: tu iuentina: quid tu crustumina: testis de uoltinia: hec autem a cicerone attulimus ut necessarium fuisse doceamus: tribuum nomina hoc nostro docendi regimen urbis initio ostendi: quod multotiens ipsa occurrent: quamquam id etiam distincte sciri oportuit: cum infra demonstraturi simus uniuersas qui ex omni imperio siue urbes tote fuerint siue singuli prestantes uiri in ciues romanos asciti sunt oportuisse in dictarum tribuum aliqua conscriptos additosque esse de quibus tam in ciuilibus quam in militaribus quibusque rebus eorum ratio sumi posset. erantque libri triginta quinque in quibus non multa scribebantur hominum milia apud censores adeo ingentes et forma magni ut elephantini a belluae similitudine dicerentur. quos libros singulo lustro ob mutationes hominum morientibus successorum: aut aliter additorum oportuit innouari. quamquam et similes libros elephantinos: senatus consulta apud eosdem censores habuisse patebit. Curiarum siue tribuum nominibus expositis de censu classibusque simul dicendum est: quas partes nostre intentioni in primis necessarias liuius eleganter sed nostro ingenio obscure describit. De Seruio enim tullio dicit. Censum instituit rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo pacis bellique munera non uiritim ut ante: sed pro habitu pecuniarum fierent. Et quidem saluber

Libri elephantini xxxv

Singulo quinquennio

CENSVS

CLASSIS

tinam esse hanc institutionē etate nostra uidemus: apud
uenetos. Genuenses: et Florentinos: quas solas in toto
orbe ciuitates eam sequi constat Itaq; Seruius rex ut cen
sum declararet classes prius distinxit numero quinq;:
quas prius ipsius liuij uerbis afferamus de pecunie
singularū summa ad quā referebant: fortasse nō imperti
nenter aliqua differemus. Qui centū millia eris inquit
Liuius aut maiorem censum haberent: hec exponentes
dicimus eos per ea tempora nōdum fuisse signati. Liui
us enim in primi belli punici descriptione dicit post cladem
naualem a fuluio consule acceptā rome statim ducen
tas naues fuisse refectas. quo tempore nummi primum
argentei sint cusi: et nummus decima pars denarij au
rei fuerit. a qua temporū supputatione plinius parū
differre uidetur: qui argentū dicit signatū fuisse anno
urbis quinto octogesimo quingentesimo, Q. fabio consu
le anno quinto ante bellū primū punicū placuisseq; dena
riū pro decem libris eris. hanc nos difficillima nume
rorū siue ponderū uetustissimā cōsuetudinē ad nostri
temporis collationē inuiti hoc loco tractamus: quā infra
diffusius suo loco explicare constituimus. sed quantum
ad presentem facit classium census et tributorū dilucj
dationem dicimus. denarios semper aureos appella
tos pondere nostris fuisse simillimos quibus magna
ex parte orbis pene totus nūc utitur: quandoquidem
uenetus. florentinus: senensis: lucensis. mediolanen
sis: ferrariensis: mantuanus: et extra italiam Ger
manicus: hungaricus: pollonus: ex gallijs quoq; hispa
nijsq; maior pars nec non apud barbaros reges et nationes

nisi denarii aurei: quos ducatos sive florenos vulgo
appellant: ita romano sunt similes: ut apud romanum
pontificem maximum caput orbis xpiani habitum iuncta
obtineant ducatus camere appellationem. Si itaque ser- Denarius ducatus camere
vii regis temporibus centum millia eris primam consti
tuebant classem decem libre ipsius eris denario attri
bute aureo ita cumulari supputarique debebunt: ut de
cem millia ducati nostri temporis divitie fuerint qui- Decem millia ducati prima classis
bus possessor sub classis prime titulo inter urbis prima
rios numeraretur. Sed ad livium iam redeundum est
Qui centum millium eris aut maiorem censum haberent prime
classis erant. Infra centum et septuaginta quinque millia Supra LXXV secunda classis
census secunda classis. Tertia classis a septuaginta quinque
ad quinquaginta millia census: In quarta classe a quinqua- Supra L tertia classis
ginta ad vigintiquinque millium eris census. Quinta classis Supra XXV quarta classis
inferiorem superiori censum habebat. Sed livius predi
ctis quinque classibus centurias et arma attribuit de qui
bus in parte rei militaris cum dicturi simus: nihil ultra
nunc scribendum duximus. Ad censoresque redibimus quo- CENSORES
rum primi fuerunt papirius et sempronius. Marco gega
nio macerino et quinto capitolino consulibus creati:
ut censum predictum ex instituto tullii regis rite haberent
a qua rerum laude executioni data censorum nomen eis
est inditum: constitutumque ut is magistratus posset quin- quinquennio censores
quennio retineri: de quorum magistratus offitio. Cicero Censorum officium
legum secundo censores populi soboles familias pecu
niasque censento: urbis templa vias aquas erarium: ve
ctigalia tuento: populique partes in tribus distribuen
to et in pecunias civitatis ordines partiunto: Equitum

peditum ne prolem distribunto · Celibes esse prohibento
Mores populi regunto · probrum in senatu ne relinquunto ·
Bini sunto · magistratum quinquennem habento · Reliqui
magistratus annui sunto · eaque potestas semper esto · Ordo
uitio careto · ceteris specimen esto · ut uitio careat ordo : et
ut censorem querant interpretem · Varro agricultura
secundo · Censor dictus ad cuius censionem id est arbitriū
populus censeretur · Pomponius de origine iuris : censo-
res constituti sunt cū census iam a maiori tempore a̅u-
gendus esset : et consules nō sufficerent · plutarchus
in pauli emilij uita Censura maxime omniū magistra-
tuū reuerentie est · plurimeque potestatis : cū in aliis rebus
tum maxime ad morū emendationem · Nam e senatu
remouere potest : equitibus aufferre equos : notare in-
famia : censum agere : lustrū condere · Et idem in pro-
blematibus Altero ex censoribus mortuo : alterū se ma-
gistratu abdicare oportebat · Mortuo enī liuio druso
collega eius scaurus magistratu se abdicare minime uo-
lebat · donec tribuni plebis iussu in carcerem ductus
est · Asconius pedianus actione in uerrem prima · censo-
res quinto quoque anno creari solebant · hi prorsus ci-
ues sic notabant : ut qui senator esset eiceretur sena-
tu : qui eques romanus equum publicū perderet : qui ple-
beius ne in tabulas refferretur : et esset erarius · ac
per hoc non esset in albo centurie sue · sed ad hoc nō
esset ciuis tantummodo ut pro capite suo tributi noīe
era preberet · Et aulus gelius in noctibus atticis · no-
tas censorias nonnullas sic colligit : Si quis agrū passus
fuerat sordescere · Si quis equum habuit gratiliorem aut
parum nitidum · Si quis intempestiue usus esset ioco
et iocique qui in auditorio censorū sonore nimis ostitasset

Erarius quid ·
Albū centurie militaris

A[grum] priū sordescere
Equum habē gracilīorē
Intempestiue uti ioco
Obeso uentre esse ·

nota censoria correctum fuisse. Eiusque etiam qui cum esset
obeso uentre perpinguis et equum traduceret strigosissi
mum. causam interrogatus. uentrem suum respondit et cor
pus a seipso. equum a scio seruo suo curari. multa gra
ui indicta equum amisisse. Scribit liuius xiiii fabricium
censorem nouisse senatu p. cornelium rufinum consularem
quod is decem pondo argenti facti haberet. Sed maiora ac
meliora licet longiuscula de censoribus non duximus
postponenda. ex quibus maxime sapientissimi romano
rum forma regiminis de qua agimus nota fiet. liuius
xxiiii Censores uacui ab operum locandorum cura propter
inopiam erarii ad mores hominum regendos animum
aduerterunt. castigandaque uitia que uelut diutinis
morbis egra corpora ex sese gignunt. nata bello erat
erat. Primum eos notarunt qui post cannensem pugnam
rem publicam deseruisse. italiamque excessisse. uelle dicebantur.
princeps eorum M. cecilius metellus. qui questor
tum forte erat. Iusso deinde eo ceterisque eiusdem noxe
causam dicere. cum purgari nequissent. pronunciaue
runt uerba orationemque eos habuisse aduersus rem
publicam. quo coniuratio deserende italie causa fieret. Se
cundum eos citati nimis callidi exsoluendi iurisiuran
di interpretes. qui captiuorum ex itinere regressi clam in
castra hannibalis soluti. quod iurauerant impleisse
rebantur. his superioribus illisque equi adempti qui publi
cum equum habebant. tribuque moti erarii omnes facti. Neque
senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censo
rum tenuit. nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpse
runt. qui quadriennio non militassent. quibus neque

P. rufinus a fabricio censore senatu amotus quia x pondo argenti facti habuerit

Ad mores hominum

Notati qui remp. deseruere afflictis rebus uoluerunt

Nimis callidi exsoluendi iurisiurandi interpretes

Qui quadriennio non militauerat ex iuniorum tabulis abrasi

Duo millia erarii
Tribu moti
L liuius salinator
Veste capillo barba promissa
Tondere iusserunt ad decus
pedibus in sentencia ibat
Princeps senatus M fabius maximus
Equitum census habitus
Tribus pollia
Tribus narniensis

uacatio iusta militie neque morbus causa fuisset · Et supra
duo milia hominū in erarios relata · tribuque omnes moti :
addiditque censorie note : tristeque scilicet consultū ut ei oēs
quos censores notassent pedibus inhererent : mitterenturque
in siciliam ad cannensis exercitus reliquias Et libro xxvii
liuius M liuius salinator erat multis annis ante ex
consulatu populi iuditio dampnatus : quā ignominiam a
deo egre tulerat ut rus migraret : et per multos annos
et urbe et omni cetu careret hominū. Octauo post dam
nationem anno M claudius marcellus · et M ualerius
liuinus consules reduxerunt eum in urbem : sed erat
ueste capilloque et barba promissa L · ueturius et p · li
cinius censores cū tonderi et squalorem deponere
et in senatū uenire · fungique aliis publicis muneribus
coegerunt : sed tum quoque aut uerbo assentiebatur : aut pe
dibus in sententiā ibat Item liuius xxviiii Censores in
terim rome M liuius et G · claudius senatū recitauerunt
princeps eorū delectus · M fabius maximus notati septē :
Nemo tamē qui sella curruli sedisset Equitū deinde cen
sus acceptus est et ambo forte censores equum publicū
habebant : cū ad tribū polliam uentū est in qua M
liuii nomē erat : et preco cuncta cunctaretur citare ip
sum censorem Cita inquit uero M liuium : et siue ex re
sidua simultate siue intempestiua iactatione seueritatis
inflatus · M liuius quia publico iuditio esset dampnatus
equum uendere iussit · Item M liuius : cū ad tribū nar
niensem et nomē college uentū est : uendere equum :
G claudiū iussit : duarū rerū causa · unius quod falsum
aduersus se testimoniū dixisset · altenius quod nō sincera
fide secū in graciā redisset Eque ibi fedum certamen

in quinandi famam alterius non sine dampno facta
est: exitu censure cũ in leges iurasset C. claudius et in
erariũ redisset: inter nomina eorũ quos erarios relinq-
bat dedit college nomen. Deinde M. liuius in erarium — *Collega erariũ.*
uenit: et preter metiam tribum que se neque condemp-
nasset: neq; condamnatũ aut consulem aut censorẽ feris-
set. populũ omnẽ triginta quatuor tribuum erarios re- — *Tribus xxxiiij erarios*
liquit: q̄ et innocentem condannassent. et cõdamnatũ — *Grauis ex uera sententia.*
consulem censoremq; fecissent: neq; infitiari possent. aut
iuditio semel aut comitio bis a se peccatũ esse. Duos pre- — *Duo censores grauissimi ...*
dictos contrarios moribus censores liuius xxxii sic scri-
bit. Creati censores. p. cornelius Scipio affricanus. C. — *Scipio p. africanus*
lelius petus. in magna inter se concordia et senatũ sine — *C. lelius petus*
alicuius nota regebant: et portoria: uectigaliũ capue:
puteolisq;. Item castrũ uulturnum quo in loco opidũ est
ad frumentũ locarũt. Colonosq; eo trecentos. is eni nu-
merus a senatu finitus erat: et sub tifatis capue agrum
uendiderũt. Et infra xxxvii liuius: censurã multi et cla-
ri uiri petierũt. M. portius cato. M. atilius glabrio qui
anthiocũ ad termophilas etholosq; deuicerat. In hunc
maxime q̄ multa consul fecerat. quibus magnã partem
hominũ obligarat. fauor populi se inclinabat. publius
sempronius graccus: et C. sempronius rutilius diem
eidem dixerunt: q̄ pecunie regie predeq; aliquantum
capte in anthioci castris: neq; in triumpho tulissent: neq;
in erariũ detulisset uaria testimonia legatorũ tribu-
norũq; militarũ erant. M. cato ante alios testes aspi-
ciebatur: cuius auctoritatem perpetuo tenore uite par-
tam. Toga candida eleuabat. Is testis q̄ uasa aurea atq; — *Toga candida Catonis ... competitor aduuabat ...*

argentea captis castris inter aliam regiam predam uidisset
ea se in triumpho negabat uidisse Censores T quintus
flaminius M claudius marcellus creati livius etiã pri-
moquadragesimo Censores M portius: et ualerius se-
natum legerũt: septem mouerũt senatu: unum insig-
nem L quintũ flaminiũ consularem: q scortum puerũ
aut scortũ mulierem habuerit: quorũ alterius suasione
hominẽ placentinũ securi percussisset. et tertio sexagesimo
livius L domitius metellus gn. domitius enobardus cen-
sores duos et triginta senatu mouerunt. et libro duo de
centesimo Gn. lentulus et L gellius censores asperã cen-
suram egerunt: quatuor et sexaginta senatu amotis No-
tam uero censoriam exterminio ciuibus non fuisse Cicero
in oratione pro aduentio sic ostendit G Zetam cum a
L metello et gn. domitio censoribus eiectus esset: censo-
rem postea ipsum esse factũ. et cuius mores a censori-
bus erant reprensi: hunc postea et populi romani et
eorũ qui in ipsũ animaduerterant moribus prefuisse.

De modestia uero et grauitate quã in petendo censuram
seruari oportuerit: plutarchus in pauli emilii uita sic
habet Cum appius claudius et scipio patre genitus emi-
lio paulo censuram peterent: Appius nobilitati innitēba-
tur: scipio populi fauores adhibuit descendentem igitur
in forum stipatum hominibus ingenerosis quidẽ ac ser-
uilibus: ac maxime turbulentis popularibusque qui am-
biendo et clamando cuncta uiolenter exequebantur ut
conspexit appius: magna uoce O paule inquit emili no-
ne inquit etiã apud inferos si quis illic nostrarũ rerũ
sensus est indignaris q filiũ tuũ illius censor et licinius

L quintus flaminius
Suasu scorti hominẽ placentinũ securi percussit
XXXII senatu moti
LXIIII senatu amoti
petitionis censure modestia
Censor

declamator ad censuram perducunt Non enī fuisse impuni — Declamator
tam nimiā censorū seueritatem ex ualerio habetur cū grac-
cus q. claudius ob nimis seuere gestā censuram ad populū
die dicta a tribuno plebis producti sunt claudiū p̄me clas- — prime classis centurie
sis centurie condemnabant. gracchus absolutus alta uoce
dixit: se parem cū illo subiturū conditionē cū quo omnia
concorditer gesserit. post censorū magistratus descriptionē
ab eo dependens lustrū est edocendū: quod uerbū quid — LVSTRV̄
significet et unde habuerit origine liuius in secundo sic
ostendit. Omnes centurie et equites in campū martiū con-
uocati: sue: oue: tauro cesis imolarunt: quod lustrū est
dictū. sicq; a sacrificio illo census obtinuit nomē lustri. — Census est lustrū
quia uero census ipē siue lustrū singulis habebat censo-
rum magistratus: quinq; annis inualuit consuetudo: lustri
appellatione annorū quinq; spatia queq; appellari. lustraq; — Lustrū quinq; anni
plurima liuius describit per censores habita: que nō duxi-
mus particulariter referenda: sed unū in ipīs attente consi-
derandū est: ingens eorū et notabile incrementū intra
trecentos: et successiue maius intra quadringentos et quin-
gentos annos factū esse: quandoquidem centurie omnes
classiū a seruio tullio rege institutarū triginta supra du-
centas fuerūt et alie equitū. ex primoribus duodecim:
ciues ad summam quingentos et tria ac uiginti millia octo — XX ... V ... viij i censu ...
q; trecenta hominū capita lustro condito sint inuenta
nisi habentes cū anno abinde uix quadringentesimo. Tito
quinto flaminio Marco claudio marcello censoribus ducē- — CCLVIII ... capita i censu
ta et quinquaginta octo millia. octoq; trecenta hominum
capita lustro condito sint inuenta. Fueruntq; horū census
sicut et seruij regis temporibus iuniores a decimo septimo — Iuniores a xvij ad xlv ...
in quintū quadragesimū etatis annū qui militaret censi

... de Seniores cum ...

C um, aliis supra eam etatem urbis custodie sufferturi pro-
semoribus numerarent. Qui tamen omnes utriusque etatis

Centurie ad comitia & iu...

in centurias redigebant. ex quibus iuditia comitiaque haberen-
tur: et pariter factum fuisse quando civitas in duplum triplumque
aucta est suo loco docebimus: ut miram fuisse constet: for-

Centuriandi a tot millibus consulibus aliisve magistratibus mira

mam: qua tanti populi vota creandis consulibus aliisve
magistratibus et cunctis singulatim data et paucarum
horarum spacio declarata sunt lustro et centuriis quantum
expedit ostensis: ad maiora sensim venire possumus. Si pri-
us satis ostendere sciverimus: oportuisse eos qui pro ci-
vibus haberi ac muneribus publicis fungi vellent: in

Censi tribubus.

aliqua tribuum censos esse: cum siquidem census ratione
multi a muneribus excludebant. quos non satis esset
uni tribui ~~tribui~~ ascriptos esse: si paupertate premente: aut

Erarius quid.

iuditio excludente: pro erariis haberetur. Ea enim verbi
ipsius sepe tacta superius vis erat: ut qui aut nullum: aut
quinte classis vigintiquinque millium eris minorem haberet
censum: aut qui iuditio in id damnatus esset. erarius red-
ditus a rei publice corpore et civitate ipsa omnino alie-
nus esset. hinc de Italie et provinciarum orbis romani ci-
vibus romanis quo civitatem modo dignitatemque adipisce-

ITALIE divisio.

rentur ac retinerent altius repetendum est Italie quantum
ad nostram hanc attinet intentionem divisio multiplex fa-
cienda est: cum pars ipsius urbi proxima. et in qua urbs

Ius latii

ipsa est latium appellata: certo modo ius romane civi-
tatis adepta sit: quo alie urbes aliquando sunt donate: et

Colonie

Municipia

civitates libere

civitates stipendarie

Imparitas a virtute sola

alique in ipsa italia urbes et oppida colonie fuerint: ali-
e fuerint municipia: nonnulle civitates libere: nonnulle
stipendiarie. quousque eo perventum est: ut romani cives
ipsam inhabitantes urbem et italici cuiusque imparitas
a sola virtute discerneretur. Sed prius de coloniis dicendum.

DE COLONIIS.

est: quarū deducendarū causam et utilitatē Cicero oratione in legem agrariam tulli pma sic ostendit. Est opere pretium diligentiā maiorū recordari: qui colonias sic idoneis locis contra suspicionem periculi collocarunt ut esse non opida italie: sed propugnacula imperij viderentur. Qua autē ratione nos adducti: prius de colonijs tractare reperimus quam de municipijs aut latij iure Aulus gelius edocet coloniarū aliam fuisse dicens quā municipiorū romanis necessitudinē. Ex civitate enī propagabātur colonie: et iura habebant. institutaq; populi romani: ut essēt quasi effigies populi romani. Et quia qui ex urbe in colonias deducebant̄: censum simul cū re familiari transferre cogebant̄ quo in tributorū collatione urbs roma carruisset: cautū erat: ut omnes colonie pensionē pro qualitate darent: que tamē levissima erat ut omnes colonie pensionē hinc est q plutarchus in graccorū vita scribit iuvium drusum tribunum plebis duodecim decrevisse colonias et tria millia hominū in singulis quas sine pensione contra ac consueverat esse voluit Vetustissimaq; coloniarū deducendarū fuisse originem livius ostendit qui pmam coloniam a lavinia dicat uxore enee albam longam habitatoribus troyanis fuisse deductam. postea tullium hostiliū regem fidenas: et segniam: tarquinium regem deduxisse. Dehinc velitras et norbe in pontino: ex primis fuisse colonijs Operosum vero ac omnino superfluum fuerit colonias referre singulas que in italia a nobis illustrata pro magna parte ostense sunt: fuisse autem a lavinia ad cesarem augustum quatuor supra octuaginta deductas numeravimus: nec alias postea additas oppinamur: quarū deducendarū ratio parumper

Quare colonie deducte

Colonie effigies po ro

Colonie pensionē levē dabat

Prima colonia a Lavinia

LXXXIIII colonie tr[illegible]

Ex romanis solis
Ex romanis et latinis
Ex latinis
Equites et milites
Equites soli

diversa fuit. quod alique ex romanis civibus roma sumptis: alique partim ex romanis veteribus: partim ex latini nominis civibus romanis: nonulle ex solis latinis deducebantur: alique milites simul et equites: alique utrosque solos habuerunt. placentiam enim scribit Asconius pedianus equites solos sex milia latinos tamen non romanos fuisse deductos: causam deducendi fuisse: ut opprimerentur gallis ea tum loca que circumstant obtinentibus.

Colonie veteribus habitantibus

Aliqua etiam loca pro coloniis habita fuisse videmus: in quibus manentibus coloniis veteribus novi ex urbe coloni fuere deducti. Accipiebant vero coloni cum deducerentur: pro varia temporum rei publice conditione: varia quoque premia quibus duo quandoque quatuor sex aut septem iugera agri assignabantur.

IVGERV quid

Iugerumque constat fuisse et nunc etiam haberi quantum unius diei labore duo boves arare possent Sed postea rebus auctis: amplora colonis data sunt predia quando videmus lucium valerium tapponem: lucium valerium flaccum. Marcum attilium serranum triumviros millibus hominum tribus qui bononiam coloni sunt deducti dedisse: equiti septuaginta ceteris quinquaginta ager enim captus fuerat de gallis qui etruscos inde expulerant.

Bononie equiti lxx iugera
Militi l

Et aliam item deducendarum coloniarum ratione fuisse videmus: quas non credimus in quatuor octuaginta numerum fuisse comprensas.

IVS LATII

Cum ius latii urbibus et oppidis concederetur: sicut asconium pedianum dicere videmus factum esse a pompeio strabone gn. magni pompei patre qui transpadanas colonias deduxit: iure latii permisso: ut scilicet ferendi suffragii iure civitatem adipiscerentur romanam. Is enim erat honor: quo solo ea tunc loca ornabant: cum tamen alie acciderent:

Transpadane colonie

utilitates: posse scilicet eiusmodi colonos rei publice mili
tare: et romanorū ciuium hereditates testamento accipe — poterant militare; hereditates accipere
re: unde etc pro ceryma. Jubet eodem iure esse quo
fuerūt Ariminenses: quos quis ignorat duodecim colon — Ariminenses
iarum fuisse: et ciuibus romanis hereditates capere po
tuisse. Quamq; uero prius ut diximus colonias deduci q
ciuitate romana multos donari: et municipia constitui
sit ceptum: tamen deduci colonias impossibile fuisset: ni
si illa hominū exuberantia que colonos suadebat emit
tendos: ab acceptis in ciuitatē alienigenis prouenisset
tū enī in urbe roma multos ex ueteribus nouisq; incolis
paupertate premi adeo ut censui soluendo nō sufficeret
intellectū erat: triumuiri deducentis coloniis a senatu — Triumviri deducendis coloniis
creabant: qui locis p̄mū consideratis in quibus rei pu
blice expediret propugnaculū constitui nouum edicta — Edicta
proponebāt danda esse nomina ab illis qui in nouam co
loniam deduci uellent: proponebanturq; quandoq; loca
sicut supra diximus ueteribus incolis: quandoq; nouis
quandoq; utrisq; simul. Sic q urbs pauperibus exonera
batur: et rei familiaris pondere grauati ad nouas qui
bus indigerent diuitias gratias datas cū familia acce — Noue diuitie pauperibus
debant: nullū enim deductum fuisse constat: qui non
uxorem et filios secū traheret: quamuis enī agri dati — deducendi haberet uxorem et filios
mentionem tantūmodo factam esse uideamus: domos
tamē in loco inuentas aut ipsis facile costruendis locum
et adiumenta a triumuiris accipiebant: qui tandiu
aderant: quousq; paruam ibi rem publicā ad magne — Parua i coloniis respu
rome similitudinem legibus et moribus eisdem uide
bant constitutā: et procedente per imperatorū tempo
ra rei publice et imperij amplitudine factum uidemus

ut turme et cohortes ac quandoque legiones integre non
quidem edicto ex urbe roma deducerentur: sed ipsis in pro
uinciis in quibus militabant: a principibus colonias acci
perent. Sed ad modos nobis redeundum est: quibus popu
li in ciuitatem romanam accepti sunt: qui multiplices ua
riique fuerunt: aliunde initium est sumendum: a quo non solum
qui populi et quando: sed quo etiam iure accepti sunt: faci
le est intelligere. primos enim ponit tusculanos: qui pa
rem a senatu et ciuitatem impetrauerint Vnde cicero in
oratione pro cornelio balbo cum hanc de tusculanis con
firmat opinionem tum uetustiorem huius romanorum
moris fundamenta his uerbis ostendit Illud omnino sine
ulla dubitatione maxime nostrum fundauit imperium et
populi romani nomen auxit: quod princeps ille creator hu
ius urbis romulus federe sabino docuit etiam hostibus
recipiendis augeri hanc ciuitatem oportere: cuius au
ctoritate et exemplo numquam est intermissa a maioribus
nostris largitio et communicatio ciuitatis Itaque ex lati
o multi et tusculani lanuuinique et ex ceteris generibus
gentes uniuerse in ciuitatem sunt recepte: ut sabinorum
volscorum. hernicorum. liuius octauo lanuuinis ciuitas
est data Aricini nomentani: et pedani. eodem iure
quo lanuuini in ciuitatem accepti Campanis equiti
bus: fundanis: formianis: ciuitas sine suffragio data
A cerranis ciuitas data sine suffragio Quod uero supe
rius "aliunde" et alibi et aliis dicitur: aliquos in ciuita
tem esse receptos id significat. tales populos cum suffragio
ciues fuisse romanos. Nam cicero pro cornelio balbo
Q uintus scevola pontifex legem tulit de regendis in
suas ciuitates sociis cum summa cupiditate ciuitatis ro
me italici populi tenerent: et ob id magna pars eorum

... IN CIVITATE ... BANTVR

Tusculani

Hostibus receptis aucta Roma

Sabini
Volsci
Hernici
Lanuuini
Aricini
Nomentani

Ciuitas sine suffragio

Ciuitas cum suffragio

procinctibus romanis se regeret: uerum ea lege ita alie-
nati animi sunt principum italicorum: ut ea uel maxima
causa belli italici: quod post triennium exortum est: fuerit.
de quo quidem bello cicero in philippicorum undecimo. Non Bellum italicum
enim ut eriperent nobis socii ciuitatem: sed ut in eam reci-
perentur orabant. Et alio loco eiusdem orationis pro cor-
nelio idem cicero Acerbissima lege seruilia principes
uiri grauissimi et sapientissimi ciues hanc latinis id
est foederatis uiam ad ciuitatem populi iussu patere passi
sunt. liuius octauo: lucani atque appulli in fidem uenerunt:
qui foedere in ciuitatem accepti sunt. Quid autem foedus esset FOEDVS quid sit
cuiusque momenti liuius duodetricesimo libro sic ostendit.
Mos erat uetustus romanis cum quibus nec foedere: nec Sine foedere accepti a [illegible]
equis legibus iungerentur amicitia non prius imperio in
eos pacato uti: quam omnia diuina humanaque dedissent
obsides accepti. arma adempta: presidia urbibus impo-
sita essent. Qui uero sine suffragio ciuitatem habere de-
berent: iis liuius sine suffragio datam aperte dicit: si-
cut supra acerranis: et campanis equitibus: fundanis
formianisque: quibus tamen liuius duo de quadragesimo
libro suffragii lationem redditam ostendit. De formianis
fundanis: et arpinatibus. C. ualerius appo. tribunus
plebis promulgauit ut iis suffragii latio. nam ante sine
suffragio habuerant ciuitatem esset. Ad predictorumque sum-
mam constare uidemus: eos ex latinis aut propinquis
urbi locis qui in ciuitatem accepti aut ipsam donati fuisse
dicuntur. habiles fuisse redditos qui suffragium in comi- Suffragium ferre
tiis ferre. militie in delectibus ascribi: et romanorum Militie ascribi
ciuium legata hereditatesque testamento accipere: possent: Legata accipere
O

Pensionem stipendium

Ternj ciues in colonias

Gn. pompeius pater

Rauenna federatum

Camertes cohortes duas

MVNICIPES

et cum legibus proprijs institutisq; maiorũ ueteribus nõ
romanis domi uiuerent acensu romano liberati: pensi
onem siue stipendiũ romano populo quot annis per sol
uebant: eisdemq; concessionibus siue ut appellant mu
neribus participabant populi. alij quibus latij ius
erat datũ coloni aut romani: eo uno abillis differe
bant. q romanis legibus et institutis uiuere cogebantur
L enesq; habebant pensiones. principio q; obseruatũ est.
singulis in colonijs aliquos esse prestanciores uiros: qui
ciuitate romana donati: ius petendi gerendiq; magistra
tus retinerent hinc est apud ciceronẽ oratione pro
cornelio balbo Spoletinus titus matrinus unus ex
his quos marius ciuitate donauit dixit causam ex ea
colonia latina: et quidem illustri et infra lege appu
leia C. marius tulit: ut in singulas colonias ternos
ciues romanos facere posset. Eadem uero romanorũ
liberalitas ad alios quoq; donatos ciuitate breui ma
nauit. Nam in predicta ciceronis oratione Gn. pom
peius magni pater rebus italico bello maximis gestis
p. cesium ciuem romanũ uirũ bonũ Q. Iunium rauen
natem federato ex populo ciuitate donauit. et cohortes
duas camertium Municipes quid a predictis siue dona
tis ciuitate siue federatis siue colonis differrent im
peditioris negotij magisq; difficilis aut magne utilita
tis fuerit describere Aulus enim gelius qui post liuium
ciceronem et iure consultos scripsit paucis uerbis:
qui municipes essent diffiniuit Municipia dicta quod
cum omnino suis iuribus et legibus uiuerent munera
cũ populo romano habebant comunia: id ẽ tanq; romani

reputabantur. Sicq; idem fuisse uidentur cū federe in ciuitatem acceptis. Vnde cicero in oratione pro aulo cluentio habita sic de eo dicit: Equitum romanū ī municipio suo nobilem. Et festus pompeius sic habet: Municipes erant qui ex aliis ciuitatibus romam uenissent quibus nō licebat magistratum capere: sed tantū muneris partem ut fuerūt cumani: acerrani attellani. qui ciues romani erant: et in legione merebant: sed dignitates nō capiebāt.

Et infra municipiū id genus hominū dicuntur: qui cum romam uenissent: neq; ciues romani essent: participes tamen fuerūt omniū rerū ad munus fungendū una cū romanis ciuibus: preterq̄ de suffragio ferendo: aut magistratu capiendo: sicut fundani fuerūt: formiani: cumani: lanuuini: tusculani: qui post aliquot annos ciues romani effecti sunt. Alio modo municipiū id genus hominū diffinitur: quorū ciuitas uniuersa in ciuitatem romanā uenit ut Arretini: Anagnini. Tertio id genus hominū diffinitur qui ad ciuitatem romanā ita uenerūt uti municipia essent sue quisq; ciuitatis. ut tiburtes: penestrini: pisani: urbinates: nolani: bononienses: placentini: nepesini: sutrini: lucenses. Vlpianus autē iureconsultus ad municipales proprie quidem municipes appellant: muneris participes recepti in ciuitate ut munera nobiscū facerent. Sed nūc abusiue municipes dicimus sue cuiusq; ciuitatis ciues ut puta campanos: puteolanos: proprie autē iureconsultū dixisse uidemus abusiue

Nam consuetudo postea obtinuit: ut municipis uerbum solam ciuis romani differentiā indicaret. cū enim omnibus in orbis romani ciuitatibus et oppidis ciues romani

Municipes nō accipere [illegible]

Aretinj · Anagninj

Pisanj · Vrbinates · Bononienses · Lucenses

Municipes cives [illegible]

ueteribus incolis indigenisque immixti uiuerent: qui urbanum hominem ex indigenis nominare uoluisset ut romam in equiuocationem per uerbum eius euitaret: municipem eius loci dicebat Munera quid proprie appellant de quibus supra sepenumero dicitur et primogenianus de munere et honore et Martianus eodem titulo in legibus perite dixerunt munera ad summam facientes personalia esse quedam: que corporibus cum labore et solicitudine animi ac uigilantia darent patrimonialiaque alia in quibus maxime sumptus postularetur et alia mixta quibus utrumque fieret hinc breuiter et simul plene diffiniuit Martianus et ipse iure consultus Munus proprie dici quod necessario subimus lege: more imperio ue eius qui iubendi habet potestatem Multa a nobis supra sunt dicta dum conati sumus ostendere: quibus modis et artibus et populus romanus et simul romanum creuit imperium qua in re unica satisfacere potuit ciceronis in predicta pro cornelio balbo oratione particula ubi hec sunt uerba Itaque et ciues undique fortissimos asciuerunt et hominum ignobilium uirtutem per se nobilitatis inhertie pretulerunt cuius particule causa omissis italie rebus ad externa ueniendum est qua in parte primus idem cicero in eadem pro cornelio oratione occurrit Silla maxiliensem aristonem et nouem gaditanos ciuitate donauit et cum cum ceteris premiis digni sunt qui suo labore et periculo nostram rem publicam defendunt: tum certe dignissimi sunt qui ciuitate ea donantur pro qua pericula ac tela subierunt Cornelius uero tacitus in oratione quam in dignissimo attribuit claudio imperatori incepto semperque sopito quibus artibus romanum creuit imperium elegantis

Lege · More · Imperio ·

EXTERNE CIVES

IX gaditanos

sime sic ostendit Maiores mei quorũ antiquissimus clau
sus origine sabina simul in ciuitatem romanã et in fami
lias patriciorũ adscitus est hortantur uti paribus consi
liis rem publicam capessam transferendo huc quod us
quã egregium fuerit Neq; enim ignoro: Iulios alba: corun
canios camerio: portios tusculo: et ne uetera scrutemur
etruria lucania: et omni italia in senatum accitos: postre
mo ipam ad alpes promotam ut nõmodo singuli uiritim
sed tote gentes in nomen nostrũ coalescerent Tunc so
lida domi quies: et aduersus externa floruimus: cum
transpadani in ciuitatẽ recepti: cũ specie deductarum
per orbem terre coloniarũ additis prouintiarũ quibus
q; munitionibus ualidissimis fesso imperio subuentum
est Nec penitet balbos ex hispania: nec minus insignes
uiros e gallia narbonensi transiuisse Manent eorum
posteri: nec amore in hanc patriã nobis concedunt Quid
aliud exitio lacedemoniis ac atheniensibus fuit: quã
quam armis pollerent nisi quod uictos pro alienigenis
arcebant Ac conditor noster romulus tantũ sapientia
ualuit: ut plerosq; populos eodem die hostes dein ci
ues habuerit Aduene in nos regnauerũt libertinorũ
filiis magistratus mandare nõ ut pleriq; fallunt̃ recẽs
sed priori populo factitatũ est At cũ senonibus pugna
uimus: scilicet uolsci et equi nunq̃ aduersam nobis aciem
struxere ut capti a gallis sumus: sed et tuscis obsides de
dimus et samnitũ iugum subiuimus: attamen si cuncta
bella recenseas: nullũ breuiore spatio quã aduersus gal
los confectum Continua inde ac fida pax iam moribus
artibus affinitatibus mixti nostris aurũ et opes suas
inferant potiusq; separati habeant Omnia patres conscripti

Oratio Cornelij tacitj elegantissima ad uerum
Iulios alba
Transpadanj i ciuitate recepti
Coloniae ad quid
Balbi ex hisp
Lacedemonij Atheniensis
Victos pro alienigenis
Aduene libertinorum filij
Samnitum iugum
Aurum opes inferant alienigenae

que nunc uetustissima creduntur: noua fuere· plebei ma
gistratus quos patritios: latini post plebeios: ceterarum
italie gentium post latinos inueterascet: hoc quoque et quod
hodie exemplis tuemur inter exempla erit. Quod autem
tacitum peritissime uidemus dixisse romanos ueteres il-
los imperii fundatores specie deductarum per orbem terre
coloniarum· additis prouinciarum quibus munitionibus ualli
dissimis: fesso imperio subuenisse. licet ostensis coloniis
ante oculos ponere post ea quoque iparum coloniarum simul·
cum prouinciis gubernationem edocere: ut quod tacitus
supradictis: continuat: constare possit. non penituisse ma-
iores ex hispania balbos et alios ex diuersis prouinciis
prestantes uiros in senatum equestremque ordinem: et roma-
nam ciuitatem fuisse ascitos. Qua ratione nonullos etiam
ex prestantioribus ipsis uiris prouintialibus ostendemus.
Incohandum uero est a prouinciis italie continentibus:
de quibus ulpianus de uerborum significatione. Continentes
prouincias accipere debemus eas que italie iuncte sunt:
ut puta galliam et prouinciam. Siciliamque magis inter con-
tinentes accipere nos opportet: que modico freto ab ita-
lia diuiditur. Quam in prouincia cum due tantummodo fuerint
colonie· Selinus et troianopolis eius gubernationem dice-
mus. Cicero quinta in uerrem actione. Inter Siciliam ce-
terasque prouincias in agrorum uectigalium ratione hoc in-
ter est: quod ceteris aut impositum uectigal certum: quod sti-
pendiarium dicitur: ut hispanis ceterisque penorum quasi
uictorie premium ac pena belli: aut censoria locatio con-
stituta est: ut in asia lege sempronia. Sicilie ciuitates
sic in amicitiam fidemque accepimus ut eodem iure essent
quo fuissent. eadem conditione populo romano parerent

ubique terrarum colonie

continentes prouincie

gallia · prouincia · sicilia

SICILIA

uectigal
stipendium
locatio censoria

qua suis antea paruissent. per paucę sicilię ciuitates sunt
bello a maioribus nostris subacte. Quarum ager cum esset
publicus populi romani factus: tamen illis est redditus
Is ager a censoribus locari solet. federate ciuitates due — Federate due
sunt. quarum decime uenire non solent Mamertina et
tauromenitana: quinque preterea sine federe immunes — Immunes quinque
ciuitates ac libere. preterea omnis ager sicilie ciuitatum
decumanus est. item ante imperium populi romani ipsorum — Ager decumanus
siculorum uoluntate et institutis fuit. Ex quarta actione
in uerrem cicero Nos uero experti sumus italico maxi
me bello Siciliam nobis non pro penaria cella: sed pro — Penaria cella
erario illo maiorum uetere et referto fuisse. frumento. n. — Ex sicilia prouentus ...
suppeditato maximos exercitus nostros: uestiuit. aluit.
armauit. Sicilia breuiter expedita. ad gallias prouin — GALLIA
ciamque pariter italie contiguas ueniamus. Cicero pro
cornelio balbo scribit quedam federa fuisse cum nonnullis
barbaris presertim ex gallia ne quis suorum a romanis
reciperetur in ciuem Suetonius uero G. cesarem dicit
quosdam e semibarbaris in curiam recepisse. et demum
galliam cui prefuerat transalpinam a saltu pireno alpibus — Gallia stipendiaria
que et monte gebenna fluminibusque rheno et rhodano — Gebenna. fl. renus. fl. rhodanus
in prouincie stipendiarie formam redegisse. Neronemque
primum scribit idem suetonius Alpes defuncto cottio rege — Alpes cottie
in prouincie formam redegisse. Et cornelius tacitus scri
bit claudium imperatorem nationes alpium maritima — Alpes maritime
rum in ius latii transtulisse. et plinius uero asserit:
Narbonensem galliam uerius italiam quam prouinciam — Narbonensis gallia ... prouintia romana
unam fuisse habitam. que hinc appellata sit inter omnes
orbis terrarum regiones romana prouintia in qua liui
us scribit .G. sextium proconsulem urbem salinorum

Aque sextie colonia

gente coloniam aquas sextias condidisse: ob quarū copiam
ex calidis frigidisq; fontibus et cicero in oratione pro cornelio
balbo dicit Gallam donasse ciuitate aristenem masiliensem
factū autē uidemus ut nedum ex gallijs ciues qui fuerunt
propemodū infiniti: sed quosdam quoq; imperatores habu
erimus quorū tamē p̄mus fuit Antoninus pius. quē hel
ius spartianus traxisse genus scribit ex gallia transalpina.
nemausense: auumq; suū titum aureliū fulniū p honores
diuersos ad secūdū consulatū ex prefectura urbis peruenis
se: patrem aureliū fulminiū fuisse consulem hominem
castum et integrū. Et constantius cesar magni constan
tini pater cū ex gallijs traxisse dicit origine: eā gloria
gallis dabit. ut ipsū constantinū imperatorē prestantis
simū licet in britannia nuc anglia ex helena natus fu
erit tunc habuisse gloriari possint. Colonias in gallijs
paucas fuisse uidemus: nec sine euidenti utilitatis ra
tione: cū enī omnis ulterior gallia a Gaio cesere cesare
qui eā subegerat sicut ostendimus stipendiaria esset
constituta detrimento rei publice uectigalibus accessurū
est uisū quid agri colonis i ea assignandū libertate dona
tū esset quā grauiore stipendio colonie habebat et tū
postea neronem claudiū: Narbonem et arelatum in
gallijs deduxisse colonias suetonius scribit. corneliusq;
tacitus de agrippina predicti neronis genitrice dicit: eā
quo uim suam socijs nationibus ostentaret in oppidū
ubiorū ubi genita erat ueteranorū coloniā deduxisse
cui nomē ex uocabulo ipsius inditū fuerit. forte enim
acciderat ut gentē ipsam rheno in gallias transgressam
agrippa in fidem accepisset. qui fuit dicte agrippine pa
ter in qua deducenda colonia scribit tacitus. nō ut olim

Narbo
Arelata colonie

Colonia urbs ab Agrippina.

i que

uniuersas legiones cū tribunis et centurionibus et sui cu
iusq; ordinis militibus fuisse deductas: que consensu
et caritate rem pu· efficerent ·sed ignotos inter se diuer
sos manipulos: sine rectore: sine affectibus mutuis nu
merū magisq; coloniā effecisse· quoquo autē modo id
acciderit· ea prisci nominis colonia agrippina inter cete
ras germanie ciui est ascripta urbes florentissima po
tentissima atq; etiā ornatissima nūc habet^q in hispania
ulteriore scribit plinius nouē fuisse colonias Municipia
centū· oppida latio antiquitus donata: unde triginta li
bertate sex· federe tria· Stipendiaria centū uiginti In hi
spania citeriori colonie fuerūt duodecim: oppida ciuium
romanorū tredecim· latinorū ueterū duo de uiginti· fe
deratū unū Stipendiaria centū trigintaquinq;: coloniaq;
ualentia colonia tarracon Scipionum opus fuere: et colo
nia calaguritaria Aliud tamen eiusdem familie opus
minime gratū in hispania fuit: cū Scipio numātia fun
ditus excisa: multas urbes reddiderit tributarias At
lusitania ultima hispaniarū pars ad occeanū uergens
uniuersa diuiditur in cōuentus tres· Emeritensem· pa
censem· scalabitanum tota populorū xlvj in quibus colonie
sunt quinq;: municipia ciuiū romanorū latij antiqui tria
S tipendiaria triginta sex Colonia augusta emerita Ane
fluuio apposita Sed ad extremū re publica uarijs iacta
ta procellis uespesianus imperator uniuerse hispanie
ius latij tribuit Viros ex hispania prestantissimos roma
na habuit res publica: quos omnes undiq; conquirere fu
erit operosissimū: sed notiores nō paucos afferemus: pri
mus omnium hispanorū ciuitate romana donatus fuit
Cornelius balbus gaditanus ciuis: nisi forte uelimus at-

Colonia germanie in gal
liarū nunc·
HISPANIA ulterior
ix colonias
C· municipia·
xxix oppida latio donata·
HISPANIA citerior
xij colonie
xiij oppida ciuium roman·
xviij latino· ueter·
Vnū federatū
Lusitania
Conuentus tres
xlvj populi
V colonie· Iij municip·
xxxvj stipendiaria·
Cornelius balbus

tendere· quod Cicero in Corneliana oratione scribit Sillam
Homo gaditanus
priorem pompeio neminem gaditanos ciuitate donasse Cor-
nelium autē M. cicero oratione predicta a Gn pompeio ci
Ratio donationis ciuitate
uitate donatū asserit In qua oratione cicero donationis hu
iusce hanc rationē affert plurimi faciendam· Ceterū cū
pro sua patria pauci post genus hominū nati reperti sīt
qui nullis premiis propositis uitam suam hostiū telis ob
iecerint pro re publica aliena quemq̄ esse putatis: qui se
opponat periculis· nōmodo nullo proposito premio sed e
tiam interdicto: unde taciti supra dixisse uidimus: nō pe-
nituisse romanos ex hispaniis balbos in ciuitatē ascitos
esse· nedum uero nos postea penituisse debuit· Traianum
Traianus imperator
principem ex hispaniis habuisse· sed cū gratissima semp
et iocūdissima sit eius memoria· tum maxime molestissi
Historia romana deest
mū est· iacerisse culpa temporū scriptas de tanto princi-
pe historias· cuius successor Adrianus et si apud adria
Adrianus imperator
m. sammtium olim· nūc apricij ciuitatem in italia natus
est: progenitores habuit hispanos· Cuius itē successoris
Marcus antonius imperator
Marci antonini pii originem Julius capitolinus ab hispa
nis fuisse ostendit· cū paternum proauum Auium ue-
rū pretorium uirū dicat ex sucubitano hispanie mu
nicipio factū fuisse romanū senatorem. Et longe post
Bonosus imperator
eum Bonosius pariter imperator romanus· quod flaui
us uopiscus historicus tradit fuit hispanus Deinde al
terū troiano uirtutū prestancia similem: sed religione
Theodosius imperator
christiana meliorē theodosium magnū imperatorem
habuimus: qui ultimus omnium fuit: sub quo romanū
imperiū floruit integrū: quandoquidem sub arcadio et
Arcadius Honorius imperatores
honorio filiis eius romani imperij ruina incepit· quā
duobus et triginta libris de flourimus patiusq̄ descripsimus

Senecam: lucanum: eius nepotem: et Quintilianum ex hispania originem duxisse magis constat: quam ut nostro indigeant testimonio Sed ad africam transeundum est. parvo freto alusitanis bethicaque: quam hispaniarum partem iamtam barbari occupant divisam In provincia mauritania quinque fuerunt romane colonie. Tingitana provincia colonias habuit quatuor: in quibus una cohortis pretorie a divo claudio instituta Numidia duas habuit colonias Africa septem Oppida civium romanorum quindecim In libia nulla fuit colonia Severum imperatorem scribit helius spartianus ex lepti africanum fuisse patre romano equite. qui prius civitate donaretur greece et latine erat eruditissimus. Severus itaque imperator optimus rei frumentarie quam minimam reperit ita constituit: ut excedens vita septem annorum canonem populo romano reliquerit Reliquitque olei tantum ut per quinquennium non urbis solum usibus. sed et totius italie: que oleo eget sufficeret. Clodium etiam albinum imperatorem scribit Iulius capitolinus ex familia nobili adrumentana africanum fuisse. Sed paulo post ex tegatensi africe preclara urbe Aurelius Augustinus vir sanctus: et adeo doctus fuit: ut cetera superet que afferre possumus: africe ornamenta ylirico nunc italie ad histriam contiguo: manus est apponenda. Et si vero eam regionem quibusdam visum est: id solum complecti quod et dalmatia appellatur: fuere tamen nonnulli quibus placuit: quidquid hinc a sinu phanatico: nunc carnaro: histrie et pole urbi contiguo secundum maris adriatici oram: ad achaiam nunc moream: et inde a danubii sive histri ortu ad savum fluvium continetur

Seneca
Lucanus
Quintilianus
AFRICA
Lusitania portugallia
Bethica granata
Mauritania
Libia
Severus imperator
Septem annorum annona frumenti.
Clodius albinus imperator
S. AVGVSTINVS
YLIRICVS
Sinus phanaticus
Achaia morea
Danubius fluvius

Macedonia
Epyrus albania

Illirici uocabulo fuisse comprensum ut ipā macedonia cū epiro · et panonia cū dalmatia intra ilirici censerent.
Nos uero subiectione populorū et prouinciarū aprincipio facta romano populo ostendenda: sicut sūmatim supra fecimus: et Illiricū ampliore dequa diximus appellatione et greciam simul germaniam quoq; omnē amplectemur ut ipa4 certe amplissimarū prouinciarū colonias: et uiros prestantes in ciuitatē romanā acceptos simul percurramus.

Macedonia
ylliricus tributum

Paulus emilius macedonia et yllirico receptis tributū imposuit mediū illius quod regibus soluere consueuissent: ne ob auaritiam pugnare uiderent. Et plinius scribit macedonie paulū emiliū uictorem una die LXXII ciuitates direptas uendidisse · et Q̄ flaminiū consulem postea omnē greciā liberam esse dixisse. Idemq; asserit plinius in ylirico populos duodecim ius italicū habuisse: ceteros in curias diuisos: stipendiarios fuisse preter colonias: que fuerint multe additq; domitiū enobarbum uniuerse achaie libertatem dedisse. Cicero autē qui cū Q · flaminio et domitio enobarbo · in re publica uersatus est: ad quintum fratrem · certomodo scribens sic dicit: At grecis: q̄ uectigales sūt: nō ita acerbū uideri debet. Liuiusq; priorū temporum gesta apud grecos et macedonas scribens: duo de quadragesimo in conditionibus pacis ethalorū permisit

LXXII ciuitates direpte
XII populi ius Latii
Colonie multe
Achaie data libertas

Consul M fuluius ut pro argento in pensiones uarias imperata aurū dare possent. dū pro argenteis decem aureus unus ualeret Gubernationi autē macedonie cicero accurate uidetur prospexisse in oratione quā paulo ante bellū ciuile cesaris et pompeii habuit de prouinciis consularibus: Cum enī multa dixisset de neglige(n)tia consulis illius temporis: quiam illā que per macedonia

Pro argenteis decem unus ualet aureus

Via militaris per macedonia a dyrachio ad ma... pontum ... etiam nota & celebris

erat usque ad hellespontum militaris excursionibus barba-
rorum sinerent esse infestam. hec verba subiungit. pacatam
ipsam per se et quietam tenui presidio atque exigua manu e-
tiam sine imperio per legatos nomine ipso populi romani te-
nebamus. que nunc consulari imperio atque exercitu ita vex-
ata est ut vix se possit diuturna pace recreare. et adorati-
onis conclusionem sic habet. iis qui designati erunt con-
sules syriam macedoniamque decerno: decernam eas preto-
rias: ut et pretores annuas provincias habeant. Sed poste-
a sub imperatoribus multe ex preditis regionibus conditi-
ones mutarunt. Scribit namque suetonius: Achaiam: liciam:
rhodum: bizantium: samum: libertate adempta in provin-
ciarum formam redactas fuisse. De germania habent ve-
teres scriptores pauca: que ad presens propositum adduce-
re possumus: cum enim ea provincia per cesaris augusti tempo-
ra reperit romano imperio esse subiecta: partim in ea
contigit pauca fieri stantis rei publice temporum gestis
rebus similia: partim que gerebantur scriptores nomi-
num barbariem abhorrentes mandare litteris non sunt ausi
quod pomponium mellam excusasse videmus. partim
que scripta fuerunt ut plinii et samonici interierunt. Cor-
nelius tacitus de germanorum legatis romam missis hec
habet. intraverant pompei theatrum quo magnitudinem
populi viserent. illic per otium: neque enim ludicris ignari
oblectabantur. dum consessum cavee discrimina ordinum: quis
eques ubi senatus percontantur: advertere: quosdam
cultu extraneo in sedibus senatorum: et qui nam forent
cogitantes: postquam audiverunt earum gentium legatis id ho-
noris datum: que virtute et amicitia romana precelle-
rent: nullos mortalium armis et fide ante germanos.

Pretores annuas provincias habebant

GERMANIA

Incapax eloquentie [illegible] germanie descripti[illegible]

In pompei theatro [illegible]ni oratores

esse exclamant: diggrediunturq;: et inter patres consi-
dunt quod comiter uisentibus exceptū uiros iam: qui pre-
dictis ex prouinciis romane accreuerit rei pu: dicami-
(Aurelianus imperator) us flauius uopostos dicat Aurelianū imperatorē ex pro-
uincia dalmatia originem duxisse aut ortum syrmiis in
pannonia superiore & familia obscuriore ut dacia ripen-
(Probus imperator) si uel mesia et probum augustū pariter ex pannonia:
syrmiensi urbe: nobiliorem matre q; patre. Iulius uero
(Maximinus augustus) capitolinus Maximinū imperatorem ex tracia gothis: et
(~~ex thracia gothis~~) alanis parentibus originē habuisse dicat firminusq; satur-
(Carus imperator) ninus scribit Carum imperatorē Illiricianis parentibus
fuisse romanū ut mediolanensem auo aquileiense:
Domicianū autē scripsisse multi et inter eos paulus dia-
(Constantinus) conus in dalmatia natū fuisse. Constantinū supra dixi-
mus patre gallico natū fuisse in britannia nūc anglia
Sed hoc in loco facti sui utinam ita felicis sicut eximii ha-
benda est ratio. perierūt uero que de constantino ab ami-
ano Marcellino eleganter scripta erant: primusq; omniū
ex christianis qui historias attigerit paulus diaconus
aquileiensis de constantino sic habet Constantius uir
bonus suos omnes uoluit diuites esse: modice indutos
rū amicis cōmedebat obiit in britannia constantino fi-
lio successore relicto: quem ex helena concubina susce-
perat hic fuit secundus imperator christianus post phi-
lippum. Milites contra eū creauerūt imperatorē max-
(Maximinus herculius) encium filiū maximini herculii: qui in lucania moraba-
tur: fuerūt tūc quattuor imperatores. sed constātinus
(Ad pontē Miluiū) superato ad pontem miluiū maxentio et licinio: in pan-
(Constantinopolis quo anno condita) nonia solus imperator Constantinopolim anno a con-
dita urbe roma undecies centeno ex bizantio fecit: post
trigintа annos obiit in comodie filiis dissidentibus

Iulianus factus cesar superauit alemannos: constantio in
persis occupato: qui audiens iuliani inuasisse imperium
in eum ueniens apud silitiam obijt. Asia nunc reliqua no
bis est: que sicut alijs duabus orbis partibus par amplitu
dine est: ita huiusmodi rerum de quibus apud nos nunc agit
copia: easdem equat Asie administrationi duo ex romanis ui
ri optimi talia iecere fundamenta: ut cito multisque in ea
populus profecerit romanus. Quintus enim scevola qui in
consulatu M crasso collega fuit Asiam prouincia minore
dictam adeo fortiter et integre administrauit: ut senatus
iuris post eum magistratibus: pro norma et exemplari de
creto proposuerit. Et ptolemeus rex cum populum romanum
filio reliquisset tutorem missus M emilius lepidus pon
tifex maximus patrem se potiusque tutorem gessit. Sed
colonias postea multas breui per omnem asiam habuere
romani. primusque pompeius primam in cilicia pompeio
polim edificauit: qui et Euphatinam a mitridate condi
tam a se uictam coloniamque constitutam pompeiopolim
appellauit. Idemque in mesopothamia hebetam sue uicta
romani imperij terminum constituit. Secundus G. cesar
fuit a quo berritus colonia est deducta et felix iulia appel
lata. et pharus insula ad uicum ostium canopeum dedu
cta et dicta est colonia cesaris dictatoris: in capadociaque
claudij cesaris fuit colonia archelaus. Qui princeps
et in armenia superiore ad hiberiam de tigrani regnis
captas tetrarchias barbaris nominibus instituit. a quo
scriptum fuisse refert plinius a cymerico bosphoro ad
caspium mare. centum esse et quinquaginta passuum mil
lia: que excogitauerit perfodere. Nicanor seleucus:
quo in tempore a ptolomeo ceraunio sit occisus Vespasi

Constantius

ASIA

Q. sceuola

Asia minore

M emilius lepidus

Colonia pompei ...

CESAR

Romani imperij ... mesopothamia

Berithus colonia

CLAVDIVS

Tetrarchie

VESPASIANVS

Colonia flauia

annis sex imperator coloniam in finibus palestine deduxit
que dicta est flauia. Anzarbeum in palestina oppidum
prestans postea dictum est turris stratonis. que a condito-
re cesaraugusta primum. post cesarea sicut et nunc dicta
est. cuius meminit beatus hieronimus ecclesie doctor.
Alie fuerunt per asiam romane colonie. quarum obscu-
rior est fama. In troade allexandria ab allexandro ma-
cedone prius condita. In paphlagonia synopes. Vltima
quam reseruauimus Acconen a ptolomeo conditam egiptio
rege. quam claudius imperator coloniam romanorum
deductam ptolomaidis nomen retinere permisit. que
urbs proauorum nostrorum etate in xpianorum potestate
cum multis annis gloriosissima fuerit. ultima omnium
asie ciuitatum a christianis amissa. et tunc immunita so-
loque equata sicut et manet remansit. Vlpianus autem
iure consultus de censibus tractans aliam nos edocuit
in asia coloniam his uerbis. phenice splendidissima tyri-
orum colonia est in syria. unde est mihi origo nobilis
in regione syrie seculorum antiquissima armipotens.
federis quod cum romanis percussit tenacissima. Huic
diuus seuerus imperator ob gratiam in rem publicam
imperiumque romanum ob insignem fidem ius italicum
dedit. Nec parua fuit omnibus conseruandis coloniis
romanorum principum diligentia. Suetonius enim scribit
Cesarem octuaginta ciuium romanorum milia in transma-
rinas colonias distribuisse. et ne urbi exhauste ciuium
frequentia deesset sanxit. ne quis ciuis maior annis
uiginti. minor ne decem. qui sacramento non teneretur
plus triennio continuo italia abesset. Neu quis senatoris
filius nisi contubernalis aut comes magistratus peregre proficisceretur

Ius italicum

In asia quoque multis ab italia distantibus prouinciis refer-
tissima: cum ad munitionem colonias constitui parum uide-
retur: aliam romani duces inire gubernationis formam
magistratibus regionatim noua appellatione institutis
a quibus populi in fide et obedientia continerentur. In
celo syria enim tetrarchie due zinderona et gabena
institute sunt. Et iudea in duodecim tetrarchias diui
sa est: qui ingratus a romanis mittebantur. In mesopotha-
mia prefectura fuit prope celloroen: que et charra e
dicta: morte crassi notissima. Armenia uero prefe-
cturam habuit. Corbuloque dux ad portas usque caspias
domuit gentes: quasquidem portas ne parthorum
gentes indomite persarum regna inuaderent. Allex-
ander macedo posuerat. Inter que ea duo parthorum
et persarum regna: fuit palimira urbs nobilis diuitiis
solo et aquis amenissima: que arenis ab omnibus ter-
ris diuisa: et exempta quadam sorte in die fuit. Sed
et sinum maris rubri ethiopicum primo intrauere
milites missi a nerone principe id bellum cogitante. Pe-
tronius namque eques romanus augusti temporibus:
cum ea loca primus armis penetrasset. romanis id bel-
lum suscipi posse edocuit. At postquam inaccessibilium pene
locorum suborta mentio. ad principum romanorum cogita-
tiones potius quam gesta traxit: certiora de illis affe-
ramus. Augustus ipse octauius egyptum in prouincie for-
mam redactam: ut feraciorem uberioremque annona
urbem redderet. fossas omnes in quas nilus exonerat ob-
limatas longa uetustate: militari opere detersit. Ve-
spasianusque capadocie propter assiduos barbarorum
incursus legiones addidit: consularemque rectorem im-

In celosyria
Tetrarchie due
Judea i(n) duodecim tetrarchias
Charra prefectura
In Armenia prefectura
Caspie porte
Palimira urbs nobilis
Sinus maris rubri ethiopici
Petronius eques
Augustus f…
Vespasianus legiones addidit

posuit & M Antoninus philosophus prouincias ex pre
consularibus consulares. ac exconsularibus preconsu
lares aut pretorias pro belli necessitate fecit: per le
gatos bellū parthicū fecit. ita ut babilonem inde me
diam perueniret, et armeniam vindicauit. Allexand'
autē seuerus terram: que de hostibus capta est: limi
taneis ducibus et militibus donauit: ita ut eorum
esset: si heredes eorū militarent: nec unquam ad priua
tos pertinerent: dicens eos attentius militaturos: si
etiā sua iura defenderent: addiditque iis et animalia
et seruos: ut possent colere quod acceperant. Iulius
capitolinus scribit Gordianum iuniorem per her
uerba gloriatum fuisse ab atheniensium ciuitatibus
et reges persarū et leges amouimus: charras deni
de ceterasque urbes imperio romano reddimus. Nizi
bin usque peruenimus. Tanta autē fuit romanorum
in prouintiarū gubernatione cū iustitia: tum maxi
me comitas liberalitasque: ut principes et populi eorum
dulce iugum libenter ferrent. quod quidem aureliani
imperatoris temporibus declaratū est. Eo enim apud
persas sapori, seruiente: quem in equum humeris atto
lebat: Bractiam: hiberi: et albani et thaurosithe
saporis litteras nō receperunt: sed ad romanos duces
scripserunt auxilia policentes. Immisitque galienus:
dicti aureliani filius odenatum ducem suum: qui
persas cum uastasset Nizibin et charras et omnem
mesopothanniam in potestatem romanorum recepit
Thesiphontemque peruenit fugatusque sapor: rex cum
suis satrapis: Quare galienus participato imperio
odenatum uocauit augustum. et monetam eius: qua

per sas captos traheret. nudi iussit. Scribit cicero in
oratione contra gabiniu habita. no licuisse fasces secula-
res ingredi allexandriam. et eius facti ratione trebelli- Alexandria qua fasces
us pollio in allexandri ex triginta tirannis unius uita romani no ingrediebant.
hanc affert. Apud menfiticos uates in aurea columna
egiptiis litteris scriptu fuisse. egiptum liberam fore tu
in eam uenissent romani fasces et pretexta consulare Pretexta [illegible]
indumentu. Et tamen uidemus romanos principes cu
allexandriam imperio tenerent. ab ingressuque abstinerent
magna in omnem prouinciam beneficia contulisse. probum Probus imperator in egypto
eni imperatorem scribit flauius uopiscus. Milites in egipto fecit pontes templa porticus
nuqua otiosos esse permisisse. Extareque apud egiptu eius basilicas.
opera. que per milites struxerit. ut plurimis ciuitatibus
pontes. templa. porticus. basilicas. qui ora fluminu mul-
ta patefecerit. paludes plerasque siccauerit. atque ibi agros
ortosque constituerit. Idemque probus per isauriam latroci- Isauria latronum [illegible]
niis semper infamem loca que anguste adeuntur. priuatis
donauit. addens ut eoru filii ad annum etatis duode-
uigesimu in militiam mitterentur. ne latrocinari discerent.
Idemque facta pace cum persis ad tracias redit. et centu Probus C^m basternorum [illegible]
millia basternaru septentrionaliu scithis contermino- [illegible] romanum [illegible]
rum in solo romano constituit. qui omnes fidem seruare
Carus etia imperator cu tota charras rebelles in meso- Carus imperator ad thesi-
pothamia recepisset. ad thesiphontem et ipse sicut ode- phonte
natus peruenit. sed cu fulminis ictu ictus interisset. fa-
ma ferri ceptum est. fatis prohibitu esse. ne thesifonte Fatis prohibitum ne thesifon-
romanu transeat imperiu. preclara procul dubio fue- te romanum [illegible]
runt gesta. que romani principes subigendis asie et a-
liis orbis prouinciis patrarunt. Sed memoratu dulces
atque iocunde sunt artes bone. quibus illis administrandis Artes bone quibus im[illegible]
romani [illegible]
prouincias

et in fide conservandis utebantur. M. Cicero in Asiam que
minor dicta est: nunc Turchis subditam propretore missus
multa ad Atticum scribens notanda dicit: quorum partem
hic subiciemus: optamusque nostris exemplar esse proposita
qui ad provincias romane ecclesie a romano pontifice se-
natuque cardinalium mittuntur. Nos Asia accepit mirabiliter
adventus noster: ne minimo quidem fuit sumptui. Scito
non modo nos fenum aut quod de lege iulia dari solet non
accipere: sed ne ligna quidem: nec preter quatuor lec-
tos et tectum quicquam multis locis: nec tecti quidem: et in
tabernaculo manere plerumque. Sic in provincia nos geri-
mus quod ad abstinentiam attinet: ut nullus terror in-
sumatur in quenquam. Id fit etiam et legatorum et tribunorum
et prefectorum diligentia. Nam omnes mirifice studeant
glorie nostre. Aditus etiam ad me minime provinciales
nihil per cubicularium: ante lucem inambulo domi
V ut olim. Iudeam habemus in descriptione provinciarum asie omi-
simus Iudeam: ut eius populi pervicaciam duritiemque
romanis veteribus cultu etiam idolorum servientibus
non aliter quam nostris christianis exosam [fuisse] detestabilemque osten-
damus. Marcus Cicero in oratione pro Lucio Flacco. Cum
aurum iudeorum nomine quotannis ex Italia et ex om-
nibus nostris provinciis Hierosolymam exportari sole-
ret id decreto ne fieret prohibitum est. Quis est iudices
qui hoc non vere laudare possit. Exportari aurum non
oportere. At Gneus Pompeius captis Hierosolymis victor
ex illo phano nihil attigit. In primis hoc ut multa alia
sapienter tam suspitiose et maledice civitate locum ser-
moni obtrectatorum non reliquit. Non enim credo religione

[Marginal notes:]
[illegible]
IUDEA
Aurum ex Italia Hierosolymam
phano hierosolymis
Suspitiosa et maledica gens Iudei

et iudeorum et hostium impedimento prestantissimo impe-
ratori: sed pudorem fuisse: sua cuique ciuitati religio
legi est. nostra nobis. stantibus hierosolimis pacatisque iu-
deis tamen istorum religio sacrorum. a splendore huius
imperii: grauitate nominis nostri: maiorumque institutis
abhorrebat. nunc uero hoc magis quod illa gens quid de
imperio nostro sentiret ostendit armis: quam cara diis
immortalibus esset docuit: quod est uicta: quod locata: quod seruata.
Viros nobis ex asia uel principes uel prestantes qui in roma-
ne rei publice decus utilitatemque transierint ostendere re-
liquum est. qui tamen parum multi fuerunt. primusque tempore
occurrit Aulus archia poeta dequo origine anthiocheno
Marcus cicero in oratione pro eo habita cum ex Sicilia cum
eodem lucullo decederet uenit eracleam: que cum esset ciui-
tas equissimo iure ac federe: ascribi se in eam ciuitate uo-
luit Adsummamque nihil aliud cicero in ea oratione osten-
dere conatus est. quod et fecit. quam hunc archiam ciuem fu-
isse romanum Secundumque ciuem ex asia et imperatorem
roma habuit Alexandrum seuerum mamea genitum chri-
stiana muliere uirum imperatoremque optimum que helius
spartianus ex arcena assyrie oriundum fuisse dicit Alius
trebellius pollio magis innuit quam affirmat. ex asia fuis-
se Marium fabium qui inter triginta tyrannos nume-
ratus est: imperii per gallieni tempora inuasores cuius
fuit illa prestans argutaque de seipso adignobilitatis purga-
tionem oratio Scio commilitones mihi obici posse artem
pristinam: cuius mihi omnes estis testes sed dicat quisque
quod uult. ut ferrum semper exerceam: non uino non flori-
bus non mulierculis. non popinis ut facit gallienus indi-
gnus patre suo et sui generis nobilitate deperiam. ars

Religio est lex: quibusque

Aulus archia poeta anthiocenus

Ciuitas equo iure

Alexander seuerus mamea genitus

Marius fabius faber imperii inuasor

Fortis uiri oratio

Ars ferraria

fuisse

mihi obiciat ferraria dum exerceam gentes ferrumque illi
tractasse me suis gladiis recognoscunt. Italiaque et omnis
alemania omnisque germania in ceteris que adiacent genti
bus: romanam primum ferratam putent gentem. et specia
liter in nobis ferrum timeant. Et flavius vopiscus firmum
imperatorem e seleucia asiaticum fuisse dicit qui primus ex ro
manis saracenos mercatores ad indiam navigare curavit.
Multo superius longiusculo tractatu a nobis dicta de urbis ro
me civium incremento. quod omnibus iam sicut et nobis con
stare credimus. a data non minus prudenter quam liberaliter
civitate latinis. et ipsam circumstantibus urbem primo post
aliis italie civitatibus et viris demum externis provenisse
ut nunc acto mode liceat replicare quod supra ex tito livio
sumptum scripsimus. dum nullum fastiditur genus in quo virtus
eluceret romanum crevisse imperium. Ad nostrum itaque ordi
nem redibimus. ut ostensis superiore loco magistratibus rem
publicam gubernantibus. et civium ac populi multitudinis
origine proposita. cuius multitudinis circa gubernationis
ipsis erat magistratibus demandata formam edoceamus. qui

COMITIA

fieri tam multi ac prope infiniti populum constituentes
romanum cives romam ipsos deligebant consules. preto
res. et alios magistratus. Appellarunt vero maiores comitia
deligendi magistratus preditos formam. de qua M. varro sic
habet. Comitium quod ibi coibant comitiis curiatis et litium
causa. Unde patet quod infra dicturi sumus. an hoc comitii lo
co. non consules. pretores. ediles. censores. et tribunos
sed in campo martio fuisse delectos. Et aulus gelius in nocti
bus atticis locum coeundi tempusque et actum ipso eodem
comitii verbo significari dicit. locus autem ita nunc ut post
diruta iam pridem que solo supereminebat edificia effodi
endis fundamentorum lapidibus in calcem concoquendis.

solent in aduocatorū nūo erunt Et cicero pro aulo clue
tio Erat enī rome sūma copia patronorū hominum
eloquentissimorū atq; amplissimorū qui patrom cum
causas agerent oratores sunt dicti. Festus enī inquit
Orare antiqui dixerunt agere Unde et oratores carū
actores et oratores qui nūc legati populi romani man
data p agerent. Unamq; familiam rome dicit fuisse pli
nius curioni. inqua tres continue fuerūt oratores. Vim
autē eloquētie oratorū fuisse in ciuitate libera maximā
nō est nostrū nūc disserere. sed uidemus eam principum
temporibus dignitatē suam parua exparte retinuisse:
plinius enī orator historici nepos romano scribens. Dis
tingor centū uiralibus causis quo me exercent magis
quā delectent. sunt enī pleraq; parue et exiles: raro i
cidit uel personarū claritate uel ingenii magnitudine
insignis: adhoc p pauci cum quibus iuuet dicere ceteri
audaces atq; etiā magna exparte adulescentuli obscuri
ad declamandū huc transierunt: tam irreuerenter
et temere. ut mihi attilius noster expresse dixisse uide
atur: sic inforo pueros acentūuiralibus causis auspi
cari: ut abhomero in scolis. At hercule ante memoriā
meā ita maiores natu solebant dicere ne nobilissimis
quidem adulescentibus locus erat: nisi abaliquo consu
lari producerent. tanta ueneratione pulcherrimū opus
colebat. Facit uero plinius que nūc i manibus habemus
ut uim dicamus adoratorū orationumq; materiā plurimū
spectans Orationes scilicet acicerone et multo magis
aceteris oratoribus aliter habitas dictasq; fuisse quā
nūc scriptas habeamus. Ipse enī plinius cornelio tacito
scribens oratori item sue etatis p̄stantissimo sic dicit.

et ciceronis orationes: pro murena: pro uareno In quibus
breuis et nuda quasi subscriptio quorundam criminū so
lis titulis indicatur. Ex his apparet illū multa dixisse cum
ederet omisisse Item pro cluentio ait se totā causam ueteri
instituto solū perorasse: et pro cornelio quatriduo egis
se ne dubitare possimus que per plures dies ut necesse
erat latius dixerit postea recisa et purgata in unū librū
grandem quidem unū tamē coartasse et idem cicero
bruto suo sic accidisse commemorat qui contionē a se
editam nō prius ediderit quā ab ipso cicerone correcta
fuerit Dolobelle enī sic scribit Brutus uero misit ad me
orationē suā in contione capitolina habitā: petiuitque a me
ut eā corrigerē antequā ederet Est autē cum scripta ele
gantissime tū sententiis uerbisque ut nihil melius potu
erit Et duo uerba Festus exponit aliquando nobis in hac
causarum materia usui futura Cognitorem esse dicens
qui litē alterius corā eo cui datus est tractat Procurato
rem autē absentis nominē actorem fieri Nonius uero nox
am dixit esse leuem culpam noxia nocentia Et cicero
legū secundo de capite pecuniis de ambitu legis que non
magis indicias quam uerbis sa sanciendā sunt adiungitur
noxe pena par esto ut in suo uitio quisque plectatur capite
auaritia multa honoris cupiditatis ignominia sanciatur
Et multa uarro de agricultura ex ueteri instituto bobus
et ouibus fuisse dicit: cū tamē plinius dicat pideter ne
da multa bouem priusquā ouem fuisse acceptū. Liuiusque
in quito scribit consules L. papiriū crassū L Iuliū tulisse
legem de multarū extimatione post predicta carcer et
alia puniendis facinorosis instituta loca sequuntur De car
cere cicero oratione in catilinam secunda Sentiet esse

carcerem: que uindicem nephariorū ac manifestorum
scelerū maiores nostri esse uoluerūt. Et latumias que
carceris loco rome fuerūt. Asconius secunda actione ī
uerrem inquit: Carcerē siracusis fuisse: q̄ lingua sicu
lorū loca ex quibus lapides excauabant̄. sic dicunt̄. Erga
stulum uero dicit placidus gramaticus dici agreco. ubi
damnant̄ noxii ad aliquod opus faciendū: ut solent gla
diatores: et qui exules marmora secant. Culleumq; di
cit placidus gen̄e masculino dici saccū ex corio factū
in quo parricide cū simia et gallo et serpēte inclusi ī
mare proiciunt̄. Nonius autē marcellus ubi hec nu
merat facinorosis in p̄tate cū eorū incomodo obtine
dis. Numellas ligneas: compedes. pedicas. boias. ner
uos: cathenas: et festus pompeius magisq; diffuse aul'
gelius Brutianos dicit olim fuisse qui seruilia omia
apud magistratus exercentes sontes uerberabat. q̄ cum
brutii et romanis pro hannibale rebellauerint. et diu
tissime in rebellione perseuerauerint. romani eis in
potestate receptis hanc inuxerūt notam: ut aucmine
alioq̄ brutiano homine predicta exercere faceret ingra
tis. Sub corona inquit aulus gelius dici consueuisse ue
di captiuos in seruitute: quia consueuerint uenundari
coronati in signū expositionis sue in uenditione. plinius
uero aliū in predicta re more seruatū fuisse commemorat
harena inquit esse uilissimā et albam: qua pedes tra
smare aduectorū qui uenales exponerent̄. denotaret̄.
Additq; publiū licinium sature scriptore: et consobrinum
eius maniliū astrologū et antoninū gramaticū: Tibe
riumq; oratorē ea harena pedes habuisse notatos. Sed
maiori nobis miraculo est: q̄ idem plinius de albis seruis

dicit qui nullo sicut prediti ingenio freti: sed quadam debacantis fortune iniuria proscriptorum pulsorumque patria civium romanorum sanguine et opibus ditissimi a magnatibus suis fuerunt effecti. Sunt que hi. Crisogonus sylle qui roscium amerinum impetit. Amphion Q. catulli. hilarus antonii. Menas et menacrates sexti pompei. hi namque quiritum proscriptorum sanguine ditati: pretoria dignitate ornati fuerunt nisi tantum de laureatis fascibus fortuna promisit hiis qui cretatis pedibus advenissent. Ad hanc fortune insolentia allusit iuvenalis. Nuper in hac urbem pedibus qui venerat albis. Sed contra licet inspicere et mirari eos qui a nobilitate divitiis doctrina et fastu ad calamitatem maximam deciderunt. Seneca epistola quarta. de pompei capite inquit pupillus et spado tulere sententiam: De crasso crudelis et insolens parthus: cesar iussit lepidum dextro tribuno prebere cervicem. ipse coactus prestitit. Et oppimius qui primus in consulatu vim dictatoris obtinuit missus ad iugurtam pecunia corruptus et condemnatus in fanniis consenuit. Q. cepio pretor triumphalis. pontifex maximus: senatus patronus appellatus in publicis vinculis obiit: cuius cadaver in scalis gemoniis diu iacuit populo inspiciendum. Lucius scipio post speciosissimum triumphum de rege Anthioco ducto. perinde ac ab eo pecuniam accepisset damnatus est. Sed iam nimis variorum fortune motuum mutatio ad inpertinentia huic loco traxit: ad verba redeamus licet sparsim colligenda quorum ignoratio causarum sive accusationis sive defensionis declarationem cui nos accingimus impedire posset. Servosque primum de quibus aliqua superius sunt inchoata et ab eis

dependentia attingamus. Florianus iure consultus
seruos ex eo appellatos dicit quod imperatores captiuos
uendere iubent et per hoc seruare nec occidere so
lent. et Venuleius dixit: seruum tam ueteratorem quam
nouitium dici posse: sed et ueteratorem non spacio serui
endi sed genere et causa extimandum. Nam quicunque
ex uenalitio nouitiorum emptus alicui ministerio pre
positus sit. statim eum ueteratorum numero esse: Et aulus
gelius scribit. pileati serui cum uenderentur dominum
nihil prestare debere. Et seruorum diem festum fuisse
uult festus pompeius idibus augusti: quia eo die rex
tullius filius ancille edem dyane dedicauit de qua
plutarchus in problematibus sic habet idibus sextilibus
diem festum agunt serui et serue. uxores autem capita
purgare et lauare consueuerunt. propter seruium regem
quem eo die serua natum ferunt. Capitis uero lauatio
ab ancillis cepta. ad liberas quoque peruenit. quorundam
ex seruis magnam fuisse fidei constantiam traditum est. An
tonium enim oratorem stupri accusatum seruus acerrime
tortus non prodidit licet conscius. Antistius restio ser
uum uehementius punierat. et tamen is atrium uiris
proscriptus fugiens a seruo liberatus est: qui senio quo
dam forte obuio interfecto: in rogumque posito et cre
mato superuenientibus persecutoribus restionem ibi
crematum ostendit. fuere tamen ex seruis nonnulli ma
gni periculosique dominis proteruie. L. crassus tribu
nus plebis G. carbonem accusauerat ad populum: seruus car
bonis scrinium ad tribunum detulit: in quo multa in
ueniri poterant accusationem adiutura. Crassus seruum
cathenis ligatum cum scrinio intacto remisit. Cicero pro

dictatoro · Cn · domitius tribunus plebis M · staurum accu
sare instituerat: seruus stauri ad illu accessit · multa ·
accusationi subministraturus: quem ille ligatu ad staurum
misit: Vnde prudenter egisse uidetur augustus: que sue
tonius scribit aduertisse: ne seruus uinctus unq tortusue
ullo libertatis genere ciuitate adipisceret. Aiaduertendu
aute esse in seruos proteruos cicero pro deiotaro orans
sic dicat · Nam ista corruptela serui si no modo impunita
fuit: sed etcontra aucte approbata · nulli parietes nram
salute: nulle leges: nulla iura custodient: Vbi eni illud
quod intus est atq nrm euolare potest contraq nos pu
gnare sit in dnatu seruitus · in seruitute dominatus · Et
puniendoru seruoru modu plutarchus in problematibus
sic tradit · furto aut in alio flagitio deprensos furcife
ros appellant maioru diligentie certissimu signu: quia
seruos in tali errato depssos lignum quod curru subest
furcam appellaru, collo per uiciniam deferre curabat:
ut ab omnibus euitaretur tanq flagitiosus: fuerut aut
no solu priuatim perniciosi, sed et publice periculosi
Nam liuius libro tercio tradit Exules seruosq ad qua ·
tuor milia et quigentos duce appio herdonio sabino no
cte capitoliu atq arcem occupauisse confestimq facta
in arce cedem coru: et bella serui excitauere seruilia:
de quibus dicendi aliud tempus erit · Et tame humanitate
tate in seruos utendu esse alii principes uoluerut Clau
diu eni refert Suetonius, cu quida egra et affecta man
cipia in insulam esculapii tedio medendi exponeret oes
qui exponerent liberos esse sanxisse: nec redire in di
tionem dni si conualuissent · et si quis necare mallet
qua exponere cedis crimine teneri: Adrianusq seruos

adinis occidi uetuit: eosque iussit damnari per iudices si
digni essent: De his uero qui liberi fuerint multa sunt
scripta quorum pauca colligemus Nonius marcellus scri
bit: Eos qui liberi fiebant caluos fuisse raso capite quo
rum liberationis modum liuius in secundo sic edocet pre
mium indici proditoris pecunia ex erario libertas et
ciuitas data. Ille primum dicitur uindicta liberatus quidam
vindicte quoque nomen tractum ab illo putant. Vindicio ipsi
nomen fuisse: post illum obseruatum ut qui ita liberarentur
in ciuitate accepti uiderentur et libertos multos dominis
fuisse clarissimos uidemus: in quibus semper primus est nu
merandus tiro tullius ciceronis libertus uir elegan
tissime doctus. qui dignus in gremio ciceronis minister
adiutorque fuit: adeo ut multa eius auxilio ut aucta
et correcta: uiuo cicerone: ut eo defuncto collecta et
ordinata sint habita: que perissent Vnde ad atticum
scribens cicero ipse: de tirone uideo tibi cure esse. que
quidem ego et si mirabiles utilitates mihi prebet cum
ualet in omni genere ut negotiorum ut studiorum meorum
tamen propter humanitatem et modestiam malo saluum
quam propter usum meum. Et plinius orator unum habu
isse libertum quem dilexit paulino scribens sic indicat
Est mihi semper in animo hoc nomen patris familie. quod
si essem nunc asperior et durior frangeret me infir
mitas liberti mei Zosimi: homo probus et offitio
sus: litteratus ars cuius et quasi in scriptio comedus: uti
tur tibie cithera parua: ultraque comedo necesse est.
Et uatinius imperator asie pro consul ciceroni sic scri
bit Dicitur mihi tuus seruus anagnostes fugitiuus cum
nardateis esse: de quo tu nihil mihi mandasti. Ego

tamen terra marique ut conquereret permandaui: et pro
fecto tibi cum reperiam Et ipē cicero ad quintū fratrem asie
propretorem. Esopi tragedi familiaris seruus tibi notus au
fugit. plato quidam sardianus hoīem comprendit. et in cu
stodiam ephesi tradidit: sed in publicā an in pistrinū non
satis ex eius lr̄is intelligere potuimus. Meliorē autē loco
seruos aliquādo fuisse habitos liuius in nono sic ostēdit
Gracchus uolonis qui militauerat libertatē ijs qui capud
hostis retulissent. supplicium seruile ijs qui loco cessissent
promisit liberatos postea beneuentū perduxit: ubi ciui
bus epulo p singulorū domos parato: epulati sunt. Volo
nes capite lana alba tecto partim accubantes qui p
be gesserant: partim stantes qui per ignauiam cessisse
rant: epulati sunt: Tradit Suetonius Tiberiū cesarem
libertinos qui se pro ciuibus romanis agerent publicas
se. Ingratos et de quibus patroni quererentur reuocas
se in seruitutē: aduocatisque eorū negauit se aduersus
libertos ipsorū ius dicturū. Et cornelius tacitus scri
bit nerone imperatore de manu missis in seruitute propter
ingratitudinē reuocandis in senatu actum Et manumis
sionis formā festus talem tradit. Manumitti seruus
dicebatur cū dn̄s eius. aut caput eiusdem serui aut
aliud membrū tenens dicebat hunc hoīem liberum
esse uolo: et emittebat eū e manu Proximi uero ab
iectione et uilitate seruis ex ijs qui nascebantur libe
ri abscissi: leonesque sunt habiti. Nam M emilius lepi
dus Genutio matris magne deū gallo hereditatē reli
ctam abstulit: indignū dicens: ut qui sponte abscissus
neque uir esset neque mulier hereditatē subiret aliena
prohibituque senatusconsulto ne abscissi sua presentia

petendi iuris pretextu tribunalia inquinaret Q. q3 metellus pretor urbanus. Vetiliū leone in ea testamentaria succūbere. ferit: nulla ratione alia quā quia eū pro uiro habendū nō censuit Viliora quoq3 supius in omni ciuium corpore seruos. libertos: abscissos: et lenones attigimus: digniori conditioni et eius origini doctrinarū et literarum que omīs uirtutis fomēe semper fuerunt cultoribus manū apponere liber. erit q3 a cicerone principiū que tanti lr̄e ac doctrine esse fecerunt: ut plinius et eū imitans aurelius augustinus affirment: solū in rebus humanis fuisse, cuius ingeniū romano imperio sua magnitudine et excellentia par sit habitū. Is eni pro aulo archia poeta orans sic habet Ego multos homines excellenti animo ac uirtute sine doctrina nature ipsius habitu prope diuino per seipos et moderatos et graues extitisse fateor: etiā illud adiungo sepius ad laudem atq3 uirtutē, naturā sine doctrina, quā sine natura ualuisse doctrinam. Atq3 idem ego contendo: cū ad naturā eximiam atq3 illustrem accesserit ratio quedam conformatioq3 doctrine: tum illud nescio quid preclarū singulare solere existere. lr̄as autē posteritatis ca reperitas fuisse que subsidio obliuioni esse possint. idē cicero pro publio silla ad iudices dixit: et in predicta pro archia orone. pleni sunt libri. plene sapientium uoces: plena exemplorū uetustas: quā iacerent in tenebris omnia: nisi literarum lumen accederet: hinc maximo semper in pretio, cū alia uatum scripta tum in primis historia fuit: Vnde plinius orator capitoni. Diebus ac noctibus cogito si qua me quoq3 possim

tollere humo Idem uoto meo sufficit: illud supra no
ti: uictorque uirum uolitare per ora. Sed satis est quod
prope sola policetur historia. orationi enim et carmi
ni parua gratia: nisi eloquentia est summa historia.
quoquomodo scripta delectat. sunt enim homines natura cu
riosi: et quamlibet nuda rerum cognitione capiuntur
C icero autem ipse et si in libris de oratore et de legibus
historiam summis extollit laudibus: quanti ipsam fece
rit ad lucium lucceium scribens sic ostendit Ardeo cupi
ditate incredibili: neque ut ego arbitror reprehenden
da: nomen ut nostrum scriptis celebretur tuis et infra:
neque enim me solum commemoratio posteritatis ad spem
quandam immortalitatis rapit: sed etiam illa cupidi
tas: ut uel auctoritate uel iudicio beniuolentie tue: uel su
auitate ingenii uiui perfruamur: et item infra.
unus enim xenophontis libellus in agesilao rege lauda
do facile omnes imagines hominum statuasque supe
rauit: placet enim hector ille mihi neuianus: qui
non tantum laudari se letatur sed addit etiam a laudato
uiro Et plinius orator ciceronis imitator ad maxi
mum. quid enim publice letius. quam clarissimos iuue
nes nomen et famam ex studiis petere Et ad corne
lium tacitum Equidem beatos puto quibus deorum
munere datum est: aut facere scribenda: aut scri
bere legenda: Beatissimos quibus utrumque horum. Et
caninio ruffo. hoc quicquid est temporis futiles
et caduci si non datur factis: Nam horum materiam
aliena manu: certe studiis proferamus: et quate
nus nobis denegatur diu uiuere relinquamus ali
quid quo nos uixisse testemur Scribens uero plinius

ad corneliu tacitu de eius ppetuitate historiaru uati
cinatus : id a tacito ipso postulat. quod cicero poscit a
luccio Auguror nec me fallit augurium historias
tuas imortales futuras. quo magis illis inseri cupio
nam si esse nobis curae solet: ut facies nra ab optimo
quoquo artifice exprimatur: nonne debeamus opta
re ut operibus tuis similis scriptor predicatorq
contingat. Sed quod ad corneliu priscum scribens
ipe plinius inquit: ita ab eo tempe fieri desyt: ut
nullos a mille annis/ paucos etate nra scriptores
presertim historiaru fuisse constet Inquit enim stul
moris antiquitas eos et qui singuloru laudes uel
urbiu scripserunt aut honoribq aut pecunia orna
re tam et si quis haberi potest dari que maius q
gloria et laus et eternitas. Et certe licet pecunia
raro donati sint scriptores: gloria tame et laude
nunqua caruerunt de qua re aliqua hic colligemus
siue doctrina et lras siue ornatos ob illas uiros
contingentia plutarchus in problematibus inquit
herculi et musis comunem statutu fuisse sacrorum
ritu qua hercules euandru lras docuisse perhi
betur: bono quidem exemplo: ut hospites amicos do
ceant et propinquos per que aute tempora scrip
tores rome esse ceperint Aulus gelius sic edocet An
no urbis condite quadringentesimo nonagesimo
bellum primu punicu inceptu: annis inde uiginti
pax facta: quo anno liuius poeta fabulas primu
rome dedit et paulopost ennius poeta fuit qui an
no etatis sexagesimo septio duodecimu annalem
scripsit Anno quingentesimo urbis neuius poeta.

fabulas apud populū dedit: qui stipendia fecit in pͥmo bello punico Annis inde quindecim secūdū bellū punicum. paulo post M cato orator et plautus floruerūt diogenesq; stoicus. carneades et critolaus romam uenerūt Vetustior tamē predictis noticia lrāꝝ fuisse uidetur in libris etruscorū quos rituales appellatos festus cotinuisse dicit quo ritu urbes condantᵘʳ arę edesq; sacrentᵘʳ. curie: tribus. et centurie: distribuantᵘʳ. fuerūt autē diu ante apud grecos lrē scriptoresq; maximo in honore Nam multi tradidere. Et aulus gelius enucliate colligit. homerū et hesiodum annis clx ante urbem conditam fuisse siluiis albe regnātibus anno post bellū troianū clx. Solon qͥ leges scripsit athemensibꝫ Tarquinio prisco regnante anno regni xxxiij Pitagoras samius in italiam uenit Tarquinij prisci filio regnāte. Archilochus poeta fuit tullo hostilio regnāte. Eschilus tragedus in signis quo tempꝛe plebs per secessionē tribunos sibi creauit Empedocles agrigētinus quo tempore fabij trecenti apud cremeram interfecti sunt Tunc bellum fuit peloponensiacum quod tuchidides scripsit anno urbis cccxxiiij fuerunt sophocles et euripides tragici: democritus philosophus et paulopost Socrates Anno urbis cccc. filippus amincte filius Alexandri pater macedonię regnat: paucis post annis plato ad dionisium Sicilię regem se confert. paulopost demosthenes orator. tūc alexander regnat: Aristoteles fuit: paulo post alter allexander molosus qui et acarnanus ī italiam uenit contra romanos Anno deinde cccclxx pirrhus cū romanis bellum

gerit Itaq; pus in italia floruerut grecia . ut pars ita
lie calabria . magna tuc grecia appellaretur . Vnde ci
cero pro archia . Erat italia plena grecarū artium
ac disciplinarū . studiaq; hec in latio uehementius tuc
colebantur . que nuc iisdem in opidis et hic rome ppt
tranquillitate rei pu . nō negligebant" . Fabule aut
quas supra est dictū dedisse liuiū a comedis scri
pte et recitate sunt . Nam comedias festus appella
ri dicit . ex eo quod initio in uicis iuuenes cantare
soliti essent crebro couenientes . Vnde comedia res
pricatorū et humiliū personarū comprendit . non
tam alto ut tragedia . sed mediocri et dulci stilo . Tra
gidia eni est genus carminis quo a poeta regū ca
sus durissimi et scelera inaudita . uel deorū resolu
tio describunt" . Coturniq; sunt tragica calciamen
ta quibus calciant" tragedi . qui in theatro dicturi
sunt alta et intonanti uoce . Est aute calciamēti ge
nus humile quidem . in modū crepidarū . sed tale
est ut dextro et leuo pedi couemiat . Fuit tame ma
ior honor annaliū q̄ comediarū aut tragediarum
scriptoribus . Primū eni maximi annales gesta pu
blica continentes, nō nisi a pontifice maximo scribeba
tur qui et cognomē inde habuerut . Et scipionē affri
canū superiorem uidemus ennium annaliū scripto
rem adeo dilexisse ut ipm in contubernio habue
rit . et postea mortuū sepulcro suo inferri ac eius
statuā ipi sepulchro cū suis poni uoluerit . Et plini
us scribit . Scipione emiliano res in africa agete
gerente . polibius annaliū conditor . ab eo accepta
classe scrutandi orbis afri gratia circuiuectus .

multa prodidit post hos maiori item in pretio fuerūt hu
philosophie inde liberaliū artiū studia que quidem libe
ralia studia Vlpianus legum lator diffinit appellata a
grecis quibus rethores gramatici geometre et arith
metrici operam darent Sed ad summam florente re pu
blica omnibus honos maximus fuit Asiniusque pollio pri
mus bibliotecam certam dedicauit uatum libris conser
uandis quorū librorū appellatione sic diffinit ulpianus
delegatis ut omnia uolumina siue in charta siue in membra
na siue in filira ut ipse appellat que est et biblus her
ba aut alio in chorio librorū appellatione continea[n]tur
P linius tamē dicit palmarū folus primo scriptitatū de
inde quarūdam arborū libris postea publica mo
numenta plūbeis monumentis Mox priuata linthe
is confici cepta aut ceris cartasque pergamū dedisse
et papirū ciuitate eius nominis circa babilone habitu
librorū autē lintheorū in quibus annalia essent no
tata Liuius sepe mentionē habet et de libris scrip
sit quos M terentius in ianiculo repperit repasti
nans agrū fueratque deffossi annis quindecim supra
quingentos et durauerant quia arcula marmorea e
rat ceris delibuta intus ut nec aer nec humor pene
traret Romano autē crescente imperio honor lingue
latine est habitus a quo orbis terrarū latinā loqu
tionē perdiscere coactus est Siquidem maiores nul
li grecorū nisi latine responderūt nec eos dicentes ali
ter audiuerūt Primusque molo rhetor ciceronis pre
ceptor in senatu grece auditus est Et claudiū imperato
rem scribit Suetonius Splendidū uirū greciæque prouincie
principem latini sermonis ignarū nō modo albo iudicū

crasisse: sed in peregrinatu redegisse Quantam uero operam uiri ceteris prestanciores rome litteris dederunt: quanta eas delectatione didicerint. et coli curauerint: qui intelliget et considerabit: nihil maius in ea urbe nihil optabilius litteris et doctrina fuisse agnoscet. Cicero M uarroni scribit Scito me postea quam in urbem venerim redisse cum ueteribus amicis id est cum libris nostris in gratiam: modo stet nobis illud una uiuere in studiis nostris a quibus antea delectationem petebamus. et infra tamen poterimus et scribere et legere politias: et si minus in curia atque in foro at in litteris et libris ut doctissimi ueteres fecerunt. Quis enim hoc non dederit nobis ut cum opera nostra patria siue non possit uti siue nolit ad eam uitam reuertamur quam multi docti fortasse non recte: sed tamen multi etiam rei publice proponendam putauerunt Et cicero ipse de se ipso cum rusticaretur sic dolobelle genero suo et tunc consuli scribit. Nihil est mihi crede uirtute formosius: nihil pulchrius: nihil amabilius: et infra ubi salutatio defluxit litteris me inuoluo aut scribo: aut lego: inde corpori omne tempus datur. Et terrentium uarronem Satis constat annos seculi supergressum scribendo interiisse Gn pompeius: et si non multum doctus fuit confecto mitridatico bello domum possidonii philosophi intraturus fores percuti a littore uetuit. Scipio superior quod supra diximus Ennii statuam sepulcro suo imponi iussit. Et affrice titulus poetice est equatus M cato censorius anno etatis octogesimo sexto causam pro se egit aduersus temerariam iuuentutem. litteras grecas didicit. defendit galbam oratorem

accusatum. Ius civile senex didicit. Alterque cato uticensis
libros grecos in senatu lectitabat. nec vacaret. L. dru
sus senio confectus et ceccus ius civile docuit et dixit
popilius senator et lupus pontius eques romanus ce
lebres oratores forum frequentabant senio confecti et
ceci. P. crassus in asiam ad Aristonicum regem debellan
dum missus grecam linguam in quinque divisam idiomata
omnem didicit. Decius brutus nocte quam dies sequta est
sibi omnium extrema atque infelicissima et si hostibus
circumdatum se et quidem iam victoribus cernebat
libros de inmortalitate animarum nunquam lectitare cessa
vit. G. cesar predictos omnes non magis potentatu quam
litterarum amore ac ingenii peritia aut equat aut supe
rat qui preter multa que in hoc opere laudum de eo scri
bi possent: primus omnium instituit ut tam senatus
quam populi diurna acta conficerentur et publicarentur.
Omnes medicinam professos et liberalium artium doctores
quo libentius et ipsi urbem frequentarent. et ceteri
appeterent civitate donavit. Augustus vinctam in re p
ceteris quanti faceret litteras ostendit cum virgilio poema
ta cremari prohibuit: quem Suetonius dicit: tradi
disse viro consulari legato successorem ut rudi et in
docto in evolvendisque utriusque lingue auctoribus ni
hil eque sequtum fuisse quam precepta et exempla publi
ce et privatim salubria eaque ad verbum excerpta aut
ad domesticos aut ad exercitium provinciarumque rectores
aut ad urbis moratus plerumque misisse prout quique
monitione indigebant. Etiam senatui totos libros le
gisse et populo per edictum notos sepe fecisse. Vespasi
anus imperator ingenia et artes maxime fovit primus

qz ex fisco latinis grecisqz rethoribus annua centena constituit prestantes poetas uerno et artifices orna uit bibliotecas incendio absumptas inpensissime re parauit Helius spartianus scribit Adrianum traia ni familiaritate creuisse: causa precipue orationum quas pro imperio dictauerat Nam duodecimū annū ingressus habitū philosophie accepit: qui cū studeret in pallio et humi cubauit: paripathetice studiosus: audiuit Junium rusticum quem et reueritus est et sectatus: qui domi militieqz pollebat De alexandro autē seuero mamee christiane filio dicit idem spartianus Quotiens de magnis tractaret solos doctos ac disertos adhibuit Cum de re militari ueteranos et omēs litatos pre serti historiarū peritos Vitas principū bonorū uersibus scripsit: Cum inter suos conuiuaretur aut vlpianum aut doctos uiros adhibebat: ut haberet fabulas litatas quibus se recreari dicebat et pasci: habebat cum pri uatim conuiuaretur librū in mensa et legebat Rhe toribus: gramaticis: medicis: aruspicibus: methama ticis: mecanicis: architectis: salaria instituit: et audi tores decreuit et discipulos cum annonis pauperū fi lios tamen ingenuos dari iussit Et gordianū secun dum scribit Julius capitolinus: Omnes libros samo nici sereni preceptoris sui qui censebant^c. lxii^a que sibi reliquit habebat Vopostus autem flauius de au reliano principe scribit. Ephimeridas illius uiri scri ptas habemus: etiā bella charactere historico digge sta: que omnia ex libris lintheis in quibus ipe cothi di ana sua scribi preceperat pro tua sedulitate edisces curabo autē ut ex bibliotecā ulpia libri linthei profe

rant⁹ tu velim aurelianu in lras mittas & idem fla
uius de tacito imperatore cornelium tacitum scriptorem
historie auguste quod parentem suum eundem diceret in
omnibus bibliotecis locari iussit ne neglectus in curia
deperiret librum per annos singulos decies scribi pu
blicis in encosarchis iussit et in bibliotecis poni. Ide
uero flauius uopostus gesta probi augusti et quidem
benemerentis scripturus fructum monumentorum que
prebent⁹ aliis proprie sic expressit. Gn pompeium
tribus fulgentem triumphis belli pyratici. belli ser
toriani. belli mitridatici. multarum rerum maiestate sub
limem. quis tandem nosset nisi eum M tullius et T
liuius in lras misissent. paulum. scipionem africa
num. scipiones omnes seu lucios seu nasicas nomine
umbre possiderent ac tegerent. nisi comendatores
eorum historici nobiles atque ignobiles extitissent. Quid
quod flauius idem Humerianum imperatorem dicit ma
luisse statuam sibi senatus consulto in bibliotheca ul
pia tanquam oratori potentissimo. laudes uero aliarum
monumentis quam alibi tanquam cesari. fuitque hec statue
inscriptio. Numeriano cesari oratori potentissimo
laudes uero aliarum monumentis prostituentes be
atus aurelius augustinus si ex christiane religionis
institutis non curauit comendare. uituperationes ta
men euitandas in dei ciuitate sic ponit. Cicero in li
bris de re pu. scipione disputante a censore inquit
melius est quam a poeta notari. nec duodecim tabule
cum per paucas res capite censissent. In his quoque hanc
sanciendam putauerunt. si quis occentauisset siue

carmen condidisset quod in famiam faceret flagitiu ne alteri preclare. Judiciis enim ingratuum disceptationibus legittimis propositam uitam non poetarum ingeniis habere debemus. nec probrum audire nisi ea lege ut respondere liceat et iuditio defendere. Sed preter supradictos literarum fructus qui maximi erant nonullas quoque utilitates minores delectationesque romani aliis et doctrinarum artibus accipiebant. Sulpicius gallus quem in officiis cicero nimis assidua mathematicis operam dedisse carpit. in l. pauli exercitu contra persem ostendit lune defectum naturalem et nihil posse prelio officere pugnatum est. Et paulus uicit unde maximum duxit omniumque celeberrimum triumphum pariterque fecisse traditur periclem athenensibus. Et plinius orator ualeriano scribens sic contra uoluptates illicitas grauiter est inuectus qui uoluptatibus dediti quasi in diem uiuunt uiuendi causas cotidie finiunt. qui uero posteritatem cogitant et memoriam sui operibus extendunt. his nulla mors non repentina est. et tamen ipse Aristoni scribens de suis uoluptatibus aliquantum adiumento honeste quesitis sic dicit. facio nonnumquam uersiculos parum seueros facio et comedias. rideo. iocor. ludo. utque omnia remissionis genera breuiter amplectar. homo sum. Hec uero moleste fero. hanc esse de moribus meis existimationem. ut qui nesciunt talia doctissimos. grauissimos. sanctissimos homines scriptitasse me scribere mirentur. ab illis autem quibus notum est quos quantosque auctores sequar facile impetra-

ri posse confido. ut errare me sed cum illis sinaut. quorum nō seria modo uerū lusus etiam exprimere laudabile est. An ego uerear neminē uiuentiū. ne quam in speciem adulationis incidam nominabo. sed ego uerear ne me non satis deceat quod satis decuit M tullium. G caluū. Asinium pollionem M messalam: et hortensium. M brutū. sillam. Q catullū. Q sceuolam. G sulpiciū uarronem torquatos. G neuium lentulum getulicum. Anneum senecam: et proxime diuum augustum. diuū neruam. T cesarem. Virgilius cornelius nepos. Ennius. actiusque non quidem hi senatores: sed sanctitatis nomen nō distat ab ordinibus. Et idem plinius minuciano fundano: in laurentino meo aut lego aliquid aut scribo aut etiam corpori uaco. cuius fulcturis animus sustinetur. nihil audio quod audisse. nihil dico quod dixisse peniteat. nemo apud me quenquam sinistris sermonibus carpit. neminem ipse reprendo. Unde nō immerito idem socio senecioni scribens sic exultat. Magnū prouentū poetarū annus hic attulit. toto mense aprili nullus fere dies quo nō recitaret aliquis. Iuuat me quod uigent studia: proferunt se ingenia hominū et ostentant. Claudiū cesarem ferunt cum in palacio spaciaretur audissetque clamorē causā requisiuisse: cumque dictū esset recitare nonianū subitum recitanti inopinatumque uenisse. Sed iam usque adeo nos traxit et nuper cū plinio et supra cum aliis diuinis ueteribus lectū commemorationis

delectatio ut uerba paululū perquirere omni serinius
declarandis accusationibus et defensionibus neces
saria Varro de lingua latina. Nexi inquit sunt libe
ri qui suas operas in seruitutem pro pecunia quā
debebant dum soluerent locant. Et modestinus iure
consultus ait: Acceptilationem esse liberationem
per mutuā interrogationē qua utrisq; contingit
ab eodem nexu absolutio. Tollendi uero nexus causa
fuit T. ueccurius qui nexus ob es alienū datus cū
pati turpia nollet, uerberatus ab incestuoso que
relam patribus detulit. qui illū in carcere duci ius
serunt. Precarium esse dicunt Vlpianus quod p
cibus petenti utendū conceditur tandiu quandiu is
qui concessit patitur. et Marcianus: pignus inter
et ipothecam tantū nominis sonus differt. sed ulpi
anus aliter sic dicit. pignus proprie dicimus quod
ad creditorem transit. ipotheca cū nō transit posses
sio ad creditorem. Et Gaius dicit pignus proprie rei
mobilis constituitur. Vlpianusq; scribit. Redibere
est facere ut rursus habeat uenditor quod habue
rat. Pres inquit festus est qui populo se obligat:
interrogaturq; a magistratu si pres sit. ille respondit:
pres. Et asconius secunda in uerrē actione. predes
dicuntur satis datores locupletes pro re de qua apud
Iudicem lis est ne qui tenet diffidens cause posses
sionem deteriorem faciat tecta dissipet excidat
arbores. et culta deserat. Et placidus gramaticus
Vadem dicit sponsorem significare datum in re capi
tali. Cicero uadimoniū esse in iudiciis obligationē
bonorū cū promissione aliquid faciendi. quo non

impleto bona haste ex pom liceat: sic in oratione prop-
quintio ostendit Ad uadimonium nō uenit quis. so-
cius: etiā grauius aliquid propinquus. si res ista gra-
uissima: Et infra Ad uadimonium nō uenit quis so-
cius: etiam grauius aliquid ei debens concedere. qui cu-
te aut uoluntas congregasset: aut fortuna coniunxisset
et infra. Ad uadimoniū nō uenit quis qui tibi presto sē-
per fuit. Non dubitaui inquit cum uadimonium de-
sertū est bona proscribere. Sententie in causis nō so-
lum uarie seduariis et quandoque inopinatis causis
facte sunt Plutarchus in ciceronis uita. Licinius
macer uir et potentia sua et fauoribus crassi potens
peculatus a cicerone postulatus studiis magnitudinis
sue fisus et quia iudices inter se dissentire compererat
domū se recepit: et confestim mentum abradit atque
uelut superior in causa euasisset nitida stola ami-
ctus rediit in forum Inter hec apud pretoriū occurrit
ei crassus ac nuntiat: ut ille suffragiis omnium iudicū dam-
natus esset: quo dolore elanguit et diem obiit econt-
uero l piso a l claudio pulchro accusatus quod graues
et intollerabiles iniurias sociis intulisset iam pro cō-
dempnato habebatur, cum suborto imbre ipē iudicum
pedes exosculans os ceno impleuit: et misericordia
liberatus est: tanquā satis penarū lesis dedisset Celii
splendido terracine loco nati. cū pater in cubiculo in-
uentus esset occisus inquo alii ipi altero cubauerat
lecto: liberati sunt suspitione quod ostium cubiculi in-
uentū est apertū ipis post patris mortem dormienti-
bus Q attilius catalinus soranorum oppidi prodicti-
one reus pro damnato habebatur in foro. Tum quod ma-

vinius soter paucis uerbis dixit: si eum sontem com
perisset affinitatem dirempturũ: et sic attilius e
uasit G costonium propter multa enormia ualerius
ualentinus cũ damnari optinuerat: tũ in iuditio recita
tum est ipius ualerij carmen: quo per iocum poeticũ
affirmabat: se puerũ in pretextatũ uirgine ingenuã
corrupisse. ea in dignitate iudices costonio absoluto
ualerium flagitij ignominia notandum censuerunt
Q. flaminius a q. ualerio edili apud populũ accusatus
a quatuordecim tribubus iam condannatus erat: tũ
ipẽ alta inclamauit uoce: se insontem opprimi. et ua
lerius insolenter respondit: satis sibi esse si periret.
siue insons siue nocens: qua uoce audita cetere trib9
eum absoluerunt plinius orator in epla aduersum
Jullius bassus homo laboriosus et aduersis suis cla
rus accusatus est sub uespasiano a priuatis duob9
ad senatum remissus diu pependit tandem absolut9
vindicatusq; est: hoc illũ onerabat q homo simplex
et incautus quedam a prouincialibus ut amicis accepe
rat. Nam fuerat in eadem prouincia questor. h et ac
cusatores furta et rapinas ipẽ munera uocabat:
Appellationum que post sententias sequunt^a natũa Vlpi
anus breuiter sic diffinit Appellandi usus qua sit fre
quens quãq; necessarius qui nesciat nemo est: quip
pe cũ iniquitatem iudicanciũ ut imperitiam corri
gat: licet nonnũq benelatas sñias in peius reformet.
neq; em utiq; melius pronũciat qui nouissimus sñiaz
laturus est. Tempus iam admonere uidetur ut de
orationibus in accusatione ac defensione habitis co

ciens promissa exsoluamus Quo in loco de oratoria facultate multa et posse et fortassis aliquorum iuditio debuisse dici: non ignoramus: sed pleni redundantesque de ea re M. ciceronis quintiliani et aristoteles extant libri. et nos nec eam neque alias artes bonas docere aut laudibus longe repetitis ornare hoc in opere intendamus: satisque et super fuerit de ea arte id quod apud dictos scriptores aut non extat. aut obscurum et inuolutum est: modum et formam habendi orationes ciui apperire ac inspiciendam proponere: ut quomodo in suspicionem criminis adducti si sontes essent accusarentur damnarenturque aut perperam accusati defenderentur: maximum administranda uel potius conseruanda re publica adiumentum docere possimus ..

V mitaque oratoris laude a marco cicerone et ex oratione pro L. murena defendendo habita: contenti erimus. due enim inquit sunt artes que possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis. Una imperatoris: altera oratoris boni: magnum namque supra dixerat cicero esse dicendi laborem: magnam rem: magnam dignitatem summam autem gratiam: unde multos fuisse dixit qui cum initio hoc maluissent: post id assequi non ualuissent: ad militiam delapsi fuerunt Accusationes duorum erant generum: aut enim ciuis moratum gerere idoneus sui similem accusabat ciuem: aut prouinciales ciuem romanum repetundarum: de ui: aut aliter iniuriarum accusari ab idoneis quesiuerunt: quorum utrosque id a pretore opportuit impetrare sed potuit ciui: quod petitum erat ex officio pretor concedere. prouincialium uero querelam a senatu primum audiri: et ad pretorem deman

dari opportuisse Ascronius pedianus est auctor. cuius
rei formam primum ab ipso in uerris accusatione su-
memus. Cum siculi expilationibus coacti uerris
quem rapacissimum pretorem anno uno habuerant
eum accusari repetundarum ab amicissimo eis marco
cicerone magna quesissent instantia. is ad senatum
eos perduxit. et ipso suadente senatus consultum
facile impetratum est. quod pretor ad se delatum in albo
suo ex forma et de consuetudine palam legendum
proposuit. illique subiecit. decretam esse in g. uerrem
pro siculis accusationem. Quod autem de albo dictum
est. non solum apud pretorem. sed apud omnia collegia.
apud omnes magistratus seruatum fuit. ut ad primos
uestibuli parietes album esset spatium. in quo a colle-
gio magistratu ue publicanda scripto proponerentur.
hinc superius aliquando dictum uidemus quosdam
de albo centurie abrasos fuisse. Accusatione igitur
uerris in albo pretoris proposita reus iam habebatur
accusandus. quodquidem uerbum Ascronius sic expo-
nit. Reum fieri est apud pretorem legibus interro-
gari. Cumque in ius uentum esset dicebat accusator a-
pud pretorem reo. aio te siculos spoliasse. si tacuisset
lis sibi extimabatur ut uicto. si negasset petebat ac-
cusator a magistratu dies inquirendorum eius criminum.
et iusti ducebatur eius accusatio. Moris que moris fuisse di-
cit ascronius ut accusator obsignaret domum. et clau-
sa omnia eius quem accusaturus erat. ne furtorum
Iudicia aut in uasis aut in scrineis et locis constituta
abeo remouerentur. Ciceronemque dicit ascronius accu-
satione a pretore ad se delata, tempus inquisitionis

in siciliam dies Exsumpsisse colligendis lr̃is apopulis
et denunciandis testimoniis Cicerone et quinto fratre qui
secum in erat ex sicilia reversis: petiit utraque pars a
pretore patronos Nam plures aliquando et pauciores va
riantibus legibus dati sunt: quod asconius pedianus
oratione ciceronis pro M scauro exponens sic osten
dit. Orationem cicero habuit pro M scauro L do
micio enobardo: appio claudio pulchro consulibus:
Defenderunt scaurum sex patroni cum ad id tempus ra
ro quisquam pluribus quam quatuor uteretur: ac post bel
la civilia ante legem iuliam ad duodenos patronos
est perventum. Et licet pretor maiorem advocatorum
partem ex animi sui sententia claret: petentibus tamen
partibus quosdam denegare pretor nequibat. Et tamen
quis eorum causam susciperet principaliter pertractandam
quisve principalis esse deberet accusator: suo reser
vare iudicio admittebatur. Hinc servata fuit consue
tudo ut ante inchoatam accusationem advocatus ille
quem primum fore cuperet peteret quaeque pars orationem
ad pretorem ac iudices haberet: qua deferendam sibi cau
dictionem tenderet persuadere. Eaque oratio appellata
est divinatio de qua asconius ciceronis oratio in
verrem prima divinatio dicta Gn. pompeio et M.
crasso consulibus: Divinatio hec dicta oratio quia non
de facto queritur sed de futuro: vel quod in iurati
iudices in hanc causa sedeant. Alii quod res agatur
sine testibus et sine tabellis et his remotis argu
menta sola sequantur iudices: aut quasi divinent.
Et ipse cicero ad quintum fratrem ac sic scribens de ipsa divi
natione et numero advocatorum sic habet. Apud

tatone pretore erat diuinatio in gabiniu futura int menenium et Tneronem et antonium: sperabamq fore ut menenio daret. Ex eo aute nuo aduocatoru quos apretore solitos dari diximus post pmu: qui in dicta diuinatione dicenda obtinuisset. Alii et diuersis appellabant noibus: et diuersis fungebant offitiis. Nam obunbatores preuaricatores et sub scriptores erant. Obunbatores ascomus pma i uerrem actione fuisse dicit quosdam sordidos causidicos. qui iuuare acusatore adhibebant admora facien dam: du meliores aduocati citarent et se denuo cpararent ad dicendu. Subscriptores q dictos fuisse causidicos qui iuuare accusatore solerent: quo oportebat summisse dicere: datos q etia eosdem fuisse: ut oratores difficilius corrupperent. Preuaricatorem martianus fuisse dicit: eu qui colluderet cu reo et translatio munere accusandi defungeret. eo q pprias quidem probationes dissimularet. falsas uero excusationes admitteret. Vnde uidet festus proprie preuaricatore diffinisse: apreteregrediendo appellatu. Et cicero philippicoz secudo Iam uereor patres conscripti: ne quod turpissimu est. puaricatorem mihi apposuisse uidear qui me no solu meis laudibus ornaret: sed oneraret alienis. Et pro audo cluentio: an ut puaricaret iam id quoq ad corrupendu iudiciu pertinet. Et ascomus secuda i uerrem Multi ita fuerut subtiles puaricatores ut i tota actione fideles actores sint uisi: et i pma actione: uult ostendere etia premia preuaricatois sibi ostendisse uerrem. et cicero ite in diuinatione

Vide ne inimicū te fingas ut preuaricari possis Sed iam
ad iudicij ordinē ueniendū est: Aduocatis et predictis
administris a pretore datis: iudices a senatu petebant̃
qui simul cū pretore auditis partibus iudicarent. Re
fert ascomus diuinationē cicerōis in uerrem expo
nes tiberiū gracchū legem tulisse: ut equites romani
iudicarent et iudicasse perderent annos turpiter: et
tīc aureliū tulisse. ut senatores equites tribuni era
rij simul iudicarent: et secūda in uerrem dicit q̃ in
quinquaginta annis equester ordo iudicauit lege sempro
nia sublata ptāte pp̃to: scilicet sublata prouocatione
idest tribunatu plebis Et ascomius item in cicerōis
orationē pro cornelio de maiestate: Aurelia lege cōmu
ncata sunt iudicia inter senatores et equestrē ordi
nē et tribunos erarios Et: in ntra memoria teneo cū
pmū senatores cum equitibus romanis lege plotia iu
dicarent et idem ascomius in oratione cicerōis pre
dictā pro cornelio de maiestate. M plancius sillanus tr
pl. gn. pompeio strabone l portio catone consulibus
secundo anno belli italici cum equester ordo in iudi
cijs dominaret̃ legem tulit adiuuantibus nobilibus:
que lex eam vim habuit ut tribus singule quinos
denos suffragio crearent qui eo anno iudicabat q̃
numerus sexcentos quinq̃ et uiginti iudices conscri
ebat. Ex eo q̃ factū est: ut senatores quoq̃ in eo nume
ro essent: et quidā etiā exipā plebe quos a dignitate
tribunos erarios uocauerūt idemq̃ ascomius refert
in oratione ciceronis in l pisonem. pompeiū consu
lem legem tulisse ut ex tribus ordinibus maximi cen
sus iudices legerent̃ hi autē omes sexcenti uiginti

quinq; iudices cedulis inscripti erant singulis: que
cedule cereis ĩuolute pilis in urnam coniciebantur:
et cũ pretor iudices ni destinata iam accusatione a
senatu petisset. sortitio ex urna presentibus parti
bus manu pueri fiebat: unius et octuoginta pilarũ
ea tamen ut uidetur adhibita diligentia. ut pari
numero ex uno quoq; triũ ordinũ iudices haberen
tur. Sed priusquã apertis pilis causa agitaretur:
testes utriusq; partis a pretore per triduũ audiebãt
dicta eorũ iudices postea publicabant: quarta die
adesse omes in diem posterũ iubebant. quo die cũ
pretor adstantibus utriusq; partis aduocatis at
q; etiã ipsis partibus si uolebat. pilis apertis una o
ctogesima eductos iudices ad se conuenire iubebat.
eo aĩo et intẽtione ut eadem hora considerent oẽs.
et cũ accusator duas horas ad dicendũ reus tres ha
beret: illo die iudicaret. prius tamẽ quã sessũ irẽt
ex iudicibus pila eductis cerea: quinos ex singulis
ordinibus accusator totidem reus reiciebat: quos
diceret suspectiores: sicq; unus et quinquaginta iu
dices remanebant: qui sententiã simul cũ pretore
ferrent. Hec omnia a sconio nõ magis ex uerrinaꝝ
q̃ miloniane orationis expositione sumpta diximus:
et tamẽ nedũ eodem die quo actio inchoare
tur sententia ferebat. sed credemus iudemus uer
rine accusationis fuisse actiones: que et propter
dies feriatos et propt̃ comperendinationes. multis
mensibus protracte sunt. et tempus agendi ĩ ipis
actionibus singulis supradicto amplius datũ accep
tumq; fuisse ostendemus. Primũ tamẽ fatemur de

duabus horis accusatori tribus reo datis ī miloniana
causa fuisse seruatū · q pompeius tūc sine collega co
sul sic obseruari lege lata constituit · sed plinius uero
uidemus scripsisse Erciam tribus horis et dimidia
superrerat sex qui hora · Nam cū accusator ex lege
sex horas · nouē reus accepisset · Et idem ualerie pau
line sola uelatus toga perstitit · et quidem horis
septem nā tandiu dixit · et cicero ipē pro plancio Re
citetur q oratio que propt eius magnitudinē dicta
descripto est · Secunda tamē in uerrem actione cau
sam pdicte dubitationis nrē asconius sic tollere ui
detur · dicit em ciceronē nō usū fuisse in ea actione
perpetua oratione · sed breuiter crimina proponē
do ad singula testes dedisse · in fraq scipni sic exponit
argumentari est argumentis uti ad rem probadā
dicere amplificationē uti ad commouendū auditorē
oratione perpetua · Itemq credimus agendi tempus
id fuisse · quod pretor datisq iudices liti expediende
uoluerunt impendere · nisi consulatu senatus consules
ue aliquo respectu aliter iussissent · sicut pompei
um ī miloniana fecisse diximus · Comperendinatores
quid fuerunt Asconius secunda actione sic ostendit ·
Comperendinatio est ab utrisq litigatoribus ī uicē
sibi denuntiatio in perendium diem · namq cū in rē
aliq agerent litigatores et pena se sacramenti pe
terent poscebat iudicem qui dabatur post xxx^ta dies
quo dato inter se comperendinū diem ut ad iudi
ciū uenirent denuntiabant · hoc idem uero cicero
ipē melius et diffusius tercia actione sic ostendit
ut his ludorū diebus interpositis nemo istū compe

cendinatū sed condannatū iudicaret. Admo enī
comperēdinatū quod habet lex in se molestissimum
bis ut causa dicat͡ᵘʳ. Verū ut opinor glaucia p̄mus
tulit: ut comperēdinet͡ᵘʳ reus. Antea uel iudicari p̄
mo poterant uel amplius pronūciari. Reiectio iudi
cū de qua superius dictū a uerbi signficatione nota
est. De qua cicero pro plancio. An uero nuper claris
simi ciues nomine editi iudicis nō tulerūt cū ex C
XXV iudicibus p̄ncipibus equestris ordinis V et LXX
reus reiceret: quinquaginta referret. Omniaque potius
permiscuerūt q̄ ei legi conditionique parerent. Nos
neque ex delectis iudicibus. sed ex omni p̄plo editos ad
reiciendū sed ab accusatore institutos iudices ita
feremus, ut nemine reiciamus. Cicero item Attico
H am ut reiectio iudicū facta est: in maximis clamoribus
cum accusator tanq̄ censor bonus hoīes nequissimos
reiceret: reus tanq̄ demens lanista frugalissimū
quemque secerneret. Non enim turpior unq̄ā in ludo
talario consessus fuit: Maculosi senatores: nudi eq
tes. tribuni nō tam erarii quā ut appellant͡ᵘʳ erati. Iu
dicū uero delectus et nūs preter p̄dictos stantis rei
pu temp̄ibus factos sepenūo uariauit. Suetonius enī
de cesare scribit. Iudicia ad duo gn̄a iudicū redegit: e
questris ordinis et senatorū. tribunos erarios quod
erat terciū sustulit. Et de augusto ad tres iudicū decu
rias: quarta addidit ex inferiore censu que ducenta
riorū diceret͡ᵘʳ iudicaretque de leuioribus a tricesimo
etatis anno collegit. idest quinquennio maturius quā
solebat. ac plerisque iudicandi munus detractantibus
uix concessit: ut singulis decuriis per uices annua uo

tatio esset. Et galba iudicibus sex tam d curiani adiecti
precantibus non modo negauit: sed et concessum a clau
dio beneficium ut hieme Imminoqz iam adiudicandum euo
carent eripuit. Iudices autem ut prefertur deputa
tos maiores consilium appellauere. Cicero pro p quintio:
Queso g aquili . uosqz qui estis i consilio: et pro cosaio
qui ex ciuitate in senatum propter dignitatem ex senatum i
hoc consilium delecti estis propter seueritatem. Et infra. Cu
prohibeat iudices ut hoc quod maiores consilium pu
blicum uocari uoluerunt, presidium sectorum existimetur
Idque nos etiam uerbum per hanc occasione exponemus
Asconius secunda i uerre. sectorem dicit extimatorem
redemptoremqz bonorum damnati atqz conscripti qui
spem secutus lucri sui id est spem sequutus extimma
tionis sue bona omnia in auctore uendit: et infert pe
cuniam in erarium: et infra. Si conuictus sit reus atqz
damnatus pecuniam reddit extimata lite. hoc est i p
tium reductis omnibus furtis: quam summam pecunie pro
scriptis eius bonis sectores curabant. litisqz extimatio
non solum fit ex titulo propositi criminis: sed etiam ex aliis
probationibus que ex ante actis rebus apud iudices
consiterunt. Redeundum uero est ad ea que de iudicandi
ordine inchoata ab uarias uerborum expositiones se
pe interrupimus. Diximus supra ex asconio: ex iu
dicibus i octogesimo pila eductis quinos ex singulis
ordinibus accusatorem totidem reum reiecisse. sed ui
detur cicero i oratione pro aulo cluentio habita uolu
isse in arbitrio partium fuisse. unum et quinquaginta iu
dices qui ex reiectione manserunt. tandem mutatos fu
isse. quousqz partes concordes remansissent. similiterqz hec

uerba · Neminē uoluerunt maiores nostri nō modo
de existimatione cuiusq̄: sed ne pecuniaria quidē de re
minima ēē iudicē nisi qui inter adūsarios conuenisset:
Deinde pretores urbani qui iurati debent quenq; opti
mū in selectos iudices referre Iudicibus ea de qua dixi
mus diligentia preparatis: et testibus a pretore clam
auditis ad sedendū constituta die ibatur Eratq; ut
plurimū in foro sub rostris ipē consessus suggesto ex
tabulatis tā longo tamq; eminēte parato ut recto
ad lineā ordine sedentes nō solū cause actoribus sed
populo frequēti conuenturo conspicui essent et sub
sellia dicturis aduocatis testibusq; ac ipis partibus eo
rumq; actoribus data fuisse cū iudicat asconius tum
apertius dicit plinius ut inferius apparebit · Dumq; dice
ret accusans orator et pariter postea dū responderet
defendens testes quod supra diximus a pretore prius
examinati suo loco singuli a pretore interrogabantur:
qui palā et alta uoce ut a cunctis exaudirentur suum
aperiebant confirmabantq; testimoniū Nam refert
asconius ī milonianā ciceronis oratione: Casiniū
scolam testem qui erat cū p clodio quando occisus
fuit: et atrocitatē rei facte q̄ maxime potuit auxit
cū interrogaretur a pretore tanto tumultu milonianae mul
titudinis circumstantis exterritū fuisse: ut nimium ultraz
timens in tribunali a domitio pretore reciperetur · pom
peius igitur postea die cū presidio uenit. Quare territi
clodiani silentio uerba testiū per biduū audiri passi
sunt: Unde accidit ut multi ex partis utriusq; testibus
cū citati ad dicendū palam ea que pretori deposue-
rant ob metū et timore nō auderent comparere

dampnati fuerūt: quorū tamē maiorē partē clodianorū fuisse refert asconius et testes dicit Asconius iuratos productosq; solere nō solū ne falsa dicerent: uerū etiā ne que uera essent tacerent adigi. unde cicero ipē q̄rta in uerrem actione. Huc quoq; una sunt testes: cū interrogabunt᷒ obligent᷒ nō solū de iurisiurandi atq; existimationis periculo sedetiā de comuni inter se consciencia admonebunt᷒. Postq̄ aduocati utrinq; dixerant testesq; auditi erāt permittebatur accusatio et eius aduocatis et laudatores uiros urbis grauissimos potētissimosq; prout poterat in suā comendatione producerent. quibus licebat si coram ipi dicere et interesse uolebant aut si absentes essent per tabellas suffragari. Cicero tertia in uerrē actione. Ut i iudiciis qui decem laudatores dare nō potest honestius est ei nullū dare q̄ illū quasi legittimū numerū cōsuetudinis nō explere. Asconius i oratione pro M. Scauro. laudauerūt Scaurū consulares nouem qui aberāt per tabellas uni preterea adulescens laudauit frater eius cornelius faustus. Is in laudatione multa similit᷒ et cū lacrimis loquutus nō minus audiētes permouit quā scaurus ipē permouerat. Quem laudandi morē in obusū breui defluxisse plinius in hūc modū deflet. Sequitur auditores auctoribus similes: conuenit᷒ aconductis et redemptis in media basilica. tam palam sportule q̄ in triclinio dant᷒. exiudicio in iudiciū pari mercede transitur. hisdem latinū nomen est laudicenī. heri duo nomenclatores mei habent sane etatē eorum qui nuper togas sumpserūt ternis denariis ad laudandū trahebant᷒. Nec soli laudatores ad accusati

defensione tota pretore et consilio ante sententia. sed et supplicatores quoque propinqui et affines admittebantur Asconius pedianus in oratione pro M scauro Ad ceterum iudices cum sententie ferrentur ab uno latere scaurus ipse et M. glabrio sororis filius et paulus et p lentulus lentuli nigri flaminis filii et l emilius buca filius et g memius fausta natus Supplicauerunt et altera parte silla faustus frater scauri et g antonius licinius cui fausta ante paucos menses nupserat dimissa a memio et p. peduceus et g cato et M olena storrianus Quod autem diximus predictos ante sententia et asconius scribit cum sententie ferrentur supplicasse pariter uerum fuit Nam post auditos laudatores auctorum tabellis palam lectis pretor per uiatorem cistam circumferri iussit tabellis plena noua et pura cera delibutis quo preeunte uiator subsequtus e familia pretoris dignior quispiam a superiore consessu incipiens singulis iudicibus tabellam ita dabat ut ab unumquoque conspecto inspiceretur Intereaque tenente manu stilum supplices illi orabant Signabatque eo stilo iudex cum prelo quod sui esset iudicii quodquidem a nemine dum fieret licet tabella prelinique iudicarent intelligi poterat Nam qui absoluebat A qui condamnabat C litteras scribebat unicas Reuersique illico pretoris ministri tabellas in eandem recipiebant cistam et omnes duas et quinquaginta ad pretoris pedes in suggesto effundebant quibus separatis ad similitudinem tabellis facile erat discernere condamnatus ne an absolutus erat accusatus Videmus tamen in duabus Ab asconio factis enumerationibus aliquos ex iudicibus nec absoluisse neque condamnasse. cum

lrā que fuit traditū nō inuenimus In milomana enī sic
tradit Asconius: Condamnauerūt senatores decem.
absoluerūt septem: cōdamnauerūt equites romani
nouem absoluerūt septem sed ex tribunis erariis de-
cem absoluerūt sex damnauerūt quo in computo
tres iudices tabelle quid habuerūt nō ē traditū De
stauri autē absolutione sic tradit Asconius ut similis
predicto computus fieri nequeat nam dicit sententias
tulerūt senatores duo et uiginti: equites tres et ui-
ginti tribuni erarij sex Ex quibꝫ damnauerūt senato-
res quatuor equites duo tribuni duo Ad extremū di-
cit asconius Moris ueteris fuisse cū satis uisū esset
fluxisse uborum oratores hanc sibi necessitatē fini-
endē orationis imponere ut diceret: dixi: et ab
utraq; parte oratione cōsūpta ut consiliū dimitte-
retur pretor soleret pronuntiare dixerūt De tabellis
preter id quod longe supra diximꝰ sic habet cicero
ad quintum fratrē Quid plura de iudicibus duo pretorii
sederūt domitius et caluinus Is aperte absoluit ut
omēs uiderent et cato disruptis tabellis de circu-
lo se subduxit: et pompeio prius nunciauit Et pro
G rabirio postumo Ubi est igitur sapientia iudicis: in hoc
ut nō solū quid possit sed etiā debeat ponderet. dat
tibi tabella iudicij De subselliis preter illa que diximus
ab astonio sumpta sic indicat plinius orator in suis
iudiciis: que tamē a superioribꝫ statis rei publice plu-
rimū differunt Scribit enī eplām romano Attia ui-
riola feria splendide nata nupta pretorio uiro exhe-
redata ab octogenario parente intra undecim dies
quā illi nouercam amore captus induxerat qua

duplici iudicio bona paterna repetebat Sedebant iu
dices clxxx tot enī quatuor iudiciis conscribunt(ur). In
gens utrimq(ue) aduocatorū numerus. et numerosa sub
sellia prestantiū corona latissimū iudiciū multipli
ci circulo ambibat. Ad hoc stipatum tribunal atq(ue) eti
am ex superiore basilice parte qua femine et uiri et
q(uo)d difficile et uisendi studio imminebat. his que sup(er)
tam uarie sunt dicta expeditis bona condamnati o
mnia i(n) manus sectorū a pretore ponebant(ur) contra
ctaq(ue) inde pecunie partim lesis et damna passis ex
legis repetundarū forma dabant(ur) parti i(n) erariū referebant(ur)

m

AGNAM REI PUBLICE ADMI NISTRACIONIS PARTEM

superiores duo libri indicant poti
usquā ostendunt ceteras partes pa
ri inquisitionis labore: sed nescio an
pari utilitate tertius sit absoluet.
quamq(uam) ip(s)e omnes inter se administrationis partes
parem nō maioris utilitate quā necessitate habere ui
dent. Nam et si pulchrū et gloriosum fuit orbem ro
manū tam late patente(m) in unā rem publica(m) consulitma
re si moribus deligendis: si postea iudiciis facie(n)dis
ea adhibita est forma: ut tres ordines p(o)p(u)l(u)m consti

tuentes romanū ex omni gentiū nationūq; colluuione
conflatū suā publice et priuatim retinerent dignitate
auctoritateq; · et quod in re publica plurimi faciendum
est pro fortunarū et uirtutū modo equalitate · si in qua
predicta magne ut fuerit re publica administranda uti ·
litatis fuisse quis uidicabit · idem intelligere poterit
V ectigalia publicanos · tributa · redemptores · pretoria ·
sal · pecuaria · aquarū distributione · mercatores · fe ·
neratores · auctiones · hastas · annonam · et huiusmo
di multa · ex quibus pecunia rei publice neruus · et om
ne adminicula publice et priuatim consistunt · nō mi ·
nora superioribus dictis rei p. commoda emolumentaq; at
tulisse Vectigalia que sunt publica cū ondere pergit Vl ·
pianus in uborū significationibus · uerbi etiā uim satis
exprimere uidetur hanc scilicet q̄ premiū res publica
capit ex his que diuersis modis conuehi contingit publi
ca inter habent · nō sacra nec religiosa nec que publi
cis usibus destinata sunt · sed si qua sunt ciuitatū uelu ·
ti bona seu peculia seruorū ciuitatū procul dubio pu
blica habentur · publica uectigalia intelligere debemus ·
ex quibus uectigalia fiscus accipit · quale est uectigal
portus uel uenaliū rerū · Item salinarū et metallorū
et piscariorū · Festus pompeius scribit · lacus lucrinus
in uectigalibus publicis primus locatur emendus · omi
bom gratia · ut in delectu censu ne primi nocentur ·
C icero in legem agrariam rulli prima Censoribus ue ·
ctigalia locare nisi in conspectu populi romani nō licet
et infra · uectigalia locare nusquā licet nisi in hac urbe
& macrobius in saturnalibus dicit kl. martii consueuis
se uectigalia locari · Quantū uero uectigalia inter se ·

differant cicero in superiori oratione sic ostendit. an
obliti estis italico bello: amissis ceteris vectigalibus
quantos agri campani fructibus exercitus alueritis:
An ignoratis cetera illa magnifica populi romani vectiga-
lia per levi saepe momento fortune: inclinatione tem-
poris pendere. Quid nos asie portus: quid syrie rura
quid omnia transmarina vectigalia iuvabunt tenuissi-
ma suspitione predonum aut hostium iniecta. At vero hoc
agri campani vectigal tum eiusmodi sit: ut cum domi sit
et omnibus presidiis oppidorum tegatur: tum neque bellis infe-
stum nec fructibus varium nec celo aut loco calamitosum
esse solet. maiores nostri non solum id quod campanis ce-
perant non imminuerunt. verum etiam quod et tenebant
quibus adimi commode non poterat coemerunt. De eo-
demque vectigali cicero ad atticum scribit: portoriis ita-
lie sublatis: agro campano diviso quod vectigal sup-
est domesticum: propter vicesimam que videtur una con-
tiuncula clamore pedisequorum nostrorum esse peritura
quod autem cicero de vicesima timere est visus: ne
parva contiuncula eam tolleret. brevi evenisse vide-
tur. quod cum paulo prius fuisset instituta: numquam postea
fuit continuata: eratque id onus italie additum. ut omnium
rei frumentarie redditum vicesima pars populo roma-
no accederet. Vectigalibus autem publicis pro posse de-
fendendis ampliandisque cicero magnum semper studium
impendit. Vnde in verris accusatione actione secunda
In hac causa frumentaria cognoscenda hoc vobis pro-
ponite iudices. Vos de rebus fortunisque siculorum omni-
um: de civium romanorum qui arant in sicilia bonis de
vectigalibus a maioribus traditis: de vita victuque populi

romam congnituros Erat vero id vectigal digne dequo
cicero diceret Vitam victumque populi romani inde pendere.
Nam subacta a M. marcello sicilia agros omnes qui am
plissimi in ea insula feracissimique sunt: sicut ab hierone
et aliis regibus fieri consueuerat pro rei publice vectiga
libus retinuerunt: quos postea moris fuit aratoribus
locare: decimam inde reddentibus. idque vectigal pretor
um locare consueuisset: et recuperatores preter fideius
sores accipere: qui tamen curam inspiciendi quid arator
ageret et simul decimandi haberent: verres in faci
enda huiusmodi locatione: recuperatores ex suis ministris
accepit homines furacissimos. hinc est quod cicero in
predicta oratione actione sepe sic replicat. Illi viri
optimi de cohorte istius recuperatores: et infra Si me
hercule ex omni copia conuentus siracusani splendidis
simorum hominum honestissimorumque faceres potestatem
aratori non modo reiciendi sed etiam sumendi recupera
tores tamen hoc nouum genus iniurie nemo ferre pos
set. et item infra omnium controuersiarum que essent
inter aratorem et decumanum edicit se recuperatorem datu
rum. Paulus iure consultus. Vectigales alii dicuntur
agri ciuitatum alii non: Vectigales sunt qui inperpe
tuum locantur: id est hac lege ut quamdiu pro his vectigal
pendatur: tamdiu neque ipsis qui conduxerunt neque hisque
in locum successerunt ipsorum auferri eos liceat. Quanto at
non magis rei publice usui quam prouinciis utilitati es
sent: Vectigalium institutio Cicero ad quintum fratrem Asie
propretorem sic ostendit: Simul et illud asia cogitet
nullamque ad se neque belli externi neque domesticarum discor
diarum calamitatem abfuturam fuisse si hoc imperio non

tenerent. Id autē imperiū cum retineri sine uectigalibus
nullomodo possit: equo animo parte aliqua suorū fructu
um pacem sibi sempiternā redimat. Vnde nō iniuria
de laudibus pompei disserens cicero sic dicit. Aguntur
certissima et maxima populi romani uectigalia quibꝫ
amissis et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis.
Ceterarū prouinciarū uectigalia tanta sunt, ut iis ad ipsas
prouincias tutandas uix contenti esse possimus. Asia
uero tam opima est et fertilis: ut et ubertate agro
rū et uarietate fructuū: et magnitudine pensionis
et multitudine earū rerū que exportantur facile omnibꝫ
terris antecellat. Et uectigalia sua nō solū res publi
ca romana: sed unumquodqꝫ habuit municipiū: que ali
quando extra ipsius oppidi solū remotissima erat. Nam
attelani quod oppidū nūc est Auersa urbs prope Nea
polim in gallia cisalpina nūc lombardia unius oppidi
pretio comparati uectigalia habuerūt. Cicero cluuio:
loqutus sum de agro uectigali municipij attellani q
esset in gallia. et cicero bruto pro arpinatibus. Quo
rūquidem omnia comoda omnesqꝫ facultates quibus
et sacra conficere: et sarta tecta edium sacrarū locorū
qꝫ communiū tueri possint: consistūt in his uectigalibꝫ
que habent in prouincia gallia. Ad ea uisenda pecuni
asqꝫ que a colonis debentur exigendis equites romanos
misimus. publicanos appellauerunt maiores, eos
qui uectigalia et alios populi romani redditus exigē
dos certo constituto pretio redimebant: quorū ordi
nem et numerū amplissimū et personarū dignitate
potentissimū fuisse constat. Nam et equites romani
pro maxima parte erant qui conducebant et illis se

natus ceteriq; rei publice curã administratois gerentes
libentius quã alijs locabant · q equites ipi eo conserua
do proprij questus et emolumenti comodo pacem poti
us uectigaliũ amicissima quã bellũ optabant suadebat .
q et prouincias in quibus militabant attentiori cura
amotibus et hostium incursionibus defensabat · hinc
cũ is ordo plurimũ i comitijs iudicijsq; sicut ostendimq
ualeret eorũ amicitia magnates quiq; pre ceteris cicero
ipẽ querebat · Cicero in oratione pro plantio : qui publi
canorũ ordo quãto adiumẽto sit in honore quis nescit :
flos enim equitũ romanorũ · ornamentũ ciuitatis : fir
mamentum rei publice . publicanorũ ordine continetur
Cicero item quĩto fratri asie pro pretori : potes item tu
id facere : quod et fecisti egregie et facis : ut comemo
res quãta sit in publicanis dignitas : quãtũ nos illi ordi
ni debeamus · Ut remoto imperio ac ui ptatis ac fasci
um publicanos tamẽ grecis gratia et auctore coniungas
Et lentulo scribens cicero homini amicissimo · et quẽ in
periculo constitutũ consilio adiuuabat nosti consue
tudinẽ publicanorũ scis quã grauiter inimici ipi illi
quinto treuole fuerũt · tibi tamẽ suadeo : ut si quibus
rebus possis eũ tibi ordinẽ aut reconsilies aut mi
tiges : et tã stipedi idem · Me uniuerso ordini publicano
rũ semper libentissime tribuerim Et de prouincijs
consularibus decernendis orans cicero in maximo asie
prouincie periculo : ut pompeius illi preficeretur suadens
Iam uero publicanos miseros : me etiã miserũ illorum
uita de me meritorũ miserijs ac dolore · Et pro domo sua
ad pontifices : Proximus est huic dignitati ordo · se
quester · omnes omnium publicanorũ societates de meo

consulatu ac derebus meis gestis amplissima decre-
ta fecerunt. et gaium rabirium postumium pro quo
orabat cicero laudans. huius pater gaius curtius prin
ceps ordinis equestris fortissimus et maximus publi
canus. Nec tamē exigendis uectigalibus aliisque reddi
tibus ipsi equites romani militie addicti operā dabat
sed alios habebant ministros ciues romanos ad id
idoneos. qui mancipes appellati sunt quos asconius
in diuinatione. prima ī uerrem actione sic diffinit:
mancipes sunt publicanorū principes romani hoīes.
qui questus sui causa decimas redimunt Et cicero ipse
quinta in uerrem actione Quid est uerres ano ne
illam quidē tibi defensionē reliquam fecisti Manci
pes in istis rebus esse uersatos: mancipes frumētū
improbasse. mancipes pecunia cū ciuitatibus decidisse
Et alios equitibus romanis ad id fuisse ministros
cicero ad atticū sic inquit Tu autē lras sepe dari ta-
bellariis publicanorū poteris per magros scripture.
et porti et nrarū diocesum Tributū unde sic dictū
et quomodo originē habuit M uarro delingua latina
sic ostendit Tributū dictū atribubus quod ea pecunia
que populo imperata erat tributim a singulis exige-
batur Vnde per hanc occasione tribuni uerbū sic
idem uarro exponit Vt militi redderet es militare
tribuni sunt dicti. quod autē tributū conferrent ciues
uniuscuiusque ordinis status et gradus pro modo faculta-
tum: facta distributione per centenas partes sicut
etate nrā ueneti obseruat cicero ad brutū scribens
Ciuius imperatoris exercitus apud mutinā rei pecu-
narie indigentia laborabat sic inquit maximus

aut nisi forte me fallit in re publica nodus est in o
pia rei pecuniarie: obduruerunt enim magis cotidie
boni uiri aduocare tributi: quod centesima collatum
inpudenti censu locupletum uiduarum legionum premijs
omne consumitur. Impendent autem infiniti sumptus:
cum in hos exercitus quibus nunc defendimur: tum uero
in cuum. et tributi soluendi uetustissimum fuisse mo
rem liuius secundo sic ostendit. Tributum inde inditum:
patres conferre ipsi primi. Et quia nondum argentum si
gnatum erat es graue plaustris quidam ad erarium con
uehentes, speciosam etiam collatione faciebant. cum
senatus summa fide ex censu contulisset: primores
plebis nobilium amici ex composito conferre incipi
unt: quos cum apatribus collaudari et a militari eta
te tanquam bonos ciues conspici uulgus hominum uidit
repente spreto tribunicio auxilio certamen conferen
di est ortum. Et libro postea septimo liuius leuatas
fuisse dicit duas maximas res quia tributo et delec
tu supersessum. Quo autem tempore tributa postmo
dum in stipendia militum fuerint collata. liuius decimo
ostendit. Nam post triumphum apapirio cursore de
samnitibus ductum: ipse nihil militi dederat: sed pre
dam omnem in erarium contulerat. tributum tunc in stipe
dium militum fuit collatum. et libro primo tricesimo
liuius dicit. Cum cartaginenses argentum in stipendium
impositum adduxissent quia probum non esse que
stores renuntiarunt: experientibusque pars quarta
decocta erat: pecunia mutua rome sumpta detri
mentum argenti expleuerunt. Et ne mirum cui sit quod
de argento est dictum plinius affirmat: populum roma

nu uictis gentibus argentū nō aurum imparasse. Nec
uero sola urbs romana sed et multe prouintie et ur
bes quod supra ostendimus tributa soluerunt. De pau
lo eīn emilio supra est dictū q̄ macedonia et illirico
receptis tributū imposuerit. mediū tamen illius q̄d
regibus soluere consueuissent. Et scipio numantia
funditus excisa multas hispanie urbes tributarias
effecit. pompeius bello piratico confecto ponti urbes
et circūstantes tributarias effecit. Beroden regē
albanorū tributariū dimisit. Ne autē prouinciales
tributis indecenter grauarentur nonulli pn̄cipes pro
uiderūt. Nam suetonius de tiberio scribit. presidi
bus onerandas tributo prouintias suadentibus re
scripsit. Boni pastoris esse tondere pecus nō deglu
tire. Et helius spartianus de adriano dicit. cum
tributa multis remisisse. fuerūt predictis similia
emolumento rei publice portoria. de quorū minis
tris sic habet nonius marcellus portitores thelo
narij qui portū obsidentes omnia scissitantur. ut ex eo
uectigal accipiant. Et asconius secūda ī uerrē actōe
Portorij qui portoria redimūt. Liuius autē secundo
dicit. portorijs quoq̄ et tributo plebs liberata. ut
diuites conferrent qui oneri ferendo essent. Pau
peres satis stipendij pendere si liberos educarent
Et diligentiā que exigendis portorijs adhiberetur
cicero secūda ī uerrē actōe sic ostendit. Inuenio duos
solos libellos a L. curio canuleio missos sociis ex por
tu siracusis. In quibus erat ratio scripta mensiū co.
plurimū rerū exportatarū istius nōie sine portorio
Salis item aliud fuit romanis maximū uectigal

liuius in quinto Ancum martium regem primo instituisse salinas et populo salis modia sex in congiarium dedisse dicit: sed postea unde tricesimo nono liuius scribit:
Vectigal etiam nouum ex salaria annona statuerunt. Sex- tante sal et rome et per totam almaniam italiam erat: et sextantem infra docebimus sextam fuisse uncie partem eris scilicet ut si ad nram referremus etatem duobus qua- trinis salis libra uenderetur. Rome precio eodem: plu- ris in foris et conciliabulis et alio alibi precio prebe- dum locauerunt. Sed uectigal commentum alterius ex censo- ribus satis credebant populi quod iniquo iudicio damna- tus esset In precio salis maxime oneratis tribubus quarum opera damnatus erat credebant. Inde salinator liuio co- gnomen. Et non paruum ex pecuariis emolumentum publice simul et priuatim romani perceperunt. Pecuarios autem Asconius super diuinatione uerrinarum exponit esse qui pecora publica redimunt. Videmus uero tradi aucto- ritatibus: romanos et urbis et imperii fundatores nihil in bonis aliud preter pecudes habuisse. Unde uult festus uerbum peculatus pro furto publico poni: quia sic a principio dici ceperit. cum tunc romani preter pe- cudes nihil habebant. Et uarro seruatum suis temporibus fuisse dicit: quod pariter et nostra seruatur ut greges ouium longe abigantur in sannium et appulia estiuatum. Fuit quoque semper maxima hominum multitudo que gregibus cu- stodiendis in appulia est obseruata. Unde cicero tercia in ca- tilinam in M. ceparium cui ad solicitandos pastores appul- lia est atributa. Et siluas lucosque publicos romani ue- ctigales habuere. Unde lucar appellatum esse quod ex lucis caperetur festus scribit et cicero pro milone orans de clodio

Seruos agrestes et barbaros quibus siluas publicas depo
pulatus erat: etruriamque uexauerat: ex apenino deduxe-
rat. uult autem M. uarro pecuniam pecus fuisse fundamentum
nec tamen quod aliqui crediderunt uult uarro pecuniam predi
cta ratione dicta esse a pecude: sed potius quia quod nisi
ostendemus antiquissimum es quod est conflatum: pecore est
notatum. Celsus autem iure consultus scribit. peculium appel-
latur quod presidii causa reponeretur: ut paulus ait qui
busdam bellis ciuilibus factitatum et audisse se senes ru
sticos ita dicentes: pecuniam sine peculio fragile esse.

Primogenius tamen in uerborum significationibus uult: pecunie
nomine non solum pecuniam sed omnes res tam soli quam
mobiles et tam corpora quam iura contineri Magnum quoque
uectigal dedisse rei publice aquas per formas in urbem in
troductas. frontinus de aque ductibus tractans ostendit
et nos castella lacusque et ceteras aque ductuum partes in
roma describentes instaurata particularia indicauimus
uectigalia Mercatura et si piratorum fuerit exercitum ex
quo uectigalia plurimum acciperent incrementi: aliquid
tamen cum publica salute exeo coniunctum habuit: quod
peccunia que diuersis modis transmare traiciebatur.
eam que erat rome uel augebat prout successerat uel
minuebat De uerbi autem ui sic habet nonius. Merci spe
cies ipsa Mercatura actus. Et traiecticiam pecuniam esse
dicit: modestinus iure consultus que transmare uehitur.
ceterum si eodem loco consumitur non erit traiecticia: sed
uidendum an merces ex ea pecunia comparate in ea causa
habeantur: et interest utrum ipse periculo creditoris naui
gent. tunc enim pecunia traiecticia fit Et de ipsarum utili
tate uel damno: De laudibus pompei orans cicero sic habet

Deinde ceteris ex ordinibus homines gnaui et industrii partim in asia negotiantur quibus uos absentibus consulere debetis: partim eorum in ea prouincia pecunias magnas collocatas habent: et infra: Nam cum in asia res magnas permulti amiserant scimus rome solutione impedita fidem concidisse: hec fides atque ratio pecuniarum que rome que in foro uersatur implicita est cum illis pecuniis asiaticis et coheret. Vnde cicero pro plancio orans: cum ex bono loco uisus est laudare: cum patrem eius equitem romanum dixit maximarum societatum auctorem plurimarum fuisse memoratum: et ad crassipidem scribens idem de bithinijs mercatoribus sic habet: quamquam tibi presens commendaui ut potui diligentissime socios bithinie que societas ordine ipso hominum genere pars est maxima ciuitatis: Iuuerunt autem difficillimis temporibus rem publicam societates mercatorum Liuius xxiij Cum scipiones in hispania frumentum uestimentaque exercitui supplenda postulassent: nec unde darent Senatus populusque haberent. fuluius pretor in contione exortatus est eos qui redempturis auxissent patrimonia ut rei publice ex qua creuissent tempus commodarent Tres societates xviiij hominum effecerunt pacti ut que in nauos imposuissent ab hostium tempestatisque in publico periculo essent: exsolutique postea senatus et xxiiij Cum censores ob inopiam erarij se iam locationibus abstinerent edium sacrarum tuendarum curuliumque equorum prebendorum ac similium his rerum conuenitur ad eos frequentes qui haste huius generis assueuerant hortatique censores: uti omnia perinde agerent locarent: ac si pecunia in erario esset: neminem nisi bello confecto pecuniam ab erario petiturum esse. fuerunt autem mercatores

inferiores Mangones: affranius iure consultus nō mer
catores sed uenaliciarios appellari ait & malis merca
toribus penā ulpianus iure consultus decreuit stellio
natū dicens maxime in his locū habere · si quis proce
forte alii obligata dissimulat obligatā per callidicatē alii
distraxit uel permutauerit: uel in solutū dederit: et si quis
merces supposuit: uel obligatas auertit uel corrupit: si
quis imposturā fecit uel collusionē in mercē alterius Multa
collegimus rei pu · neruos pecuniā faciendā: que omnis
pecunia cum in erariū inferret: de eo alius multa re
petere libet: que pro alteris rome et rei publice in ca
nabulis haberi poterunt Aerariū fuisse dicit plutarchus
in saturni ede: quia nullū eius dei tempe furtū fuit
commissū: uel quia ualerius publicola ibi constituerit:
ut puta in loco tuto et munito natura Tabulasq; publi
cas in eo seruatas fuisse scribit: quāquā supra a nobis
ostensū est nō modo tabulas sed libros quoq; elephanti
nos ibi fuisse seruatos · In quibus xxxv essent conscripte
tribus et parit alios in quibus et senatus cōsulta con
scriberent: Nec dubitamus quin eo in loco omnes publica
rum rationū libri conseruarent: Suetonius in cesa
ris rebus gestis · tabulas ueteres erarii debitorū ut
precipuā calumniandi materiā cremasse plutarchus
predictis addit legatos undecumq; romam uenientes
edem saturni primo adiisse deinde a prefectis aerarii
ubi edidissent nōia fuisse descriptos quia questores
legatis munera mittebāt que lautia dicebant: et egro
tos curabant: qui si morbo interissent sumptu publi
co sepeliendos curabant & postea propt multitudinē
legatorū sumptus fuisse sublatos: mansisseq; ut pfectos

erarii adirent quibus nomina sua edant: ac scribi faciant.
Inferebantur vero in erarium non modo era a quibus dictum
erarium asserit marcus varro: sed res quoque utilitatem
rei publice allature Livius enim dicit M. pinnarium pre
torem in acie ad duo millia corsorum cecidisse: qua clade
compulsi obsides dederunt: et cere centum millia pondo.
quam huiusmodi aut preda aut premia acceptis habita in primis
erarium locupletasse videntur ut supra dicta a nobis enume
rata: Vectigalia: portoria: sal: stipendia suo ordine
percipiebantur. sic ordinariis sumptibus satisfecisse vi
deantur. habita autem de hostibus victis spolia erarium me
lius compleverunt: adeo ut plinius plutarchusque in pauli
emilii vita concordi referant sensu. Tantum auri et ar
genti in erarium retulisse emilium paulum per se devicto ut
nullum postea tributum a civibus persolui opportuerit:
usque ad hircii et panse consulatum: qui circa primum cesaris
Augusti et M antonii civile bellum consules fuerunt. De eo
quod defectu pecunie que res per etiam prius per belli scilicet
cesaris et pompei civilis initia haberi cepit. Cicero a
ttico sic scribit. Summus imparati a pecunia: quandoque de
omeni nonmodo privatam que in urbe est sed etiam publicam
que in erario est illi reliquimus Et vere scripsit tunc
Cicero: nam cesar reperta in erario grandem vim pecunie
abstulit. unde ad annum inde quintum eo mortuo predictis
hirtio et pansa consulibus tributis cives gravari oppor
tuit In erario autem principaliter era Unde locus est dictus re
ponebantur. Eratque eius pars quedam secretior: in qua
omnium rei publice introituum pars vigesima servabatur. tanta
obstinate clausa: ut nisi difficillimis rebus premeretur res
publica: inde pecunia sumi non posset livius xxvii Cetera

126

expedientibus que ad bellū opus erant consulibus aurum uicesimariū quod in sanctione erario ad ultimos casus ser uabatur promi placuit. prompta ad quatuor millia pondo auri Sed et locū et actū erarij conseruandi fiscū maio res sicut et nos nūc appellauere. cuius uerbi originem et causā Asconius secunda in uerrē actiōe sic exponit Spor te unde sportule nummorū sūt receptacula ut sacci. sacelli. sacculi. crumene. uelle. scortice et manti ce et marsupia fisci uero fiscine. fiscelle. spartea. sunt intensilia ad maioris summe pecunias Vnde q̄a maior sūma est pecunie publice quā priuate. erariū dicit^o. loculus et archa thesauri pro sacello fiscus. pec unia publica. a quo et confiscari solent dici in publicū ius erarij redigere Quādo autē p̄mū pecunie roma nis fuit usus a plinio sic habetur populus romanus ante pirrū deuictū ne q̄d argento signato libralis ante unde et libella nūc dicit^o. et dipondius appendebatur axis. unde et expensa in rationibus dicit^o. quin et mi litum stipendiū hoc est stipes ponderata argentū si gnatū est anno urbis v^c. lxxxv Q. fabio consule anno quito ante bellū p̄mū punicū. placuit denarius pro decem libris eris. quinarius pro quinq;. sextertiū pro di pondio ac semisse. libre autē pondus eris ī minutum bello p̄mo punico cū impensis res publica nō sufficeret hannibale urgente et Q. fabio dictatore asses uncia rij facti. placuitq; denariū sexdecim assibus p̄mutari quinariū octenis. sextertiū quaternis Ita res publica dimidiū lucrata. lucius drusus in tribunatu plebis. octauā partem eris argento miscuit. quinnūc uictoria.

tus appellatus. Est autē signatus victoriā Unde nomen
ber que supra ut apud plinīū liuiūq; sunt tradita po
suimus. Principia quidem habent ad id quod querimus
sed fusius apertiusq; quoad potimus declaranda sūt. tra
ditū est ex liuio post cladem naualem p̃mo bello punico
a fuluio seruio cōsule in africa acceptā rome statim
ducentas naues refectas. Quo tempe nūmi p̃mi argentei
fuerūt cusi. et nūmus decima pars denarij aurei fuerūt
& paulo infra in eodem bello scriptū est: petitam fuisse ab
afris pacem et alutatio consule datam. dimisisseq; a
fros ex federe omēs romanorū captiuos: et tributum
spopondisse in uiginti annos tria millia talenta: talentū
q; id fuisse quīquaginta libras argenti singulū: sed a
lia quoq; fuerūt diuersissimi ab hoc ponderis talenta
de quibus tñ a nobis sit dicendū alia quoq; monetarum
nūorum et ponderū uocabula afferemus. Que omia q̃
lia per singulas etates fuerint examussim ostendē
nō magis difficile quā impossibile fuerit: nō solum
quia obscuris. et nr̃a etate ignotis uerbis sunt a ma
ioribus tradita sed quia omīs fere etas suā habuit
cudendi uarietatē et formam. Videmus em̄ multos
ex consulibus priscis sui uultus cusisse nūmos. semꝑ
mensura et pondere uariatos: quod maiore postea stu
dio singuli principes factitarūt. et tamen in terca
iniquā est cessatū uictoriatos. bigatos et quadriga
tos cudi. Que igitur uerba exponere audeamꝰ ea
proponemus ratione: ut ab infinita aliorū turba sup̃
iures exponenda liberi maneamus: erūt em̄. pecu
nia. libra: pondo. asses: nūmos: denarius: talentū.
sextertiū: et que his connexa colligataq; ut ab eis de

pendentia inuidet · prima signati eris et argenti nota
fuit pecus · unde pecunia est dicta · pondo et libra idē
fuisse festus pompeius innuit cū dicit duo asses singu
li librā et pondo efficiebat quare autē unius rei due
fuerunt appellationes · quid dicamus nihil aliud est · q
nobis uideri librā ab unciarū diuersitate aliquando ua-
riasse · pondo semper idem fuisse · quo omnes usi fuerunt
qui libre nomē si posuissent dubiū quod pondere desi
gnabat fore credebat · Talentū uero pondus fuisse ·
constat multipliciter uariatū · Nam preter supra dictum
ab africa habitū quod fuisse diximus librarū quinque
ginta fuit egyptiū quod plinius quindecim continuisse ·
pondo dicit · Duo item alia fuere talenta atticum et
euboicū · Rursus atticū fuit duplex maius et minus
Liuius libro xxxvi scribit magnū talentū atticū lxxx
libras et paulo plus habuisse qui et paulo prius libro ·
xxxiiii dixerat talentū illud magnū lxxxiiii habere li-
bras et quatuor uncias · priscianus uero gramaticus
talenti eius attici maioris computū ad romani usus
consuetudine hanc reducit · ut sex millia romanorū
denariorū impleat Constet uero ad predictorū intelli
gentiā ut quotiens in predictis fit ponderis mentio · ar-
gentū id pondus nō es aut aurū fuisse nisi ea au-
ri et eris uocabula sint adiecta · Romanis enim prior ·
crebrior argenti usus fuit · q auri · et argentū ipi
nō aurū uictis gentibus imperauere sicq; ubi talentū
octuaginta triū librarū unciarū quatuor fuisse dixi
mus id ad argenti ualorem erit Referendū Quod
autē dicit priscianus sex millia denariorū romanorū
impleuisse talentū ad aureos denarios nō ē referen-

dii: qui aucta et florente re publica sunt sic appellati.
sed ad primos denarios quos sexdecim assibus eris per
mutari placuisse fabio dictatore supra est dictu. Sed
his omissis minora romanoru pondera dicemus: ex quibus maiora illa quomodo conficerent intelligi potest
Siliqua fuit primu minimumque quod est constat granu tere
in clusu fructus arbusti inde silica peter appellati: q
abundat appullia uarioque apud italicos uocabulo appellatur: teraque oblonga et plana saporis dulcedine habz.
post siliquam erat stripulus grece et obolus latine
dictus. qui sex siliquis conficiebat. dragma deinde tribus constabat stripulis dece et octo siliquas coplexa
Nummus dehinc argenteus quatuor stripulos hoc est
dragmam et tertia continebat & uncia sequebatur
ex octo dragmis confecta libram dehinc italica duodecim uncie cofeciebant: dragmas in se nonaginta sex
habentes hec quoque libra as apud romanos. apud grecos
Mina est dicta: quam postea minam dici consuetudo
obtinuit. Vtru uere libre nri temporis par ei et correspondens fuerit dediti arithmetice facilis poterunt
iudicare & libras uiginti quatuor sextertiu athicu
pariu habuisse seneca ad nouatum scribit Vide cu
dicat marcus uarro uigintiquatuor sextertia libras
sexaginta conficere apparet Sextertiu duabus libris
et dimidia fuisse conflatu. Nam prosequitur idem uarro dipondius et semis antiquum est sextertiu: fuit
aut maioribus cosuetudo ut era in uocabuli compositione postponerent. Sicque semisquitus: semisquartus:
semistertius pronuntiabat Dixerunt etia dipondiu
aduobus ponderibus et unu pondus fuit assipondiu

quasi libre unius pondus. Reliqua deinceps a numero di
cebantur usque ad centussis. et a tribus assibus tressis.
et prius usque decem computabatur. Abinde sumebatur a
decem compositio decussisque a decem assibus et a duobus
decussibus vicessis: deinde tricessis usque ad centussis
Sicque persius: et centum grecos uno centusse licetur. idem
centum libris vendit per auctionem: que per interventum
preconis sicut sub hasta fiebat. fuerunt pariter diverse un
tiarum supputationes diversis appellate nominibus et
cum libra vel as duodecim esset unciarum. deunx inde
enim unciarum dicebatur quod uncia una deméret a libra
Dextans uncie decem quasi dempto sextante ex asse
Dodrans uncie nouem quasi dempto quadrante ex asse:
Bessis uncie octo: quasi binus triens Septuus uncie
septem. Semis uncie sex: quasi semis as ut libra medi
a Quincunx uncie quinque Triens uncie quatuor: idest
tertia pars assis Sextans uncie due idest sexta pars
assis. deinde uncia ab uno dicta est Semiuncia semis
est uncie. due sextule sunt tertia pars uncie: idem scri
puli octo. Sicilicus scripuli sex Sextula scripuli quatuor
dimidia sextula scripuli duo Adeo sique nostros cum heredi
tates dividerent sic habet in oratione pro aulo ce
cinna M cicero facit heredem ex deuncia et semi.
uncia cecinnam Ex duabus sextulis M fulcinium liber
tum superioris viri. Ebutio sextulam aspergit Satis per
numeros ponderaque balbutisse videmur: et tamen max
imam eius rei partem qui a nobis desiderent multos
non dubitamus futuros. Sed ne res ipsa aliter aperire
et absolute a nobis tractari potuerit multa obstant. quia
per omnes ut diximus etates ab urbe condita in dies nostros

uariati nūmi · mutata cū ponderibus formisq; nomina
adeo ut paucissima ac ferme nulla ueram aut uerborū
notitiā nūc habeant. H et potuimus sicut ī multis fecisse
uidemur rei difficultatē ingenio et in dustria supera
re · q nulla extant priscorū uolumina in quibꝫ aperta
dictorū uerborū mentio fiat. Caracteribus enī et si
gnis ubiq; talenta : sextertia · pondo · libra · nūmus : de
narius : scripulus : et uetusta uborū supra anobis posito
rū turba sunt per libros notata que signa nullus etate
nra recognoscit : et que fortassis cognosci possent libra
riorū uitio deprauata sūt · sicq; nulla potuit lectionis
diligentia quod nō intelligebamꝰ ut disceremꝰ efficē
Itaq; erarii partibus absolutis Ad alias rei publice ad
mini strationis partes redeamus Eaq; pmū attingamꝰ
que ex ipō erario aut horreis aprefectis erario pmū
institutis ad populi romani utilitatē bonaq; gubernati
onem deprompta fuere Scribit plinius populū ro
manū cepisse stipem spargere sp · postumio & mar
tio consulibus : tantamq; pecuniā ī erario fuisse ut eā
conferrent · l scipioni : exqua is ludos fecit Annium
quoq; martiū idem dicit edilē plebis pmū frumentū
populo in modio assibus donasse · h eliuq; parit in edi
litate frumentū populo assibus prestitisse · Qua ex
re statua illi in capitolio et palatio posite fuerūt · et
supremo die humeris apopulo in rogum delatus
sit Sed huiōi munera populus romanus sub princi
pibus ampliora ac frequentiora accepit De cesare enī
Suetonius scribit populo preter frumenti duos modi
os ac totidem olei libras trecentos quoq; nūmos qs
polliciitus olim erat uiritim diuisit · Et munꝰ populo

epulumq cum daret quos macellarii oblocata daret: etiam ipse domesticum apparauit Item dedit epulum populo ac initerratione. Et post hispaniensem uictoriam duo prandia. Nam cum prius parce neque pro liberalitate sua prebitum iudicaret quinto post die aliud largissimum prebuit

Dederunt uero principes romani uariatis pro rerum opulentia modis quandoque partem. sicut cesarem supra de duobus modiis fecisse diximus. quandoque totam summam familiis necessariam prout infra docebimus. Unde augustum dicit suetonius non solum summam toto sufficeturam anno dedisse: sed cum singulis dari mensibus consueuisset: ter in anno distribui uoluisse. Suntque hec suetonii uerba At ne plures frumentationis causa frequentius anegotiis auocarentur: ter in annum quaternorum mensium thesseras dare constituit. sed desideranti ueterem consuetudinem concessit rursus: ut sui quisque mensis acciperet Idemque princeps ut mercatoribus industria uelantibus: sed arci tenuitate laborantibus opem ferret quotiens exdampnatorum bonis pecunia superflueret usum eius gratuitum eis qui canere in duplum possent ad certum tempus indulsit Sequitur suetonius augustum frequenter dedisse congiarium. quodquidem uerbum sola consuetudine notum et nullam habens prisce latinitatis originem eam uim habuit: ut quandoque res. quandoque et sepius pecuniam populo uiritim datam fuisse significet Is itaque congiarium populo frequenter dedit: sed diuerse fuerunt summe. modo quadraginta modo triginta nonumquam quinquaginta et ducentos nummos At ne minores quidem pueros preteriit: quamuis non nisi ab undecimo etatis anno accipere consueuisset. Idemque

frumentũ in annone difficultatibus sepe leuissimo interdũ
nullo precio uiritim admensus est et testamẽto quod
ultimũ fecit ingenti usus liberalitate legauit populo
romano quadringenti es. tribubus tricies: quinquies
sextertium. pretorianis militibus singula millia num
morũ. cohortibus urbanis quingentos legionariis tre
centos numos. quã sumã represẽntari iussit. Nam co
fiscatam semper repositamq; habuerat. Tiberius uero
princeps congiariũ populo trecentos nũmos uiritim.
dedit et prandiũ mille mensis et gallicula. Congiari
um populo bis dedit tricenis sextertiis. totiensq; ha
bundantissimũ epulũ Senatui equestriq; ordini etiã
coniugibus et liberis utriusq; sexus. posteriori epulo
forensia Insuper uiris feminisq; ac puerorũ fascias pur
pure ac chonchilij distribuit Et ne sordidus fetidusq;
imperator eam consuetudinis priscorũ liberalitatis gratia
conseruaret. ineunte anno edixit se per kl. Januarij
strenas recepturũ. stetitq; in uestibulo ediũ kalendarũ
die. ad captandas stipes. quas plenis ante eum ma
nibus ac sinu omnis turba ferebat. Claudius congia
ria populo sepissime dedit. Et annona deficiente nego
tiatoribus certa lucra proposuit. suscepto in se dam
no. si cui quid per tempestatẽ accidisset. et naues
mercature causa fabricantibus magna cõmoda con
stituit. pro conditione cuiusq; ciuis. Neronem dicit
Suetonius deductũ in forũ populo congiariũ. militi do
natiuum proposuisse. diuisisseq; populo uiritim qua
dragenos nũmos. Senatoriq; nobilissimo cuiq;. sed
a re familiare destituto annua salaria. et quibusdã
quingena constituisse. deq; eodẽ nerone cornelius tacitus

plebi congiariū quadraginta nūmi uiritim dati · et sex
tertiū quadringenties erario illatū Quin dissimulan
dis rerū externarū curis nero frumentū plebis uetu
state corruptū in tiberim iecit : quo securitatē anno
ne sustentaret · cuius pretio nihil additū est Quamuis
ducentas ferme naues portu in ipo uiolentia tempe
statis : et centū alias in tiberim subuectas fortuitus
ignis absupsisset · Et domitianū scribit suetonius co
giariū ppło nūmorū trecentorū ter dedisse : Adrianūq;
pariter dicit helius spartianus congiariū duplex p̄
sentem ppło dedisse : tercio singulis aureis diuisis
Infinitamq; pecuniam que fisco debebat͛ priuatis de
bitoribus ī urbe ac in italia In prouincijs etiā reliqs
ingentes sūmas reliquisse · syngraphis et cyrogra
phis in foro diui traiani · quo magis securitas oībȝ
roboraret͛ incensis · Traianū principem optimum
gestorū : cuius scripta indignissime perierūt : refert
in panagirico plinius orator inter ceteras liberalita
te una usum fuisse sūmis laudibus extollenda : qui
pueros quinq; millia ex omni imperio selecte in doles
ita ali et a preceptoribus erudiri curauerit ut ea ī
facultate eo in genē · institutionis uite erudiri uolu
erit : in quod natura procliuiores sunt nisi quā libe
ralitatē imitatū fuisse Adrianū scribit spartianus
et senatoribus qui nōmodo uitio suo decoxerant :
patrimoniū pro modo senatorie professionis exple
uisse · et post ceteras immensas uoluptates in hono
rem socrus sue aromata ppło dedisse In honore etiā
trayani balsama et crocum per gradus theatri flue
re iussisse · atq; in adoptione elij ueri ceionij dedisse

populo congiariū: et militibus sextertiū milies. Ab
antonino item pio imperatore optimo scribit spartianus:
Congiariū et populo et militibus de proprio datū: et item
alias eundem Antoninū dedisse populo congiariū et mi
litibus donatiuū addidisse. Vini quoque et olei tritici penu
riam per erarii sui damna gratis populo dando seda
uisse. Marcū antoninū philosophū imperatorē pariter
scribit Julius capitolinus filio ante tempus consule fa
cto dedisse populo congiariū quod et iterato uxore ei
dem filio data et tertio item post triumphum simul
cū filio de marcomannis actū dederit. Qui et commodus
imperator in pretexta puerili congiariū dedisse a lam
pridio refertur: quod postea imperator denarios singu
lis septingenos uicenos fuerit impertitus. Scribit eti
am capitolinus heluiū pertinacem imperatorē congia
riū dedisse populo centenos denarios: promisisseque
pretorianis duodena millia: sed dedisse sena. Seuerus
autē afer princeps bonus et si congiariū populo prius nō
dederit quā ad bellum parthicum esset profecturus:
rei frumentarie curā habuit diligentissimā ita ut
post datū abunde semper in uita frumētū: uita quoque
excedens canonē annorū septē reliquerit: adeo ut
uiginti quinque modiorū millia singulis diebus expendi
possent. Alexandrū etiā seuerū scribit spartianus: cū
esset imperator optimus congiariū populo ter dedisse:
donatiuū militibus ter: et super congiarii pecunias
carnē populo distribuisse. Qui et pauperes honoratos
iuuit: quos pauperes uere nō per luxuriam aut si
mulationē uidit. Quāta autē fuerit per imperatorū
liberalitatem populo romano rerū omnium abundātia:

facile intelliget et mirari poterit: qui flauij uopisci de
aureliano principe gesta leget: ex quibus hec diximus
excerpenda. Non pretereundum uidetur quod memoria tenet
et publica et fides historica. Aurelianum eo tempore quo pro
ficiscebatur ad bellum orientale bilibres coronas populo pro
misisse si uinceret: et cum aureas populus speraret neque
aurelianus aut posset dare aut uellet: coronas eum
fecisse de panibus qui nunc siliginei uocantur: et singulas
quibusque donasse: ita ut siligineum suum cotidie to
to euo suo: et unusquisque reciperet et posteris suis
dimitteret. Nam idem aurelianus etiam porcinam car
nem populo romano distribuit: que hodie quoque diui
ditur. Qui panibus urbis rome unciam de egiptio ue
ctigali auxit: dicens neque enim populo romano dare: sa
turo pt quicquam esse letius. Statuerat uinum gratuitum
populo romano dare: ut quemadmodum oleum: et panis
et porcina gratuita preberentur: sic etiam uinum daretur.
quod perpetuum hac dispositione conceperat. Etrurie per
aureliam usque ad alpes maritimas ingentes agri
sunt: hique fertiles et siluosi. Statuerat igitur dominis
locorum incultorum qui tamen uellent gratis dare: co
emere atque illuc familias captiuas constituere. Uitibus
montes conserere: atque ex inde uinum dare: ut nihil
redituum fiscus acciperet. Hic quoque imperator congiarium
populo ter dedit. et in sex imperii sui annis populo roma
no tunicas albas manicatas ex diuersis prouinciis:
et lineas afras atque egiptias puras donauit. Tantum
uero scribit idem flauius uopiscus possessiones quas
in mauritania habuerit sarcis tectis capitolii depu
tasse: Argentum uero mensale ministeriis conuiuiorum

que in templis fierent dedicasse Quid autē sibi uellit sar
cta tecta festus sic edocet sarte ponebant pro integre:
ob quā causam opera publica que locantur ut integra pre
stentur: sarta tecta locantur: et enī sartire est integrū
facere Nec solū largitione donatione et uaria liberali
tate populū romanū consulares triumphalesq; uiri et
postea principes beneuolū opulentumq; reddere adnixi
sunt. Sed abusure et fauoris uoragine defenderunt
Idq; ut melius ostendamus uocabula ipā pmū diffiniemus
fenus inquit nonius a fetura dictū: q pariat aliā ex
se pecuniā et infra. Vsuram facere mutuā pecuniā
sumere ex eo dictū est: q initio qui mutuabantur ab aliis
nō ut domū ferrent: sed ut aliis soluerent: uel ut
uerterent creditorē Quāta autē fuerit cura patribus
crescente re publica pauperes ab usure damnis tuta
ri liuius multis ostendit in locis. nam quito G licini
us et L sextius tribuni plebis legē tulerunt de ere.
alieno: ut deducto et de capite quod usuris pernume
ratum esset: Id quod superesset termino equis portio
nibus solueretur et in septimo T manlio torquato bis
g plautio consulibus semiunciarū fautum exuntia
rio fenus factū: et in pensiones equas triennij ita ut
quarta pars esset solutio eris alieni: infraq; Iudicia po
puli eo anno in feneratores fuere quibus ab edilibus
dicta dies est. ligari noxi desierunt: ob unius fenera
toris libidinem consules tulerut ad pplm: ne quis nisi
qui noxium meruisset donec penā lueret in compedi
bus aut ī neruo teneretur: pecunie debite bona debi
toris nō corpus obnoxium esset. Ita soluti nerui.
cautumq; in posterū ne necteremur et xxiij Marcus

portius cato pretor siciliam obtinebat sanctus et inno
cens · asperior tamē in fenore cohercēdo habitus fugati
q; ex insula feneratores et sumptus quos in cultū pre
torū sotii facere soliti erāt circumcisi aut sublati et
xxxiiij ciuitas fenore laborabat · et cū multis feneralibus
bus legibus constricta auaritia esset · uia fraudis ini
ta erat: ut in sotios qui nō tenerentur his legibus noīa
transcriberent: tribuni plebis ex auctē patrū plebem ro
garūt: que sciuit: ut cū sotiis et nomine latino credite
pecunie ius idem quod cū ciuibus romanis esset et in
de alia iudicia in feneratores eo anno multa sunt facta ·
de multa damnatorū quadrige inaurate ī capitolio ·
et in cella iouis sup̄ fastigiū edicule duodecim clipea
ī aurata Scd̄ M cato de re rustica expressius īnuit
quāto romani odio usuram persecuti sunt Maiores nri
hoc habuerūt et ita in legibus posuerunt · furem dupli
cōdamnari: feneratorem quadrupli · Cicero quoque quid in
usuris etas sua seruauerit sic ostendit Ad atticū scribēs
S alimini cū usuram facere uellent nō poterat · q̄ lex gabi
nia uetabat: tum bruti familiares freti gratia bruti da
re pollicentur si sibi senatus cōsulto caueretur: fit gratia
bruti senatus consultū · ut ne ue salaminis: neue qui eis
dedisset fraudi esset: pecuniā numerarūt et infra ·
H am aut bono nomine centesimis contentus erat · aut nō
bono quaternas cētesimas spectabat Vt soluerent cente
simam sexennij cū renouatione singlorū annorū at
scaptius quaternas postulabat · metui si impetrasset ne
tu ipse me amare desineres Imperatorū uero primus alex
ander seuerus mamea genitus christiana et uir op
timus Vsuras feneratorū contraxit ad trientis pensione

etiā paupibus consulens · S. ne ctores si fenerarent̃. poste:
a tamē iussit ut semisses acciperent. Maior etiā p̄ dicta ·
fuit senatus in pplm caritas atq; liberalitas: tum p · ualeri⁹
publicola e patrib⁹ et G marcius rutilius e plebe consules:
quod liuius in septimo tradit: Solutionē alieni eris in pu
blicam curā uerterut. Quinq; enī uiri creati quos mensa ·
rios ab dispensatione pecunie appellarut: rem difficilimā
tractatu et plerūq; parti utriq; semper certe alteri gra
uem: cū alia moderatione · tum inpendio magis publico
quā iactura sustinuerunt. Multa et magna supius anobis
scripta sunt administratione rei pu · ostendentibus: exqui
bus romana res aparua opibusq; tenui in amplitudinē
per uenerit admirandā · Sed una nobis est reliqua ipius
administratōis pars: quā sūmos ac sapientissimos uiros
existimasse uidemus: p̄teteris ipam auxisse et conseruas
se rem publicā: que quidē pars licet multiplex uocabulis
et partiū distinctiōibus uideat̃: duorū ad sūmam triū
uerborū appellatione continet̃: integritate scilicet mo
destia et frugalitate · que ethis similia cū ostenderim⁹:
facile apparebit: nec comunitatā orbi t̃rarū ciuitatem:
nec armorū uim maximā inde comparatam: nec alios
administrande intus forisq; rei mores: sine predictis
tantū aut constituere aut conseruare impiū potuisse ·
qui hac asertionē nr̃am id tertius argumētū ꝓbabit:
ꝙ simul cū ipis sancte uiuendi artibus labi ac ruere
ac penitus ĩ aniri romana res cepit. Marcus cato apud
salustium crispum · nolite inquit existimare maiores
nr̃os armis rem · p · ex parua magnā fecisse: si ita eēt
multo pulcherrimā nos haberemus: quippe sociorū atq;
ciuiū: p̄terea armorū et equorū maior copia nobis q̃

illis est: sed alia fuere que illos uiros magnos fecerunt que nobis nulla sunt: domi industria: foris iustum imperium: animus in consulendo liber. neque libidini neque delicto obnoxius pro his nos habemus luxuriam atque auaritiam. publice egestatem. domi opulentiam: laudamus diuitias: sequimur inertiam inter bonos et malos discrimen nullum. omnia uirtutis premia ambitus possidet

Id autem quam uere cato uir doctissimus et eque sanctus dixerit: ex liuio aliisque magne auctoritatis uatibus liber particulariter ostendere: publium ualerium refert in secundo liuius post libertatam patriam et consulatus quatuor mortuum gloria ingenti: copiis familiaribus adeo exiguis fuissent funeri sumptus deesset: de publico quoque fuit elatus: et pariter menenium agrippam plebis cum patribus conciliatorem: quod sumptus funeri deesset elatum a plebe sextantibus in capita collatis et in tertio habet liuius ualerium publicolam consulem in recuperatione capitolii occisum: in eius quoque domum plebem quadrantes ut funere ampliore efferretur iactasse quo in libro l quintum cincinnatum quatuor iugera agri colentem contra nonalia que prata quintia fuerunt dictatorem fuisse creatum refert: qui dictator l tarquinium dixerit magistrum equitum stipendia pedibus propter paupertatem tunc facientem: et Gaium fabricium refert aulus gelius magnam uim pecunie offerentibus samnitibus respondisse: dum omnibus membris corpus consisteret atque imperare posset: numquam quicquam defuturum: propterea pecuniam non accipere qua non indigeret Vnde est quod liuius in xiiii scribit eundem fabricium p cornelium rufinum consulare senatu

monuisse: quis decem pondo argenti facti haberet. quante
tamen diuitie fuerunt Manilio uiro clarissimo imperium in africa
habenti liuius XVI sic ostendit Attilius regulus consul suc
cessorem sibi dari in africam cum non obtineret inter causas
scripsit: quod agellus suus a mercenariis relictus erat Con
tinentie uero romanorum pristini temporis et auersionis ab
auaritia aliorum. nullum uidemus. argumentum certius: quam
quod ex secunda liuii decade mutilatum habemus. misisse
primum pirrum regem epyrotharum cineam oratorem
petiturum ea conditione pacem ut retineret de italia quam
parat Cineamque admirande uirtutis et memorie qui
nomina et cognomina romanorum ciuium insuper uxorum et filiorum
sciret: postquam omnia pertemptauerat: nullam domum suis mu
neribus patentem inuenisse. unde ad pirrhum reuersus
non inproprie dicitur interroganti respondisse urbem se re
gum uidisse Quodque in legibus cicero prescribit. Nihil pre
ter laudem bonis et innocentibus neque a sociis neque ex ho
stibus reportandum. idem cicero tertia in uerrem actione
a multis prestantibus uiris factitatum fuisse sic ostendit
M marcellus syracusas. l. scipio anthiocum in asia: fla
minius regem philipum et macedoniam l mummius cori
thum plenissimas rerum omnium: urbesque achaie et boetie
multas sub imperium romanum dictionemque redegit quorum
domus cum honore et uirtute florerent signis et ta
bulis pictis erant uacue At uero urbem totam templa
deorum omnesque italie partes illorum donis ac monumen
tis exornatas uidemus G clium multi scripserunt cum
legati getulorum in consulatu prandentem in fictilibus
adissent uasa argentea obtulisse que ille non acceperit
nec aliud habuisse argenti ad supremum uite diem quam

pocula duo que l paulus socer ei ob uirtutem deuicto per
se donauit Africanus sequens posterior libras xxxvi argenti
facti reliquit heredi: quem de penis triumphantem quatuor
milia quadringentas libras argenti transtulisse consta
bat: Id quoque argentum totum tunc habuisse africam constitit quod
postea aliquando rome in mensarum conuiuiis unius ap
paratu partum est uisum. Qui autem ea diuiciarum paucitate
contentus fuerat idem scipio modicis pariter apparati
bus priuatim in omni uita est usus Nam officio legationis
fratris sibi functus in asia: post cartaginem numanciamque
deuictas: post duos insignes triumphos: septem tantum
modo seruis sequentibus addicta legatione accessit: nec
plures eo bello seruum habuit M curii notissima omnibus
modestia et integritas a nobis quoque supprimi non de
bet: Is oblatam sedenti ad focum in scamno rustico
et uescenti catino ligneo auri summam remisit: se
dicens diuitibus imperare: non diuitem fieri cupere:
Idemque postea pulso a se italia pirrho nihil preter de
cretorum publice septem iugerum munus accipere noluit
Q tibero getulicus consul oblatha ab etholis omnis usus
argentea remisit et fictilibus suis uti maluit: fa
bricius luscinus oblatum a sannitibus auri et argenti
pondus spreuit ostenditque mors quantas suus sobrie
et integre uiuendi artibus diuicias cumulauerat:
cum patella deorum tamen argentea iuris pontificii le
ge habuerit sed quod licuit pede corneo sustentatam
idemque ad pirrhum legatus cum audisset philosophum
thineum thessalum uoluptatem omnibus bonis preferre:
eam sapientiam pirrho et sannitibus imprecatus est.
Calphurnius piso consul uictis in sicilia fugitiuis filium

qui multotiens bene pugnauerat coronã auream triũ libra
rũ donare debebat: sed id permutauit in legatũ quod
testamento sibi facere promisit. Publice etiã fuit aliqn-
quam in priuatis tantopere laudamus sobrietas et integritas
Marij enĩ et sille bello ciuili proscriptorũ ciuiũ qui erant
multi bona ppłus oblata renuit. nec inuentus est qui p-
tem illorũ minimã emeret & asiam minorẽ bello cap-
tam ppłus romanus athalo regi possidendã donauit:
Donauit etiã lucius paulus si nõ regno honore regio per
sem: cũ illi uicto ad se perducto obuius procedens pro
tribunaliq; sedens illũ apud se uoluit consedere: et
cena dignatus est: maior tñ gn. pompei liberalitas
fuit: qui cũ tigranem armeniorũ regem ponto pepu-
lisset uiribusq; protriuisset: diadema postmodũ
quod ille abiecerat capiti eius imposuit: et tam afflictũ
in pristine fortune statũ restituit: nec parua p. cor-
nelij scipionis primo bello punico benignitas fuit qui
cũ albiam opidũ cepisset: pro quo defensando dux
cartaginensiũ hano pugnans occubuerat exequias
eius ducis funere publico et sua presentia honesta-
uit: Transierũt autẽ pauce ad imperatorũ tempora
prisce illius continentie et humanitatis liberalitatis
q; reliquie: ut uicinũ supradictis castorũ temporũ ui
ris equare libeat. Titũ uespasianũ delitias humani
generis appellatũ: cuius animi affectus uel exeo pa-
tere possunt qđ dicere solitus fuerit: nõ oportere
quenquam a sermone principis tristem discedere. quem
tradit suetonius recordatiuũ super cenam qđ nihil
cuiq; toto die perstitisset memorabile illud edidisse
uocem Amici diem perdidi. Scio fuisse nonnullos atq;

enā plerosq; nobiscū uiuere qui solis philosophantis
uerbis tū re ipā longe auersa absunt philosophia: eos
dequibus dictū est romanorū mores strictis ut aiunt
buccis laudant: quasi uitio dantes: qđ nō magis ob ipā
rum quibus uterentur uirtutū amore: quā ob gl'am
et fame appetentiā eas sequti sunt: Idq; nos ingenue
fatemur: adimusq;: eū semper stimulū ad uirtutes
plurimū ualuisse: quo ut m̄ā nrī seculi hoīes mo
ueri uideamus. Nec hoc dicimus quia nō meminerī
mus aīe salutē ijs qui sub gratia nati sunt inp'imis
querendam: aut quia ignoremus multos ex priscis
uirtutē propter seipam fuisse sequtos: Verū gl'ie ap
petentia eas semper habuit uires: ut cū aīe salutem
querentibus et cum uirtutē ppt' seipam amantibus
societatē nō aspernendā conseruauit. Quaobrem hoc
ipso loco ubi p'stantissimorū ex priscis romanorū lau
dis et glorie appetentiā que uirtutibus operā dari
faceret laudamus: gestam proximis tp'ibus rem li
bet narrare: que et nr̄is censorie dignitatis et ma
iorū qui gl'ie inseruierūt honori poterit satisfacere
adeo ut nr̄o Iudicio omnibus ad imitationē ppo'ni possit.
Isabelis burgundie ducissa quā summus uir Iacobus
portugalen. regie stirpis cardinalis germanus frat'
sororē: et filippus burgundie dux maritus uxorem
sicut deberent plurimi faciunt religioni christiane im
pensissime fauet: adeo ut turchos constantinopo
lis inuasores omni conatu a xp̄icolis persequen
dos esse et hortet' et data enixe op'a pro uiribus ad
iuuet. Quibus in adhortationibus dum apud uicinū pau
cis xp̄ianorū principibus potentatu secū dū: apudq;

alios pricipes et potentes uiros agit: aliquādo dixit:
sese nō paruo teneri desiderio: eā expeditionē cū uiro
et suis magnatibꝫ ac pplis meundi: numera ut dicebat
multa proposse nō inutilit̄ obitura: sed cū sola in tectibꝫ
esse uideret que id examino loqueret̄: nonulli ut a
proposito auerterēt callide responderūt: glorie id si
bi ab omnibus et laudis appetentie parui christianis me
riti potiusq̄ religiose intentioni atributū iri: quas per
totū ut simulabat prolatas uoces responsione compe
scuit: que proposite supiori loco priscorū purgationi
accomodari potent: ut distare nō posse christianum
uirū cū aīe merito ac ingenti lucro ita glorie stimu
lum suis opibus admittere: ut uirtutis opibus īsistat
Non dissimile em̄ erit inquit ea mulier sapientissima
quod ego et appeto et si dabit̄ agere intendo uiatoris
quē pegrinū uocamꝰ intentioni: cui facile posset acci
dere ut beati iacobi apli limina apud galiciā in caisu
rus thurrum mercede conducat: quo cū ueste et le
ui suplectile ueneraria perferat̄. Is si gemmā neces
sitati forte incruenti presidio futurā deferet: et plu
ris ī gallicia sit ut aliqn̄ contigit uēdat que domi eme
rit: lucellū quidem domū pret̄ intentionem simul cū
aīe lucro reportasse nō īiuria gaudebit Sed ipos au
diamus priscos de facti sui ratioē copiosius disserētes
J paūꝑ sit pma gl̄ie diffinitio: quā in oroē pro M mar
cello sic affert M cicero Gloria est illustris ac perua
gata magnorū ut in suos ciues ut in patriam ut ī ome
genus humanū fama meritorū et pro plantio Est e
nim ī uirtute multis ascensus: ut is gloria maxime

excellat: qui uirtute plurimum prestat et in fra: neque
quisquam uestrum in rei p. periculis cum laude ac uirtute uer
satur quin non spe posteritatis fructuque ducatur. Itaque cum
multis aliis de causis uirorum bonorum mentes diuine mihi
atque eterne uidentur esse: tum maxime quod optimi et sapi
entissimi cuiusque animus ita presentit in posterum: ut nihil
nisi sempiternum spectare uideatur. et enim quirites exiguum
nobis uite curriculum natura circumscripsit: immensum glorie
et pro archia cicero. Trahimur omnes studio laudis: et
optimus quisque maxime gloria ducitur. nullam enim aliam
uirtus mercedem laborum periculorumque desiderat preter
hanc laudis et glorie: qua quidem detracta iudices quid est
quod in hoc tam exiguo uite curriculo et tam breui: tan
tis nos laboribus exerceamus. certe si nihil animus presentiret
in posterum. et si quibus regionibus uite spatium
circumscriptum est: iisdem omnes cogitationes terminaret suas
nec tantis se laboribus frangeret. nec tot curis uigili
isque angeretur. nec totiens de ipsa uita dimicaret. Nunc
residet in optimo quoque uirtus que noctes etiam dies ani
mum glorie studiis concitat atque admonet non cum uite tempore
esse dimittendam commemorationem nominis nostri: sed cum omni
posteritate adequandam. Ego uero omnia que gerebam:
iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitra
bar in orbis terre memoriam sempiternam. hec uero si
ue a meo sensu post mortem abfutura est: siue ut sa
pientissimi homines putauerunt ad aliquam animi mei par
tem pertinebit. plinius etiam orator quid de hac re sen
tiat uideamus: Is ad paulinum. Ego beatissimum existi
mo eum qui bone et mansure fame presumptione perfruitur.
certusque posteritatis cum futura gloria uiuit: et cornelio

tacito scribens: ut paucos in lucem fama prouexit: ita mul
tos et tenebris et silentio inuoluit Item Rufoni omēs ego
qui magnū aliquid memorandūq; facere nō modo uenia
uerū etiā laude dignissimos iuditio: si īmortalitatē quā
meruere sectant᷑: uicturiq; nōis famā supmis etiā
titulis pro rogare nitunt᷑ Unde de seipō idem plinius sic
ad maximū scribit Nūquā maiorē cepi uoluptatē quā
nuper ex sermone cornelij taciti Narrabat sedisse cir
censibus proximis equitem romanū: hunc post uari
os eruditosq; sermones quesisse: italicus es an prouī
cialis· ad hoc illū tacitus amplimus Ego celebritate no
minis mei gaudere nō debeo· ego uero et gaudeo et
gaudere me dico· neq; enī uereor ne iactancior uidear
cū de me aliorū Judiciū: nō meū profero· Ad ciceronē
redeundū est Js oratione habita pro milone· Addit hic
que certe uera sunt· fortes et sapiētes uiros nō tam
premia sequi solere recte factorū quā ipā recte facta
S ed ex omnibus pmijs uirtutis si esset habenda ratio p
miorū amplissimū esset pmiū gloria· esse hac unā
que breuitatē uite posteritatis memoria consoletur.
que efficiat ut absentes adessemus: mortui uiuere
mus: hanc demq; esse: cui9 gradibus etiā homines
in celū uideant᷑ ascendere· et pro arthia Nam nisi
multorū preceptis multisq; lr̄is suasissem mihi nihil
esse in uita magnopere expetendū nisi laudē atq;
honestatē et infra: q̄re si res hee quas gessimus
orbis terre regionibus diffiniunt᷑ cupe debemus
quo manuū nr̄arū tela peruenerit eodem gliam fa
mamq; penetrare· quod cū ipīs populis de quorū re
bus scribitur hec ampla sunt: tum his certe qui de

uita glorie causa dimittant. hoc maximū et periculorum
incitamentū est et laborū. Quibus etiā amplecten-
dis uirtutibꝰ glorie appetentia stimulus fuerit osten
dent, moderatio in omni uita et continentia quibus siue
ut boni essent, siue ut tanq̄ boni et integri laude et
gloria digni essent haberentq; prisci admirebant. Co
firmandamq; in p̄mis hanc sententiā duximus a bto
Aurelio augustino. cuius uite sanctitas doctrine addi-
ta ingenti facit testimoniū locupletius esse. Is de ci
uitate ēdificans scribit Romani laudis auidi pecu
nie liberales erant. gloriam magnā diuitias hoestas
uolebant. hanc ardentissime dixerūt, ꝓpt' hanc et mo
ri nō dubitarūt. Sed uideamꝰ in publicis: qui crescē
in re publica et maiores magna spernēdo fieri quere
bant. qualibus quaq; bonis usi sint artibus Marcum
fabiū consulem scribit in secūdo liuius. oblatū deuictis
ueientibus triūphum spreuisse ob fratris et college morte
respondēs se consule alto et frē mortuo publico ꝑuato
q; deformem luctu. lauream nō accepturū. Et liuius
item xxvi. Cum de recusato a T manlio consulatu et
creatis consulibus nō petentibus. prerogatiuarū mo
destiam laudibꝰ extollendam duceret sic habet. Elu
dant nunc antiqua mirātes. nō equidem si qua sit sa
pientiū ciuitas quā docti fingunt magis q̄ norūt. aut
grauiores temperatioresq; acupidine impii. aut mul
titudinē melius moratā censeant fieri posse. Centu
riam iuniorū seniores cōsule uoluisse. quibꝰ impiū
suffragijs mandaret. A quibus autē causis factū sit
ut ea moderatio et temperantia in romanis postea
cessauerit liuius xxxiiii per M porcij cathonis lege

oppiā defendere tonati uerbi sic ostendit In matronas em̄
rato inuehens dixit. Ut auro purpuraq; fulgeatis ut car
pentis festis profestisq; diebus uelut triumphantes dele
xe uicta per urbem uectemini: et infra: hinc ego quo
melior letiorq; in dies fortuna rei p. est. imperiūq; crescit:
et iam in greciā asiamq; transcendimus. omnibus libidinem
illecebris repletis: et iam regias attietatis gazas: eo plus
horreo ne ille magis res nos ceperint quā nos illas. In
festa mihi credite signa ab siracusis illata sūt. hinc ubi
iam nimis multos audio corinthi et athenarū orna
menta laudare. mirariq; Alia etiā ratione in eandem
continētie sententiā Scipio massinisse dissuasurus so
phonisbe nuptias apud liuiū libro xxx dicit Atqui nul
la earū uirtus est propīquā tibi sim appetentior ui sg
in qua ego hac tēperantia et cōtinētia libidinū gloriatus
fuerim: hanc te quoq; ad ceteras eximias uirtutes tu
as massinissa dux adiunxisse uelim. Nam nō ē crede
mihi tantū ab hostibus armatis etati nrē piculū quā
timia ēcū fusis undiq; uoluptatibus. Unde scipionis
sententie cicero legū secūdo nō parua ex parte licet di
uersa ratione similē de moderatiōe et temperantia prin
cipū uirorū a cupiditatibus sic habet Ut em̄ cupiditati
bus principum et uitiis infici solet tota ciuitas: sic emē
dari et corrigi tēperantia. Uir magnus et nobis amicus
L lucullus cū esset obiecta magnificētia uille tusculane duos
se habere dixit uicinos. superiorem equitem romanum in
feriorē libertinū: quorū cū essent magnifice uille cō
cedi sibi oportere quod iis qui inferioris ordinis essent
liceret: Non uides a te luculle id ipm̄ natū ut illi cuperet.
quibus id si tu nō faceres nō liceret: Quis em̄ ferret

istos cum videret eorum villas signis et tabulis refertas
partim publicis partim et sacris et religiosis: quis non
frangeret eorum libidines. Nec enim tanti mali est peccare
principes: quamquam est hoc magnum per se ipsum malum: quantum
illud quod permulti imitatores principum existunt. Ego nobili
um vita victuque mutato mores mutari civitatum puto
plus exemplo quam peccato nocent. Quamvis autem cicero di
ctis in legibus moderationem in cibus et laudet et pre
cipere velle videatur. habenas tamen eisdem laxare nititur.
Lucium murenam elegantissima oratione illa defendens. Sunt que
verba in M catonem dicta omnis severitatis et austeritatis
vite potiusquam moderationis auctorem. horribilis oratio cu
cato. sed eam usus: vita: mores: civitas ipsa respuit.
Neque enim lacedemonii auctores istius vite: atque orationis:
qui cothidianis epulis in robore accumbunt: neque enim cre
tes quorum nemo gustavit umquam cubans melius quam roma
ni homines qui tempora voluptatis laborisque dispertiunt: res
publicas suas retinuerunt: quorum alteri uno adventu
nostri exercitus deleti sunt: alteri nostri imperii presidio
disciplinam suam legesque conservant. Et postquam aliquantulum
progressus est cicero stoycorum philosophorum austeritates
damnans: sic prosequitur. Fuit eodem ex studio vir eru
ditus apud patres nostros et honestus homo et nobilis Q.
tubero. Is cum epulum Q. maximus africani patrui sui no
mine populo romano daret rogatus est a maximo ut
triclinium sterneret cum esset tubero eiusdem africani
sororis filius: atque ille homo eruditissimus et stoycus
stravit pelliculis edinis lectulos punicanos: et exposu
it vasa samia. quasi vero esset diogenes cynicus mor
tuus: et non divini africani mors honestaret. quem

cū supmo eius die maximus laudaret gras egit diis
ī mortalibus: q ille uir in hac re publica potissimum
natus esset. Necesse enī fuisse ibi esse terrarū impe
riū ubi ille esset. Et tamē Cicero paulo post pbatissi
mā eius rei sententiā afert. Odit res p priuata luxu
riā: publicā magnificentiā diligit. Si quis uero fuerit
qui miret nihac ultra pte administracois rei publice
moderationē/ integritatē/ continentiam/ tantopere a no
bis laudari: ut eas uirtutes par pondus habuisse cre
damus: ceteris pmi et scdi eiusdē administrationis
librorū ptibus supra declaratis: nobiscū considerare
debebit: que et qualia sint argumenta quibus innitit
ī libro nono titus liuius: cū disputat quid futurum
fuerit. Si alexander macedo magnus ī italiā traie
cisset. Inter cetā enī argumēta quibus Alexandrū sepe
potiandi deijcit: illa sūt potissima que armorum diuer
sitate sumunt: q cū uiribus grauius res fuisset. supbā
uestis imitationē et humi iacentiū adulatioēs desi
deranti. fuisset qz pit cū sobriis et abstinētissimis
uiro fedis suorū suppliciis per ebrietatē soluto debac
canti: et sobrietatē in re militari romana comēdatissi
mā fuisse: Infra suo loco ostēdemus. et nō minus ea
pudicitiā cuius unicū a cicerone hic aferemus exēplū
Is enī pro milone orās inquit. Puditiā cū eriperet
militi tribunus militaris in exercitu gai marii pro
pinquus eius imperatoris: interfectus ab eo ē: cui uim
afferebat. facere enī pbus adolescēs piculose: q pati
turpiter maluit. hec enī quas tam attente laudamus
beneuiuendi artes: uix solis pris per etatē nrām
relicte/ quid rei p. administratoni attulerit adiumēti

C itero pro lucio flacco orans sic ostendit. hec eni ratio
a magnitudine aiorū ī maioribus nr̄is fuit. ut cū in
p̄uatis rebus suisq; sūptibus minime contenti: tenuissi
mo sūptu uiueret: ī imperio atq; in publica dignitate.
omia ad gl̄iam splendorēq; reuocarent. huic publice ca
tum fuit ne p̄ auaritiā senatorij ordinis ciues a di
gnitate ad rem importune querēdā diuitiasq; cumu
landas auersi et ip̄i mercature nimiū se dederent
L iuius enī xxii Q. claudius tribunus plebis aduersus
senatū atq; uno prīn adiuuāte. C. flaminio tulerat
ne quis senator qui ue senatoris pat. fuisset: mari
timā nauē que plus trecentarū amphoraꝝ eet habe
ret. id satis habitū ad fructus ex agris uectandos que.
stus omīs patribꝫ indecorus uisus. Et cū tenuitati o
pum siue publica siue p̄uata unusquisq; institucione
studē decorū eet. dignitatē etiā cum clarois suspiroe
retinētes laudibus digni ducebantᵒ. huic habet liuius
ī nono Gaius flauius scriba libertino prē edilis cur
rulis cū ad uisitandū collegā egrū accessisset. nō assur
rexꝰnt nobiles: Js sellā afferri iussit: et assedit hono
ratior et xxiiij liuius consules in lucanos sempromi
us: fabius in appuliam pater filio legatus ad suessu
lam in castra uenit. Cum obuiam filius progrederetᵒ:
littoresq; uerecūdia maiestatis eius taciti āmnerunt.
p̄ter undecim fasces equo uectus ut cōsul aduertere
proximū littorē iussit et ut is descenderet ex equo in
clamauit: tum demū desiliens experiri inquit uolui
fili: satin scires te cōsulem eē. faciebāt uero eā in
p̄uatis moderatione temperātiam et aiorū generosi
tatem prebita publice exempla. liuius xxxv A duobꝫ

regibus philippo et ptolomeo egipti regi legati romã
uenerũt: pollicẽtes ad bellũ auxilia: et pecunia et
frumẽtũ: et a ptolomeo mille pondo auri: xx pondo ar
genti nil acceptũ: gratie acte. Item a cartagniesibus
et rege massinissa legati uenerũt: cartaginéses tri
tici modiũ mille: ordei quinquaginta millia: se et clas
sem suo tũ suo sumptu comparaturos et stipendiũ quod
pluribus pensionibus ĩ multos annos deberet presẽs
omne daturos. Massinisse legati tritici trecenta millia:
ducẽta quinquaginta ordei: equites quingẽtos. elepha
tes uiginti. Ad marcũ athiliu consulẽ missurũ. De fru
mento utrisque responsũ ita usurũ ppłm romanũ si pre
ciũ acciperent de classe cartagniesibus remissũ: de per
cunia responsum: nullã ante diem accepturos Ab eaque acto
tũ magnitudine publica uiri prodierũt: quales liuius
XXXVI sic describit Philippus rex africanũ et luciũ fra
trem cõsulem regio accepit apparatu: et prosequtus
ẽ rex: multa in eo dexteritas et humanitas uisa: que
commendabilia apud africanũ erãt: uirũ sicut ad cetera
egregiũ: ita a comitate que sine luxuria esset nõ auer
sum. Nec tamẽ ausim diffinire: utrũ publica uirtus es
set priuate origini: an econtra publicã priuata gigneret
hinc libet partim concordiã et aliorũ coniunctione parti
modestiã integritatemque insignes nõ priuatorũ magis pre
stantissimorũ uirorũ quã ipsius rei publice ita proponere
ut quod nos declinamus alii inditiũ elicere possint:
que priuatarũ partiũ alii fomentũ dedisse sit uisa Se
neca cordubensis epła quinta decentesima scribit Agrip
pa uir ingentis animi qui solus ex hiis quos ciuilia bel
la claros potentesque fecerũt, felix in publicũ fuit: di

cere solebat: multũ se huic debere sniẽ. Nam concordia par
ue res crescũt: discordia maxime dilabunt'. de hac quidem
omnium re pulcherrima que dum affuit rem romanam
seruauit: adauxit. et qua sublata res ipsa corruit. ac
penitus est extincta. diuini ciceronis libri sex de re p.
referti fuisse uident': quorũ particulã ex secũdo libro
aurelius augustinus sic excerpsit ĩ ciuitate dei nobis
conseruatã. Eo quippe tempe disputat' quomodo iã unus
graccorũ occisus sit. a quo scribit seditiones graues ce-
pisse salustius. Cum autẽ scipio in secundi libri fine dixis
set: ut in fidibus et tibijs atq cantu ipo ac uocibus concen
tus est quidã tenendus ex distinctis sonis/ quẽ immuta-
tũ et discrepantẽ aures erudite ferre nõ possũt: isq
concentus ex dissimillimarũ uocũ moderatione concors tamẽ
efficit et congruens: sic ex sũmis et medijs et infimis in
teriectis ordinibus et sonis moderatã ratione ciuitatẽ
consensu dissimillimorũ concinnere. & que armonia
a musicis dicit' in cantu: eã esse in ciuitate concordiã ar
tissimũ atq optimũ omĩ in re p. uinculũ incolumitatis
& eam sine iustitia nullo pacto esse posse. Scipio cũ ad
intermissa reuertit': repetitq suã atq commendat breue
rei pu. diffinitionẽ: qua dixerat: eã esse rem ppli. pplm
aut nõ omnẽ cetum multitudinis: sed cetũ iuris con
sensu et utilitatis comunione sociatũ esse determinat.
ipe uero tullius: nec scipionis nec alicuius alterius sed
suo sermone in principio quĩti libri/ commemorato ennij
uersu Moribus antiquis res stat romana uirisq: No
stra dixit etate cũ res pu. sicut picturã accepisset egre-
giam. sed euanescentẽ uetustate: nõmodo coloribus
ysdem quibus fuerat renouare neglexit: sed ne id quidem

curauit: ut formam tertius et extrema tamquam liniamenta
seruaret. Hinc laudat cicero ipse de prouinciis consula-
ribus orans M lepidum bisconsulem et pontificem maximum
quo cum M fuluio collega quo die censor est factus homine
inimicissimo in campo statim rediit in gratiam: ut commune
officium censure communi animo et uoluntate defenderent
H Nec minus laudata est publica populi romani modestia: quam
liuius in secundo sic refert Appii claudii decemuiri in car-
cere morbo mortui collaudationem cum tribunum plebis im-
pedire conarentur plebs fraudari honore solemni sup-
mum diem tanti uiri noluit et laudationem tam equis au-
ribus mortui audiuit: quam uiui accusationem audierat
et exequias frequens celebrauit. laudanda etiam sena-
tus modestia et econtra est damnanda populi rapacitas:
de qua sic liuius in tertio scribit. Cum arricini ardea-
tesque de finibus contenderent: populumque romanum iudicem
fecissent: scapsio suadente uiro de plebeis uocate tri-
bus censuerunt esse populi romani: pride habitum uictis co-
riolanis. Senatu contra admitente. et illa pretoris
urbani laudatior equitas de qua unde quadragesimo
liuius L minutius uertullus et L matilius qui legatos car-
taginiensium pulsasse dicebantur M claudii pretoris urba-
ni iussu per fecialem traditi sunt legatis. et cartagine
aduecti. Sed omnium laudatissimam esse ducimus benigni-
tatem de qua cicero pro murena sic habet. Omnes enim
ad pericula propulsanda concurrimus: et qui non aperte
inimici sumus etiam alienissimis in capitis periculis a-
micissimorum officia et studia prestamus. ex eodemque
fonte manauit: quod plutarchus in pompei uita scri-
bit. crassum et pompeium in gratiam a simultate redisse

q admoniti eent. a g aurelio qui per quiete id adiis positi iuderat. tuc q crassu dixisse ad populu. nihil o mnes turpe mihi puto. nihil meipo indignu. q porem me pompeio ingero. que uix du pubescente uos ma gnu appellastis. cui nodu in senatu admisso binos de crevistis triumphos. extollitq laudibus eode in loco plu tarchus pompei modestia. q rege hiberoru sponda me sam sedemq que ex auro erant ad pompeiu mittete. ut usui suo sumeret. in erariu eas deferri iussit. Sed et in pblemanbus idem plutarchus modestissimu ro mane gētis institutu comendat dices ex oimbg que dys imortalibg offerutur. sola negligi spolia. nec uetu state consupta resarciri neq refici. quia cu inimiciae adusus hostes tempe deliniende sint atq obscurāde esta earu signa renouari inuidiosu et acerbu censet C ontraquod institutu pmos apud grecos male constat fecisse eos qui eneu aut lapideu tropheu statuerunt S ed inquid no laudanda fuit G cesaris in tato uicto rie appetitu modestia cu repta apud farsalia pompei scrinia eptaru. et apud tapsu scipionis. no legit sed cremari iussit. Intendebat eni iuxta plutarchi supe riore sententia inimicitias cu hostibg processu tpis quod et fecit delinire Alterius generis sed no absimi lis moderatio fuit catonis supioris. qui transmari na petens prouinciam, stragulis eduinis tribus seruis comitatus, eodem usus est cibo et uino quo et naute N ec minore alterius item gēnis moderatione usus est fabius maximg. cu promissam pro redemptione ca ptiuoru pecunia senatus no mitteret. fundo ipe que habebat inuitu uendito supleuit Quauis uero mode

stia continentia equitate et aliis virtutibus de quibus supra diximus romani veteres rei publice et tanti imperii funda tores sponte sua et ipsius amore virtutis sunt usi: non paucos tamen ex ipsis credendum est honore et premiis a lectos fuisse: que probis et honestis viris benemerentibus publice et privati constituta erant. Unde et sancta mana bat quam commendare primus rei publice administratio col ligemusque ad hec multa pariter: sed divisis aliquando comibus sapientia. Est in livii tertio indicibus eorum qui urbem in cendere voluerant servatis decem millia gravis eris: que tante divitie habebantur ex erario numerata: premiumque libertatem fuisse. Et livii item quinto Cum legati pateram auream appollini delphos ferrent navi longa exceptos et a piratis lipparensibus a timasteo liberatos fuisse eorum principe: qui cum legatos romam reduxisset hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaque publice facta. Et camillus pariter commune cum ceretibus hospitium publice fecit quod sacra populi romani ad sacerdotes servasset. Nec vero viris so lum sed et mulieribus benemerentibus grata fuit res publica.

Matronis enim gratie a senatu acte propter aurum senatui da tum vallis pendendum: concessumque ut earum sicut virorum post mortem solennis laudatio esset. Magna etiam principis viri

M marcelli demonstratio fuit quanti faceret viri unius doctissimi virtutem. Scribit enim xxv livius Captis siracu sis cum multa ire multa avaritie feda exempla ederen tur. Archimeden memorie proditum est: in tanto tumul tu quantum capte urbis in discursu diripientium militum ciere poterat intentum formis quas in pulvere descripse rat ab ignaro milite quis esset interfectum. Egre id mar cellum tulisse: sepultureque curam habitam. et propinquis etiam

requisitis honori presidioque nomine memorie eius fuisse
Rarior uero et eo prestantior fuit P. Scipionis animi gene
rositas in retribuendo optime meriti unius uirtuti hono
re: ut uel hoc unico constet exemplo quod inquit M. ci
cero aliene uirtuti non inuidere nisi qui sue diffideret
Quod enim liuius in xxvi habet scipio annos natus quatuor
et uiginti in hispaniam missus marcium qui reliquias dissi
patasque exercitum patris et patrui reliquias nulla fretus
publica auctoritate collegerat. prouinciamque rei p. conseruaue
rat secum habebat: cum tanto honore: ut facile appare
ret: nihil minus quam uereri: ne quis obstaret glorie sue:
Idem quoque scipio breui post Massiuam puerum regii generis
captiuum liberans: redituro ad parentes anulum aureum:
tunicam lato clauo cum hispano sagulo et aurea fibula:
equum et ornatum donauit Iussitque prosequi quoad uellet
equitibus dimisit. Hec erat minor publica in honorem ... do
Reges et principes liberalitas Senatus enim legatis siphacis
ad regem recessuris legatos cum donis addidit. donaque
fuerunt toga et tunica purpurea: sella eburnea: pathe
ra xv pondo auri facta. Idemque oratores ad alios afri
ce reges iterum missi: dona portarunt danda: toge pretexte
et pathere auree: pondo terne. Alexandriam autem euntes
ad ptolomeum et cleopatram Regi togam et tunicam purpu
ream cum sella eburnea. Regine pallam pictam cum amiculo
purpureo. Hec solum fuit in promerendis alliciendisque non
dum bello lacessitis aut amicitia coniunctis principibus con
spicua romanorum liberalitas comitasque. Sed hostibus quo
que apertis gratitudine sicut et armis superandis emi
nuit. Quod enim liuius xxxvii ostendit. Antiochi castra
circa thiatiram erant: ubi cum audisset rex P. scipionem

egrū hesera urbem delatū legatos qui filiū ad eū redu-
cerent misit. nō animo solū patrio gratū munus sed corpori
quoque salubre gaudiū fuit. sanatusque tandē complexu filii
renūtiari inquit gracias regi me agere. referre me gra-
tiam aliam nō posse quā ut suadeam. ante in aciē nō de-
scendat. quam ut in castra redisse me audierit. Qua romanorū
gratitudinē cū intelligeret prusias rex bithinie. Nicome-
dem filiū suū. senatui populoque romano commendauit. Qui
plenius adulatione libertū se populi romani dicebat. Et
cū L emilius paulus consul missus uicisset et occidisset ui-
ginti millia uiros captus est perseus. quē procidentē ad
pedes emilius subleuatū apud se tamquam sociū sedere fecit.
Hec autē a romanis publice et priuatim nō nisi uirtutis in-
stinctu et ad bonorū premia spemque facta fuisse edocet. quod
a liuio ad quinquagesimū librū fuit scriptū de uiriato hi-
spano pastore qui cū per annos quatuordecim tres consules
superasset. a suis per prodicionē occisus est. suique milites
qui eū interfecerant premiū redis a populo romano pecierunt.
sed responsū est. romanis nūquā placuisse. ut milites suū
imperatorē occiderent. Sed numquid nō pulcherrima et op-
tima administrande rei publice ars fuit cum uiri illius
primarii socios federatos. et in amicitiā subiectioneue re-
ceptos orbis terrarū uiros ita fouebat protegebatque.
ut nihil in uita illi iocundius. dulcius. tutius ue. quam roma-
no subesse imperio ducerent. unde cicero prima actione
in uerrem clarissimi uiri nostre ciuitatis temporibus optis
hoc sibi per amplissimū pulcherrimūque ducebat. ab ho-
spitibus. clientibusque suis ab exteris nationibus que in
amicitia populi romani dicioneque essent. iniurias propulsa-
re. eorumque fortunas defendere. Marcū catonē illū sapiē-

tem clarissimu et prudentissimu cum multis grauis in
inimicitias gessisse accepimus: propt' hispanoru apud quos
consul fuerat iniurias. Nuper gneum domitiu scim9
decimo sillano diem dixisse: propter unius hois paterni
amici atque hospitis iniurias. Usq; aute adeo ostensa a
magnis uiris i minores beniuolentia et comitas ma
gni rome fiebat ut uiroru illustriu sctas uirtutes eay
carentia obscuraret. Hinc carpit sic notatq; supbie et i
gnauie M catone. Cicero luciu murena defendes: Quid
quod habes nome elatore. in eo quide fallis et decipis
N an si noie appellari abs te ciues tuos honestu e. turpe
e eos notiores esse seruo tuo qua tibi: si etia noris ta
men per monitore appellandi no sunt. Qua ratione cice
ro item rosciu defendes nominat metello: seruilios
et scipiones: qua ipm rosciu laudare est uisus. cu dicit Ha
u metellis seruilijs et scipionibus erat roscio no modo
hospitiu: uertu etia domesticus usus et consuetudo. Ex
hoc q; fonte ortu est illud pclaru rei p. administrationis
fudametu a quo urbs romana: orbis terraru res pu
blica et patria fuit: sicut cicero aulu defendes cluen
tiu: Nego usqua fructus ing fuisse maiores. ubi si quis
ignobili loco natus ita uiuit ut nobilitatis dignitatem
uirtute tueri posse uideat'. usq; eo peruenit quo adeu
industria: cu innocentia prosequta est: unde ide cicero
petulantie respondens salustij uerboru: de se ipo uere
pdicat. An ullu existimas posse fieri ciuem egregiu
qui no his artibus et disciplinis sit eruditus. An ulla
alia putas esse rudimeta et incunabula qua uirtutis:
quib; animi ad glorie cupiditate aluntur. Fuit tame
uicissitudo adhibita gubernatione reddens sollidiorem

quando maioribus minores grati offitiosique fuerunt: sicut
cicero pro p. sextio scribit omnes boni semper nobilitati fa
uemus: et quia utile est rei p. nobiles esse homines dignos
maioribus suis et quia uiget apud nos clarorum homin
et suorum de re p. meritorum memoria etiam mortuorum nec
magis apud romanos ualuit nobilitatis quam etatis supe
rioritas: ad cultum fauores reuerentiaque comparandam. Est
namque apud aulum gellium in noctibus atticis Apud antiquos
romanorum neque generi neque pecunie maior quam etati ho
nor est habitus: maiores quoque natu a minoribus colebantur
ad deum prope et parentum uicem Equidem in omni loco in
que omni specie honoris priores potioresque habiti A con
uiuio maiores a minoribus deduci solitos eumque morem
romanos a lacedemoniis accepisse apud quos id fieret
ligurgi legibus Sed postquam proles ciuitati necessaria
est uisa ante lati qui uxorem quique liberos haberet senio
ribus non habentibus Ita collegere in moratibus Et quando
id etatis officia attingimus binas ordinis officiorum
sententias utramque grauem afferre libet quarum prima p
dicti auli gellii fuit primum scilicet iuxta parentes locum
habere pupillos nostre fidei et tutele commissos: post clien
tes post hospites: post cognatos: post affines Sed mas
surius sabinus primum locum tutele: secundum hospiti tercium
clienti tribuit post cognato deinde affini sed ut ad
tercius sollidiusque rei p. administrationis fomentum rede
amus nonnullos ex prope infimis uiros afferemus:
quos sub alio celo et obscuro natos loco: uirtus inter
priores romanorum euexit Ventidius bassus asinula
rius mulos fricare solitus de parthis triumphauit cum
prius ipse a sillano gn. pompei legato in triumphum ductus

fuisset quanquam scripserint aliqui bis eum in triumpho fuisse
ductum lucius fulvius tusculanus quo anno creatus e
consulatu patrie fuit rome consul et triumphavit
eis qui eum creaverant Vnde non indigne marcus ci
cero appio pulchro ab ipso generis sui fastu tumido:
sollidam virtutis laudem ante oculos in hec verba ponit
Vllam appietatem aut lentulitatem valere apud me plus
quam ornamenta virtutis existimas Neque tamen morem
virtutis extollendis quam alienigenis quod superius
sepe diximus unum habuit que sola per viros quos in
struxit optimam rei p. administratione dedisse videtur
Vnde cicero marcum celium defendens Ego si quis hoc ro
bore animi atque hac indole virtutis et continentie fuit: ut
respueret omnes voluptates omnemque vite sue cursum
in labore corporis atque animi contentione conficeret:
quem non quies non remissio non equalium studia non lu
di non convivia delectaret: nihil in vita expetendum
putaret nisi quod esset cum laude et honore coniunctum: hunc
mea sententia divinis quibusdam bonis institutum atque
ornatum puto Ex hoc genere illos fuisse arbitror camil
los curios fabricios omnesque qui ex minimis her
tata fecerunt et profecto maximus virtuti honos semper
est habitus Gaium marium preterea refert in lxxvii libro
cum in palude minturnensium lateret extractum fuisse
ab oppidanis et cum missus ad eum occidendum servus
natione gallus maiestate virtutis tanti viri perter
ritus recessisset: impositum publice navi delatum in a
fricam cicero ante de provinciis consularibus decer
nendis orans Tiberius graccus tribunus plebis
solus ex toto collegio lucio scipioni auxilio fuit: inimi

minissimus illius et fr̄is africani · Iurauitq; in contione se
in graciam nō redisse : sed alienū sibi uideri dignitate impe
rij quo duces essent hostiū scipione triūphante ducti : eo
dem ipsū duci qui triumphasset · Sed omnium quas legendo
unq̄ inuenerimus uirtutis laudū ampla fuit illa de qua
plinius ī naturali historia habet · cū marcū dicit cicero
nem · Marco catoni suspirante dixisse O te beatū M por
ci aquo rem improbam petere nemo audet · Non enī huic
uirtutis laudi M catonis · pares facimus alias ciuium
romanorū laudes que in potentatū et gloriam bello
partam referuntur? qualis illa fuit Metelli felicis de sci
pione emiliano : cū his quatuor dixit filijs : aquorū uno
pretore : tribus consularibus · duobus triūphalibus uno
censorio postea in rogū illatus est : ite filij : celebrate
exequias · numquā ciuis maioris funus uidebitis · Nec
ad similis ē · Emilij pauli honos glorie habitus cuius
feretrū ad funus elati oratores macedonū succolarunt
Neq; publij rutilij in exiliū publicanorū psequtione acti
cui asie ppli obuiam prodierunt · Neq; marci marij quē
cū l silla uictor fugatū hostem patrie iudicare cura
ret : solus Q̄ sceuola augur restitit · nec sententiā di
cere uoluit pfatus qui italiā et urbem seruauerat · eū
se nolle patrie hostem iudicare · Neque item par ducen
dus est honor eidem M catoni habitus cū ipsi excipro
cū pecunia regia uenienti · S · p · q · r · ad ripam tibe
ris occurrit · nō ppt pecunie uim : sed quia tantus
ciuis redierat saluus · Sicq; catoni de quo hanc laus
cicero suspiransq; tantū tamq; gloriosū fecit uirtutis
iudiciū : licet in ciprum ad supdictā legationē sex comi
tatus seruis ierit : nō erit par in gloria Cornelia

gracchorũ mater: adquam post illorũ mortẽ Miseni se
continẽtem reges et omnes principes salutatũ mittebãt
Q uantus autẽ uirtus ipã in urbe roma bona rei p. admi
nistratione multũ iuuit. plurimũ tamẽ conseruando
augendoq; imperio extra amperatibus custodita pro
fuit Vnde quesiti delectiq; sunt stante re p. uiri gra
ues boni et integri: aquibus imperia magistratusq;
gererent: quorũ aliquos ad ipsorũ et suarũ etatũ lau
de morumq; imitatione afferemus Gracchũ refert
aulus gelius cũ ex sardinia rediit in contione dixisse
uersatus sũ in prouĩcia quomõ ex usu uro existima
bam ee. nõ quomodo ambitioni mee conducere ar
bitrabar: nulla apud me fuit popina: neq; pueri ex
imia facie stabant ĩ conuiuio: sed liberi mei ita uer
satus sum: ut nemo posset dicere: assem aut eo plus
ĩ muneribus me accepisse: aut mea opa quenquã
sumptũ fecisse biennũ fui in prouĩcia: si ulla mere
trix in domũ meã introiuit: aut cuiusq; seruulus
me omnium nationũ postremissimũ nequissimũ habetote
V rnas quas argento plenas extuli eas ex prouĩcia ĩanes
retuli: Alii uini amphoras quas plenas tulerũt argẽ
ti plenas domũ reportarũt. Et plutarchus in pauli emi
lii uita refert: eũ multũ auri multũq; argẽti ex re
gia gaza coactũ nõ aspicere quidem uoluisse: sed ne
gotiũ questoribus dedisse: ut ĩ publicũ referret: libros
q; dũtaxat regios natis lrarũ studiosis diripi con
sensisse. Et cicero quãta ĩ uerrẽ actione scribit: cũ ab
affricano quidã uetus assentator ex numero amicorũ
nõ ĩpetraret ut se pfectũ ĩ affricã duceret. et id
ferret moleste. noli inquit mirari si tu a me hoc nõ

inpetras. Ego iam pridem ab eo tu mea existimatione
tantum fore arbitror peto ut meū prefectus proficiscat
et adhuc impetrare nō possū. Quapropt ciceronē tre
diderim ad p̄dictorū aliorūq; rei publice fūdamētorū
imitatione instruxisse quītū fratrē asie propretore. ubi
sic scribit. Haud est eīn negotii cōtinere eos quibus
presis. si te ipē cōtineas. et infra. curādū tibi erit. nō
itineribus tuis p̄terreri hoīes. nō sūptu exhauriri.
nō aduentu cōmoueri. esse quocūq; ueneris et publi
ce et priuatim maxīmā leticia cū urbis custodē nō tirā
nū. domus hospitē nō expilatorē recepisse uideant.
Quare sint hec fūdamēta dignitatis tue. tua p̄imū inte
gritas et cōtinētia. deinde omnium qui tecū sūt pudor
C onstantia ē adhibenda et grauitas. que resistat nō solū
gratie. uerū etiā suspitionī. Adiugenda etiā ē facilitas
ī audiendo lenitas ī decernēdo. ī satisfaciēdo ac dis
putādo diligentia. Ad mihi quidem uident hec omnā
esse referenda. ijsq; presunt alijs ut ij qui erūt ī eorū
imperio sint q̄ beatissimi. Vnde nō iniuria questꝰ ē idē
cicero de laudibus pompei orās. Difficile dictu quiri
tes quāto ī odio sumus apud exteras nationes. propt
eorū quos ad eos hoc anno cū imperio misimꝰ iniuri
as ac libidines. Profuisse autē plurimū uidet ad ser
uandā uirtutū de quibus dictū est. normā penas
que ad flagitia sequebant a ingratibus inflictas. Se
pronius enī musica G. gallū ī adulterio ī prouincia
deprehensū flagellis cecidit. Marcu sīc marius imperator
clusiū sororis sue filiū pronūciauit a tribuno mili
tū iure cesū. quia illū stupri. appellauerat. Gaius
fescōninus triūuir cornelium milite fortissimū

q̄ cū ingenua stupri cōmerciū habuisset : ī carcerem
iniecit : qui ī carcere mori coactus est Et quid aliud
intonare ac fulminare uoluisse uidemus ciceronem
ī p̄clarissimis uerrinarū actionibꝫ q̄ ut uerrē pui-
cialiū siculorū p̄datorē damnari p̄curi q̄ faceret.
que eadem fuit intentio : ceterū omnium qui male fun-
ctos magistratibꝫ repetundarū postulabāt Sed iā satis mul-
ta dixisse uidemur de optīa prudentissīa sanctissima ro-
manorū rei publice administrande : p̄ quā factū est : ut
maxime p̄sertim pulcherrime orbis terrarū parti
diutissime imperauerint Ad alia transeundum est

m

ILICIE ROMANE INSTI TUTA AD OSTENSAM :·

rei publice administratione sequi
deret Nam sicut dubiū nō ē
ī cohatā auctamq; esse armis
et militū fortitudine ac indu-
stria rei publice amplitudinē : ita constat : ī anes et su-
perfluas fuisse legionū cohortiūq; et turmarū ac im-
peratorū a quibus ducebantur uires : nisi quas adiissent :
expugnassent : cepissent ciuitates et prouincias : senatꝰ
populusq; romanus : et sapientissimi de quibus diximꝰ

uiri graues i imperatoribus constituti: iuste: prudenter: et
perhumane gubernando conseruassent: ac in melius refor
massent quamquidem maiori ex parte fuerunt: qui rem pu
blicam intus sine armis: et foris armati presertim ordini
bus perfecti rem militarem administrarunt. Ut tribus libris su
perius tractata in eruimus. Hec alia cui manum apponimus
armata rei publice administracio dici possit. Nec mino
ribus pauciori bus lacioribus hec quam illa legibus instituta
et beneuiuendi artibus acta est: adeo ut affirmare au
deamus: seruandarum legum custodiendeque discipline se
ueritatem bello magis exerci quam pace domi fuisse certe
tam. Si enim domi et in urbe a paucis aliquando siue a plu
ribus in rem p. e peccatum: animaduersio sepissime aut
leuis aut nulla est habita: sed raro consul imperator: et
ipse legiones graue inciderunt erratum: quibus ab hoste
pena non sit punitioque inflicta. Nec tamen hoc ideo dicimus
ut nostri temporis rei militaris disciplinam tradere in ani
tonatu intendamus. Sed grauat nos exponende osten
dendeque rei militaris romanorum discipline pridem scien
desite addita difficultas uerborum etatis nostre superioris
milicie uerbis nullatenus respondencium quibus aliquando
uelimus nolimus ad rei proposite declarationem uten
dum erit. Sed iam rei non minus uarie et ample quam
dignissime pro uiribus ostendende incumbamus. ab ipsaque
uocabuli expositione sumamus exordium: Militia a mi
lite dicta. Isque ut festus pompeius uult ab eo dictus est
quod nihil molle sed potius asperum gerat sicut ludum per
anthifrasim dicimus: in quo minime ludi debet. Et ulpianus
iure consultus militem appellari uult ut a mi
licia id est duricia quam pro re publica sustinet aut a mul

titudine: aut a malo quod arcere milites solent: aut a nu
mero mille hominum agresto uerbo Sed meliore
ceteris expositione esse tenemus M. uarronis Qui milites
appellatos esse uult: quod trium milium primus legio fiebat ac sin
gule tribus que tres erant mille mittebant Militis uerbum
generali prolatum appellatione omnes complectebatur qui ali
quando adacti sacramento arma aut tractarent: aut eti
am dimissi et exauctorati tractassent: et multe ac uarie
fuerunt eorum species que diligentiore indigent expositione Equites
namque erant: et tulli: et dimissanei: et legionarii: et clas
sici: et proletarii: beneficiarii: et limitanei: et conducti
quoque stipendio et mercede quam diu ex conducto rei publice pro
militibus habebantur. De equestri ordine multa inferius
diffuse narranda sunt Tulli quos et aliqui dixere tutu
los iuxta ulpianum de testamento militari sunt appellati: quod pa
triam in qua permanebant tutarentur. Sed eos uult seneca
ad lucillum cognominis causa sic dictos esse quod cum inuenti
essent rei inutiles militari extra exercende in patria dimit
terentur. Unde a proletariis pariter militibus ita differe
bant quod hi nullo eorum habito uirtutis experimento ad id solum
delecti sunt: ut retento ad auctoritatem militari titulo cete
ris eius nominis et ordinis extra militantibus: ipsi in patria
ad prolem procreandam remanerent Beneficiarios scri
bit festus eos fuisse dictos qui uacabant muneris bene
ficio Dimissanei autem fuerunt qui post actam cum laude ali
quandiu militiam a migratu dimittebantur. Ex quibus aliqua
do in militiam reuocatis exercitus in necessitate reparatos
fuisse ostendemus Legionarii milites appellati sunt qui
alicuius legionis pars erant numquam pace aut bello ab ea
discedebant: in et finitione uerbi militis exposita quod in

habita fuerit militia paucis primo: et post diffusius summe
rei militaris partes in quas distributa fuit dicemus Et
quia duplex fuit militia terrestris et navalis de prima
taliter dicemus ut milita quos futura secunde communia
tractemus. Nam delectus primo legionibus contrahendis
adhibitus: deinde tironum alter delectus et eruditio post
legionis partium descriptio: et italie copiarum in legiones
romanas conscriptarum quantitas: de hinc legionis ipsius mi
litum numerus et equitatus ostendetur. Verba post hec va
ria quibus in bello et prius utebantur: necnon castrorum et stru
cte aciei: armorum quoque signorum et insignium militarium
et disciplinam militarem pluraque gerendi formam: insuper
honores: dignitatem: stipendia: dona: ornamenta: auctori
tatem et demum formam amissionis militum docebimus. Militie
laudes et si multis ac prope infinitis coloris summe et af
ferre possemus: a solo cicerone dicemus. Qui L. murenam
a M. catone Servio sulpitio et Q. hortensio summis elo
quentissimis gravissimisque viris ambitus et maiestatis
accusatum defendens: sic in oratione habet. At nimirum di
cendum est enim quod sentio rei militaris virtus: prestat ce
teris omnibus: hec populo romano: hec huic urbi eternam
gloriam peperit: hec orbem terrarum parere huic imperio
coegit: omnes urbane res: omnia nostra preclara studia:
et hec forensis laus et industria latent in tutela ac presi
dio bellice virtutis: simul atque increpuit suspitio tumultus
artes illico nostre conticescunt et infra. Qua propter non solum
illa gloria militaris vestris formulis atque actionibus ante
ponenda est. Verum etiam dicendi consuetudini que longe et
multum viris exercitationi ad honorem antecellit. Itaque
mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse. Post

cu id assequi nō ualuissent ad militiā potissimū sūt delap
si: Quod si ita est cedat oppinior sulpici totū castris: otii
militie: stilus gladio. umbra soli Unde est quod uegetiū
de re militari tractaturū Videmus ex salustio sumpsisse
nulla re alia pplm romanū orbem subegisse nisi armo
rū exercitio disciplina militari Ad tirones nūc ueniēdū
est: quos uidemq quosdā. credere a uerbo greco dictos tā
q domandos cū uera sit oppinio tironis uerbū ab etruscis
sicut histrionis aut a sabinis sicut neronis ad latina cō
suetudinē transiuisse Eos autē constat neq a principio ne
q postea semp instituendis legionibus fecisse delectos: cū
legiones ipās raptim et tumultuarie a romulo primū
post a quibusdā regibus consulibus et pncipib q̄nq factas fuis
se legamus Romulū enī a quo urbis et militie simul origo fu
it scribit libro pmo liuius trecentos armatos ad custodiā
corpis acceptos celeres appellasse: et nō in bello solū sed in
pace habuisse: et de seruio rege. Equitū decē turmas ex al
banis legisse legiones etiā ueteres eodem supplemēto ex
pleuisse: et nouas scripsisse. et libro secūdo liuius dictato
re ualerio ualesii filio decē legiones scriptas terna sq con
sulibus: quatuor dictatori datas: et infra quīto sic habet
Tertius exercitus ex causariis senioribusq a T quītio scri
batur. qui urbi menibus q pSidio sit: et septimo dicit camil
lum quatuor legiones quaternū milliū scripsisse Sed li
bro liuii xxiii uidemus. maiores copias sine delectu ti
ronum fuisse conscriptas: cū decem naute consules ex
senatus consulto edixerunt: ut qui L emilio G. flamini
o consulib militibus eris quīquegīnta ipē aut pater
eius census fuisset: usq ad centū millia: aut cui potestas
tantū esset facta: nautam unū: cū sex mensiū stipen.

dio daret. qui supra C. milia usque ad ducenta milia tres
nautas cū stipendio annuo. qui supra CCC. usque ad decies
centū eris. quinque nautas. Qui supra decies octo nautas.
cū anno stipendio darent. Ex hoc edicto dati nauti arma
ti. instructique ab diinis triginta dierū cottis cibariis naues
conscenderunt. Tum primū est factū ut classis romana sociis
naualibus priuata impensa paratis compleretur. Et xxviiii
liuius Scipio postquā in siciliā traiecit uolūtarios milites
septuaginta millia ordinauit. centuriauitque. Et libro lxxiiii
uidemus bello sociali cū pompeius strabo picentes prelio
superasset. libertinos tunc primū militare cepisse. Quem
militis deligendi et exercitus comparandi modū in necces
sitatibus imitatos fuisse principes. Suetonius enim de au
gusto libertino milite preterquam rome incendiorū causa
et si tumultus in grauitate annone timeretur bis usus
esset. semel ad presidiū colomarū illiricū contingentiū. iterum
ad tutelam ripe rhodani. et item uiginti millia seruorū
manu misit. et ad remum dedit bello siculo. Et Julius
capitolinus de M antonino philosopho seruos quemadmodum
bello punico factū fuerat ad miliciā parauit. quos uolū
tarios exemplo uolonum appellauit. Et cicero ad athicū.
Parthi eufratem transierūt. duce pacoro orodis partho
rum regis filio cunctis refertto copiis nos in capadocia
ad thaurū. delectus habetur ciuiū romanorū. Et sicut
suppeditte quasi omnes copie in summis difficultatibus. sic
alias sepe minio pares et maiores nulla cogente neces
sitate a consulibus imperatoribusque nullo tironū delectus
seruato ordine. sunt contracte. Liuius enim tercio cū ad
ea bella consules delectū edixissent. fauore plebis
nō iuniores plebis modo. sed emeriti etiā stipendiis

pars magna uolūtariorū ad nōia danda presto fuere:
eoq; nō copia modo: sed gn̄e etiā militū ueteranis admix
tis firmior exercitus fuit. et q̄rto dū in lanuuinos et equos
Q serulius tr. pl. consulū potestate dicturus eēt delectū ha
beri: nō ex toto p̄plo placuit: decem tribus sorte ducte sūt.
ex his scriptos iuniores duo tribuni ad hostes duxerūt
Et quinto dictator camillus M minucio G. serulio hala in
sitio in ducto delectu iuniore habuit: ita ut seniores quoq;
quibus aliquid roboris super esset in sua uerba iuratos
centuriaret. Et septimo cōsulibus Appio claudio crasso et
L furio camillo: bello gallico. greco et latino ad albam or
tu senatus. nō urbana tantū sed etiā agresti iuuentute
decē legiones scripserit quinū milliū et ducentorū eq
tumq; trecētorū Et octauo Mamercus consul cui gallicū
euenerat bellū scribere exercitū sine ulla uacatois uenia
quin opificū quoq; uulgus et sellularij minime militie
idoneū genus exciti dicūt. Et decimo bello etrusco nūci
ato senatus iustitiū indici. delectū omis gnis hominū
haberi iussit: nec ingenui modo: aut minores sacrame
to adacti sūt: sed seniorū etiā cohortes facte: libertini
q; centuriati: ut affirmare audeamus multo sepius si
ne tironū delectu quā per illos legiones conactas in stru
ctasq; fuisse. Quin uidet. eū morem tirones accipiendi
instruendiq; quietis et florentibus romanis rebus fuis
se seruatū ut adolescētes alioquin otio marcescētes di
sciplina inbueret. militari quibus postea res publica
uteret. De quibus liuius uigesimo secūdo Magister e
quitū delectu edicto minores ab annis decē et septē
et quosdā p̄textatos scribit q̄tuor ex his legiones et mi
le equites con fecit. Item xxiiij et staterius ex multa

iuuentute pedites conscripsit: ordinatosque proxime more ro
manum decurrendo signa sequi et conseruare ordines docu
it: et operi aliisque institutis militaribus assuefecit. Ne
dum uero petitos angratu adulescentes consentire oppor
tuit: sed aliquando si se militaturos non obtulerint dam
nati sunt. Liuius xxvii Atque ex iis qui principio eius belli
decem et septem annos nati fuerant: neque militauerant omnes
erarios fecerunt. Et libro quadragesimo: postquam comper
ta sunt bachanalia in auentino occulta in quibus per
flagitia adolescentes corrupti erant inquit ad senatum
et populum consul: Hoc sacramento initiatos iuuenes milites
faciendos censetis quirites: his et obsceno sacrario edu
ctis arma committenda: Unde cicero difficillimis rei pu
belli ciuilis pompeiani temporibus: tirones parandos suo in
philippicorum decimo suadet. Ego autem non tam ueteranos
nutriendos nobis arbitror. quam apud tirones milites flos
italie quod noue legiones ad liberandam patriam paratis
sime: quod cuncta italia de uestra grauitate sentiat tenta
dum: nihil enim semper floret: etas succedit etati. Qui
bus uero modis tirones disciplina edocerentur milita
rem et si aliqua ex parte in superdictis apparet: tamen ali
ter ostendemus. Nam quod super liuium octauo scripsisse
uidemus: sellularios idest opifices sedendo opus fa
cientes minime aptos militie uidemus fuisse. M. cato
de re rustica affirmat: Ex agricolis dicens uiros for
tissimos: et milites strenuissimos gigni. Et seneca
epistola duodeuigesima: fortior miles ex fragoso uenit:
segnis est urbanus uerna: nullum laborem excusant
manus que ad arma ab aratro feruntur. Que etiam
non originis et exercitii magis quam integritatis corporis tiro

nu habendā esse ratione maiores uoluerut: unde mar
cianus iure cōsultus de testamēto militari Militabit
uero qui cū uno testiculo natus est. qui uel amisit. se
cundum diui traiani rescriptū Nam et duces Silla et
cotta memorant eo habitu fuisse nature Suetonius de
cesare dicit Tirones neq; in ludo neq; per lanistas: sed
in domibus per equites romanos: atq; etiā p senatorios
armorū peritos erudiebat Et plutarchus in uita
pauli emilij scribit: eum cōsueuisse filios domi discipli
na militari imbuere Et Julius capitolinus de maxi
minis duobus Tertia die cū processisset. Seuerus ad
campū in turba exultatē more barbarico maximinū
uidit. Jussitq; statim tribuno militū ut cohercteret ad
romanā disciplinā et imbueret: Nec tamē in necessi
tatibus aspernebant quin raros romani tirones habe
bant. plancus ciceroni in castris meis legiones sūt uete
rane tres: tironū ut loculentissima ex omnibus una
J n castris bruti una ueterana legio: altera bimaua
cio tironū. Vegetius autē et si etatis sue disciplinā
militarē potius q̄ uetustā docuit: nihil habet amaiori
bus p̄scri a salustio supta Ex quibus est aptiorē rusticā
esse plebem que diuino labore nutrit. solis patiēs: um
bre negligēs: balnearū nescia: delitiarū ignara: par
uo contenta cibo: durata habens p omni laborū tolerā
tiā mēbra Si uero necessitas cogat urbanos ad ar
ma compelli p̄mu laborare. decurrere: portare pondus
et solem puluerem q; ferre discant: p̄uo uictu utant
et rustico: interdū sub diuo: interdū sub papilionibus
cōmorent. Tirones uero incipiēte pubertate deligendos:
omnes q; gestus docēdos: ne locū deserat: ne ordines turbet:

fossam ducere gaudeant. Adulescentes q; martio deputan
dos operi debere uigilantibus oculis. elata ceruice. lato
pectore. humeris musculosis. ualentibus digitis. longi
oribus brachiis. uentre modico. exilioribus cruribus et
pedibus nō superflua carne distentos. sed neruorū du
ria collectos. piscatores. aucupes. sellularios. aleones.
et omēs qui aliquid tractare uident ad generis longe a
castris pellendos. fabros. marcellarios. ferrarios. et cer
uorū aprorūq; uenatores militie ascribendos idem scri
bit honestatē idoneū militem reddere et uerecundiam
dū prohibet fugere. uictorē facere. amagnis q; et pe
ritissimis bellorū uiris delectū tironū ēē habendū.
A d salustiūq; reuersus dicit uegetius eū scribere pom
peiū adulescentē assueuisse cū agilibus saltu. cū uelo
cibus cursu. cū ualidis lucta certare Nec aliter illi de
sertorio uictoriā contingere potuisse. ab ipo q; salustio
tradi. romanos ueteres ad omnem rei militaris eru
ditionē campū martiū tiberi uicinum elegisse. inquo
iuuētus post exercitiū armorū sudorē puluerēq;
dilueret Juuētuteq; pro exercitio consueuisse crates rotū
das ex uimcis contextē quibus in duplo ponderantibus quā
scutū et claua lignea pergraui ad palū sexquipedale
ī terram fixū se exercebat. punctimq; et cesim ferire
discebat A salustioq; item tradit uegetius. exerceri soli
tos hieme subtectis tirones. ut equos instratos ligne
os armati saltu insiluet. quandoq; fasces et pondera
librarū sexaginta tulisse gradu militari. ut disceret
arma et comeatū defferre cū necessitas cogeret. uirgi
lius nō secus apatria sacer romanus ī armis Iniusto
sub fasce uiā cū carpit et hostem ante expectatū positis

stat in agmine castris De ea q̃ tironū et militū nouo-
rū etiā seruorū ad militiā eruditione. flauius iosephus
de captiuitate iudaica sic habet Quāquidem ĩ re immis
admirandam quis existimauerat romanorū pruden-
tiā ita seruos instruentiū ut nõ solū uite ministerio
sed etiā belli necessitatibus utiles sint Quod si quis
eorū aliā quoq; respexerit militie disciplinā profecto
cognosceret tantum eos impiū nõ fortune munere sed
propria uirtute quesisse Armis enī uti nõ ex bello re-
perit neq; solū si necesse sit manus mouent: sed
ueluti armis naturā cohercētes nullas capiūt exer-
citationis inducias nec tempa p̃stolant᷒ Meditatões
autē eorū nihil a uera cõtemplatione discrepāt: sed
in dies singulos militū quisq; omnibus animis tanq̃
ĩ procinctū positus exercet᷒ quo etiā p̃lia facillime
tollerant nec enī uel ordo neglectus eos a cõsueta
dispositione dispergit: neq; metus aut sumptus re-
mouet aut lassitudo: inde sequit᷒ q̃ semp̃ superent
hostes: quos nõ itidem confirmatos inuenerūt. Nec
errauerit si quis eorū meditationes conflictus ēē
dixerit sine sãguine contraq; prelia meditationes
esse cū sanguine legio quibus ex partibus quo ue in-
strueret᷒ pararetur q; modo cū dixerimus: tirones
etiam quomodo in ordinibus locarentur intelligeret᷒
Legio inde dicta ut inquit uarro q̃ leguntᵒ mili-
tes delectu ex centuriis enī maxime cõficiebat᷒ Cen-
turie uero eã uim habuere: ut ab ipsis ceteri ordiẽs
nascerent᷒ De quibus dicturi eadem licet diuisa rati-
one repetere cogimur: que ĩ comitiis supra sūt dicta.
Liuius in regis tullii seruii rebus gestis scribit Censū

ab eo institutū fuisse rem saluberrimā tāto futuro ī-
perio ex quo pacis belliq; munera nō uiritim ut antea:
sed pro habitu pecuniarū fierent Tum classes centurias
q; hunc q; ordinē ex censu descripsit Qui centū milliū
eris aut maiorē censū haberet · octuoginta fecit cen
turias · xl · seniū · xl iuuenum · seniores ad urbis custo
diam : iuniores ut foris bellū gereret · Arma his galea ·
clipeus : ocree : lorica · omnia ex ere · hasta et gladius
A ddite his duo fabrū centurie sine armis : ut machinas
ī bello ferrent · Intra centū et septuagintaquinq; milia
census secūda classis · ex his uiginti centurie senioꝝ :
uiginti iuniorū Arma ut ī superiore preter loricā Ter
tia classis a lxxv ad quīquaginta milia census : Centu
rie uiginti senium : uiginti iuuenū Arma ut ī supio
re preter ocreas In quarta classe a quīquaginta ad
xxv miliū census Centurie uiginti seniorū · xx · Iuni
orū arma mutata : nihil preter hastam et uerrutū
datū · Quīta classis centurias triginta habuit fundas :
lapidesq; missiles gerebat : in his accensi : cornicenes :
tibicines : in tres centurias · ex undecī postea millibus
una centuria : et fuit hec īmunis militia · Equitū ex
p̄morib; ciuitatis duodecī scripsit centurias : additis sex
aliis : p̄mis sex romuli · Cū itaq; haberet delectus or
do sumebat ex supdictis censibus : et ex eadem diuisiō
quisq; censuū fiebat delectorū militū centurie · ut unaq
q; centuria suā cuiuslibet census ordinis et etatis
haberet partem : Qua in re prudenter institutū fuit :
quod uegetius a salustio tradit : ut quasi in orbē que
dā per diuisos ordines promouerent milites : ut ab
inferiore : si promereret ad supmū quisq; ascenderet

et ita ad p̄mū: sed in maiori dignioriq; loco redirent. Ex
hac q; formula copie urbis rome contrahebant. Sed ma
iores multo copias romani p omnia statuis romane di
gnitatis tempa a latino nomine et italis acceperunt
Que omnes copie simul mixte romanos exercitus confi
cientes romanū nomē ubiq; locorū ferrum dolosum
gloriosumq; reddebat. Liuius em̄ prelium apud trebiam
libro xxii describens. Duodeuiginti milia romanorū e
rat: sotiorū nominis latini uiginti milia: auxilia pte
rea gallumbrorū xxv. Et consules delectū cū rege co
ficerent inopia Juniorū senatus triumuiros binos cre
ari iussit alteros qui citra: alteros qui ultra quinqua
gesimū lapidem in plateis forisq; et conciliabulis oēs
copiā ingenuorū inspicerent: et si qui roboris satis ad
ferenda arma habere uiderent: etiā si nō dū mili
tari etate eent: milites facerent. Tribuni plebis si eis
uideret ad pplm ferrent: ut qui minores se septem
et decem annis sacramēto dixisset: his pinde stipendia
procederet ac si decē septē annorū aut maiores mi
lites essent. Et xxxv Liuius Decretū ut nouorū mili
tū tria milia duceret et trecentos equites: ita ut mihil
due ptes sotiū latini nōis: tertia ciuiū romanorū
Idem supplementū ad G flaminiū cui impiū contra anthi
ocum prorogabat. Et xxxv Liuius l. stipio consul cui
prouincia grecia decreta erat ī supplementū adducta pe
ditū ciuiū romanorū tria milia: equitū centū: et so
tiū latini nōis quinquaginta milia: equites ducenti. Ci
tero appio pulchro. Sed uniuso senatui: Alteri cōsuli
lelio nouus exercitus decretus: due legiones romane
et sotiū latini nōis quindecim milia pedites. equites.

ducenti Cicero appio pulchro: Sed um̃isso senatui uene-
rat ĩ mente presidio firmiori opus esse adistã prouin-
tiam. censebant enĩ omnes fore. ut ĩ italia supplemen-
tũ meis et bibuli legionibus scriberent. Quod autẽ
sup̃ de auxiliis gallumbrorũ ad trebiam missus ẽ di-
ctũ: alias copias ab italis quandoq; ab externis acceptas
fuisse: leuioris armature: nulliusq; stipendii Sed breui-
ori tempe: in exercitu moraturas edocet. Q̃uis enim
romani ad exercitũ contra hanibalẽ placentiã missũ
milites misissent ex italia simul et roma acceptos: tñ
alias copias a gallumbris qui nũc romandioli sunt
ĩ castris euocauerũt: que fuerũt auxilia leuiter arma-
torũ: hinc scribit liuius xxii. de hierone siculo rege
cuius oratorũ hec fuerũt uerba: Milite atq; equite sci-
re nisi romani latiniq; nois nõ uti pp̃lm romanũ leui-
um armatorũ auxilia etiã externa uidisse in castris
romanis. Itaq; misisse Mille sagittariorũ ac funditorum
Et xxxiiii liuius. Si tumultus in hispania esset placere:
ut tumultuarii milites extra italiã legerent. l pau-
lo in hispaniã. Et xxxvi in bello sotiali Auxilia inde la-
tini nois et exterarũ gentiũ missa pp̃lo romano. plan-
cus imp̃ator consul designatus: scribens cosulibus:
p̃toribus. tribunis plebis: senatui pp̃loq; romano. le-
giones habeo quinq; sub signis et sua fide uirtuteq; po-
pulo romano coniunctissimas: et nr̃a liberalitate nob
obsequẽtes: prouintiam omĩ ciuitatũ consensu para-
tissimã: et sũma contentione ad offitiũ certamẽ Equi-
tũ auxiliorumq; tãtas copias q̃ntas he gentes ad de-
fendendũ suã salutẽ libertateq; conferre possũt. Cicero

bruto rome delectus habet͛ totaq; italia: si hic delect⁹
appellandus est: cū ultro se offerāt omēs. Numerum
quē legio habuerit omnium militū ostendit liuius in
septimo: consulibus appio claudio crasso. et l furio ca-
millo: bello gallico: greco et latino ad albam octo se-
natus nō urbana tantū sed etiā agresti iuuētute de-
cem legiones cōscripsit. quinū militū et ducentorum
militū equitūq; trecentorū. Et xxii prelio cannensi.
Numero quoq; peditū equitūq; legiones aucte mille pedi-
tibus et centenis equitib⁹ in singulis additis: ut quina
milia peditū treceni equites essent. Et xxviii liuius.
Suppleuitq; ita eas legiones: ut singule sena milia. et du-
centos pedites. equites haberēt ccc. et aulus gelius scri-
bit in legione. sūt centurie sexaginta: manipula trigin-
ta. cohortes decem. Quarū copiarū ut distributio que
fiebat notior habeat͛. in gratiam et eorū qui ducebant
ordines: et singlorū partiū nomina exponem⁹. Hec re-
petere expedit que superius exposita ac ꝓpe omnibus
nota sūt. Imperatoris: consulis: ꝑtoris a quib⁹ ducebat͛.
uocabula. exercitusq; expositio nominis ꝑmo ponat͛ loco.
Dehinc tribuni militares: tuffuli. Centuriones. decu-
riones: equites: trossuli: cohortes: manipuli turma
hastati. pilani: principes triarij: subsidiū: Rorarij accen-
si: ferentarii. uelati. auxilia: ꝑsidia. obsidiū quid
fuerint doceam⁹. Exercitū tradit Vlpianus iure cōsulto
de militari testamento: traxisse nomē ab exercitatione.
Idemq; uult exercitū nō unā cohortem: neq; unā alam
dici. Sed numeros multos militū. Nam exercitui ꝑesse
dicit͛ ille qui legionē uel legiones cū suis auxilijs cō-
missas administrat: de cui⁹ offitio sic scribit marcellus

de re militari Offitiū regentis exercitū nō tantū in dādā
sed etiā obseruādā disciplina consistit. Paternus quoque
scribit debere eū qui se meminerit armato p̄esse par
cissime comeatū dare: equum militarē extra prouintiā
suā duci nō p̄mittere: ad opus p̄uatū: piscatū: uenatū
militē nō p̄mittere. Nam in disciplina augusti ita cauetur.
et si scio fabrilibus opibus exerceri milites nō eē alienū: ue
reor tamē si quicq̄ permisero quod in usū meū aut tuū
fiat: ne modus in ea re nō adhibeatur: qui mihi sit tolle
randus. Tribuni militares ad eorū exemplar facti sūt
qui p̄plo romano presūt: de quorū offitio sic habet cice
ro legū secūdo. Milites quibus iussi erūt pareto: eorumque
tribuni sunto. Et marcellus de re militari. Tribunorum offiti
um est ut eorū qui exercitui presunt: milites in castris
cōtinere: ad exercitationes producere: claues portarum
suscipere: uigilias interdum circuire: frumētationibus
commilitonū interesse: frumentū probare: mēsurē fraude
cohercere. Delicta secūdū auctoritate suā castigare: prin
cipiis frequenter interesse: q̄relas commilitonū audire:
ualetudinarios inspicere. Tribunorumque militarium Asconi
us pedianus secūda in uerrē duo fuisse genera scribit
p primū eorū qui ruffuli dicuntur: hique in exercitu creari
solent: alii sūt comitiati: qui comitiis designabantur
et festus pompeius addit: eos aliquādo dictos eē ruti
los: quia rutilius ruffus legem primo de eorū iure ab
exercitu creandorū tulerit. Centuriones et decuriones:
ab eorū numero quibus presunt dictos uarro festus
que tradunt. Habuit preterea legio p̄fectū fabrū: qui fa
bros lignarios: structores: carpentarios: ferrarios ad
fabricā: ad hibernorū edifitia ad machinas: turres:

ligneas: ad arma: aduchicula tormentaq; dirigeret:
Equestris ordinis nomē sepe mutatū fuisse plinius in naturali historia tradit. Nam eos qui ad equitatū trahebant' celeres Romulus regesq; appellauit. deinde flexumones: postea trossulos. cū oppidū in thuscis circa uulsinios eo nomine sole sine peditatu cepissent duraruitq; id nomē ultra gracchū. postea Quirites appellati.
Cohortis uocabulū Varro sic exponit ꝙ ut in uilla ex pluribus tectis coniungunt' ac quiddā fit unū: sic ex pluribus manipulis copulat' cohors: cohorsq; in uilla ꝙ circa eum locū pecus coherceret'. fuit et p̄terea cohors p̄toria dicta ꝙ a p̄tore nō discederet. Scipio enī africanus p̄mus fortissimū quenq; delegit qui ab eo in bello nō discederet: et cetero munere militie carebant: et sextuplex stipendiū accipiebat. Ea uero cohorte p̄mus romanorū p̄ncipū Tiberius augustus est abusus: qui edificato munitiore ī uia appia loco prope nūc sanctū sebastianū ubi caput bouis appellant baptiste leius romam ciuis uillā cohortē ubi suā tanq; ī arce continuit: qui mos cōtinuatus effecit. ut post Tiberiū rei pu. et libertatis status accipiēti ciuitate recuperare nequiuerit. Sicq; claudius. sic Galba: sic otho. sic pertinax: sic didius Julianus p̄torianorū militū uiolentia imp̄atores sūt facti. Liberaq; uiuitū Julij capitolium testimoniū afferre. Interea rome. Iterū seditiones inter p̄p̄lm et milites orte: ut nec tū maxime in edicto balbinus tū p̄poneret audiret'. Veterani se in castra p̄toria cōtulerūt. cū p̄torianis ipsis quos cepit p̄p̄lus obsidere: nec unq̄ ad amicitiā essent reducti: nisi fistulas aquarias p̄p̄lus incidisset. Mari

pilumque uarro exercitus minimā manū esse uult· que
unū sequitur signū: de quo uerbo Ouidius· Jlla quidem
feno sed erat reuerentia feni: Quantū nunc aquilas
cernis habere tuas: pertica suspensos portabat lon
ga maniplos: Unde maniplaris nomina miles habet· Tur
mam uult uarro dictam ēē· mutata e in u· quasi ter
unam: quod terdeni milites extribus tribubus luterum
rammium et tatientium fiebat· Jtaque primi singularum
decuriarū decuriones dicti: hique decuriones primo ad
ministri turme aturma adoptabantur: unde optios dicti:
quos postea tribuni ob ambitionē faciebāt hastatos
dicit uarro appellatos· quod hastis pugnabat: pilanos quod
pilis: principes qui aprincipio gladiis pugnabāt· post mu
tata re militari magis illustres sūt pilani· Triarios
quoque dictos: quod in acie tertio ordine extremis subsidio
deponebantur: et quod hi subsideant subsidiū dictū· plautus
subsedete hic quasi solent triarii: Unde cū ad extremam
sit uentū necessitatē in prouerbio est Res redijt ad
triarios· Rorarios dictos uarro scribit eos qui prius
in prelium prodibant: sicut ros prius incohat quam pluuia Et
accensos ministratores acatone appellatos de quibus su
periore loco multa anobis sūt dicta Velatos scribit festus
appellatos esse uestitos et inermes qui ad exercitū seque
bantur: quique in mortuorū militū loco sustinebantur: in pos
quod fuisse et ferentarios qui fundis et lapidibus pugna
bāt quia tela feruntur nō tenentur Catonē eos ferenta
rios dixisse qui tela ac potiones militibus preliantibus
ministrabāt Auxilium dicit uarro ab aduentu ēē dictum
cum accesserint hi qui adiumento essent alienigene: pre
sidiū uero quod extra castra presideant in loco aliquo: quo

tutior regio esset Obsidium ab obsidendo quo minus hostis gredi possit Ad hec que exposita sunt uocabula sequitur aliorum milicie uerborum quibus in acie et bello usus fuit expositio Velitationem nonius inquit dici leuem contentionem ex congressione militum cui cum plus inuenta fuisset fuluius flaccus consul bello capuano addidit ut milites leuis armature pluribus armati iaculis equitibus immixti militaret Optiones in cohortibus dicti sunt tamquam optati qui in defectu militibus subrogantur ut plene sint legiones Secundumque has expositiones armorum et bellicorum instrumentorum quibus prisci utebantur uocabula et rem propter dicemus Ad offensionem arma fuerunt alonge ferucntia sagitte tragule quod mittantur dicte Ansate quod ansis colligentur hasta et manu mittantur que et iacula funde lorulis funiculisque manu contorte manu baliste quas balistas minores aliquando scorpiones prisci dixere que tela non solum singulis etatibus et seculis sed per unamquamque etatem bis terque nomina et formam mutauere sicut et arma quibus corpa uestiuntur Instrumenta bellica oppugnationibus adhibenda hec forme erant Testudo de materia et tabulatis contexta coriis cilitinis et aliis que difficulter comburi possent contecta hec intus secus habebat arietatem trabem que unico perfigebatur ferro et falx uocabatur ab eo quod in curuata esset et de muro extraheret lapides uel dicta aries ad similitudinem animalis retro enim ducebatur trabs funiculis suspensa ut reducta impetuosius feriret Ideoque et testudo dicta a similitudine reptilis quod caput nunc exerat nunc reducat Vinea aliud instrumentum e lignis compacta latu

pedes octo: alta pedes septē: longa sexdecim tectū du-
plici ligno cratibusq; contexit. Extrinsecus ne crement
crudi sed recentibus latera quoq; contexunt: ne saxorū
telorūq; impetu p̄stringant. extrinsecus ne cremen tur
crudi sed recentib; thorijs integunt. cū plures fuerint
iūgunt ordine: sub quibus oppugnantes tutius ad mu
ros subruendos pugnāt. pluteo dicebant. ad similitudinē
loci studentū minores testudine sed eadem facti defen
siq; ratione: sed tribus ducti rotis ad quecūq; expedit
loca p̄ducunt. Agger ex terra lignisq; extollit. cont̄ mu-
rū de quo tela iactant. Musculos dixerūt minores ma
chinas quibus protecti bellatores fossatum ciuitatis
apportatis lapidib; lignis et terrā nō solū complent sed
etiā sollidant: ut turres ambulatorie sine impedimēto
uehant. ad murū sunt minores uineis subductioresq;
et maiores firmioresq; pluteis. turris aliquādo lata pe
dibus tricenis in quadro quādoq; quinquaginta: et pro
ceritas que muros urbis turresq; superet rotis agit
pluribus et subtus arietem habet: materia tabulatisq;
compacta ē: thorijs contra ignes et centonibus cilin
nisq; aqua infusis contecta. pontē habet qui in menia
dimittit. et sagittarij pugnatores q; descendūt. Balistas
maiores dixere prisci: trabem ualidā ita libratā: ut
cū pars densior ponderibus attracta descenderet ele-
uata proceritas sua funiculis quos haberet alligatos
funda saxum maximi ponderis longe emitteret. Eiusq;
maxime nūc machina mediocri berichole est appella-
tio: quamq; onagrū maiorē ipam machinā dixere. quo
nullū maius tormentū fuisse uult uegetius nec ē etiā
apud nos phalaricam diffinit uegetius que admodū

haste ualido praefigitur ferro. Inter cuius tubam et hastile
sulphur resina bitumen: stuppa conuoluuntur infusa
oleo: quod incendiarium uocant: que falarica baliste impe-
tu destinata perrupto munimine ardens figitur ligno tur-
ritamque machinam incendit fuerunt et alia priscis ad of-
fensionem defensionemque instrumenta: que fere omnia de-
siere in prelio haberi: postquam bombarde usus fuit:
machine omnium impetuosissime: quam anno domini nostri du[cen]tentesimo
tesimo inuentum fuisse docuimus: theonici unius uenetis
delatum: quando genuenses in clugia clausi a uenetis
obsidebantur. Metare inquit nonius est parare: unde
metari castra et metatores: et festus metari castra di-
cuntur quod metis dirigantur. Castraque ut plurimum quattuor
habuerunt portas: quarum pretoria qua exercitus in prelium
educebatur: quia initio pretores erant qui postea consules.
et illi bella demonstrabant: quorum tabernaculum quoque di-
cebatur pretorium. Quintana porta appellata post pretorium
ubi rerum utensilium forum fiebat. Alia principalis dicta quod eo
esset in loco ad quem principales ordines tendebant. Decuma-
na quarta a decimis primo in castra illatis: per quam com-
meatus inferri et commeare animalia consueuerant. Castro-
rum uero formam et dispositionem flauius Josephus de bel-
lo iudaico elegantissime sic edocet Romani quocumque
in hostilem terram irruperint: ante castrorum munitionem
nunquam prelium sumunt: quequidem non leui opere neque inique
loco erigunt nec omnes inordinate destribunt: siqui-
dem inequale solum fuerit complanatur. Quattuor uero
angulis dimensio eorum designatur. Nam et fabrorum
multitudo et ferramentorum copia que usus extructio-
nis poposcerit sequitur exercitum Et interior quidem

castrorum pars tabernaculis distribuitur. Ambitus autem eorum
extrinsecus muri faciem profert: ordinatis etiam turribus
pari spatio dispositis. Quarum intervalla telis atque balistis
aliisque machinis saxa intorquentibus omnibus instrumen-
tis missilium complent: ut cuncta scilicet iaculorum genera
in promptu sint. Ex omni autem muri parte quatuor portas
edificant: tam iminente aditu faciles quam ipsis si quid ur-
geat intro currentibus latas: Intus autem castra vico-
rum spaciis interpositis dirimuntur. Mediaque tectorum taber-
nacula collocant et inter hec ducis maxime domum
templo prorsus simillimam ut quasi quedam civitas repe-
tina existat: forum quoque et opificum stationes et sedes
militum primatibus ordinumque principibus ubi si qua sit inter
alios ambiguitas iudicent. Ipse vero ambitus et omnia
que in eo sunt multitudine simul et scientia fabrican-
tium opinione citius communiuntur. Quasi vero res urge-
at fossa extrinsecus depressa cubitis quatuor pari-
que spatio lata cingitur. Armis autem semper contuber-
nia cum decore absque otio in tentoriis degunt. Omniaque
ab his ordinate etiam alia cauteque per contubernia expe-
diuntur. Veluti si ligno aqua ve aut frumento opus sit.
Hec enim cena vel prandium in potestate est cuiusque cum
voluerit. Simul autem omnibus sonus est. Excubias et
vigilandi tempora bucine signant: neque omnino quicquam
est quod sine edicto gerat. Mane autem milites ad cen-
turiones. Illi vero ad chiliarchum conveniunt salutatu-
ri, cum quibus ad summum omnium ducem universi ordinum prin-
ceps. Ille autem his signum aliaque dat ex more proferen-
da precepta subiectis. Que quidem cum in acie sunt agentes
citius parent: ut si res exigat in clusibus eius iterque

renouationibus uniuersi pariter obsecundent. Cum autē
castris egrediendū est tuba inicitū facit. nemoq; otio
sus est. sed uel solo nutu moniti tabernacula colligūt
omniaq; ad pfectionē instruunt. deinde iterū tuba si
gnat: ut sint parati. Illi autē cū mulos et iumenta
sarcinis onerauerint uel in ciuili ad hostili certamīe
signū expectant. Castra uero incendūt. et q̄ sibi alia
munire sit facile: et ne quādo hostibus eadem usui sit.
Et cū tertio quoq; tube indicant ut exeant. Vrgent ali
qua excausa morantes: ne quis ordinē deserat. dextra
q; ducis preco adstans si ad bellū parati sint uoce pa
tria percunctatur: illiq; totiens alacri et magna uoce
paratos se esse respondent: interrogantemq; pueniunt
et martio quidem spiritu repleti cū clamore dexteras eri
gūt. deinde cautiosi et cū omni decore uelut ī bello progre
dientes ambulāt: suū quisq; ordinē uelut in bello cu
stodiens. pedites autē toracibus quidē et galeis septi ex
utroq; latere sicas ferentes. Leuus autē gladius ē mul
to longior. cū dexter mensurā palme nō excedat. Qui
uero ducē stipant lecti pedites scuta et lanceas portāt.
Cetera manus hastas et clipeos longos: triduiq; uiaticū
ut parū intersit inter onusta iumēta et pedites. E
quitibus autē ad dexterā gladius est longior: et contus
ī manu transuersusq; ad equilatus clipeus. ternaq;
super pharetram uel amplius lato cuspide dependent
iacula. nihil ab hastarū magnitudine differentie. Cas
sidas uero et toraces peditibus similes habent: nul
loq; armorū genere amicitu alis discrepant lecti q
circa ducē morantur. Agminū autē semp cui sorte id
obtigerit antecedit. Talia quidem sunt romanorum

itinera et mansiones : itemq; armorū uarietates Nihil
uero nec in prelijs in cōsultū aut subitū agunt . sed oĩa
semꝑ sequuntur facta sñia : opusq; nō adibet͠ nisi ante
decretū. Vnde aut minime peccant aut si peccauerint
facilis est peccati correctio fortune autē successibꝫ me .
liores Consiliorū autē etiā si aliter successerint
arbitrant͠ euentus quasi bonū quidem fortuitum
ut diuina prouidentia nō esse credat͠ . que uero an̄
cogitata fuerint etiā si adūsus casus exceperit bene
eum meditātes ad cauendū exhibeant ne idem rur
sus eueniat Et bonorū quidē fortuitorū nō his auctor
sit cui contigerint : tristiū uero que innoxijs accide .
rint saltem ꝙ rectū cōsiliū ceperunt uideat͠ esse
solatio Armorū quidē exercitationē comparant : ut
nōmodo corpa sed animiquoq; militū fortiores sīt
maior autē illis est ex timore diligentia Nanq; le .
ges apud eos nō desertionis solū : uerū et crimine
negligentie capitales sūt : ducesq; magisquā leges ipē
terribiles Nanq; bonos honorādo redimūt . sed in co .
hercendis noxijs sūt crudeles Tanto autē obsequio
rectoribus parent : ut et in pace ornamēto sint et ī
acie corpus unū totius cōspirant͠ exercitꝰ . Sic eo
rū copulati sūt ordines ita ut circūducti sūt mobiles et
acutis auribus ad pcepta : oculisq; ad signa et opera
manibus Vnde facere quidē strenui sint : pati uero
tardissimi . Nec etiā ubi preliātes sūt : aut multitu
dinē hostiū : aut cōsilia spernere ducum : aut difficul
tatū legionū . Quorū igit͠ artis ex consilijs incipiunt
deliberātes adeo extremus patet exercitꝰ Quid mi
rū si eufrates ab oriente : et occeanus ab occidente

J temq; a meridiano tractu libie fortissima regio et
a septemtrione rhenus atq; hister sunt imperij limi
tes cũ innore ex possidentib; possessionẽ recte quis
dixerit Hec ergo prosequt9 sũ: nõ tam pposito lau
dandi romanos quã solatio deuictorũ: utq; nouarũ
rerũ cupidos detinere. fortasse autẽ ad expientiam
bonarũ artiũ proderit studiosis romane instituta
milicie nescientibus. Procubitores dicit quj noctu
custodie causa ante castra excubant: cũ ĩ propinquo
castra hostiũ sunt: procinctam classem dici mos fuit
quãdo exercitus adpugnã paratus erat: horũq; uer
borũ pmus positorũ loco tam hanc festus ponit qd
pugnaturi ritu pus cingerent gabino: et q classem
uetustius fuerit hominũ dici q̃ nauiũ multitudine
paribus equis etiã aliquãdo scriptũ ee ĩuenim9 quia
duobus equis utebant in plio romani: ut altero
sudante et fesso in secũdũ transirent Et pliares di
es appellati sunt quibus fas erat hoste lacessere e
rant enĩ et nephasti dies et ferie quibus id facere nõ
liceret Scribit aulus gelius Tuchididem dicẽ lacede
monios bellatores nõ tubarũ cornuumq; signis sed
tibiarũ modulationib; in plijs usos Cretensesq; so
litos inire prelia precinete ac pmoderante cythera
gressus militũ: contra romanos milites hostẽ cla
moribus territauisse. Ad uerba ueniamus structe
aciei. Acum inquit festus dictã pore aciei ptem q
ea pars militũ uehementissima esset ad hostẽ telorũ
acumine uulnerandũ Et uerba structe aciei hec po
nit helius arcuũ similitudine introducta frons:
subsidia: cuneus: orbis: globus: forfices: serra:

turres: Ale quas alas fuisse constat equitū ordines:
circū legiones dextra leuaq; tanq̄ ale sūt ī uolucrū
corporibus. Et plutarchus in problematibus scribit. Au
spitiorū quod sinistrū prosperū et secūdū fuisse: sic
sinistro cornui que est et ala semꝑ principatus attri
butos: quia orientē aspitiētibus in sinistra parte
boreas est: quā dexterā mūdi ꝑtem esse et superio.
rē faciūt. Sed et armorū uocabula sūt dicēda Ar
ma uarro dicta inquit q, his arcemus hostē. Et festus
Arma proprie dicūtur ab armis id ē humeris depen.
dentia ut scutū gladius pugio sica: et ea quibus pro
cul preliemur tela. Et uulpianus uere cōsulꝫ de ui ar
mata. Arma inquit sūt omīa tela. hoc est fustes et la
pides nō solū gladii haste et framee: quod affirmat
Gaius de uborū significatiōe. Armorū uocabula Aulus
gelius multa sine expositione sic ponit: hasta: pilū.
phalarica: debingula. Et quādo sagittarū usus erat
cāneas habuerūt. Unde plinius sagitte e calamis
quorū ferax fuit rhenus bonomensis: ut puta int.
tum ramosus et grauis ictu resistēs. Sed ad uar
ronis expositiones redeamus. Parma q, e medio
ī omēs partes par. Conum quod cogitur in cacumen
hastaque astante solet ferri Jaculū ut iaciatur fit. tra.
gula a traiciendo. Scutū a sectura q, e minutis.
cōsectū sit tabulis Umbo agreco q, ambonis. Gladius
a clade: q, sit ad hostiū cladem: pilū ab homine qui
hostem ferit: q, pillū lorica q, e loris de chorio cru
do pectoralia fiebant postea fecerūt ex anulis fer.
ream tunicam. Balteumque e chorio cingulū erat bul.
latum Ocrea q, opponitur ob crus. Galea a galero

quo multo usi sunt antiqui Cornua quoque ea que nunc sunt
ex ere tunc fiebant bubulo cornu · Nonius cetera scutum
rotundum: phalae: turre ligneae et festus clipeum antiqui
ob rotunditatem Livius octavo: latini clipeis ante ro-
manis usi sunt Deinde postquam stipendiarii facti sunt scu-
ta pro clipeis accepere et libro xxxvii prolongas hastas
macedones sarixas vocant: et festus marmilionica
scuta dicebant in quibus demuro pugnabat erat siqui-
dem adhoc solum idonea · et spara · quod parvissimum ge-
nus iaculi a spargendo dicta · Triphorumque telum longi-
tudine trium cubitorum quod catapulta mittitur · Enni-
us haud permaneret paries pertussus triphoro · pel-
ta scuti genus in modum lune semis ut tertie uel
quarte: quibus amazones sunt use Arma autem
cives romanos privatim non tenuisse: sed in reditu
legionum exercituumque in tarpeiam rupem aut in ar-
milustrium fuisse condita satis constat Nam videmus
quotiens exercitus educi oportuit Arma inde fuisse
accepta Vnde cesar in lucano Jam rupes tarpeia so-
nat et spartianus dicit Vespasianum ex armilustrio
arma legionibus permisisse Et plinius scribit in federe
quod expulsis regibus populo romano dedit porsena
nominatim comprensum ne ferro nisi in agricultura ·
uterentur · Et magni pompei tertii consulatus extare e-
dictum in tumultu necis clodiane prohibens ne telum
esset in urbe Signa iam insignia indumenta et orna-
menta militaria dicamus tam publica quam privata ·
Signum militare primum romanis si minus uetera repe-
tere uolumus fuere manipuli: quales ex ferro su-
pra ouidii carmina describit Sed alia post parum

fuerunt signa que i erario paris temporibus seruabantur
de quibus liuius septimo Signa vero die a questoribus ex
erario prompta Que autem fuerunt ipa romanorum in
bello signa et quando primum haberi cepta plinius i na
turali historia sic ostendit Aquilam romanis legi
onibus G marius in secundo consulatu solam primus di
cauit : erant antea quatuor signa Aquila : lupus : thau
rus : aper : singulos ordines anteibant Marius in
totum alia abdicauit : paucis ante annis sola aquila
i acie portari cepta : reliqua i castris relinquebantur
Ex eo notatum non fore umquam apud legiones hiberna ca
stra ubi aquilarum non sit signum Aquilam autem fuisse ar
genteam Cicero prima i catilinam ostendit Scio pactam
et constitutam cum Manlio diem atque etiam aquilam illam ar
genteam quam tibi ac tuis omnibus perniciosam fore confido
et funestam futuram : scio esse premissam : et item plinius :
Argentum militaribus signis quam aurum familiarius
quo longius fulget Et preter quatuor signa de quibus
supra plinius dicit Minotauri effigiem inter signa
militaria ideo scribit fuisse festus : quod non minus occulta
esse debeant consilia ducum quam fuerit domicilium mi
notauri laberinthus Idemque asserit porci effigiem inter
militaria signa quartum habuisse locum : quia confecto bel
lo inter quos pax fieret cesa porca fedus firmari so
lebat Alia item signa militaria per diuersa tempora fuerunt
Nam erat labarum : quod signum in historiis frequentatum :
rome etiam nunc i monumentis principum marmore uide
mus in ersum labans quadratum uexillum cordula haste
appensum : erat et draconum : et alie uariorum animalium
figure prout unicuique principi et duci placuit Insignia

uero et ornamenta militũ ĩ bello militaria hec fuerũt
paludamenta primo · de quibus uarro sic habet paluda
mẽta insignia atque ornamẽta militaria · Ideo ad bellũ
cũ exit imperator et littores mutarũt uestẽ · et littua in
cinxerũt · paludatus dicit proficisci : quia tũc fiũt pa
lam ut conspiciantur · Et festus paludati armati : ornati ·
omnia enĩ militaria ornamẽta paludanda dicebant ·
L iuius xxii consul fabius paludatus egrediens cont
uehios cũ omni gente sua · sex et trecẽti milites omnes
patricii et xxxi p sulpicius cõsul secũdũ uota ĩ capitolio
nuncupata paludatis littoribus profectus ab urbe Qua
quã uero liuius ĩ nono expositis ornamentis · Samni
tiũ legionis subiugat Romanos milites dictos fuisse
horridũ militẽ esse debere nõ celatũ auro et argẽto
sed ferro et armis fretũ : tamẽ xxii dic canensi pre
lio captis minoribus castris propter equos uirosque et si
quid argenti quod plurimũ in phaleris equorũ erat
N am ad uescendũ facto perexiguo milites utebantur
omnes · Et nonius ephippium tegmen equi ad mollem
uecturã paratũ · Festusque exfilatũ exercitũ dicit quod
solicet omnes exerto brachio sint · Cũ M cicero in phi
lippicorũ decimo ĩnuat circothecis ferreis siue ut
appellabat manicis milites uti cõsueuisse : cũ dicit
de M antonio Solet enĩ ipse cito accipere manicas nec
diutius obsidionis metũ sustinere · plutarchus ĩ Bru
ti uita Bruti exercitus in philippicis multo auro et ar
gento splendebat : licet in ceteris ex singulari quadã
modestia ductoris sui exercitus parce et modice assue
tos continuisset · Censuĩ uero circa manus et reliquũ
corpus existimabat in uiris honore cupidis quiddam

dignitatis afferre plinius scribit strutionum plenis galeas
et comas in bellicis adornabat et infra: Capuliensium
et in fastigio celant auro Vagine et balthei laminis
ornant fabricium uero dicit ipse plinius bellicum impera-
torem plusquam pateram et salinum ex argento habere mi-
litem uetuisse. helius spartianus de adriano uestem
humillimam frequenter sine auro bullatam: sine gemmis
fimbulam strinxit: capulo uix eburneo spatam clusit:
Fuerunt uero principum uarie opiniones in militum ornatu-
tis Suetonius enim de cesare: post magnam pugnam atque
uictoriam remisso offitiorum munere licentiam omnem
passim lasciuiendi permittebat Jactare solitus milites
suos etiam unguentatos bene pugnare posse nec milites
eos pro contione sed commilitones appellabat. habebatque
tam cultos ut argento et auro politis armis ornaret:
simul et ad speciem et quo tenatiores eorum in prelio essent
metu damni. helius spartianus de poscennino ni-
gro contrarium opinioni cesaris habet Jdem uetuit
ne zonam milites ad bellum: aureos uel argenteos num-
mos portaret: ne ad hostem aliquid prede perueni-
ret: sed liberis et uxoribus seruaretur. Jdemque helius
de alexandro seuero Jnijt parthicam expeditionem: quam
tanta disciplina: tanta reuerentia sui egit: ut non mili-
tes sed senatores transire dicerent quocunque iter
legiones faceret Milites uestiti honesti: calciati ade-
corem: armati nobiliter: equis etiam instructi ephipijs
et frenis decentibus: prorsus ut rem publicam intel-
ligerent quicunque alexandri uiderent exercitum. Capito-
linus scribit de maximo Juniore Vsus est aurea lorica ex-
emplo ptolomei usus est et argentea et clipeo gemmato

in aurato: et hasta in aurata: fecit et spatas argēteas: fecit etiā aureas: fecit galeas gēmatas: et buccula s:
V ltima q̄ militū ornamēta · plinius ponit clipeos: cum templis post finitam militiā affigerent: p̄mus appi us claudius qui consul cū servilio fuit anno urbis condite CCLXX posuit in bellone ede scutū: uirtutes su as placuit in excelso spectari: et titulos honorū legi: post eū Marcus emilius collega in cōsulatu Q. luctatii: nō in basilica modo emilia: uerū et domi sue posuit · Id quoq; antiquo exemplo · Scutis enī qualit̄ apud troiā pugnatū est cōtinebant imagines · Unde nomē habuere clipei · pla nam uirtutis faciem reddi in scuto cuiusq; qui fuerit usus illo Marcii scipionū in hispania ultoris clipeus su pra fores capitoline edis usq; ad mediū p̄mū fuit · Quo exemplo balteos suos galli in capitolio affigere cogita rūt · Cum impulsore ariouisto bellū cont̄ romanos su scipiētes iurarūt: sese balteos nisi ī capitolio nō solutu ros: et Ioui ac marti eos oblaturos · Emilius Marcellus consul contra illos missus superauit cepitq; multos eos q; romam ductos in capitoliū ibi balteos soluere fecit: et balteos ip̄e ioui obtulit · In ea pugna Marcellus inter du sus et capitinens tirodomarum gallorū regulū occi dit · Inde mediolanū expugnauit: et cū ingenti preda romam ueniens baltheum celo detulit in uictorie signū ·
A d hanc ornamētorū militariū partem addē nō incon ueniēt sagū fuisse ueste quā in bello romani cū armis uterent · Unde est apud cicerone in philipicis: et liuiū libro centesimo duodeuigesimo · Cum M antonius de cimū brutū mutine obsedisset: et cū missi ad eum de pace legati parū profecissent: saga p̄p̄lm sumpsisse ro ·

manu. Asconius uero pedianus secunde in uerrē acce
tonis actione alias enumerat uestes: Cerea: saccos:
cilicia: pilis contexta: quibus milites in castris utebāt.
Ad ea que supius de milicia romana et legionibus sut
dicta consequēs esse uidet de disciplina: legibus et
institutis militaribus scribere: Cuiusquidē disciplinę
lex et institutio pma fuit sicut plutarchus in problema-
tibus habet: ne qui sacramēto milicie nō teneret in
hostem pugnaret: Unde catonis affert eplam: qua scri-
bit filio milicia exauctorato et tamē in castris morā
facturo ne pugnet in hostem et eius impatori ne illum
pugnare pmittat. Et aulus gelius cū delectus fieret et
milites scriberent tribunus militaris adigebat in uer-
ba quorū sūma erat: se nō furaturos quicquā intra
decem millia passus ad castra. Item adigebant sacra-
mento se affuturos ad diem nisi aliquid cause fune-
ris paterni sacrificii gentilis et feriarū id prise ac-
cipientiū accideret. Si id nō seruasset infrequētes
habebant. cuius delicti pena apud maiores semp max-
ima fuit cū tamē pariter emāsores desertores et
erronei punirent. Emansoremque modestinus de re
militari esse dicit: qui diu uagatus ad castra regredi-
tur. desertorē uero qui per longū tempus uagatus
reduceret. Erroneūque Ulpianus de edili edicto ita a
labeone diffiniri dicit pusillū fugitiuū ee: ut ex diuer-
so fugitiuū magnū erroneū esse ostendat: sed prop̄e
erroneū sic diffinimus: qui nō quidem fugit: sed fre-
quenter sine causa uagat et tempibus in res nuga-
torias consūptis: serius ad dominū redit. Sed de di-
sciplina militari apud senatū liuius octauo l. papirius

dictator ad auspiciū repetendū romam profectus: ma
gistro equitū fabio maxio rutiliano mgrō equitū de
nunciauit: ut se loco tenēt Qui hostes bis ingenti pre
lio uicit et spolia de hoste capta cremauit: quē dum
dictator punire mitteret sic in senatu inquit: Soluta
militari disciplina nō miles centurionis: nō centuri
o tribuni: nō tribunus legati: nō legatus consulis:
nō mgr equitū dictatoris: pareat imperio: nemo ho-
minū: nemo deorū uerecundiā habet: nō edicta im
peratoris: nō auspicia obseruent sine commeatu ua
gi milites in pacato in hostico errent: inmemores
sacramenti: licentia sola se ubi uolent exauctorent
Infrequentia deserant signa: neq conueniat ad e
dictū: nō discernatur: Inter diu nocte: equo iniquo
loco: iussu iniussu ne imperatoris pugnet: nō signa.
nō ordines seruent: latrocinij modo ceca et fortui
ta pro solemni et sacrata milicia sit: Et libro uigesimo
secundo liuius. Tum quod nūquā antea factū erat iu
reiurando ab tribunis militari ad acti milites iussu
consulū conuenturos: neq iniussu abituros Nā ad eā
diē nihil pter sacramentū fuerat: et ubi ad decuriatū
aut centuriatū conuenissent sua uolūtate ipi inter se
equites decuriati centuriati atq pedites coniurabāt se
se fuga atq formidinis ergo nō abituros: neq ex ordi
ne recessuros nisi teli sumēdi et petendi: et aut ho
stis feriendi aut ciuis seruandi causa Id ex uolūta
rio inter eos ipos federe atribunis ad legittimā iu
risiurandi actionē translatū. et xlij liuius in his
pania ulteriore quia diu eger esset ptor luxurie o
tio solutā disciplinā militarē esse. ab ea nouos ex

ercitus conscribi placuit Acerrimā uero militaris di
sciplinę correctionē Titus Livius lvii sic ostendit Scipio afri
canus numantiā obsedit: et corruptū licentia luxu
riaq; exercitū ad seuerissimā militię disciplinā reuoca
uit. omnia deliciarū instrumenta remouit: duo millia scor
torū a castris eiecit: militē quotidie ī opere habuit:
triginta dierū frumentū ac septenos uallos ferre co
gebat propter onus tarde incedenti dicebat: cū gla
dio te uallare scieris uallū ferre desinito: alio scutū
paruū habiliter ferenti amplius iusto scutū ferre iussit:
neq; id se facturū quādo melius scuto q̄ gladio uteretur
Quem militē contra ordinē deprendit si romanus erat
uitibus: si extraneus uirgis cecidit. Iumenta omnia ne
exoneraret militē uendidit. Ex omnibus uero discipli
nę militaris cohertionibus nulla equior moderatior
q; fuit: ea quam Cicero pro aulo cluentio orans sic
edocet Statuerūt enī ita maiores nostri: ut si a multis
esset flagitiū rei militaris admissū sortitione in quos
dam animaduerteretur: ut metus uidelicet ad omnes: pe
na ad paucos perueniret Marcianus autē de re milita
ri Militū delicta siue admissa ut ppria sunt aut cum
ceteris comunia Unde et persecutio aut ppria et cō
munis est ppriū militię est quo quis uti miles ad
mittit: et augetur ut in ceteris delictis dignitate: gra
du. spē militię Militis comune delictū est q̄d aliter
q̄ disciplina comunis exigit committitur: ueluti segnitię
crimine: uel contumatię uel desidię: Qui manus intulit
pposito capite puniendus est Augetur autē petulantię
crimē dignitate ppositi Contumatia omnis aduersus
presidem uel ducē militis capite punienda est: Qui in

acie fugam fecit spectantibus militibus propter exemplum
capite puniendus est. Militum pena eiusmodi est: casti-
gatio: pecuniaria multta: munerum interdictio: mi-
litie mutatio: gradus deiectio: ygnominiosa missio. Illi
in metallum aut in opus metalli non dabuntur: nec torque-
tur. Et quamuis leges puniendorum militarium delictorum
he fuerint de quibus est dictum: uariantibus delictis:
uariasse penas: et predictas quandoque alias quoque aspio-
res inflictas fuisse libet ostendere. Liuius xxxv de p.
cornelio nasica post triumphum de bois actum post her-
concione adnotata de rebus ab se gestis: et de iniuria
tribuni bello alieno se illigantis ut sue uictorie fructu
se fraudaret cum disseruisset: milites exauctoratos di-
misit. Cornelius tacitus. Stationes uigilie diurna no-
cturnaque munia in armis agitabantur. Feruntque milite
quia uallum non accinctus: atque alium quia pugione tan-
tum accinctus foderet morte punitos. Bello pirchi e-
pirothe captiui quos ipse ad senatum remisit: equites
pedibus. pedites in funditoribus et auxilijs militauere:
nec in castris sed extra tendebant: que locum uallo et
fossa non communiebant: facta eis potestate restitutionis
si bina ex hostibus spolia referret. Existimauit enim
senatus: eos ob non seruatam militarem disciplinam
manus hostium incidisse. Superior africanus deuicta
carthagine omnes transfugas romanos cruci affixit:
italicos capite honestiori suplicio puniuit. Et posteri-
or africanus captos transfugas bestijs obtulit. et pau-
lus emilius perse deuicto eosdem elephantis prote-
rendos prostrauit. Cesar augustus decimam legionem
contumatius parentem totam cum ignominia dimisit. Co

hortes si que loco cessissent decimatas ordeo pauit Cen
turiones statione deserta itidem ut manipulares ca
pitali animaduersione puniuit: pro ceteris delictorum genere
uariis ignominiis afficit: ut stare per totum diem iuberet
ante pretorium. interdum tunicatos distinctos sine cinguli
cespitem portantes. Idem augustus impetratis a senatu
decem adiutoribus unumquemque equitem rationem uite reddere
coegit. atque exprobratos alios pena: alios ignominia
notauit: plures admonitiones fuerunt sed uarie. Le
uissimum genus admonitionis fuit: tradito coram
pugillarium: quos taciti et ibidem statim legerent. Nota
uit et quosdam quod pecunias leuioribus usuris mutua
ti grauiore fenore collocassent. Galligula et si per
omnia flagitiosus fuit: quirites romanos seriose curio
seque nec sine moderatione recognouit: palam adem
pto equo quibus aut probri aliquid aut ignominie
messet. Sed claudius tamquam adulteros Messaline sue
crediderit desfuturos mollius impuniendis militum
adulteriis se gerit. A recognitione enim equitum corruptelis
adulteriisque famosum nihil amplius monuit quam ut aut
parcius etatide in dulgeret: aut certe certe cautius. Gal
ba seuerius. Militi enim qui in expeditione artissima
annona residua cibariorum tritici modium centum dena
riis uendidisse arguebatur: uetuit simul ac indigere
cibo cepisset a quoquam opem ferri. et is fame extabuit.
A uidius cassius. Multis desertoribus manus abscidit
et pedes dicens maius exemplum esse uiuentis misera
biliter criminosi quam occisi. Et posteriores niger obu
inus gallinacei direptione decem commanipulares qui
raptum ab uno comederant securi percuti iussit. Alex

ander autē seuerus mamea genitus christiana. Si
quis de itinere in alienā uillā flexisset pro qualitate
loci aut fustibus subitiebat. aut cōdānabat. aut gra
uissimis afficiebat contumeliis: dicens uelles ne hoc
in agro tuo fieri: Inclamabatq; sepius q̄ aquibusdam.
christianis audierat et tenebat: Idq; per p̄conē si
gnificabat: cū aliquē emendaret: Quod tibi n̄o uis
fieri alteri ne feceris: Quā sententiā adeo dilexit
ut in plateis et publicis opibus prescribi iuberet Viri
tam uero aureliam a flauio uoposco ep̄lam libet in
ponere aduictariū suum scriptā que disciplinā milita
rem maiorū cumulatissime ante oculos ponet Si uis
tribunus esse ymo si uis uiuere manus militū cōtine.
nemo pullū alienū rapiat: ouem nemo cōtingat:
uuā nullus auferat: segetem nemo atterat: oleū:
salem. ligni. nemo exigat. ānona sua contentus sit
de preda hostis: nō delacrimis prouīcialiū habeat:
arma tersa sint: ferramēta scriminata: calciamē
ta fortia: uestis noua: uetere excludat: stipendium
in balthieo nō in popina habeat. equū et sagmarium
suū defricet: capita animalium nō uendat: nullū cen
turiarū cōmuniter faciant: alter alteri quasi ser
uus obsequat᷑. amedicis gratijs curent᷑. aruspicibus
nihil dent: in hospicijs caste se agāt: qui litē fecerit
uapulet. plinius orator ad cornelianū de cetūcellen
si uilla adriani scribens Sequēti die audita ē gal
lica adulterij rea: nupta hec tribuno militū honoēs
petituro et suā et mariti dignitatē centurionis a
more maculauerat Maritus legato cōsulari. ille
cesari scripserat cesar excussit probationes. Cen

turionē exauctorauit atqȝ etiā relegauit Mulier dam
nata et Julie legis penis relicta Asinius pollio Citerom
finibus nec provincie nusq̄ excessi : militē nōmodo legi
onariū Sed ne auxiliariū quidem ullū quoq̄ misi et si
quos equites decedentes natus sum supplicio afferi Tan
to discipline rigori : quanto milites obstrictos fuisse dix
imus : privilegiorū · honorū · auctoritatis : dignitatis
honorū et utilitatis magnitudo respondebat : que et
ipōs reddere letos et alios admilitandū allicere pos
set privilegiaqȝ honores et dignitates militū simul o
stendi possūt quorū initiū et fundamentū liuius in
serendo sic ponit · Edictū ne quis civem romanū iniutū
aut clausū teneret quo minus ei nomē edendi apud
cōsules potestas fieret ne quis militis donet ī castris
esse bona possideret · venderet : liberos aut nepotes
moraret̃ · q̄q̄ nihil maius aut dignius de milite di
ci potest q̄ ut supra in rei pu administratiōe ostensum
ē Militiblus solis diu p̄missū fuisse : ut pplm ipi roma
nū iudicaret : aut inferendis suffragiis ī comitio p̄
rogatiua militū et ipi milites sive iuniores sive vete
rani consules et alios magistratus maiores deligerent .
aut tota comitia in suā duceret voluntatē Et nihil
inq̄ acturatius fecisse videmus p̄stantiores illos ci
ves romanos Scipiones maximos et metellos : quā
ut milites p̄miis et honoribꝫ affectos bene cōtentos red
derent . hinc scribit de Adriano helius spartianus
Exemplo postea scipionū et metelli et actoris sui trai
ani milites p̄miis et honoribus donans : ut ferre
possent : ea que a spa videbat Et alexandrū severū
scribit idem Spartianus solitū dicere Militē nō timere

imperatorē nisi uestitus: armatus: calciatus: et satur:
et habens aliquid in zonula. Id circo quod mendicitas mi-
litaris ad omnem desperationē uocaret exercitū. Sed u-
nica in re potest militū dignitas inde intelligi: quod ex
ipsis semper imperatores siue antiquos statu re publica
siue perpetuos postea habuit res romana: ut uerū
esse constet quod Seneca xlviii epistola scribit. Ex militi-
bus reges sepissime factos esse. Nec paruus fuit mi-
litie honor habitus: cum in spectaculis quatuordecim thea-
tri gradus superiores dignioresque apud orchestrū con-
siliorum Imperatorumque locum: solis militibus attributi sunt.
(E) Et ultimus militi honor fuit ampla et libera factio te-
stamenti. de qua Vlpianus de testamento militari. Mi-
litibus liberam testamenti factionē primus quidē diuus
Julius cesar concessit: sed ea concessio temporibus erat.
postea uero diuus Titus dedit: post Domitianus:
postea diuus uerus plenissimā indulgentiā in mili-
tes. tam inde traianus secutus est. Et exinde man-
datis inseri cepit capitulū tale. Cum in notitiā me-
am platum sit subinde testamenta a commilitonibus
relicta proferri que possint in controuersiā duci: si ad
diligentiā legū reuocentur et obseruātiā: secutus
animi mei integritudinē erga optimos fidelissimosque
commilitones: simplicitati eorū consulendū puta-
ui. ut quoquomodo testati fuissent. rata esset eorum
uolūtas. faciant sibi testamentū quomodo uolent. fa-
ciant quomodo poterint. sufficiatque ad bonorū suorū
diuisionē faciendā nuda uolūtas testatoris. Sti-
pendia uero minor pars fortunarū romanis mi-
litibus fuere. primū enim uidemus liuiū in quarto affir-

mare p(o)p(u)l(u)m romanũ sup(er) ducẽtos annos p(ro)p(ri)is sumptib(us)
sine ullo stipendio militasse: p. cornelio cosso. G. fabio
ambusto. l. ualerio potito tribunis militũ consulari
potestate Ansure que postea fuit terracina capto et
direpto: decreuisse patres: ut stipendiũ miles accipe
ret: cũ ante id tempus de suo quisq(ue) functus eo mu
nere fuisset: Nihil q(ue) acceptũ unquã a plebe tãto gau
dio: et n(ichi)l tributũ inde inductũ. Stipendii uerbũ un
de habuerit originẽ uarro sic edocet Stipendium
a stipe q(uod) aes quoq(ue) stipem dicebant qui acceperant
sua necessitate maiorẽ nõ in arca reponebãt plin(ius)
militũ stipendiũ dicit appellari quasi stipem ponde
ratã Nam supra dixerat aes prius q(uam) signatũ eẽt
consueuisse ponderari et stipem ẽe nummum festus
quoq(ue) affirmat his uerbis Stipem ẽe nũmũ est testi
moniũ q(uod) datur stipendiũ milita. et cũ spondet(ur) pe
cunia stipulari dicit(ur) Et ulpianus de uerborũ signi
ficatiõe Stipendiũ a stipe appellatũ ẽ: q(uod) per stipes
idest modica era colligit(ur): Tribuebat(ur) nõ a tribunis
militaribus: unde eos uult uarro appellatos esse:
Et quamq(uam) romani stipendiũ: id appellarint solũ quod
i(n) pecunia numerabat(ur): sicut in n(ost)rã etate fieri uide
mus: aliis tamẽ duobus modis militũ illi necessi
tatibus subueniebant: ut minus sit mirũ paucas
eas pecunias in stipendiũ dedisse militib(us) frumẽ
tũ eni(m) et uestem ultra pecunias dabãt: fueruntq(ue) sti
pendia terna singulis annis data q(uod) datas tertie p(ar)
tis anni pecunias unũ stipendiũ appellarũt. quod
triũ aureorũ fuisse uidemus: ut nouẽ tantũ aure
os miles in anno acciperet Nam Suetonius de C

cesare addidit et q̃rtũ stipendiũ militi ternos aure-
os et nos satis supra ostendimus: aureos illius tẽ-
poris ualore nr̃oꝝ quibus nũc est comunit' usus
propemodũ equasse Maius tamẽ stipendiũ equiti da-
batur preter equum quẽ ultra ueste et frumẽtũ
de publico accipiebat Unde quod habet liuius ĩ qui
to post pacificatã militũ seditionẽ p ualeriũ coruũ
dictatorẽ: impotens postulatum militũ fuit: ut de
stipendio: merebãt enĩ triplex ea tempestate: es de-
meretur militi enĩ tũc duplex dabat' stipendiũ. Sed
erat id militi equitiqꝫ ꝑpetuũ: ut quousqꝫ exaucto-
raret' dimitteret' ue: de quibus uerbis breui infra
dicemus ad stipendiũ sollide daret': unde tractũ uidemꝯ
ut post secũda imperij adhuc stantis licet cadere
incipientis tempa reperit: dici sicut et nr̃a etate fit
cũ militẽ ad soldum conduci: cui promitteret' stipen-
diũ licet annuum. Cassiodorusqꝫ vegetius et fron-
tinus sollidatũ fuisse ĩ militia scribũt: cũ cui stipen-
dia ab imꝑatore promissa erãt. De frumẽto autẽ
militantibꝫ dato et si multis ac prope omnibus in histo-
rijs habetur. Liuius in octauo Extemplo exercitus
romanus eductꝰ: annuo stipẽdio. et triũ mẽsiũ
frumẽto accepto: et de frumẽto et ueste simul liui-
us xxviij hispanie populis pax stipendiũ eiꝯ anni
duplex: et frumẽtũ sex mensiũ imperatũ sagaqꝫ et
toge exercitui et infra: eodem liuius uestimẽta exer-
citui decerãt id mandatũ octauio ut cũ pretore a-
geret: si quid ex ea prouĩcia comparari ac mitti
posset Ab eo quoqꝫ haud segniter curata res est.
Mille ducẽte toge breui spatio et duodecim millia tuni-

erariū missa Consuetudineqꝫ ueterē stipendij frumēti et
uestis sub principibus mutatā uidemus Suetonius enī de
cesare legionibus stipendiū imperpetuū duplicauit fru
mentū quotiens copia eēt et sine modo mensura qꝫ
p̄buit Et helius spartianus de alexandro mammee
Milites expeditionis tempore sic disposuit: ut ī man
sionibus annonas acciperent: nec portarēt cibaria
xvij dierū ut solent: unde licet intelligere: quod sup̄ᵃ
est et multū dubiū fecisse uidemus de frumēto: non
detulisse milites frumentū sed coctū panē. noīe bucel
latum cuius nūc in italia alicubi est usus. retortū enī
ī coronule formā cōmode prefertur. sequebanturqꝫ ut
plurimū pistores exercitū: quibus erat cure ex frumē
to legionibus publice dato conficere singulis bucella
tum Posteniumque nigrū imperatorē scribit helius spar
tianus prohibuisse pistores exercitū sequi: et iussisse
milites omēs bucellato in locis paratis accepto esse
cōtentos. Exquibus autē rei publice prouentibꝫ so
lutiones stipendiorū militū fierent satis sup̄ᵃ de ue
ctigalibus tractātes ostendimus Aliquando enī a stipē
diarijs ciuitatibus et oppidis aliquando ex erario:
quaqꝫ ex tributo rome imposito pecūie dabantᵘʳ. liui
us quinto: omnibus his uoluntariā professis opam era
procedūt et equiti certus numerus eris assignatus:
falisci dedita patribus urbe stipendiū eius anni militi
bus in pecunia soluerūt Et quod aliunde sumptū est
btūs Aurelius augustinus in ciuitate dei sic refert:
Tum etiā stipendijs sufficiendis cū defecisset erariū
in usus publicos opes uenerūt p̄uate. adeo unusquisqꝫ
id quod habuit conferente: ut preter singulos aureos

anulos: singulasque bullas quasi inscribilia dignitatis insignia nihil sibi auri senatus ipse quanto magis ceteri ordines tribusque relinqueret. Cicero Attico confecte pactiones publicanorum postremo seditio militum sedata ab appio: stipendiumque eis usque ad idus quintiles persolutum. Et asinius pollio ciceroni Balbus questor magna numerata pecunia non pondere auri maiore argenti coacto de publicis exactionibus ut stipendio quidem militibus reddito: Cicero cornificio: et optime meritis militibus promissa solvuntur quod quidem fieri sine tributo non arbitror. Post stipendia ad honores transeundum est qui post confecta prelia probis dabantur militibus. Idque dupliciter tractabimus: ut honores primo dicamus qui ob rem particulariter bene gestam sive uni sive pluribus simul dabantur: deinde ut solidioris utilitatis simul et honoris datos agros: datas divitias et ad inhabitandum urbes ostendamus. Ad honores enim solos spectasse videtur cum ab imperatore consule et duce miles corona armillis: clipeo: statua: donabatur. quod tercius proposita exempla ostendet. Itaque dande corone consuetudinem ostendamus: de qua re plinius antiquius nulle nisi deo corone dabantur. primus omnium liber pater ex hedera habuit: postea sacrificantes cepere etiam victimas coronare et in sacris certaminibus corone dantur tanquam patrie et inferi coronas dicit deorum fuisse honorem et laurum publicorum piaculorumque ac sepulchrorum et manium. Sed brevi post mos inolevit coronas variis de causis hominibus dari que et varie fuerunt materiei Scribitque plinius primum Aulum postumium dictatorem apud lacum Regillum castris latinorum expugnatis ei cuius opera capta essent

coronā auream dedisse. liuius tercio: Exercitus liberatꝰ et eius consul coronā auream Cincinnato dictatori de dit libre pondo. et septimo liuius Samnitibus superatis consul Aulus cornelius cossus aduocata contione publij decij tribuni militaris laudes peragit: preter militaria dona aurea corona eum donat. et libro decimo liuius papirius cursor consul: papirium filium quatuor centuriones: manipulorumque hastatorum armillis aureisque coronis donauit. et libro xxx liuius Scipio contionē aduocari iussit. Ibi massinissam regem primū appellatum eximiisque ornatum laudibus aurea corona donat. leliū deinde ipsum collaudatum: aurea corona donat. et libro undecentesimo uigesimo liuius primus M agrippa M lepido apud siciliam superato corona nauali a cesare octauio donatus est. Aliasque multiplices fuisse coronas Aulus gelius sic ostendit. Triumphalis corona aurea imperatori ad honorē triumphi id est aurum coronarium Antiquitus laurea fuerat Obsidionalis ex gramine quā qui obsessi fuerant liberatori dabant. Ciuica quercea: quā is qui liberatus fuerat hoste occiso et loco nō relicto liberatori dabat: fiunt etiā ex ilice simile arbore Muralis aurea que illi dabatur qui prior murū conscendisset. Castrensis que ei dabatur qui prius castra hostiū intrasset ex auro habebat insignia ualli. Naualis ex auro qua donabatur qui prius hostium naues ingressus esset: rostra habet in signe. Ciuilis mirtea qua ouantes utebantur Et mirtea corona papiriū fuisse usū scribit plinius: quia sardos in campis mirteis superasset Et aulus gelius: Item quia magis ample plinius scribit. L. si

ciuiū decutatū centies uicies ꝑliatū: uictore quadri-
gentaque[que] cicatrices aduerso corpe: nullā intergo
habuisse: eundē[que] spolia cepisse triginta q̄tuor: do-
natū hastis puris xviij phaleratis xxv Torquibus
tribus et octuoginta: Armillis centū sexaginta. Co-
ronis xxxvi uidelicet ciuicis xiiij: aureis octo: mu-
ralibus tribus: obsidionali una: a fisco eris xxxm
et captiuis xxm eris. Corona graminea fabio impa-
tori ab exercitu libato data: et senatus decreuit cu-
ra belli liberatus. Data[que] est a senatu p̄p[lo][que] roma
no qua claritate nihil in rebus humanis sublimius
fabio maxio qui cunctādo restituit rē publicā: qui cū
nigrum equum seruasset: ab exercitu appellatus est
pater: et pariter ab italicis hannibale italia pulso
t eadem[que] graminea data est M. flaminio tribuno
militū in sicilia: et G trecio attinati bello cimbrico
J s p̄mū pilum capescens dubitantem per castra hosti-
um erupere interfecit: legione[que] eduxit cui con
cessū preter coronā gramineā ut p̄textatus imola-
ret ad tibicinem foculo posito Qua corona cū digni
tate concessa ne quis indigne abuteretur senatus p̄ro-
uidit Scribit na[que] plinius l fuluū argentariū bel
lo punico s[ec]ūdo cū corona rosacea interdiu pergula
sua in forū perspexisse: qui aūcte senatus ī carcere
ductus fuerit: nec ante finē belli emissū Refert pli
nius Syllam in uilla sua tusculana: que postea fuit
l sylle scripsisse: et pingi fecisse: se bello marsico do-
natū corona graminea apud nolam. Emiliusq[ue] Sci-
pio ab sidionali donatus apud africam ciuibus
seruatis. Cesar in expugnatione mitiline corona

civica donatus. Marco cicerone filio cōsule idibus se-
ptembris Augustus obsidionali et civica a senatu dona-
tus. Et aurelianū augustū apud bizantium a Valeria-
no scribit flauius uopostus donatū fuisse coronis mu-
ralibus q̄tuor: coronis uallaribus q̄uinq̄: coronis na-
ualibus duabus. Alia insuper fuerūt ornamēta qui-
bus milites singuli ob rem bene gestam ornabantur.
Armille ab armo dicte suprema brachii parte in hu-
meros colluq̄ uergente: quā p̄tē argenteis aureis-
ue tegminibus fabre factis milites ornabant. quod
in statuis nūc marmoreis: et aliis ueterū sculpturis
apparet. Liuius decimo papirius cursor consul papi-
riū filiū: quatuor centuriones: manipulūq̄ hasta-
torū armillis aureisq̄ coronis donauit. et L siciu-
um diximus supra armillis CLX donatū fuisse. Sed
maiora iam utilioraq̄ militū donaria simul ostenda-
mus. p̄miū a romanis uirtuti militari p̄miū Liuius
in secūdo datū ostendit. Oratio cocli quantū agri uno
die circū arare potuit. Et mutio sceuole prata sunt
dono data trans tiberim que mutia sūt prata. L quin-
tius cincinnatus dictator predā suo militi dedit. Ca-
ptis ueiis senatus decreuit ut agri ueiētani septe-
na iugera plebi diuiderent nec patribus familie tā-
tū sed omniū in domo liberorū capitū ratio haberetur:
tur: uellentq̄ in eū spem liberos tollere: et octauo
Liuius latinus capuaq̄ agro multati: latinus ager
priuernati additus: et falernus qui p̄pli capam fu-
erat usq̄ ad uulturnū amnem plebi romane diui-
dit: bina in latino iugera: terna in falerno mi-
liti data. Et caruillius consul collega papirii mili-

tibus ex preda centenos binos asses: et alterum tantum centurionibus et equitibus dedit. Cum de agris militum esset relatum qui ductu atque auspicio proconsulis Scipionis in affrica bellum perfecissent: decreuerunt patres ut M. L. Brutus pretor urbanus si ei uidetur decem uiros agro samniti qui populi romani essent metiendo diuidendoque crearet. Quod autem in quinquagesimo de cade scriptum erat. Cepit paulus emilius septuaginta epyri ciuitates que hosti consenserunt: et predam inde factam militi concessit. Maioraque multo fuerunt dona quibus romani principes suos milites ditauerunt. Scribit spartianus de alexandro seuero: fuso fugatoque Artaxerse potentissimo rege qui septingentos elephantes: falcato scilicet curribus mille ducentos ad bellum duxisset: cum magno equitatu peditatuque de preda quam persis abstulit suum ditasse exercitum: cum et tribuni ea que per uicos diripuerant et ducos et ipsi milites habere iussisset. tuncque primum serui per se apud reges quemque suorum seruire acceptis pretiis reddidit: pretiumque cum illis quimanu ceperant dedit ut in erarium contulit. Reliquum est: ut ultimum militaribus uiris datum ornamentum statuas dicamus: quibus et alii aliis obitutum merita uariarum postea ornari consueuerunt. De quibus Cicero quarta in uerrem sic habet. Idcirco Scipio existimabat statuas non ad hominum luxuriem. sed ad ornatum fauorum atque oppidorum esse factas: ut posteris nostris monumenta religiosa esse uideantur. Et tamen idem cicero philippicarum octauo sic dicit. his enim maiores nostri qui ob rem publicam obierant pro breui uita diuturnam memoriam reddiderunt: et infra V ita mortuorum in uiuorum memoria est posita: et ad

conclusionē sic censet Senatui placere Seruio sulpitio
statuā pedestrem eneam in rostris et huius ordinis sē
tencia statui · circaq; eā statuā locū gladiatoribȝ ludis
q; liberis posterisq; eius quaqua uersū pedes quinq; po
sterior aut cicerone plinius sic destatuis habet Rome
simulachrū exere factū p̄mū ex peculio Spurii cassii
quē regnū affectātē pat̄ ipsius interemerat transiit
adiis ad hoīes statuas fieri multis modis Antiqui un
gebant eas bitumine et ī aurabāt · Athenienses inc
perūt tyrānicidas eodem anno quo reges roma ex
acti sūt Excepta deinde res est : toto urbe terrarū hūā
nissima ambitione etiā omnium municipiorū et fori
statue ornamentū ex ceperūt : prorogariq; memoria
hominū et honores legi et in basibus scribi : ne in se
pulchris tantū legerentur · Mox forū in domibus priua
torū factū atq; in atriis domus coluntur sic colere patro
nos didicere Togata effigiē antiquitus dicebantur placu
ere et unde nude tenētes hastā ab ephosius gymnasiis
exemplaribus quas achilleas uocant : grecis mos ē m
hil uelare : ac contra rome militares facere toracas
q; addere Cesar quidem lorica tam sibi in foro suo pas
sus poni Nuper facte sūt que nuper prodiere pēnulis
indute · Mancinus eo habitu sibi statuit quo deditus est :
Accius poeta in camenarū ede maxima forma statuā
sibi posuit : cū breuis ipē eēt forma · Equestris uero
statua nō romanorū celebratioē habuit originē : or
to agrecis exemplo : sed illi uictoribȝ ī sacris et qui
uersu uicissent : nris triumphis : et adiuo augusto seiu
ges sunt elephanti Regum quoq; erāt incapitolio sta
tue : ut inde uideantur inchoasse · Ex his romuli est sine

tunica: sicut et camilli in rostris et ante ede castoris fuit
M equestris qui sammites bis deuicerat: captaque anciani
a pptm stipendio liberauerat. Ante cautum: ut statuę in
foro tripedales. hec mensura tūc erat fuit Colūne prius
dicebant statuas proxime: quarū ratio: ut sup mortales
tolli uiderent. Quod et arcus significatū est: nouitio i
uento Extant catonis in censura uociferatões: mulieri
bus romanis in prouincijs statuas poni: nec tamē potuit
i hibere quin rome quoque ponerent: sunt cornelie grac
chorū matri: que fuit africani prioris filia sedēs: pas
sim postea omnibus posite: adeo ut tres hannibalis sta
tue in urbe roma uideant: quā ad portas usque uexa
uerit: fuisse in italia statuarios herculis ab euandro ha
bitu triuphali statua in foro boario posita: ondit: et Ja
nus geminus a nūma rege dicatus Mirūque michi uidet
deorū simulachra fuisse lignea usque ad deuictā asiā i M
scauri edilitate tria milia signorū in scena tantū fuere
temporario theatro Scipio superior in cella Jouis imaginē
habet: que ad decora familie circūfertur Superioris ca
tonis ymago in curia a senatu posita ne eius cōspectu
unquam careret Refert Suetonius transquillus Augustum
Octauiū proximū dijs īmortalibus honorē memorie du
cū pstitisse qui imperiū romanū ex minimo maximū red
didissent: statuasque oim triuphali effigie i utraque fori
sui porticu dedicasse Et flauius uopiscus scribit Tacitū
imperatorē decreuisse Aureliano statuas argenteas in
capitolio. in curia: in templo solis: in foro traiani: Et cū
tanto sextuplex fuerit statua frater eius: qui duobus tā
tūmodo mensibus imperauit quintuplicē habuit: Toga
tam: clamidatam: paliatam: armatā uenarij habitu

N et tamē satis scio quid sibi voluerit: q marcus cicero
honoris cupientissimꝰ ad atticū sic scribit· Nullos hono
res mihi nisi verborū decerni sino: statuas prohibeo· fu
it etiā alius honos ob rem bene gestā· iis qui militaue
rāt ī templis positꝰ: quas appellauere manubias: cū tamē
posita ī tēplis potius ex manubijs cōparata dici cōsueue
rit Aulus gelius in fastigijs fori traiani simulacra sit
sita: circū undiq; ī aurata: equorū atq; signorꝫ milita
riū subscriptū est ex manubijs: manubieq; sūt pecunie
ex preda redacte: et preda sūt rerū ipsarꝫ captarꝫ corpa
V nde asconius secūda in uerrē: Manubias ueteres dice
bant: et erat hec imperatorū preda: ex qua quid uellent
facerēt Vltimus uō honos militi: ultima et sollicitissi
ma oīm gloria et utilitas fuit: cū militie honeste di
missus: quietā cū dignitate senectā agere potuit: Eco
traq; nulla ferme asperior punitio fuit: q̄ cū post vari
os et quandoq; diuturnos milicie labores: aliquo deli
cti admissi casu cū ignominia dimissus: aut pena af
fectus fuit: Missionis itaq; formulā ostendamꝰ Mar
cellus iure cōsultus de re militari Missionū gñales cā
cause sūt tres: honesta: causaria: ignominiosa· Ho
nesta ē que tempe milicie īpleto datᵘʳ Causaria cū
quis uitio animi ut corpe minus idoneus milicie re
nūtiatᵘʳ Ignominiosa cā ē cū quis propt̄ delictū sacrā
mēto soluitᵘʳ Et ulpianꝰ de his qui notantᵘʳ in fama Mis
sionū multa gñā sūt· Est honesta que emeritis stipen
diis uel ante ab imperatore indulgetᵘʳ: Est et causaria
que propt̄ ualitudinē laboribꝰ milicie soluit· Est et
ignominiosa toties quotiens is qui mittit addit nomi
tim ignominie cā se mittē: semp enī addere debet

tur miles mittatur. sed si exauctorauit eū id est insignia
militaria detraxit: inter infames efficit. licet nō adie
cisset ignominie ca se eū exauctorasse Est et quartū
genus missionis si quis euitandorū munerū ca mili
tia subisset. hec autē missio existimationē nō ledit. ut
est sepissime rescriptū Jam enī prelij gerendi modū
ostendamus Qua ī re sicut et in ptibus Cesar augustus
sapienter sensisse uidetur. preliū quidem omnino suscipie
dū ee negās: nisi cū maior emolumēti spes q̄ damni
metus ostenderetur. Nam licet quod cicero pro M mar
cello orans scribit Certe in armis militū uirtus: locorū
oportunitas: auxilia sociorū: classes: commeatus multū
iuuent maximā tamē ptē: quasi suo iure fortuna si
bi uindicat Ordinē uō prelij gerendi nullo in loco certi
us scire q̄ ex liuij octauo licet: quiquidem ordo licet
aliquo perspicue sit descriptus: nisi ab attento et cupi
entissimo facile intelligi nequit Sicqꝫ est: Et quod an
tea phalangis similis macedonicis hic postea mani
pulatim structa acies cepit esse: postremo in plures
ordines instruebantur. Ordo enī sexagenos milites: duos
centuriones: uexillū unū habebat prima acies hastati
erat manipuli quindecim distātes inter se modicū spa
tiū Manipulus leuis uicenos milites: aliā turbā scu
tatorꝫ habebat. leuis autē qui hastā tantū gessaqꝫ gere
ret uocabatur. hec prima frons ī acie florē iuuenū pu
bescentiū militū habebat Robustior inde etas totidē
manipulorū quibus principibus est nomē hos sequeba
tur scutati omnes insignibus armis. hoc tergmina mani
pulorū agmen ante pilanos appellabatur: quia sub signis
alij quindecim ordines locabantur. ex quibus ordo unus

quisq; tres ptes habebat earū unā quāq; primum pilum
uocabant: tribus ex uexillis constabat: Vexillū CXXXVI
homiēs erant: pmū uexillū triarios ducebat ueterā
nū militē spectate uirtutis Secūdū rorarios minus
roboris etate factisq; Tertiū accensos minime fiducie
manū eo in postremā aciē reiciebant. Vbi his ordini
bus exercitus instructus esset: hastati omniū pmi pu
gnā inibāt: si hastati profligare hostem nō possent pe
de presso eos recedentes interualla hordin pncipes re
cipiebāt: tum pncipū pugna erat. hastati sequebantur
Triarij sub uexillis considebāt: sinistro crure porre
cto scuta innixa humeris hastas surrecta cuspide ī tra
fixas: haud secus q̄ uallo septe inhererent acies tenē
tes Si apud pncipes quoq; haud satis prospere esset
pugnatū pma acies ad triarios sensim referebant.
Vnde rem ad triarios redīsse cū laboraret. puerbio
increbuit Triarij consurgētes ubi interualla ordi
num suorū principes et hastatos recepissent extēplo
compressis ordinibus claudebant uiam Vnoq; cōtinē
ti agmine iam nulla spe post relicta in hostem incide
bant Id erat formidolosissimū hosti cum uelud ui
ctos insequti nouam repente aciem exurgentē au
ctam numero cernebāt Et huiusmodi seruatū fuis
se ordinē plio canensi Liuius in XXII ostendit pari
terq; in tricesimo ubi cōmissam Scipionis cū hanni
bale pugnā accuratissime scripsit Quibus in duob;
plijs quod hic deest equitatus alarūq; eius opera
qualis erat ostendit. et ipsis de rebus iterū in fra
dicturi sumus Hec fuit minor romanorū exercitus
monstratis loco incedentisq; siue in hostem duceret

siue mutaret regiones continentie et militaris discipli
ne observantia satis notu e quod supra ostendim9
de scipione africano numantiam obsidente: qui p-
ter aliam militu emendatione: eos loco mouetes
triginta dierum frumentu ac septenos uallos fer
re cogebat: egre ppt onus incedenti dicebat: cu gla
dio te uallare scieris uallum ferre desinito alio scu
tu paru habiliter ferenti: amplius eu scutu iusto fer
re iussit: neq id se facturu quando melius gladio q
scuto uteretur. Quem milite extra ordine deprendit si
romanus esset uitibus si extraneus uirgis cecidit:
iumenta omnia ne exoneraret milite uendidit. Et paulo
superiore loco diximus de Alexandro mammee impera
tore: qui si quis de itinere i aliena uilla flexisset pro
qualitate loci: aut fustibus subiciebat: aut condamnabat:
aut grauissimis contumeliis afficiebat Vnde cicero
pompeiu laudans sic eu comendat: Cuius legiones
sic i asiam peruenerut: ut nomodo nonus exercitus:
sed ne uestigiu quide eius cuiq pacato nocuisse dica
tur Et aureliani iussiõe ostendim9: ne quis militu
aut pullum aut ouem raperet aliena: ne et oleum
lignu ue quis peteret. Omnium tame et acceleritate
admiranda et ab ordine laudanda fuit Claudii nero
nis ad salinatore liuiu profectio: de qua xxvii liui
us Claudius pmissis p agrum larinatem Marruci
nu: frentanu: precutianu qua exercitu ducturus
erat nuntiis: ut omes in agris urbibusq comeatus
paratos militi ad uescendum i uiam deferrent equos
iumentaq et alia producerent: Ut uehiculoru fes
sis copia esset ipe ex toto exercitu ciuiu sociorumq

quod roboris erat delegit sex milia pedites mille equites et hercle per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque undique ex agris effusorum inter vota et preces et laudes ibat Modestia certare milites ne quid nisi necessarium sumeret nihil morari nec a signis subsistere cibum capientes diem ac noctem ire vix quod satis ad naturale desiderium corpori esset quieti dare Silentio castra salinatoris ingressi a suis quisque ordinis hominibus in tentoria adducti in summa omnium letitia hospitaliter excipiuntur Nero post victoriam sexto die ad stativa sua atque ad hostem pervenit Et iam implesse videmur que huius libri initio de militie terrestris partibus singulis dicere polliciti fuimus De navali bello aliqua dicere aggrediamur Navium vocabula hec ponit Aulus Gelius: Corinthe. Cannice: longe hapignes. celeres lembi. rementuli: actuarie. gestorete. ceter. scaphe. pontones. vecturie: fastelli: parones: mioparones: lintres: Et nonius marcellus partim eadem ponit: partim alia quorum nonnulla exponit: Celox navigium breve dictum a celeritudine. Corbita tardum et grave. Circerus navis asiana per grandis: lembus navis brevis piscatoria. Mioparo navicula pyratharum fastellus navigium campanum lenunculus navigium piscatorium Actuarie navicule celeres dicte quod cito agi possint: lintres naves fluviatiles Scaphe navicule que maiores naves consequuntur Coditarie que in fluminibus usui sunt Piscis oblonga et stricta a forma piscis Oneraria de oneribus tarda Prosumia navigii genus Et casteria locum est uult nonius ubi cum navigatio conquiescit remi et gubernacula conquiescunt

Vegetius autem liburnam esse dicit a patria ladretina appella
tam. quibus fretus augustus superauit antonium. et
ipsis postea semper ipse et alij principes in bellis sunt usi. ut
postea omnes bellice liburne sint dicte. liburnasque dicit
Cipresso primo siluestri. lauro et abiete contexi consue
uisse et clauis configi eneis ut puta perpetuis cum ferre
os rubigo consumat. cedique consueuisse eas arbores
a xv ad xxii. lunam post solstitium estiuum et autun
nalem usque ad kl. Januarij. Minime liburne remorum
habebant singulos ordines. paulo maiores. binos.
idonee mensure trinos. ut quatinos. interdum quinos.
additque uegetius in acciatico prelio augusti et cleo
patre senorum octenorumque remigii ordinum fuisse libur
nicas. Scaphe maioribus liburnis associantur. que ui
cenos remiges a singulis partibus habent. quas
britannici pirraticas uocant. per has et suis affer
ri et aduersariorum nauibus aliquando intercipi co
meatus solent. Que et speculandi quandoque prestat
officium. quarum ne candeant uela colore maritimis
fluctibus simillimo tinguntur. et funes. cera etiam
qua iungi solent naues inficiuntur. nauteque et mi
lites tinctam eo colore uestem induunt. Ut non solum
per noctem. sed etiam per diem facilius lateant explora-
tores Quantum uero naualibus bellis siue maritimis
romana res profecerit. pauca de multis allata o
stendent gesta mari nauibusque facinora liuius
nono Duumuiri nauales classis ornande reficien
deque eo anno creati. et xxiiii° quod supra quoque est.
Cum decent naute consules ex senatus consulto edix-

erunt: ut qui lucio emilio G flaminio censoribus:
militibus eris quinquaginta ipse aut pater eius census
fuisset usque ad centum millia nautam unum cum sex men
sium stipendio daret Qui supra C millia usque ad CCC
millia: tres nautas: cum stipendio annuo: qui supra
CCC usque ad decies C^m eris quinque nautas Qui supra
decies septies senatores: octo nautas cum annuo sti
pendio darent Ex hoc edicto dati naute armati in
structique ab dominis XXX dierum coctis cibariis naves con
scenderunt Tum primum est factum ut classis romana so
ciis navalibus privata impensa paratis compleretur Et
libro XXX scribit livius Centum sexaginta navibus
longis res romana eo anno gesta: et XXXVI L cor
nelius scipio consul edixit: ut quinque millia in bruciis
scripta brundusium convenirent: tres legatos nominavit
Sextum digitium L amphesium G fabricium licinum: qui ex
ora maritima undique naves brundusium contra
herent Et XXVI livius capta carthagine nova in
hispania ubi oppugnatio in aquas et mari fuit Na
ves dicit onerarias sexaginta tres in portu expugna
tas captasque: et quasdam cum suis oneribus frumento
armis ere preterea ferro et linteis et sparto: et
navali alia materie ad classem edificandam Carrius
proconsul ciceroni Hos ex ora maritima apulia
et ex insulis quas potuimus naves deduximus dele
ctum remigum magna contumacia civitatum tamen
satis celeriter habuimus: Et G lentulus pro questo
consulibus: tribunis plebis: et senatui proconsul romano
Id ego etiam naves onerarias quarum minor nulla
erat decem millium amphorarum contractas in licia Quo

in loco licet conijcere aut amphoras tūc fuisse mino
res etatis nr̄e amphoris: aut naues illorū nr̄is mul
to maiores Nam in ratuli loco habite sunt: quas
Alfonsus Aragonum rex apud Neapolim: et ueneta
res publica uenetijs quatuor milliū amphorarum
proximis tpībus construxerūt: et ex ijs que agātur
remis maiores omniū etatis nr̄e licet triremes
dicte sint duos tantūmodo ordines remorum singulis
ī lateribus hn̄t: quas aliburnis originē habuisse
crediderim uel eo maxime quia in liburnis et pro
pinquo uenetiarum loco triremes omniū etatis nr̄e
in primis agiles et idonee fabricari dicunt. Mutata
itaqꝫ nauigia mutata sunt uocabula: et quod magis
est mutata classium loca Duas enī diuersis ī locis
classes maximas Octauius cesar augustus instituit
in locis nunc ī locis penitus delictis. Rauenne una
ubi clausum in littore ostium canale ht̄ prisci pre
sentisqꝫ nois candianū. Altera misenī conī puteo
lanum oppidū cui9 classis locū in stagno fermi
siccato amari omnino derelictū uidimus ī mutatū
Quibus de classibus sic haber uegetius Apud mise
num et rauenam singule legiones cū classibus
stabant: ne legiones a tutela urbis abscederent: et
cū ratio postularet sine mora sine circuitu ad oēs
mūdi ptes nauigio perueniret. Nam misenatiū
classis: Galliam: hispaniā: mauritaniam: africam:
Egiptū: Sardiniam: atqꝫ Sicilia habebat ī promptu:
Classis aut Rauenatū: Epiron: Macedoniam: acha
iam: propontidem: pontū: oriente: cretam: ci
prum: pene directa nauigatione petebat: qua ī

rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse quam uirtus:
Liburnis autem que in campania stabant prefectus classis
misenatium preerat. Eas uero que ionio mari date
fuerant prefectus classis rauenatium retinebat: Sub
quibus erant deni tribuni per cohortes singulas con
stituti: Singule autem liburne singulos Nauarchos habe
bant. Sed iam satis multa sextus liber habet: Ce
tera ad militiam facientia in Septimum congeramus

M ULTA SUPERIUS VARIAQUE
DIXIMUS AD UTRIUSQUE
belli terra marique gerendi mili
tiam facientia: Unde cum ea ut pluri
mum a tito liuio patauino sumpse
rimus: operumque eius pars maxima
temporum malignitate perierit: non indecens hoc loco
iudicauimus: bellorum et aliorum terra marique a romanis
gestorum que secunda: et alii decem liuii operis super quar
tam decades continebant summas strictissima breuitate
complecti Quo in labore id consequi speramus: ut sin
gulas bellorum militie: et eius disciplinę partes de quibus
supra tractauimus lector attentus inspiciat Quin
etiam non solum bella uidebit gesta: sed tumultus insuper
quos maiores a bellis plurimum differre uoluerunt

Nam cicero in philippicorum septimo. potest enim bellum esse sine tumultu: Tumultus sine bello esse non potest. Itaque maiores nostri tumultum italicum quod erat domesticum: tumultum gallicum quod erat italie finitimum: praeterea nullum tumultum nominabant: gravius autem tumultum esse quam bellum hinc intelligi licet: quod bello gallico vacationes valeant: tumultu non valeant. A secundaque decade incipimus: quando prima tertia et quarta integre nobis extant. Cum violassent Tarentini missos ad se oratores bellum in eos romani moverunt: petitusque a tarentinis pyrrhus rex epirotharum praesidium eis attulit. Levinus consul romanus ei praefectus bello missos exploratores interceptos per castra ut inspicerent ex confidentia ductos remitti ad pirrhum curavit. Commissa est inter praestantissimos duces pugna: primusque pirrhus in fugam erat conversus: tum obvius elephantis factus. parumper constitit: et inmissis in hostem elephantis praelium reassumpsit: Romanique ad primum belue numquam alias vise conspectu territi fedam commiserunt fugam. In qua cedes romanorum fuit magna: et mille octingenti venere in hostium potestatem: quos pirrhus liberaliter dimisit: cesosque curavit honestissime sepeliri. fueruntque nonnulli Pirrhum visis romanis versa in suas acies facie iacentibus dixisse: si tales habuisset milites: totum se orbem facile subacturum: factumque est eius victorie fama: ut samnites: brutii: et lucani romano iam tum nomini invidentes sese pirrho tarentinisque coniunxerint: cum quibus usque preneste omnia incendo pervenit. Misit paulo post Pirrhus cinneam oratorem romam ea condi-

tione pacē petiturū ut capta de italia retineret. Isq3 uir
omniū de quibus scripti sit memorie excellentioris ci
uiū romanorū et coiugū filiorū nomia ac domos:
cū nosset: muneribꝫ singlos ꝑtentauit: nemineq3 qui
acciperet ī uenisse retulit: qua in relatione ꝑcunctan
ti de romanis rebus pirrho urbem regibꝫ plenā uidis
se respondit De pace cū romanis nō couenit. Appio ceco
quod cicero ab ennio sumptū scribit: his uerbis dissua
dente. Quo nobis acies mētis que stare solebat. Ante
hac dementi tendit se flectere paci Interim redditi
a pirrho captiui quod supra diximus tandiu iusto mi
litie honore caruerūt quousq3 spolia de superato hoste
ī patriā retulerūt. Deinde ꝑ. sulpitio et decio mure co
sulibꝫ pugna cū pirrho comissa capti sūt elephāti qua
tuor occisa uiginti hostiū et quinq3 romanorū milia tare
tum cōcessit. fabritioq3 dehinc alteri consulū suffe
cto: cū medicus pirrhi mortē ꝑ uenenū accepto pre
tio polliceretur uinctū ille proditore regi remisit: ar
mis dicens romanos nō fraude solitos cū hostibus
depugnare. Pirrhus paulo post oblata syracusarū
proditione ī siciliam traiecit et re infecta ī italiā
rediit. Cominusq3 cū G. curio cōsule nouo plū in
quo magna sui exercitus parte cesa castra quoq3 ami
sit. Curius uō de pirrho samnitibus brutiis et lu
canis triūphans quatuor elephantos duxit: quos
romana urbs primo uidit: itaq3 pirrhus anno post
suū ī italiā aduentū uictus ī greciā nauigauit. et
apud argos ciuitate petra ictus interiit. Post pir
rhi mortē Tarentini penorū ꝑsidia implorarunt
que missa romani superauerūt. Per que tempora

anni ab urbe condita primi sexageni et quadringentesi
mi Ptolomeus rex egipti oratores ab alexandria mit
tens amicitiam et federa cum romanis iniit Picentes
quoque a publio sempronio et appio claudio consulibus
subacti sunt Ariminum et beneuentum colonie sunt
deducte Crotho urbis in signis subdita romanis M lu
tius et Julius consules salentinos subigunt Brundu
sium cepit: Que omnia cum intra annos sexdecim a
pirrhi morte fieri contigisset: censu rome habito in
uenta sunt ciuium capita duo nonaginta et ducenta
millia ac quattuor triginta et trecenta Appius siquidem claudius
et fuluius consules eodem anno qui fuit primus belli puni
ci primus africanos in Sicilia superarunt Altero anno
valerius et M cotta consules ciuitates sicilie quin
quaginta subegerunt anno belli punici tertio hiero
syracusanus prelio superatus pacem cum romanis con
sulibus constituit: datis argenti talentis ducentis Quar
to anno africani iterum prelio superati sunt Quinto an
no G duellius et Gn cornelius consules prelio ma
ritimo cum afris pugnarunt Corneliusque fraude in
terceptus fuit Duellius hostes superauit cepitque na
ues triginta: quarum quattuordecim submersit: septem
millia milites cepit: quattuor millia interfecit Magna
que exinde romanis uictoria fuit: quod terra marique
uicerunt Duellio post triumphum a senatu concessum
ut a cena redeunti tibicines precinerent funali
prelato Exinde G aquilio floro L scipione consulibus
corsica et sardinia in excursionibus afflicte predaque
inde ingens abacta Mallio et attilio regulo consu
libus in africam missis Amilcar prelio superatus

maritimo quatuor et sexaginta naues amisit et fugit.
Romanorum duo uiginti naues afflicte Consulesque conte-
sione in continentem africe facta clipeam urbem ceperunt
J tuncque est carthagine. et multis de africa captis oppi-
dis factaque in gentis preda Mallius septem et uiginti mil-
lia captiuos abduxit Regulus autem qui mansit prelio
quod totis carthaginensium copiis gestum est superior
duodeuiginti hostium millia occidit. cepit quinque milia:
cum elephantis. quatuorque et septuaginta ciuitates
de afris in potestatem recepit. Serpentem mire magni-
tudinis apud bragadam ictu lapides onagro missi inter-
fecit: cuius corium romam delatum uiginti et centum
pedibus longum erat Rogatus de pace quam eiusdem con-
ditionibus cartaginenses accepissent: eam dare renuit:
pauloque post prelio iterum commisso superatus in quo trigin-
ta millia romanorum militum cecidere: et captus roma
ad pacem suadendam missus est: quam cum dissuasisset re-
uersus ad seruandum iurisiurandi religionem uariis
cruciatibus ab afris affectus interiit. M. Emilio paulo
nobiliore consulibus Seruius fuluius cum trecentis na-
uibus in africam missus pugnauit: naues cartagi-
nensium triginta et centum demersit: triginta cum pu-
gnatoribus quindecim milibus cepit: et exercitu suo
preda ditato redibat: cum apud Siciliam tempestate
ualida afflictus naues sexaginta et quadringentas
cum militibus et facta de afris predam amisit: Nauesque
uix octuoginta de tanta classe incolumes euasere
Rome statim ducente naues refecte. Quo tempore nummi
primum argentei sunt cusi: et nummus decima pars
quod supra diximus denarii aurei fuit Deinde C.

sempronius blesus consul cum ducentis sexaginta
nauibus ad africam missus aliquot captis urbibus
cum preda abacta rediens tempestate afflictus amisit
classem. Metellusque suffectus in siciliam cum duxis
set prelio afris congressus superior euasit: et cesis ui
ginti hominum millibus elephantis sex et uiginti ab
duxit. Claudiusque consul in africam missus prelio
cum carthaginensibus commisso uictus ex quindecim sup
ductas nauibus quas in expeditionem duxerat: triginta
reduxit: que clades accepta populum romanum reddidit
cariorem: adeo ut paulo post populo ad solitam reducto fre
quentiam. Claudia illius soror. cum eius carpenti mu
le tardius progrederentur: fratrem suum obscena uoce o
ptauerit reuiuiscere: qui populi multitudine iterum
male perdita uias sibi redderet apertiores. Anno tan
dem eius belli tertio uicesimo missus in africam
Luctatius catulus consul cum nauibus decima deducen
tis afrorum classi nauium quadringentarum ad egatas in
sulam congressus superior euasit. et hostica classe ui
ginti naues merse: tres et septuaginta capte: mili
tes tredecim millia interempti: de romana duode
cim naues desiderate. Petitam pacem luctatius a
fris dedit dimissi ex federe romam omnes captiui:
Tributum in uiginti annos trium milium argenti talento
rum annuum ab afris promissum: talentumque nouem quinqua
ginta argenti libre appendebant. Sicque bellum primum
punicum duobus uiginti annis continuatum finem habuit.
hiero tunc syracusanus uenit romam et ludos spe
ctauit: qui ob pacem potius quam ob tantam uictoriam appa
ratissimi edebantur. Sed nono liter lemore bello

incohato L. cornelius et fulvius consules primi in liguros
et transpadum rei publice arma tulerunt. de liguribus et in
subribus in prelio cesa viginti tria capta quinque millia. Sar
di interim instigantibus penis rebellarunt. obiurgatique
penis cum negassent Titus manlius torquatus et G. attilius
consules missi. sardos male multatos subegerunt. paxque
tunc in romano orbe fuit: qualis post nume pompilii
tempora non fuerat. Galli paulopost impulsore Ariom
iste bellum sponte contra romanos susceperunt. iurantque
se baltheos nisi in capitolio non soluturos: et ioui et mar
ti eos oblaturos. Emilius et marcellus consules ad
uersus illos missi superauerunt: multosque ceperunt: quos
romam ductos Emilius baltheum in capitolio soluere
coegit: et ipse donum ioui ac marti obtulit. In ea pugna
Marcellus circumclusus et capi timens animis in necessitate
reassumptis trondomarum gallorum regulum interfecit
inde mediolanum expugnauit. et ingentem predam defe
rens romam: baltheum collo in uictorie signum gestauit.
Interque tempora decade liuii secunda comprensa Co
lonie a romanis castrum tuctinum Sena et hatria
ad mare superum sunt deducte. triumuiri capitales ro
me creati. fabritius censor P. cornelium rufinum con
sularem senatu mouit. quod is dece pondo argenti facti
haberet. Populonio et cosa in etruscis ad mare inferum
Ariminumque ad mare superum et in samnitibus beneuen
tum colonie sunt deducte. Decius Iunius brutus gla
diatorium munus in honore defuncti patris primus de
dedit. M. attilius regulus consul successorem sibi in a
fricam cum dari non obtineret. inter causas senatui scri
psit: quod agellus suus a mercennariis relictus esset

frigentum in agro salentino: et Brundusium ac Spole-
tum colonie deducuntur: agroque gallorum ad extremum
capto Cremona et placentia coloni ab urbe sunt missi
Et atque in romanis rebus ad predicta sequuntur tertia et quarta
civitates livii decades diffuse habent. Ut reliquum sit
nobis centum livii librorum gesta adiversis sumpta man-
cis scriptoribus in aliquo ordine: aliquaque formula re-
digere. Post belli macedonici finem Persius philippi fi-
lius rebellavit cui cortulus tracie et gentius u-
terque in Illyrico Reguli consenserunt. P. licinius consul
ad illud bellum missus anthiochi syrie: ptolomeique e-
gipti: et prusie bithinie regum copias auxiliares ha-
buit: Qui bello inferior et aliquando preliis superatus
petitam pacem perseo dare nisi facta deditione noluit.
Successit licinio consul Emilius paulus vir magnanimus
Cuius ductu cum multis in preliis ingenti millia hostium
cecidissent: uno presens est captus: cumque emilius
ad se perductum ad genua procidentem sublevatum apud
se tamquam socium sedere fecit: Inde macedonia et illyrico
brevi receptis paulus tributum imposuit: medium illius
quod regibus solvere consuevissent: ne ob avaritiam
pugnare romam viderentur. Cepit quoque paulus septu-
aginta Epyri civitates que hostibus consenserant: et
predam inde factam militi concessit. Reversus romam
paulus navi uectus persei: quam ordines remorum sex-
decim habuisse incredibili legimus: perseum et duos
eius filios. gentiumque cum duobus item filiis in tri-
umphum duxit: omnium speciosissimum ditissimumque cum-
tinuis opulentia luxuriam quoque in urbe roma fuis-
se in uectam gravioresque illorum temporum scriptores

tradidere Ad annū inde urbis condite sexcentesimū
Grauibus periculosissimisq; celtiberorū motibus nuntia-
tis: cū nullus illuc ire uellet P. scipio emilianus se
iturū obtulit. missusq; celtiberos superauit. Cartagi-
nenses interim rebellarūt: contra quos L censorinus
et M manlius consules sunt missi. qui arma tradi a
cartaginensibus inpetrarunt: exinde iusserūt: ut
urbe relicta alibi ultra passuū decem milia habita-
rent. Quod adeo egre tulerūt cartaginēses: ut duos
sibi ex senatu p̄fererint quorū opa et in pio arma ci-
ues ex auro et argento fabricarent. romanosq; ur-
be iuribus eiecerunt. Obiit p id tempus massinissa
rex numidie romano populo deditissimus. et P. scipio
emilianus iterū consul creatus Cartaginēses sex di-
erū et sex noctiū continentiū prelio fatigatos ad dedi-
tionem compulit: qui rogarūt ut ijs qui superarent
seruire liceret descenderūtq; mulieres quinq; uigiti
masculi triginta milia in uictoris liberā ptatem
Sed hastrubal sese in uastum mittens incendiū liber
mori noluit: Cuius exemplo uxor duobus filijs hinc
inde secum tractis et ipē se precipitem in ignē dedit:
Carthagoq; exinde deleta: cuius urbis q̄tuor et uigin-
ti millia passus ambitu ample excesas circūquaq;
rupes profundū mare circūdabat: p̄ter continentis
tria passuum milia que muro quadrati lapidis tri-
ginta cubitis crasso quadraginta alto munitissima
erat. Iter p̄dam uero que maxia ex tanta urbe eue-
cta est: pars nō parua fuit: rerū quas afri tantis
in bellis sicilie: italie et alijs romanorū impij urbibus
et oppidis et ipi in p̄dam auexerant: quas omes res

recognitas senatus dominis restitui iussit Bello tertio
punico iam du finito pseudo philippus bellum in macedoni
a inouauit Qui missum contra se p iuventium pretorem
superauit Cecilius uo metellus ad id bellum missus et supe
rauit Philippum cesis quinque et uiginti millibus hostium
et macedoniam redegit in pristina romani ppli ptatem
Minutiusque consul paulo post corinthiis qui legatos roma
norum uiolauerant superatis: eorum urbe capta diruit
Arrmauerat interim in macedonie et proximis montibus
sexdecim millia seruos pseudo presens: omniaque tumul
tu per macedoniam impleuerat: quem tremelius con
sul prelio superatum quam remotissime repulit Simi
leque huic sed maius incendium per id fere temporis in
hispania excitauit uiriatus pastor ingentis spiritus
uir: adeo ut per quattuordecim annos omnis hispania eius
motibus fuit agitata: per quod tempus tres consules
ab eo cesis dissipatisque exercitibus superati repulsique
sunt: nec finis ei malo fuisset: nisi suus illum trucidas
set exercitus facinorisque primarii et in (con)tentores ad se
natum uenientes premium poposcentes. Quibus a senatu
responsum est: romanis numquam placuisse duces a mili
tibus male habitos esse. Contra numantinos etiam re
belles missus Q. pompeius pretor superatus est. et fe
datam illis pacem constituit quam senatus non accepit Missusque
item G mancinus peiorem iterum pacem fecit: quam sena
tus populusque romanus cum non aprobaret Mancinus nu
mantinis est deditus: eiusque nudum ante portam exposi
tum nec ab hoste neque a suis receptum utrique pariter de
ridebant Durauerat quippe id bellum annis quattuordecim in
quibus quadraginta millia romanorum militum ei ad

hibita bello semper infelicissime pugnauerat. cum Emilia
nus P. scipio africanus tertium consul eundem accipi
ens exercitum quod alias superius diximus diu exercuit.
instruxit. scortis. lixis. efeminatisque omni rerum copia
purgauit. fecit postea scipio suis militibus pugne co
piam numantinisque urgentibus uerterunt terga ro
mani. qui a scipione correpti reassumptis animis fu
garunt hostem. Gauisus uero est scipio sed numquam postea
cum tali milite romani populi summique honore in prelium discri
men adducere est ausus. Quin potius urbem in arduo
monte sitam fossa circumdedit uiginti pedes alta. lata de
cem. ualloque supraduxit ac turres. Tandem numan
tini fame eos in furore compellente eruptione facta ro
manos inuaserunt. quos fugientes cesis iam ex prestan
tioribus plerisque scipio coerce retinuit. Numantini uero
in urbem regressi sese inuicem trucidarunt. parsque igne
pars ferro. pars ueneno interijt. ut nullus in triu
phum ducendus ex tanta ciuitate superfuerit. Sci
pio numantia funditus excisa multas ciuitates de
hispania rebelles recepit. et omnes fecit tributarias.

Quo anno urbis condite quinto uigesimo sexcentesimo
Athalus moriens Asiam romanis testamento reliquit.
Cum interim erat in sicilia seruile bellum. septuagin
ta millibus seruorum ita in unum coactis armatisque con
sensum. ut omnes quoque urbes omnia oppida Sicilie si
bi coegerint consentire. preter Messanios qui seruos
bene habitos continuerunt. seruio fuluio flacco P. cal
furnio pisone consulibus quorum in siciliam cum copijs
misso rursum post rem a fuluio parum prospere gestam. pi
so mamertinum oppidum expugnauit. ubi octo milia fu

fugitiuorū interfecit: quos aūt capere potuit patibulo
suffixit. Eaq; seruilis infectio multas late inferit prouincias
Minturnis nanq; q̄dringenti quinquaginta serui in rebellio
nē procliues ī crucē sunt acti: et Sinuesse urbi propin
que eodem pene momēto quatuor millia a Q metello et
Gn seruilio cepione oppressa Successorq; pisoni et flacco
rutilius consul in siciliam missus: tauromenium et eth
nam firmissima fugitiuorū p̄sidia ui et armis recepit
et uiginti millia trucidauit In asia aūt per id tempus
Aristonicus attali fratris testamēto nō acquiescens regnū
omne ui receperat Inque missus ē consul crassus: qui re
ī prelio male gesta supatus et captus est: Duq; ducere
tur in dignatus oculū ducentis uirga percussit: illeq;
eū trucidauit et caput ad aristonicū retulit Perpēna
consul his auditis traduxit in asiam/ pugnaq; cōmis
sa Aristonicus fugiens diuitias amisit ī gentes cuius
castra eius refertissima sūt īuenta Obsedit illū poste
a consul perpenna in oppido in quod se de aliquot die
rū fuga receperat: et captū misit romam ubi ī car
cere strangulatus est Eodemq; tp̄e tertio de tricesimo
sexcentesimo urbis condite anno Bituitus dux gallo
rū potentissimus copias ingentes centū septuaginta
milliū contraxerat: que usq; ad Rhodanū puenerūt
quo fluuio ponte iuncto traductum iam exercitū bitui
tus arrogantia et nimis redundans in urbem duce
bat: Cum missi ī illū G et domitius cōsules sub alpi
bus sunt congressi. et plio superiores centū quinquagī
ta millia interfecerūt. Bituitusq; captus romā est
perductus. Secuta sūt ad paucos inde annos in africa
Iugurthe bella: Salustii crispi scriptoris eximii extan

tibus libris notissima Calphurinus ; namque bestia ad id
bellū missus pacem cū Jugurta fecit : que apud roma
nos accepta nō est. Deinde cecilius metellus Jugurtham
multis uictū plus nō usquequaque deleuit. G. marius
consul successor illi datus Jugurtham captā cū duobus
filiis rome in triumpho ante currū duxit. Et breui post
Jugurtha de rupis tarpeie saxo preceps est actus. Qua
dragesimus interim et sexcentesimus urbis condite
annus agebatur : cū ingentis terroris fama romam
perlata est : Cimbros : theothonas : tigurinos : ac am
brones feras germanorū gentes : copias pene innume
ras in urbem ducere : In quos missi M. malius . Q. cepio
consules et maxima pars romani exercitus ē amissa
cū ad rhodanū obuiassent : commissū est pliū : superatique
consules et maxima pars romani exercitus ē amissa :
quo nuntio et territa et preter solitū consternata est
animis ciuitas romana : quā G. marius tertium
consul creatus . exemplo fabii maximi nō recreauit,
magisquā ad exitū conseruauit : in tertio enim et parit
in quarto consulatu tantis tā ferisque oppositis barbarorū
copiis : remorando hostili impetu intentissimus nunquam
prelio decertauit . Unde trophea meruit . que postmodū
a sylla deiecta G. cesar restituit : que seminitegra conti
hinc Sancti eusebii inde sancti iuliani ecclias exstare ui
demus . In quarto autē consulatu Marius collegam habuit
Q. luctatium catullū qui consules duabus pugnis feliciter
commissis ducenta hostiū millia ceciderunt septuaginta
cū eorū duce ceperunt . Tertia deinde pugna ab eisdē
consulibus commissa barbari centū sexaginta millium
cede afflicti sunt : et de ipsis sexaginta millia serui :

uenere i romam ppli potestate: tu de romanoru exercitu
uix trecenti fuerint desiderati Signaq; triginta de hostibus
sunt relata Mulieres uero antedictoru numerus ingens
charris in septa coniunctis se tuentes libertate donari e
uixissime postularunt: quod tu no impetrarent sese mu
tuo et filios interfecerunt Vix dum annis quindecim attri
to terrore quieuerant romani: cu sotiale bellu marsis
asculanisq; in cetoribus e exortum: quesiuitq; tunc fer
me omnis italia: no quide roma capere et delere: sed
quod inquit cicero qui in eo sub silla militauit in urbe
recipi ciuitateq; romana: quousq; pompeius strabo pa
ter asculum bello pressum cepit diruitq;: quo in bello
du eam oppugnat urbe ingenti cohorto terremotu: lel
lurem ede promissa placauit. afflicteq; sunt ab eode
consule picentiu urbes et oppida prout bello se acriq
i insurexerant: et parit lucius silla consul Marsos
insupatos urbiu oppidoruq; dirutione puniuit: sic
q; finis ei bello fuit: quod annis quatuor apud romano
externis auxiliaribus continuatu erat Euiusq; belli
cu finis no du apparuisset causa factu est: ut Mi
tridates rex potentissimus asiam de romanis prouintijs
occupare sit ausus. Luciusq; silla exercitu adhuc re
tinens quo i mersos usus erat ad id bellu missus i
capaniam se contulerat per brundusium traiectu
rus. Et G marius quintu consul pestilenti rebus
romanis ambitione usus: ut id sibi decerneretur bel
lu cu pplo agebat Quare silla conuersis i patriae ui
sceral ad bellu mitridaticu copiis Mariu urbe fu
gauit Sulpitio eius collega et popularium factionis
copiarq; duce cu multis romanoru millibus interempto

ipē enī a syllanis factus fugitiuis sep deliuerat: qui seruo
prodente extractus occisusq est. Seruumq q hostē
in dixisset senatus manumitti: qq dnm prodidisset:
saxo tarpeio deici optimo exemplo decreuit. Tuncq
marius in paludibus minturnensiū delituit: quē cū
miles gallicus a senatu minturnensiū missus: tanti
uiri reuerentia motus interficere nō eēt ausus: mintur
nēses populariter eductū nauiq impositū in gretiā de
tulerunt. Ortaq sunt in hunc maxīe modū bella romanorū
ciuilia: quibus tandē effectū est ut felicissima et si
mul gloriosissima rei publice administratio ī tyrannidē
sit mutata: cū enī multiplicia fuissent romanorū
bella externa. seruilia. socialia. ab ipsis omnibus exa
gitata rei p. dignitas crescebat: que a solis ciuilibus
per ānos quadraginta continuatis prosterni. labefa
ctariq potuit. Sed ad Mitridatem: Is capta asia mi
nore Nicomedem Bithinie regem ppli romani ami
cū regno pellere est adnixus: quod cū nō satis succe
deret in capadociam conuersus Ariobarzenem regē
a romano pplo institutū eicit: eoq potitus regno in
bithiniam reuersus id quoq regnū cepit: quo uicto
rie cursu usus paphlagoniam quoq eiecto nicome
de qui ī eam se receperat subegit. Deinde ephesum
ueniens per totā Asiam maiorē litteras misit: ut ro
mani ciues ubicumq essent inuenti occiderentur: quod et
factū est. Quā cladem acceptā et simul sociorū pplo
q romano amicorū regum eiectionē M. cicero po
peium ad id bellū deligi imperatorē suadens lucule
ta oratione deplorat. Mothonem exinde Achaie ci
uitatē Arioneus Athemensis Mitridati tradidit: per

cuius occasione ueniens archelaus copiarū mitrida-
ti dux achaiam et greciā totā occupauit Quietiori-
bus iam in urbe roma rebus Sylla in greciā duxit
Cum archelao apud pireum congressus illū prelio su-
peratū omniq; spoliatū exercitu repulit: et greciam
Achaiamq; recepit Qua in romanorū uictoria uigi-
ti millia hostiū cesa sunt: cū uix trecentos sylla de-
sideraverit Instauratus tamē est Archelai exerci-
tus nouis septuaginta milliū copiis a mitridate mis-
sis Congressiq; sunt duces prelio accuratissime ge-
sto: in quo Archelaus inferior filiū diogenē cum
quindecim millibus cesis amisit Tentauit tamē ite-
rū fortunā Archelaus: et secundo prelio maiore co-
natu commisso: omnib; copiis suis partim cesis parti
captis fugiens tribus dieb; in palude delituit Petijt
tūc pacē mitridates: quam sylla nisi quas ceperat
prouincijs et urbibus redditis dare recusauit Quare
mitridates suis diffidens uiribus ad petitū impe-
ratoriq; sylle colloquiū uenit: paxq; constituta ē per
quā sylla: quidquid de asia plus amiserat romanus
recepit: et ad dardanos: sordiscos et dalmatas con-
uerso uictore exercitu rebelles subegit: Marius in-
terim cinna cornelio sibi federato in urbem reuer-
sus est a quibus multi consulares et senatorii ac e-
questri ordinis de nobilitate romana: partiū syl-
lanarū occisi: domus sylle euersa et uxor filijq;
fugati sūt. Maximaq; pars senatus urbe in greciā
profuga ad syllam confugit Reuersus est tūc in ita-
liam Sylla: et apud capuam Norbano et cepione
ducib; marianis congressus sex millia de corū exer-

citu occidit. totidem cepit. Sed paulo post totus is mari
anarum partium exercitus apud caleniū cepionis perfidia syl
lano pacatus est immixtusque exercitu. Consules inde cre
ati sunt. Marius filius et papirius carbo. contra quos
dux urbem versus sylla. congressisque ad sacri portum pre
nestinae urbis suburbium uictoriaque copiis cedes utrimque
magna. sed in marianis maior commissa. ex consulum enim
exercitu quindecim milia. ex syllano uix dimidia pars
cecidere. de quo pholucanus. Iam quot apud sacri cecide
re cadauera portum. Contraxerat interim sylla ex
campanis samnitibusque auxilia. quibus cum suis legi
onibus coniunctis inuadendi urbem. et aliqua irru
piendi consilium misit. Obierat namque per id temporis Ma
rius pater. ad amenemque extructo sepulchro huma
tus erat. uenit itaque salaria uia ad portam collinam
sylla. quo iubente marii sepulchro funditus diruto.
eius ossa dissipata et in amenem proiecta sunt. Vnde
quod supra diximus factum est. ut sylla ipse id in
suo cadauere timens exemplum. primus de gente cor
nelia mortuus cremari uoluerit. Prodierunt uero in
aciem consules. et cunctis populi romani copiis que
ad urbem et longe in circuitu erant prelio ingenti concur
sum est. in quo scripserunt nonnulli octuoginta mil
lia cecidisse. unde lucanus. aut collina tulit stra
tas quot porta cateruas. Superior autem sylla urbem
ingressus tria milia ciues qui in uilla publicam
campo in minentem martio inermes se receperant
interfici iussit. Quinto catulo eius partium duce pri
mario consule admitente. et passim dum ea committere
tur cedes clamante. frustra uicturum Syllam.

si in crinibus et quietis simul cum armatis et resi
stentibus interfectis · nulli super sint quibus domi
netur Marius filius post eam acceptam cladem in
urbem reuersus erario penitus exhausto: thesau
ros inde eduxit ingentes: quindecim millia podo
auri · argenti ad triginta millia de quibus supra ano
bis est dictum: et preneste se contulit · qua in urbe ob
sessus cum resistere nequiret: mutius cum uno ex com
militonibus fuge sotiis uulneribus concurrens occubuit
Urbem prenestinam cum sylla uiribus capi posse diffideret
ad ingenium conuersus ciues fide euocauit · ex quibus in ma
nifestum decepptis quinque millia occidi · lacerari et per cam
pos dispergi curauit: quatuor millia septingentos pre
scripsit cuncta que mulieres maiori ex parte occidit et de
mum urbem prenestinam syllanus deleuit exercitus ·
Gaius carbo fugit Ariminum ubi superatus occisusque est.
Interea Gn. pompeius cui postea magno fuit cogno
mentum syllanis partibus quarum et ipse erat ubique in
preualentibus aduerse partis duces in africa superauit: et
ea subita paratissima in rei publice nomine sylla ditti
one recepta · annum agens quartum uigesimum nec
consul: nec proconsul · nec pretor · neque etiam etatis legit
time triumphauit Protracta sunt sotiale et pre
dictum ciuile primum infelicissima rei p. et urbi rome
bella annis ad sexdecim In quibus centum quinquaginta
millia referuntur cesa: inter que consulares tres et
uiginti · pretorii septem · senatores ducenti occubuis
se dicuntur ad quorum finem Sylla in priuatam sese dedens uitam
quamque paucis quinque nullis comitatibus seruus aut liber
tis · aliquot annis mirum dictu: post tantas ciuium cedes

in urbe uixit senex9 cum tamē pediculis quos sola ca
ro humana gignit uermiculis uiuentē diu afflictū:
et demū ab ipsis occisū fuisse nōnulli tradidere Eius
autē dimisse dictature: factū damnans G. cesar et
ipē dictator ꝑpetuus dicere solitꝰ est: Syllam litteras
nesciuisse. Mortuo subinde sylla lepidus marianaꝝ
et catullus syllanarū partiū duces nouū ciuile
bellū suscitarūt: bis conflixerūt: in quibꝰ plꝰs multi
perierunt. Alba in quā scipio lepidi filius cōfugerat
expugnata qui fugiens apud regium supatus et occi
sus. Quatuor eodem tempe bella sūt orta in hispani
a. In pamphilia: et cilicia. In macedonia: In dalma
tia: pmū gessit Sertorius nursinus: marianarū
partiū: In hispania In pamphilia et cilicia: i mace
donia. In dalmatia pmū gessit Sertorius Nursinus
marianarū partiū in hispania: et lusitania. Cont̄
quem cecilius metellus et l domitius cōsules para
tissimū duxerūt exercitū Cecilius sꝫ metellus eiꝰ
filiꝰ qui iugurtam uicerat pugna cōmissa occisus
est. Metellus uō et ipē ꝑlio decertans amissis co
piis fugit: Multa sūt eo sertorii bello preclare
gesta: que hac non astrictione explicari nequeunt
naꝫ e annis duo de uiginti sertorius in hispaniis
fuit: quorū rebellionis octauo cū duces clarissi
mi. Gn pompeius et Q metellus adolescens in
eū dixissent. belliꝫ acerrimū gereret. Ser
torio a suis occiso res hispanie quietem sūt na
cte. Secundū i macedonia bellū appius: qui eaꝫ
nuntia recepta et rodope ditiōi romane addi
ta obiit Tertiū maioris maioris negotii i dalma

cia fuit. ad quod C. scribonius cũ duxisset triũ annoꝝ
bello ea omni re cepta prouĩtia ad danubiũ usq; ui
cendo peruenit. Suscitatũ autẽ in cilicia et panphi
lia q̄rtũ bellũ composuit C. seruilius uir nobi
lissimus. qui illis receptis prouĩtijs liciam. olim
pum. et coracium urbes addidit. Primusq; roma
norũ ducũ Isauriam attigit prouĩtiã. quo populo
subacta romano. dictus ẽ isauricus. Que dũ a ser
uilio geruntur. missus est in Iliricũ C. cosconius. qui
duorũ annorũ bello cũ regionibꝫ illis ubiq; parta
tis Salonam impio addidisset. romam rediit.
Mitridates interim pace rupta quã a sylla habuerat
Bithinniã et asiam capere ẽ adnixus. contra quẽ
L. licinius. et M. aurelius consules duxerunt. eumq;
repulerunt. Qui tamẽ dũ fugã simulat. Ciziciũ urbẽ
amplissimã obsedit. creatus inde consul L. lucullus
ad Ciziciũ puenit. caũq; belli ratione iniit. ut hinc
Mitridates a romano exercitu. inde a cizicenis in
festaretur. Que dũ protrahitur obsidio bellũ serui
le in italia excitatũ est. sparraco. crizo et enomao
cŕato. ducibus. qui capua plo ptentata acerrimo
cũ potiri nequissent ad uesuuium delati castra i
eo mõte communiunt. Duxit uero ad uesuuium
claudius pretor. et clausi obsidione serui eru
pentes ptore cũ ignominia repulerunt. Et ingẽti
pda potiti p lucanos ad cosentia peruenerunt. tanto
progressi furore tanta usi inanitate. ut omne
ferarũ rabiem supauerint. quacũq; eni duxe
runt ferro omia igniq; uastantes. cedem quoq;
nullo etatis habito discrimine commiserunt. Et cũ

parum duxerent libidinem in matronibus uirginibusque
explere: multas ludibrio habitas ut neutrum sibi in di
gnitate constarent adegerunt. In quos M. Lucius consul
cum dixisset uos in apulia deterrere proelio coactos supe
rauit: admonitioneque delevit. Lucullus interim
Mitridatem in Cizico conclusum tam arta presserat obsidio
ne ut fuga sibi consulere sit compulsus: persecutusque
eum lucullus paphlagoniam de itinere bithiniamque re
cepit. Constitit uero ad gazeram de fuga mitridates
Vbi conuocatis undique suis ad diem conuenerat exercitus
commissum est summo utrisque ductis ui sui proelium in quo Mi
tridates cum triginta millia amisisset in minorem arme
niam de fuga se contulit: qua prouintia lucullus illo fuga
to potitus est: Confugit uero in superiorem armeniam Mi
tridates a Tigrane eius prouintie domino protectus. Et
lucullus utroque rege per arma pulso: Maiorem cum minore
armenia romano adiecit imperio. Reparauit autem breui
tigranes sagittariorum decem: aliorum militum nonagin
ta: milium exercitum: Cui lucullus cum tribus legionibus pre
lio congressus Tigranesque superatus magnam sui exer
citus partem amisit: et fugit: Continuerat autem se in
munitissima ditissimaque superioris armenie ciuita
te tigranis frater: quem simul cum ciuitate cum cepis
set lucullus: ingenti preda potitus est. Disposuerat
interim lucullus circa asie littora classem: ne re
uersus in eam prouintiam mitridates bellum innouaret:
Sed milites classiarii militibus terrestris exercitus factam
de qua est dictum predam inuidentes: neglecto luculli im
perio maris custodia deseruerunt. Mitridatesque minorem
Asiam ingressus maximos concivit motus: quorum

occasione fretus Gn. pompeius: quã pridē ambiebat lucul
lo gliam pripuit. Quod enī oratio ciceronis luculentis
sima de laudibus pompei et imperatore deligendo habita
edocet suffectus lucullo pompeius adparatā eius belli
uictoriā se cōtulit. Alterq; lucullus interea ad macedo
niam missus romanorū pmus bessos attigit et sube
git. Et feras rodopeiorū motū getes quas fama eet
humanis carnibus uesci: ui decussas domuit atteriuit
q; cepit destruxitq; Appolloniā: cepit galatā: et par
tenopolim ciuitates. Qua item tempestate exortū ē
bellū creticum. Cecliusq; metellus cōsul ea oī insu
la triennio capta et pacata: post triumphū de ea rome
actū cretici cognomine ē honestatq. Longū eet Gn. pō
pei horū temporū gesta fusius describere: namq; post
res mitridatis et tigranis afflictas: post berointē
que et baruth: ptolomaidā que et accon/et tirenas ī
potestatē redactas: post bellū piraticū breui cōfectum:
ponti urbibus ac ciuitatibus tributariis effectis: hero
dem quoq; albanorū regē supatū fecit tributariū. hi
beriā subdidit. Ituriam. arabiam. et minorē armeni
am: Deiotaro galate qui cont. tigranem sibi fauerat.
regi appellato dedit: paphlagoniā reddidit Athalo. ob
sides anthiocensis reddidit hiero solimam obsedit et
cepit. in cui urbis obsidione tribus protracta men
sibus duodecim millia iudeor pugnando ficit ce sa:
nde hircanū in sacdotium restituit. Aristobolum ca
ptiuū romā pduxit. Ad summaq; de triginta regibus
triūphū egit. In quo aristobolus et tigranis mitri
datisq; filii ante churrū sunt ducti. Argentiq; uis
ingens ī erariū ē relata: pauloq; post L. sergius ca

ciliua in patria molitus est. et ciceronis consulis uirtute
oppressus: quod locuplentissima crispi historia extans
edocet Gaius iulius cesar ad gallias illiricumque consul
creatus cum decem legionibus accessit cuius prestantissimi
eloquentissimique principis gesta suis comentariis elegantis
sime scriptis et pene in finitorum historiis sunt notissima
nec satis scimus: neque etiam mea propositi est discernere plus
ne boni an mali rebus attulerit romanis sua: sicut
cicero inquit quam sibi constituit opprimo principatus Sed
quod constat in eo bello quod contra Gn pompeium gessit
tandem maximo: consulares: triumphales: senatorii:
pretorii. equestris ordinis et plebei tanta romanorum ce
des facta: ut infinitum recensere: horrendum sit: nedum me
morare sed etiam cogitare Hec minora fuerunt meliora que
ab eius nepote octauio cesare augusto gesta Hanc eius
facinora altius repetamus summum et impiissimum in roma
no imperio commissum scelus fuit triumuiratus octauii
ipsius antonii: et M lepidi apud confluentia fauetiam
inter et rauenam prope lugum et bagnacauallum con
stitutis in ipso duces ipsi orbem romanum equis portionibus
partiti sunt: et ne cui es per ea etate: prudentia: ingenio.
et animis ualentes tanta impietate prohibere possent
commissis illorum cedibus prouiderunt Qua de re liuius.
libro unde de uicesimo centesimo. sic habet. In triumuiratu
proscriptio facta est. In qua plurimi equites senatores
CXXX uictissimi concessi: lepidus enim L paulum fratrem Anto
nius L cesarem auunculum. et octauius M ciceronem
qui a populo legionario milite cum haberet annos lxiiii
occisus: caputque cum dextera manu in rostris posita: ubi
multos defenderat Gessit postmodum quinque bella ciuilia

idem augustus · Mutinense · philippense · perusinum · Sicu
lum · acciacum · quibus in bellis pter alia multiplicem
tumultum eidem augustus uiginti millia romanorum militum
exauctorauit · triginta millia seruos qui militauerant
dominis restituit · sex millia quorum domini non extabant
in cruce sustulit Tandem cantabrico bello confecto Cesar au
gustus Janum clusit · tunc secundo · et quarto post urbem
conditam · cum anno urbis primo quinquagesimo septingentesi
mo orbe ubique pacata Janum tertio clauserit · per que
pacis tempora saluator noster ihesus xpistus nasci uoluit Par
uam hactenus sed uel ideo non ingratam · quia aliqualis
est notitia dedimus eorum que duo et centum titi liuij
patauini historiarum libri non extantes continebant · satis siquidem
constat · gesta eum octauij augusti a quo in honore habitus
et diuitijs auctus fuit · non tamen adusque illius uite fine
scripsisse · Ea autem que in etatem nostram romani imperatores
gessere · uarios et quandoque nullos scriptores habuere ·
de quibus quam poterimus breuiore summa dicemus Sue
tonius tranquillus a G Julio cesare incipiens duodecim prin
cipum confecit historiam toto orbe notissimam · eorundemque
et ut comicimus aliorum ut per paucorum gesta elegan
tiori stilo complexus fuerat Cornelius tacitus · que scri
pta maiori ex parte perierunt · Sunt hi duodecim G Julius
cesar · Octauius eius nepos · Cesar augustus · Tiberius ·
G gallicula · Claudius · Nero · Galba · otho · Vitellius · Ve
spasianus · Titus uespasianus · Domitianus · Successe
runt domitiano Nerua · et Traianus · quorum gesta ordi
ne scripta non extant · Et nerua quidem anni unius quo
romanam tenuit monarchiam id habuit decoris · quod
traianum recto ingentis uirtutis inditio ductus adoptauit

Qui hispanis maioribus rome natus optimos quosque princi
pes rerum gestarum magnificentia et omnimoda uirtute: gloria
et laude: aut superat aut equat Annorum uero trium et sexagi
ta quibus uixit duo deuigesimo et dimidio imperauit: cu
ius probitatis morumque et si perierunt scripta in historia dig
gesta non tamen adeo obliterata est memoria quin multa
et alibi et in hoc opere a nobis fuerint celebrata Adrianus
post eum et alii tres et uiginti secuti sunt principes au
gusti ac plurimi cesares et tiranni quorum gesta a septem
referunt scriptoribus: in unum codicem nescimus a quo:
ordine digesta: Sunt quoque hi scriptores Helius spartianus:
Julius capitolinus: flauius eutropius: flauius uopiscus:
Ciratusanus: Trebellius pollio: helius lampridius: et
uulcatius gallicanus: Imperatorum uero preter tirannos qui
inciderunt: et adiectis septem scriptoribus celebrantur. hic
est ordo Adrianus maioribus et ipse hispanis: pre italico
apud hatriam samnitum urbe natus: uno et uiginti
annis administrauit imperium Successor eius et gener
ac per adoptionem filius Antoninus pius uir optimus:
tribus et uiginti annis in imperio uixit Antoninus uero
cognomento philosophus pio gener et successor nulla
in re maius dedit philosophie experimentum quam quod lucium
fratrem hestium hominem collegam assumptum undecim annis:
et faustina uxore adulteriis infamem: patientissime
tollerauit: tertio quoque infelix in comodo quod comodum filium
et successorem habuit cuius uita annis duodeuiginti
romano imperio felicissima fuit: Antoninum ante dictum
cognomine comodum que omnibus in comodum uulgo ap
pellarunt cum annis tredecim sola uirtutis paterne
gratia tolte tollerari fecisset: mors uiolenta sustulit.

Pertinace libertino patre senem et prestatē uirū ꝓptus
tū diligeret: milites ob auaritie opinionē oderant: que
septimo impii mense non satis expleto interfererunt
Iulianū didium mediolanensibꝫ ortū maiora: uera
laborantē auaritie et tenacitatis infamia: post quin
ta diem et sc̄dm imperij mensem auc̄te senatꝗ ꝑuatū
ꝓptus in palatio occidit Seuerū inde africā oriundū
inter bonos pn̄cipes memerandū anni duodeuiginti
frugi inꝑatorē rōma res habuit Bassianū seuerus
filius et successorē habuit: Cui antonino caracalle
fuit appellatio Isqꝫ genitori parū uirtute similis sex
to impii anno nō dū satis finito apud charras Meso
pothamie a militibus est occisus Qui tedis sue aucto
rem Macrinū habuit successorē uirū nō magis ut
erat origine sordidissimu quā flagitiis omnibus i qui
natissimū: que apud anthiochia anno impij non satis
exacto heliogabalus interfici curauit Et is uarius
etiā appellatus cū id dei unius heliogabali cognomē
accepisset: uir omniū qui ante et post fuerunt sordi
dissimus scelestissimusqꝫ annis tribus romani impii
titulū inquinauit Tantas pn̄cipū sordes: tātā roma
in impii calamitate successor restituit Alexander
asiriis ꝑētibus rome mamea genitus christiana
cum tamē sume et rarissime probitatis principem
tertiodecimo impii anno in gallijs agētē scelestissimi
milites Maximini tracis instigatione curaqꝫ inter
fecerūt Isqꝫ maximinus utroqꝫ parētē barbaro apd
barbaros natus et ad pubertatis annos nutritus cū
tribus annis una cū filio suo imparasset: apud Aqui
leam simul cū eodem occisus est Tres eo deturbado

impii turbine imperatores senatus declarauerat: quorum
pupienus et albinus post secundum principatus annum a
militibus interfecti sunt. Tertius scilicet qui cum eis senatus
auctoritate pariter fuerat imperator. Gordianus ado
lescens augustus sex omnino annis tenuit principatum
Philippus exinde arabs cuius dolo gordianus ille adu
lescens occubuerat imperium adeptus: philippum filium
consortem principatus assumpsit. Primus romanorum princi
pum christianus. Quem decii pannonis presidia concitati
milites primo et paulo post filium ad anni septimi exor
imperii fine occiderunt. Decius scilicet cum filio cesare de
clarato. ad tercii quo imperauerat anni fine dum cont
emilianum in mesia rebellem parat exercitum: a barbaris
est occisus. Gallus scilicet hostilianus successor ad imperium
assumptus volusianum filium consortem habuit. Qui anno
imperii secundo peste suorum temporum aliarum omnium de
quibus traditur maxima apud Menaniam siue uiam
fori flaminii urbem interierunt. Valerianus inde uir
nobilitate. doctrina. et eloquentia clarus summo senatus
populique romani consensu primus ut uidetur principum
cesar et augustus fuit declaratus: cuius probe gesta
cum tante fortune uiderentur respondere in maximum
omnium incidit infortunium. a cosdroe enim persarum rege sex
to imperii anno captus et catena tamquam canis quando
ipse barbarus rex iter faceret ductus: illum in equum a
scensurum humeris sustentauit. Galienus filius un
decim et uiuo et mortuo genitore romanum fedauit
imperium. Gallicula. commodo ac ipso peiore heliogabalo
flagitiosior fuit: per cuius tempora orbis romanus a triginta
tirannis extitit pressus. Post quem claudius eius nominis

secundus tanquam contrarium ante suo oppositum contrario non minus optimo cuique traiano pio Alexandro quam ille pessimus fuit ad similis: qui gothis magna clade afflictis et intra solum barbaricum redire compulsus: dum maiora meditatur et parat: anno imperii secundo non dum finito obiit. Quintilius frater et imperio successor sextodecimo imperii die interfectus est. Ad barbarum tunc romana res redit Aurelianus enim barbaro obscuri nominis parente apud barbaros genitus romana in qua a pueritia nutritus erat disciplina adeo redoluit: ut si seuicia abfuisset: que sola eum barbarum prodebat: bonis probisque imperatoribus equari potuerit plura in oriente quam alibi gessit: rome ambitu uisque extra muros eius priscos distinuit. Ultimusque ut nobis hucusque uidetur romanorum principum: duxit prisco more triumphum Zenobia muliere orientis dominatrice ante currum cathenis aureis circundata potiusque uincta inter captiuos ducta: qui anno imperii sexto non dum finito notarii et ab epistulis sui perfidia milites interfecerunt. Tacitum deinde uirum consularem et senem qui a cornelio tacito scriptore elegantissimo originem suam censeri glorie non inmerito duxerit: senatus populusque romanus et milites summa delegerunt concordia et grauitate expectationemque ut uidebatur satisfecisset: nisi mors eum importuna ad sextum imperii mensem abstulisset. Florianumque fratrem et successorem secundo principatus mense milites uulneribus confecerunt. Probum exinde pannonem sirmio urbe oriundum: annis quinque romanum imperium uere probum habuit principem: cuius multa dum aliis imperatoribus dux fuit: et que dum ipse imperauit preclare gesta a scriptoribus refferuntur: eiusque molles et luxu perditi milites

dura iubente et difficilia interfecerut. De eo grande qd
scribit flauius uopiscus: quod nos pridem i magnam
adduxit expectatione: genitrici eni eius nobiliori qua
esset genitor: sepius attentiusq petenti respoderut ma
thematici fore: ut a probo longa mille anoru successi
one progeniti romanu impiu no magis teneret qua
redderent amplificatu. Du itaq iohannes hunad ua
iuoda tra siluanus: et ipe pannon rensendus uictorias sup
uictorias et quide crebro i thurcos cumulat: subiit
anim nrm cogitatio millesimu a probi impio annum
agi: quod et ipa suppotatio ondebat. sperauimusq aliqn
fore: ut dicta de probo uaticinia i uayuoda ipe Johes
capistranei oroibus ad no adiutus iesu christo Ma
humeth thurchu apud bellogradu afflixit: in certi
oris spei simam nos adduxit: sed tantu uiru optimis
quibusq impatoribus priscis gloria parem importu
na mors substulit. Carum probo successore militesere
auerunt: qui duobus annis romanu impiu haud
improbe administrauit. charris eni mesopothamie ca
ptis progredi agressu scribit uopiscus fato prohibi
tu ictu fulminis interesse: q romanis ultra Ciziciu
progredi no liceret. Duoru eius filioru: Numerianus
poesim calleus et oratoria cu impare cepisset papiri
soceri fraude ambitibus est occisus. Alter carinus
nulla uirtutis umbra auitijs quibs undiq scatebat
redemptus a diocliciano supatus interfectus q est: Ulti
mus impatoru et pricipu augustoru quos sup dicti
septe historici suis ornarut monumetis e hic cari
nus: post eu tredecim secuti sut augusti pricipes: quo
ru gesta qui attigerut scriptores partim pauci et

quorundam omino nulli fuerunt: partim qui scripserunt trunci et mutilati ad nram p[er]uenerunt etate. Domitianus em[m] multu[m] quodquidem sciamus gestoru[m] a se scriptore habuit Constancij comitis et co[n]stantini filij ac galerij et co[n]stantis Constantij Julianj ac Jouiani gesta Ammianus Marcellinus scriptor egregius duob[us] et triginta libris est co[m]plexus: quoru[m] tredecim anteriores nobis desunt: in quib[us] co[n]stancij galerij et constantini ut co[n]icimus gesta erant Dioclitianus itaq[ue] Salone nu[n]c spalato in dalmatia oriundus: et senat[us] et p[o]p[u]li et militu[m] consensu post carinu[m] imperator augustus est declaratus: qui et prudens et probus imperator cu[m] multa bella prospere gessisset: multisq[ue] suborta sunt i[n] imperio dissidijs territus Maximianu[m] cesarem p[ri]mo post augustum imperij consorte[m] declarauit: aliosq[ue] subinde adiutores comparaturus Galerium et co[n]stantiu[m] comite[m] qui co[n]stantinu[m] magnum genuit cesares fecit. Et breui post Salonas dimisso imperio i[n] uite p[ri]uate quietem se recepit: que maximianus i[n] p[ri]uate uite et quietis p[ro]posito apud mediolanu[m] imitatus est. Dioclitianusq[ue] post q[uam] annis p[ri]mum i[n] p[ri]ncipatu partim in uita fuerat p[ri]uata ueneno interijt: Constantius comes eutropio p[at]re gallijs oriundo et gallerius cesares p[ri]mo simul et pariter post augusti: imperiu[m] inter se partiti su[n]t. Galliamq[ue] et hispania[m] co[n]stantius p[er]humane cu[m] administrares Constantinu[m] ex helena i[n] britania nu[n]c anglia filiu[m] suscepit: ubi anno p[ri]ncipatus tertio decimo obijt. Post que[m] cu[m] galerius imperiu[m] sol[us] a[n]nis duob[us] administrasset: ualericianus qui intidat

inpaciens manu sibi constituit. Constantinus ad hunc sequitur princeps insignis: qui post Germanie motus uarios maximiosque diutino bello compositos in italia descendens Eporegiam primo post Veronam Tirannis hostibus suis consentientes afflixit. Maxentium tirannum ad pontem supra tiberim materia et nauibus fabricatum superauit: ut in tiberim mersus obierit. Christianus fuit: et multa fecit: que apud nostros celebrata astricto hoc in loco narrari nequeunt. Annos unum trigînta prope domum plenos in principatu egit. Trium constantini filiorum duo constans et constantius in constantinum fratris nece consenserunt:

C onstansque natu maior post uictorias de parthis multiplices habitas: a militibus eadem qua in omnes ipse debaccabatur crudelitate anno imperii duo de uigesimo laceratus est. constantii uero fratris et in imperio successoris infelicitas tulit: ut Julianum sibi affinem cesarem declaratum in gallias cum exercitu miserit. Qui mire ingentis spiritus: doctrine et uirtutis: parta uirtutibus suis potiusque copiarum apparatu et magnitudine uictoria elatus in italiam rediens tirannidem inuasit.

C onstantiusque interim persarum bello tum graui implicitus dum ad italiam properat: anno imperii sexto obiit. Juliano apostate ideo cognomentum fuit: quia susceptam Christi fidem abnegans liberum eloquentia et pari impietate redundante in Christi dominum dogma euomuit. Is dum imperii sui ingentia tractat bella anno imperii secundo non dum finito sagitta in incertum missa sicut Amianus refert brachium sancius interiit. Jouianum pannonie nix dum adolescentia supergressum uirtutibus ornatum. Julianum exercitus imperatorem creauit: multa ut

apparuit p̄clara gestura. nisi octauo imp̄ii mense
repentina morte subtractus fuisset Valentiani
quoq; et ipm̄ pannone milites ut uidebatur in tu
imperio p̄fecerat qui princeps inter bonos numerā
dus Valentem germanū frem̄ et gratianū filiū
cesares p̄mo et mox creauit augustos Obijt unde
cimo imp̄ij anno Cuiusq; mors rōno imp̄io nō im
matura magisq; infausta ualente eius frēm adim
periū euehi fecit Cuius uiri auaritia et simul im
prudentia factū ē. ut gothis i rōm imp̄ij prouītias
pateret accessus: quos christianos fieri cupiētes
petentesq; sua i prudentia effecit hereticos arrianos
Is tamē dei iudicio dum pari imprudentia cū gothis
pugnat q̄rto imp̄ii anno superatus: et cū casa inqua
se de fuga receparat crematus est Valenti successit
i imperio nepos gratianus uir cū catholice christi
anus tū alias probus Qui theodosium frem ea co
ditione i collegā assumpsit ut solo in oriēte prin
ceps eet ipse post superatos paccatosq; alemanos et
repressos scythas siue tartaros anno imp̄ij sexto
obijt Valentianusq; fr eius noie secūdus: imp̄iū
occidentis accepit: theodosio ut ceperat orientis im
p̄iū administrante Sed cū maximus quidā tirānus
Valentianū gallijs ui et armis expullisset: theodo
sius suppetijs allatis et tirānū apud aquileiam ui
cit. ac capite puniuit: et fri imp̄iū instaurauit: sed
cū is quietus apud uienna desidet: octauo imp̄ij
anno Arbogausti comitis sui fraude occubuit:
Theodosius itaq; utriq; frm post q̄rtūdecimū annum
successor uniuersus orbis romani imp̄iū solus ob

timuit: prīceps optimus pstantissimusq; et traiano
acuius cōsaguinitate origine duxisset ad similis
Qui intra annos tres impiȝ quod solus administraret
Eugeniu tirānu galliarū et partis germanie ī ua
sorem supauit: cepit occidit: auxilio maxīe fretꝰ
dn̄i iesu christi: in quo fideret: q̄d eius historie ce
lebrator Claudianus poeta et ipe hispanus genere
apud florentiā italie habitator his uer sibȝ ī dicat.
O nimium dilecte deo: tibi militat ether. Et coniu
rati ueniunt ad classica uenti. Hunc prīcipē duo
sancti eloquētissimiq; ecclie doctores Ambrosius et
Augustinus multis magnisq; extollunt laudibus Sed
historico qui ad nr̄as puenerit man[ibus] simul cum
aliis duodecim augustis sup dictis caret Post theo
dosii ipius apud mediolanū morte orbi romano
īuisam simul et pernitiosissimā: duo eius filii Ar
chadius et honorius ī impio successerūt. Quorū
tempibus Visigothi post multas clades italie inflic
tas: romā obsederūt ceperuntq; Qua die kl̄endar
aprilis anni ab incarnatione saluatoris nr̄i duo
decimi quadringentesimi c̄ honorii impii inclinatio
cepit: duorū et triginta librorū historia a nobis
hactenus celebrata. ex qua facile fuerit impato
res: augustos: prīcipes. et tiranos ut potius gen
tiū a quibȝ tanta rem: tātū impiū: tantā monar
chiam: euerti deprimi: exinaniri contigit: exter
pere et intelligere quāobrem omisso iam in quo
satis diu digressi sumꝰ: bellorū et gestorū ī ro
mano impio: a quibȝ rei militaris romane ma
gnitudo: dignitas et simul uarietas ītelligi possit.

succincta: astricta: et breuiaria narratione: ad princi
pis siue imperatoris uirius qualis esse debebat descri
ptione ueniendum est. primum enim et maximum rei mili
taris disciplinae: et belligerendi fundamentum est optimi
imperatoris delectus de quo satis esse posset: si ea pauca
dicerem // que M. cicero Gn. pompei laudes in oratione
tractans sic habet Ego enim sic existimo in summo im
peratore quatuor has res inesse oportere: scientiam rei mi
litaris: uirtutem: et auctoritatem: felicitatem: Sed cum prox
imis temporibus uir doctissimus eloquentissimusque Nico
laus secundus urbis: Onexandri ad quirinum de o
ptimo imperatore librum nobis egregia transtulerit in
latinum transtulerit quem scriptorem post augusti aut proxima
illis tempora floruisse coniicimus Libet eius precepta car
ptim colligere In quibus imprimis cognoscendum utillimumque
erit inspicere: ea presertim facienda: duces romanos
imperii fundatores factitasse: et nobis facile fuerit:
nisi amplitudo operis nimia deterreret: quicquid
onexander singulis in partibus seruandum iubet: quod
consules: pretores: duces et imperatores seruaue
rint ostendere Sed iam onexandri precepta uideamus
que is tanti facit: ut se felicem et inde futurum pre
dicet: quod ea que romani uirtute prudentia et in
dustria fortiter et preclare gesserunt: idoneus ipse ex
istimetur qui oratione complectatur Ad opusque ingres
surus de eius utilitate maxima attentos maiores
lectores reddit: quibus se ostensurum pollicetur Vnde
orta sit gloria ingens romanorum qui tantum tale
tantumque constituerunt imperium: ut nullus rex nulla ci
uitas: nulla gens: non modo maiore imperii magnitu

dine obtinere: sed ne parem quidem attingere potue
rit: affirmatq; subinde nō casu id et fortuna: sed
uirtutibus factū ee: propitia eni inquit receptisq; uel
cauente adipisci fortunā optandū utiq; e: nō ideo
tamē existimandū ea rebus preesse omnibus atq; pe
nitus dominari Vt eni inepti ac parū considerati sunt
qui singulas calamitates fortune attribuūt non
imperatorū desidio et errori Ita qui res recte et or
dine gestas fortune: nō imperatorū uirtuti iparti
ri uident. Veniensq; paulo post ad rē dicit Imperato
rem deligi oportere nō generis et maiorū nec
fortunarū et opum habita ratione: sed qui temperās
sit: continens: sobrius frugi ac tenuis uictus: labo
rū patiens: acer ingenio: nō auarus: nō iuuenis:
nō senex: si contingat quoq; qui liberos habeat:
qui ad dicendū idoneus sit: existimationēq; pre
ditus Temperans ne uoluptate abductus: curā ma
ximarū rerū abiciat. Sobrius ut rebus maximis
inuigilare possit Victu frugi et tenuis quia delitijs de
ditū uiuendi cultus et exquisita ciborū cura fatigat
et mergit animū: laboris patientia: quia ultimū
tē oportet imperatorē qui defatigetur atq; lassescat
Acer ingenio quod celere et ut inquit homerus uo
lucre eū ee oportet: qui pernix cogitatione omnia
pcurrat atq; futura conijciat ac longeq; prospici
at. Non sit auarus et lucri cupidus: plerique enim
et si fortitudine q̄ et robore aduersus arma et ho
stiū copias interriti perstare possint: auro tamē
illecti molescunt Idq; telū efficax e et ad extor
quenda uictoria accomodatū Nec iuuene nimis

nec sene oportet ee impatore: q alter incredulus
mmus et audax: imbecillus alter et timidus Pater
habens liberos admittendus: no aut qui liberis ali
quin fortis probusq3 repudiandus filii em ad huc
tenelle etatis animu parentis deuinctu patrie tenet tanq
obsides dati patrie: etate ia adulta grandiusculi armis
osilio: fide: opera: eu adiuuant Eloquio paratus ipator
milite oroe cohortando facile psuadebit pericula cōte
nere: claris in se iure facinoribus: et studio glorie: ac
uirtutis amore incendet Existimatioe preditus si no
erit impator: uulgus egerrime feret et sequetur:
cu nemo nisi inuitus duce sequat: que se deteriore opi
net Veru ut nemo propt solas opes impator delige
dus e: ita et inops repudiandus no est: modo uir for
tis et alioquin bonus sit: no em meliora efficatiora
q ad tuendu erunt arma argeto celata atq3 auro ex
ornata illis que ferro ac calibe fabrefacta ornatu
extrinseco carebunt Cauendus est uo rei numarie
studiosus questui continuo inhians: consueuerunt uo
huioi homines sordidi ac pusilli ai ee qui nullius
honeste rei nullius clari facinoris studio possint alli
ci Maiorum et progenitoru splēdor si adsit amplecten
dus: sin absit haud magnope desideradus e: queadm
modu em iumeta no stratoru et sellaru ornameto
sed ingenita et suapte metimur fortitudine ita maiorum
i impatore uirtutes si propiis careat frustra cotem
plamur Qui etia res plerumq3 segnius admistrant
qui errata sua admiserit maiorum gta honestari cōte
gi q3 posse cofidunt Quibus uo nulla petu e gta: ut maiorum
obscuritati sui afferat uirtutis lume: res cautius ar-

dentiusque gerit Optandus itaque est imperator fortis ge
nere clarus: fortunatus: locuplex: non tamen impro
bandus reprehendendus ne in opes: modo virtute polle
at quamvis parentibus haud illustribus sit natus. Is
postea quam delectus institutusque est imperator facilis
esto comis et se volentibus adire pareat: non tamen
ea sit facilitate atque comitate: ut contemptui fiat: nec
tamen acerbus et durus ut odium in se concitet Et ipse
deligat decuriones: centuriones: reliquosque copiarum
et ordinum duces: quorum virtus perspicua sit Quo in
delectu habendo locupletioribus et nobilitate prestantio
ribus: plerumque tenuiores postponendi sunt: pecunia
rum enim commoditas publica et privata sepe desideratur
tum elargiri quippiam et militibus gratiose impendere est
necesse Sperat enim quisque se maiora consequuturum si
certaverit fortiter ubi tenuiore in victoria que proposi
ta sit largitate imperatoris suppleturam intelligat Coho
ptet sibi preterea imperator collegas et socios quibuscum
de incumbentibus deliberet Cogitationes enim atque consilia
vira ut quibus non assentimur nisi fidele foris per consultati
one adhibitum sit consilium auxilium: fallere nos facile pos
sunt: et errorum plena sepenumero comperiri eorum que
alieno iuditio atque sententia comprobantur securitate comparan
tur: et firmitate in rebus tuentur Et tamen nullus sibi
tantopere debet diffidere et incipiti sint semper et infirma
sententia: nec rursus adeo arrogare ut arbitretur nihil suis
consiliis melius alios posse excogitare. Initia ipsa bel
lorum temperanter constituenda et tamquam rerum fundame
nta prudenter iacienda Bellum enim quod utcumque iuste susci
pitur deos habet fauctores: militesque alacriores iussa ca

pessunt: et rei gerendi se exhibent Vnde priusquam edu
cant copie omni publica et priuata labe expiabunt
placationibus sacrisque que ius sacrum religio ue dicta
uerit Ducat deinceps exercitus instructus ex ordine
etiam si cum hostibus non dum eet congrediendum Et si per regio
nes longe multorum dierum itinere eundum: quamuis pa
catum Milites enim hoc paccato ordines seruare assue
scent: et loco quisque manere: et duces prefectosque sequi
discent Quod multo accuratius seruandum erit si per
agrum hostilem mouere necesse sit: ne per repentinos
impetu paruo temporis momento miles passim tumul
tuari cogat Agmen uero per loca huiusmodi si ducat ita co
hibendum: ne pre angustia et sui dilatandi difficultate
protendi in longitudine nequeat: neque nimis dissolutum
incedat Sic enim hosti facultas ad libitum incurrendi
et pro occasione ledendi prestaret Itaque contracto semper
quadratoque agmine mouere satius atque tutius est: quam
protensiore atque oblongo Conicatu uero impedimenta
reliquumque apparatum bellici instrumenti in medio copiarum
locari oportet: preterquam si loca que post nos relinquuntur
ita pacata sint: ut tuto pone duci conuehique possint Pre
mitti quoque dent aliquot equites qui diligenter scrute
tur atque explorent: quacunque transeundum est: presertim
si per loca siluosa saltuosaque per que solitudine uastam
iter fuerit faciendum Mouendum autem est interdiu
quando aliter ad prelium copie sunt ducende: nisi for
te quippiam urgeat quaobrem ut hostem preuenias
tibi uideat accelerandum esse: hac enim ratione etiam no
ctu mouere potes: modo id tuto fieri posse intelligas
Sane ubi eo uentum est ut mox necesse sit cum hoste

congredi: et prelio decernere: sensim non statim du
cantur copie neque magnum iter conficere cogantur. Porro
si per agrum socialem moturus sis edicas militibus ne
quid omnino attingant et uastent. Miles enim armis
fretus et quicquid libuerit faciendi licentia nactus:
nulli rei parcere sciet. hostilem autem agrum uastari di
ripi: incendi ne palam permittes: frugum enim atque a
limentorum inopia et numarie rei difficultate bella
extenuari solent atque extingui. Verum priusquam agrum
hostilem uastari permittas hostibus nisi cesserint id
te facturum prenuncies et mineris. Ingruens enim calami
tatis discrimen atque expectate cladis timor mortales
sepe aliquid concedere cogit: quod antehac ut facerent
nequaquam potuissent adduci: ubi uero calamitatem acceperint:
tanquam quos maiore damno afficere nequeas: cetera
contemnunt et paruifaciunt. Sin uero tibi diutius in agro
hostili castra metandum esse intelliges: ea tantum diripi
uastarique permittes que tibi non admodum usui futura
conspexeris copiis tuis completis expeditisque nec in
tuo neque in sociali agro diu moraberis: ne consumptione
rerum tuis magisquam hostibus intertrimento fias:
Curandum tibi denique diligentissime est: ut terra marique
in exercitum commeatus facile comportentur. Positis autem
in terra hostili castris fossa confestim valloque opus
est tam et si eodem in loco tibi diu morandum non consti
tueris: munitior enim et proinde tutior eris: ad repe
tinos hostium impetus: et clandestinas neque expectatas
irruptiones. Deligas quoque milites quibus id negotii de
tur: ut perstationes atque excubias castris presidio sit
etiam si hostem procul inde abesse acceperis. Verum si hosti

bus nihil urgentibus diuturnior tamen tibi uidetur
ibidem castramentatio futura: siue populandi hosti
lis agri causa siue oportunitatis comodius seruande
occasionisque hostem offendendi captande gratia tunc ea
tibi delige loca in quibus castra teneas: que neque limosa:
nec alioquin insalubria sint: euiusmodi enim locorum natura
et situs exhalatione corruptiore ac fetoris emissione
uarios morbos ingenerare pestemque inicere solet
Proinde salubre est. atque utile: castra non diu in eodem
tenere loco: preterquam si hiemandi causa duriciei et ri
goris celi euitandi ibidem manere necesse sit. tunc
enim apprime curandum est ut constructis ordine taberna
culis atque tentoriis suis locum oppidi instar in colore.
uideri possis Sed in hibernaculis ipsis exercendi sunt mi
lites uariisque periculis ad pugnam apti reddendi: ne
locus usquam otio et inertie detur. Exerceatur autem mi
les in hunc modum: deligantur aliqui quibus ydonea de
tur arma. assuescantque ordines seruare: nusquam desere
re locum: distant preterea contutu mutuo: crebra appel
latione: familiari consuetudine: inuicem iungi ac de
iungi: edoceatur preterea miles ex imperato agmen
tum producere tum contrahere. et seu dextrorsum seu
sinistrorsum inuertere Postremo admonendus est. ut
signa que inter pugnandum imperatoris iussu darentur atten
te excipiat: et ubi canatur receptui sese inordine colli
gat et sensim referat pedem hoc pacto institutus et
ornatus exercitus diuidatur: deinde ad pugna contra ferrum
uocat: distributis leuibus pilis hastisque fragilibusque: et si
forte arua prope sint in actu grebarum res geratur Sin
uero coles et tumuli et alioquin acclinia aderunt loca

certi ad id deputati milites hec loca cursu occupet · alii
quoque constituant quibus id demandet negotii · ut illos
deturbare contendant · Equa ratione instituendus est eques ·
decertant spectante imperatore cursus · certatim insequuti
ones · fuge · congressiones · iaculationesque · per loca presertim
campestria · seu sub ipsis montium radicibus quo per aspera et
salebras discant excurrere · Populationibus temperandum ute
dum est · nec militi permittendum ad rapinas et preda teme
re ferri · plerumque enim maxime acciderunt calamitates · cum
dispalatos milites hostis manu composita est agressus · Cum
uero ad predam populabundum militem emittere consti
tueris strenuos ex tuis presidio illis addes · qui reditum
cum preda tutum prestent · Exploratores si quando comprehenderis
non una omnes sententia et animaduersione uti debes · si
enim tuas copias et apparatum inferiore hostilibus copiis
esse intelliges · raptim illos extingui iube · sin uero tuis
confides rebus exercitum ad ostentationem composito illis in
spectandi facies potestatem · qui commiter habiti emittantur ·
renuntiatus enim rerum tuarum apparatus hosti metum ter
roremque incutiet · Vigilias obeuntes tam multi sint · ut so
nolentis uigilantiores in uicem succedant · idque nunquam
stantes prestent · eorumque pars extra uallum ignes exci
tet · ut aduenientes eminus ipsi aspiciant · Si contingat
ut imperatore hostilis exercitus conuenire necesse sit · pre
stantiores ex tuo exercitu armisque et omni apparatu ac
corporis habitudine conspectiores tecum adduces · Plerumque
enim fit ut ea ex parte qua quis conspexerit de reliquo
iudicet · magisque iis que uiderit quam auditis credat ·
transfugam multa ut sit pollicitum ita custodiri iubeto
ut pro eorum que fuerit pollicitus euentu atque successu

premium aut punitionem expectare cogatur. Castra hostium
circularis figure pro apparentis valli brevitate ne
despexeris. Circularis namque minor re ipsa apparet.
cum e contra elongior visa presertim in montibus sepe fallat
que salebrosis convallibusque abundat. in quibus nemo con
sistere potest. Tu itaque castra in brevi comprimas spatio.
Hostibusque ad pugnam provocantibus conglobatum tenebis mi
litem. tanquam illius paucitati diffidens. fit enim ut hostis
inde solutior. negligentiorque aut invadens. aut expectans.
arte constipato exercitu perrumpente facilius opprimatur. que
fallendi ratio. ne tale committas erratum te poterit admo
nere. Que alicuius momenti esse intentaturus nemini com
municabis. preterquam si quando tuis prioribus aliqua secreto
credi oportere existimabis. Cavendum enim est accuratis
sime ne consiliis tuis hosti a perfuga. aut exploratore
proditis. aut rei bene gerende occasionem amittas. aut
clade aliqua afficiaris. Educere vero copias seu ad pugnam
capessendam instruere ne unquam debes nisi prius sacra de
more feceris. Quare aruspices atque vates habere oportet
qui sequantur exercitum. quaque prestiterit contemplanda exta
ac rite sacra faciendi rationem tenere. Verum si pulchre
litaris et sacra votis tuis succedere inspexeris. optima
tibus sacra ipsa ostendes. cunctisque deinceps bono capessere
animo perges. copiarum enim duces quid sacra portendant
reliquos commonefaciunt. eosque animis auctos in spem eri
gunt. milesque qui deorum immortalium nomine ad pugnam
se duci credit. audentius et tanquam presumpta victoria pu
gnat. In educendis copiis illud maxime est observandum. ut
qua ingrederis ea quoque tibi reditus patere possit. quod
quidem eo valet non modo ut hostem consilio superes. verum

etia ne ab ipso incautius opprimare Pulchru enim e hoste
decipere scire. necessariu ne ipse decipiaris cauere Con
uenire te quemcumque cupientem quotiens loco et tempore ad
mittere et audire debebis Alioquin maxima rerum be
ne gerendaru ut amittit ut cu damno differtur occasio.
S i forte castra tua hostiu castris propius conferre aut
aliter ad hostem accedere rogeris: atque constitues: priusquam
moneas miles tuus cibu capiat: ne forte preuentus ieiunus
arma cogatur arripere et pugna inire Qua re neglecta
sepius male pugnatu est milite uiribus obmedia desti
tuto: presertim ubi preliu non leui certamine: sed grauiter
tato die facto uenit ad exitu Si quando trepidatio ut
sit orta meror aliquis militu animos occupasse uide
atur: siue quia hostibus accesserit auxilia: siue quod alia
re potior illius conditio uideatur Tum maxime imperato
ri expedit hilaritate atque leticia prese ferre: uultus
enim faciesque imperatori conformes sibi solet animos mili
tu reddere et similitudine sui uos afficere. prestatque fron
te et oris habitu qua oratione et uerbis solari: quia
orationi fides: quandoque minor habetur Vtrumque tamen pro
uiribus faciundu erit et sese uerbis ac uultu talem
gerere qualem tempus postulabit et sicut eger animus
merore deiectus obtentu spei bone excitandus. erige
dusque est: ita lasciuus et ferus intemperans coterrendus
erigendusque e sedandusque e. idcirco utrique rei te debes
apte acomodare et ratione habere rerum ac temporum
ut ubi opus sit timentem te et futuri prouidu tum o
ratione tum uultu ostendas: aut impauidum et fide
tem uti profuturu intelliges Dum aciem strues equi
tatu tuu non ut tu uoles sed ut tempus et status rerum

196

te coget dispones equites eni tuos opposite adequita
tu hostilem statues. uerum quo ad fieri poterit eo modo
locabis quo solent instrui in cornua acies ut et ad fron
tem et ex lateribus spatiosioris loci comoditate freti
expeditius possint prodire equestrique munere uti.
milites post se ordinatos qui possint esse eis impedimen
to Velites aut iaculatores et ferentarios sagittarios
deinum et funditores primos in acie locabis. nam si post
sequuntur magis suos quam hostes ledent. sin medii inter
ipsos statuentur incertum erit eis peculiare pugnandi offi
tium. quippe qui nec pedem referre comode possint ad sa
rissarum pilorum ue sursum uersus porrectione. nec deinc
sursum ipso iaculari a precedentibus prepediti. multoque mi
nus funditores poterunt in girum torquere fundas atque
que tela emittere circumquaque militibus obsistentibus in quos
circumlatio funde offendens. his magis quam hostibus dam
no erit. Sagittarii quoque precedentes ceteros in ipsa ho
stium corpora ueluti ad signum recte immittent. sin po
stremi. aut inter medii sursum uersus sagittare co
gentur. et uis ipsa tellorum consumetur in cassum. Si autem
contingat pugnam his locis committi quorum pars humilis
et plana sit. pars collibus tumulisque insurgat tum
leuis armature militem maxime in asperis atque duri
oribus locis statues. rursus si campestribus locis absite
occupatis. hostis eminentiora obtineat huc leuem arma
turam adduces. que facilius et iaculatur et simul pede
refert fundarum autem uis perniciosa omnium est. nam plumbi
color aereo colori persimilis est. et dum per aera fertur
latet hostiumque corpora incauta petit. illationisque ui atque
agitatione prope ignitum uehementer ferit penitusque in

greditur nec coherere potest quia labra uulneris e uestigio
claudunt et tamquam conuiuere uident. At si hoc genere teli
et uelitum opere tu careas: hostis autem maxime preualat primos
primos aciei tue derisos confertosque prodire iubeas gesta-
tes clipeos magnos: quibus possint toto corpore contegi:
reliqui uero qui hos sequuntur ordine ad ultimos usque
sublati super capita clipeis hoc pacto tantisper proficiscantur:
dum intra iactum telorum ueniat. Sin utrisque adest huius-
modi uelitum auxilium: tui primi iaculentur in hostes. Solertis
erit imperatoris: ubi aduersus multitudinem hostium se cum
paucioribus uiderit pugnaturum eiusmodi operam sibi de-
ligere: ut iuxta fluuii ripas: ut submotes et superiora
ubi aciem instruere possit: et ipsa loci natura hostes arceat:
Ceterum non erit inutile ut instructa prius tamquam ad pugnam
acie deinde quasi exterritus pedem referas: ordine
quoque seruato similem fuge recessum: similes: rursus ad
insequentes conuersus manum conseras: non numquam
enim opinati hostes aduersariorum exercitum pauescentem
fugam cepisse pre gaudio exultant soluto ordine et
certatim incumbunt: ac alii alios preuenire contendunt:
contiguos conuersum pugnare: citra periculum est: et
ipsa sistendi fiducia preter spem hostium eueniens tre-
pidantes hostes et dispalatos in fugam uertere poterit: tam
et si paulo ante insolenter insequebantur. Habeas item opor-
tet selectos aliquos milites qui extra acies instructi
tamquam triarii laborantibus opem atque subsidium prestent:
et de quibus auxilium ubi usus sit depromere facile pos-
sis: magnopere enim prodesse possunt si fessis accedant
integri. Illud quoque non fuerit ab re: quin ad modum uti-
le: si quanto tibi uidebitur spatio e copiis tuis sit legeris

aliquot · qui clam hostibus · sese alicubi occultet : quibus
precipias ubi instructa acie preliu inieris : dato a spe
culatoribus signo excitati propere moveant. Quod tum
maxime faciendum erit cum auxiliu expectatu : visu
est in tempore non venisse. Rati enim hostes eos esse mili
tes quos auxilios tibi futuros prestolabare forte tuis
adhuc moventibus et priusquam in reliquum exercitu se i
misceat ipsi vertentur in fugam Repentina quoque in
hostis post terga eruptio formidolosissima omniu
est Quaobrem si fieri potest mittenda est noctu manus ali
qua militum qui transverso itenere preterrant hostes.
seque per insidias post eos locent : collatisque iam signis
et inito prelio ipsi citatim ex insidijs novissimum agmine
hostium adoriantur. Invalescente pugna et cunctis utri
que rem strenue gerentibus obequitando tuos hortere :
simulque inclames si forte in dextro cornu es : leuum cor
nu esse aciem vincere duces sive res ita habeat sive non
et pariter de hostium imperatoris occubitu falsum etiam
vociferare proderit. Hec ratio plerumque profuit · id est ut
tuos simul et hostes fallas. Sapientis quoque imperatoris
est tres cum tribus et cum amicis amicos ordine iuxta
locare : fiet enim ut mutuo se invicem amore animosius
defendentes reliqua quoque acies parte proxima ut a
fuga sistant : vel impellant in hostem. Iussa tessere
atque signa prefectis copiarum principio dari debent : quibus
ad omnes quoque milites maneant : nec voce edatur signum
ne exaudiatur ab hostibus sed ut gestu corporis : ut nutu
capitis : ut manus motu : ut armorum collisione : vel
haste versione : vel ensis vibratione. Signum enim prec
ipua quod hosti clam datur et maxime conducit : ad cogni

tione alienigenis qui diuisa lingua nobiscū militat.
Mandabis quoque militi tuo: ut cū insecutiones tum
recessus ordine faciat. nā siue superati repulsi ne
minē ledent quippe quos hostis nō fusos passim ne
que palantes singulos opprimere quibit. siue uictores
hostem fusum fugatū que insequunt pessime eū afficient
turmatim consertim que insequendo. adde etiā tutius.
plerumque enim ubi hostis fugiens aduersarios post
terga uidet passim et nullo ordine ferri de repente
redactus in aciem retroque conuersus cladem acceptam
reddit. Sit tibi cura fulgente atque armis illustrem ex
ercitu ducere. nitor enim ac fulgor armorū. formidolo
sum reddit acierū aspectū et ingentē terrorē inge
rit hostibus. atque animos eorū conturbat. Producas et
agmen tuum uociferatione tum clamore quoque et tuba
eiusmodi enim facies rerū clamores militū. strepitusque
armorū clangori tubarū immixtus mirifice terrē
facit hostiū animos. Instructis apparatisque undique ad pu
gnā copiis nō statim mouere debes. studio scilicet
incipiende pugne. Sepe enim cogit imperator conspecto
hostiū apparatu. ad armaturā eorū. ad gentes ad mo
res hominum. suas quoque parare et instruere copias.
Si hostis equitatu preualet et tibi comoditas forte
datur. delige aspera loca augusta summontana: et per que e
ques facile inuadere nequeat. Et quotiens progrede
ris dimittes intra munitiones: qui castris et impedimen
tis presidio sint. ne uisa solitudine hostis mittat. qui
castra deserta occuperit. et impedimenta diripiat. Il
li maxime mihi uidentur errare qui in hanc conditi
one pugnare nolunt. ut si uicerint parū hostibus

ipi noceat: sin superati ipi uictique sint: magna accipiat
cladem: In rebus difficillimis conducet prouiribus suis
persuadere mortem atque perniciem incertam his esse qui
pugnando prestant et se tuentur: eos uero qui fugiant
procul dubio perituros: calamitate quoque hos consequi quae
deserant locum: non eos qui seruent ordinem Excogitata-
tionem in ipso discrimine pugne consilia: et repugnandi adu
sariorum consiliis extempore adinuenere rationes: ampliorem
nimirum gloriam maioremque admiratione imperatoribus: discipli
naque rei militaris exacte tenentibus peperere: quam ea quae
presumptione et coniectura ante copiarum congressum ex
quisita esse uidentur Imperatorem ipsum consulte magis et
caute quam audacter certare oportet: ut omnino potius
abstinere pugna: prudentia enim animi quam uiribus et ro
bore corporis pertare debet Nanque qui adeo insolens atque
cupidus est: ut nihil dignum patrari a se putet: nisi
manum ipse cum hostibus conserat: is non modo non fortis:
uerum audax quoque et temerarius est Ad imperatorem id
inprimis attinet dum pugnatur ob equitate aciem pugna
tibus se ostendere: eos qui fortiter rem gerant laudare
trepidantibus uero minari cohortari cunctantes: labo
rantibus opem ferre: supplere defectus si qua usus est
deducere copias: tempora obseruare: occasiones preperere
futura conicere: cum iubere receptum Reuocatis e pu
gna militibus: diis inmortalibus sacra faciat: supplica
tiones decernat: pompas agat: ut pro tempore uti lice
bit Pollicitus grato animo reddat quae rite post bellum con
fectum et partam uictoriam exsolui fas sit Deinde hono
ribus muneribusque eos donet: quos probe rem manas
se accepit Ignauos autem et inhertes pena ignominiaque

afficiat. honores uero huiusmodi fortibus habent: qui patriis
moribus sunt probati: Preterea que ex ipso debent pro
ficisci imperatore hec sunt Armature. Insignia. Spolia.
decurie: prefecture. ducatus alii quoque eiusmodi ma
gistratus Verum prestantioribus uiris et ingratum gere
ntibus ampliores haberi debent honores. privatis autem
decernant minores. hec et si liberaliter et benigne pro
meritis cuiusque dari consueuerint: irritamenta preterea
ad uirtutem sunt ceteris qui huiusmodi honorum sunt cupidi.
V bi uero bonis premia pro meritis rependuntur. uiciorum
aut supplicia nequaquam dissimulantur. Vniuersum exercitu
optima spe affici est necesse. Victoria uero potitus aliquando
non modo singulis militibus uiritim dare premia rei bene
geste debebis: uerum etiam uniuerso exercitui laborum suorum
fructum aliquem ex hostibus elargiri permittes quoque
militi castrorum impedimentorum et oppidorum si qua iure belli
in tuam uenerit potestatem direptiones: urbium denique: pre
terquam si forte de eis quicquam foret deliberandum hoc enim
rebus omnibus uehementer conducet presertim si bellum
non dum confectum consummatumque est: eiusmodi namque
emolumentis allectus miles promptiorem se alacrioremque
ceteris in rebus prestabit: nisi credamus uenaticos quidem
canes sanguine intestinisque capite fere illecebrari a ue
natoribus utile esse. Victori autem militi de uictoria bona
in predam dari non expedire diripiendi autem potestatem
militi tuo nec semper nec aduersus omnes passim conce
das: corpora uero minime in direptionem uenire permittes:
que abs te uenundentur. siquidem pecunia publice opus est
et ingenti sumptu: quam iure quecunque et agi ut ferre
possunt ad te conuehi palam edices: optime enim tu celere

poteris temporum atque rerum habita ratione: an cunctam
predam retinere: an partem: an denique nihil debeas: non
enim recte est in bello gerendo erarium publice pecunia habun
dare et emolumentis in dies obuenientibus militem frau-
dare quando presertim ob deuictorum opes et locorum felici
tatem emolumenta militi largius et benignius impartiri
possunt. Captiuos vero bello adhuc stante ne occidito pre
sertim eos aduersus quos bellum primo susceptum est: mini
me aut omnium hos interimere debes qui auctoritate apud
hostes prestent: et illustres insignesque gloria sunt: recor
datus incerte fortune atque uarie et mutabilis sortis:
que plerunque amat rebus feliciter gestis inuidere: hos
enim cum aliis comutare poteris: aut aliquo potiri oppido.
exaudatis deinde periculis extruantur militibus tuis epu
le instituantur ludi: et laborum laxamenta atque remissiones
permittantur. Prospiciendum deinceps erit tibi ut defuncti
his exequie magnifice exsoluantur: nec tempus ullum: aut
horam: aut locum: aut periculum causaberis siue uiceris
ipse siue uictus superatusque sis. Nam ut pium est mortuis
iusta exequi et per religionem rite inferias agere: ita
magnopere utile superstitibus et omnino necessaria res
est pietatem hanc erga defunctos tuam ad uiuos ostendere:
quisque enim maxime de se iudicat et ratiocinatur: atque rem
acerrime fert tanquam sepultura cariturus si pugnando ce
ciderit: ubi animaduertat: ante oculos iacere cadauera:
et prope per contumeliam et contemptum imperatoris busto et
humatione priuari. Si inducias pactus es: caue interim
in hostem irrumpas. nec propterea tu ipse incautus sis: la
tent enim incerti ue sunt eorum quibus cum fedus percusseris
sensus: quamobrem hinc honestum tibi erit iusiurandum quo

adactus es seruare: et tutu nō credere hostibus ob per
fidiam Ciuitatibusq; sponte tibi concesserint et facta de
ditione ī potestatē uenerint clementer usus: alliceς
reliquas: quisq; enī maxime ubi uictorē ni exorabilē
fore et iracundū ī uictos exploratum compertuq; ht:
quēuis agere patiq; uult q̄ ultro se dedere: nihil enī
tam aīos generositatis implet: quā timor impedentis
mali: aduersus aūt desperantes periculosa atq; difficiles
est omnis experiundi contentio: Vnde imperatoribꝫ stultis
et efferatis diuturne urbiū obsidiones efficiunt̄: nonul
le et irrite et ī fecte. Iis qui tibi rem aliquā per prodi
tionē nauassent: promissa et fidem seruare debes: nō
tam propt̄ eos: quā propt̄ eos qui futuri sunt: et ut ītel
ligant eis deberi gratiā qui partes tuas amplecti
maluerint. Ad irruptiōes aūt et proditione nocturnas
hostiū opprimendorū occasiones nō omnino rudem et
imperitū te ēē oportet: ut ad constitutā horam locū
q; designatū peruenias. Verū si interdiu urbem seu
oppidum aliquod p̄ proditione capturus moueas ne-
cesse sit: per ipm tempus profectionis aliquot pre
mittes equites qui quotquot offenderint in uia com
prendant: ne quis ex agro cursu ī urbe ueniens: copi
as tuas iamiam irrupturas enuntiet: tunq; repen
tinus ī cautis ī prouisisq; hostibus ipē structa acie ap
pareas. fit enī semper ut primi impetus et rei gerēd
ī itia formidolosiora uideant̄: quā si tardius utile et
per moras progrediare. At in obsidendis urbibꝫ im
peratoris maxime uirtus desiderat̄. Militaris quoq;
hastus et machinamētorū apparatus: prospicere aūt
tibi debes necubi ī cautiorē te ipi quos obsides op-

primant: qui enim in periculo se putat constitutum occasio
nem observat: qua nactus pervenire contendit. Quapropter
oportet obsessorem fossa et vallo: stationibus et presidiis ca
stra sua communire. Propterea quod quicquid ipse paret: quid
ne facturus sit: hostis e muris videt: contra hii quos tu
obsides murorum obtectu tecti exemproviso plerumque effu
si explicatique per portas: vel opera vel machinamenta tua
incendunt: vel milites opprimunt tuos vel aliquid magni
afferunt incommodi. Maxime autem tibi erit usui: si quocumque
temptare volens noctu agrediare: atrocior enim su
spitio est: maioremque ingerit animis trepidationem: insul
tus qui in umbra non cernitur. quicquid enim noctu agas tam
etsi parvum sit: horrendum hiis videri potest quos obsides:
nullus enim dicit quod videt: sed quisque maxime quod timet
aut suspicatur vidisse affirmat. Si opus aliquod manu pro
pere expediri vis: primus omnium tu manum affer: vulgus
enim non tam minis compellitur quam vis agere: quia vere caudia re
verentia que maiorum inducitur. Quom multa atque varia sint
tormenta bellica: et ad quatiendas divertendasque urbes di
versa machinamenta: tu non hiis omnibus sed quibus commo
de possis uteris: non enim est in memoria singula precipiendo
referre: quibus sit usus. Arietibus videlicet testudinibus:
viteis: turribus balistis: pontibus: aliis id genus opibus
et machinamentis. Sed quod ad imperatoris prudentiam atti
net: illud mihi videtur esse: unam aliquam potissimam urbis
partem deligere cui opera et machinamenta admoveat: de
inpetitis multifariam et ordine dispositis eo postque
reliquas urbis partes oppugnet: et muros: scalas: affer
ri iubeas: fueritque operepretium plures partes urbis prese
ferre aggredi velle: ut diverso apparatu varioque oppugna

di gnē· uires ciuium atq; consilia distrahant. Interea
facilius imperator illac ubi summa ope nixus ī tentusq;
erit ciuitatem occupabit Sin mature aliquod oppidū
urbem uel castra expugnare contendes: tuosq; uidebis
defatigari milites: partiri oportet tuas copias ī ordīs
sibi inuicem successuras: dumq; una pugnat altera quiete
alie agant: et corpa curent· Et quia ferreus Caly
beus ne imperator esse non potest· qui sine intermissione o
bus intersit: substituas et ipse exercitus sui prioribus qui
etiam agat interpolatam potiusq̄ diutissime continuatā
Si pars urbis aut oppidi quod expugnare contendis
rupem aut precipiti aliquid ī circuitu habebit quod
natura loci per se tutū nihil ut assolet munimenti habeat·
agiles audacissimosq; ex tuis et in scalis ut alie scan
dant· obrepantq; curabis: fueritq; plurimū ex re si mu
ltitudinem illi secū funiculo attrahere potuerint· quil
lico in superiora perductus cane occipiat: et qui erunt
ingressi milites portā interea propinquiore aut mu
rum alicubi aperiant· Audita enim hostilis de muro tuba
presertim nocturno tempore ī gente ciuibus terrore in
cutit: proinde trepidantes tanq̄ urbe iam capta deserēt
stationes et facile erit nemine repugnante effractis
portis muris ue conscensis loco potiri Urbem si repe
ris aliqua que et multitudine et robore ciuiū ingeat
ut tibi sit timendū ne ciuis conglobatus crebris con
uersionibus tuis oppositus repugnet: siue marte se
recipiens aut editiora urbis nouū redintegret bellū·
edicto in erminibus ut arma abicientibus salute pollicebe
ris· Namq; celebrato passim edicto cuncti aut pars
maxima ī potestate uenient tua: Qui enim hosti adeo

sint irati ut armis omnia experiri contendat: illum in eam adducunt desperationem: ut quod oblata salute ex animo facturi non erant: tamen malis que timent efferati repugnent: et tandem aut cladem referant aut nouis laboribus te fatigent. Mors que militi certanti accidit nulla prorsus indiget consolatione aut misericordia: quippe quo uirtutis studio et uincendi amore obtigerit. At post partam uictoriam urbeiam expugnata uictos passim occidere uictoribus ipsis miserrimum est: atque stultitie atque inanitatis infamiam affert. Si urbem quam obsides posse ui et armis capere desperabis: et proinde obsidio fuit diutius protrahenda: quotquot per regionem et agrum sterenuitate et corporis robore ualentes potes capere conserues: quibus ut tibi commodum erit et rebus conduceret tuis utare. Mulieres uero et pueros totosque qui uel confecti senectute sint uel alioquin imbelles et imbecilli: in urbem intro compelles ut potentiam eorum que pro urbe tuenda desiderarum nihil omnino efficere possint et ad consumendum citius alimenta reliquis ciuibus damnum afferant: postea denique quam imperio tuo res feliciter gesta consummataque est: ita ut bello confecto rebus omnibus adhibere fine tibi liberum sit: noli te exhibere pro felicitate elatum atque acerbum: quin potius clementem et mitem proinde benignum et cunctis amabilem: illa enim inuidiam pariunt hec emulationem et studium prouocant. Siquidem inuidia est dolor ex aliorum bonis subortus: emulatio uero studium imitandi uicissim aliorum uirtutem: que tam inter se differunt: ut inuidentis quidem sit optare ne cui bene quippiam ueniat emulantis autem cupere eque

ea potiri posse que alij honeste sibi comparauere. Vir
ergo bonus nō modo patrie multitudinisq; armate
erit optimus dux: uerū etiā perpetuande propagan-
de ue sue glorie citra periculum sapiens imperator
atque custos et moderator diligentissimus.

NIVERSA ROMANORUM
PUBLICA REGIMINIS FOR
ma tribus explicata: religionis:
rei publice administrationis: et mi
litie partibus: ea attingemus que
ad singlorū regimine institutioneq;
uite spectauerūt: esseteq; ab ipsis infantibus uentre ex
ceptis materno inchoandū. nisi matrimonia primū
solidumq; libertatis ciuiumq; nascentis seminariū an
teponenda referemus. quamq; uirgines sūt quibus matrimo
nia ut plurimū ineuntur: primū de quibus dicat locū
et ipse uidentur exposcere. Sed nō est nobis nunc mens in
manibus christianarum tractatio institutionū in quibus mul
te et maxime uirginitatis laudationes habentur. Nam ut
sanctos omittam alios romane doctores ecclesie Beatus
hieronimus contra iouinianū uirgines diuersarū etatum
et prouinciarū maximis extollit laudibus Calce
doniam ab athlante amatam que semper in siluis errauit

rit. Harpalicem in tracia: Camillam volscorum reginam in calchide efigeniam: Sybillas decem. et filiam priami Cassandram. Et demum ad romanas conversus: virginibus dicit omnes publico decreto devinctas (?) tessisse. Claudiamque ut virginitatem assereret: magnam matrem deum manu traxisse: quam multa boum iuga trahere nequibant. Et si vos virginibus brevi nuptiis de via cederent: et paucas vestales virginitatem et in vittis servare vellent romani: eam tamen iuris perpetuam esse legibus prohibuerunt. quandoquidem camillus ac postumius primo: post M. valerius maximus et Gneus Iunius brutus bubulcus censores eos qui ad senectutem celibes pervenerant multaverunt. Lucium etiam Antonium senatu moverunt quia quam virginem duxerat sine amicorum consilio repudiasset. A matrimonio itaque inchoandum cuius verbi vim sic exprimit Ulpianus de verborum significatione tractans: et in iuris naturalis partibus: Hinc descendit maris et femine coniugatio: quam nos matrimonium appellamus. hinc liberorum procreatio: hinc educatio: Videmus enim cetera quoque animalia feras etiam istius iuris peritia censeri. Idemque iuris consultus scribit sponsalia dicta sunt a spondendo. Nam moris fuit veterum stipulari et spondere sibi futuras uxores. Unde et sponsi sponseque appellatio nata est. De matrimonio cum omnes gentes bene: tum maxime romani optime senserunt. quod infra brevi apparebit. Tamen Aulus gellius Metelli censoris verba orationis quam ad senatum habuit hec ponit. Si sine uxoribus esse possemus libenter omnes ea molestia careremus: Sed quia ita a natura comparatum est. ut nec cum illis satis.

comode: nec sine illis ullomodo uiui possit saluti per
petue potiusque uoluptati breui consulendum. Et xantip
pem uxorem socrates cum habet: se mores eius duros
ferre dicebat: ut assuesceret iurgia et petulantiam
aliorum extrinsecorum ferre. Et uarro in menippeis uitium
uxoris aut tollendum aut ferendum. Qui tollit uitium
uxorem comodiorem facit: qui patienter fert: sese me
liorem reddit. Qua de re multa hic afferre possemus a
beato hieronymo sumenda: que et ipse ab aurelio Theo
phrasti libro de nuptiis sumsisse dicit. ubi disputat an
sapienti ducenda sit uxor: multaque in alterutram disse
rit partem: que ideo omittenda duximus: quia felicis
simum nobis in paula uxore matrimonium nos in ea disce
ptatione suspectum redderet. Talasij uocem nuptialem
L iuuius in primo dicit: quia rapta sabina pulchrior eo nomine
ferebatur ad Romulum. Et plutarchus in uita Gn. pompei
T allassium nuptiale uerbum a Talasse romuli uxore. Et
item plutarchus in problematibus in nuptijs Talasij no
men crebro iactat: sicut greci himeneum ita latini
Talassium in bonum omen habent. Meliusque christiani Sar
re et Rebecce fidem prudentiam ac sapientiam suis spo
sis in uotis optant. Sponsam uero domum introducentes
romani iubebant dicere: Vbi tu caius ego caia: qua
si cum uiro depacisceretur: ut omnia sibi cum uiro essent co
munia: et pariter imperarent. et propter caiam ho
nestissimam mulierem ac bonam: uni ex tarquinij collo
catam: cuius in sancti templo statua ex ere posita fuit.
Qua de re festus sic habet. Caia cecilia appellata est: ut
romam uenit que ante tanaquil uocitata est uxor Tar
quinij prisci: que tante probitatis fuit ut id nomen

omnis boni causa frequetet i nuptijs: quia summam asserunt lanificam fuisse: et noua nupta limen pedis transcendere no pmittebant: q sabine nupte i domu aliena transmigrauere: no ipe ierunt: ut q uideri uolunt ingredi domu inqua pudititia amissure sunt. Nuptiaru nntio inquit i agricultura Varro. Antiqui reges ac sublimes uiri i etruria i coiunctoe nuptiali noua nupta et nupta et nouus maritus p.mu portam imolant. Et festus multas ponit consuetudines quas ordine subitiemus. Clauum consuetudo erat mulieribus donare ad significandu partus facilitate. Celiberi hasta capud nubentis comebat que i corpe gladiatoris stetisset abiecti occisiq: ut quemadmodu illa coniuncta fuerat cu corpe gladiatoris. sic ipa cu uiro suo: ut quia motione i iunonis curitis tutela sint: que item appellabat a ferenda hasta. que lingua sabinoru curis dicit: ut q fortes uiros geniture ominent: ut q nuptiali iure impio uiri subicit mulier: quia hasta summa armoru et impui est: qua ob causam uiri fortes ea donant et captiui sub eadem ueniunt hinc aut ut proximu morem romani etatis nre seruant. qui no quidem hastam sed ensem sponse capiti priusq pedis domo congrediat ad ipm limie populo inspiciente supponut. Cingulo nouo nupta pcingebat: quod uir i lecto soluebat: factu ex lana ouis: ut sicut illa in glomos sublata coniuncta: inter se sit: sic uir suus secum cinctus iunctusq. eet hunc herculaneo nodo uinctu uir soluit ominis gratia. ut sicut ipe felix sit in suscipiendis liberis. ut fuit herculaneus qui septuaginta liberos

reliquit Cinxio iunonis nomē sanctū habebatᵘʳ in nu
ptijs: q̄ initio coniugij solutio erat cinguli quo noua
nupta erat cincta: Cumeram uocabāt antiqui uas
quoddā quod opertum ī nuptijs ferebant: in quo erat
nubentis utensilia Corolla diminutiuū ē a corona:
Corollum noua nupta: de floribus uerbenis herbisq̄
selectis sub amiculo ferebat. Festiuini uersus qui ca
nebantᵘʳ in nuptijs ex urbe fescenina dicuntᵘʳ allati: siue
ita dcī quia fascinum putabantᵘʳ arcere facem ī nu
ptijs ī honorē cereris p̄ferebant: aqua spargebatur
noua nupta siue ut casta puraq̄ ad uirū ueniret. siue
ut ignem atq; aquā cū uiro communicaret. Flameo
amicitᵘʳ nubens ominis boni causa. q᷑ eo assidue ute
batᵘʳ flaminia idē flaminis uxor: cui nō licebat facē
diuortiu. Genialis lectus qui ī nuptijs fit ī honore
genij. Genium appellabāt deū qui uim obtinebat
rerū omniū gignendarū. Alij genium ēē putāt u
niuscuiusq; loci deū. In pelle lanea noua nupta considē
re solet: ut propᵗ morē uetustū: quia antiquity pel
libus hoīes ita induti: ut quod testetᵘʳ lanificium
Patrimi et matrimi tres pueri ī nuptijs adhibentᵘʳ:
unus qui facem p̄ferat ex spina alba quia noctu nu
bebant: duo qui nubentem tenebant. Rapi solet fax
qua perlucente noua nupta deducta ē ab utriusque
amicis: ne aut uxor eā sub lecto uiri ea nocte ponat
aut uir in sepulchro comburendū curet: quo utroq̄
mors propinqua alterius utrius captari putat. Ca
lassione in nuptijs uarro ait signū ēē lanificij apud
Plutarchū ī problematibus noua nupta cū ī matrimo
niū datᵘʳ: ignem et aqua tangere iubetᵘʳ: ut ex calido

et humido gignat fetus. Quinque faces in nuptiis acce-
dunt nec plures aut potiores: quos cereos appellat
accendunt scilicet ab edilibus: quod mulier non possit plures
parere uno partu. Vir ab uxore. Uxor a marito quic-
quam dona accipere prohibet. quorum scilicet omnia debent
esse communia: et donatio potest esse suspecta in heredi
tate successuris. Plutarchus in problematibus nuaritus
primo sponse non in luce sed in tenebris iungitur. ut ca
lumnia quedam sit ueneris illicite quam cum licitis et ho
nestis coniugibus pudor adhibetur et uerecundia. Vete
ri more uxores nec molere nec coquere permitte-
bant: quia id in ueteri sabinorum federe actum est. Mense
maio uxorem non ducunt: quia aut aprili id faciunt
ueneri dicato: aut Junium expectant Junonis me-
se. Et quod mense maio homines prius postea imagines
de ponte sublicio precipitabant. unde flaminicam iu-
nonis sacerdotem eo tempore tristem esse oportet: que nec
illo mense lauat: nec ullo cultu utitur. et quod plerique
latinorum eo mense purgationibus utentes mortuis
parentabant. Comam qui uxorem ducunt comam haste cu
spide discernunt: et discriminant diuortium ea re si
gnificantes: quod solo ferro nuptie dirimende sunt: id
est ui adhibita. Plinius dicit nubentes uirgines co-
mitari colum comptam: et fusa cum stamine: et
nouas nuptas necesse uno adipe postes ungere con
sueuisse: ne quid mali medicamenti inferretur. et
post diebus suis: sponse anulus ferreus mitti. isque
sine gemma consueuit. Macrobius quoque in saturnali
bus sic habet. feriis enim nunquam fieri peculiare est.
ideo uirgines non ducuntur feriatis diebus: et nouam

sed cū fossas ueteres liceat purgare. uidue duci ferua
tis diebus. et nouanupta postridie nuptiarū libertatē in
domo uiri accipit et rem diuinam facit. Virgines autē
quare festis diebus nō ducant et econtra uidue ducantur
hanc plutarchus affert causam. quia uirginibus decorū. Vi
duis uero multis presentibus nubere fedum. ideo dies fe
stus eligitur in quo omnes distrahuntur ad diuersa. infrequentior
q3 est deducentiū turba et in super dicit plutarchus. Pro
pinquis et agnatis nō nubere mulieres ut affinitatibus
augeant. uel mulieris ratione que si suis nupserit et in
iuriam patiatur ne minime habitura est a quo iuuetur. Qui
aūt sint agnati paulus iure consultus docet. Agnati sunt
qui per uirilis sexus psonas cognatiōe coniuncti sunt. q̄si
prē cognati uelut frater eodem prē natus filius fris ne
pos ne ex eo. item patruus et patrui filius nepos ne
ex eo. Et Gaius iure consultus gradus cognationis Alii su
periores ordines sunt. alii inferiores. alii ex transuerso siue
latere. superiores sunt parentes. inferiores liberi. ex transuer
so fres et sorores liberique eorū. Alie item fuerūt conu
biorū prohibitiones Cicero pro aulo cluentio habito. Nu
bere genero socrus nullis auspiciis potest. Sed prohibi
ta etiā aliquādo plebeis cū patribus conubia Liuius tercio
libro permissa fuisse ostendit. Qui et xxxviii scribit Cam
pani impetrarunt ut ciues romanas uxores ducere
liceret. et si qui prius duxissent. ut haberent eas. et an
te eam diem nati ut iusti sibi liberi heredesque essent. Qua
ta etiā publice et priuatim i matrimoniis adhibita sit
diligentia a maioribus ostendit in de quadragesimo liuius
Senatū eo die forte cenatem i capitolio consurrexisse. et
petiisse ut inter epulas gracco filiam africanus despon

deret: quibus ita in publicum sponsalijs rite factis cum se
domum recepisset Scipionem emilie uxori dixisse filiam se
minorem despondisse tum illam muliebriter indignabundam:
nihil de communi filia consulatum: adiecisseque non si tiberio
gracco daret expertem consilij debuisse matrem esse: letum
scipionem tam concordi iudicio: et ipsi desponsam respondis-
se Dotes uiris datas esse a mulieribus uetustissimum est Au-
lus gelius Uxores diuites quandoque dabant dotes et re-
tinebant sibi pecunias quas marito cum mutuasset si
repetere uolebant id seruo committebant que ea causa
receperat: quia alijs mariti seruis id imperare non po-
terant. Et secundo bello punico cum Gn. scipio ex hispa-
nia senatui scripsisset petens sibi successorem dari quia
filiam uirginem adulte iam etatis haberet neque ei sine se dos
expediri posset: senatus ne res publica duce careret pa-
tris uicem gessit: dotemque dedit: et consilio meis suorum-
que maritauit dos quatuor millia eris fuere ducatos
etate mea quadringentos faciendia: quam dotem et eam ma-
iorem multis in italie locis cerdones ex sartuo nostri tem-
poris more filiabus dare uidemus Cesonis filia decem
millia eris in dotem dedit Mugillia quia quinquaginta
millibus nupsit datata est appellata fuerunt et alia post
nuptias mores: quorum nonnullos referemus Repotia dicit
festus fuisse dicta: quando postridie nuptias apud no-
uum maritum cenabatur quia quasi reficeretur potatio Et
plutarchus in problematibus Siue ex agro siue peregre
domum redeunt qui uxores domi habent aduentus sui
nuntios premittunt: quia matresfamilias pluribus domi ne-
gotijs in administranda re familiari absentibus uiris oc-
cupantur Ut iuxta paratiores letioresque excipiat Matre-

uero familias Vlpianus accipi debere uult : ea que non
i honeste uixit. Matre uo familias a ceteris feminis,
mores discernunt atq; seperant : proinde nō inter erit
nupta sit an uidua ingenua sit an libertina : nā neq; nu
ptie neq; natales faciut matrē familias sed boni mo-
res. Vlti[m]q; honor mulieris pudicitiā comendabat :
quā do ea que uno contenta matrimonio moriebat : cum
corona pudicitie efferebat. Matrimonia trib; modis
preter mortē ueteres finiebat. Nam repudia fiebant.
diuortia : et dirremptiones. Repudiū festus inquit
quod ob rem pudenda fieret. Et post annū urbis ut uult
Aulus gelius tertiū uigesimū quigentesimū M attilio
P ualerio consulib; fuit primū repudiū. Egnati⁹ metell⁹
uxorē q̄ uinum biberat fuste necauit. G sulpitius uxo-
rem repudiauit quia aperto capite foris uersata erat.
L antistius uetus uxorē cū libertina loqui uisam repu-
diauit ut caueret stuprū p̄usquā uindicaret. P semp-
nius sophus uxorē repudiauit ausam ludos se inscio
spectare. Pompeius repudiata antistia proba que in per
ob ipsum pompeiū p̄re orbata fuerat Emiliam duxit sil-
le neptem et grauidam. Et G cesar pompeiā uxorem
ob clodij suspicione qui habitu muliebri in dee bone sa
cro ab ipā cesaris uxore celebrato i uent⁹ fuerat : re
pudiauit. Post cesarem uero tradit plutarch⁹ per tpa
p̄ncipū omniū usq; ad traianū preterq̄ domitiani re
pudiū nemini fuisse permissum. Quinimo p̄nceps om
niū p̄ter paucos pessimus tiberius unū equestri ua re
mouit quod uxorē ductam postridie repudiasset. Et
domitianus equitem romanū ob reductam i matrimo
niū uxorē cui dimisse adulterij crimē i tenderat : erasit

inditū albo divortiū inquit Gaius in recto sulcq; ut adui
sitate mentiū ex dictū: vel quia ī diversas partes eunt q
distrahunt matrimoniū. In repudiis idest ī renuntiatiōe
approbata fuisse hec verba tuas res tibi habeto: itē hec:
tuas res tibi agito. In sponsalibus quoq; disfaciendis pla
cuisse renuntiatiōne intervenire oportere. In qua re ver
ba comprobata sunt: cōditione tua nō utar. Et paulꝰ de
matrimoniis: divortio: morte: captivitate: ut alias
contingēte utriusq; eorū servitute dirimitur matrimo
niū: predictaq; duo verba cōfundere videt'. Modestinus
cū dicit divortiū inter virū et uxore fieri dicit'. Repu
diū vero sponse remitti videt': quod et in uxoris psona
nō absurde cadit. Diremptio nō univscuiq; arbitrio et
voluntate sicut antedicte due finiendi matrimonii forme
sed pricipis arbitrio fiebat. Cesarem eni scribit Sueto
nius diremisse nuptias Plotii viri qui digressam
a marito post biduū statim duxerat: ī quis sine probi su
spitione. Et augustū scribit s'dm Suetoniꝰ quod sup' a plu
tarcho attulimus. Dyvortiis modū imposuisse. De matri
moniis iam satis multa diximꝰ. Ad fetum fructumq;
sponsorū liberos veniendū est. Sitq; initiū a puerperio: quod
verbū utriusq; sexus editis p'mo infantibꝰ aptari pos
se vult in saturnalibꝰ Macrobius: quia antiqui pueras
sicut et pueros dicebant: idemq; auctor ē īfantes p'mū
tacta terra vocem emittere que fandi postea det initiū:
inde rem divinam Maio mense vult fatue dee factam
fuisse. Prima nascentiū picula sunt cum e gemellis al
tero mortuo superest unus: quē inde vopiscum dicunt: et
cū genitrice partus difficultate et doloribus mortua ventre

cedunt: quos appellant cesares: eoqȝ modo scipione
affricanũ maiorẽ Gaiumqȝ cesarem et manliũ q̄ primus
cartaginem cũ exercitu intrauit natos asserit plini⁹. Ag
grippe aũt dicti sunt qui nascendo pedibus primo ordine
puerso sũt egressi uenere Vnde rome peruersa et pro
sa dee fuerunt: quibus ob hoc supplicabat. Contigit uõ
plerumqȝ ut nonulli ex infantibus adulterio incestu uel cõ
ceptis necent aut exponant. Vnde ulpian⁹ iurecõsult⁹:
necare uidet nõ tantũ is qui partũ prefocat: sed is
qui abicit: et qui alimonia denegat: et is qui publicis
locis misericordie causa exponit quẽ ipse nõ hʒ. Prim⁹
morũ qui alendis infantib⁹ publice adhiberet. Lustria
fuere ĩ quib⁹ nõia accipiebant: eratqȝ puellarũ octau⁹
dies: puerorũ nonus: quod femine uiris citius crescant
et pficiant. Sed parua ĩ romanis propt multitudinẽ
fuit nõis noticia Vnde scribit asconius secũda ĩ uerrem
actione moris fuisse cũ aliquis romanus ciuis ostendẽ
dus esset significaret: aut prenomine suo: aut nõie:
aut cognõie: aut a cognatiõe: aut a tribu: in qua cense
ret: aut a curia: aut a censura: aut si erat senator uel
eques: De quib⁹ ultimis cum satis supra sit dictũ: de pre
nõie: cognõie: et agnomine dicam⁹: primuqȝ agnomẽ ab
agnatione in qua quisqȝ natus est dictũ constat. Prenõia
uero pauca et uarie significatiõis fuere: Lucius ut inquit
festus prenomẽ est eius qui oriente luce natus ẽ. Gneus
a corporis effigie a generando dictũ a greco Prenõib⁹ fe
minas etiã esse appellatas testimonio sũt cecilia et
terrantia que ambe quẽte sint solite appellari: pari
modo lucia et titia. Cognõia uariã habuerũt origine
liui⁹ in secũdo Valerio mutatio edificij a uelia ĩ simu

in forū et submissio fasciu et leges late: cognomen publi
cole dederunt. Et libro septimo Titus manlius gallo ad
uenem occiso torquem a mortuo accepit. Unde torqua
to illi cognomen fuit. M. ualerius tribunus militū a gallo
prouocatus cū pugnaret a coruo adiutus superauit. Inde cor
uinus cognoīe appellatus: et libro nono Papirio cursori
peruicitas pedū dedit cognomen. Cum q. fabius forense
turbā excretam in quatuor urbanas tribus coniecisset
maximi cognomen accepit. Item xxx. africam cognomen mi
litaris primo fauor an popularis aura celebrauerit incer
tum. Primus certe hic imperator noīe uicte a se gentis est
nobilitatus. et xxxvii. Lucius scipio ad urbem uenit: qui
ne cognoīe fratri cederet asiaticum se appellari uoluit.
Cornelius lentulus sura cognomentū id nactus quia cum
ratione exposceretur male administrate questure: ruti
onem sibi non esse redditam: sed tantū suram sicut pueri
in spere ludo faciunt prebendam ostendit. Et scipiones non
nulli uolunt cognomine dictos: quod cornelius patrem proba
culo iuuit. Messala cognominatus postquā messana uicit
urbem. Et ab emilio dictus est emilianus: a seruilio ser
uilianus. Corneliorū familie princeps cū desponsa filia
uades posceretur. Asinam pecunia onustam duxit: unde et
asina cognoīe habuit. Tremelius stropha quia porcha
abscondita sub centonibus in quibus iaceret uxor iurauit
nullā aliā esse in domo porcam. Et augustus in troiano
ludicro nonium aspnatem lapsu debilitatū aurea tor
que donauit. passusque est ipm et posteros torquati ferre
cognomen. Claudius imperator Gabinio secundo chaucis
gente germanica superatis cognomen chaucius usurpare
concessit. Idem tamen imperator peregrine conditionis homines uetuit

usurpare romana nomina dignatur gentilia. Domitio vero
revertenti iuvenes gemini augustiore forma ex oc
cursu imperasse traduntur ut nuntiaret senatui ac populo
romano victoriam de qua in incertum adhuc erat. atque in
fidem maiestatis adeo permulsisse malas: ut ex nigro
rutilum aerique assimilem capillum redderet. Et antoni
nus imperator caracalli cognomen nactus est a vestimen
to quod populo dederat demisso usque ad talos quod an
non fuerat. Et varro de agricultura scribit multa ha
buisse romanos cognomina a pecore maiore et minore:
portios: ovinios: caprinos. Sic a maiore equitios: tau
rios: cognomina et infra. Avus meus primo appellatus est
scropha: qui questor cum esset licinio nerve pretori in ma
cedonia provintia relictus exercitui: dum pretor rediret.
hostes arbitrati occasionem se habere victorie impressionem
facere: coeperunt arma atque exierunt contra: dixit celeri
ter illos se ut scropha porcos disiecturum: id quod fuit.
Nostra etas lepor(t)arios ac piscinas protulit ad mare: et
in eas greges piscium pelagus revocavit. propterea appel
lati sergius orata et licinius murena. Et plinius habet.
antiquis cognomina ab arboribus multis fuisse: fronditio.
illi qui contra hannibalem tranato vulturno rem pre
clare gessit: quia frondatione arborum delectatus. Stoloni
dedit pampinatio vitalis. Pilumno qui primus pilum in
venerit. Pisones a pinsendo. fabii lentuli cicerones pro
ut quisque optime sereret. Iuniorum familia quod bene
bobus uterentur. Lactucinii qui multa usi lactuca. Ser
vius autem multis nomen simul et cognomen dabat: dimi
nutivum patronum cum adiectione prenominis nihil aliud formans.
Quintiper: quinti servus. Marciper marci servus. [illegible]

uo ex liberis qui pre incerto aut ex pre certo sed non
legittima uxore geniti erant: spurios dixerunt maiores:
q sabinos asserit plutarchus mulierum pudenda sporon
appellasse · ideo qui legittime natus no sit sed ex concubina
et scorto contumelie causa spurius appellat' Sed ad pue
ros redeundu est: Eos monilibus quos uocabat bullas ex
ornabant: propter tarquiniu priscu: qui primus filio ob
superatu hostem etruscum i ptexta bulla aurea et anu
lo insigniuit: uel ut e i plutarchi problematibus: defe
rebant pueri ingenui sup nudu pectus huiusmodi bul
las ut i cestuosi et i pueros debacantes id in seruis qd mi
noris erat note no i liberis a bulla recognitis committeret
flagitiu Et macrobius addit fuisse ea bulla ad cordis
forma · ut ipi etia pueri intelligerent corde et uirtute
uiuendu · testiusq item addit · ea bullam a greco sermone
bullu quod e consiliu dictum: quia ea parte corporis bul
la contegeret i de pectus in qua naliter e cosiliu Unde cu
emilius lepidus puer hostem congressus occidisset: et
ciue seruasset statua ei in capitolio bullata et incin
cta ptexta fuit posita Et postqua ad pclara puerorum fa
cinora est uentu Marci catonis magna indolem orne
mus qui cu in domo M drusi auunculi latinoru ora
tores pro ciuitate impetranda missi erent: nec pcibus
nec minis a pedagogo ductus cu proscriptoru tabula
uidisset iterrogauit cur nemo eet: qui tirannu occide
ret: et se id facturu si gladiu haberet obtulit: fuit uo
maioribus magna i erudiendis pueris diligetia: de q
bus hr in octauo liuius Auctores habeo tu sueuisse tuc
romanos pueros sicut nuc grecis ita tuc etruscis lit
teris erudiri solitos grecis aut postea omes passim suis

se imbutos: et ea ratione adulescentes athenas mitti con
suevisse magis constat quã ut testimonijs indigere cre-
damus. tamẽ librorũ ciceronis de officijs initiũ legentes
facile id poterũt nosce Non tamẽ deerãt ludi rome ĩ
quibus pueri et puelle etiã erudiebantur. livius ĩ tercio:
virgini venienti in forũ: ibi namque in tabernis litterarũ
ludi erãt: minister decemviri manũ ĩiecit: nec maior
fuit erudiendis pueris diligẽtia quibus festus scribit: ne
phas fuisse obsceno uti verbo: unde pretextus sermo
sit dictus qui nihil obscenitatis haberet: et plutarchus
dicit: pueros cũ iurarẽt herculẽ id sub tecto facere pro-
hibitos: quod de industria sit institutũ: ut dũ pueri iura-
re herculẽ volentes domo exire iubentur: per eã mora
deierare desuescãt: sive quia hercules nunquã nisi
semel iurasse phibetur: et pithius appollo hominibus pro
posuit: melius est si absque iuramẽto affirmare disce-
rent Unde subicit plutharchus phorũ grecie gravissi
mus: nõ aliud quicquam grecis servitute et mollitie attu-
lisse romanos existimasse: quam gymnasia et palestram:
quibus relanguescerent puerorũ et adulescentiũ ani-
mi inde puerorũ amores gigni: inde somno et dea-
bulationibus iuvenum corpa corrupi: et saltationibus
et motu composito intũ esse: cũ econtra dicat Aulus
gelius scole pueros vacasse romanos: quod verbũ
grece avacatione dictũ significet: ceteris rebus omissis
vacare liberalibus studijs pueros debere quos idẽ affir
mat: si plurimo cibo nimio que somno utuntur fieri he
betioris ingenij. Et plutarchus dicit. Nemo foris pter
pueros liberos tenebat: ut verecundie et pudentie vo-
luptates accipere pueri assuescerent: maiores natu-

et magistros spectatores habentes et parētes ī liberorum
adulescentiū aspectum se exhibebant: Quia sicut plato
scribit: ubi senes impudentes sint: adulescentes turpissi
mos fieri necesse esse et cornelius tacitus Mos habebat
principum liberorū cum ceteris id etatis pueris sedentes
uesci in aspectu propinquorū propria et parciore mēsa
Et suetonius in claudio imperatore Adhibebat omni cene
et liberos suos cū pueris et puellis nobilibus: qui more
ueteri ad fulchra lectorū sedentes uescerent Pueri qz
quos parentes domi et in scolis seuere continebant duobq
maxime temporibus ī publicū ducebant uno cū ad erari
um anno etatis decio ibant professuri et in libris elepha
tinis tribus sue ascribendi: idqz iulius capitolin9 Gor
dianū imperatore fecisse scribit altō cū ad ānum septimū
decimū dimissa ptexta togam assumebant uirilem Vn
de est quod plutarchus in bruti uita scribit Cassium ad
edem cesaris euntem multi sunt prosequti: qp filiū cū
uirilem togam assumente primū ducēt ī forū Et de pu
erorū institutione pulchrū in pauli emiliq uita plu
tarchus prebet exemplū docuit aut̄ filios romana
disciplina quā ipe doctus et grecas insup artes Nō solū
eni grāmatici: sophiste retthores: uerū etiā fictores
pictores qz: et equorū canū uenationūqz magri circa
adulescentes uersabant Ipē uero pater nisi quid pu
blici muneris impediret: eorū exercitacionibq studiisqz
intererat Quando aut̄ sepissime sup parentū facta
ē mentio Vlpianū audiamus iure cōsultū qui sint
diffiniente: parētes utriusqz sexus accipere debem9: sed
ī infinitū querit: et quedam parētes ad tritauū ap
pellari aiunt supiores maiores dicti: hoc ueteres ex
istimasse pomponius dicit. Sed G cassius omes ī infi

nitu parētes dicit: quod et honestius ē et merito obti
nuit. paulus uero gradus predictorū aliorumque propin
quorū sit ponit. Patruus pris frater. Auunculus fr matris
Amita pris soror Matertera mris soror. Patruus ma
gnus frater aui. Auunculus magnus auie fr. Amita ma
gna aui soror. Matertera magna auie soror. patruus
maior proaui fr. Et multos alios gradus ponit paulus
quos tanquam absoletos duximus obmittendos. De infantibus
puerisque adusque pretextam satis dixisse uidemur. Ad
natu maiores ueniamus moresque et consuetudinē oīs
uite illorū pro parte aliqua ostendamus. Qua in re a
generalibus inchoātes ad particularia descendemus. Vete
res inquit in problematibus plutarchus in diebus festis
nihil omnino negotii gerebant: aut curabat: sed
rebus diuinis prorsus dediti erant. Et M cicero quid
de moribus singularū urbiū et gentiū sentiat in ora
tione legis agrarie contra rullū secunda sit ostendit
Non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe gene
ris a seminibus quam ex hiis rebus que ab ipsa natura aut co
suetudine suppeditantur. quibus alimur et uiuimus. Car
tagmenses fraudulenti et mendaces: nō genere sed
natura loci: quia propter portus suos multis et uariis mer
catorū sermonibus ad studiū fallendi studio questus
uocabantur. Ligures montani duri atque agrestes docuit
eos ager ipse nihil ferendo nisi emulta cultura ac mag
no labore quesitū. Campani semper superbi bonitate ar
borū et fructuū magnitudine: urbis salubritate pul
chritudine. et quod cicero ad suū nō faciens propositū
de romanis omisit. M cato censorinus suppleuit in ora
tione: cuius hanc particula aulus gelius habet. Cogita

te cu animis uestris si quid uos p labore recte feceritis labor ille a uobis cito recedet · benefactu a uobis du uiuens no discedet: sed si qua per uoluptate nequiter feceritis: uoluptas cito abibit: nequiter factu illud apud uos semper manebit · Similes aut grauibus huior marci catonis sententijs cicero etia ipe diuersis in locis habet · Ticio em scribens inquit hoies nos ee meminerim9 ea lege natos ut omnibus telis fortune proposita sit uita nra · neq3 ee recusandu quominus ea qua nati sumus coditione uiuamus: neq3 tam grauiter eos casus feramus quos nullomodo uitare possimus et aulo torquato cicero Simus igit ea mete qua ratio et ueritas pstabit: ut nihil in uita nobis pstandum pter culpam putemus: eaq3 cu careamus oia humana placate et moderate feramus · Atq3 hec eo ptinet oro ut perditis rebus omnibus tamē ipa uirtus se se sustetare posse uideat · Qua recte factoru uia imitata iuuetus romana id in pmis boni moris seruauit: ut senectuti honore haberet hinc singulos senes singuli iuuenes deducebant in conuiuijs iuuenes · et loco cedebat et omi sermone pterqua uno casu deq aulus gellius ex thauri philosophi sententia dicit · prem sedere filio i ingratu publico cum piuate quod agitur preponi · et econtra i publicis Vnde est etiam apud romanos fabij maximi factu: qui filio consuli apud orriculu obuius cu equo no descenderet · alutore iubente consule iussus descendit Jnquitq3 fabius: experiri uolui fili: satin te cosulem ee itelligeres · Grandeq3 natu maioru et sua probe gesta tibijs et carmine celebrabant: quo iuuentute istruerent · Qua ex consuetudine fiebat: ut aut probi et

pueri: et adulescentes essent romani. aut siquid in
teneriore peccassent etate: per maiorum conuersati-
onem emendarent. Notum est enim id in uiris plerisque claris-
simis contigisse Manlius namque torquatus ab hebeti
adulescentie ad imperiosum euasit Scipio superior a lux-
uriosa iuuentute ad summam perfectamque uirtutem. Gn. ua-
lerius post luxuriosam adulescentiam flamen factus
a p. licinio pontifice maximo ad frugalitatis sancti-
tatisque specimen mutatus est fabius maximus allo-
brogus a perdita adulescentia in uirum grauissimum
pariter Q. catulus sylla felix iuuentutem usque ad edilitatem
egit flagitiosissimam Vino luxui ludicre arti indulgens
post uir fuit fortissimus: et multa preclare gessit ante ci-
uile bellum superius breuiter narrata Et sollicito erat ur-
gentissimoque iuuentuti ad imitationem exemplo uirtutes
publico facto ostendere Perpulchre enim ad rem Cicero ad
lentulum inquit scripsisse platonem quales in re publica prin-
cipes essent: tales reliquos solere ciues esse Itaque pauca
de publica romanorum liberalitate dicamus: cuius exemplo
non liberalis crescere iuuentus nequiret. Liuius in quinto
cum anxios patres teneret cura auri inueniendi quo donum
fieret appollini pro exsoluendi camilli uoto capiendis
ueiis emisso matrone: quicquid auri in ornamentis ha-
buerunt contulere Vnde cratera appollini aureum mitten-
dum est factum: et libro xxiiii liuius conuenerunt domini eorum
quos t. sempronius ad beneuentum manu miserat. accer-
sitoque se a triumuiris mensariis esse dixerunt: ut pretia
seruorum acciperent Ceterum non antequam bello confecto non
accepturos esse Cum hec inclinatio animorum plebis ad su-
stinendum inopem erarium foret. pecunie pupillares primo
deinde uiduarum cepte conferri nusquam eas tutius sanctiusque

depone consentibus qui deferebat qua in publica fide. Inde si quid emptum paratumque pupillis ac uiduis foret a questore per scribebat. Manauit ea priuatorum benignitas ex urbe etiam: ut non eques non centurio stipendium acciperet mercenariumque increpantes uocarent qui accepisset. et xxvj Liuius Liuinius consul in contione inquit Magistratus senatui et senatus populo sicut honore prestat: ita ad omnia que dura et aspera erunt subeunda ducem debere esse. Si quid iniungere inferiori uelis id si prius in te ac tuos ipse statueris: facilius omnes obedientes omnes habeas. Aurum argentum signatum omnes senatores crastino die in publicum conferamus: ita ut anulos sibi quisque et coniugi et liberis: filio bullam: et quibus uxor filieue sunt singulas uncias auri relinquat. Ceterum omne aurum et es signatum ad triumuiros mensarios extemplo deferamus: publica perdendo tua ne quicquam serues. Quisque aurum argentumque et es in publicum conferunt: tanto certamine iniecto: ut prima singuli inter primos nomina sua uellent in publicis tabellis esse: ut nec triumuiri accipiendo: nec scribe referendo sufficerent. Hunc senatus consensum: equester ordo est secutus: equestre ordinem plebs: ita nec remiges in suplementum: nec stipendio res publica eguit. Fuit etiam rei publice in alienos sicut in se ipsam in suorum liberalitas Liuius xxxi ptolomei regis egipti qui athemensibus sotiis romanorum presidia obtulerat oratoribus deinde legatis in singulos quina milia quinquaginta eris senatus consulto missa Largitionem de qua supra libro tertio est dictum non liberalitate quis sed corruptelam uere appellauerit: tamen unicam: quia M catonis sententia fuit approbata pro liberalitate

ponemus de qua in uita cesaris sic habet suetonius. Cesar e duobus consulatus competitoribus L. lucceio marcoque bibulo. lucceium sibi adiunxit pactus ut is quoniam inferior gratia esset: pecuniaque polleret nummos de suo communi nomine per centurias pronuntiaret: qua cognita re optimates quos metus ceperat: nihil non ausuri eum: auctores bibulo fuerunt tantundem pollicendi: ac plerique pecunias contulerunt: ne catone quidem abnuente eam largitionem que pro re publica fieret.

Sed particularem ciuium romanorum inter se et cum alienigenis liberalitatem non quidem omnem quod esset infinitum sed aliqua ex parte dicamus. Liuius libro quinto. Camillus comune cum ceretibus hospitium publice fecit: quod sacra populi ac sacerdotes seruassent. Fuit enim rome in campo martio domus ampla rei publice propria quam et uillam publicam appellarunt: in qua: sillam uictorem tria millia ciues inermes interfecisse diximus. In hanc quoque domum qui cum re publica hospitium habebant roma uenientes se recipiebant: de publico que alebantur. et xxii liuius conuenerat inter duces romanum penumque in permutandis captiuis: ut que pars plus reciperet quam daret argenti pondo bina et semi libram in milite prestaret. ccxlvii cum romanus plures quam penus recepisset: argentumque pro eis debitum sepe iactata in senatu re quia tunc consuluissent patres tardius erogaretur: inuiolatum ab hoste agrum fabius misso roma filio uendidit. fidemque publicam impendio priuato exsoluit. Sic quoque fabius pro captiuorum ccxlvii singulo ducatos nostre etatis ad uiginti quinque dissoluens: ad ducentos propter sex milia ex agri uenditione ex proprio numerauit. Satis enim supra ostendisse uidemur pondo centum que et libra eris ducatis decem ualuisse. Et quod liuius xxvi

habet nunquid non insignis fuit liberalitas scipionis qua
usus est noua cartagine hispana potitus. Restituit enim
captiuos. liberauit obsides: mulieres enixe seruari
intactas iussit: uirginem eximie forme marito cum dote
restituit. sponsusque breui post liberalitate et benigni
tate scipionis allectus ad eum uenit cum M cccc equiti
bus: Ne autem liberalitas in solis ducibus romanis arma
tractantibus uim suam estudisse credatur. prestantissimum uirum
docti et oratorie deditum ciuis romani factum afferemus
eternis laudibus prosequendum plinius orator historici
nepos Quintilianum rhetorem non magis doctrine excel
lentia quam uite grauitate et ut illi etati mos dicere fuit
sanctitate conspicuum senem et pecunia carentem dote
et omni inpensa maritande filie necessaria dono et
liberalitate iuuit Quintiliano enim scribens ipse plinius sic
dicit Debet secundum conditiones mariti ueste comitatu
quibus non quidem augetur dignitas ornatus tamen instru
Et tanquam parens alter puelle nunc confero quinquagin
ta millia nummum Satis uero supra ostensum est nummum
decimam fuisse partem denarii aurei nunc ducati: Unde con
stat quinque milia ducatos dono ciuem doctum et diuitem
docto et pauperi in filie dotem misisse Longum ac prope
infinitum fuerit singulas priscorum uirtutes etiam percur
rendo ostendere: nec id etiam nostri est propositi: ne phi
losophari potiusquam mores et instituta illorum qualia
prestantis rei publice tempora fuerint quod intendimus uel
le ostendere uideamur. Itaque minutiora et sparsim omis
se uite et morum consuetudine: quo meliori dabitur ordine
afferemus: Nullam iocundiorem: utiliorem: meliorem pri
scorum uite et morum consuetudine fuisse tenemus:

bonis delectati artibus litteris perdiscendis ab ipsa pueritia in decrepitam etatem ut potius in ipsam mortis horam intentissimi erant. Qua in re duo in primis consideranda videmus: labore id maximo summaque industria factitatum esse unum: alterum maiora quam quis inexpertus iudicare possit quietis et roboris animi adiumenta inde comparata fuisse. De labore autem quo brevior eo succosior est ciceronis ad lepta sententia virtuti sudorem pre deos posuisse. Permulta namque tempora pueri adulescentesque romani aut in etruriam sicut supra ostendimus mittebantur: aut athenas. procul. a parentum conspectu bonis artibus imbuendi: quod plinii oratoris temporibus aut quia athene bellis afflicte romanorum civilibus gymnasia intermisissent: aut quia abundaret iam preceptoribus urbs romana fuit ea consuetudo mutata. Cornelio enim tacito scribens plinius sic dicit Nam vehemens inter erat vestra qui patres estis liberos vestros hic potissimum discere: ubi enim aut iucundius morarentur quam in patria. aut pudicitius continerentur quam sub oculis parentum. aut minore sumptu quam domi educentur hic qui nascuntur: statimque ab infantia natale solum amare ac frequentare consuescant. Quantam vero ad quietem prestent bonarum artium studia cicero scribens sic ostendit: ut philosophie magnam habeam gratiam que me non modo a sollicitudine abducit sed etiam contra omnes fortune impetus armat. Et servio sulpitio cicero. Sed mihi ita persuasi: te quoque in iisdem versari rebus que etiam si minus prodessent animum tamen a sollicitudine abducerent. Nec solum litteris ac bonarum artium studiis sed aliis quoque delectati sunt romani: cognationem quandam cum litteris habentibus signis. scilicet statuis

et veterū operis sculptilibus: plane enī ostendit livius ro
manos milites monumētis rapere pridem dirrute altius
per fodiendis libentius insudasse: q aliquantū operis ve
terū perscrutantes ī veniebant Et plinius orator seve
ro Emi proxime corinthium signū modicū quidem sed
festivū et expressum Est enī nudū effingit senem stante
ossa: musculi: nervi: vene: ruge: apparent Hunc iube
basim fieri ex quouis marmore. item caninio ruffo de
silo italico Multū ubiq librorū habebat: multū statuarū:
multū imaginū: quas nō habebat modo verū etiā ve
nerabat Et iulio severo herennius severus vir doctis
simus magni existimabat ī bibliotecha sua ponere ima
gines municipū tuorū cornelij nepotis et titi accij

Proxime ad lrās et doctrinā accessit pstorū delectatio
agriculture quā tamē p̄mā posuit varro tantū ei tri
buendo ut longitudine vite hominū maiore fuisse di
cat quo tempe ex solo agriculture fructu vivebat. ea
quā postere habuerūt etates delitijs use: Itaq et nos
agricultura licet prepostere ad lrās nō laudabimꝰ ma
gisq aliqua ex parte describemꝰ quanq et ipē varro lit
teras p̄ine agricolarū institutioni necessarias fuisse
dicit In villico: qui rones pectoris ingro inscriptis re
ferret Intelliget vero qui attente legent sicut ūtutis
dignitatis: amplitudinis pstorū altis et doctrina fuit: ita
divitiarū sine quibus nec pūate nec publice possit sub
sistere p̄ncipiū et quidem solidū laudatissimūq ab agri
cultura fuisse Quin unū nos maximi facimus Sicut
originē divitijs inculpabilem dedit agricultura: ita am
plissimorū: stantis rei pu. virorū et nonullorū postea
p̄ncipū ī gentes toto orbe divitias possidentiū: laudatissi

ma et simul iocundissima fuisse opium partem illam que
ab agriculture partibus proveniret. Sit ergo nobis in
hac pulcherrima operis nostri parte a marti varronis
martique simul catonis agricultura principium. Cum duevi-
te inquit varro tradite sint hominum rustica et urba
na quid indubium non est quin hec non solum loco discre
te sint: sed etiam tempore diversam originem habeat. An
tiquior enim multo rustica: quod fuit tempus cum rura cole
rent homines neque urbes haberent. et infra. Urbanis a-
gricole prestant: nec mirum quod divina natura dedit a-
gros: ars humana edificavit urbes: cum artes omnes di-
cantur in grecia inter mille annos reperte: agri nunquam
non fuerunt in terris qui coli possint: neque solum antiquior
cultura agri: sed etiam melior: itaque non sine causa maio-
res nostri ex urbe in agros redigebant cives suos: quod et in
pace a rusticis romanis alebantur: et in bello ab his defen
debantur. Et varro item. notum est humane vite summa
minore gradatim descendisse ad hanc etatem ut scribit
dicearchus. Et summum gradum fuisse natalem cum viveret
homines ex his rebus quas inviolata ferret terra. Ex hac vi-
ta in secundam ascendisse pastoritiam cum e feris atque
agrestibus ut arboribus et virgultis et decarpendo
glandem: arbustum mora poma colligeret ad usum.
Sic ex animalibus propter eandem utilitatem que possent sil-
vestria caperent et concluderent: et mansuefacerent.
In quis primas non sine causa putat oves assumptas propter
utilitatem et propter humilitatem: maxime enim anatam
quiete et aptissime ad vitam hominum. Ad cibum enim lac
et caseum adhibent: ad corporis vestitum pelles attolunt.
Ad vetustatem hec a varrone sumpta sunt. Dignitatem

nuc idem varro edoceat Origo agriculture quā dixi.
dignitas quā dicam de antiquis illustrissimis quisq̄ pa
stor erat: ut ostendit et greca et latina historia: et
veteres poete: qui alios vocant: poliarnas: alios po
lunelas: alios polibatas qui ipas pecudes propt' cari
tatē aureas habuisse pelles tradiderūt Quis nescit
faustulum fuisse pastorem nutricium qui remum et re
mulum educavit Nec minor est dignitas Agriculture
quā M cato affert Virū bonū quomodo laudabat: ita lau
dabant bonū agricolam bonumq̄ colonū amplissime lau
dari existimabat[ur] qui ita laudabat[ur]: maximeq̄ plus que
stus stabilissimusq̄ consequit[ur]: minimeq̄ ī vidiosus:
minimeq̄ male cogitantes sunt: qui in eo studio occupa
ti sunt Nec parue sūt laudes agriculture A M cicero
ne ĵs pro roscio amerino orans Qui ruri semp̄ habi
tarunt et ī agro colendo vixerūt: que vita maxīe disiū
cta a cupiditate: et cū officio coniuncta: et infra At hec
tule maiores nri longe aliter et de illo et de ceteris tali
bus viris existimabant Itaq̄ ex minima tenuissimaq̄
re publica maxima et florentissima reliquerūt nobis
Suos enī agros studiose colebant: nō alienos cupide
appetebant: et item infra: vita aut hec rūa quā tu a
grestem vocas parsimonie: diligentie: iustitie ma
gistra est. Columella quoq̄ ī eisdem laudibus ē pro
fusus Cū enī temporū suorū negligētiā culture agri
damnasset sic addit sed nro potius vitio qui rem rusti
cam pessimo cuiq̄ servorū velut carnifici noxe dedi
mus: quā maiorū nrorū optimus quisq̄ et optime trac
tavit Id q̄ sprevit[ur] genus amplificandi relinque
diq̄ patrimonij quod omni crimine caret. Super est

ut dixi unū genus liberale et ingenuum rei familia
ris augende: quod ex agricultura contingit. Et item
in ferius tū plurimis monumentis scriptorū admonear.
apud antiquos viros fuisse glorie cura rusticationis. Ex
qua L. cincinatus obsessi consulis et exercitus libera
tor ab aratro vocatus ad dictaturā venit. ac rursus fa
scibus depositis quos festinantius victor reddiderat:
quā sumpserat ad eosdem iuvencos et quatuor iugerū
avitum prediolum redierit. Item G. fabricius et cu
rius dentatus alter pirrho finibus italie pulso: domitis
alter sabinis accepta que viritum dividebantur captiui
agri septem iugera nō minus industrie coluit quā for
titer armis quesierat. Et plurimis ipsorū tūc manibus
triumphatorum colebantur agri: ut fas sit credere gau
dente tūc terram vomere laureato uberiore edidisse
fructū illi enī eadem cura curabant semina qua tracta
bant bella. Sed iam culture agri vetustate et dignitate
simul ostensis eius instituta dicamus: que tris in partes
divisa sūt. Agri seminarii cure una pecuariorū et
pastionis secunda et tertia villarum. Agri seminarii pars
ideo breviter a nobis expedietur: quia partim de ea in superiori ali
qua diximus: partim multa in duabus aliis partibus dicenda
ad eam spectantia. Nam nihil eque agrū reddit feracē
quam aratoris diligencia et assiduitas qualem cincinatum
fabriciumque et curium paucis arandis iugeribus ad
hibuisse diximus quin etiam vicini pedes: damnatemma
nus: in scriptis multus: omnia in penis vertant. Stercora
tione vero de qua marci duo varro et cato multa di
cunt agris plurimū prodesse nō negaverim in primis tū
agricolatoris diligentia plurimū valere videtur. ut no

iuria Agrū male colere censoria fuit nota Et castiga
tio item censoria fuerit unq̄ uertere quā arare Et
uera fuerint que templorū sacdotes prudent a se di
cta oraculo appollinis falso attribuerūt Nequā agri
colam ēē quisq3 emeret quod prestare ei fūdus posset
malū preni familias quisq3 interdiu faceret quod no
ctu posset: nisi in tepestate celi: peiorē qui profestis die
bus ageret quod feriatis liceret pessimū qui sereno
die sub tecto potius op̄aret quā in agro potiutq3 ado
mnen huiq agriculture partis instructionē satis est
quod plini9 de C furio cressurno habet Cū enī i par
uo admodū agello largiores multo fructus perciperet
q̄ ex amplissimis uicini: in iuidia magna erat: tēq fru
ges alienas pelliceret ueneficiis Quaobrem ab spurio
albino curulli die dicta metuens dampnatione cum
i suffragiū tribus oporteret ire: instrumētū omne ru
sticū i forū attulit et in duxit filiā ualidam atq3 bene
curatā ac uestitā ferramēta egregie facta: graues li
gones: uomeres ponderosos: bonos saturos: postea
dixit ueneficia mea quirites hec sunt Hec possū uob
adducē in forū lucubrationes uigilias et sudores. atq3
omniū sententiis absolutq ē. Et quādo nō det agriculturam
propriis et filiorū manib9 sicut cressurno exercere:
proximū est quod prisci i prouerbiis habuerūt attendē:
optimū omniū esse filiū qui ex frequenti uestigio dn̄i
i agrū cadit et ad similitudinē traducere: sicut equum
ita agrū impinguare dn̄i oculū Ad alias agricultē par
tes duas pecuarie pastionumq3 simul: et post uillarū
uenatiōnq· quarū int se diuisarū pricipes quosq3 qui eis
p̄ponūt diuisos ēē inquit uarro: q unus uillicus: alt'

uocat magister pecoris. Isq; ut scripta habeat oportere
dicit uarro q sine lr̄is idoneus nō esset: qui rationes do
minicas pecuarias cōficere posset. Hanc uero pecuarie
et pastionis parte secundā cū uillarū adiacentijs simul
tractare cogimur. q licet uarro noua pricipibus ut appel
lant earū diuisa dederit Unā tamē et eandē simul cu
ra eos hr̄e oportuit: ut dū uillicus nō solū edificia uil
le sed coniuncta illis uiuaria: ornithones: leporaria.
et ferarū claustra curat magister uero pecoris non
magis ouium et boum aliorūq; animalū: q ciccurum
et clausorū siue aīaliū siue piscīū pastiōis hr̄ ratione:
patri familias res rustica succedat Et quidē ī pecua
ria. postquā uarro laudes ouis sup̄ dixeāt. de bobus se
cundo loco scribit: quorū auctem in pecuaria maxima
ēe uult oportere: presertim ī italia. que abobus nomē
habere existimat. Potiumq hoc in loco que sup̄ ī uecti
galiū partibus sunt anobis dicta repetere: de omu
et pastuorū questu que ī appulia et samnitū motibq
a romanis fiebat. de uaccarū: equarū: caprarūq; gre
gibus alendis: ex quibq magna uille et patri familias
accedit utilitas Sed hec et similia pro ut auarrone
et catone alijsq; ut preposcere habent. refferre oppor
tet: primūq; pecuaria appellasse maiores omnia ex qbq
ppl̄us romanus haberet redditus: quia diu hoc solū
uectigal romanis fuit: locupletesq; loci id est agri ple
nos. A diuisione tamē rei rustice quā uarro posuit
ī ipi ceterīs omia pterquā uille edificia in ipas tres partes
coferemus: etiā aceteris scriptoribq excerpendā Ru
stice disciplinę inquit uarro genera sunt tria. Orni
thones: leporaria: piscine. Ornithones dico omnium

alitumque que intra parietes uille solent pasci. Ex quarum
dem alitum pastione maiores aliquando fructus captos
esse affirmat uarro: quam ex toto fundo capi consueuerit
aliquando enim uidisse dicit greges magnos anserum. gal
linarum. columbarum. gruum. pauonum. nec non glirium
Ex quibus rebus scriba librarius libertus eius in annos
singulos plus quinquagena millia capere dicebat. Et
in eodem dialogo axius affirmat. Certe nosti mater
tere mee fundum in sabinis qui est ad xxiiij lapidem
uia sallaria a roma. in hac uilla qui est Orinthon ex
eo me quinque millia scio uenisse turdorum denariis
ternis. Quid autem proprie sint et unde habuerint ori
ginem Orinthones sic habet uarro. Primus ille genus
maiorum mos erat: in quo erant auiaria duntaxat in
plano cors in quo pascebantur galline et earum fructus
erat oua et pulli. Alter sublimis in quo erant columbe
in turribus: aut summa uilla Columbarum duo genera unum
agreste quod habetur in turribus ac culminibus uille: a quo
appellate columbe Alterum genus columbarum est clementius
quod cibo domestico contentum intra limina ianue solet
pasci. Ex his duabus stirpibus fit mixtum tertium genus.
fructus causa: atque conceduntur in locum unum quod alii uocant
peristerna. alii trophion: in quo uno sepe ut quinque
millia sunt inclusi. Nihil celerius fecundius. Contra
autem auiaria sunt nomine mutato que uocantur Orinthones:
in quibus stabulantur turdi et pauones. Auiaria scribit
plinius primum instituisse inclusis omnium generum auibus
M lelium strabone brundusii equestris ordinis. hec que
eadem sunt auiaria que dicit uarro nomine mutato uoca
ta est ornithones in quibus stabulentur turdi et pauones

Et infra de ornithone qui fructus causa fit nō nisi pin
gues sumunt^o turdi Igit^o testudo aut peristillū tueri de
bet uirgultis aut rete ferreo. ī qua millia aliquot tur
dorū ac merularū ī cludi possint: pterea alias quoq; a
ues que pingues ueneunt care. ut turtures aut- cotur
nices Refert aut̄ plini9 corneliu nepotem scripsisse tur
dos paulo ante augusti etatē inpinguari cepisse. Et cico
niam magis placuisse q̄ gruem Et insup addit ipe cotur
nicibus ueneni semen gratissimū ex cibū: quā ob cau
sas damnauerit mense. simulq; comitialem propt̄ mor
bum quem sole acaliu sentiut preter hoiem. sequitur
uarro In hoc tectū aquā uenire oportet per fistulam
et ea p canales angustos serpere: qui facile absterg
possint De pauonib; nrā memoria inquit greges ha
bere cepit. et uenire magno Ex his M aufidius ludio sup
sexaginta millia numos ī anno dicit^a capere paulq
iure consules delegatis: auibus legatis anseres: fasi
ani galline et auiaria debent^o fasianarij aut et pa
stores anserū nō continent^a Alexandrū seuerū mamea
genitū christiana laudib; anobis sepissime celebratū
hoc loco supiures extollē gestimus: deq̄ eo hr Helius
spartianus: habuit sane ī palatio unū genus uolupta
tis quo maxime delectatus ē: in quo solitudines pu
blicas subleuauit Nam auiaria instituerat pauonū:
fasionorū: gallinarū: anatum: perdicum maxe palū
barū quos huisse ad uiginti millia p hibet^o: et ne earū
pastus grauaret anona: seruos huisse uectigales qui
eos ex ouis et pullicenis ac pipionibus alerent Et in
tercero ad papiriū petrum plures eni pauones confeci
q̄ tu pullos columbinos: proxima fuit alitu pastioni alen-

darii apud industria de qua et si multa dici possent a uirgilio sumenda satis erit pauca ab eodem uarrone ut trimta accipere. uberrimos qui inde prouenerunt fructus que stusque ostendentia Auctore uarro inquit habeo non solum qui aluearia sua locata habet quotannis quinis millibus pondo mellis: sed fratres ex agro falisco locupletes: quibus cum a patre relicta esset parua uilla et agellus non sane maior iugero uno. hos circum uillam allucaria fecisse: qui nihilominus ut perceperunt dicerent: dena millia credo corruptum et uelle ex numos sextertia ex melle recipere se solitos Apes cum examen exiturum est quod fieri solet cum eductae prospere sint multe: ac progenitas in coloniam mittere uolunt: ut olim crebre sabini factitarunt propter multitudinem liberorum

Sed iam ueniendum est ad secundam diuisionis nostre partem leporaria: cuius uerbi uim sic ipse exponit uarro Leporaria te accipere uolo. non ea que tritaui nostri dicebant: ubi soli lepores sint. Sed omnia septa ac affixa uille que sint: et inclusa animalia que pascunt et infra. in leporario paternus axi preterquam lepusculum nihil uidit neque enim erat magnum id septem quod nunc ut habeat multos apros ac capreas complura iugera maceriis concludunt Aulus gelius uiuaria ueteres quandoque leporaria dixere: in quibus omnia clauderent animalia quandoque roboraria a modo. claudendi roboribus sicut pelarum uiui Cosima medicenum in triuio mugelli uilla hire inde Et plinius uiuaria ferarum primus rome instituit fuluius lupinus Herdum imitatores fuere L lucullus et quintus hortensius Varro autem sic habet Quintus flauius lippinus dicitur in tarquiniensi habere septa iugerum quadraginta in quo sint clausa non solum ea que dixi: sed etiam oues:

Preterea in eodem conseptio fere habere solent de animalibus
cocleria ex arborum corticibus: atque aluearia atque etiam
dolia ubi habeant conclusos glires Tertium genus est quod
in gallia et hispania nascitur: simile nostri lepori: quem cuni-
culum appellant Apros postea habuere in leporario nec
magno negotio ibi exceptiuos et cicures Namque fundum
emit in tusculano hic uarro a M pupio pisone Vidisti ad
buccina in flatam certo tempore apros et capreas conuenire ad
pabulum cum e superiore loco e palestra apris effunderetur
glans capreis uitia aut quid aliud. Ego uero inquit
ille apud Q hortensium cum in agro laurenti essem ibi istuc
magis magnificum uidi Nam silua erat ut dicebat supra
quinquaginta iugerum: materia septa: quod non leporarium
sed therotrophium appellabat Ibi erat locus excelsus u-
bi triclinio posito cenabamus quod orphea uocari iussit.
Qui cum eo uenisset cum stola et cithara canere esset iussus
buccina inflauit: ut tantum circumfluxerit nos ceruorum
aprorum et ceterarum quadrupedum multitudo: ut non mi-
nus formosum mihi uisum sit spectaculum africanis
bestiis cum fiunt uenationes Quando autem contigisset como-
ditas uenationibus delectati sunt prisci plinius orator cor-
nelio tacito Apros tres equidem pulcherrimos cepi: ipse
inquis: ipse: non tamen ut omnino ab inhertia mea et qui-
ete discederem Ad retia sedebam Erant mihi proxima
non uenabulum aut lancea: sed stilus et pugilares: me-
ditabar aliquid enotabamque: ut si manus uacuas: ple-
nas tamen ceras reportarem Et macrobius in saturna-
libus scribit uenatores aprorum si noctu captos deferebat
acutum infigebat aeneum: ut a putredine seruaretur
Tertie tandem parti piscinis intendamus de quibus uarro

Similiter piscinas dico eas que in aqua dulci aut salsa in
clusos habent pisces aduillam Ad quas tres ptes como
de et utilit habendas parari opportere uult uarro tria
artificu genera aucupes siluest venatores et piscatoes
aquibq emant ea que seruoru diligentia tueaxis Jdq
tribus gnibus priscoru frugalitate bene et posterioru
luxuriem male usam fuisse dicit Aqua enim nisi dulcem
habuisse priscoru piscinas scribit in qua dutaxat scalos
et mugiles pisces alerent Sed breui post L philippus et
hortensius ta refertas piscibq habuerut piscinas: ut
cicero eos piscinarios appellauit M cato uti censis he
res alicinio relictus pisces qui i ei9 piscina erat xl mi
libus uendidit: sed sua etate luxuriem propagasse: Lepo-
rarios et piscinas proferendo ad mare: et i eas pelagi
os greges piscium reuocasse pp quas appellati sunt ser
gius orata: et licinius murena Nam uiuaria mure
naru scribit plini9 afuluio lupino instituta fuisse i tar
quiniensi: paulo ante bellu cesaris et pompei: distin
ctis generibq ut eent alba ex illirico: quibq magnitu
do pripua africana: quibus fecunditas saliteria: quibus
nobilitas sagmata sapa et farre hirciusq uno tpe
cesari duo millia murenaru mutua dedit in pondus et
propt piscium multitudine quadragies sextercio uilla ue
nit Et pollio eques roman9 ex amicis augusti uiuarys
murenaru i mersit danata mancipia Antonia uo dru
si uxor murene qua diligebat in aures addidit cui9
fama multi baulos uidere cupiuerut i baianosinu
tentu aburbe milibus semotos Murenas uo a freto
sicilo scribunt gelius et macrobius flutas fuisse ha
bitas: sic dictas q flutarent pinguedine et a sole torre

facte fuerūt aut apud maiores ī pretio et delicijs pisces
aliqui quorū aut ī mutata sut noīa: aut perijt spes.
Scribit namq; plinius Mullum suis tpibus fuisse ī honoē
quorū unus septē milibus fuerit emptus cū tamen
nullus unq̄ inuentꝰ sit qui duo excederet pondo Et
seneca q̄rta de centesiā ep̄la Mullum ingentis forme
tiberius cesar missum sibi cū ī macellū deferri et ue
nire iussisset amici inquit: omnia me fallūt nisi illū
mullum aut apitius emerit aut p. octauius quinq;
sextertijs amnius emit piscem quē cesar uendiderat Et
accipenser qui squama est uersa ī magna pariter ex
istimatioē erat De quo macrobius scipio affricanus
cū accipenser piscis et rarus et ptio carus sibi esset
allatus unū et post aliū ad cenā ut refert cicero ī iu
tabat. pontius unq̄ inquit uide quid agas. accipenser
iste paucorū hominū est Lupum piscem pliniꝰ intri
factū eē dicit p̄sertim si int' duos pontes esset captꝰ
ubi stercora lamberet unde nō magis proprie tunc
gaius titiꝰ q̄ nos nūc gaucones et alcatores lupos
inter duos pontes appellare possumꝰ Sed etatis n̄re
docti lectione plinij delectati: cū accipenseris et mulli
nullam ad ī uenire possint inter n̄ri temporis pisces
similitudinē: lupum esse contendunt: quē uulgo stu
rionē appellāt: qui ī tiberi et ad pōtes nūc extantes
optimus capit' Quod aūt ex plinio supra diximꝰ cice
ronē filippum et hortensium piscinarios appellasse
sumptū ē a plinio ex epistula ciceronis ad athicū ubi sic
est Mihi ideo ut ī uideant piscinarij n̄ri tribus ciuili
te discipline generibꝰ explicatis alia ad agriculturam
ad ipamq; eiꝰ discipline gr̄ā uarijs facientia modis dicemꝰ

Cet(er)isq; are diuina itiuum Agrum si lustraueris iquit
tato: cures lustrare ianum iunonemq; uino p̄fatus sit
dicito Mars pater te p̄cor quesoq; : ut sciens uolens pro
pitius mihi sis · domui familieq; n(ost)re Boues feriis co
iungere licet: hec licet facē · aduehant ligna fabalia
frumētū quod nō daturus erit : Mulis equis : asinis
ferie nulle nisi ī familia sint Partem uō hant ī per
ticaria ēē inquit uarro que nō paratur : ut ex his ca
piat(ur) fructus : sed proptēa ut fructus ex ea sint Muli sci
licet canes et pastores Votum pro bubus ut ualeat ca
to sic docuit facere Marti siluano ī silua interdiu in
capita boū singula uotū facito : farris pondo tria : la
ridi pondo q̄tuor et dimidiu et pulpe : idem ī unū licet
conicere Eam rem diuinā seruus ut liber facito Mulier
ne adsit Post rem diuinā rusticā disciplinā sic edocet
cato Ager quādo instruit(ur) cccl iugerū : uilliū uilli
cam operarios : bubulcos tres : asinariū · subulcum :
opilione · tredecim boues : trinos asinos clitellarios ·
molas asinarias unas : trusatilas unas · hispanie
ses unas : abacum unū : lectū in cubiculo unū : lectos
loris subtētos quatuor Et si erit centū iugerū ager
A sinarios plostrarios duos Asinum molariū unū Ab
bacum unū : arcā uestiariā una · Armariū promptuari
um unū · Ornamēta bobus : ornamēta asinis intratri
a · Loram bibat familia menses tres : mēse q(ua)rto · qui
to · sexto : septīo · octauo in dies sextariū idē ī meses
rogios quinq; Vestimēta familie : tunica pedes tres et
semis Saga alternis ānis : quotiens cuiq; tunica aut
sagum dabis prius uetere accipito inde cetones fiat
familie cibaria qui opus faciunt : per hiemem tritici

modios quatuor: per estate modios quatuor et dimidium.
C compeditis per hiemem panis pondo quatuor. Ubi uineam fo-
dere ceperint panis pondo quinque usque adeo dum ficus esse
ceperint: deinde ad pondo quatuor redito. Villici of-
ficium: que emi parari que oportet: que cibaria: que
uestimenta familie dari oportet. eadem uti curet fa-
ciatque moneo: dominique dicto audiens sit hoc amplius: ut
ante aduentum domini que opus sint paretur curetque
diligenter. Villice que sunt officia. Si eam tibi dominus dede-
rit uxorem ea esto contentus: ea te metuat facito: ne
nimium luxuriosa siet. Vicinas aliasque mulieres quam
minimum utatur: neue domum ad se recipiat. Ad cenam ne-
quo eat: neue ambulatrix sit. Rem diuinam ne faciat
iniussu domini aut domine. Scito dominum pro tota familia face-
re diuinam. Munda sit: uillam conuersam mundeque habeat. Hac
uillice disciplina nostri temporis nulli per italiam proponi opor-
tet quod non seruos sicut maiores nostri sed rusticos ha-
bemus semipatronos: uxores suas frugi mulieres
et sibi ipsi utillimas habentes: pars tamen uerum for-
tassis fuit memoranda agricolatoribus roma in cole-
tibus: quarum uxores perpetue sunt ambulatrices ad
arasque urbis singulas: pene singulis ambulant diebus
S equiturque in uillice disciplina cato. Kalendis maijs fe-
stus dies cum erit corona in forum ardeat: per eosde-
mque dies lari familiari pro copia supplicet. Cibum tibi
et familie curet: uti coctum habeat. pira arida: sor-
ba: ficos uuas passas seruet in sapa: et pira et nu-
ces in dolijs et mala. Vuas in murcenis et morteis in
terra obrutas et nuces prenestinas recentes in uetto
in terra obrutas habeat mala statimana in dolijs

hec omnia quot annis diligent' ita condita habeat fari
nam bonam et furfur subtile sciat facere Vnum autē
hac in re M cato ut ī certis sapientissime scripsit humanis-
simū et utilissimū fore ut diligant uicini: nec fami
lie tue sint male tradit q3 plini9 in xii tabulis nusquā
dici uillam sed ortum Qui primū athenis ab epicuro fu
erit institut9 usq3 eni ad epicurum ortos nō fuerat mo
ris haberi ī oppidis· addit q3 plini9 Rome quidē per se
ortum pauperis agrū fuisse palatia Sed quātū spectat
ad ortos qui certus uillas ī re rustica habent commendat
plini9 herbas nō nulla his uerbis fertur in templo
appollinis delphici adeo certis herbis prelatus rapha
nus ut ex auro diceret beta ex argento: rapum ex
plumbo Sic M curius rapū torrens ī foco aurū a
samnitibus oblatū repudiauit Et allium ac cepas īt
deos et iusiurandū habet egiptus Brassica ī medi
cina p̄plus romanus sexcentis annis ē usus: refert
q3 plini9 marcū catonē illū superiorē omniū bonarū
artiū magrm dum paucarū dūtaxat herbarū notitia
attigisse Vnde liber aliqua herbarū et seminū uocabu
la afferre anonio marcello sumpta Asparagus nunc
etiā notissim9: Lisatia que ē lapacia Nasturtiū quod
ē synapi: porculata et ocimū semen uicie simille
mū Sed et uocabula eodē loco nonius exponit quarū
dam ex agri fructibus quos sup̄ marcū catonē a uilli
ca parari debere ostendimq9 uoluisse· Lora ē potio con
fecta ex ordeo Sapa cui9 et uerbū et usū retinem9
si ob durior defrutum si liquida est Miriola de qua
festus murrina genus potionis: hanc mulieres muri
olam uocant: agnē nunc dictā quidem putat Et plini9

apud priscos uina erat miro odore condita: qui et ali
bi addit quosdam uinis unguenta addi disse Plautus
i prosa et calamu uino addi iubet: idqz uinu mirrina
appellat: quo ite uocabulo dulcia melle condita dicta
sunt Vlpianus iure csultq vinu siquis legauerit de
cotinet qd' exuinea natu e nimumqz pmansit. Sed si
mulsum factu sit uini appellatione no cotinebit: ni
si forte pater familias etia de hoc sensit. Certe Zi
tum quod in quibusdam prouitijs extritico et ordeo
ut ex pane conficit no cotinebit. Simili mo nec ca
muum nec ceruisia cotinebit: nec idromeli quede con
ditu Nec hoc pacto nisi alia mes testatoris fuit De
nomelli plane ide dulcissimu uinu: et passum et de
fructu no continebit qd' potius conditure loco fuit. Ac
cinaticu plane uino cotinet. Passum una decocta et
sole siccata. Turrunda genus panis exfarre cu dul
cibus plini9 scribit pmu i latio cibu pulte fuisse non
pane: argumetoqz adidee: qp pulmetaria pro cibis sua
etia etate dicerent. Et pane lautissimu fieri ex sili
gine. Inde subdit pistores rome no fuisse ante persicu
belle annis aburbe condita super quingentos octogin
ta ipos quirites panem fecisse. et id opus mulieru fuis
se. Pistores uero uult tantu dictos illos qui far pisebat
exinde ad pistura delapsus modu narrat quo in pise
do etrusci tenuerut: male nuc itelligibilem. tame af
firmat maiore italie partem nudo usa piso et quosda
rotis: quas aqua uersaret: sicut et omes pride i toto
orbe fecerut: que edificia cu instrumeto appellant
molendina: priscos aut sicut ipe uult plini9: pilo ui
demus usos. et singulos patresfamilias: singulas

domos frumetu sibi i farina attriuisse: quod offitium
supra plinius uillice attribuit: et mole asinarie: sci-
licet ad pistrinu riui passim in urbe et uillis fuit usus
Et quado uocabula attingimus rei rustice finitores ee
uoluerut quos et agrimensores appellat: decem pe-
damq; uirgultum uel hasta que metiendis agris ad
hiberet et iugeru terre qtum duo iuncti boues uno die
arant haram porcoru stabulu: bura aratri extrema
parte: Stiuam uo manubria quibus sustentat tabu-
bulto aratrum: deciu et legem dicemq Lauretum: qua
sanatu e: ne pomum ex alieno legat in armu: ide
quod humeri honus sit: et alia per latium lex pagana-
fuit ne mulieres per itinera ambulates torquerent
fusu: aut omnino detectu ferrent: quoniam aduersetur
omni frugu spei Arbore platanu habuere i uillaru
delitiis maiores: quas uino irrigasse hortensiu scri-
bit macrobius: eas nra no ht etas psertim eo reco-
gnitas uocabulo. Sed frequetes alicubi ht italia cedros
quibus ea caruisse idem scribit macrobius. fenestella
tradit no fuisse olea i hispania italia et africa tarqui
no prisco regnante anno urbis tercio octogesimo cen
tesimo Cerasa L lucullus i italia primu anno urbis
sexagesimo octogesimo e ponto tulit Nuces dicte: q
foris dure: sicut Juglans nux solo nucis uocabulo ap
pellata Auelana que et corilus: castanea amigdala:
pinea: mala uo dicta sunt: q mollia. Florentinus iure
consultus inquit: fruge pro reddito appellari no solum
quod frumentis aut leguminibus: uerum etia quod ex ui-
no uel siluis ceduis: e fodinisq; lapidicinis capit Cal
par uult festus pompeius uinu nouu quod ex dolio de

mit sacrificii causa anteq gustet. Ioui em sua uina liba
bant que appellabat festa uinalia Mos fuit latinis quo
die quis primo gustaret mustu dicere omnis gra Vetus
nouu uinu bibo. ueteri nouo morbo medeor A quibq uer
bis meditrine dee nome conceptu. cui sacra retro medi
tri
nalia sunt appellata habet aut plinius de uino multa
que diligent duximus afferenda. primu prorsus dici posse
inquit neq uiribus corpis utilius aliud. neq aliud uo
luptatibq perniciosius si modus absit Vini uo usu rome
et p italia per regu et crescentis rei publice tpa fuisse ra
ru multis i locis inuenio L papirius imperator aduersus sa
mites dimicaturus uotu fecit si uicisset ioui poculum
uini Et inter dona sextarios lactis datos nuq uini pli
nius asserit Et bibere dis uino nephastum fuisse. pter
q i putate uitis fulmine tacte. quaq iuxta homo pepe
disset laqueo. aut que uulneratis pedibus calcata esset.
Et romulus lacte no uino libauit. unde lege tulit num
ma. uino rogu ne quis spargeret. quod sanxisse illu
uini i opia constat. Eadem q lege examputata uite li
bari uina nephas i dictu Varroq est auctor Merentiu
etrurie regem auxiliu rutulis contra latinos tulisse. ui
ni mercede quod ia in latino agro haberi cepisset Vnde
iocus ille prodiit uiri excellentissimi Cinee regis pirrhi
oratoris cu arona legatione ad rege suu redeuntis ser
ui et familiares cu apud Ariciam urbem nuc fundit
diruta uino i moderatius hausto ut solent ebrii capi
tis dolore et nauseam ab aeris grauitate causarent q
inquit ille. uini hoc efferit austeri i humanaq maligni
tas. unde iter agens i spectas altissimus i ulmis quod
etia nuc fert regionis natura uites illis ondit. nrenq

dixit uinorũ a quibus tantũ accepant ĩ commodũ in tã
alta cruce merito pendere Non licebat etiã rome femi
nis uinũ bibere Quod quidem multis postea seculis
seruatũ fuisse uidemq Nam dotale nos instrumentũ legi
mus ante annos paulo plq minus trecẽtos ad stipula
tũ quo genitori. sponse maritq promittit: quotiens
peperisset uinum illi otto p̃mis diebus q̃catũ deceret
bibendũ dare: et pariter de consilio medici quandiu
egrotasset: insuper festo quoquo solemni die potu illã
uinco obletare. Sed ad priscos cato. censor constituit
ut propinqui femine osculũ darent: quo scirent illi an
temetum oleret Exemplo enĩ id factu uidet̃ Egnatij
meratij que constabat uxore quod uinũ e dolio bibisset
fuste occidisse: et fuisse a romulo ab solutũ Gneusq; do
mitius iudex post catonis legem: pronũtiauit mulierem
uideri plus uini bibisse uiro inscio q̃ ualetudini expe
diret: et dote multauit Anno autẽ urbis condite terco
trigesimo sexcẽtesimo uina reperiet ĩ apothecis diu ser
uari Vnde a cosulũ nominibus censebant̃ et tũc trasma
rina et phalerna nosci cepere Vnde plautus quiq; casi
uini depromam uina phalerni .P. licinius crassus et
L. cesar censores anno urbis VI^c LXV statuerunt ne qs
uinũ grecũ plus octenis eris singula quadrãtalia ue
deret Tanto autẽ uino greco gratia erat ut singule
potiones ĩ una cena darent̃ L lucullus puer apud pa
tre nunq̃ lautum conuiuiũ uidit: in quo plus semel ui
nũ grecũ daret̃ Ipe tũ rediyt ex asia cogiariũ diuisit
amplius centũ millia cadorũ Cesar dictator ĩ triumphi
sui cena uini phalerni amphoras chij cados ĩ conuiua
distribuit Idem hispaniensi triumpho chium et phalerni

dedit Epulū uero in tertio consulatu phalernū huic chiū:
lesbium: typrum. quo pmū tpe gnā qtuor uini repta
apponi postea omīa ī notabilitate uenire. Hec anno
urbis septingentesimo Tiberio postea pncipe istitutum
ut ieiuni biberent: potiusq3 uinū antecederet cibos Exter
nis id artibus et medicorū placitis sese nouitate ali
qua comendantium pudet pigetq3 referre q plini9 post
supradicta habet. M. ciceronē filiū ebrietati deditū binos
congios simul haurire solitū: Sed quod dū plini9 hanc
gl'iam nimirū auferre uoluit interfectori pris sui M.
Antonio. Js enī ante eū auidissime aprenderat hanc
ebrietatis palmā: edito etiā uolūie de sua ebrietate:
quo patrocinari sibi ē ausus Exiguo tpe ante bellum
acciacum id uolumē euomuit quo facile ītelligat ebrius
iā sanguinē ciuium sitiuisse Nam et hec necessitas ui
tiū comitat: ut bibendi consuetudo augeat auiditatē
Et macrobius ī ebrietatē procliues fuerunt multi imi
tatione platonis ut dicebant ī uitati: aquo ferebatur
dictū ēe: fonte et igntabulū īgenij ee uirtutisq3 si mes
et corpus homis uino flagrarent Idemq3 ē auctor Mu
lieres raro ī ebriari crebro senes Vnde augustus octaui
us prudent' respondit: Qui querentē de inopia uini
pplm romanū suauissima cohercuit uoce satis dicens
prouisū agenere suo agrippa. perductis ī urbē plurimis
aquis ne pplus sitiret Et de posteno nigro impatore
scribit helij spartian9 hic erga milites tāta fuit sesu
ra: ut cū apud egiptū limitanei uinū peteret respon
derit Nilum habetis et uinū petitis: siquidē tanta est
aque illi9 dulcedo: ut accole uinū nō querant Jtem tu
multuātibȝ ijs qui asarracenis uicti fuerāt et dicētibus:

V inu nō accepim⁹ et io pugnare nō possum ⁹ erubescite
inquit Illi qui nos uicerunt aqua utunt᷑: et iussit uinu
i expeditione neminē bibere Agrorū cultū cū ijs que
uite hominū sustentationi atq; etiā delectationi sue
gignunt᷑: i illis sue industria a patre familias diligen-
tiore coparant᷑: ostensis: traxit nos quorūdā ex pri-
scis ipārū rerū p̄sertim uini abusus ad ebrietatis eo-
rū descriptione· Vnde nō inde cens ex ducim⁹ conuiuio-
rū et cenarū que caste et sobrie fieret: et earū que
oppipare ac laute pararent᷑ Exinde maiorū antedictis
ebrietatū et habitarū efusius comessationū i moderatas
cōsuetudines ondere Et sicut eb'etatē danande i cau cice-
ro filius dedit: ita honestioris i cenando uerbi ratione
a genitore sumem⁹ Qui papirio peto scribens inquit Sa-
pientius im q̄ greci: illi simposia ide copotationes· nos
conuiuia q̄ tum maxīe simul uiuit᷑ appellam⁹ uides·
ut te philosophando reuocare coner ad cenas Ho mtri
tibi hospitem accipies: multi ioci: Ceterumq; ē quod tue
per iocū scripsit cicero uerū fuisse: cū i cibo potuq; tem-
peratissimū fuisse Trebatio eni scribes inquit Cum non
p̄barem me tibi ualere quia febrem nō habere fugi:
i tu sculanū: cū quidem biduo ita ieiun⁹ fuisse: ut ne
aqua quidē gustare Itaq; ego qui ostreis et murenis
facile abstinebam abete etiā et ulua de ceptus sum·
Et papirio peto: hirciū ego et dolo bellam habeo dicēdi
discipulos: cenādi ingros: Hec tamē eas cenas quero:
ut magne reliquie fiant: quod erit magnū sit lautū
Et infra solebam eni antea delectari oleis et lactucis tuis
Ego tibi unū sumptū afferam q̄ balneū calefacias op-
portebit: proinde para cū hoīe edace tibi res ē: sed inde

audatia: etiã hirtio cenã dedi sine pauone Nonius marcel-
lus Accubatione dicit epularem accitorũ quia ute coniucti-
one hẽat conuiuium nominari Et aulus gelius conuiuarũ
numerũ incipere a gratiarũ numero scilicet trium: et
consistere ĩ nouẽ musarũ numero Constare etiã ex quinq; bel
lis hominibus lecto loco: lecto tpe. apparatu nõ neglecto: nec
loquacibus nec p mutis conuiuis. sermones habendos ĩ cun-
dos et bellaria pro secundis mensis De quibus macrobi9
ĩ saturnalibus sic habet. Bellaria et secũde mense idem:
mellita placenta et similia. Cenã festus uult ab antiqs
appellatã: quod postea fuit prandiũ ex greco est dictum
Nam meridianũ cibum cena uocabat. et inferius Vesper-
na apud plautũ cena appellat. Et nonius dapalem cenã
ẽẽ uult diuersis amplis dapibus plenã Sobrior aũt et
cena et omis uictus ĩueniri nequiuerit ea quã glõsus
ecclie doctor iheronim9 cont iouinianũ his uerbis de-
scribit: Dice archus in libro antiquitatum et grecie de-
scriptione refert sub saturno idẽ ĩ aureo seculo cũ oĩa
humus funderet: nullũ comedisse carnes: sed uniũsos
uixisse frugibus et pomis que terra sponte gignebat.
Sed quãdo talia melius dici et laudari possunt q̃ seruari
Antonini pij imperatoris cenas imitari laudabile fuerit.
De quo scribit helius spartian9. Victũ eius talem fuisse
ut et eẽt opulentia sine reprensione: parsimonia sine
sordibus et mensa ei9 per propos seruos: aucupes: pi-
scatores ac uenatores instituerct. Et seuerũ pertina-
ce scribit capitolinus nouem libras carnis p tres mis-
sos posuisse Nec minus sobriam cenã plini9 orator se-
ptio claro parauerat cui in hec uerba scripsit. heus
tu promittis ad cenã nec uenis. dicit ius ad assem in-

pendiu reddes: nec i modiu parate erat lattuce singu
le adde terne: oua bina: balnea cu mulso et niue hac
uero et strictiore mensis et uictu disciplina priscis legibus
seruari iusserunt Nam scribit gellius parsimonia no
domestica solu disciplina sed legibus quoque custodita e.
G. flaminio et M. ualerio messala consulibus hec fuit San
ctio principes qui ludis megalensibus matris deu mu
tua mitte conuiuia agitarent centones iurenosque eris
i cena excepto olo farre et uino quod patriu esset: et
argenti: ne plus pondo: lex fannia ludis romanis: ple
beis: et circensibus: et saturnalibus centenos eris i sin
gulos dies: ceteris diebus denos: lex licinia ut i pdictis
et nuptiis ducentenos: et ceteris triginta. Lucilius lege
tulit: Klendis: idibus: nonis diebus ludoru et ferijs
quibusda: i cena sextertios tricenos ceteris diebus no am
plius xxx asses Emilia lex ciboru modu i uarietate cor
rexit Antia ne quis moratus ad cena alicuius propin
quoru iraret: lex iulia et cesaris augusti diebus pfestis
et feriatis trecentos nuptiis sextertiu mille Tiberius
nerua quoque atrecentis sexterciis usque ad duo millia i ce
nas: plinius uo scribit priscos no habuisse coquos i ser
uitiis eosque ex macello conduxisse Et lege G. fannii co
sulis decio ante bellu tertiu punicu: ne quid uolucru
apponeret: preter gallina una: i uentumque diuerticulum
i lege qui i fraude earu gallinaceus quoque pasceret la
cte Idem quoque scribit extant censorie leges gallinaria
i cenis gliresque et alia delicatoria apponi uetantes Ali
eque subinde repetune leges Orchia qua tulit orchius
trib pleb de senatus sententia tertio anno quo cato cen
sor fuerat: iusseratque apertis triclinijs et domo patente

cenari. Praescripsitque lex numerum conuiuarum. Fannia deinde post annos uiginti duos anno urbis quingentesimo xxxviiii plerique enim uino madidi in senatum et comitium ueniebant. que fecit modum sumptibus denariorum centum. Lex dedia post xviiii annis sequta. que italicos eadem pena cum romanis urbanis astrinxit: et penas addidit: et prandia cenis coniunxit. Licinia lex a licinio consule lata que superiores innouauit affirmauitque addiditque: non licere nisi nouis nundinis romanis cuique in dies xxx duntaxat asses consumere ceteris diebus carnis aride pondo tria: salsamentorum pondo. et ex terra. uite. arbore: nata. lucius sylla legem tulit: non quia modum sumptibus daret: sed precia minueret ut pluribus luxuriose uiuendi facultas esset. Sylla mortuo [?] lepidus consul legem tulit cibariam prioribus similem. Et in eadem re principes postea laborauere. Gaius cesar legem precipue sumptuariam exercuit dispositis circa macellum custodibus qui obsonia ementium retinerent: deportarenturque ad se submissis aliquando lictoribus atque militibus qui si qui custodes fefellissent iam apposita a triclinio aufferrent. Modestia uero adriani ciuibus pro lege fuit. Conuiuiis namque cuiuis [?] nemo cum fuit. ad conuiuium suum uenientes senatores stans excepit: semperque aut pallio tectus discubuit aut toga submissa. In conuiuioque semper tragedias: comedias: atellanas: sambucas: lectores: poetas: pro re semper exhibuit. Ad quam bonorum principum imitationem: ciues quoque modestia in cenis postea se uisi: plinius de eo calnisio spurino. Apponitur cena non minus nitida quam frugi: in argento puro et antiquo sunt in usu et corinthia quibus delectatur: cena distinguitur ut uoluptates quoque studiis condiantur. Inde illa post septimum

et septuagesimu annu aciu ondarumqz uigor : inde agi-
le et uiuidum corpus et macrobius i saturnalibz Sa-
turnaliu diebus romane nobilitatis proceres congrega-
ti interdiu colloquio liberali meliore diei parte ferijs
disputationibz cene tempus sermonibus conuiualibz : et de
auunculo plinius orator . Studebat i cene tempus : super
hanc liber legebatur adnotabatur et quidem cursim Ce-
na hieme intra prima noctis Et catulo seuero scribens ipse
plinius Veniam ad cenam sed iam paciscor sit expedita : sit
parca : socraticis tantu sermonibus abundet : in his quo-
qz teneat modu : quia in epla catonis nota i cenis scripta
est . Gaiu em cesarem ita catone dicit reprendisse i an
ticatonibus ut laudarit : Eos em quibus obuius fuerit
cu caput ebrij retexissent erubuisse dicit : deinde adi-
cit : putares no ab illis catone : sed illos a catone repren-
sos Tame scripserit quicquid uoluerit cesar : Catonem
alij scripserunt : cu i hispania nauigaret unde cu triumpho
redijt : no aliud uinu bibisse qm remiges : nisi forte hoc
de superiore catone scriptu sit : et ut aliquid publice moda-
tionis dicam9 scribit i problematibz plutarchus Mensa-
uacua tolli no sinebant prisci sed cu aliquid supercet
J nterpretantes aliquid semp in futuru seruandu . et pp
seruos : et elegans putantes abstinere acibis : nec oes
omnino consumere Paru uero ualuisse uidentur tot leges
quod supra latas fuisse diximus : cohibenda multorum
acerinis ebrietatibusqz i temperantia : quoru notas a sene-
ca corduben se sumendi faciemus i titium : qui epla terna
octuogesima sic habet Marcu antoniu magnu uiru et
ingenij nobilis que alia res perdidit : et in externos
mores ac uitia no romana transierit : qm ebrietas nec

minor uitio deo patre amor. Hec illū reos hostem reipu
blice. hec hostibus suis in patrem reddidit. hec crudelem
fecit. Cum capita principū ciuitatis cenanti referrent : cū
inter apparatissimas epulas luxusq; regales : ora ac ma
nus proscriptorū recognosceret : cū uino grauis sitiret
sanguinē : intollerabile erat quod faciebat ebrius. quāto
intollerabilius q̄ hec in ipā ebrietate faciebat : fere semp
uinolentiā crudelitas sequit. uitiatur exasperaturq;
sanitas mentis. Difficiles oculos facit diuturnus mor
bus : et ad minima radiorū offensione hebetes. ita ebrie
tates continue efferant aīmos : nā cū sepe apud se nō
sint : cōsuetudo insanie durata uitia uino cōcepta : et iā
sine illo ualent. Idemq; M. antonius quē astonius pedianus
secūda actione in uerrem ex salustii sententia perdende
pecunie genitū. Et macrobius in saturnalibus omī luxu
perditissimū fuisse dixit : edictū proposuit de sumptibus.
qui cū deo patram sumptu et apparatu cene adnisus
fuisset supare : unionis illa omniū qui unq̄ nisi fuerit
maximū preciosissimūq; partem mediā aceto liquefa
ctam dedit in cibū. alterius pte consuptura nisi numiatius
plaucus sequester reginā supasse pronūtians eā ser
uasset iunonis ptem : ueneri postmodū in pantheone di
catā fuisse aūt uerū qd sup ab astonio diximus de an
tonino plutarchus in eius uita sic ostendit. Amico antonius
cū sextertiū decies dari iussisset et dispensator proter
ue Antonio respondisset : pecunie paruitate spreta duplū
dari iussit. Refert quoq; macrobius Q. hortensiū pauo
nes primū augurali cene posuisse : quē cito sequuti sūt mul
ti : extuleruntq; precia : ut eorū oua denariis ueneirent
quinis et pauones facile quinquagenis. Et qua die lentulus

martialis flamen inauguratus ē. cenā fuisse refectio-
rem. q̄ ut ab eo describi potuerit: cū noua piscium. altiliu
q̄ et cibariorū nō recognita sed p̄ multos missus uari
ata fuerit. Quo tempe porcus troianus cenis i ferri
nic̄. p̄mū reperit: ut pote altilibus plenus sicut ille ho-
minibꝫ. Gaium galliculā Suetoni9 scribit: totū tiberij
cesaris uicies ac septies milies sextertiū nō toto uer-
tente anno absumpsisse: cū maxima p̄te cenis comes-
sationibꝫ simul cū scortis et lenonibus deuorauerit
E t singularem uitelliū uitupatione dicit quē affirmet
in ientacula: prandia cenas: et comessationes facile
omnibus suffecisse uomitandi cōsuetudine. Hec i feriore
illo uitijs lucium antoninū uerū facit iulius capitolin9
de quo sic scribit. Donauit tales res singulis p̄ singulas
potiones Mirrinos et cristalinos et alexandrinos quo-
tiens bibitū est. dedit argenteas et aureas coronas
conuiuis impositis aliem tempis floribꝫ dedit et uasa
aurea et unguēta cū alabastris. dedit et uehicula cū
mulionibꝫ et mulabus cū iuncturis argenteis ut ita
a conuiuio rediret: omē aūt conuiuiū extimatū dicitur
sexagies centū milibꝫ sextertiorū hunc tamē perditis
simum imparatore ab heliogabalo fuisse supatū sic ondit
E lius lampridius conuiuis bene bibētibꝫ dedit quadrigas
equos. stratos: mulos. basternas. thedas: dedit et au-
reos millenos: et centena pondo argenti Sortes co-
uiuales scriptas in coclearibꝫ habuit tales Vt alios ha-
beret decem camelos. alius decem p̣ḷụṃḅị strutiones.
alius decem muscas. alius decē libras auri. alius de-
cem plumbi: alius decē oua gallinacea. Item exhibuit
in sortes ursos decem. glires decem. decē lactucas: decē

auri libras. Sed ad sortem scenicos uocauit cū et canes
mortuos: et librā bubale carnis haberet ī sortem: et
item centū aureos: et tot argenteos: et centū folles eris:
et alia talia: que populus libenter accepit: ut eū postea
imperare gratularentur. Fertur ī euripis circensibus soli
cet canalibus uino plenis nauales pugnas exhibuisse
dem nunq̄ minus centū sextertijs cenauit. hoc ē arge-
ti libris triginta. Aliquando aut̄ tribus millibꝫ sexter-
tijs omnibus computatis. Omnes de theatro: de stadio: de
circo de omnibus locis et balneis meretrices collegit
ī publicas edes: et apud eas contionabatur. appellās eas
commilitones. Adhibuit postea ī contionem lenones: exo-
letos: undiqꝫ collectos: dedit ī donatiuū tres aureos
singulis. De croco triclinia strauit cū summos uiros ro-
gauit ad prandiū. Sed ut minꝰ sit principes orbis ter-
rarū dn̄os tāta debaccatos ee luxuria: plinium audiamꝰ:
qui refert clodiū esopum tragicum histrionē patina/
sexcentis sextertijs cenā dedisse: in qua posuit aues can-
tu aliquo aut humano sermone uocales: precium singulas
comptas: nulla alia inductus suauitate: q̄ ut eas imi-
tatrices hominū comederet. Dignus filio a quo mar-
garite maioris multo precij deuorate fuerūt: ut etiā
minꝰ sit mirū histriones preciū et filiū eos ī famie
ī pensarū fuisse adductos. Pliniꝰ etiā hironice loquitꝰ
sic ostendit. Nostri sapientiores anserū iecoris bonita
tē agnouere: fictilibus ī magnā quantitatē lacte et mul
so plenis quibus anseres de pasce iecur amplū dul
ciusqꝫ efficerent. Hec sine causa ī questione est: quis
primꝰ tantū bonū īuenerit Scipio an metellus uir con-
sularis: an M fextius eques romanus. M cissalinus

uero cotta messale oratoris filius palmas pedum ex anse-
ribus torrere atq; patinis cū gallinaceorū cristis com
medere incepit Aliam quoq; nō in cibis sed in supellecti-
le impendij insaniam sic plini9 refert. Linū est īuentū
quod iam ab ignibus nō consumeret͛ ardētesq; in foris
conuiuarū ex eo uidim9 mappas sordibus exustis splen-
descentes igni magisquā possent aquis. Nascit͛ ī desertis
adustisq; sole indie: ubi nō cadūt imbres assuescuntq;
uiuere ardendo Rarū inuentu: difficile textu: propter
breuitatē: equat precia īgentiū margaritarū. Solem
nibus cenis adhibet͛ ad rosalia: ubi mero coronato ro-
sis ut ab india petitis et folijs maxīe en ardi folio: ac
ueste serica uel ficolori inguctis madida cenat͛ hunc
habet exitū maxīe luxuria feiarum Aliud quoq; fuit
priscis insanie genus a cenis comessationibusq; et
supellectilis caritudine semotū quod sic a macrobio ē
relatum Inter duo bella punica filij senatorū in ludum
saltatorū conueniebāt: et cotalia gestātes saltare
discebant matrone saltatione nō inhonestā ducebāt
Scipio africanus ī oratione querit͛ docent͛ prestigias
īhonestas: cū cinedulis et sambuca et psaltrijs eū
ī ludū histrionū discūt cantare que maiores nr̄i īge-
nuis probro datū uoluerūt: eunt inq̄ inter cinedos
ī ludū saltatorū uirgines: puerique ingenui: hec mi-
hi uix credibilia uiderent͛ ī ludū saltatorū īgress9
plus medius fidius uidi quinquaginta Subinfertq; pli-
nius Etate ciceronis tres magni uiri de saltatiōe ex
quisite notati sunt. Gabinius quē cicero ī sectatus ē
M celius quē cicero defendit Licinius crassus illius fi-
lius qui a parthis occisus ē Cicero aūt ipē ī oratione

promurena: Nemo enim fere saltat sobrius nisi idem
insaniat: neque in solitudine neque in convivio moderato
atque honesto intempestivi convivii: amemi loci: multarum
deliciarum comes est extrema saltatio Catonem etiam scri-
bit plurius dixisse: non esse hominis serii cantare levitatem una
publice permissam: et ebrietatem aliam ab utile fine lau-
dabilem ad extremum dicere libet. G. duellio: qui primo
navali triumpho de penis insignitus fuit permissum est ut
a cena redienti ad funale tibicines et fidicines pre-
cinerent Et bonosum imperatorem scribit flavius vopo-
scus bibisse quantum alius nemo Et si quando legati bar-
barorum undecumque gentium venissent ipsis propinasse:
ut eos inebriaret: atque ab iis per vinum omnia cognovis-
se. Satis multa de ceteris comessationibus ebrietatibus: et
aliis nonnullorum vite turpissimis moribus dicta sunt: quos
omnes et iis similes admonitos velim scripsisse. in hec
verba plinium Etate pompei asclepiades omnia medicina
meta abdicavit quinque docens vite hominis utillima Ab-
stinentiam cibo et potu: fricationem corporis: ambulationes:
gestationesque In balneas homines suasit: damnavit vomi-
tiones tunc frequentes et medicamentorum potus stomacho
inimicos. Ad quam monitionem accomodatior alia est
sententia: quam gloriosus ecclesie doctor Hieronimus contra
iovinianum in hec verba scripsit Galienus ut doctissi-
mus ipocratis interpres athletas quorum vita et ars
sagina est dicit in exhortatione medicine: nec posse
vivere diu: nec sanos esse Animasque eorum ita nimio
sanguine et adipibus quasi luto involutas: nihil te-
nue: nihil celeste: semperque de carnibus et ructu-
mie: nihil celeste: semperque de carnibus et ructu-
et ventris ingluvie cogitare Consuetudinum iam et morum

ordo autem intendimus ad villarum edifitiorumque vetorum descriptionem nos trahit: quem in nonum sequentem librum destinavimus.

V ENTUM EST BEATISSIME PATER AD EAM operis nostri villarum edifitiorumque prisce urbis rome partem quam diu in manibus habere desideravi: Hec una enim me plus ceteris fatigare consuevit: dum viris mei seculi doctioribus cesisto contendentibus eas que alibi in urbe presertim in montibus cernuntur ruinas edium fuisse quas prisci status rei publice et felicitatis romane viri omnium prestantissimi inhabitavere. ostenduntur enim singuli passim nullas in eis fuisse partes aut ordine distinctas: aut ornatu aliquo expetendas: unde summorum excellentiumque et tante maiestatis virorum habitandi inpitiam sordidiamque volunt arguere. Quin incidi in nonnullos qui ea fuerunt audacia et temeritate: ut nostram huius temporis habitandi in urbibus italie ditionibus lautitiam et ut dicunt magnificentiam prisce romanorum consuetudini anteponant Hec satis hactenus alie profuerunt quas

ad defensionē attuli rationes : nec illa ipa notior. Eas que
nūc cernūtur murorū ꝑinas et dirrutas ī mōtibus
domos fuisse ducentorū et trecentorū abhinc annorū
habitatōes : quas mutata sūmorū pontificū a lateranē.
si palatio ī uaticanū sedes deseri fecerit. fuerat aliqñ
rome orator franciscus barbarus tibi quod scio amici
tia cōiunctissimus Vir nō eloquentia magisq̄ꝫ moribꝫ
humanitate et grauitate cōspicuus Js cū quo ānis tri
ginta solidā et uerā amorū cōiunctionem habuisse gau
deo agente uenetijs me audiente cetis romanis prisce fe
licitatis rebus. tū etiā de hac nra edificiorū parte
uarijs ꝑ dies questiūculis agitabat Nec eē poterat nō
nō in eā procliuis opionem quā ꝑ ambulando ut fit
ꝑsentem romam : ab huiusmodi rerū imperitis alio
quin doctissimis uiris imbiberat. quē cū exquisitis
tuc rationibus et argumētis in sententiā ducere ne
quirem : ꝑtibus tantū reddidi : ut tanq̄ per cōstitutas
inter nos inducias tandiu quiesceret quoad destina
tū eius consilio et suasione hoc opus absoluissem.
Et ne ambiguū eē posset quid nobis ī contētione uenis
set ad hanc responsionis formulam me obligaui. Nec
presentis tempis romam : nec uenetias : genuam : flo
rentiā : Mediolanū : Neapolim : Senas : bononiā : ditio
res nri seculi italie urbes : aut em quespiam here : cuiꝰ
edium supellectilis familie et apparatus omīs lau
titia splendor : munditia : et quando dicendū sit luxu
ries et magnificentia equiperari posset. Viginti milli
um prisci tpis romanorū ciuiū apparatui : tot eñ ro
me atqꝫ etiā plures et fuisse selecto a se nri tempis ci
ue ditiores : et lautius splendidiusqꝫ habitasse cōfide

bam me spondebamque ostensurum. Preterssit breui post uir barbarus sedem in celis meliorem habiturus: uerius fame per ora uirum uolitaturus amicos tot numero quot eloquentie studia delectant hac mea diuersione a proposito uelim admonitos esse. Responsionis quam hoc in nono uolumine sum facturus: Tu quoque piissime pontifex non magis omnium pater et dominus quam eloquentie nostri seculi princeps et patronus arbiter eris: nunquid comunum amico et tecis in eo proposite questioni satis potuerim facere Sed ad prisca presertim uillarum que in manibus erant edificia reuertamur

e DIFICANDI PRISCAM ROmanorum consuetudinem dicturum diuisa edium urbanarum et uillarum rationem habere oporteret. sed cum multa in ornamento utrisque fuerint comunia. et alia uille habuerint plurima utilitatem delectationemque simul afferentia: uillas ita describemus: ut pars quoque nota fiat: que particulari narratione edibus attribui possit in parumque uillarum prius situm et dispositionem: deinde copiam rerum opulentia facilius ante oculos ponere poterimus edes ipsas et uillas: in quibus priscos multa et admiranda habuisse constabit Varro de agricultura per dialogi uicissitudinem scribens infra scripta habet: in quibus etiam tanquam per alium de seipso dicit: permagni interest ut bene sint posite uille. quante sint. quo spectent porti-

cibus: hostijs ac fenestris Annō ille hipocrates medicus
ī magna pestilentia: nō modo agrū sed multa oppida sue·
tia seruauit: et uarro nr̄ tū corcirre eēt excitꝰ ac clas
sis et omēs domꝰ replete eēnt egrotis ac funeribꝫ: ad
misso fenestris nouis aquilone et obseratis pestilētibꝫ:
ianuaqꝫ ꝑmutata: cetāqꝫ eius generis diligentia suos
comites ac familiam incolumes reduxit· et infra fru
ctuosior est certe fundꝰ ꝑꝑ edificia: si potius ad antiquo
rū diligentiā q̄ ad horū luxuriē dirigas edificationē· Illi
enī faciebant ad fructuū rationē: hi faciūt ad libidīes
ī domitas· et itē infra· Cū enī uillam hoīes opere tecto
rio et ī testuo ac pauimentis nobilibus lithostratis in
spectandam parū ꝑtauissent esse: ui nitꝫ quoqꝫ lr̄is exor
nati parietes eēnt· Cato aūt de re rustica uillā urba
nā pro copia edificato ī bono predio· Si bene edificaue
ris· bene posueris: si recte habitaueris: libentius et
sepius uenies fundo melius erit: minꝰ peccabitur· fru
cti plus capies: frons occipitio prior uirinus bonꝰ esto·
familiam ne sineris peccare: si te libenē uicinitas uide·
bit facilius tua uendes: operas facilius locabis· Si edi
ficabis operis uiuentis matie adiuuabunt Villā uero
quod cato dicit urbanā idem ē ꝙ urbi propinqua: ut
pote in propinquis urbi italie locis sitam: nō ultra
mare et alpes prout multi tūc possidebant remota·
Vlpianꝰ enī in librorū significationibꝫ sic hr̄ Vrbana pre
dia omnia edificia accipimꝰ: nō solū ea que sūt ī oppidis·
sed etiā si forte stabula sūt ut alia meritoria ī uillis
et ī uicis: et si ꝓter ea uoluptati tantū deseruiētia
Et item uarro ī ratione capiendi fructus: si est ager
secūdū uiam opportunus edificanda ē taberna diuer

soria: uenationes etiā ī aliquibꝫ agris et piscatioēs eē
possunt: pter delectationē afferētes utilitatē: quod Vl
pianꝰ de fundo instructo ī nuit Si in agra uenatioēs
sunt puto uenatores quoqꝫ et uestigatores canes: et
cetera que ad uenatione sūt necessaria instrumēto co
tineri: maxīe si ager ex hoc redditū habuit: et si ab
aucupio redditus sūt aucupes et plage: et huiōi gnīs
īstrumētū: instrumēto cōtinebunt. nec mirū cū et
aues exemplo auiū cōtineri sabinus et cassius pu
tauerint Et marcianus instrumēto piscatorio conti
neri nauicellas que piscīū causa capiendorū parate
sunt: sed et piscatores contineri uerius ē Et paulus
ī uerborū significatoībꝫ: fundo legato uti optimꝰ maxi
musqꝫ retia et cetā uenationis īstrumēta cōtinebūt ad
fuerūt item uaria ī fundo uocabula locorū et instru
mētorū que duximꝰ exponēda Varro de lingua latīa
Panariū ubi panē seruabant: Granariū ubi granum
In quo aliqua condunt ad horreū: far ꝙ in pistrino fiat:
pilum quo far pilunt: ubi id fit pistrinū: cella a cella
do quod conditū eē uolebant Et aulus gelius penus
appellatū quod esculentū aut potulentū ē: quod ipiꝰ
patrisfamilias aut liberorū et familie que circa eū
aut liberos ē: et que longe usionis sūt recondita di
ctumqꝫ ex eo ꝙ nō ī promptu ē: sed intus et penitꝰ ha
beant. paulusqꝫ scribit penu: nō contineri instru
metū pistrini: itē uniuersa uasa quoquinaria: et Vl
pianꝰ penori acetū quoqꝫ accedere nemo dubitabit:
nisi extinguendi ignis cā fuerit paratū cōtineat ad que
ritur: idem et cereos ī domesticū usum paratos conti
neri legato scribit et unguentū et chartas: ad mari

unculas Multa ite et varia sut in fundo no tabula que le.
gu latores fundi i strutti uim legati declarates sit ondut
V lpianus instrumeta fundi hoies qui agru colut: et qui
eu ex ceent: ppositiq; sut eis. ut uillici monitores: boues
domiti: pecora stercorandi causa: uasa que utilia cul
ture sut: aratra: ligones: sarculi: falces putatorie.
bidentes et similia. congii: torcularia: corbes: falces.
q; messorie: falces fenarie quali uindemiatorii exce
ptoriiq; i quib; uue coportat. Con seruandi causa dolia
licet defossa no sint: et cupe quibusda i regionib; acce
dut instrumeto Si uilla cultior e: atrienses serui: sco
parii: sed etia si uiridaria sut topiarii: si fundus saltus
pastionesq; habet: greges porcoru: pastores: saltuarii.
i strumeta fructus coseruadi causa. ueluti granaria: q
tenis fructus coseruant: ut secos: capsellas i quib; fructus
coponit et quando de fructu coseruatione i tradit me
tio: sumedu est a primo Cados in quib; oleu sit ponedu.
amurca deliniri iussisse catone: ne ligna oleu ebibat.
item arcas tenedis membris: ut formice tungiq; ab sit:
I tem parietes et tectoria et pauimeta orreoru frume
ti uestiariu quoq; cont. teredines et noxia aialia a
murca aspergi: lora et calciameta oia atq; orname
ta cont erugine: et tota suppellectilem lignea ac uasa
fictilia Sequit in legib; Sed et ea que ex portandoru
fructuu ca parantur instrumeti ee constat: ueluti
iumeta et uehicula et naues et cuppe: costatq; cos
qui agri causa ibi sut i strumeto cotineri S altuarium
etia Labeo contineri putat. qui fructuu seruandorum
gra patus sit: no etia qui finiu custodiedoru ca: tre
batius amplius etia pistore et tonsorem: qui familie

rustice ea parati sint Item fabrum qui uille reficiende causa
paratus sit: et mulieres que panem coquunt: queque uillam
seruant: item molitores: si qui ad usum rusticum parati sunt.
forariam et uillicam: si modo aliquo officio uirum adiuuat
Item lanifices qui familiam rusticam uestiunt: et mulieres
que pulmentaria rusticis coquunt Cellarium quoque id est
qui ideo propositus est ut rationes salue sint Item hostia
rium mulionemque instrumenti esse constat: et molas et ma-
chinas: fenum stipulas: asinum machinarium: machinam
frumentariam: uas eneum in quo sapa coquitur: ut defru-
tum fiat: et aqua que ad bibendum lauandumque familiam
paratur: et cribra et plaustra quibus stercus euehatur
V lpianus item si fundus sit instructus legatus et suppellex
continebitur que illic fuit usus ipsius gratia: et uestis: non solum
stragula sed qua ibi uti solebat Mense quoque eboree ut
si que alie: Item uitrina et aurum et argentum intra quo
que si qua ibi fuerit. item celsus ait: et suppellectilarios
et ceteros hoc genus seruos contineri: id est ministeria
quibus erat instructus in eo fundo extra eos qui libertatem
acceperant et rure morari solebant Si instrumento fun-
di legasse et pedagogia que ibi habebat: ut cum ibi ue-
nisset presto essent in triclinio legato continentur Contuber-
nales quoque seruorum id est uxores et gnatos et bibliothe-
cam et libros qui illic erant: ut quotiens uenisset utere-
tur Sed si quasi apotheca librorum utebatur contra erit di-
cendum Imagines quoque sole legate uidentur que in aliquo
ornatu uille fuerunt: et paulus eodem titulo instrumen-
to cauponie taberne legato etiam institores continentur
taberne instrumenta doliaria uasa: calices et trulle que
circa cenam solent trahi Item urne enee: et congiaria sex-

tavia: et similia. Afeniusque eodē titulo instrumētū uinee
palos: perthicas: rastros: ligones. Et marcianus īstrumē
to pictoris legato: cere: colores: similia item pēnicili et
cauteria et conche Et Jabolenus Molas mamarias q
dem suppellectilis: sed potius instrumēti putat eē: quod
uerū puto. Sed ad ulpianū est redeundū Jnstrumentū
inquit domus si sit legatū id erit quod tempestatis ar
cende aut incendii causa paratur: nō quod uoluptatis
grā Jtaque nec specularia neque uela frigoris cā uel um
bre in domo sūt: deberi cassius dicebat Jnt' instrume
tū et ornamentū multū interest Jnstrumēti eñ ea e
que ad tutelam domus ptinet Ornamenti que ad uolu
ptatē sicuti tabulas pictas Vela aūt et cilicia instrume
ti eē: cassius ait. que ideo parant' ne edificia ueto
uel puluere laborent: acetū quoque quod extinguēdi in
cendii causa parat' Jtem cētones: funes. perticas.
quoque scalas: arpiones et spongias: hamos et scopas.
plerique et pegasus aiunt. De uelis que ī hipetris ex
tendunt': item de iis que sunt circa columnas. Canales aūt
et arpa gomas et hamas ī strumēto cōtineri cōstat: Jtē
pertice quibus aranee detergunt' Jtē spongie quibus
colūne pauimēta podia extergunt' scale que ad lacuaria
admoueant'. quia mundiorē domū reddunt: Sigilla et
statue affixe instrumēto domus nō cōtinet' sed suppel
lectili excepto horologio ereo: quod nō ē affixū: fistule
aūt et crateres et canales et si qua sunt alia ad aquas
salientes: item sere et claues magis domus portio quā
instrumētū sunt Specularia quoque affixa magis puto
domꝰ eē parte et in emptione domus et specularia et
pegmata cedere: cancellos quoque ī strumēto cōtineri puto
Destinatū hoc libro uillarū et aliorū edificiorū descripti

one aliquādo sup^r ī choare admisi ab ostendenda prius
rerū que ī ipis villis erat copia tardati sum9 Et multa
obid a iure cōsultorū titulis fundi instructi et penoris
legati sumpta attulim9: nō quidem iuris ostendendi qd
longe nimis a nrō abest proposito: intentione: sed ut
uero solidoq; cōstet argumēto: ea ī villis et domib9 pri
storū fuisse de quib9 iure cōsulti ī iure legū disseruerit:
sed prius item q̄ edificia attingam9: oportere existima
mus: uocabula antedictorū iure cōsultorū exponi: qui
bus nūc partim omnino exsoletis: partim multis nō
rū hominū minus cognitis: leges supdicte abundant:
Aues exemplo annuit de quib9 sup in aucupii īstrume
to dicit ulpianus: auium sūt cadauera: quib9 eviscera
tis stuppaq; aut pallea ī farcinatis in area utunt^r au
cupes: ut uiue ad eas aduolantes auicule retibus ī
uoluant^r. Quali quos uindemiatorib9 exceptorios Ulpi
anus facit: paucis ī italia locis id aut pximū retinet
uocabulū: sed uasa sūt uiminib9 ramis ue cōtexta: q
bus ut plurimū cistis cistellis ue ē appellatio In seruis
uero enumerandis qui ville pserant topiarios si iuri
daria ibi erūt cū dicat: eos significat: qui pedamentis
palis perticisq; seruandis: quib9 arbores uitesq; suste
tentur deputati sunt: plurimis em̄ ī italie locis top
pas appellant eiusmodi arborū fulcimenta & saltu
ari suum p romandiolam seruant nome: q agris
ne inferant^r dāna publice pponunt^r. In mulieribus
ville iure consultus foratiam simul cū villica possi
ta em̄ mulier res fructum ville uenales: poma: in
des: agnum: edum: pullastros: pipiones defert ī forū
inde et foratia appellat^r: idq; per etruria seruat nome

C ellarium ex eo quod celle et simul uille redditibus sit ppositum:
ipē ulpianus iure cōsultus ī sra exponit de ueste stragula ī
ferius dicemus et de mirrinis ī apedagogia omniū ta-
petorū supellectilem ītelligi debere existimo Trulle in
uasis uinarijs siue aquarijs magnitudine alia superat
sicut in edificijs que cetera superat trule dicunt. Caute-
ria ī pictorū ī strumēto sunt quiby bitumationes et for
tiores quoqꝫ cōglutinationes conquoquunt. Specularia
ī domꝰ ornamēto fuerut que nuc per urbis ecclias pre
sertim adumbrione siue pulpitu lectionarijs paratū
uidemus marmora diuersi coloris ita expolita ut spe
culi uices reddant: quibus pristorū domus et ipsis ī fo
rnicibus. et ī porticibus ornabant. hamos dixere ma
iores siue exere fuerint: siue exligno īstrumēta in cu
biculis: aulis: et repositorijs: quibus capitis tegmina
et uarie res melius appense quā iacentes seruaretur
uerbo apistatorij hami similitudine trāslato Paegasus
diuersa ab hamis forma et prope ad siti ratiōe et cū
ī domiby erat: sup quo tanq̄ iumēto uestes et similia
tenerent. suspensa: a pegaso poetico equo tradūctiōe
nominis excogitata: de qua duriore forsam trāslatione
minꝰ mirabit. qui infra uidebit Euripos et riulos a
similitudine dicta fuisse parua ī domiby aquarū cānalia
V ela que in hipetijs iure consultus adhiberi solita dic
ta fuerūt que soli in aperto opponebant. nec satis sci
mus utrū a sole id uerbū habeat trāslatione: differe
bant enī auclis que int columnas aut ad fenestras
et ostia soli uentoqꝫ opponebant: quequidem hepitioꝝ
uela si fuerīt consuta papiliōis nomē obtinebat. Can
nales noti sunt per quos aqua diuat. a fontibus aquis

ue salientibus cadens siue enei sint siue marmorei Et
arpogones nota sunt retinacula semper ferrea diversis
usibus diversisque locis et edibus frequentia horologium
quod iure consultus ereum dicit nequaquam nostris simile fu
it etatis nostre quo prisci caruere sed eminidea erat co
cha lineis debita proportione distincta cui perlongus
ex ere aut ligno baculus soli oppositus supereminebat
et eius umbra in lineas incidens horas ostendebat. quamquam
et alia habuerunt prisci horologia: vasa scilicet enea
aquis plena: quantumque in aliud vas teri disset aquarum
ad distincta in spexissent signa. quid temporis elapsum
esset intelligebant: easque aper forati vasis similitudine
clepsedras appellarunt ut plinium oratorem et cornelium
tacitum sepe videamus scribere: tribus aut quattuor clepse
dris dicendi tempus prefixum oratoribus fuisse Hecque du
o horologiorum genera Cicero de natura deorum secundo sic
indicat Aut cum solarium vel descriptum aut ex aqua con
templare intelligere declarari horas arte non casu Aque
salientes quoque eximuo fonte. quoque ex vasis superne
pendentibus fistulis deducte: quo magis tractantur eo
ferventius provolant in sublime Pegmata festus ex
vult aut ere aut marmore ornamenta que ut plu
rimum in atriis quoque in porticibus aulisque affiguntur: ma
iorum aliorumque fortium virorum gesta. certius sive pictu
ra certe sollidius ostendentia: et tamen altius premis
pegmatam ferreus in templis eundemque Cancelli apud
priscos fere semper fuerunt erei. quorum multi extant
in urbe per basilicas distributi ad lignorum similitudine fa
brefacti: quorum lineole alterinsecus in quincuncem
supposite foramina linquunt quibus cum aer aspectusque

admittat. in loni prohibet accessus Quando aut ornamē
ta uillarū attingere cepimus supellectilem quoque osten
damus cuius sollidum maximumque fundamentū sicut in
superioribus a iure consultis sumemus Celsus sic hic iure
consultus Supellectilis originē fuisse labeo ait: quod aliū
ijs qui in legatione proficiscerent. legari pellibus so
lerent: que supellectilis usui forent Tubero hic de
monstrare supellectilem tentat quoddā instrumen
tū patrisfamilias rerū ad cottidianū usum paratarū
quod in aliam speciē nō caderet: uerbi gratia penuam
argentū: uestē. ornamentū. instrumentū agri aut do
mus: nec mirū est: cū moribus ciuitatis exusu rerum
appellationē eius mutatā esse: Nam fictili: aut lignea
aut uitrea: aut erea denique supellectili utitur. Et pa
pinianus Supellectilis mensas ēē cuiuscumque materie
scilicet ut argenteas. et argento inclusas placet. Ita
et argenteos lectos: item argentea candelabra sup
pellectili cedere posterior etas recepit: cū et ulixem
ex auro et argento lectū uiuentis arborū truncis e
dificatum ornasse: quē penolope recognoscendi uiri
signū accepit: ut uoluit homerus. Et pomponius eodē
titulo Supellectili legata hec continentur mense: trappe
zophora: delphica. subsellia: scamna: lecti etiā inar
gentite culcitra: et oralia Imperialia uasa: pelues: a
quiminaria: candelabra: lucerne: et trulla Itē uasa
enea uulgaria: idest: que nō propo eēnt loco attribu
ta: preterea capse: armaria Sed sunt qui recte putat
capsas et armaria si librorū aut uestiū: aut armo
rū gratia parata sint: nō eē in supellectili: quia neque
dem ipse res quibus attribute eēt supellectiles instru

nicto rederet: uitrea escaria: et potoria in supelle
ctili sunt: sicut fictilia: nec solum que in pretio magno
sunt. Nam et pelues argenteas et mensas et lectos
inargentatos uel inauratos atque gemmatos in supelle
ctili esse non dubitatur usque adeo idem iuris sit et si to
ta argentea uel aurea sint. De mirrinis et cristalli
nis dubitari potest an debeat adnumerari sup
pellectili: propter eximium usum et pretium: sed craterem
argenteum hodie propter usum non esse in suppellectili: nec
ullum uas argenteum secundum seculi seueritatem non du
admittentis suppellectilem argenteam. hodie propter usum
imperatorum si in argento relatum sit candelabrum argen
tum: argenti esse uidetur. et error ius facit. Rhedear
sellularia suppellectili adnumerari solent. de tape
tis queri potest. Subsellia et cathedralia quibus inster
ni solent utrum in ueste sint stragula an in suppellecti
li sint sicut oralia que proprie singulorum non sunt.
De tapetis autem et lintheis quibus insternuntur uehi
cula dubitari potest an sint in suppellectili. Sed dicendum
est potius instrumenti uiatorii ea esse: sicut pelles quibus
inuoluuntur uestimenta: lora quoque quibus hec pelles
constringi solent. Et Sabolenus suppellectilis non esse
uasa enea salientis aque posita item si quid aliud ma
gis delitiarum quam usus causa paratum esset labeo: treba
tiusque putat Mirrina autem uasa et uitrea que ad
usum edendi et bibendi comparata. Ad ea que supius
aucte consultis supsimus: uillarum aliorumque edificiorum
ornamenta: suppellectilemque ostendentia addemus
multa non magis a iuris consultis quam ab aliis sumpta

quibus ostensis et postea ubi expedire iudicem quod decla
ratis: consuetudo apparebit magnificentie romanorum
qua uillas et urbanas domos ditissima splendidis
simaque rerum omnium copia refertas habuerint. Pom
ponius iure consultus argento escario legato id solum
debebitur quod ad epulandum in ministerio sunt. idest
ad esum et potum. Unde de acquiminario dubitatum
est et puto contineri: et et hoc propter escam paratur. Cer
te si cacabos argenteos habebat ut miliarium argen
teum ut sartaginem ut aliud uas ad coquendum: du
bitari potest: an escario contineatur et hoc magis co
quinatorii instrumenti sunt. Et paulus auro facto ad
numerantur gemme anulis inclusae quippe anullorum
hec sunt. cimbia argentea crustis aureis inligata.
hec sunt margarite que ita ornamentis muliebribus contex
te sunt: ut in his aspectus auri potentior sit auro
facto adnumerantur. Aurea emblemata que in lapidibus
assidibus argenteis erunt. et replumbari posset. debe
ri gallus ait. idem iure consultus in uborum significatio
ne cacabos inter et eneum quod super focum pendet no
multum interest. his aqua ad potandum calefit: nullis
pulmentarium coquitur. Et Ulpianus cantaros esse dicit
per quos aque saliunt. Et nonius cantarum uas esse
dicit manu gestabile: quo uinum fertur aut aqua
Sed obscuriora iam e superdictis declaremus animi
nisque incipientes quod superpollicitis sumus exsoluamus
Plinius sic hic Oriens murram mittit. Inueniuntur ibi in
pluribus locis parthici regni: humorem sub terra pu
tant calore densari amplitudine numquam paruos exce
dunt abacos In precio est uarietas colorum: subinde

275

circūagentibꝫ se maculis ī purpurā caddoreq̃ et ter
tium excutroqꝫ ignescente: ueluti pertrāsitū coloris
purpure: aut rubescente lacteo qualis in celesti arcu
Oraria sunt que ori et genis et capiti supponitur
dormituri Stragula uestis que insternit͡ᵘʳ Aqui
minaria uasa sūt omnia aquis deferendis deputa
ta Et abaco qui paulo sup̄ a plinio ē triplex signi
ficatū fuisse uidemꝰ: quiqꝫ enī totā significat uasorū
ī apparatu cene collectionē nū auctꝰ credentie ē
appellatio: sicqꝫ eo usus fuisse uidet͡ᵘʳ poeta de eo
dē dicens uereoli tres: hic abacus omis: quiqꝫ
uas uinū ē cetis ī apparatu maius: quiqꝫ ite alia
ē uasorū mēsaliū collectio ī uase portatili aliquo
facta: quibꝫ in domo cardinaliū gabanis ē appl
latio hunqꝫ tenemꝰ fuisse cū tū sup̄ plinꝰ in re
magnitudinē comparauit: dixitqꝫ paruos ad maio
rū cene apparatū credentiarū scilicet dicam Ca
delabra ex corinthiis fuisse dicit plinꝰ deorū tem
plis primo: post in ducta tricliniis Sed nullū maius
prīo suisqꝫ habuit roma cādelabrū: eo: quod Cicero
sexta uerrinarū dic actione uerrem Antiocho re
gi romam ituro ī sicilia p iniuria abstulisse his uer
bis Candelabrū et gemmis clarissimis et opere mi
rabili perfectū: Candelabrū factū ex gemmis quod
ī capitoliū missurus erat habetqꝫ idem plinꝰ: pla
cuisse: et lichnos pensiles arborū modo poma fere
tiū lucentes Sensim uero iam ab edificiorū: orna
mentis abipsisqꝫ penoris et suppellectilis copia et
magnificentia ad luxuria rerū om̄ ostendēda ue
nire cepimꝰ Quare libet dicere aliuio tpa quibꝫ

romam non opulentia magis et abundantia earum rerum quae
luxuries in immigravit Primumque est a livio xxv libro Mar
cellus captis siracusis cum cetera et sicilia tanta fide atque
integritate composuisset: ut non modo sua gloria sed etiam
maiestate populi romani auxisset: ornamenta: signa urbis
tabulasque quibus abundabant siracuse romam devexit:
hostium quidem illa spolia et parta belli iure: ceterum in
de principium initium mirandi grecarum artium opera licentiaque
sacra prophana quoque omnia vulgo spoliandi factum
est. Et livius item libro xl Luxurie enim peregrine origo
ab exercitu asiatico in urbem invecta est Inde primum
lectos eratos vestem stragulam preciosam: plagulas
et alia textilia: et que tum magnifice suppellectilis
habebantur Monopodia et abacos romam adduxerunt
tum psaltrie sambucistreque et convivalia ludorum orna
menta addita epulis Epule quoque ipse et cura et sumptu
maiore apparari cepte Tum coquus vilissimum antiquis
mancipium est extimatione et usu in precio esse: et quod
ministerium fuerat ars haberi cepta: vix tamen illa que
tum conspiciebantur: semina erant future luxurie. Ex livij
etiam decade tercia decima est Metellum suorum temporum
principem virum in hispania adventus suos thure et aris
excipi: parietes contegi: vestirique auleis et attalicis: epu
las in manes in quis ludi imponeret palmata veste
convivia celebrasse coronasque aureas laquearibus demit
ti: et erat hostis sertorius: fuerat metelli adolescen
tie temporibus fragilitas ipse senex inchoavit et vidit lux
uriem Macrobius autem in saturnalibus de eodem me
tello hec ex salustio sumpta scribit viri triumphales
qui orbem vicerunt a luxu sunt victi: Metello in ulteriori

hispania questor C. urbinus cognita eius uoluntate illum
ad cenam inuitans exornauit edes per aulea et insignia scenis
ad ostentationem histrionum fabricatis: simul croco sparsa
humus et alia in modum templi celeberrimi: cum sederet
intra scenam edi iussum uictorie simulachrum cum ma
chinato strepitu coronam ei inponebat: tum uenienti
quasi deo thure supplicabatur: toga picta plerumque ami
culo erat accumbenti: Sed preter liuium et salustium:
plinius de luxuria hec addit Asia primo deuicta luxuria
misit in italiam: siquidem L. scipio transtulit argenti
celati pondo prope infinita pariter et luxuria nata est
et cartago sub acta: congruentibus fatis ut liberet am
plecti uitia. hinc aliqui modum excessere et primus C.
marius post uictoriam cimbricam cantharis potauit
liberi patris exemplo: ille arator arpinas. et manipu
laris imperator post hec luxurie in urbem in uetera tem
pora: quo sit modo in ea progressum: nulla a nobis cer
tior notitia afferri potest quam si uillarum urbanorumque
edium apparatus ingentes lautissimosque qui ad illa
erant: cum cetera uiuendi consuetudine ut cepimus dicere
pergemus: plinius scribit antiquis thorum de stramine
fuisse qualem in castris postea habuerunt. et testudinum
marinarum putamina secari in laminas: lectosque repo
sitorum his uestire Camullium polionem instituisse pro
digi et sagacis ingenii luxurie instrumenta deinde ua
sa coquinaria ex argento fieri caluus orator sit que
stus. et lectos totos operiri argento: triclinia quoque qui
bus argentum addiderit Carulluus equestris ordinis
Corneliumque nepotem tradere: ante sille uictoria duo
tantum triclinia rome argentea fuisse: que postea fuerunt

frequẽtissima et repositoriis argentũ fuisse additũ
suis temporibus tradidisse fenestellam qui obiit Ti
berii tempore novissimo Lucium quoque crassum ora
torẽ habuisse duos sciphos manu mentoris artificis
celatos centũ pondo ut minus postea mirandũ fuit
Poppeam neronis principis uxorẽ delicatioribus iumentis
suis soleas ex auro induisse: quã et notum est: quingẽ
tas quoque asinas quocunque iret secum duxisse quarũ
lacte in balneo lavaret. Et reversus ad crassũ ora
torẽ plinius: cum dicit multa triclinia uedidisse ere
facta cũ cortinis tripodum nõie. Certiora vero luxu
rie signa fuisse videntur ea que cicero contra ꝓtore
et iudicibus causam agens populo ĩ spectatũe ita in
verrem dicit: ut vana et conficta ee nequiverint
cum pena mendacem caluniatorẽ maneret Quĩta
eni actione sic habet Ostendam ĩ edibus ꝑuatis ver
rem longa difficilique vectura colũnas singulas a
diui plinium nũmis quadragenis milibus nõ minus
magnas habuisse locatas. et sexta actione De hoc
verũ dicit. habere eũ ꝓbona toreumata. Iubis po
cula duo quedã que eraclea nominatur mentoris
manu: sũmo artifitio facta Duo pocula nõ magna
verũ tamẽ cum emblematis hic quasi festivũ a
croma. Ne sine corolario de convivio discederet: ibi
dem convivis inspectantibus emblemata avellenda
curavit Eademque actione ad summũ Cicero tantũ
auri et argenti contrectasse verrẽ ostendit: tantũ
abstulisse emblematũ: ut tribus seculi nostri regibus
satis superque ĩ apparatu facturũ credamus Emblema
tis nanque ex omni sicilie vasis ablatis: verres ar

tifices omnes celatores et uascularios conuocari iubet: et
ipse suos conplures habebat. Eo conducunt magnam homi-
num multitudinem. Menses octo continuos opus his non de-
fuit: cum uas nullum fuerit nisi aureum. Tum illa ex patel-
lis thuribulibus que uellerat ita scite in aureis pocultis
illigabat. ita apte in sciphis aureis includebat: ut ea
ad illam rem nata esse diceres. Iste cum aliquot abacorum
faceret uasa non laborauit. Nam ut singula conclauia
que iste non modo rome sed omnibus in uillis habet. triginta
lectos optime stratos cum ceteris ornamentis conuiuii
quereret nimia multa cum parare uideret: nulla do-
mus in sicilia locuplex fuit ubi iste non extriuum insti-
tuerit. Iam uero lectos eratos et candelabra enea
num preter istum siracusis per triennium facta existima-
tis. Utque uerrem cicero preter auri argenti lapidum: et
suppellectilis exuberantiam in cetera uita luxuriosum
ostenderet: sic habet in septima actione: nam ut mos
fuit bithinie regibus. Lectica aperta foro ferebatur
In qua puluinus erat perlucidus: melitensi rosa far-
tus: ipse autem coronam unam habebat in capite alteram in
collo reticulumque ad nares sibi apponebat tenuissimo
lino: minutis maculis: plenum rose: ut minus fuisse: lux-
uriosum uideatur quod uidit cicero philippicorum secundo de M.
Antonio sic scribit Vehebatur in essedo tribunus plebis:
littores laureati antecedebat: inter quos aperta le-
ctica mimima portabatur: sequebatur rheda cum lenonibus
maior tamen preditis luxuria fuit L. catiline qua iste
cicero secunda in illum in uectiua sic describit. Quod pro-
prium est catiline de eius delectu: immo uero de amplexu
eius ac sinu quos pexo capillo nitidos aut imberbes

aut nō bene barbatos uidetis manicatis et talarib; ac
tritis tunicis: Velis amictos nō togis. quorū omnis in
dustria mee et uigilandi labor in antelucanis cenis
exprimit. Inhisq; gregibus omēs aleatores: oēs adul
teri: omēs impuri: impudiciq; uersant. Cinedi: sal
tatores: et panthomimi. Ne autē aliqua urbis pars
uacaret: luxuria cimbis īuuit. Seneca ēpla prima
quinquegesima romanos in tiberi usos fuisse ornatissimis
dequibus nauigantes proci in porticibus hincinde latissis
concupitas ī spicerent mulieres: ū tamē interim cimba
pertiberim rosis densatū lentior laberet. Sic enī habz
seneca. habitaturū tu unq̄ putas fuisse ī una ciuitate
catone: ut prenauigātes adultōs dinumeraret: et tot
gnā cimbarum tot uariis colorib; picta: et fluitātem
toto lacu rosa: ut audiret canentiū nocturna uitia. Sue
tonius autē est auctor Galliculam principem fabricasse
de cedris liburnicas gēmatis puppibus uexsicolorib;
Et cornelius tacitus dicit Neronī in achaia nauigaturo
ut fidicinam artem ostentaret naues auro et ebore di
stinctas fuisse. Aliaq; ite plurima luxuria notantia roma
nam seneca hī: que diximus adnotanda: Cum enī uil
lam laudasset scipionis africani superioris: nō magis
quia pulcre quā quia modestissime edificata erat: alia
rū et cont̄ delitias sic dampnat. Sub hoc ille tecto tam
sordido stetit: hoc illū pauimentū tam uile sustinuit
At nūc si quis est qui sic lauari sustineat pauper sibi ui
detur: ac sordidus: nisi parietes magnis et ptiosis
orbibus refulxerint nisi alexandrina marmora nu
midicis crustis distincta sint: nisi illis undiq; opero
sa et ī modū picture uariata circumlitio pretexitur

nisi uitro ascendit[ur] camera: nisi tosius lapis quodam rarus
in aliquo spectaculi templo piscinas nras circundedit: in
quas multa sudatione corpora exinanita dimittimus: nisi
aquã argentea epithonia fuderint: et adhuc plebeias fi
stulas loquor: quid cũ ad balnea libertinorũ peruenero:
quãtũ statuarũ: quãtũ colunarũ: ẽ nihil sustinetiũ: sed
ĩ ornamẽtũ positarũ impense causa: quãtũ aquarũ per
gradus cum frigore labentiũ. Eo delitiarũ peruenimus:
ut nihil nisi gemmas calcare nolumus. Et alio loco Sene
ca nõ immerito dixit: contra naturã uiuere qui hieme
concupiscunt rosam fometoque aquarũ calentiũ et calorũ
aperta mutatione brumalium: florem uernũ exprimũt.
et pariter cont[ra] naturã agere: qui pomaria ĩ summis
turribus serunt: quorũ silue in tectis. Subinde diuitis
uiri ineptias stomachatus seneca eũ nõie pedonem
albinouanum fabulatorẽ elegantissimũ sic deridet. Que
ro circa octauã noctis quid sit ille rotharum: uelle
gestari dicit[ur]. circa lucẽ discurrit[ur]: pueri ĩuocant[ur]: ce
lerarij coquique tumultuant[ur]: quero quid: quid: dicitur
mulsum et alica poposcisse: a balneo exisse: nihil con
sumebat nisi noctem. Sed effrenem M. antonij libidi
nẽ a plutarcho eximus uita audiamus. Peragrabat in
quit italiã ĩ lectica delatus: aureas pateras uelut
ĩ pompa circũferens: ducebant[ur] et leones ad rhedam
ligati: et quod maxime homines turbabat honestissi
me domus scortis et mimis prodiuersorijs dabant[ur]
per lucos atque amniũ ripas prandia sepissime pcura
bant[ur]. de qua etiã re sic h[abe]t plinius: leones iugatos p[ri]
mũ rome ad currũ iunxit M. antonius ciuili bello post
pugnã farsalicam Abilis uectus ẽ cũ mima citharede

quo autē tempe luxuria cepit ī urbe roma crescere: re
media etiā adhiberi ceptum ē. Anno enī urbis sexto
sexagesimo quingentesimo uicto anthioco asiaq; Licini⁹
crassus Julius lucius cesar censores edixerūt ne q̄s
uenderet unguēta exotica idest aliunde apportata Vn
de cū L plotius planci bis consulis censorisq; frater
proscriptus atriuiiri in saleriutana latebra ungue
ti odore prodigo fueret⁹. eo dedecore factū est: ut pri
us dampnata ī populo ea prescriptio: inde absoluere
tur Sed mirū publice futurū nisi excusu pṙuatim pro
baret⁹ scribit plinius: podagre usum cōsueuisse ra
riore ēē: nō modo patrū auorūq; suo₄ memoria: ue
rū etiā sua: quiquidem morbus uideret⁹ ēē pegrinū:
quia si ī italia fuisset: antiquitus latinū quo careat
haberet nomē: quamobrē facta morbi externi mē
tione plini⁹: medicine etiā ut uidet⁹ externe qua
externi primū ī uexerūt medici: sic facit mētionē
Nonnullas gentiū sine medicis uiuere: nec tamē sine
medicinis sicut pp̄lus romanus usq; ad sexcētesimū
annū Cassiusq; emina ex antiquis auctor ē. pmū
e medicis uenisse romam peloponesso archagatum
lysanie filiū emilio M. licinio consulib; anno qui
gentesimo quinquagesimo quīto eiq; ius quiritū datū
et tabernā ī compito atilio emptam: mox et ī tediū
artis: omnes medicos Vnde est illud catonis ad filiū
Dicam de his medicis suo loco M fili quid athenis ha
beam exquisitū ut quid bonū sit eorū habeas inspi
cere nō perdiscere Itē addit quandocunq; ista gens
suas l̄ras dabit omīa corrumpet tū etiā magis si
medicos suos hic mittet. Iurarunt inter se barbaros

necare omnes medicina: sed hoc ipsum mercede faciunt: ut
fides eis sit: et facile deperdant. Interdixit ibi medicinam
cato: atque id anno urbis quinto sexcentesimo: sue etatis:
quinto octuagesimo. Ideo templa esculapii etiam non reci
peret deos extra urbem et in insula fecerunt. Post tam mul
ta de luxu et perditorum civium romanorum moribus a
nobis dicta non sunt oculo transcunda convenire ali
qua existimus que flagitiosissimi ex principibus in usu
et consuetudine habuerunt. Cetera a nerone principum civis
minima flagitiorum particula afferemus: et illud in pri
mis quod vix referre audemus. Genitricis sue agrip
pine que eius concupierat quesieratque aliquando
concubitum necnon consensisse: et sporum puerum exsectis
testiculis etiam in muliebrem naturam transfigurare cona
tum: ut nimius malum fuerit. Cenationes eum laquea
tis habuisse tabulis eburneis versatilibus ac fistula
tis ut flores et unguenta desuper spargerent. et cena
tionum fuisse precipuam rotundam que perpetuo diebus ac
noctibus vice mundi circumageretur. Agrippine vero
genitricis id factum usque adeo damnamus: ut messaline
claudii item imperatoris: libidinem minus vituperandam
ducamus: que ancillam meretricem in pugna concubitus
superaverit xxv vicibus. Commodus vero antoninus
cum trecentis concubinis quas ex matronarum meretri
cumque delectu ad forme speciem constituerat: ac trecen
tis aliis puberibus exoletis quos eque ex plebe ac
nobilitate collegerat in palatio per convivia et balnea
bacchabatur. Heliogabalusque stravit triclinia de rosis
lectos et porticus: et si per ea deambulabat. Oppres
sitque aliquando in tricliniis versatilibus parasitos:

suos uolus et floribus sit ut etiam aliqui eflauerit.
tum emergere ad summum non posset. Qui non nisi unguen-
to nobili aut croco: pistrinis infectis natauit. Nec
cubuit in accubitis facile nisi in his qui pilum leporinum
habuerint: aut plumas perdicum subalares: sepe
culcitras mutans. Sed iam satis hec scribendo stoma-
chati sumus. Ad edificia tandem ueniamus. De qua re
dicturi ante uerborum de nostro more inchoabimus. Edi-
ficiorum appellatione Julianus iure consultus aut sup-
erficiem significari inquit aut solum quoque cui edifi-
cium est superimpositum. Itaque edificij appellatio est
uerborum latinorum a faciendo ede compositio. Floren-
tinus uero: fundi appellatione omne edificium et omnis
ager continetur. sed in usu urbana edificia edes ru-
stica uille dicuntur. locus uero sine edificio in urbe a-
rea rure autem ager appellatur. idemque ager cum edificio
fundus dicitur. Et paulus fundus omne est quicquid so-
lo tenetur. ager est species fundi ad usum hominis comparatus.
possessio ab agro iuris proprietate distat: possessio enim
usus. ager proprietas loci. Et uarro de lingua latina
domus inquit grecum: edes ab aditu quod plano pede
adibant. In hac uero edificiorum descriptione ratio tem-
poris et locorum habenda est. Aliter enim primis condite
urbis et nascentis rei publice temporibus: aliter na-
ta et aucta rerum opulentia edificatum est: aliter ru-
re et aliter domi edes fuisse extructas nullus ad-
dubitabit. Quantum autem ad temporis uarietatem atti-
net. Romuli casam: capitolij humillima tecta: eter-
nos ueste focos fictilibus contentos fuisse: multi scri-
psere: edesque pp quas ualerius a summa uelia in

finitum foru translatas publicole cognomine sit na
tus per modicas et tenuissime structure constat fuisse
Quin scribit suetonius octauium augustu sene et mor
ti appropinquantem solitu gloriari urbem qua i ue
nisset latericiam relicturu et marmorea De qua
insigni mutatione quo reperit perseuerauerit mo
do dicendu est presertim cum ea futura sit edificio
ru que describemus pro maiori parte materia L
crassu oratore scribit plinius primu romanoru colun
nas habuisse i atrio marmoreas hymetias pegrini
marmoris unde brutus i iurgio uenerem palati
nam eu appellauerit Sillamq ex iouis templo athe
nis colunas iuexisse edibus capitolinis primu etiam
rome crustauisse marmoribq totius domus parie
tes i celiomonte mamurram phormijs natu equite
romanu prefectu fabroru C cesaris in gallijs Con
traria uero sibipsi uidet scribere plinius qui eade pe
ne i operis parte dicit priscos limina et ualuas ex
ere factitasse: et camillu erata hostia habuisse i domo
A consulatuq octauij qui de perseo nauale duxit triu
phum facta ex porticu duplice ad circu flaminiu ex
ere que corinthia sit appellata a capitibus ereis co
lumnarum: deinde inferius scribit M lepidus catulli
i consulatu collega primus omniu limina ex numidico
marmore posuit magna reprensione anno urbis
quito sexagesimo sextetesimo qua em reprensione
meritus fuisse dicet lepidus si limina ex numidico
marmore posuit quado camillu prioris castioris q
seculi ciuem uideret erata ostia et alios limina
et ualuas ex ere habuisse qui nomine lucullea mar

mori dederit: quod viride et luxuriati per maium
mensem prato simillimu ē: uiriq; plurimis ī locis
rome conspicit᷒. fuit aūt post augustu tiberiacum
marmor ex augusto egipti et tiberij diligētia aue-
ctum nūc ignotū. Exophite dicit plinius columnas ex
parvas quod marmor sit nigricam variu dicatq;
capitis dolores sedare alligatum. et serpentū ictus
et quosdam freneticis letargicis alligari iussisse
S ut uō nūc eiusmodi colūne q̄ plures ad sancti pe
tri confessionē: ad sancti gregorij: ad sancte crucis
altaria: et lateranensiū ecclīa: ubi vetus ē orna
tissimumq; balneū. Rubere ūtē dicit plinius porphiri
tēn ex egipto intuementibus candidis punctis inu
ubiq; notissimu et priscū retinens nomē Vnde sene
ca ēpla CXVI Delectant nos ingentiū maculæ colu
narum: sive ex africe solitudinibus advecte porticū
aliqua ut capacem populi cenatione ferunt: mi
ramur parietes tenero marmore indutos. Egiptu
quoq; misisse ferrei coloris atq; duritiei marmor
qd̄ etiā ē notissimū Subinfert plinius Onices ī ara
bie motibus et in germania: ex quo potoria vasa
primū facta: post pedes lectorū sellarumq;: columnas q̄
tuor in theatro suo cornelius balbus posuit Hos
ampliora vidimus in cenatione calisti liberti clau
dij neronis Et alio ī loco plinius marci stauri edili
tate CCCLX colūne fuerūt ī temporario theatro
vix mēse mansuro Vnde et hieronimus ad deme
triadem Alij edificent ecclīas vestiant parietes mar
morū crustis: colūnarum moles advehat: earumq;
deaurent capita p̄tioso ornatu contemnēti ebore

argentoque ualuas et gemmis aurata distinguat altaria
preter rotundas uero alie fuerunt columne que dicte
sunt anthe: quod anthes quadraturam significare No
nius affirmat. fuerunt que pariter alia siue marmora
siue quid aliud appellanda sint ornamentis honorum
adhibita: Alebastrus quem seruandis unguentis max
ime idoneum nasci dicit plinius circa thebas egiptias
et damascum syrie: quo prisci romani sicut aliqui
magnates nunc rome prestando per fenestras lucem ute
bantur. Et cristallum egelu concreto cuius trullam u
nam CL milibus: matronam unam emisse plinius refert
Erat et sucinum folia: paleas et uestium fimbrias ra
piens Vnde uerticellos fere faciebant Sed ad edifici
a: memana inde uult nonius porrecta externis edi
ficia esse dicta quod primo a menio fuerint approbata Is
enim primus fuit qui ultra columnas extendit tigna quo
ampliarentur superiora Tignaque ulpianus attegendo di
cta scribit hoc amplius et calcem et harenam tigno
rum appellatione contineri: Sed et in iunceis uult idem
tigni appellatione omnia contineri in uineis necessaria
Martianusque esse que ad edificandum fulciendumque neces
saria est lignum uero quicquid comburendi causa pa
ratum est Insuper fabros tignarios dici non eos dumtaxat
qui tigna dolarent: sed omnes qui edificarent Edifi
ciorum partes iam agrediamur Atrium ab atriatibus
etruscis dictum uult uarro: illic enim primum exemplum
fuisse sumptum dicit Atriumque uideri posse dictum quod
sit anterius: ideoque et uestibulum: de quo aulus gelius
Qui domos amplas faciebant locum ante ianuam relin
quebant: qui inter fores domus et uiam relictus

eet In eo loco qui dominu eius domus salutatu venerat
priusq admitterent consistebat et neq uia stabant
neq intra edes idq uestibulu Vnde uirgilius uesti
bulu ante ipm primisq in faucibus orchi De qua edm
parte plinius apud maiores in atrijs erat imagines
que spectant non signa externoru artificu nec era
aut marmora expressi cera uultus singulis dispo
nebant armarijs ut eent imagines que comitare
tur gentilia funera semperq defuncto aliquo tota ad
erat familia eius que unq fuerat pptus discurre
bat ad imagines codicibq inplebant et monumetis
reru in magistratu gestaru alie foris et circa limi
na gentiu imagines erat affixis hostium spolijs q
nec emptori refigere liceret Triumphabat i domibq
mutis exprobratibq tectis cotidie imbellem dominu
intrare i alienu triumphum Paumeta secudo uidet
loco ostendenda quoru aliquot noia ponit plinius
S calptarum post tertiu bellu punicu pmo e factum
uermiculatu Subdiualia agrestis pmo habita qbq
contegerent domus ex tunsa testa et pedali crassi
tudine fistucata Litostrata acceptauere ia sub silla
paruulis certe crustis Et pme quidem speciei tex
ellis minutis diversi coloribus i qrumq picturam
multa nunc rome et ubiq ubi romanorum extant edi
ficiorum ruine cernunt Secudeq pariter adeo ut
eius nunc quoq passim terracij appellatione sit usus ter
tie pauciora rome uidemus Laterculis enim sunt digiti
breuitate altitudine seius tenui calce compacti Ad atriu
post ostij eneu aut marmoreu limen habentis in
gressum unaquaq in domo bene disposita sequitur

porticus quadrata: columnatis marmoribus superiore
sustentantibus porticum munita: cuius quidē porti
cus infra supraque et ī circuitu magna et varia fue-
runt ornamēta. pauimentum namque ī erat unū ex
tribus supradictis: sed maiori ex parte sculptarum
tessellis ex marmore varij coloris aliquā ī pictura
variatū: quodquidē nunc dirrutarū rome et extra
edium ac villarū fundamēta per vineas et agros
abefodientibus reperta ostendunt parietesque varijs un-
dique marmorum crustamentis vestiti erant: et ipsas
inter columnas vela semper erant: vento: frigori: soli.
pulueribusque arcendis opposita que varij coloris
et pretij pro dierum et solemnitatum varietate haud secus
quam vestimēta a dominis mutabantur. fornices vero
porticibus superinducti: et ipsi rotundis marmoribus
ī specula leuigatis vestiebantur. ea specularia nunc
per ecclesias presentis temporis rome: aut ī pauimētis
aut ad umbones videmus adhibita In ipsa autem
que inter quadraturam porticus relinquebatur area
fuerunt varia pomeriorum diuersitate oblectamēta:
quosdam enim legimus prati viriditate consitis arbo
ribus plena fuisse contentos: quosdā enim fonte sali
entium ī sublime aquarū cumulis aliunde deducta
rū habuisse: cum et riuulos aquarū inde per pratum
defluentes si paulo murmuratiores essent euripos.
et alios maiusculos impropria nimis similitudine
nilos appellarent Unde cicero legum primo Magnifi
casque villas et pauimēta marmorea et pauimē
ta tecta contemno: ductus vero aquarū quos isti nilos
euriposque vocant: quis cum viderit non irriserit Superior

uo porticus ad quam oblongo molliq; ac diui sepulchri
gradibus ascensus erat eadem in pauimento parietibus
et columnate habuit ornamenta: sed laqueato desuper
ad tectum sepulchri qua camera tegebat. quequidem laque
aria auro argento et ebore distincta fuisse superius
uidimus: cum in aliquibus constet particulas fuisse ita
libratas suspensasq; ut serui impulsu in hospites decidere
deberet de quibus sic habet plinius. Laquearia que nunc etiam
in priuatis domibus auro teguntur. post cartaginem euer
sam primo inaurata sunt in capitolio censura L. mu
mmij inde transiere in cameras parietes quoq; iam et
ipsi tanquam uasa inaurantur. cum sua etas uarie de catu
lo existimauerit quod tegulas ereas capitolij inaurasset
set primus. Que autem partes alie et domus officine ad
inferiorem superiorem ue porticum esset non satis affir
mari potest. Sub ipsa namq; porticu prima fornices erant
amplissimi edium quas sustentabat magnitudini respon
dentes. in quibus partim mole tenebantur et asinarie
et manuales et ei pistrino seruis prefectus dedicati par
tim ipsi et alij comedebant et dormiebant serui: partim
diuersarum rerum apotece: et uinaria: olearia: et
rerum aliarum celle erant. Quin etiam ipsorum fornicum sub
terraneorum pars una cetis in seruiebat parti edium
nunc ignote: et cuius apud priscos mentio sepe habetur.
oblongus enim is fornix aqua feruente a seruis in id
opus additas implebatur. nullumq; aque uaporarium ali
ud erat quam quod in id edificates de industria et accu
ratissime in hanc maxime formam reliquisset: tri
ginta ut apparet pluribusue in circuitu locis fistule
camerales qua fornix parieti hereret linquebantur:

243

triplices quadruplices ne simul iuncte: quarum ex lateritio unaqueque summissi pugni longitudine et duorum digitorum crassitudinis latitudinis ne erat: que forma efficit ut terne quaterne aut plures simul parum occuparent loci: perducebantque in primam secundam et tertiam si domui aderat contignationem et in quacumque aula: cubiculo: porticu et alia domus particula binae exceptis quaterne aut plures amoto quod proprium semper adhibebatur obturaculo vapore exalantes ab imis ferventibus aquis prevemente dabant calore: pulchrumque est muris in gremio proditis videre: multis in rome ruinis fornicum murorumque moles crassissimas eas habere cuniculares tegulas canales in transversum deductas: nulla enim erat pars edium a primis in sublime perductis cardinibus tam remota: quin edificantes per ingentes murorum crassitudines earum aliqua perduxissent Cernereque hoc est nunc in primis in edibus quas philippus marcellus apud sanctum stephanum pincte sive ut aiunt chachi ad meridionalem partem ecclesie atrium possidet: que ad locum subterraneum ascenso per diem mediam sive parva scala descenditur Ecclesia vero sancte crucis nunc in singulis doctos qui hec legerint circumspicientes quid hi fuerint ex lateritio cuniculi facile edocebit Cum enim in palatio sosory cuius amplissimi ea fuerit ecclesie edificatio habuit ad calefactionem partium edis singularum id palatium hoc de quo diximus adiunctum usque ad primam contignationem a tribus ecclesie lateribus extans Scribitque placidus gramaticus in sexte verbi expositione aquam frigidam per estate ex formis in eum dimissam subterraneum sive fundamentalem fornicem: omnes edium

aulas
partibus per emissam lenius spiritus uaporatione pari for
ma et ratione refrigerasse Supra ipsos itaque primos funda
mentales ut ita appellem fornices erant partes domus
ad proxima porticuum soli paritate respondentes Sed pro domi
norum ingenii uarietate singulis in edibus diuise et preter
ad superiorem porticuum erat: cubicula enim utrobique aulas
cenationes et alia loco prout libuerat singuli edifica
bant Videmusque nos quibusdam in urbe summorum uirorum edibus
et plurimis in mediocrium etiam libertini generis homi
num uillis porticus superioris forme inferiores binas ternas
que fuisse ad quas superiores alie totidem porticus responde
rent quodquidem minori nobis est miraculo: qui bernabo
nis uicecomitis edem trinam habentem quadratam in feri
ore porticum columnis marmoreis et quidem sublimibus
superiorem sustentantibus porticum munitam mediolani ui
dimus: in qua et si pauimenta crustamentaque marmo
rea et laquearia deerant aurea: argentea et eburnea
elegans sumptuosique operis pictura neque in aurationibus
carens et parietes et laquearia exornabat parisque
pene operis et dignitatis edes aliquando fuere: quas
magna ex parte extantes Scaligeri uerone: Charra
rienses padue edificarunt: et sancti benedicti ordinis
monasteria presertim uetustiora quorum parte principio in
romanorum prisci temporis ciuium edibus edificata fuisse
sentimus: ea de qua diximus forma retinent: Sed alias quo
que partes antedictis maiores nonnulle urbis edes et pene
omnes uille habent: dedicatas scilicet singulis diis par
tes in quibus et si res diuina debito tempore: cenationes tamen
aliquando etiam fiebant Unde est illud pompei quem cum M.
crassus: lucullus et cicero in improuisum ad cenam adoriri cu

perent constituto illem pridem cu dispensatore remedio
obuiauit in appoline em cenandu ee admonens ab un
de significauit: paranda ee cena que tribus sūmis ho
spitibus satisfaceret: similes em q̄plures habuit i ede
cenationes que plurium pauciorumq; conuiuar dign
tati accomodu habiture erant q̄ totus apparatu Et
pter hec cu urbanis edibus conuiuia uille alia habent
magnitudinis eximie loca idq; facile intelliget qui binas
plinij oratoris eplas leget in quibq laurētinam et tu
sanq; uillas suas accuratissime describit et quide in lau
retina has describit partes anob' supius dictas In pma
pte atriu frugi nec tamē sordidu: deinde porticq i o
tre silitudine quibq paruula sed festina harena cōclu
dit.a postea ipodromos ponit parte adequorū cursus a
gitationeq; factam: que breuior stadio uno ee no po
tuit: parisq; longitudinis fuisse oportuit gestationes.
In quibq de ambulando defatigati: aut churru uecti ad
sanitate exercerent.o et orti i erat uineeq ingetes pra
ta quoq; sive ut appellat uirida buxo lauroq; plurimo
frequētata: quor pserti buxi ad omem forma ducti
lis leonu ursoru et aliorū aialium forme: ac lre
dm et artificis nomē expimētes i erat Et Zetas i ultra
q; uilla binas ternasue fuisse uidemq edificio in id se
perato: quod cubicula: cenationes et aulas habuerit
hiemales xisti etia inerat in emicicliu curui: et alie
diusor uocabulor ptes: grece ut credimq appellatois
quas tam huiq temporis greci ignorat Sed et nos p
uia appiam uillar uidimq ruinas: i quis theatra ex
tant tres uille hoies i spectaculu admissura extant
ferar septa: et piscinar muri In baianoq; parit' et

luerino preter eadem adhuc apparētia extant celsi super
biq; opis: quaru partē balnea: partē sacella: ptem cubicu
la et villar aulas cenationesq; fuisse nō dubito: ī quar
aliquib; ferramēta semi corrosa superne adhuc pendent:
specularib; que sustētabant spoliata. hic mihi ad tantas
ediū villarūq; magnificētias nōnulli priscorū in eptias fal
so arguētes ī sultant: nec singulis ut nūc cubiculis ca
minos nec latrinas fuisse: sed de caminis et necessario
p hiemem calore satis supraq; in Zetis factū existimo. Si
erunt q; qui cōtendat nō potuisse temioris census hoīes
eas hr̄e Zetas: for cum respondebo eos media habuisse
aula adquē tota familia cōsideret: sicut plurimis nunc
circa urbē et ptem italie regnū appellatā ī urbib; et op
pidis seruari videmq;. q̄q̄ cicero ad quintum frēm asie
tuē propterea de villa quā sibi ī arcano edificabat: sic
ht vaporariū ex quo ignis erumpit: Et trebatio idem
cicero valde timeo ne frigeas ī hibernis quā obrē cami
no luculento utendū censeo: latrinar uō ī ustiore q̄
caminor calumniā fuisse ostendā. Multis īnāq; quāq;
etiā mediocris census civiū edem et villā servis liber
tis ancillisq; abundasse constat: qui excepta in vasis
dnorū ventris pondera deportantes in aquarū de cur
sibus abicientes vasculū illico emundabant. nō solum
eni in edibus sed ucis viis viculisq; et andronis ferme
in singulis aque publico īstituto in id ad salubitatē civi
tatis adiumēti decurrebāt: liberq; magnā in pudenda
re priscor prudentiā liberius calamo q̄ verbo et fa
mine fortassis ausuri fuimq; exprimere. Ne tāta seruor
puerorūq; urbē incolentiū turba quā tam fuisse creden
dū est: ne peregrina multitudo quā referēt hospitio ca

retem per uias quandoque noctes exisse: cum quod necessari
um fuisset sordibus et fetore compleret. latrine primum
in ipsis urbis membris aliquot milia. et alie pariter certis
in locis publice institute sunt quodquidem sexti rufi uiri con
sularis breue compendium ostendit et cum id parum prodesse
sit uisum aquarum decursus tota urbe quod frontinus
indicat: post angulos ita deriuati sunt: ut etiam mendicu sine
pudore exonerandi in ipsis uentrem prebita sit facultas. qui
bus in locis publica impensa spongie fusticulis ibi cathe
na firmatis alligate erant. quibus obscena non solum ab
stergere sed sumptabis cerue aqua lauare liceret. te
stis ad id mihi mir unus sed locupletissimus sit amicus
seneca: qui ductum ut feris in amphiteatro pugnaturus
obiiceretur captiue sortis hominem simulata exonerandi ue
tris necessitate cum a perducente littore permissum esset pau
lisper recedere ligno cui erat in id alligata spongia in os
suffarcinato euectus ferarum seuitie se subtraxit. fe
nestras uero quas trasennas uult festus appellatas
fuisse prisci amplissimas etiam ut uidetur extra propor
tionem fecerunt: ut ea mult plurimus ratione quod agitatum
uento aut tenui aura aerem seruari in edibus salubri
orem existiment fuit etiam unaquaque in ede aut uilla in
pluuium: quem asconius secunda actione in uerrem locum fu
isse dicit sine tecto qua impluere imber in domum posset
V nde cicero tertia in uerrem Ostendam in edibus priuatis lo
ga difficilibusque uectura columnas singulas ad impluuium
sextertiis quadraginta milibus Et textrinum unaqueque
etiam splendidi uiri domus in atrio habuit locatum Asco
nius in miloniana ciceronis oratione Clodianus ad mi
lonis domum delati: telas que exueteri more in atrio

texebant diruerunt Et cicero ipse tertia in uerrem: nulla
domus in sicilia locuplex fuit ubi iste non textrinum insti
tuerit Possemus ex his que supra collegimus: lecticas in
cubiculis aureas argenteas et eburneas. lectorum ful
cra ex bisso purpura lineisque auro intertextis: strata in
cubiculis tapetia et uestitos auleis muros: possemus
abacos cum suppositis ad aquas excipiendas in mundas con
chis aureis et argenteis: cum uasis uinariis aquariisque
ite aureis et argenteis cum mirrinis: trullis: et catinis.
possemus bibliothecas in uillis singulis integras repete
re: possemus pauonum turdorumque auiaria gallinarum co
lumbarumque nullia: Ostrearia piscinas dicere Sed cum ea
unusquisque ex superioribus sumpta facile possit eduum et uil
larum partibus applicare desinemus: propositoque nihilo
minus uillarum magnificentie: et priscorum magnitudinis o
pum intendentes mirum dicimus omnium fuisse in ea re maxim
ciues romanos etiam mediocris census non ternas modo
aut quaternas huiusmodi uillas sed multo plures habuisse.
Verre enim satis innuit cicero triginta habuisse uillas: in quas
lectos fulchra suppellectilem et ornamenta sicilie fur
tis et rapinis aduecta perduxerit Nec uero emisse eas
post contractas tanta rapina diuitias uerrem satis con
stare credimus: quando earum receptione uillarum a cicero
ne obici non uidemus M. celium cuius causam M. cicero per
orauit paucarum diuitiarum fuisse qui eam perleget ora
tionem intelliget: et tamen cicero in confutatione sic habet
Sumptus unius generis obiectus est habitationibus triginta
millium dixistis habitare Et ipsum ciceronem qui numquam diues
inter romanos ciues sit habitus licet per coliema sa
lustius id obyciat duodeuiginti habuisse uillas nos cu

ris aliquādo liberiores ī epistulis ad athicū collegis-
se meminimus: sed ea que nūc memorie occurrerit
referemus Tusculanam: in qua nūc decimo ab urbe mil
liario cripte ferrate grecū extat monasteriū Lam
minam cui9 oppidi nūc situm uiri prosperi cardinal
colūne et si publicū erat romani populi municipium
agros murenarꝫ familia inde oriunda maiori ex parte
possidebat habuit ad asturam nūc Antonij columne ur-
bis prefecti arcem uillam asturiensem: habuit adūc
inferi maris littus phormiana cuius uestigia apud mo
las amenissimum caiete uicum inspexisse letamur: ha
buit puteolanam in qua adrianus imperator obiit: habuit
alsiensem nobis incognitam fuitqꝫ illi omniū gratissima
arpinas paterna cuius in legum dialogo meminit fuit
et arcanum nunc arce oppidum casinati propinquum: in
quo quīto fratri cōmune uiridia idest colles arduos om
no steriles et sola gratos uiriditate fratri emisse alicubi
in epistulis scribit fuit et pompeianum: ubi nūc paulo
plus minus duodecimo a neapoli miliario sancte marie
annuntiate uico est appellatio Ad ipasqꝫ uillas cū sepe nu
mero ciceronē iuisse legamus: nūquā aliquid detulit sup
pellectilis: aut librorū: ut quod supra iure consulti indi
cant omēs pariter bene instructas tenuisse uideatur: et
nūquā pauciores triginta libertos seruosqꝫ cicero iter
faciens duxit: cū aliquando uxorem et liberos trahens
plurimos ipse et leuis superbaqꝫ uxor terentia ancil
larum cohortem habuerit: que illi in patriam reuocato
cū curribus sexdecim brundusium usqꝫ obuia fuit In
oratione etiā milomana cicero quem mediocris census
ciues comitatum in uillam ituri duceret satis sic ondit

Murenarꝫ gens
Asturacensem
phormianam
Putheolana
Alsiensis
Arpinas
Arcanum
Pompeiana
xxx serui cū eo
Terentia uxor ciceronis
cū curribꝫ xvj
Comitatus ciuis

Milo qui nunq̃ tum casu pueros simphoniacos uxoris dux
erat : et ancillarum greges. Ille qui semp secum scorta :
semp exoletos semper lupas duceret : tum nemine. Asco
nius nõ pedianus in eandẽ oratione : comitũ quos ciues
romani in uillas ducerent numerũ sic indicat. Milo
rheda uehebatur cũ uxore fausta L Sylle dictatoris fili
a . et M fusio familiare suo : sequebat eos magnũ ser
uorũ agmen : int quos gladiatores quoq erat . ex quib
duo noti. Vnde cicero ipe eadem loco : Cum hic milo cum
uxore ueheret in rheda penulatus magno cũ impedime
to ac muliebri et delicato ancillarũ puerorũq comi
tatu. Et quītus cicero frater Marco fratre opibus tenuior
qualem uillam sibi parari fecerit in arcano nũc arce
oppidulo cassinati propinquo : ostendit ipius M cicero
nis epla : cuius particulas hic excerpam. In arcano ad
quīt idus septembris aquã quã ibi ducebant nõ longe
a uilla belle sane fluentem uidi : nihil ei restabat pter
balnearia : et ambulationẽ et auiariũ. Summam di
gnitatem pauimenta porticus habent quod mihi dem
q; apparuit postq̃ et ipa tota patent et colũne polite
sunt. Cameras quasdam nõ probaui : mutariq iussi q
loco te in porticu scribere aiunt ut atriolum fiat. E
quidem hoc quod melius intelligo affirmo. Mirifica sua
uitate te uillam habiturũ : piscina et salientib additis
palestra et silua uiridicata. Quanq̃ ea uilla que nunc
est tanq̃ philosophia uidetur ẽe : que obiurget cetera
rũ uillarũ insaniam. habes de rebus rusticis urbanã
expolitionem. Expolitiones utriusq urium sunt ĩ ma
ribus : sed tua ad perfectum. plinius aũtẽ orator homo
ex como uir rome alienigena. quid uillarũ habuerit

abipso audiamus: cum enim uillam que sibi erat in tuscis descripsisset Appollinari suo sic ad finem epistule habet habes causas cur ego tuscos meos tusculanis prenestinis tiburtinis meis preponam Et in alia epistola romano ego ad larium lacum huius in littore plures uille mee: sed due ut maxime delectant ita exercent: altera imposita saxis more baiano lacum prospicit: altera neque more baiano lacum tangit Sed cur qui milonem clodium ciceronem ac quintum fratrem plinium et uerrem inter opulentissimos: non inter mediocris census ciues romanos adnumerari uelint: ipsis respondemus M crassum dicere solitum fuisse: non esse diuitem qui exercitum ex proprio alere non posset sicut ipsum potuisse constabat: ut pariter diuites esse dicamus dolobellam in cuius epistola ad senatum populumque romanum scripta uidemus: cum dicere exercitum liberalitate sua sustentatum bene habere sicut et brutos et cassios aliquandiu sustentasse constat: diuites etiam illi erant per quorum agros anneus seneca: bina aut terna flumina a summo apennino in mare scribit discurrisse Diuites et illi erant: quos tiberius graccus in hispaniam iturus cum per italiam iter faceret uidisse deplorat: sena. septena. et plura seruorum milia in agris habere quamobrem sui exterminii legem agrariam ferre constituit Iam L lucullum et Gn pompeium ditissimos fuisse nullus addubitauerit: qui legerit lucullum a pompeio et cicerone xersem togatum fuisse appellatum: quin mi nima ob delectatiunculam montes in puteolano admi ne agnanum perfoderet: et demetrium pompei libertum in asiam ad uillas agros et ceteras diuitiarum suarum partes inspiciendas euntem tantum in comitatu habuisse

apparatu: ut regibus nri temporis equiparari possit
cu omnes asie populi potuissẽ tatom longo itinere ob
iuij procedebat . Jam tandem priscam edificiorũ urbis
rome magnificentia splendore ornatũ quoad in re
exinanita fieri potuit iam ciuiũ illa ĩ habitantium
diuitias lautitiam . ingetes exquisitissimo sꝫ appara-
tus nõ parua ex parte credimus ostendisse Velim ita
ꝗ nũc meũ sint qui fornices et cameras : qui antra
qui fundamẽta sub uineis subipis collys et ciuium
nri tpis domibus ac casis intra urbis menia et
ubiꝗ ĩ circuitu extantia inspiciant et contemplent̃ᵈ
Velim eẽ qui ad omes uias consulares Aureliam in
etrurie maritimis pisas uersus Cassiam ad sutriu
vetrallã viterbuiꝗ et uulsinenses flaminiam per
Narniam Meuaniam : fulgineum / Nuceriam : calliu :
fanũ fortune pisaurũ et Ariminũ per latina ad
lanuuinũ nũc ualmõtonũ et nũc campania usꝗ ad
casinate sancti germani saltum : per appiam ad al
be Aritieꝗ ruinas et muros pontine olim paludis po
tes a nimphis ad terracinam inde per fundos ceum
molas suessam et mediũ stellatem campũ usꝗ bru
dusium : inde transuerso itinere per atellam nũc ad
uersam puteolos et circũ baianũ olim sinũ nunc
tripergule balneas usꝗ cumas velim nũq eẽ qui edi
ficia alicubi ad ductos uicos semiintegra / aut quod cer
tius est ingentes stupendasꝗ eorũ ruinas mecũ in
uisat pauimẽta inspiciat litostrata vermiculata et
scarptata : piscinas alicubi : ostrearia ferarũ auiuꝗ
aut leporaria aut claustra ita inter rubos uepres
et spinas apparẽtia vt facile sit futurũ ea paruo ne

gotio paruaq impensa usui prisco reddi. Isq diligens me
huiusmodi indagationis sotius: tum nra etia liber que-
bor collegim9 libro legerit negare audeat: illiq ea ppti
fuisse romani inquo omes auro et argento ac totius
orbis preda quesitis opibus abundauerit adeo ut no
solu patricij et equestris ordinu uiri: no solu plebei i
tribubus centurijs censuq astripti domu in urbe et
uillas denas pluresue habuerint ornatissimas ac su
ptuosissime paratas: sed liberti et libertim generis infi-
niti similibus in urbe: in suburbanisq et p italia omes
extraq ea edibus ornati fuerint Scribit Suetoni9
tranquillus G cesarem perpetuum dictatore ut gratia
multis alijs largitionibq lenocinijsq quesita nouo ite
modo aucuparet viginti millibus romanis ciuibus
quibus terni aut plures essent nati campum stellate
campani agri maxima melioreq parte equis porti
onibus diuisisse domu certe eximium inquo plurima
et opulentissima sunt etia nuc castella teanu calenu
et alia prout i italia ostendim9 illustrata fecerutq
tanti id munus qui acceperat romani ciues ut tanq
una sodalitas inde effecti pro comuni omibus elogio
ac titulo i monumetis se singuli stellates i scripserint
Vidimusq nro indicante Octauiano ubaldino no min9
optimo q nobilitate in sigm que preclarus princeps fe-
dericus feretrensis unicu habet germanu fratrem
ad qtuor piramides sepulchroru urbini ee marmoreas
in quibus singulis diuersi ciues romam sius functorum
militie munera titulis stellate litis maiusculis elega-
tibus quisq addiderat Ex eo itaq ingenti ciuiu nume
ro unde millia uiginti stellates ternis aut pluribus

auctis filiis seligi potuerint totidem aut plura milia tribus
pauciores aut nullos habentium natos sumi potuissent
et hec uiginti milia ciuium corpore urbi inclusa su-
perfuisse non dubitamus. Satisque superius in rei publice
administrationis partibus ostendisse meminimus: plu-
res italie: plurimos ceteras imperii prouintias ipsa
urbe ciues romanos et milites habuisse. Digressi
nuper fuimus a proposito ut quod libri huius initio
proposuimus: et Francisco nostro Barbaro ostendendum
nos diximus fuisse pollicitos cum fenore exsoluamus. Non so-
lum uiginti sed multo plura ciuium milia fuisse priscis
temporibus rome qui edium suppellectilis: familie et ap-
paratus omnis splendore lautitia atque luxuria nostros
omnes huius temporis urbium et oppidorum ciues longe su-
perauerint. Sed iam unde ab instituto abiuimus reuer-
tamur. Multa superius uirorum ciuium liber etatis consue-
tudines moresque multa edium et uillarum oppulentiam:
magnificentiam et splendorem ostendentia diximus: que
mulieribus quoque potuerint esse communia. Nunc aliqua
eis accomodata solis cum attigerimus alia etiam per ea-
occasionem scribemus: que uiris quoque fuere communia:
Nihil uero magis proprium nihil mulieri maius aut
decentius quam pudicitia de qua quid senserint cura-
uerintque prisci primum a liuio audiuimus. Is libro deci-
mo sic habet. Certamen in sacello pudicitie patritie que in
foro boario est inter matronas ortum. Virginiam auli
filiam patre plebeio nuptam L. uolumnio consuli ma-
trone quod e patribus enupsisset sacris arcuerant: ea
in uico longo ubi habitabat ex parte edium quod sa-
tis esset loci modico sacello extruxit. aramque ibi po

sint pudicitie plebeie Et plini⁹ pudicissima femina: matro
narū sententia sulpicia paterculi filia: uxor fulvij flacci:
electa Senatus consulto que sacrū ueneris ex sibillinis
libris dedicaret Et ad pudicitiā per moderationē uite cō
seruandam: Scribit plutarchus in problematibus quod
supra sumptū a M catone recitauimus Mulieres cognatos
ore obsculatas fuisse: cum hijs uini usus eēt interdictus
id circo ne bibentes laterent: sed domesticorū congressu
redarguerent? Et aulus gelius Mulieres rome et in la
tio abstemie uixerunt: Institutūq; ut cognati osculum
ferrent reprendendi causa: ut odor inditium faceret si
bibissent honorq; semper mulieribꝫ pro uirtute ē habitꝫ
qui tamē maximus incohauit in ueturia matre et uo
lumia uxore coriolani: a quo cum impetrassent ut redi
ret in uolscos Senatus consulto honores decreta mulieri
bus ut cederent eis sancita uiri: auroq; ille uterentur
et purpura nec paruus est honor quē mulieribus tribu
tum tradit ulpianus de senatoribus Clarissimarū enī
inquit personarū appellatione continentur femine nupte cla
rissimis personis clarissimarū quoq; feminarū nōīe sena
torū filie nisi que uiros clarissimos sortite sunt nō ha
bent? feminis enī dignitatē clarissimā mariti tribuunt
tandiu ynt? clarissima femina erit q̄ diu senatori nu
pta est ut clarissimo uel separata ab eo alij inferioris
dignitatis nō nupsit Sed nupte prius consulari uiro i
petrare solent a principe quamuis per raro ut nupte mino
ris dignitatis uiro nihilominus in consulari maneant
dignitate: ut scio Antoninū magnū augusti Julie ma
gne consobrine sue indulsisse possem hoc loco et multi
fortasse faciendū mihi fuisse existimabunt: multarum

mulierum laudes attingere sed paucis breuitati consultu
rus ero contentus Portia bruti uxor catonis filia
cultro coxam vulnerauit: ut constantia fortitudine
q3 experiretur Zenobiam scribit trebellius pollio ode
nati palmirenorum principis uxore multorum sententiis
forti marito fortiore fuisse: mulierum omnium nobi
lissima: et ut cornelius tacitus asserit speciosissima
V ictoriamque dicta castrorum matre: ubi filium et nepote
uidit occisos postumium lollianum et maritum hortatam
fuisse et iunisse adimpium quod et ipa in germanis ges
sit: Nec fuit minor aliquando priscis mulierum uesa
nie atque inpudicitie punitionis quam honoris uirtuti
bus habendi diligentia. fabium gurgitem scribit in
decimo liuius: aliquot matronas apopulo stupro
damnatas pecunia multasse: ex quo multaticio ere
ueneris edem que prope circum est faciendam curauit
Claudia cum eius carpentum frequenti populo uia progre
di nequiret: ut frater reuiuisceret optauit et uerbo
postulauit: qui classe apud siciliam perdita populu
rare fecit: damnataque graui multa est Tiberius prin
ceps Matronas prostrate pudicitie quibus accusator pu
blicus. deesset ut propinqui maiorum more de comuni
sententia coherceret auctor fuit Et domitianus impe
rator probrosis feminis lectice usum ademit Iusque ca
piendi legata hereditatesque Et allexander seuerus impe
rator Mulieres infames quarum numerum magnum rep
perit puniri iussit Alia nunc in moribus et consuetudini
bus reliqua est pars uestium cuius uerbi multiplex signi
ficatum esse uidemus festus enim sic habet Vestis gene
raliter dicitur stragula: forensis: muliebris: uestimentum

pars aliqua ut palliū: tunica: penula Sed ulpianꝰ de legatis tractans: latius exponit Vestimētorū sūt omnia lanea lineaq; ut sirica ut bombicina: que induendi: precingendi: amiciendi: insternendi: accubandiq; causa. parata sunt: et que his accessionis iure cedunt: que st insitie: picture: clauiq; qui uestibus insuunt. Vestimēta omnia aut uirilia sunt aut puerilia: aut muliebria: aut communia: aut familiaria Virilia sūt que ipsius patris familias causa parata sūt: ueluti toge et tunice. de quibus sic habet Asconius in oratione pro marco scauro Cato p̄tor iudicium quia etate grauabat sine tunica exercuit campestre sub toga cinctus in foro quoq; descenderat Iusq; dicebat. Idq; repererat uetere consuetudine qa statue romuli in foro et in rostris camilli fuerunt togate sine tunicis. palliola: uestimēta: stragula: amphitape et saga et reliqua similia Puerilia sūt que ad nullū alium usū p̄tinent nisi puerilem ueluti toge p̄texte aliule clamides: palia que filiis nris comparamꝰ Muliebria sūt que matris familias causa comparata st quibꝰ vir nō facile uti potest: sine uituperatiōe: ueluti stole: palia: capitia: zone: mitra: que magis tegendi capitis q̄ ornandi causa sunt compata: plagule pennule: pallium: uestes et reliqua huiusmodi: quibꝰ sine reprensione uel uir ut uxor utat. Et de toga ac stola sic habet in philippicorū secundo cicero in Antonium dicens Sumpsisti uirilem togam: quā statim muliebrē stolam reddidisti. familiaria sunt: sicut saga: tunice: penule: linthea: uestimēta stragula et cetera similia Vestes eciā ex pellibus constabit: ute pelles caprine: et agnine: uestis enim cum et tunicas et stragulas pel

liceas nonnulli habeant Argumento sunt etiam nationes
quedam: ueluti sarmatarum que pellibus teguntur
Aristo etiam coactilia: uesti cedere ait et tegumenta sub
selliorum uice margaritarum Tapeta uesti cedunt que
aut sterni aut iniici solent Sed stragulas et basiom
ta que equis insterni solent non puto uestis esse. Fasce.
tinsiles pedulesque et impilea uestis loco sunt: quia p
tem corporis uestiunt Alia causa odorum quia usum
calciamentorum prestant Ceruicalia quoque uestis nomine
continentur: et culcitre etiam uestis erunt Et calistus scri
bit uestis appellatione tam uirilis quam muliebris et sce
nica. etiam si tragica uestis aut citaredica sit continet
Vestium non uocabula particulariter exponi ideo superflu
um et simul impossibile ducimus: quia eorum quibus
nostra etate unaqueque utitur ciuitas uocabula satis
scri nequeunt Nam singulo ferme decennio singulis
in ciuitatibus mutatas fuisse cum nominibus formas ui
dimus Tamen ut priscorum induendi morem qui apud
scriptores inueniuntur nostri intelligant: aliqua afferemus
M uarro tunica ab ~~tege~~ tuendo corpora: toga a tegendo
Cinctus uirorum: cingulum mulierum Asconius pedianus
secunda actione inuerre Toga communis habitus fuit et
marium et feminarum sed pretexta honestorum: toga uiliorum
quod etiam in mulieribus seruatur Nonius tunica ue
stimentum: sine manicis. ideo uirgilius exprobans Et
tunice manicas Et infra toga non solum uiri sed et mu
lieres utebantur: quamquam uirorum etiam publice necessitatis
indumentum fuit Suetonius de augusto: habitum uestitu
que pristinum reducere studuit Ac uisa quondam pro con
tione bullatorum turba indignabundus et clamitans

En ait romanos rerũ dominos gentemq; togatam Hec
gotiũ edilibus dedit: ne quem post hac paterentur
in foro circoq; nec nisi positis lacinijs togatũ cõsiste
re Et adrianus Senatores et equites romanos semp
in publico togatos esse iussit: nisi a cena reuerterent^{ur}
Ipe cũ in italia esset semper togatus incessit Mq; An
toninus philosophus Ingressus per brundusiũ italiã
togam sumpsit et milites sumere iussit Nec unquã
sub eo milites in italia nõ togati fuere Seuerũ afrũ
refert capitolinus Cum rogatus ad cenã impatoriã
palliatus uenisset qui togatus uenire debuisset Togã
presidiariam ipius impatoris accepisse Apud eundem
Capitolinũ ẽ epla Impator comodus clodio albino sa
lutem &c Vt tibi insigne aliquod impatorie maiesta
tis accedat habebis utendi coccinei pallij facultatẽ
sed purpura sine auro Et plinius orator presenti.
Quousq; calcei: nusq̃ toga feriata Calceiq; uerbi ex
positione alio tactam tangendaq; loco libet repetere:
quia hic a plinio melius a suo contrario apparet Sic
enĩ toga omnium fuit uestiũ longissima ita calceus erat
breuissimus: unde milites in pliũ ituri cũ saga et
breuia suspserant indumẽta calceati dicebant Penu
la uestis quã sup tunicam accipimq Stola que omne
corpq tegeret. palla honeste mulieris uestimentum
hoc est tunice palliũ Paludamentũ uestis qui postea
dictus est clamis Pretexta insigne romanũ quod
supra tunicas honorati quiq; sumunt Galanticę te
gmen muliebre Aulea genus uestis peregrinũ plage
grande linteum: tegmen quod postea dictũ ẽ torale
Strophium ẽ fascia breuis uirginalem horrore cohi .

bens papillarum Abola uestis militaris Sagum militare
uestimentum Regilla diminutiua uestis Ralla dicta a
uarietate Rica que et sudarium Cesitium lintheolum
purum et candidum Inclusum quod corpori magis he
ret uestimentum Patagium aureus ornatus uesti additus
Supparum lintheum femorale usque ad talos pendens Exoti
cum peregrinum Mollicia uestis a mollicie dicta Ansi
tape uestes uillos utrimque habentes Lena uestimentum mili
tare quod supra omnia uestimenta sumuntur Carbasus pal
lium quod amiciuntur aut sericium aut lino tenui Lem
bus muliebre uestimentum quod purpura in uno habet Fla
meus tegmen quo capita matrone tegunt Ricinium
quod mafortium palliolum femineum breue quo mulieres in ad
uersis ac luctibus utuntur Nam cum omnem uestitum delicatiorem
et luxuriosum ponunt ricinia sumunt Tapete et culci
tra sunt notissima Subucula uestis intermedia Capitia
capitis tegmen : Encombomata : et parmatides genera ue
stium puellarum Barnacide quas nunc guarnacias dicunt
Diuersitas uero colorum in uestibus fuit diuersis ratio
nibus et temporibus Cicero in uaticinium testem : togam
pullam fuisse atram et nigram et qua in funeribus esset
usus sit ostendit Atque etiam a te sciri cupio quo consilio aut
qua mente feceris : uti in epulo Q arrij familiaris mei
cum toga pulla accumberes : quem unquam uideris quem
audiueris : quo exemplo quo more feceris : Quis unquam
cenauit atratus Ita enim illud epulum esse funebre et
munus sit funeris Epule quidem ipse dignitas epulum p r
festum diem argento et ueste omni apparatu ornatuque uise
do Quis umquam in luctu domestico quis in funere familia
ri cenauit cum toga pulla · Cui de balneis exeunti preter

te toga pulla data est: cu tot hominu millia accuberet
cum ipse epuli dns Q. arrius albatus esset. Quales
uero alij fuerint uestiu colores dicere ex ipsis ueteri
bus possem Sed mei temporis uocabulis: singula eoru
reddere no confiderem Curnatilem eni Marinum ce
ruleum q dixere: quod nos uiride. Et placidus sic ha
bet: Glaucus color interdum prouiridi ponit est qui
admixtum habet uirorori alborem Virgilius glaucas
salices et oliuas dixit Item inhominibus et equis glau
ci oculi pro splendidi ponunt legimq no nuq et ma
ris colorem glaucum: sed tuc quando canescit fluctibq
Vnde glaucus deus maris senior fingit. Impluuiatus
color quasi fumato stillicidio Caltula crocotuli a cro
co: nuc giallo Cerinum acere colore ferrugineum
a ferri colore: Ostrineum subrubeum Murex fuit pur
pureus: rubeus scarlatum Croceata crocei coloris
uestis Violacia ut nuc Atratinus niger: a carbone gre
cum uarro de uita patrum propinque adulescentule
et iam atratinis proximo amiculo nigello: capillo di
misso: sequuntur Lactum Plinius colores in ueste tres a flo
ribus Achoceo qui rosis micat: nihil aspectu gratius
Ametiston ut uiola proper purpureu Tertius uiole se
rotine: honor i nuptialibus flammeo feminis con
cesso agreris italia illoru nomie usurpante Jam purpu
ram ptiosissimu fuisse eleganter rubente constat Cu
ius origine sic edocet placidus gramaticus Murex
coclea maris: exqua purpura magistratuum color: de
qua liuius li xxxiiii per M catonis uerba cont tribunum
plebis legem oppiam abrogare conatu purpura uiri
utemur pretextati i magistratibus: et sacerdotijs:

liberi nri pretextis purpura togis utent͛. magistratibꝫ in
coloniis ī municipiisq; toge ptexte habende ius est. nec id
ut uiui solū habeant tantū insigne: sed etiā ut cū eis
cremenṫ mortui. Et cum tibi uiro liceat purpura ī ueste
stragula uti matrem familias tuā purpureū amictum
hrē nō sines: et equs tuus spetiosius instratus erit q̄
uxor uestra. Sed ulpianus de legatis purpure appellatio
ne omnis generis purpura cōtineri puto: sed coccum
nō cōtinebit͛. succinum et accinum cōtinebunt͛ pur
pure etiā appellatione subtegmen factū cōtineri nemo
dubitat. De ueste autē stragula quod habet sup̄ liuius
aliunde etiā petendū ē: q͛ id uerbū male cuiis nunc
intelligi uidemꝰ. De tuberonis enī facto: qui in funeralibꝫ
scipionis strauerit edinis sepe alibi legimꝰ: et seneca
epla q̄rta de centesima sic habet. Tuberonis edinos lectos
cū in publicū sternerent͛. edinisq; pro stragulis pelles:
et licet aliqua superius ad id facientia dicta sint. Vnico
ī loco abunde facit in eius uerbi significatōe ulpianꝰ. Hc
q̄z enī dubiū est: qui stragula uestis sit omne pellium,
peristerma: in uictum ergo uestem accipimus non stra
gulam instratū: omnem stragulam uestem. At redeundū
est ad mulieres: a quibus de ueste tractaturi īcepimus
Liuius in superiori oratione catonis pro lege oppia cō
seruanda. Mundicie ornatus et cultus hec feminarū
insignia sūt his gaudent et gloriant͛. Hunc mundū
muliebrē appellarūt maiores nri. Et uarro mundus
muliebris dictus a mūditia. Vlpianus de auro et argē
to. Mundus muliebris est quo mulier mūdior sit: con
tinent͛ eo speculum. Matule. Vnguenta. uasa unguēta
ria. paulus uult etiā argentū balneare mūdo cōtineri

Et pomponius Ornamenta muliebria sunt quibus muli
er ornatur. Veluti inaures Armille: et virtole anuli
preter signatorios: aurum: gemme: lapilli: uitte: mitre:
semimitre: clamitire: acus cum margarita: retiacula
cbrocchitumtia Multa et admiranda plinius de mulie
rum et simul uirorum ornamentis ponit: quorum pre
dicemus Uniones diligitis digitis suspendere et binos
ac ternos auribus feminarum gloria est Crotalia ap
pellant ceu sono quoque gaudeant et collisione ipsa
margaritarum et unione in publico esse dicitantes: pe
dibus quoque nec crepidarum tantum obstragulis: sed to
tis socculis addunt: neque enim gestare iam margaritas
nisi calcent ac per uniones ambulent satis est Et lon
ge infra Brutus in philippis conquestus est fibulas tri
bunis fuisse aureas et tamen eodem tempore mulieres au
rum pedibus deferebant: et uiri brachiis quod ab
usu troianorum est dictum dardanium habeant femi
ne in armillis digitisque totis: collo: auribus: per has
discurrat cathene circum latera: et in secreto marga
ritarum pondera collo dominarum aurea pendeat ut so
no quoque unionum conscientia adsit Etiam ne pedibus in
ducitur Ex eodemque e plinio et India et seres marga
ritas mittant pretium millies centena sexteria annis
singulis Tanto nobis matronarum delicie constant Lol
liam paulinam que fuit gai principis ne serio quidem
aut solemni ceremoniarum aliquo apparatu sed in con
uiuium etiam sponsalium cena uidi smaragdis marga
ritisque opertam: alterno textu fulgentibus toto capi
te crinibus: spera auribus: collo monilibus digitisque:
que summa quadringenties sextertium colligebat: nec

dona prodigi principis fuerunt. sed autem opes provinciarum
spoliis parte Margarite circa sillana tempora reperunt
rome esse minute et viles post alexandriam victam fuis
se in frequentem ac promiscuum usum. hec tamen ad here
dem transeunt: sed purpura et chonchilia atteruntur
nisi vero purpurarum insania tolleranda sit: quia fastibus
romanis et deum religioni accomodantur: et in trium
phali miscentur auro. Nos vidimus messalinam claudii
principis sedente eo ad navalis prelii spectaculum assiden
tem indutam paludamento aureo textili sine alia mate
ria. Arsinium dicit festus esse ornamentum capitis muli
eris. et clavata dici aut vestimenta clavis intexta: aut
calciamenta clavis confixa. Monile quandoque mulierum
ornamentum. quandoque equorum prependens. Et spintere ar
mille genus quo mulieres utebantur brachio summo. Sco
lisque feminis decoram fuisse veste longe lateque diffusa
ad ulnas crurague ab oculis defendendas. Mulieres autem
candida veste et auratis soccis usos fuisse beatus hiero
nimus ad siluinam scribens sic indicat. Que pulla tuni
cam nigrosque calceolos: candide vestis et aurati socci
depositione sumpsisti. Idemque in canticis canticorum scribit
Ornamentum quod solet virginum pendere collo muncupari
Ornicum: a quo vice doctore ad rusticum monachum
scribente est. Invidia nasci carbunculum et smaragdum
et margarita candentia unionesque quibus nobilium
feminarum ardet ambitio. Alia nunc sparsim collecta af
feremus aliquid commune cum vestibus habentia: si quidem
capud et pedes sicut et reliquum corpus pariter vesti
ri proprie dicitur. Fimbria est omnis vestium extremitas
Exomides erat comicorum vestitus exertis humeris: le

na uestimenti genus habitu duplicis lacerna uestis ps
infra capitium lacinia pars uestimenti inferior. Lancea
uestimenti genus ex lana siccida confectum. Mullei fue-
runt calcei albanorum regum et post patriciorum a mul
lendo id est suendo dicti. Mustacula est machinula ex regu
lis ex qua calceus nouus suitur. Occem uncinate confra-
gosum dicebant antiqui: hinc occe dicte inequalitate
tuberate. Patagium est quod ad summam tunicam adsui
solet. Riccinium omne uestimentum quadratum: unde ri-
riniati mimi. Rice et ricule uocantur parua ricinia ut
paliola ad usum capitis facta. Supparus uestimentum puel
lare lineum quod et subbucula id est camisia dicitur. Sta
lagmium genus inaurium. Cerocollum pallium tenue
meretricium dictum a croceo colore. Glomerum pastora
le pallium. Puluinus et puluini generis masculini neu
tro puluinaria: puluinus priuati hominis ceruical uel
culcitral puluinar uero et puluinaria principum ut re-
gum: idest lectisternia. Bissinus nuper ex deliciis auri pon
dere uendebatur. Inter hec uestium totius corporis et ab ip
sis dependentium uocabula: alias quoque consuetudines ea-
rum rerum usus et inuentionum simul dicere constitui. De
moschene inquit aulus gellius a uestitu ceteroque cul
tu corporis nitido uenustoque nimisque accurato fuisse. et
hortensium oratorum preter ciceronem clarissimum: que
emuli dionisiam saltatricem appellarunt presertim tor
quatus. Et uiros dicit gellius Romanos primo sine tu
nicis toga sola amictos fuisse: postea substrictas et
breues tunicas circa humeros desinentes habuisse.
Certissimumque uidemus: pellium suffultura nullos un-
quam usos fuisse romanos. Augustum enim scribit Sueto

mus: ueste nõ temere alia q̃ domestica usum esse: a soro
re: uxore: et filia et neptibus confecta: togis neq; re
strictis neq; fusis clauo nec lato nec augusto: calciame
tis: altiusculis ut procerior q̃ erat uideret(ur) hieme
quaternis cũ pingui toga tunicis et subucula: tora
ce laneo et femoralibus et tibialibus muniebatur
Caligula uero omniũ profusissimus pelle inq̃ua et
ipe usus uidet(ur) de quo sic habet etiã suetoni(us) depe
gematas depictasq; penulas manuleatus et armil
latus ĩ publicũ processit Aliquãdo sericatus et cicla
datus. ac modo in crepidis et coturnis modo in specu
latoria calliga nõnumq̃ socco muliebri plerumq; uero
aurea: barba: fulmen: tenes aut fuscinam aut cadu
ceum deorũ insignia: atq; etiã ueneris cultu uisus
est Triumphalem quidem ornatũ etiã ante expeditio(n)
asse gestauit Sed has nr̃i temporis cõsuetudines uarie
intelligi an pristis fuerint uideo salutatione(m) quam
dignioribus capite detecto facimus unã mulierũ gesta
minis obtecti capitis alteram: de quarũ utraq; quid
plutarchus in problematibus senserit simul audiemus
Deos salutantes caput operiunt: uiris aut(em) dignitate p(re)
ditis et honore dignis si quo casu obuiant caput ape
riunt In occursu hostiũ caput uelamur ut ad offensi
õne amicis et honestis uiris obuiã facti et caput et
nos ipos apperim(us) Quod ad deos pertinet ut deos ado
rando humiliores reddamur: aut mente ne quit omi
nosium aut triste interpretandũ aliunde auribus ac
cideret: id circo uestem ad aurem usq; attollebat. Sa
turno capite operto imolabat(ur) tanq̃ ueritatis deo q(uia)
ueritas occultari obscurariq; nõ potest: saturnu sip

ideo ueritatis parens dictus est: quod tempus sit a quo ue
ritas nosciturˀ honori quoque rem diuina capite operto
faciunt: quia splendidum quiddam et apertū est glo
ria: filii tecto capite parentes efferunt: filie aperto:
passis crinibus: quod filii patris tamquam deos colunt. filie lu
ctu prosequunturˀ Mulieribus ne operto quidem capite
omnino exire licebat Est enim proditum memorie spuriū
caluillum primū romanorum sterilitatis causa uxorē
repudiasse hunc secutus sulpitius gallus id circo ux
ori nuntium remisit: quod eam in capud ueste deducere
animaduertisset Idem fecit p. sempronius quod eius ux
or ludos funebres operto capite spectasset. Que capi
tis aperiendi morem Romanas mulieres ante cen
tesimū annū seruasse satis constat Quod enim multis
ostendisse memini: omnes mulierū picture ueteres
quas in ciuiū edibus aut per ecclesias siue ex emissiue
siue penniculo et coloribus factas uidemus: mulieres
aperto capite habent Is uero albus ex lineis amictus
quo caput inter ceruicem et totū contegunt corpus ad
funeralia olim institutus fuit: quod supra in principum
deificatione ostendimus Usum et consuetudine uestiū
satis dixisse uidemur: aliquarū inter origine dicemus
Togas rasas frigianasque diui augusti nouissimis tem
poribus cepisse scribit ex fenestella plinius: sutasque quasque
nunc etiā est usus rasę uocabulū retinentes: et frigię
a penis frigibus sumptę quibus in solo sacerdotali in
dumento utunturˀ pretexte apud etruscos teste liuio
origine habuere: et pariter Trabee regum indume
tū: pictas uestes apud homerū fuisse dicit plinius a
quibus triumphales sunt nate nec dubitamus eas picturas

acu fuisse factas Auroque facere frigij etiā inuenerunt : que
frigionie appellantur superius dicte Aurum intexere pri
mis in asia inuenit athalus rex unde nomē fuit athalo
is nūc brochatis Colores diuersos intexere pictura babi
lon maxime celebrauit : et nomē imposuit babiloniaū :
quod ab attrebato galliarum ciuitate aratium uulga
te nomē nūc obtinet plurimis uero liciis intexere q
polimita appellant alexandria instituit : seruatque nūc
nomē etiā et si multis in italie ciuitatibus intexuntur
A ratiorum uero siue babiloniorū mirabilē inpensam
dic plini . Metellū scilicet scipionē unum habuisse quod
sextertiis ottuaginta milibus uenierit Cum Nero aliud
habuerit quod quadringenties milies sextertio constite
rit Et ut mores circa cultū prosequamur plutarchus
scribit : eos qui nobilitate uidebantur prestare lunulas
in calceis tulisse signū esse dicentes eius que in luna ce
dicitur habitationis : et quod post mortem animi rursus
lunā subpedibus habebunt : uel superbos homines admo
nentes rerū humanarū instabilitatis : cuius rei luna
exemplo sit : que ab obscuro : in lumine inde in obscurū
redit Et ad cultū est barbam radere : de quo usu sic
habet plinius Tonsoribus rome tardior fuit usus In
italiā ex sicilia uenere post Romam conditam Anno
ccccliiij adducente partimone teste uarrone primus
omnium radi cotidie instituit africanus : secundus au
gustus Et aulus gellius barbā et genas rasitare usos
fuisse romanos ante quingentesimū annū tradit . P.
scipio pauli filius cū dies sibi dicti esset a claudio asel
lio tribuno plebis cui censor equum ademerat : barbā
more solito rasit : et ueste nitida e u sus Inter mores

consuetudinesque priscas fuisse uult plinius Aurum sinis
tra manu bellice uirtutis insigne delatum: qui et di
cit: longo tempore senatum non habuisse anulum: hiis qui
ad exteras terras ibant fuisse datum: nec aliis postea
licuisse: nisi hiis qui ea causa habuissent et suis tem
poribus fuisse moris Anulos ferreos sponse mitti si
ne gemma Anulos uero postea promiscui usus fuis
se indicat cannensis clades trium modiorum Macrobius
in saturnalibus scribit Veteres non ornatus sed signa
di causa anulum tulisse: nec plures quam unum habere li
cuisse: nec nisi libero Inquilino cuique familiam aure
um nec feminas quidem habere moris fuisse Anu
lus autem aliquandiu plebem a senatu dimisit ut medii
equites eo uterentur et tunica senatum ab equitibus
diuidebat Cur autem in digito feratur: qui minimo e
proximus: noluisse dicit primos egiptios quia uena
a corde in eum continuata sit digitum et atheius capi
to existimauit: quia manus illa et digitus sint minus
officiosi Julius capitolinus est auctor Maximinum impera
torem uaste magnitudinis et feritatis hominem uxo
ris dextro cono usum fuisse pro anulo Erat enim
dextrocerium muliebre brachiorum ornamentum: quod
ex auro in anuli lati formam gemmis preciosissimis i
tegebat Vestium iam et totius corporis ornamentorum
partem claudat mutatio uestis: quam difficillimis siue
publicis siue priuatis rebus fieri mos fuit Liuius
quarto septuagesimo Gn pompeius strabo bello socia
li picentes fudit et asculum obsedit propter quam uictoria
rome pretexta et alia ingratuum ornamenti prius mu
tata sunt resumpta Et cicero oratione in pisone Cum

senatus frequens luctum et dolorem suum vestis muta
tione declarandum censuisset. Item cicero oratione pro
p. sextio Senatus frequens vestem pro mea salute mu
tandam censuit. Reliquum est nobis in consuetudinem
morumque prisci stantis imperii romanorum observantiam
incedendi presertim petito aliunde auxilio per urbes
et itinera forma ostendere: quam videmus nedum
a iure presentis seculi: sed preteritorum longe seculorum co
suetudine diversissima fuisse. Temporum tamen in pri
mis habenda est ratio. Aliter enim parva et exili: aliter
aucta et opulenta: Aliter libera et simul casta: aliter
principum fasta et simul luxu dissolutarum civitatum
est. Mulieres enim infra videbimus vehiculis flore
te romana re usas fuisse etiam magistratus homines: que ut
prohiberent ad ipsa vectatione aliquando in senatu a
ctum est. Unde notum est feminas quasque urbis pre
stanciores brutorum domum obsidere ausas. Qui
abrogationi legis oppie intercedere nolebant: que
lex prohibebat ne mulieres veste varii coloris: ne
plus semunciam auri haberent: ne iuncto vehicu
lo propius urbe mille passus preterquam sacrificii causa
veherentur. Obtinuerintque mulieres abrogari legem
pernitioso certe exemplo qui in peius omnia sunt
delapsa. Scribitque plutarchus in problematibus Carmen
tis edem mulieres edificasse et maxime coluisse: quia
mulieres vehiculis senatus consulto prohibite: cum po
stea essent restitute id edificaverunt: que evandri mater
fuit. Nicostrata prius appellata: et quia ederet ora
cula carminibus inde carmenta est dicta. ob quam et car
mina dicta. Quaqua M. catone censorem scribit T. Liv

liuius nō nihil tanto malo remedij adhibuisse Orna
menta eīm et uestem muliebrem et uehicula que plu
risq̄ quindecim milibus eris essent in censum referri
in rationes iussit Sed ad rem p̄ter equos quorū sub
regibus post libera ciuitate demum sub p̄ncipibꝫ pre
sertim florētissimis semper ratus quādoq̄ nullus in
urbibus et itinere fuit usus sexdecim uectationis mo
dos fuisse ī uenimus: forma inter se plurimū differē
tes De equorū tamē usu dicturi memoramꝰ nō esse
nobis seruata in bellis consuetudine sexto dicta libro
repetendam. tū etiā negaturi nō sumꝰ multos p̄serti
nobiles ī itinere equis quādoq̄ usos fuisse Videmꝰ eīm
ex liuio fabiū maximū qui filio consuli ad occursū
obuius fuit in equo sedisse: quousq̄ eū descendere fi
lius p lictore iusserit Et de M catone supiore scribit
seneca ep̄la tercia de nonagesima O quantū erat seculi
decus imperatorium triumphalem: censoriumq̄ sup oīa
hoc est catone uno caballo ēē contentū: et ne toto
quidē parte eīm sarcine ab utroq̄ latere dependētes
occupabāt Et de altero catone scribit plutarchus
Cum pedes per asia obiret legatione: demetrio pom
pei liberto obuiasse equitū turma sociato Ciceroq̄ in
libris de senectute scribit Masinissam cū equo descē
disset ut iterū ascenderet adduci nō potuisse Quē
etiā cicerone: Tyroni suo scribere uidemꝰ Equum et
mulū brundusij tibi reliqui Et ī miloniana eiusdē
oratiōe est Obuiam fit ei clodius expeditus ī equo
et tamē addit nulla reda: nullis impedimētis: nul
lis grecis comitibus ut solebat Sed fuerit hic licet
rarus equorū usus usq̄ ad p̄morū ex p̄ncipibꝫ tempa

claudiu impatore scribit suetoni9: uiatores ne per
ytalie oppida: nisi pedibus aut sella aut lectica tran
sirent monuisse edicto Et Julius capitolinus scribit M
Antoninu pium in ciuitatibus sederi in equis aut ue
hiculis prohibuisse edicto Qua aut ratione uehicu
lor consuetudo aut per se ipam inoleuerit aut de
industria sit introducta seneca epla quintadecima sit
ondit Gestatio et corpus concutit et studio no offi
cit · possis legere · possis dictare · possis loqui · possis au
dire: quoru nihil ne ambules uetat Vnde cicero ad
athicum hanc eplam dictam sedens in rheda · et in
fra Capuam proficiscebar hec scribens et alia epla
adeundem hec lrarum exaram egrediens e uilla
ante lucem Et plinius orator Mario de auunculo suo
Jnitinere quasi solutus ceteris ceteris huic uno uaca
bat Ad latus notarius cum libro et pugillaribg cuius
manus hieme manicis muniebant ut ne celi qui
dem asperitas ullum studii tempus eriperet Sed
iam uideam9 ipa quidem uehiculor uocabula Ar
cera plau
ceraq sit primu: de quo uehiculo ascomus Arcera
strum rusticum tectum undiq quasi archa quo senes
et egroti uectari solent Cisium uehiculi biroti
genus Vnde ulpianus locati et conducti: Cisiarius
id est carrucarius Arcirnam festus inquit esse
plaustri modici genus: quo homo gestari possit Ben
na lingua gallica genus uehiculi appellat: Vnde
combennones in eade benna sedentes Canterium
aliud fuisse uehiculu seneca epla tertia de nona
gesima sit ondit M cato censorius: que e re pu
blica tam fuit nasci qua scipione: alter enim cu hosti

bus nrās bellū alter cū morbus gessit canterio uehe
batur ethiopo. Octoferum fuit octo rotarū uehiculū
quo solus ē usus gallicula: de quo suetoniꝰ in t°dū adeo
segniter et delicate incessit: ut octophoro ueheret°: at
qꝫ appropinquanti in urbem uerri sibi uias et con
spergi propter puluerem exigeret. Churrum passim
per latinos auctores inuenimus: quo in rusticis et a
liis necessitatibus atqꝫ alicubi in bello quandoqꝫ fuit
usus Tamen mutiū augur qui paladium in cendio e
ripiens excecatus est id a senatu in honore habuit
ut currū in senatū portaret° Et plutarchus de cesare.
cū per italiam cesar curru ueheretur semper Anto
nium una secum habuit. cuiꝰ similitudine ornatiores
habuere carrucę Nam helius spartianus de alexan
dro seuero carrucas Rome et rhedas senatoribꝫ om
nibus ut argenteas haberent permisit interesse ro
mane dignitatis putans: ut his tante urbis senatores
uectarentur° Sed rheda quid fuerit infra dicemus Pile
tum inquit festus uehiculi genus esse quo matrone ue
hunt°. sed idem uidetur ee quod petoritum: quod ue
hiculi uerbum quatuor rotarū ab hispanis introductū
Varro de lingua latina in consuetudine sua et itero
nis etate primū uenisse dicit: est qꝫ eius forme qua
nū temporis principum italie mulieres uectantur
ita libratum ut considentes in puluinis in aere su
spendi agitate uideant°. De utroqꝫ festus pilentum ue
hiculi genus quo matrone uehunt°. Petoritum uehi
culum gallicum. Alii osce putant dictum qꝛ inpeto
ra quatuor appellant. quatuor em̄ habet rotas hoc
qꝫ duobus parum differentem forma fuisse tenemus

Carpentu de quo cornelius tacitus. Suum quoq fastigiu
agrippina altius extollere carpento capitoliu ingredi
quimos sacerdotibus et sacris antiquis concessus ve
neratione augebat femine: quã imperatore genitã:
sororẽ eius qui rerum potitus sit: et coniugem et ma
trem fuisse unicu adhunc diem exemplu est Morem
uero hunc quẽ tacitus sacris et sacerdotibus concessu
fuisse dicit Annianus marcellin9 nostros servasse chri
stianos sacerdotes: ut multi quã ornatissimi uncto ue
herentur carpento scribit. Et tamẽ carpento uehe
batur Claudia cum cum turbe eam progredi im
pedienti ut frater reuiuisceret optauit Quanq
causa ee potuit de qua in quinto liuius sic habet Cu
matrone auru dedissent pro corona aurea appol
lini mittenda: quã nouerat camillus: senatus
gratitudine usus matronis concessit: ut pilento ad
sacra et carpentis ad ludos festo et profesto diẽ u
terentur. Sella magistratuum edilis et pretoris
sedes qua per urbem ius dicentes comportabantur
quemadmodu aliquot ex nri temporis summis ponti
ficibus podagra impeditis humeris hominu ea
uidimus deferri tanie Suetoni9 augustu noua
cepisse consuetudine dicit In consulatu pedibus fere
extra consulatu sepe ad opera sella per publicu inces
sit Burdones ite aliud fuerit uehiculi gen9 unico
homini ferendo idoneu. Et essedum breue uehiculu
rheda minq: birotum uno homine celeriter aduehe
do fuit accomodatu Cicero trebatio in britania a
genti Essedum aliquod capias suadeo et ad nos
quã primum recurras. quãquã et id etiã sicut alia

uehicula luxuries romana postmodū habuit ornatis
simum Nam suetonius de claudio imperatore essedū
argenteū sumptuose fabricatū ac uenale ad sigil
laria redimi concidiq; coram imperauit Lectica
frequētissimum apud priscos uehiculi genus nobi
lium uirorū simul et feminaꝝ fuit cuius forma
marmore incisa rome in hanc maxime forma
extat primū haud multū dissimile est feretro hui⁹
tempis quo adecem duodecim ue hominibus mortuorū
corpora in sepultura deferunt sed pedes habuit tres
uta subtus affixos ut in itinere occulti suspenderē
tur in lectice fundum resupinati dimissi eā aterra
altiusculam sustentarent Intectamq; fuisse apparet
uelis ab oculis puluere et sole ac uento semp defen
dentibus quorū aliqua densior afrigoribus et plu
uia arcendis idonea fuisse nō dubitamus et parte
qui ferebatur aut tota aperire cum libuisset facile
poterat erat uero duorū capax qua tamē uniri ut
plurimū utebant Suetonius denerone Matris se
pe lectica per publicū simul uectus est Et succollabat
dem duodemq; serui quibq longo in itinere uicariū
in labore alij succedebant cōstituebantq; eo uectatio
nis modo et longa simul et quieta et cū libuisset
accelerata itinera sed illis per urbem agros et oppida
frequentior usus fuit supra eos aūt qui succola
bant lecticam fuisse delatam seneca epla octuogesi
ma sit indicat Idem quoq; de istis licet omnibus dicas
quos supra capita hominū supra quamq; turbā de
licatos lectica suspendit Et idem epla prima tricesi
ma Non faciet te beatum turba seruorꝝ lecticam

tuam per itinera urbana aut peregrina portantiũ
Et Seneca item Quotiens occurrit domus splendi
da: cohors culta seruorũ: lectica formosis imposita
calonibus contemno Vlpianus de legatis tertio le
cticarij qui solam matrem familias portabat con
tinent legato rerũ uxoris causa paratarũ Jtẽ Ju
menta uel lectica: uel sella uel burdones Domitianus
imperator probrosis feminis lectice usum ademit Ex
ternos quoque uiros alicuius dignitatis lectica · sicut
et romanos fuisse usos Cicero ad atticũ sic indi
cat · hic uedius uenit mihi obuiam cũ duobus esse
dis et rheda equis iuncta: et lectica Sed iam de
rheda uideamus: quod communius ceteris uehiculũ
fuit Erat uero quadrũ semper rotarum: sed multipli
cium quandoque iugorum Qua omnibus etiã abiectis
simis uti licuit ut solus ornatus quales ea ueheba
rent ostenderet: et multi simul ea commode uehebant
dummodo mularũ et equorũ iuga adhiberent oneri
sufficture: Cicero promilone Cum hic milo cũ uxore
ueheretur in rheda penulatus: magno et impedimẽto
ac muliebri et delicato ancillarũ puerorũque comita
tu Mulis uero usos fuisse aduehicula priscos et non
equis ubique inuenio: quod ex parte sic indicat Seneca
tercia de nonagesima ep̃la Vehiculũ in quo positus sũ
rusticum est: mule se uiuere ambulando testantur: mu
lio excalciatus non propter estatem Quid mule omnes
saginate omnes unius coloris Et helius lampridius
de comodo imperatore dedit et uasa aurea: et cũ un
guentis alabastra: dedit et uehicula cũ mulabus
et mulionibus: et uincturis argenteis: ut ita a con

nimio redirent Sed alia q̄ mulas et equos animalia
heliogabalum rhedis et uehiculis iunxisse sic lampri
dius habet Canes quaternos ingentes iunxit ad cur
rum et sic uectatus est Quatuor ceruis iunctis inge
tibus processit ī publicū Junxit et leones : matre se
magnas appellans Junxit et tigres liberū se uocans :
habuit gemmata uehicula et aurata Junxit et quater
nas mulieres et binas ut ternas ad punpillum quod ē
temonis caput : et sic uectatus est nudus et nudis tra
hentibus fecit idem de pueris cū tunc ut ante philip
pum liceret Rhedas autē in p̄mis sed et alia uehicu
la publice institutū fuisse ī urbe roma ad portas tene
ri parata : que indigentes dato pretio publice etiam
declarato in promptu haberent constat : Suetonius
de gallicula Jn gallia quoqꝫ cū damnatarū sororū or
namēta et suppellectilem et seruos atqꝫ etiā liberos
immensis precijs uendidisset inuitatus lucro quicqd
instrumenti ueteris aule erat ab urbe repetijt compren
sis ad portandū meritorijs quoqꝫ uehiculis et pistrinen
sibus iumentis adeo ut panis rome sepe deficeret : et
litigatorum pleriqꝫ quod occurrere absentes ad uadi
monium nō possent causa caderent Et erant rhede ac
uehicula nō in urbe solum ut supra apparet merito
ria omniū necessitatibus suffectura sed p uias consu
lares ab urbe roma undiqꝫ in quascunqꝫ orbis romani
prouintias ducentes pretio singulis prolixo ultra qd
nihil prouectura accipere possent Capitolinus de M.
Antonino philosopho Dedit preterea curatoribus regio
nū ac uiarū potestatē : ut uel punirent ut puniendos
ad prefectum urbis remitterent : eos qui ultra uehicula

quitq ab aliquo exigissent Quamquide uehiculoru in-
ducq constitutorq consuetudine exparte nos edocet Johan
nis chrisostomi ad stargiriu monachum opus Chriso
stomus namq uir sanctissimus eloquentissimusq Star
giriu monachum post actam In monasterio multis an
nis laudabilem uitam ademone correptu ut consola-
ret multis nititur rationibq exemplisq uiroru item
sanctoru qui multis in hac uite laboribus difficultati
busq agitati sunt Inter que est de abraham tam mul
taru gentium patre: quem multi existimarut etate
omnem prospere et tranquille uixisse Et chrisostomq
preter alia incomoda peregrinatione eius narrat
difficillimam In qua quidem facile apparet: quanta
fuerit differentia regiminis et conditionis prouinti
aru palestine caldeoru et persarum regni que tem
poribus abrahe fuit: et earunde prouintiarum ad
ministrationis que per alexandri mammee et Iu
liani appostate imperatorum tempora erat: quando
ipe chrisostomus hec scribebat Quo ex chrisostomi
testimonio no magis uehiculorq de quibus nuc agit
p romani imperij uias dispositio cernitur q ipsaru
prouintiarum felix de quo longe supra diximus regime
intelligit Sediam ipm audiamus chrisostomu: qui
omissis laboribus et difficultatibus maximis quibq
abraham in perside agitatus est sic habet: Veru ista
quoq modo omittamus: atq a peregrinatione sua
ordiamur: Illud primu inquirentes diligentius: quato
itineris spatio caldeoru prouintia a palestina sepa-
rata est: aut que nam uie illius conditio fuerit: quo-
modo sibi tuc misceri illi homines potuerint Qui

fuerit

fuerit uiuendi atque conuersandi modus Non enim quia facile tunc iustus ille obediuit: res etiam continuo faciles existimetur. Nec quoniam cito ac breuiter moyses rei geste degessit ordine: opus ipsum breuitate putes imitatum Ista enim dicere et enarrare facillimum est: agere autem laboris difficultatisque plenissimum est

Vie igitur istius longitudinem: locorumque intercapedinem diligentius enarrare possent qui inde ad nos progressi essent Nos hactenus illorum quidem nemini congressi fuimus Unum uero ex his qui ex citeriore prouintia adueniunt nacti cum tempus ab illo inquireremus: quo iter agere coactus esset: triginta et quinque dierum numerum audiuimus Et babilonem quidem ille se non uidisse ait. audisse tamen ab his qui ibi fuerant tantundem itineris restare conficiendum ut eo perueniretur Atque huiusmodi distantia locorum et tunc erat et modo est: Porro itineris conditio non ea nunc est que tunc fuisse creditur Nunc enim et mansionibus perpetuis distinctum est et urbibus ac uillis frequentibus ornatum: uiatores quoque plurimos offendit qui illuc proficiscuntur: quod non minus ad securitatis rationem ualet quam mansiones: urbes atque uille Preterea et ex prouintia ciuitatum principes uiros et corporis magnitudine et roboris cunctos excellentes: Jaculoque et funda tantum ualentes quantum uel sagittarii sagittis: uel armati pilis: statutis ducibus quibus illi obtemperent constituentes: hoc eis unicum iniungunt munus: solamque itineris tuendi curam custodiamque permittunt Ad hec aliam longe his omnibus diligentiore cura excogi

tauere · habitacula enim mille passibus abinuicem distincta
itinere toto fabricantes nocturnos illic statuere custo
des · per illorum labores et uigilias maximum contra la
tronum impetus munimen · uiatoribus constituentes Tunc
uero nihil horum erat · non uille perpetue : non urbes : non
discrete dictum singulorum mansiones : non crebra di
uersoria : non commeantium uestigia · non aliquid denique
huiusmodi : licet nunc obmittere semite asperitatem
acerisque inequalitatem : que et si desint alia per se uia
toribus sunt molestissima Testes mihi sunt : qui cum
uehiculis iumentisque inuehantur ne sic quidem con
sueta itinera audent incedere : nisi ea prius strata /
lapide uiderint : foueasque impleuerint atque cuncta
complanauerint Ceterum nunc inhabitabili nunc regio
ne erat uia illa desertior : ipsisque montibus et collibus
asperior preruptisque omnibus et precipitijs periculosior
Nondum id quod esse omnium grauissimum duxi : quo
pacto barbaris ferisque nationibus nouus semper
hospes uingebatur intellego hoc enim maiora ille
ac difficiliora in dies negotia prebebat : cum omnes
tunc per gentes : imo ut uerius loquar per ciuitates
diuisi essent : atque separati neque enim sicuti nunc in
maxima orbis parte fieri cernas uni imperio uni
usque ditioni mortales omnes seruiebant : eisdemque
gubernabantur legibus : sed ueluti corpus unum in
multa membra concisum · ita hominum genus disper
sum erat atque dissipatum hostesque ex hostibus uir
tus ille abraham mutare in dies cogebatur : et an
tequam priores fugeret rursus in alios incideret :
cum alibi quidem confuse plurimi dominarentur

alibi nullus dominationis ordo servaretur. Sed iam satis multa de moribus priscorum et consuetudinibus seu publicis seu privatis: satis multa item superius dicta sunt de religione: et de rei publice administratione: atque etiam de militia. Ad quitam ultimamque partem triumphos nostri operis tituli decusque veniendum est.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIUMPHANTIS ROME LIBER DECIMUS INCIPIT FELICISSIME

TRIUMPHOS ROMANORUM DESCRIBERE AC UNUM IN locum congerere aggressus: duorum tamquam preludia minoris scilicet dignitatis et glorie alios honores victoribus datos prius referam: Ovationem et tropheum. Ovatioque ordine prima verbi vim ab ohe gaudentium interiectione et origine habet: ut dicta sit quasi ohatio: Iuvenalis de oratio. Satur est dum dicit oratius ohe: bache Et festus pompeius Ovantes dicit letantes ab eo clamore dictos que faciunt redeuntes ex pugna geminata oo littera Et aulus gelius sic habet Ovandi ratio et causa cum bella non rite neque cum iusto hoste gesta sunt aut hostium nomen humile et non

idoneu seruorum piratarū: aut deditio solito citius
facta: aut in cruenta uictoria: Ingrediebant urbem
pedes: sequentibus eos nō militibus sed uniūso sena
tu et oualem corona supra ostendimus fuisse mirtea:
quam habebant qui ouantes introibant: cū bella non
erant indicta: aut sine sanguine. Liuius XXVI Trib.
plebis ex auctē senatus ad populū tulerut ut M. mar
cello quo die urbem ouans iniret imperiū esset: pri
die q̄ urbem iniret in monte albano triūphauit in
de ouans multam pre se predam in urbem intulit
cum simulachro captarū siracusarū: catapulte bali
steq; et alia omnia instrumenta belli lata et pacis di
uturne regieq; opulentie ornamēta argēti erisq; fa
bre facta uasa: Alia supellex ptiosa q; uestis: et mul
ta nobilia signa: quibus inter pmas grecie urbes sy
racuse ornate fuerat punice quoq; uictorie signum
octo ducti elephanti: et nō minimū fuere spectacu
lum cum coronis precedentes Sosis syracusanus
et mericus hispanus: quorū alter nocte introitu in syra
cusas: alter in arcem dederat Et suetonius de augusto
bis ouans ingressus est urbem: post philipense et rur
sus post siculum bellū Et de tiberio idem ob res bene
gestas in gallijs ouans urbem curru ingressus est
primusq; ut ferunt triūphalibus ornamētis honoratus
nouo nec cuipiam alteri tributo genere honoris
Liuius in quarto Q. quīto capitolino filio capitolini
equis fusis triumphus negatus: ouans urbem in
gressus est et infra p. ualerius consul: arce carmē
tana recuperata urbem ouans introijt Et infra ua
lerius potitius consul de uictis in algido equis triu

phauit et libro quito Manlius capitolinus consul ouās
ingressus est: et libro septimo fabius repulsis aporta
collina gallis et tiburtibus uastatis ouans urbem in
gressus Tertio item et tricesimo libro Elius ob rem
feliciter inhispania gestam Ouans in urbem ingress⁹
est. et quīto tricesimo M fuluius nobilior qui biennio
ante pretor Inhispania profectus est Ouans urbē in
gressus Tropheum grecam habet originē a strophos quod
conuersionem latine significat: Primi enim greci eo uo
cabulo usi: suos qui hostem nulla aut parua commissa
cede conuertissent in fugam in hunc maxime modū
honorarunt Arboris que in loco esset ramis paululum
supra stipitem succisis: scutos: galeas: toraces: loricas
et alia que fugiens reliquisset hostis arma appendebāt:
eratq; id paucorū dierū uicti dedecoris et uictoris glo
rie monumentū: quod pace breui composita sublatum
nullas note iniurie in ea uictoria iuste relinqueret
memoriam Vnde plutarch⁹ supra ostendimus merito
questum eē: imprudenter simul et aspere nimis egis
se primos ex grecis qui trophea aut marmore incisa
aut ere sculpta facientes odium simul et bellū a tō
seruata uicti ignominia perpetuū reddidisset Roma
nos itaq; ultimo grecorū exemplo Trophea marmo
rea aut erea presertim monetarū dorso insculpta
posuisse uidemus quorū multa etiā nunc passim per
urbem extare uidemus: sed illa sunt omniū maxi
ma gai marii de cimbris habita: que a silla disie
cta gaium cesarem reposuisse suetonius scribit:
nunc ad sanctorū Juliani et Eusebii ecclesias qua uia
abarcu sancti uiti ad celebrem sancte crucis basilicā

itur semi integra: de eoque uerbo habet sic nonius Spo
lia hostium affixa stipitibus uocantur trophea Sed de
triumphis uideamus Triumphare inquit uarro appel
latum quod cum imperatore milites redeuntes clamitent
per urbem in capitolium eunti io triumphe: atrian
deo greco liberi cognomento Et plinius liber pater
primus triumphum inuenit Cicero ad equites prius
quam iret in exilium Maiores nostri eos imperatores qui
militum uirtute hostium fregerant furorem iocun
dissimo fructu libertatis reconciliato: non solum sta
tuis dignos putarunt: Sed etiam eterni triumphi lau
de lege autem fuit cautum: ne quis triumpharet qui
minus quam quinque millia una acie superasset M cato et
Martius tribuni plebis altera lege penam statuerunt
his qui mentiti erant quare ingressi urbem triumpha
turi apud questores urbanos de ueritate scripta iurat
Et legibus item ac pro consuetudine obseruatum ut
pro aucto tantum imperio non pro instaurato triumphare
tur Itaque nec p. scipioni recuperatis hispaniis nec M
marcello captis syracusis triumphus concessus primus
apud romanos in triumpho liberum patrem imitatus
est titus tatius Qui triumphans de sabinis primus om
nium: ouans urbem ingressus est quoniam rem leui
ter absque cruore gesserat: mirtoque ueneris uictricis
coronatus incessit que postea fuit ut diximus ouan
tium corona Sed de triumphis multa sunt dicenda prius
quam ad particularem eorum descriptionem ueniamus primum
apud maiores nulli licuit triumphare qui nec dicta
tor nec consul neque pretor res gessisset quod cum L
lentulo obiectum esset qui pro consul in hispania

264

rem bene gesserat: ouans sicut supra ostendimus in urbem ingressus est. Et duodetrigesimo de scipione: Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes quam petita pertinaciter: quia neminem ad eam diem triumphasse qui sine magistratu res gessisset constabat. In septimoque Liuius Cn. malius de plebe primus dictator de etruscis populi iussu sine auctoritate patrum triumphauit. Adulescens pompeius quod multi scripsere eques romanus et prius quam per etatem consul fieri posset bis triumphauit: quod in delubro minerue in titulis pompei apparuisse plinius affirmauit. Lex alia siue consuetudo triumphaturis fuit: ut prius reportarent exercitum: prouintiamque in qua res gesserat successoribus redderent: quetam liuius xl. lucius manlius consul ex hispania redierat cui postulanti ab senatu in ede bellone triumphum rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat exemplum obstabat quod ita comparatum more maiorum erat: ne quis qui exercitum non deportasset triumpharet: nisi pacatam perdomitamque successori prouintiam tradidisset. Currus autem semper uectos fuisse qui triumpharent constat duarum tamen rotarum: quales rome in titi uespasiani arcu ad sanctam mariam nouam: et in sancte martinelle sacello Lucii antonini marmore incisos ad iustam prope mensuram extare uidemus: ducitur que uterque dictorum imperatorum currus equis quatuor prout liuius libro quarto Camilli de uictis ueis triumphus modum excessit curru equis albis iuncto in uectus clarior quam gratior fuit. Et tamen liuius duodeuicesimo sic habere uidemus

De C. claudij neronis et M. liuij salinatoris triumpho
post inflictam hastrubali cladem ducto C. claudius
equo sine militibus M. liuius quadrigis urbem iecu-
tum milites sequerentur. Itaque iret alter consul sub
liuius curru multi iugis si placet equis uno equo.
per urbem curru triumphum sequi neronem. Et pter
equos taurosque utrosque albos elephantis postea du-
cendo currum nonnulli ex principibus sunt usi Nam
pompei triumpho africo elephanti currum traxere
Quem in hoc sicut et in prelio cesar superauit De quo
suetonius Gallici triumphi die ascendit capitolium
ad lumina elephantis quadraginta dextra leuaque
lichnos gestantibus Et capitolinus de gordiano iu-
niore Quadrige elephantorum gordiano decrete sunt
ut pote qui persas uicisset triumpho persico triumpha-
ret Et flauius uopiscus de aureliano fuit aliud chur-
rus quatuor ceruis iunctus qui fuisse dicitur Regis
gothorum: quo ut multi memorie tradunt capitolium
aurelianus inuectus est · ut illic cederet ceruos quos
cum eodem curru captos uouisse Joui optimo maximo
ferebatur. Et si triumphus ob rerum transuehendarum
multitudinem una die perfici non poterat Alij dies per-
ficiendo adhibebantur. Titum enim quintium flaminium
de macedonibus et grecis triduo triumphasse infra o-
stendemus Suetonius de cesare eodem mense quater
sub diuersis ducibus triumphauit Et de augusto Cu-
rules triumphos tres egit Dalmaticum Acciaticum
Allexandrinum · continuo triduo Impoque triumphantium
curru filios sedere solitos fuisse Cicero pro murena
sit asserit Cum sedere in equis triumphantium

pretextati potissimum filij soleant Emilium pilum
speciosissimo intriumpho filium duxisse legimus quem
triduo post amiserit Sed gratius egisse uidetur Adria
nus cum enim triumphum ei senatus qui traiano debi
tus erat detulisset recusauit ipse: atque imaginem trai
ani curru triumphali uexit: ut optimus imperator ne
post mortem quidem triumphi amitteret dignitatem Et
M antoninus philosophus petijt L fratri ut M secum
triumpharet: petijt preterea ut filij Marci cesares
appellarentur Triumphauit simul de parthis Intri
umpho autem liberos marci: utriusque sexus secum uex
it ita tamen ut et puellas uirgines ueheret Cum filio
suo de marco mannis triumphauit Econtra uero im
purus ille et bestius homo Comodus antoninorum
et imperatorij nominum inquinator uenia legis anna
rie impetrata consul est factus Et cum patre de germa
nis triumphauit Romamque ut redijt subactore suo sante
ro post se in curru collocato ita triumphauit ut eum sante
rus ceruice reflexa publice obsularetur: etiam in or
chestra Et seuerus afer parthicum deferentibus pa
tribus triumphum id circo recusauit: quod consiste
re in curru affectus articulari morbo non posset: fi
lijs seque concessit ut triumpharent Descriptioni item
triumphorum premittenda sunt alia: et inprimis
nonulla que cicero uerinarum septimo sic habet ipse
triumphus quam obrem gratissimus populo romano
fuit atque iocundissimus: quia nihil est uictoria dul
cius nullum autem uictorie testimonium dulcius: quam
quos sepe metueris eosdem uinctos si ad supplicium
duci iubeas At enim qui triumphant eo diutius ui

nos hostium duces seruant ut hiis per triumphu
ductis pulcherrimum spectaculum fructumque uictorie
populus romanus percipere possit : tame cu de foro
in capitolium currum flectere incipiunt illos duci in
carcerem iubent Idemque dies et uictoribus imperij
et uictis uite finem facit Et idem cicero in pisonem
Disseres de triupho : quid tandem habet iste churrus :
quid uincti ante churru duces : quid simulachra op
pidoru : quid auru quid argentu : qui legati in equis
et tribuni . Quid clamor militu : quid tota illa pompa
Et uarij item mores adnotandi sunt festus pompei9 .
laureati milites sequebant triumphantes : Ut qua
si purgati a cede humana intrarent urbem Itaque
eandem lauru omnibus suffitionibus adhiberi solitu
erat : q omni tempe uiret : ut similr res p . floreat
De qua item lauro plinius . Laurus triuphis proprie
dicat cesaru pontificuque sola domos exornat : et
ante limina excubat : sterilis earu maxie triupha
lis qua triumphantes utuntur : et infra plinius :
morem dicit triumphantium notabilem . Olim triu
phasse duces cum corona etrusca ex auro . quea .
tergo sustineret a seruo : triuphanteque tuc anulum
in digito ferreum habuisse : ut equa esset fortuna tri .
umphatis et serui corona sustinetis . Sicque triuphasse
de iugurta C . marium qui tercio consulatu aureu
sumpserit anulum Sed in hiis que nunc extant mar
moreis triuphantiu figuris fortuna alata non .
seruus corona sustentat quam quidem fortuna in
aurato chorio aut aliter depicto fuisse crediderim :
colorem enim suu nunc ht marmor : et de re ipsa .

nihil scriptu(m) in uerrio Tunica aute(m) aurea triu(m)phas
se tarquiniu(m) priscum: plinius in uerrio flacco su-
ptum tradit Morisq(ue) item fuit no(n) legis. Imperatores
belli ciuilis uictoria quantumuis magna: no(n) trium-
phare. quia ciues no(n) hostes occiderint Sic nec nas
sica tiberio gracco: cu(m) suis perempto: nec metellus
gaio opimio: neq(ue) G. Antronius catilina: superatis
triu(m)pharent. Lucius uero silla cum de grecis urbi
bus captis et simul de ciuibus marianis superatis
triu(m)pharet: sola urbium captar(um) spolia i(n) triu(m)phu(m)
pretulit Morisq(ue) pariter fuit ut seque(n)tes triu(m)pha-
lem currum milites ledoria i(n) imp(er)atore(m) suu(m) dicere(n)t
Sicq(ue) gallico triumpho cesaris milites inter cetera
carmina iocularia etia(m) illud uulgatissimu(m) pronu(n)-
tiaru(n)t Gallias subegit cesar Nicomedes cesarem
Et uentidium bassum parthici triu(m)phi die sequuti mi
lites decantaru(n)t Qui mulos fricabat factus e(st) con
sul. lege aute(m) cautum erat quod plutarcus in pau
li emilij uita tradit: neminem ducem ante triu(m)phi
initiu(m) urbem ingredi Sed in uaticano apud terri
toriu(m) triu(m)phale necessarios triu(m)pho apparatus
facturi expectabant: quod in uespasiani triu(m)pho
et filioru(m) infra diffusius ostendemus Triu(m)phos o(mn)i-
nes rome et nu(n)qua(m) alibi preter duos fuisse du-
ctos atq(ue) celebratos constat Mirumq(ue) in tanta re-
rum imperij euersione: in tanta pri(n)cipum et tyra
norum insolentia: in tanta sedium et locor(um) muta
tione. qua(n)ta(m) pene singuli fecerunt imperij mode
ratores neminem fuisse coru(m) qui aut mediola-
ni aut aquilegie aut constantinopoli uoluerit

triumphare Lucium autem pisone tradit plinius scripsis
se: papirium cursorem primum in monte albano tri
umphasse de corsis Et papirium masone cum trium
phum rome non impetrasset in albano monte trium
phasse Triumphorumque ipsos omnes uiginti et trecentos
fuisse paulus orosius omnium qui stantis adhuc ro
mani imperii gesta scripserunt, ultimus est auctor
quem gloriosis ecclesie doctoribus hieronimo et au
gustino familiaritate coniunctum: de ea re cum ipso au
gustino uidendi triumphi sicut initio diximus auido
contulisse crediderim Desierant enim pridem antea
triumphare romani. cum satis constet probum im
peratorem fuisse qui triumphauerit ultimum et pro
bum inter et ultima beati augustini tempora anni
paulo plus minus ducentis adnumerant. Primum
apud romanos Titum tacium regem dionisii bachi
imitatione triumphum duxisse diximus: et alium e re
gibus tarquinium priscum pariter triumphasse plini
um scribere supra item ostendimus Sed quales hi
fuerint triumphi an eminne tradi uidimus publius
autem ualerius consul primus pulso tarquinio et ue
lis tarquiniensibus post bruti mortem superatis: re
ges pulsos in hoc sicut et in plerisque imitatus trium
phauit Et si uero nonnullos ex triumphis qui nisi fue
rint ampliores pro tempore atque spetiosiores describe
re intendimus: quo gloriam populi romani eius tem
poris tamquam et nos ipsi cum Augustino ad simus celebri
orem letioremque ostendamus: maiorem tamen eorum
partem summatim colligendo peragemus. Seruabimus
autem temporum ordinem ut crescentem populi romani

potentiam triumphoru quoqz amplitudine imitata
fuisse appareat Utqz omnibus constare possit quo
tempe romana potentia se ipam sub pompeio et ce
saribus ferre no potuit: triuphos fuisse ductos qui
deoru potius q hominu opera opulentia fastumqz
imitati sint fuitqz a camilli triupho initiu de quo
sic habet in quinto liuius Aduentus quoqz dictato
ris omnibus ordinibus obuiam effusis celebratior q
ullus unqua antea fuit triumphus omnie consuetum
honorandi diei illius modu aliquam excessit Maxime
conspectus ipse curru equis albis iuncto urbem inuectus
est Parumqz id no ciuile modo: sed humanu etia uisu
Jouis solisqz equis equiperatu dictatore etia in religi
onem trahebant Triumphusqz eam ob unam maxime
rem clarior qua gratior fuit Hunc triumphum et si li
uius magnis effert laudibus ab nulla tame alia qua
equoru alboru parte laudare potuit: qz preda ut asso
lebat transferenda populo erat distributa. Et nulli
erat digni magnates quos ante currum captiuos du
cere potuerit Alius aute triumphus post multos annos
a papirio cursore dictatore de samnitibus ductus. et
si aliquid decoris nullam tame habuit predam cum
captiuis ordine traducendam Sic eni scribit in nono
liuius Dictator ex senatus consulto de samnitibus triu
phauit cuius triumpho longe maxima speciem captiua
arma prebuere tantu magnificentie uisum in eis
ut aurata scuta dnis argentariorum ad foru ornan
dum diuiderent Inde natu initiu dicitur fori ornan
di ab edilibus cu tense ducerent Hec maioris fuit ap
paratus triumphus de quo sic habet in decimo Liuius

Q. Fabius deciano exercitu relicto in etruria suis
legionibus deductis ad urbem de gallis etruscisque ac
samnitibus triumphauit milites triumphantem secuti
sunt Celebrata in conditis militaribus non magis ui
ctoria Q. fabij quam mors p. decij est excitataque me
moria parentis equata euentu publico priuatoque
filij laudibus data ex preda militibus eris octogeni
bini sagaque et tunica. premia illa tempestate militie
haud quaquam spernenda Primus post hos triumphus fuit
papirij cursoris tunc consulis De quo liuius libro de
decimo Consul exercitu de samnitibus deduxit ue
nienti romam triumphus omnium consensu est dela
tus Triumphauit in maiestate insigni ut illorum te
porum habitus erat Triumpho equites peditesque in si
gnes donis transiere ac pulcritudine paternis spo
lijs que nota frequentij publicorum ornatu locorum com
parabantur ducti nobiles aliquot captiui clari suis
patrumque factis eris grauis transuecta uicies centum
millia. et auri triginta tria millia Omne es argen
tumque in erarium conditum Militibus datum nihil ex
preda Maioris letitie et glorie predictis triumphum
duo coss simul claudius nero et liuius salinator de
uicto occisoque hasdrubale duxerunt. quem liuius ex
tollere est admisus Nec tamen huic etiam triumpho plu
ra affuerunt magnificentia nisi quod superiores fuisse
docuimus Sic enim in xxviii liuius Ita consotiatus
triumphus. cum utrique cum ei magis qui quantum me
rito anteibat tantum honori college cedens gloria
auxit Jllum equidem aiebant sex dierum spatio
transcurrisse longitudine italie. et eo die cum hasdru

hasdrubale in gallia signis collatis pugnasse quo cum
castra aduersus sese in appulia posita habere annibal
credidisset: ita unū consulem pro utraq parte italie·
aduersus duos duces/ duos imperatores hinc consilium
suum· hinc corpus opposuisse Nomen Neronis satis
fuisse ad continendū castris hannibalem: hasdrubale
uero qua alia re q aduentu eius obrutum atq extin
ctum esse: Itaq iret alter cos sublimis curru multi·
iugis si uellet equis uno equo per urbem uehi in
triumphum uehi neronem etiā si pedes incedat ut par·
tam eo bello ut spretam triumphi gloriam memorabile
fore hi sermones spectantiū Nerone usq in capitoliū
prosequti sunt peccuniam in erariū tulerunt: sexter
tiū millies octogínta milia eris· Libet multos extriū
phis transire minoribus: ut ad maiores citius ueniā
Scipionisq triumphū xxxii libro a liuio descriptū pri
mo afferimus Pace terra Mariq parta exercitu ī na·
ues imposito in siciliam ad lilibeum traiecit inde ma
gna parte militum ī nauibus missa ipse per letam pa
ce nō minus q uictoria italiam effusis nō urbibus mo·
do ad exhibendos honores· sed agrestium etiā turbe
obsidente uias romam peruenit triumphoq omniū cla·
rissimo in urbem est inuectus Argenti tulit in erarium
pondo centū milia xxiii Militibus expreda quadrage
nos eris diuisit morte subtractus spectaculo magis
hominū q triumphantis glorie siphax est tandem
uero triumphum ab appiano diligentius descriptū re
petere libet Scipio post hec ex libia in italiam profe·
ctus uniuersas copias classe traduxit romamq ad
triumphum reuersus est- quod omniū ante si splendi

dissimu dicit egisse huius forma ut nunc fit ab illo ser-
uata est: fuit autē huiusmodi: Sertis redimiti omes
precinentibq tubis currus spolijs refertos duce-
bant ferebant et lignee turres captarū urbiū simu-
lachra Aurū deinceps et argentū partim rudibus
massis: partim signatū Corone ꝑterea quas uirtutis
gratia urbes dedissent Candidi subinde boues et ele-
phanti illos sequebant Post hoc cartaginensiū ac
numidarū principes bello capti Jmpatorem lictores
preibant purpureis amicti uestibus tum citaredo-
rum ac tibiarū turba ad etrusce similitudine pom-
pe · hi succincti coronisq aureis redimiti suo quisq
ordine canentes psallentesq prodibant hos lidios ap-
pellant ut facile crediderim etruscos a lidijs sup-
sisse origine · horū ī medio quispiam talari ueste
fimbrijs ac armillis auro splendentibus amictus
gestus uarios edebat hostibusq deuictis insultans
risus undiq ciebat Post thuris et odorum copia
impatorē circūsteterat que currū deaurato multi
fariamq refulgenti candidi uehebant equi: aurea
capiti gestantes coronā Lapillis ornatā gemmisq his
uestem succinctus purpuream patrio more aureis
intextam sideribus altera manu eburneū sceptrum
altera laurū preferebat que romam uictorie ī si-
gnum proficerent Vehebant et cū eo pueri virgi-
nesq et ad habenas hinc inde cognati iuuenes: de-
inum qui exercitum sequti erant scriptores ministri
scutiferi uc: postremo exercitus ī turmas aciesq
diuisus currum sequebant Milites quoq lauro re-
dimiti Laurum manu ferentes quibus meritorū

insignia adiuncta Aderantque qui hos quidem laudibus ferrent hos salibus insectarent nonnullos infamia notarent Simplex denique triumphi forma: et quam unusquisque sermone facile explicare queat Cum in capitolium ventum esset scipio deposito apparatu epulum ut amicis mos erat in templo prebuit post hunc tamen haud diu M portius cato triumphum ex hispania duxit superioribus primis crescentis rei p. parem de quo livius xxxiiii M portius cato ex hispania triumphavit tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo: auri Mille quadringentos Militibus divisit singulos ducenos septuagenos eris triplex equiti per quod tempus L quintius triumphum triduo duxit cotinuo hisque postea sub principibus ducta sunt simillimum de quo sic habet livius xxxiiii postquam romam ventum est senatus extra urbem quintio ad res gestas edisserendas datus est triumphusque initus die primo arma tela signaque enea erea et marmorea transtulit: plura philippo adempta quam que ex civitatibus ceperat Secunda die argentum aurumque factum infectumque et signatum Infecti argenti fuit xviii Milia pondo et ducentum septuaginta facti vasa multa omnis generis celata pleraque: quedam eximie artis: et ex ere multa fabrefacta adhuc clipea argentea decem Signati argenti octuaginta quatuor milia fuere atticorum tetradrachma vocant trium fere denariorum in singulis argenti est pondus Auri pondo fuerunt tria milia septingenti decem quatuor et clipeus unus auri totus et philippei aurei quatuordecim milia quinque centum quatuordecim Tertio die corone auree dona civitatum translata centum

L quintius T F

et quatuordecim: et ostie ducte: et ante currum mul-
ti nobiles captiui obsidesque Inter quos demetrius
regis philippi frater et armenes nabidis tiranni
filius Lacedemonius ipse deinde quintius in urbem
est inuectus sequti currum milites frequentes ut ex-
ercitu omni ex prouincia deportato iis ducenos quinqua-
genos eris in pedites diuisit. dupplex centurioni: tri-
plex equiti Prebuerunt spetiem triumpho capitibus
rasis sequti qui seruitute exempti fuerant et suum
dum post triumphum p. cornelius nasica de bois
duxit in mediocribus numerandum: quem sic liuius
describit In eo triumpho gallicis carpentis arma si-
gna et spolia omnis generis transuexit et uasa enea
gallica et cum captiuis nobilibus equorum quoque capto-
rum gregem: traduxit aureos torques transtulit
mille quatuor centum septuaginta: ad huc auri
eris mille ducenta quadraginta sex argenti infecti quod in gal-
licis uasis non infabre suo more factum cccclx pondo bi-
gatorum numerum CXXXIIII Militibus qui currum sequ-
ti sunt centones uicenos quinos asses diuisit dupplex
centurioni: triplex equiti. Hec omittendum duxim quod
M fuluij triumphum de quo liuius in xxxviij sic habet.
M fuluius TR Triumphare mense ianuario statuerat: sed cum au-
disset consulem emilium literis M burrij tribuni ple-
bis acceptis de remissa in contentione ipsum ad impe-
diendum triumphum roma uenientem egrum in uia
substitisse ne plus in triumpho certaminum quam in bel-
lo haberet pretulit triumphi diem Triumphauit ad x
kl ianuarias de etholis et de cephalonia Auree
corone centum decem pondo: due ante currum late sunt

argenti pondo ottuaginta tria : auri pondo ccxliiij
tetratma athica cxviij filippei nummi decem milia
ccccxxxij signa enea vij^c lxxxv : signa marmorea
ccxxx Arma tela cetera spolia hostium Magnus nume :
rus adhoc catapulte baliste tormenta omnis generis du
tes aut etholi et cephalones aut regij ab anthioco
ibi relicti ad septem et uiginti Multos eo die priusque
in urbe inueheretur in circo flaminio tribunos
prefectos equites centuriones romanos sotiosque do-
nis militaribus donauit Militibus ex preda quinos
uicenos denarios diuisit dupplex centurioni tri-
plex equiti & paulo alius apud liuium ponitur trium
phus : que nos ultimum afferre decreuimus Extremo
anni magistratibus creatis iam ad tertium nonas Mar
tias G manlius uolso de gallijs qui asiam incolu
ne triumphauit : seruis ei causa triumphandi fuit
ne Q Terrentio culeone pretore causam lege pe-
tilia diceret et incendio alieni iudicij quo L scipio
damnatus fuerat conflagraret eo infensioribus
in se quod in illum iudicibus : quo disciplina militarem
seuere abeo conseruata successor ipse omni genere li
centie corruperat : neque ea sola infamie erant que
in prouintia procul ab oculis facta narrabantur : sed
ea etiam que in militibus eius cotidie conspiciebantur
luxurie enim peregrine origo ab exercitu asiatico in
uecta in urbem erat . In primis lectos eratos uestem
stragulam tam pretiosam, plagulas et alia textilia :
que tum magnifice suppellectilis habebantur Monope-
dia et abacos roma aduexerunt . tunc psaltrie sambu
cistreque et conuiualia ludorum oblectamenta addita epu

G manlius uolsonis
TP

lis Epule quoque ipse tum cura et sumptu maiore apparati cepte tum quod coquus vilissimum antiquis mancipium extimatione et usu in pretio esse: et quod ministerium fuerat ars haberi cepta Vix tamen eaque tum conspiciebantur semina erant futuræ luxuriæ In triumpho tulit G manlius coronas aureas ducentas duodecim argenti CCXX milia centum tres Tetraginum atticorum CCVII milia XX cistofori philippi aureorum nummorum XVI CCCXX Arma spoliaque multa gallica carpentis tracta Duces hostium duo et quinquaginta ducti ante currum Militibus quadrigenos binos denarios divisit: dupplex centurioni stipendium duplex in pedites dedit triplex in equites multi omnium ordinum donati militaribus donis currum secuti sunt carmina militibus ea in imperatore dicta: Vt facile appareat in ducem indulgente ambitiosumque ea dici triumphumque esse militari magis favore quam populari celebrem At iam maiores attingamus triumphos auctore romanarum rerum amplitudini responsuros Nec ab alio dignius id inchoari potest quam a M emilio cui contigit ut frugi ipse in temporibus rei publice adhuc frugalitati inservientibus vixerit: et tamen triumpho a maximis procedente victoriis luxuriæ primus in urbem invexerit Hic enim M ille Emilius fuit qui quatuor filiorum duos priores clarissimis domibus per adoptionem inseruit cum maiore fabio maximo quinquies consuli: minore Scipioni africano in filios dedit hic fuit emilius ille qui frugalitatis et modestie amator filiarum maiorem M catonis filio uxorem dedit Minorem elio tuberoni:

M Emilius TR

uni quidem

Qui quidem tubero uir optimus magne in re p. auctoritatis ita tenui erat patrimonio. Ut sexdecim uiri ex tuberonum familia omnes simul in eisdem edibus et quidem modicis cum coniugibus et liberis habitarent Itaq; in illis edibus pauli emilij bis consulis. et bis triumphalis filia deducta est in eisq; habitauit: nec puduit eam pauperis viri: sed uirtutem admirata est per quam pauper erat Tantis tamen assuetus modestie et frugalitatis artibus continere non potuit emilius. quin tempori ad aucte rerũ opulentie inseruiens triumphum in hanc maxime formam duxerit populus romanus nitidis uestibus ornatis in locis et urbis partibus per quas transiturus erat sese ad spectandum triumphum parauerat omnia urbis templa erant aperta et sertis uaporibusq; repleta suauibus. Multitudo ministrorũ baculos manibus gestantium ex medio dimouebat turbas: et uias puras apertasq; prestabant. Transmissio in tres dies diuisa est. Prima eñ dies uix signis tabulis et statuis transmittendis suffecit: que uehiculis comportabantur Secunda die pulcherrima et ornatissima macedonum arma multis curribus delata fuerũt splendentia ere et ferro absterso: atq; ita disposita ut casu maxime cecidisse uiderentur galee: scuta: toraces: ocree: et cretenses pelte et tracia geta pharetre et equorum frena ac enses nudi per hiacentes: et sarixe infixe ita ut nec uictorũ quidẽ absq; metu esset aspectus Post hos armorum currus tria uirorum millia sequebantur: qui numismata ferebant argentea uasis trecentis quinquaginta Vas erat

quodlibet triu͂ talentoru͂ · quatuor uiri singula ua
sa portabant Alij crateras argenteas et phialas ca
licesq͂ ornatissimos · et ingentes certo ordine defe
rebant Tertia die p̄ma luce tibicines nō mite neq͂
suaue sed bellicum sonātes primi ibant · post eos
cxx boues albe cornibus auratis ducebant ͥuictis
ornate et sertis · ducebant eas adulescentes succin
cti ad immolandum · et pueri aureas et argenteas pa
teras sacrificij gratia deferebant de hisq͂ bobus al
bis dicere uoluit lucanus de tauris tractans qui
in meuanie campis ad clitunum amnem albi na
scuntur sic hinc albi clitune greges et maxima
tauri uictima sepe tuo perfusi flumine sacro Ro
manos ad templa deum duxere triumphos post eos
sequebantͥ qui aurea numismata gerebant in ua
sis triu͂ talentoꝝ ut supra de argenteis numisma
tibus dictu͂ est · numerus uasoꝝ fuit tria de octuagi
ta · His succedebant qui auream phialam decem ta
lentoru͂ qua͂ emilius ex lapillis effecerat · item anti
gonea et seleucea et thericlea et persei uasa aurea
portabant post hec persei currus et arma et di
adema super armis positum deinde post modico inter
uallo nati regij ducebantͥ · et cu͂ ipsis alumnoꝝ et
nutricum et pedagogoru͂ lacrimans turba · qui et
ipsi manus tendebant ad ciues · et pueros eade͂ facere
et p̄cari docebant Erant masculi duo et una fe
mina nō satis infortuniu͂ suum p̄ etate͂ intelligen
tes · que res magis homines ad misericordia͂ commoue
bat · multiq͂ lacrimas ciues ad illoru͂ aspectu͂ demi
serunt · fuitq͂ letitie et doloris plenu͂ spectaculu͂ donec

infantes transierunt Ipse autem perseus post filios et ministros ibat: fusca ueste et crepidas amictus more patrio habens propter magnitudinem malorum ad omnia trepidus ac mente turbatus. post eum ibat amicorum et familiarium mesta turba miserabiliter ipsum intuentes lacrimantesque: ut etiam plerique ex romanis lacrimare ob misericordiam compellerentur. post eum deferebatur auree corone quibus emilium uirtutis gratia grece donauerant ciuitates. Erat numerus coronarum quatercentum. Deinde emilius ipse sequebatur ornatissimo curru inuectus uir et citra eiusmodi honore spectaculo dignus purpuram auro contextam indutus et ramum lauri dextera gerens. ferebant et laurum milites currum emilii sequebantur. legiones cohortesque et manipuli partim laudes emilii cantantes que intuebantur et admirabantur omnes nec quicquam ex iis que sibi optanda forent sibi deesse arbitrabantur. Ob eas res in macedonico gestas bello summa populi romani gratia emilio accessit Tantum enim auri argentique in erarium emilius retulit: ut nullum tributum persolui a ciuibus opus fuerit usque ad hircii et panse consulatum qui circa primum cesaris et antonii bellum consules fuerunt Magnus amplissimusque fuit quem descripsimus pauli emilii maiores ampliores et propterea deo ut uidetur: nisi quos pompeius duxit triumphi fuere hos tamen nullo in loco ordine scriptos inuenimus quia summatim etiam attingere nimium omnibus est iussum A plinio igitur sparsa ut sunt scripta nonnulla sumemus Quum triumphasse eum dicit non dum per etatem senatorem de mitridate curru quatuor elephantis

Gn pompei TR

ducto et post triuphum ponti in duos dies partitum
apparatus pro alio triumpho fuisse relictos et addit
plinius magni pompei triupho translata statua ar
gentea pharnacis qui primus regnauit in ponto ite
mitridatis eius patris et currus aurei argenteiq;
Item pompeius in triupho tulit alueum cu thesseris
lusorium ex gemis duabus latum pedes tres longu
pedes quatuor: fuit in triupho luna aurea pondo
xxx lecti triclinares aurei tres vasa ex auro et
gemmis abacoru nouem. signa aurea tria: murrina
tria: corone ex margaritis xxxiij Mons aureus
quadratus cum ceruis et leonibus et pomis omnis
generis Muse ex margaritis in erant et in eius
fastigio horologium: et pompei imago ex marga
ritis faciem pompei victoria murina in urbem inuexit
Primusq; pompeius lapides et pocula ex eo triupho
capitolio dedicauit que protinus ad usu hominu
transiere abacis etia escariisq; uasis expetitis A
liqualem uero triumphi ordinem plutarchus i pom
pei vita sic ponit erant regiones de quibus trium
phabat sic litteris anotate: pontus: armenia: capado
tia: paphlagonia: media: cholchis: hiberia Alba
nia: syria: cilicia: mesopotamia: preterea hi qui
circa fenicem: et palestinam incolunt Iudei et ara
bes: piratarum etia quotquot gnia terra mariq;
debellata erat: Inter hec notabantur castella haud
pauciora qua mille capta ciuitates ferme nongen
te piratice naues. octingente urbes presidiis ro
manis firmatas ee unde quadringentas his quo
addebat: uniuersa urbis rome tributa ante id bel

lum quinquagies decies centena millia fuisse Cum his
uero que ipse quesiuit octuagies et quinquagies decies
centena millia In erarium preterea uasa aurum ar
gentumque signatum ad uiginti millia talentorum
preter que in militibus diuisa sunt quorum qui minus ac
cepit mille et quingentos ereos tulit Captiui post
principes piratarum in triumpho ducti Tigranis ar
menie regis filius cum uxore filiaque ipsius tigra
nis zosime coniunx Rex iudeorum aristobolus
Mitridatis soror cum liberis quinque Scitarum quoque que
multe mulieres Albanorum et hiberorum ac regis co
magenorum obsides ducti Trophea quoque notata omnia
que preliorum numero equa aut se duce aut per legatos
partus est. Maximum uero ac splendidissimum fuit et
quod romanorum nemini hactenus contigit quod tertium
eterna orbis parte triumphum duxit Creuit tamen Creuit triumphi gloria
per gradus triumphi gloria apparatusque in cesare et
successoribus suis principibus quos imperatores ap
pellauere Tam notus aut erat triumphorum apparatus
ut Suetonius cesaris et augusti omnium maximos
paucissimis attigisse contentus fuit Nam de cesare Cesaris tr
sic habet confectis bellis quinquies triumphauit post
deuictum Scipionem quater eodem mense sed inter
iectis diebus et rursum semel post superatos pom
pei liberos primum et excellentissimum triumphum egit
gallicum sequentem alexandrinum deinde ponticum
huic proximum africanum nouissimum hispaniensem
diuerso quemque apparatu et instrumento Gallici triu
phi die uelabrum preteruehens pene curru ex
cussus est axe diffracto ascenditque capitolium ad lu

mina: quadraginta elephantis dextra leuaque lichi
nos gestantibus pontico triumpho inter pompe fercula
trium uerborum pretulit titulum Veni: vidi: vici: Non acta
belli: significante sicut ceteris: sed celeriter confecti
notam Veteranis legionibus prede nomine in pedites
singulos super bina sextertia que initio ciuilis tu-
multus numerauerat: Vicena quaterna millia num-
mum dedit: assignauit et agros: sed non continuos
ne quis possessorum expelleretur populo preter fru-
menti denos modios: ac totidem olei libras vice-
nos quoque nummos quos pollicitus olim fuerat ui-
ritim diuisit et hoc amplius centones pro mora
Cetera extra triumphi apparatum scribit Suetonius
Sed iam ad alios descendam triumphos maiori dili
gentia a scriptoribus traditos: quo formam tante
rei melius nosse possimus Flauius Iosephus gen-
te iudeus captiuitate Ierosolime urbis a Vespasia
no patre et tito filio principibus romanis factam
describens ipsorum imperatorum triumphum sic refert Co-
munem triumphum ob res gestas agere statuerunt
quamuis utrique senatus proprium decreuisset Pre
dicto autem die quo futura erat pompa uictorie ne
mo ex tam infinita ciuitatis multitudine domi
remansit Omnes autem cum prodissent loca ubi tantum
stare possent preuenerant quanta spectaturis suffice-
rent Imperatoribus relicto necessario transitu Cuncta
uero pars militaris ante lucem per turmas at-
que ordines progressa est cum rectoribus suis et circa
ostia constituta non palatii superioris: sed prope
isidis templum ibi enim principes nocte illa requiescebat

Vespasianus & titi filius tr

prima iam aurora incipiente procedunt Vespasianus et titus lauro coronati: amicti uero pma ueste purpurea et ad octauias ambulationes transeunt. Ibi enim senatus et ducum proceres et honorati equites eorum prestolabantur aduentum. tribunal autem ante porticus situm erat selleque in eo eburnee preparate quo cum ascendissent consederunt statimque partis eos militaris fauor excepit multis uirtutum testimoniis preditatis illi autem inermes erant in ueste serica laureis coronati perceptis autem laudibus eorum Vespasianus cum dicere adhuc uellent silentij signum dedit. Magnaque omnium quiete facta surrexit: et amictu magna partem capitis adoptus: solemnia uota celebrauit idemque titus fecit perfectis autem uotis uespasianus in commune omnes breuiter alloquutus milites quidem ad prandium quod eis ex more ab imperatore parari solet dimittit ipse uero ad portam recedit. que ab eo quod per illam semper triumphorum pompa ducitur nomen accepit. Vbi et cibum prius capiebat: et triumphalibus uestibus amicti dijs ad portam collatis cesa ostia inter spectacula transeuntes triumphum ducebant vt multitudini facilior preberetur aspectus pro merito autem narrari multitudo illorum spectaculorum et magnificentia non potest in omnibus que quisque excogitauerit uel artium factis ut diuitiarum que operibus vel nature nouitate. Nam pene quecunque hominibus qui usquam sunt fortunati paulatim quesita sunt alijs alia mirabilia atque magnifica hec uniuersa illa die romani imperij magnitudinem probauerunt Etenim argenti aurique necnon et eboris

et in om̄ni ḡnē spetierū siue opum multitudine non
ut in pompam ferri cerneres. sed siquis dixerit
om̄ia fluere et alias quidem uestes ex rarissimi
generis purpura portari alias diligentissima pur
pura uariatas arte babilonica ḡeme aut clarissi
me et tam multe alie coronis aureis alie spetie
bus alie formate in cluse traducte sunt. ut appa
reret frustra nos earū usq̄ rerū esse aliquid su
spitari ferebant aut simulachrorū singula que
illi deos habebant et magnitudine mirabili et
arte nō defunctorie facta. horumq̄ nihil nō p̄tiosa
materia. Quin et aīalium diuersa ḡnā producē
bant propriis ornamentis induta. Erat aūt etiā
que singula portaret magna hominū multitudo pur
pureis uestibus atq̄ inauratis ornata. Ipi etiam
qui ad pompam fiebant ab alia turba discreti preci
pua et mirabili ornamētorū magnificentia culti
erant. Insuper his ne captiuorū quidem uulgus in
ornatū uideres sed varietas et pulchritudo uesti
um nata ex fatigatione corporū deformitatē ocu
lis subtrahebat. Maxime aūt stupor erat machi
narū que portabant siue pegmatum fabricatio
pro quorū magnitudine timendū uiribq̄ portantium
occurrentes putabāt. Multa enī in tertiū tabulatum
de quaqz surgebant et magnificentia fabrice cū ad
miratione delectabat. multis aurata ueste circum
datis. cū aurū preterea factum et nō factū esset
affixum. Multis aūt mutationibus bellum aliter
in alias diuisum machinas certum sui faciē oste
debat. Erat enī cernere: uastari quandam fortis

sinam terra totas uero interfici acies hostiū: et
alios fugere alios captiuos duci: murosq excelle-
ti magnitudine machinis dirrui: et castellorū ex
scindi nuimimina et pplos ante menia ciuitatū
disturbari exercitusq intra muros diffundi: cedis-
q omia loca plena: et eorū qui resistere nō poterat
preces: ignesq templis iniussu incendiaq supra
domos. et post multa euastatione euersionesq atq
amnem tristitia defluente. nō in arua culta ne-
q in hominū ut pecorū potum: sed p terrā ex
omi parte flagratem hic em iudeos ee passos ipi
experti sunt Ars autē et confectorū operū magni
tudo nescientibus adhuc fieri pntibq ostedebatur
Erat aut per singula pegmata capte ciuitatis dux
ita ut captq fuerat ordinatus multe aut naues se-
quebant. spolia uō alia passim ferebant. Emine
bant aut corq que apud ierosolima in templo rep
ta sut mensa aurea ponderu talenti magni et ca-
delabrū similit auro fcm sed opere comutato
abusus nri cosuetudine Nun media quide colu
na basi herebat: ternes aut ab eaciumine pro
ducebantur formate ad similitudine ~~tr~~ tistimu-
le: et summum quoq in lichini specie fabricatum
Erant autē nūo septem septimi diei qui apud
iudeos est festus indicantes honore Post hec por
tabat lex iudeorū nobilissimum spoliorū Inde tra Lex iudeor
sibant plurima uictorie simulachra portates.
omia ex auro et ebore facta post que vespasia-
nus prior ibat et titus deinde sequebat. Domi
tianus aut adequitabat ipe quoq adornatus pul

cherrime dignusqz spectari: pompe aut finis fuit ad
capitolini iouis templu quo postqua uentum est constite
runt. Erat em uetus mos patruis operiri: donec du
cis hostium mortem quispiam nunciaret postqua igit
eum finem vite hre nunciatu est omniumqz fauor se-
qutus est. tunc ostias inolarut hisqz omibq secundo
per uota solemnia celebratis in palatium recesserunt

Aurelian TR

Multis deinde post annis aurelianus pnceps no igno
bilis triumphum duxit. que sic flauius uopostus sira
cusius descripsit. Currus regij tres fuunt Inhis
unus odenati argento auro et gemis operosus at
qz distinctus Alter que rex persaru Aureliano dono
dedit. Ipe quoqz pari opere fabricatus Tertius que
sibi çenobia composuerat sperans se urbem roma
iniram atqz uisuram quod illam no fefellit Nam cu
eo urbem ingressa est uincta ac triumphata fuit
aliud currus quatuor ceruis iunctis. qui fuisse di
citur regis gothoru. quo vt multi memorie tradut
capitolium aurelianus uectus est vt illic cederet
ceruos. quos cu eodem curru captos uouisse ioui
optimo maximo ferebat. precesserut elephanti uigi
ti. fere mansuete libice palestine diuerse ducente qs
aurelianus priuatis donauit ne fiscum anonis
grauaret tigrides quatuor. cameli pardali alces
cetera talia per ordine ducta gladiatoru paria tre
centa preter captiuos gentiu barbararu. blenos
exionatas: arabes euat quoqz bractani: hiberi:
saraceni: perse. cum suis qqz muneribus. Gothi.
Alani: roxolani: sarmate: franci: sueui: vandali:
germani: religati manibus captiui precesserunt

Inter hos etiã palmirem qui superfuerat pn̄cipes ciuita
tis : et egiptij ob rebellionẽ. Ducte sũt dece mulieres /
quas uirili habitu pugnãtes inter gothos cepant : quas
de amaçonibus ortas titulus indicabat. prelati sunt
tituli gentiũ nõia continentes. Inter hec fuit tetricus cla
mide coccinea. Tunica galabina bracis gallicis orna
tus adiuncto sibi filio quem imperatore in gallia nũcu
pauerat. Incedebat etiã çenobia ornata gemmis cathe
nis aureis quas sibi fecerat uincta preferebantur co
rone ciuitatũ auree titulis eminentibus prodite. Iam
pptus ipse romanus : iam uexilla collegiorũ atque castro
rum : et cathafractarij milites et omnis exercitus
et senatus : et si aliquãtulum tristior : quod senatores triu-
phari uidebat multũ pompe addiderunt. Denique in capi
tolium uix nona hora peruenit : sero autem ad palatiũ.
Sequentibus diebus date sũt pplo uoluptates ludorũ
scenicorum : ludorũ circentium : uenationũ : gladiato
rũ : Naumachie : Vltimus mihi restat romanorũ pn̄
cipum quos legerim triumphasse probus. Vellem quidem fla Probi TR
uium voposcũ qua diligẽtia superiorem aurelianum eadẽ
et hunc probi e panonia imperatoris uere probi pre-
stantissimique triumphum scripsisse. Sed uidetur dei iu
dicio factum esse : ut qui ultimus omniũ gentiũ pacato
imperio triumphus esse debebat uiuidius cunctisque
describeret. Sunt itaque flauij voposci hec uerba. Triu
phauit de germanis et blemijs omniũ gentiũ ferocis
simis. Ad quingentos homines ante triumphum duxit. Ve
nationem in circo amplissimã dedit : ita ut pplus cun-
cta diriperet. Genus autem spectaculi fuit tale. Arbo
res valide per milites radicibus auulse late longeque

trabibus affixe sunt. terra deinde supiecta. totus que cir-
cus ad silue speciem consitus gratam uiroris preblui-
Immissi deinde per omnes aditus struttiones. Mille
ceruu. Mille apri. Mille dame. et cetera animalia quanta
ali admuenirique potuunt Immissi deinde populares
rapuit quisque quod uoluit Triumphos iam tandem ab
soluimus quos etanta trecentorum et uiginti multitu-
dine duximus seligendos: ut formam triumphi osten
dimus: quam in spexisse aurelium augustinum optasse
refertur quanquam augustinum non magis id tenuit desi
derium. quam e nris plurimos hre uidemus Qua ratione
uniuersum nunc ex omnibus conflare libet: et ordine for
mamque uarijs supra locis et modis descripta ita re
petere: ut in pntis tpis roma duci uideatur. Veniebant
romam ad triumphos duces romanos itali quacunque
incederent suo et ipsi triumpho excipiebant quod de
scipione liuium supra scripsisse ostendimus Expe
ctabant uero foris: quia lege cautum fuisse docuimus
nullum ducem ante triumphi initium urbem ingredi
tos qui triumphum ducturi erant satis supra ondit
Josephus semper ad portam consedisse quam ipse dicit no
men inde nactam fuisse: quod triumphi per eam ducentur
nosque in roma instaurata priscorum testimonio et au
toritate docuimus territorium triumphale ad eum fuisse
locum ubi apud basilicam principis apostolorum petri. Sancti
Andree ecclia et cenothaphium extat quo in celeber
rimo priscis etiam temporibus loco apud id tunc appo
linis templum nunc sancte petronille et sancte Marie
fabricorsorum eccliam obeliscus est ille sublimis quem
gaium principem in neronis circo erexisse plinius

Triumphi hi temporis si mulacrum

Itali cum suo triumpho excipiebant

porta triumphalis

Territorium triumphale ubi

est auctor In eo itaque territorio triumphali parata triumphi pompa per viam procedebat triumphalem: cuius strate silicibus particula adhuc cernitur sub sancti spiritus in saxia hospitali: ut per nunc dirutum pontem tiberis triumphalem ibi proximum: et portam pariter dirrutam eius pontis triumphalem cuius ampla cernere est fundamenta in urbem et ad capitolium ducebatur Continuabatur autem ea triumphalis via ad posteriorem nunc porticum ecclesie sancti celsi: ad quam arcus marmorei: ipsam amplexi viam altera extat coxa torosam e marmore statuam retinens colosseam Reflexa inde via sancti laurentii in damaso ecclesiam et post florae campum petebat: idque hic maxime proximis temporibus cernere fuit quod in continuatis super eam domibus fundamenta iacere aut puteos effodere molientes silicea veterem spatiosissimam offenderunt a campoque florae ad nunc plateam iudeorum inde innominis templum nunc sancti angeli in foro piscium ecclesiam post ad sanctum georgium in velabro procedens via sub novis edibus ruinisque ab effodientibus invenitur quousque iam templo velabro que proxima in clivum desitura capitolinum detecta cernitur A velabro autem clivum inchoasse capitolinum per quem ad iovis optimi maximi templum erat ascensus satis in roma ostendimus instaurata notissimumque est ex suetonio illud quod brevi super diximus. cesare gallico triumphi die preter vehente velabrum curru pene excussum fuisse: axe diffracto hec itaque fuit triumphalium via ab obelisco territorio portaque triumphali ad iovis templum: cuius magna et dissipata nunc fundamentorum ubi de facinorosis in capitolino colle supplicium sumitur

Via triumphalis ubi hospitale sancti spiritus pons triumphalis ubi

S. Laurentii in damaso ecclesia campus florae

Iovis optimi templum

uestigia extare uidemus Viaq3 tota quã descripsimus nõmodo in M emily sicut dictũ est: sed in ceteris q3 triumphis: Undiq3 auleis lauroq3 ornabatur et fori se dilia q3 ex materia tabulataq3 adutraq3 parte uie fe nestrasq3 et pertecta pari disponebantur ornatu: popu lum comode exceptura: qui nitidis uestibus ita totus conueniebat ut quod ebreus noster scribit: nemo extã ta multitudine ea die remaneret in domibus Templa q3 ipsi iminentia uie: quorum preter sancti Angeli ec clesiã nulla extant: aperta et sertis uaporibusq3 suauibus repleta erant Multitudo ministrorũ bacu los manibus gestantiũ in auratos turbas ex medio admonebat ut uia apta et pura redderetur prius uero q ordine describam que progressurus tũ po pa in urbẽ imperator seruabat aliqua exponẽ liber a iosepho scripta et tamẽ aliorum quoq3 triumphorum descri ptioni admodum profutura: que legentibus sicut hacte nus nobis fuiunt dubia esse uidẽmus Dicit iosephus cuncta pars militaris ante lucem per turmas atq3 ordines progressa est cũ rectoribus suis: et circa ostia constituta nõ palatij superioris: sed prope isidis templũ: ibi enim principes nocte illa requiescebat Nosq3 ignotũ alias isidis templi locũ nuper edocti sumus Bonofrius tricaricensis epus Andreasq3 eius frater germanus consistorialis aduocatus ciues ex trucea fonte romani edes habent eorũ uirtuti opibusq3 re spondetes: uie quã descripsimus triumphali superimpositas Campũ inter flore et plateam iudeorũ: quas alioqn amplas uetustorũ prisci opis marmorum fenestis tabu lis crustamentisq3 plurimũ exornare nituntur datu

Ornatus uie undiq3

Templa odoribus repleta

Josephi declaratio triumphi de tito

itaque nuper ab andree clientulo cultore marmorum
grandem luculentum ut appellant serpentinum litteris
inscriptum Maiusculas elegantes ad domus eminentem
angulum affixerunt: estque in eo saxo hic tenor. Superi
ori in margine primum SECVLO FELICI Deinde ad quadri
medium sequitur sesquilinea PHIGIAS SACERDOS
ISIDI SALVTARIS CONSECRATIO Tres deinceps
sunt lineole PONTIFICIS VOTIS ANNVANT DII
ROMANE REI P. ARCHANAQUE MORBIS PRE
SIDIA ANNVANT QVORUM NVTV ROMANO IMPE
RIO REGNA CESSERE Ipsum lapidem cum satis co
niicere liceret in templo isidis repertum fuisse: etiam e
in vineam locusque inspectus multis obsitus sentibus.
Vnde saxum erat avulsum facileque fuit intelligere:
extantes torosos semique ruptos fornices: et vix solo
supereminentes murorum primas templum fuisse: quod
isidi sacerdos phigias consecrasset Id nunc est quam in
parte Monasterium inter sancti sixti et ingentes spe
ctandasque termarum Antonianarum ruinas viam fuisse
novam qua nihil roma habet pulchrius in roma do
minus instaurata: eratque id templum ad ipsius viae no
ne supremum caput in palatium maius circi ac maxi
mum spectans ut iam liceat intelligere: milites qui
ante lucem per turmas atque ordines progressi erant
cum rectoribus suis circa ostia fuisse edium viae nove:
non palatii superioris ibi proximi Hec moneat principes
triumphaturos ad isidis templum in civitatis medio qui
evisse: et non extra urbem legi obtemperaturos exspe
ctasse: lex enim ipsa: et multe alie stante sub consulibus
re publica caste servari solite, sub principibus exco

luerant Vespasianus tamen et titus legi ex parte aliq̄
parituri ad territoriū portamq; triumphalem lauro co
ronati et uestem induti purpuream sunt progressi.
Vbi panagiricis laudū suarum redundantibus de more
auditis. rem diuinā capite operto fecerunt. Milites
uero iosephus scribit inermes in ueste serica fuisse.
quod illorū opinioni aduersatur. qui ueteres roma
nos rerū dnos parum splendido atq; etiā inepto ami
ctu usos fuisse calumniantur. Qualia uero fuerint spe
ctacula. qualis pompa. quante qualesq; diuitie in triū
pho ostense et iosephus et appianus et supradicti a
quibus sumpsimus scriptores diffuse dicunt. Aliqua tn̄
repetere libet nostro huius tpis triumpho quem hic uerbo
et scripto ducimus coaptanda. Sitq; prima pars uestiū
quas ex rarissimi gñis purpura. et diligentissima pictu
ra uariatas arte babilonica ebreus dicit. et rarissimi
gñis purpura fuisse constat. quā nr̄i tum cremisina
tum uiolaceam appellant. Artis uero babilonice apri
scis romanis dicta sunt omnia queuīq; uariatis colori
bus uariata ue serico aut auro et mixtim ex utro
q; contexuntur. quorū per italiā nimius nūc. impro
bandus. perniciosusq; cernitur abusus. De gemmis quas
dicit partim in coronis. partim aliter fuisse delatas
notoriū est. ut cū sola ardenti ambitione pares illis
nr̄i fuit. amultitudine tamen eorū incomparabili
superentur. Iam uero que dicit iosephus pro merito lau
dari non posse multitudine illorum spectaculorum et magni
ficentia in omnibus que quisq; excogitauerit. ut arti
um factis. ut diuitiarū opibus. uel nature nouita
te omnibus persuasum esse non dubitamus. que ne

Noui triumphus

Artis babilonice
zettani

Zeme

dum nunc referri aut excogitari possent. sed ita in singulis mutabantur triumphis: ut nihil magis quisque curaret quam ne ea adduceret spectaculorum machinarumque genera: que prioribus pompis visa erant et diversa multi animalium genera ducebant propriis induta ornamentis ut color habitusque ornamentorum ursis adhibitorum leones aliter vestitos secerneret: pariter lincesque pardos. diversusque damas internosci et pantheras faceret ornatus Nec parve erat pulchritudinis delectationisque videre eos homines qui singula preferrent spectanda aut singula ducerent animalia purpureis atque inauratis esse vestitos cum tamen et captivi ordine in spectaculum ducti ornatus sui splendorem haberent Inter hec stuporis fuisse dicit iosephus machinarum que portabantur et pegmatum fabricatione quarum rerum similitudine cum a nobis visam dixerimus facile erit intelligere qualia fuerint maxima tunc parva nos in spectaculum stupore non potuerimus non mirari Est celeberrimus quot annis in urbe florentia Iohannis baptiste festus dies: in quo diversi generis machine diversa transferunt spectacula: ingenii subtilitate veteribus illis nullatenus postponenda Adhibenturque in primis spectande pulchritudinis pegmata ex illis etiam que in tertium nidum undequaque surrexisse ebreus vir tantopere admiratur: quin si veniam dabunt nobis doctiores: in pictos hoc loco quid ea fuerint pegmata docebimus Decepedalis erat quaquaversum latitudinis sollidum tabulatum: e cuius basis centro lignea surgebat columna viginti pedum proceritate sublimis: ad quam trina distinctione proportionaliter facta terni ramorum ordines

Animalia

Inaurati agasones

Captivi ornati

florentie
S Johis festum

pegmata florentina

descriptio pegmatis

ferreoru erant: quibus i ramis in auratis fronde mul
ta aurea argentea ue densatis tanq auicularu nidi
ex chorio loculis ue uersicoloribus puerorum bimulo
ru ad summu ue trimuloru sedes et tanq cubilia dispo
nebant. eoru ue puerorum capite solu exerto pars.
pars toto eminens corpusculo/iucundu radiculu ue
aliquid prout occultus in fronde preceptor suggereret
balbutibat hancque molem robusta seruoru multitudo
no centonibus ut florentie mit sed purpureis aureis
ue indutorum pferebat Multaque cu et uaria i triumpho
essent pegmata: nequaq cotinuata ferebant. sed alie
interponebant machine simuli in tabulato similique
seruoru ornatu delate: in quibus preliorum simulachra
cedebant. ut uincetes romanos cadentes cesosque ho:
stes una fugientes alia hostes insequutosque quirites
oppugnari urbem defendique alia: alia capi uri ex
scindique appareret: singulisque i machinis et rebus
que gererent primarij hostiu duces simulati eode
erat uestium habitu in quo post paru ueri ante cur
rum uicti inspiciebant. Aliaque sequebant fercula sin
gulis i triumphis uaria: sicut prebebat delectatione Sed
Titi uespasiani Tr. machine & fercula — titi uespasiani triumpho uide gratiosora sint que a
iosepho scribunt: quod ea i marmoreo triumphali arcu
suo Rome ad sctam Maria noua uidemus extare.
que apud ierosolima in templo reperta sint Mensa au
rea et candelabru auro factum cuius forma melius
lapis q iosephi descriptio nobis ondit postea porta
bat. Lex uideorum marmorea item extans In alijs uo
triumphis qui singulos repetere uelet plurima in
ueniet admiranda que precedebant ductas machinas

et pegmata aut sequebant^ur^ Nostrū uero nos trium
phum tandem aggrediamur Qui bello confecto ad
urbem iā reducto exercitu redierat imperator in va
ticam territorio triuphali tūc sine edifitiys puro
ab marmoreis nūc basilice sancti petri principis
aplorū scalis ad obeliscum expectabat Ad que locū
ante lucē sese omnis ciuitas effundebat Et quia le
tissimo ppr impedimēta tardantesq machinas
gradu incedendum erat processuri pontifices sa
cerdotesq et religioni addicta colluuio suā pompa
prius ducere inchoabat: quem inter conatū impe
rator capite opto rem diuinam faciebat In qua sic
orasse cum accepimus Dii nutu et imperio quorū
nata et aucta est res romana eandem placati pro
pinatiq seruate Miratiq aliquādo sumus: quo sit
factum modo ut sicut triuphalis pompa priscis omi
um celeberrima evaticano et ab apollinis tēplo
in urbem ducebat^ur^: ita et xpianis tempibq ecclesi
asticorū ordinū processiones quecūq solemnes
evaticano pariter et abeati petri basilica que in
illius templi parte constructa est in urbem eat Et
sua illi in suis pompis que tantus pplus pars perī
ret pars sequeret^ur^ sacra habebant: tensas scilicet
argenteū birotem currum ancilia paladiumq
et sacra alia pferente curruiq summus et sumptu
osissimus adhibebat^ur^ ornatus: Et tensas proximi
ores nllo intermedio sacerdotes salii precedebat
uiri semp omnium grauissimi totiusq ciuitatis am
plissimi quādo fabiū maximū et L scipionē diu
tissime inter salios uixisse ac obiisse: et titū vespa

Rem diuina facit imperator

et eius oro breuis

pompa gentiliu

processiões xpianorū

TENSE
ancilia
paladium

SALY

Cauda cardinalium

sianum saliis a quibus erat in collegium cooptatus gra
tias egisse ingentes supra docuimus Vestes uero
quibus salii in pompa utebantur subtili simplicique se
rico ceruleo fuere colore candidioribus uirgulis in
tertextis: quibus constantinopolitanum patriarcham
uti uidemus: et cauda nullo sustentante trahebant
salii / iurorum cardinalium qui illos mutati uident
cauda longiore Ancileque unum ex hisque celo deci
disse dicebant brachio tanquam in prelio aptatum defere
bant Eratque in religione legittimum salios in pompa
ternos ad summum quaternos et saltare simul et ca
nere que quidem carmina omnis pompa cantu ut i
condito referebat: fuitque ex his quorum nonnulla ad
singulos deos oratius in oddis et ad extremum secu
lare posuit Et ne addubitet quispiam grauissimos
amplissimosque felicium stantis rei publice senatorum
uiros adduci potuisse ut in foro aut uia triumphali
saltarent gloriari solitum fuisse traditur maxi
mum / se qui quartum octogesimum ageret annum iuni
ores multo collegas saltu superasse Ad tensas de hinc
quo sequerentur ordine oposissimum fuerit scribere.
sed cum omnia templa: omnium deorum dearumque sacella
omnes edes suos et multiplices habuerint sacerdotes:
tum sodales illis et more nostro societates ac confra
ternitates tanto nostris plures quanto maior tunc erat
populus fuisse docuerimus: pompam que aut precederet
aut sequeretur ad tensas ingentem esse oportuit:
quam quidem turbam per supius descriptam triumpha
lem uiam et portam uaria oblatrantem in deos car
mina nos nunc uidere et audire uidemur Singuli

uero ordines sacerdotum singule sodalitates sin
gula pegmatum et machinarum agmina suos ha
buere ludios: et simphoniacos: singulos panthomi
mos per quos a precedentibus collegijs diuiderentur
Petreie enim alicubi fiunt mulier cule ebrias se gesti culationibus simulantes que dum obtorto uacilla
tiq; gressu in casum et ruinam pendent: seseq; uix
tandem sustentantes totam paruis sed amplis pas
sibus uiam complectuntur: turbas in risum prouo
cant Et manducos aliqui digniores ditioresq; sa
cerdotes a quibus sua gratior fieret pompa pmitte
bant tranteq; in laruato capite humano maiori max
illas uasta magnitudine pariter uastis armatas de
tibus habentes Qui suo tanti oris hiatu dentiumq;
crepitu se se in utranq; partem uie dum flecterent
ridentem turbam uertebant in fugam et quicquid
in esum ori applicaretur: tanq deglutientes in sinum
demittebant Vtq; maiorem uarietas delectatione
faceret Citerie alijs interiecte ordinibus suos et
ipe risus etia uiris grauibus exciuere Viri aut
hi ueste et laruato oris habitu muliebri: quibus
ceruicis procericas iusta oblongior appareret:
Voris tamen usus ad labia et inter dentes ita respo
debat: ut uerborum proprietas nullatenus deside
raretur Qui media in cedentes uia spectatores
ad utranq; partem mira lingue uolubilitate pro
uniuscuiusq; conditione iocis aut ridiculis ledori
is laudibus uituperationibus aut serijs appetebat
Suisq; pariter pompe iocis interiecti erat Lydij in
gens citeredorum tibicinumq; turba sericinis aureisq;

Petreia

Manducus

Citeria

Lydij

induta. et coronis pariter aureis redimita. cum
quibus nō nulli psallentes canentesq; prodibant
forumq; in medio ludius quispiam talari ueste
fimbriis armillisq; aureis splendentibus amictus
uarios edebat gestus. Subinde uestalibus psal-
trie et fanatice mulierculę preluserunt quarum
gesticulationes marmoribus insculptas quotiens
per urbem offendo quin subsistens inspiciam ne-
queo continere. pariter et debaccantes que suis
bachi sacerdotibus bacchidibusq; haud secus quā
in orgyis capillo per humeros sparso nude potius
uolare quā saltare uidentur. Suum quoq; inter ali-
os pompe sacerdotum sodalium et epulonum or-
dines munus. Mima: histriones: panthomimi:
et cetera ludionū turba prestiterunt: ut dū ea subit
menti et memorie recordatio hos ego strepitus has
saltantiū infamias calamo nūc cupiam declinare po-
stquā pontem et portam triumphalem omnis supsti-
tiosa priscorum pompa transgressa erat: auri et
argenti: armorū bellicarūq; machinarū et ditissi-
me lautissimeq; supellectilis: quātum singuli tri-
umphatores in erariū inferebant supra in descri-
ptis multorū triumphis audiuimus. Unde hac sola
partem quia nrorū seculi nri pcipue ecclesiasti-
ce rei romane principum nemine imitaturum
esse credimus i nro hoc triumpho effingere desine-
mus. et pariter nulla pegmata pter supdicta:
nullas machinas adhibemus. Imperator igitur ad cuius
exemplū utinā aliquādo unus ut plures xpiani
succedant currū insidens birotem auro argēto

fanatice
psaltrie
debacãtes

Mima
histriones
panthomimi

Currus triumphalis
pictus

gemmisque splendentem ingrediebatur. Sed ubi in cur
ru illo circum circa picti erant hinc iupiter sceptru
inde neptunus tridentem iunio hastam quirinus ma
nu gestantes deinde mercurius caput pedesque a
latus in nostro curru: petrus claves: ensem paulus:
manu gerens Michael georgiusque dracones peri
mant et Bartholomeus suam humero pellem por
tet Aureaque noster imperator palla induatur stellis ex Corona Laurea
auro splendentibus variata sceptrum manu dexte
ra eburneum sinistra lauri ramum gestans Nec
auream prisco de more etrusco corona sed laure
am habeat Sitque non ut olim servus qui iuxta pli Servus aurea susten
nium ponderis eximii auream post humeros suis tabat coronam
sustentet adhiberi oportebit nec cogetur imperator
noster ferreum manu anulum manu habere vel servo Anulus ferreus sicut
in tanta gloria se equari recognoscat ad quam plinii et servo
summam iuvenalis sic allusit Magneque corone tan
tum orbem quantum cervix non sufficit ulla Quippe
tenet sudans hanc publicus: et sibi consul ne pla
ceat curru servus portatur eodem Optimum itaque
potius imperatorem Titum vespasianum noster imitabitur
imperator qui non servum in curru post humeros sed Fortuna alata ad
fortuna ex auro habuit alatam: que si noster adhi humeros
bebitur demissus celo angelus esse videbitur. Asside
at tamen nostro si erit filius puer et scipionis optim Filius puer in curru
civis exemplo nepotes ac ex cognatione ephebi ca
didorum equorum currum trahentium frena regant
aut si deerunt nepotes et cognati discat a iuvena
li adhibere Niveos ad frena quirites de fossa in Nivei ad frena
loculis quos sportula fecit amicos Post currum quirites

Legati & honorati post currum equis | segregati a multitudine legati et digniores quique ac uirtutibus prestantiores equo uehantur hostium uero duces et captiui nobiliores ante currum uincti ducantur: ut ipsorum aspectu pulcherrimum spectaculum fructumque uictorie ingentem populus romanus percipere possit qui illos in carcere duci uideat Clament interim obstrepentque ante et retro milites laureati carmina in ducem suum laudibus plena et cui libuit ridicula et opprobria ledoriaque licentissime proferant Magnaque cum sit ac prope infinita earumque in triumphum ducuntur rerum et captiuorum multitudo et cum pompe et populi innumera sit turba: a territorio triumphali in forum usque magnum romanum nouem horis sicut in aureliani triumpho contigit egre peruenatur et tamen cum adeo fori partem que iuxta ouidii uerba de bone nomen habet: erit peruentum: currus ipse subsistat nec prius equos flectant qui eorum frena agent adulescentes quam et ipse consul uexilla aliaque magistratus insignia in ipso foro de more deposuerit et ducem hostium in carcere productum occisumque aliquis nuntiauit ut quem populus romanus quem milites romani aliquando metuerint supplicio affectum esse gaudeant Tuncque ascendens in capitolium consul rem diuinam in iouis optimi maximi templo faciat Cuius ad deos oratio hec fuisse refertur Gratias tibi iuppiter optime maxime tuque iuno regina et ceteri huius custodes habitatoresque arcis dii: libens letusque ago: re romana in hanc diem et horam per manus quod uoluistis meas seruata: be

Margin notes:
- Legati & honorati post currum in equis
- Duces hostium in carcerem
- Iudicia diuersa ducibus militum
- Nouem horis in uia
- Insignia in foro posita
- Dux hostium occisus
- Res diuina fit
- Oratio imperatoris ad diuos

ne gestaqz. Eandem et servate ut facitis fovete p
tegite propitiati: supplex oro. finidemqz diem et
uictori magistratus et uitto finem uite fecisse letus
exultabat ac iubilabat pplus. Deducatur deinde in
palatium impator nr ad cenam mille mensis in fo
ro paratam descensurus ad quã inuitatus qui tunc
erit consul non accedat: ne qui triumphauerit aliquē
se in ea digniore accubituqz priorem habeat. Et si
exemplo Scipionis optimi modestissimiqz ciuis nr
triumphator maluit minore multo apparatu in ca
pitolio cenam paret. Triumphos iam et romam
absoluimus triumphantem: si unum opi claudendo
addetur: nõ modo silicet scriptura sicut nup fecimus
depictos sed ueros et priscis digniores triumphos ro
me ducendos esse sperari posse: si eos qui ad cla
uum sedent rei publice xpiane pñcipes se ipos nosce
et quã susceperunt curam mente et aio cõsiderare
meliori solito dei munere contingeret. Nesps enim
forma et institutione Utinam ne magis potestatu
et magnitudine multu abest ab ea quã in hoc ope
p singulas partes descripsimus romana re publica
het in qua uiuimus ecclesiastica res romana. De
pe ex liuio et Cicerone sup dixim9. Dii nullũ fa
stiditur genus in quo uirtus enitesceret creuisse
romanũ impiũ. et uiros ex oim parte orbis oste
dimus rome uisos esse nõ ciues modo militesqz
et senatores sed consules. Qua urbis et rerũ com
munione sciũ sit: ut ne dũ rome geniti et coha
bitantes infinita et tñ diuersi gñis hominũ mul
titudo: ne dũ italici gñis pstantes uiri. sed hinc

Cos ad cenã triumphante non accedat.

opis operculũ et clausura

Par forma ẽ rõna res
ectẽ rõne olim r.p. sed
nõ potentia

Consul e papa S
Senatores sunt Cardinales
Legati — Reges
Questores — principes
Trib. milit. — duces
prefecti — Marchiones
Centuriones — comites

ad caucasum montem inde ad tanaim aut ad gangen gentem romanam pari affectu rem publicam amarent: defensarent tuerentur: augerent. Similem itaque prius rei statum esse hinc dicimus quia pontificem romanum consulis: Cardinales senatorum: Reges: principes: duces: marchiones: comites: et alios xpiani orbis nobiles: legatorum: questorum: tribunorum militum: prefectorum: presidijs: Centurionum et decurionum offitio fungi ac videre videntur. Episcoporum vero et aliorum ecclesiasticorum multitudo romana frequentans curiam magistratuum obtinet locum: per quos aut rei publice offitia aut singule provintiarum dioceses administratur. Et pontifices romani olim originem asiaticam habuere. Petrus apostolorum princeps Anicetusque. Johannes quintus: Sergius: Sisinnius: constantinus. Gregorius tertius: Grecia pariter suos huic Anacletum Thelesforum Iginium Eleuterium Antheronem: Sistum Eusebium Zosimum. Theodorum Johannem sextum et septimum: Zachariam et nostris diebus ex creta quintum alexandrum. Nec suis caruit africa pontificibus. Ex qua victorem melchiadem et Gelasium huiusmodi Gaium dalmatia et Johannem quartum huic Damasum hispania et Johannem primum vigesimum: nuper calistum tertium. Sardinia tulit Hilarius et Simachus. Agatho autem Leo secundus et Stephanus tertius fuere siculi. Maiore inde numero gallia nobis dedit Martinum primum Romanum quoque et Silvestrum secundum Stephanum nonum et Vrbanum secundum Calistum secundum

Ex asia:
Petrus apostolus
Jo papa v
Sergius pp
Sisinius pp
Constantinus pp
Gregorius iii papa

Ex grecia:
Anacletus papa
Sistus pp
Eusebius pp
Zosimus pp
Theodorus pp
Jo vi pp
Jo vii pp
Zacharias pp
Alex. v pp

Ex africa:
Victor pp
Melchiades
Gelasius pp

Gaius papa
Ex dalmatia: Jo iiij papa

Vrbanu quartu Clementem quartu Johanne secu
dum uicesimu Benedictum duodecimum Clemen
tem sextum Et quartus gregorius secundusqz cle
mens fuere saxones Damasus uero secundus Vi
ctorqz ex norico genti sut nuc bauaria. et leone
quintum gregoriuqz sextu Alemania dedit Adrianum
quartu anglia Quintu Innocentiu burgundia Vt tri
na propemodum diuisione paulo plures prediates roma
totidem italia Turbam uero cardinaliu Eporqz et
alior in re publica ecclesiastica prestantissimor. qua
asia africa et pars europe abarbaris nuc oppressa
hbuit: infinitu fuit recensere Satis tn pulchruqz est
nuc superstites nriare Preter Calistum tertiu ponti
ficem ex hispania citeriori ualentinu qui proximo
obijt anno quinqz cardinales utraqz habet hispania
Johanne de turre cremata sancti sixti Johanne de
caruaial qui legatione actu ipo apud panonas in
turchos exercet: Johanne Zamorensem tt sancte
prisce vlterior Et rodericum uicecancellarium sci
Nicolai in carcere tulliano Ludouicumqz scor qua
tuor coronator calisti nepotes citerior Habet hispania
et suu asia bissarionem expontica trapezunda gre
cum epum Tusculanu Et alteru item habet grecia I
sidoru ex constantinopoli Epum sabinensem Tres etia
nuc habet gallia cardinales Guillelmu rothoma
gen tt sci martini in montibus: Alanum auinionen
tt scte prasedis et eduensem Germania aut uni
cum Nicolaum de cusa tt sci petri ad uincula Hoc itaqz
curia dixisse uidemur: romane olim rei publice.
similem esse ecclesiastica rem romana: que haud secus

Omes christiani sub ecclesiastica gubernatur re publica

q illa ex uiris conficiat quos omes orbis terraru pro
uincias mittere contigerit digniores Et sub hac re
pu. omes nome professos xpianu uelint nolint
regi et gubernari opportet Neq. eni regia aut alia
potestate: neq. imperatib. neq. dignitate fungi: neque
etia uir haberi potest qui uiri consulis et senatus
conuentu sq. publicis legibus: co sultis institutis q. aduer
satur Huius eni rei publice scita ppetua aiaq. salute
et gliam spondentia multo pluris facienda sunt:
gloria qua suis ciuibus rem publica coseruatib. spo
debat romana res publica. Ut uero et proprio noie
desertores appelladi sint qui castra hec deserut i urbe
roma arci p. xpiane fundatoribus aplis petro et pau
lo instituta: quoq. petri ipius basilica e ptoriu cosul
est pontifex: magist militu e cesaris impatoris q.
nome retinens: legati questores: tribuni et centu
riones sunt quos diximus reges principes et duces. Ut
affirmare ausim si ad hec castra quoad debet ducto
res ordinu frequetes affuerint: facile futuq. orbis
olim romam prouincias rei publice xpiane nuc re
belles imperio restituere ac subicere Quid aut p im
mortale deu sibi uult Sacrosanctum nome xpi
anum quempia profiteri: se xpianum: ecclie mem
bru dicere: barbaras nationes: Thurcos: Sarracenos
et ceteros infideles uerbo aspernari insectari: et
eo amentie progredi: Ut cu xpiani exercitus castra
signa et munitiones per ignauia i iudicari ue de
serat et prodat fructu imprimis sperate salutis
eterne careat: et quod grecis hactenus conti
git: sensim ueniat in hostium potestatem

BIBLIOTECA DE SANTA CRUZ DE VALLADOLID